

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI

JANA PAWŁA II

Wydział Teologii

Instytut Liturgiki i Homiletyki

Ks. Yury Behanski

Nr albumu: 113727

**Reforma i odnowa liturgiczna na terenie
diecezji grodzieńskiej po Drugim Soborze Watykańskim**

Rozprawa doktorska
napisana na seminarium
z Duchowości Liturgicznej
pod kierunkiem
ks. dr. hab. Bogusława Miguta, prof. KUL

Lublin 2019

WYRAZ SKRÓTÓW

1. Dokumenty Soboru Watykańskiego II

DA	SOBÓR WATYKAŃSKI II, Dekret <i>Apostolicam actuositatem</i> o apostołstwie świeckich (18 XI 1965).
DB	SOBÓR WATYKAŃSKI II, Dekret <i>Christus Dominus</i> o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele (28 X 1965).
DE	SOBÓR WATYKAŃSKI II, Dekret <i>Unitatis redintegratio</i> o ekumenizmie(28 X 1965).
DFK	SOBÓR WATYKAŃSKI II, Dekret <i>Optatam totius</i> o formacji kapłańskiej(28 X 1965).
DK	SOBÓR WATYKAŃSKI II, Dekret <i>Presbyterorum ordinis</i> o posłudze i życiu kapłanów (7 XII 1965).
DM	SOBÓR WATYKAŃSKI II, Dekret <i>Ad gentes divinitus</i> o działalności misyjnej <i>Kościola</i> (7 XI 1965).
DP	SOBÓR WATYKAŃSKI II, Dekret <i>Presbyterorum ordinis</i> o posłudze i życiu presbiterów (7 XII 1965).
DSP	SOBÓR WATYKAŃSKI II, Dekret <i>Inter mirifica</i> o środkach społecznego przekazywania myśli (4 XII 1963).
DV	SOBÓR WATYKAŃSKI II, Konstytucja dogmatyczna <i>Dei Verbum</i> o Objawieniu Bożym (18 XI 1965).
DZ	SOBÓR WATYKAŃSKI II, Dekret <i>Perfectae caritatis</i> o przystosowanej odnowie życia zakonnego(28 X 1965).
DWCH	SOBÓR WATYKAŃSKI II, Deklaracja <i>Gravissimum educationis</i> o wychowaniu chrześcijańskim(28 X 1965).
KDK	SOBÓR WATYKAŃSKI II, Konstytucja duszpasterska <i>Gaudium et spes</i> o Kościele w świecie współczesnym (7 XII 1965).
KK	SOBÓR WATYKAŃSKI II, Konstytucja dogmatyczna <i>Lumen gentium</i> o Kościele (21 XI 1964).
KL	SOBÓR WATYKAŃSKI II, Konstytucja <i>Sacrosanctum Concilium</i> o liturgii świętej (4 XII 1963).

KO SOBÓR WATYKAŃSKI II, Konstytucja dogmatyczna *Dei verbum* o Objawieniu Bożym (18 XI 1965).

2. Księgi liturgiczne wydane po *Vaticanum II*

- ALDO Agenda liturgiczna diecezji opolskiej, Opole 1986.
- AN PAPIESKA RADA DS. ŚRODKÓW SPOŁECZNEGO PRZEKAZU, Instrukcja duszpasterska *Aetatis novae* o przekazie społecznym, w dwudziestą rocznicę ogłoszenia Instrukcji *Communio et progressio* (22 II 1992).
- AP KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO, *Instrukcja dotycząca odprawiania Mszy świętej dla grup specjalnych* (15 V 1969).
- CCEOr *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium auctoritate Ioannis Pauli PP II promulgatus* (18 X 1990). Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich, Lublin 2002.
- CE KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO, *Caeremoniale episcoporum* (14 IX 1984).
- CL JAN PAWEŁ II, Posynodalna adhortacja Apostolska *Christifideles laici* o powołaniu i misji świeckich w Kościele i w świecie dwadzieścia lat po Soborze Watykańskim II (30 XII 1988).
- CP PAPIESKA KOMISJA DS. ŚRODKÓW SPOŁECZNEGO PRZEKAZU, Instrukcja duszpasterska *Communio et progressio* o środkach społecznego przekazu (23 V 1973).
- CT JAN PAWEŁ II, Adhortacja apostolska *Catechesi Tradendae* o katechizacji w naszych czasach (16 X 1979).
- DD JAN PAWEŁ II, List apostolski *Dies Domini* o świętowaniu niedzieli (31 V 1998).
- DDR KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Dyrektorium Duszpasterstwa Rodzin*, Warszawa 2003.
- DDSL KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Dyrektorium duszpasterstwa służby liturgicznej*, Warszawa 2008.
- DiM JAN PAWEŁ II, Encyklika *Dives in misericordia* o Bożym miłosierdziu (30 XI 1980).

- DMD KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO, *Dyrektorium o Mszach świętych z udziałem dzieci* (1 XI 1973).
- DOK KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Dyrektorium ogólne o katechizacji* (15 VIII 1997).
- DPL KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii (zasady i wskazania)* (17 XII 2001).
- Ech *Encyklopedia chrześcijańska. Historia i współczesność 2000 lat nadziei*, red. H. Witczyk, Poznań 2001.
- EdE JAN PAWEŁ II, Encyklika *Ecclesia de Eucharistia* o Eucharystii w życiu Kościoła (17 IV 2003).
- EiE JAN PAWEŁ II, Adhortacja Apostolska *Ecclesia in Europa* jako źródło nadziei dla europy (28 VI 2003).
- EK *Encyklopedia katolicka*, red. F. Gryglewicz i in., t. 1-20, Lublin 1973-2014.
- EM KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO, Instrukcja *Eucharisticum mysterium* o kulcie tajemnicy Eucharystycznej (25 V 1967).
- EN PAWEŁ VI, Adhortacja apostolska *Evangelii nuntiandi* o ewangelizacji w świecie współczesnym (8 XII 1975).
- FC JAN PAWEŁ II, Adhortacja apostolska *Familiaris consortio* o zadaniach rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym (22 XI 1981).
- HV PAWEŁ VI. Encyklika *Humanae vitae* o zasadach moralnych w dziedzinie przekazywania życia ludzkiego (25 VII 1968).
- ID KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO, Instrukcja *Inaestimabile donum* w sprawie niektórych norm dotyczących kultu tajemnicy eucharystycznej (24 II 1980).
- IEPML *Instrukcja Episkopatu Polski o muzyce liturgicznej po Soborze Watykańskim II* (8 II 1979).
- IGMR *Institutio generalis Missalis Romani*, w: *Missale Romanum Romae* 1970 s. 19-92. Tekst polski: Lublin 1971.
- IOe KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO, Instrukcja *Inter Oecumenici* o należyтым wykonywaniu Konstytucji o liturgii świętej (26 IX 1964).

KKK	<i>Katechizm Kościoła Katolickiego</i> (11 X 1992).
KKKK	<i>Kompendium Katechizmu Kościoła Katolickiego</i> (28 VI 2005).
KKTE	<i>Komunia święta i kult tajemnicy eucharystycznej poza Mszą świętą dostosowane do zwyczajów diecezji polskich</i> (7 VI 1980).
KPK	<i>Kodeks Prawa Kanonicznego</i> (25 I 1983).
LC	PAWEŁ VI, Konstytucja apostolska <i>Laudis canticum</i> obwieszczająca modlitewną służbę Bożą odnowioną na zarządzenie Soboru Powszechnego Watykańskiego II (1 XI 1970).
LE	JAN PAWEŁ II, Encyklika <i>Laborem Exercens</i> o pracy ludzkiej (14 IX 1981).
LR	JAN PAWEŁ II, List apostolski <i>Gratissimam Sane</i> do rodzin (2 II 1994).
MC	PAWEŁ VI, Adhortacja apostolska <i>Marialis cultus</i> należytych kształtowaniu i rozwijaniu kultu Najświętszej Maryi Panny (2 II 1974).
MD	PIUS XII, Encyklika <i>Mediator Dei</i> o liturgii (20 XI 1947).
MF	PAWEŁ VI, Encyklika <i>Mysterium fidei</i> w sprawie nauki o Najświętszej Eucharystii i jej kulcie (3 IX 1965).
MP	PIUS II, Encyklika <i>Miranda Prorsus</i> o filmie, radiu i telewizji (8 IX 1957).
MRP	<i>Mszal rzymski dla diecezji polskich</i> , Poznań 2012.
MS	KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO, Instrukcja <i>Musicam Sacram</i> o muzyce w świętej liturgii (5 III 1967).
MSD	PIUS XII, Encyklika <i>Musicae sacrae disciplina</i> o muzyce sakralnej (25 XII 1955).
MQ	PAWEŁ VI, List <i>Motu proprio Ministeriat Quaedam</i> . Wprowadzające nową dyscyplinę w odniesieniu do tonsury, święceń niższych i subdiakonatu w Kościele Łacińskim (15 VIII 1972).
NMI	JAN PAWEŁ II, List <i>Novo millennio ineunte</i> na zakończenie wielkiego jubileuszu roku 2000 (6 I 2001).
OB	<i>Obrzędy bierzmowania dostosowane do zwyczajów diecezji polskich</i> (16 XI 1972).
OChD	<i>Obrzędy chrztu dzieci dostosowane do zwyczajów diecezji polskich</i> (14 X 1970).

OChWD	<i>Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych dostosowane do zwyczajów diecezji polskich (7 III 1986).</i>
ODEA	<i>Obrzędy poświęcenia kościoła i ołtarza, Katowice 2001.</i>
ONRLK	<i>Ogólne Normy Roku Liturgicznego i Kalendarza, MRP.</i>
OP	<i>Obrzędy pokuty dostosowane do zwyczajów diecezji polskich (10 III 1978).</i>
OPg	<i>Obrzędy pogrzebu dostosowane do zwyczajów diecezji polskich (10 VI 1976).</i>
OSCh	<i>Obrzędy i duszpasterstwo sakramentu chorych (15 XII 1977).</i>
OSM	<i>Obrzędy sakramentu małżeństwa dostosowane do zwyczajów diecezji polskich (4 V 1993).</i>
OŚ	<i>Obrzędy święceń biskupa, prezbitera i diakonów (12 I 1998).</i>
OWLG	KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO, <i>Ogólne Wprowadzenie do Liturgii Godzin (11 IV 1971). Liturgia Godzin. Codzienna modlitwa ludu Bożego, t. I-IV, Poznań 1982-1988.</i>
OWMR	KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO, <i>Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego (6 XII 2003).</i>
PDV	JAN PAWEŁ II, Posynodalna adhortacja Apostolska <i>Pastores dabo vobis</i> o formacji kapłanów we współczesnym świecie (25 III 1992).
RdC	JAN PAWEŁ II, Adhortacja Apostolska <i>Redemptoris donum</i> o konsekracji zakonnej w świetle tajemnicy Odkupienia (25 III 1984).
RFIS	KONGREGACJA DS. WYCHOWANIA KATOLICKIEGO, Instrukcja Kongregacji Nauczania Katolickiego, określająca podstawowe zasady formacji kapłańskiej (6 I 1970).
RH	JAN PAWEŁ II, Encyklika <i>Redemptor hominis</i> u początku pasterskiej posługi (4 III 1979).
RM	JAN PAWEŁ II, Encyklika <i>Redemptoris Missio</i> o stałej aktualności posłania misyjnego (7 XII 1990).
RP	JAN PAWEŁ II, Adhortacja apostolska <i>Reconciliatio et paenitentia</i> po synodzie biskupów o pojednaniu i pokucie w dzisiejszym posłannictwie Kościoła (2 XII 1984).
RS	KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, Instrukcja <i>Redemptionis Sacramentum</i> o tym, co

należy zachowywać, a czego unikać w związku z Najświętszą Eucharystią (25 III 2004).

- RVM JAN PAWEŁ II, List apostolski *Rosarium Virginis Mariae* o różańcu świętym (16 X 2002).
- SC BENEDYKT XVI, Posynodalna Adhortacja Apostolska *Sacramentum caritatis* o Eucharystii, źródle i szczycie życia i misji kościoła (22 II 2007).
- SeS JAN PAWEŁ II, List apostolski *Spiritus et Sponsa* z okazji 40. rocznicy ogłoszenia Konstytucji o liturgii świętej (28 III 2004).
- TS PIUS X, Instrukcja *Motu Proprio Tra le Sollecitudini* o muzyce i śpiewie kościelnym (22 XI 1903).
- VC JAN PAWEŁ II, Posynodalna adhortacja apostolska *Vita conscrata* o życiu konsekrowanym i jego misji w Kościele i w świecie (25 III 1996).
- VQ JAN PAWEŁ II, List apostolski *Vicesimus quintus annus* w dwudziestą piątą rocznicę ogłoszenia Konstytucji soborowej o świętej liturgii (4 XII 1988).
- WEP *Wskazania Episkopatu Polski po ogłoszeniu nowego wydania OWMR*, Warszawa 9 III 2005.
- WLM KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO, *Wprowadzenie teologiczno-pastoralne do lekcjonarza mszalnego* (21 I 1981). Wydanie drugie.
- LIAM Літургічная агенда, Мінск 2010.
- РМБ Рымскі Імшал для дыяцэзый на Беларусі. Мінск 2004.

3. Wywiady

- CHAŃKO Wywiad z ks. Prał. Antonim Chańko (Grodno 12 VI 2016).
- CIECHANOWSKI Wywiad z o. Leonardem Ciechanowskim OCD, proboszczem parafii Nawiedzenia NMP w Gugohaju (Gudohaj 20 VI 2016).
- DĄBROWSKI Wywiad z o. Lucjanem Dąbrowskim SDB, proboszczem parafii św. App. Piotra Pawła w Borunach (Boruny 9 V 2015).

- GIEDROJĆ Wywiad z ks. Pawłem Giedrojciem, proboszczem parafii Podwyższenia Krzyża Świętego w Hołynce (Grodno 15 XII 2015).
- GREMZA Wywiad z ks. Antonim Gremzą, vice kanclerzem kurii w Grodnie (Grodno 11 VI 2016).
- JANUSZKIEWICZ I Wywiad z p. Czesławem Januszkiewiczem, organistę parafii Niepokalanego poczęcia NMP w Lidzie (Lida 20 IX 2015).
- JANUSZKIEWICZ II Wywiad z p. Czesławem Januszkiewiczem, organistą w parafii Niepokalanego Poczęcia NMP w Lidzie (Lida marzec 2016).
- JODKOWSKI Wywiad z o. Andrzejem Jodkowskim CSsR, misjonarzem (Lida 10 V 2015).
- KACZAN Wywiad z ks. Tadeuszem Kaczanem, rezydentem parafii św. Joachima w Konweliszkach (Konweliszki 12 XI 2015).
- KASZKIEWICZ Wywiad z biskupem Aleksandrem Kaszkiewiczem, pasterzem grodzieńskiej diecezji (Grodno 15 VI 2016).
- KONDRUSIEWICZ Wywiad z abp. Tadeuszem Kondrusiewiczem, arcybiskupem Mińsko-Mohylewskiej archidiecezji (Lida 5 V 2016).
- KOTLIMOWSKI I Wywiad z ks. Romanem Kotlimowskim, wykładowcą WDS w Grodnie (Grodno 13 XI 2015).
- KOTLIMOWSKI II Wywiad z ks. Romanem Kotlimowskim, wykładowcą WSD w Grodnie (Grodno 15 VI 2016).
- KRISZTOPIK I Wywiad z ks. Tadeuszem Krisztopikiem, proboszczem parafii Niepokalanego Poczęcia NMP w Kwasówce (Kwasówka 15 VI 2016).
- KRISZTOPIK II Wywiad z ks. Tadeuszem Krisztopikiem, proboszczem parafii Niepokalanego Poczęcia NMP w Kwasówce, (Kwasówka 15 VII 2016).
- KUBEL Wywiad z ks. Piotrem Kublem, proboszczem parafii Trójcy Przenajświętszej w Krupowie (Lida 25 VII 2015).
- KUDERKO I Wywiad z ks. Olegiem Kuderko, kapelanem szpitalu w Grodnie (Grodno 12 V 2016).
- KUDERKO II Wywiad z ks. Olegiem Kuderko, kapelanem grodzieńskiego szpitalu w Grodnie (Grodno 13 V 2016).

LISOWSKI I	Wywiad z ks. Wincentym Lisowskim, proboszczem parafii Niepokalanego Poczęcia NMP w Lidzie (Lida 15 V 2015).
LISOWSKI II	Wywiad z ks. Wincentym Lisowskim, proboszczem parafii Niepokalanego Poczęcia NMP w Lidzie (Lida 30 V 2016).
LISZKO	Wywiad z ks. Andrzejem Liszko, prefektem WSD w Grodnie (Grodno 8 VIII 2016).
ŁASTOWSKI	Wywiad z ks. Michałem Łastowskim, proboszczem parafii Wniebowzięcia NMP w Kopciówce (Kopciówka 7 VIII 2016).
ŁOZOWICKI	Wywiad z ks. Witoldem Łozowickim, proboszczem parafii MB Różańcowej w Raduniu (Raduń 20 VIII 2016).
MARCINOWICZ	Wywiad z ks. Jerzym Marcinowiczem (Lida 13 III 2015).
MARTINOWICZ	Wywiad z ks. Jerzym Martinowiczem, dyrektorem SMI Grodzieńskiej diecezji (Lida 13 III 2015).
OBUCHOWSKI	Wywiad z ks. Antonim Obuchowskim, proboszczem parafii Wniebowzięcia NMP w Sopockinie (Sopockinie 12 XII 2015).
PAWLUKIEWICZ	Wywiad z ks. Czesławem Pawlukiewiczem, proboszczem parafii Trójcy Przenajświętszej w Rosi (Lida 19 III 2016).
PETELCZYC	Wywiad z o. Witoldem Petelczycem SChP, proboszczem parafii Najświętszego Serca Pana Jezusa i św. Teresy z Avila w Szczuczynie (Szczuczyn 13 V 2016).
PUZYNA	Wywiad z ks. Janem Puzyną, proboszczem parafii św. Michała Archanioła w Oszmianach (Lida 08 XII 2016).
REJSZEL	Wywiad z ks. Janem Rejszelem, proboszczem parafii Wniebowzięcia NMP w Żołudku (Żołudek 22 VI 2016).
ROMEJKO	Wywiad z o. Zenonem Romejko SCJ, proboszczem parafii św. Teresy od Dzieciątka Jezus w Ostrynie (Ostryna 1 IX 2016).
RUDZIEWICZ	Wywiad z ks. Aleksandrem Rudziewiczem, proboszczem parafii Nawiedzenia NMP w Trokielach (Trokiele 3 VII 2016).
SOŁOBUDA	Wywiad z ks. Pawłem Sołobudą (Grodno 24 V 2016).
SOSNOWSKI	Wywiad z ks. Aleksandrem Sosnowskim, kierownikiem ekonomiczno-budowniczego oddziału w diecezji grodzieńskiej (Grodno 13 VI 2016).
STANIEWSKI	Wywiad z bp. Józefem Staniewskim, pomocniczym diecezji grodzieńskiej (Lida 7 IX 2015).

SUROWIKINA	Wywiad z s. Ludwiką Surowikina, katechetką w parafii św. Mikołaja w Świrze (Lida 25 V 2016).
SZCZUPAŁ	Wywiad z o. Andrzejem Szczupałem, wykładowcą WSD w Grodnie i redaktorem rocznika teologicznego diecezji grodzieńskiej „Studia Theologica Grodnensia” (Grodno 15 IV 2016).
SZEMET	Wywiad z ks. Aleksandrem Szemet (Grodno 14 VI 2016).
TRUBOWICZ I	Wywiad z ks. Józefem Trubowiczem, rezydentem parafii Niepokalanego Poczęcia NMP w Godnie (Grodno 5 V 2016).
TRUBOWICZ II	Wywiad z ks. Józefem Trubowiczem, rezydentem w parafii Niepokalanego Poczęcia NMP w Grodnie (Grodno 13 V 2016).
WEDER	Wywiad z o. Zdzisławem Wederem SDB (Grodno 12 VI 2016).
WIELIKOSIELEC	Wywiad z ks. Bp Kazimierzem Wielikosielcem (Grodno 10 II 2016).
WODNICKA	Wywiad z s. Marianną Wodnicką (Grodno 19 VIII 2016).
WYSZYŃSKI	Wywiad z ks. Tadeuszem Wyszyńskim, wykładowcą WDS w Godnie (Grodno 12 V 2016).
ZACHARZEWSKI	Wywiad z ks. Wiktozem Zacharzewskim, proboszczem parafii św. Aniołów Strużów w Rachotno (Rachotno 10 VI 2016).
ŻELWIETRO	Wywiad z o. Witoldem Żelwietro OFM Cap, proboszczem parafii św. Kazimierza w Lipniskach (Lipniszki 27 VII 2016).
ŻUKIEL	Wywiad z s. Bronisławą Żukiel, emerytką w parafii św. Mikołaja w Świrze (Lida 10 VIII 2016).

4. Skróty bibliograficzne

AAS	„Acta Apostolicae Sedis”. Commentatorium officiale, Roma 1909-
AK	„Ateneum Kapłańskie”, Włocławek 1909-
BF	<i>Breviarium Fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła</i> , oprac. S. Głowa. I. Bieda, Poznań 1989.
CS	„ <i>Colloquium Salutis</i> ”. Wrocławskie studia teologiczne, Wrocław 1969-
CTh	„Collectanea Theologica”, Warszawa 1949/1950-

- CzST „Częstochowskie Studia Teologiczne”, Częstochowa 1973-
- HD „Homo Dei”. Przegląd ascetyczno-duszpasterski, Tuchów 1932-1939, Wrocław 1940-1956, Warszawa 1957-
- IDG *Informator diecezji grodzieńskiej*, red. A. Gremza, Grodno 2013.
- KLDG Kalendarz liturgiczny diecezji grodzieńskiej na Rok Pański 2016. Red. A. Gremza. Grodno 2015.
- KUNZLER M. Kunzler, *Liturgia Kościoła*, Poznań 1999.
- LitS „Liturgia Sacra. Liturgia – Musica – Ars”, Opole 1995-
- LL NADOLSKI B., *Leksykon liturgii*, Poznań 2006.
- L'ORPol „L'Osservatore Romano”. Citta del Vaticano, edycja polska, 1980-.
- PKP *Prawodawstwo Kościoła w Polsce 1961-1970*, t. I– II, oprac. i tł. T. Pieronek, Warszawa 1971-1974.
- PPK Posoborowe prawodawstwo kościelne, t. I-XII, red. E. Szafranski, Warszawa 1968-1983.
- RBL „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, Kraków 1948-
- RT „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” (od 1991/1992 „Roczniki Teologiczne”), Lublin 1949-
- Skch *Słownik kultury chrześcijańskiej*, red. N. Leimaître, Warszawa 1992.
- SŁŻ „Słowo Życia”. Dwumiesięcznik diecezji grodzieńskiej, Grodno 1997-
- SThG „Studia Theologica Grodnensia”, red. A. Szczupał, Grodno 2007-
- StT „Studia Teologiczne”. Białystok – Drohiczyn – Łomża 1983-
- STV „Studia Theologia Varsaviensia”, Warszawa 1963-
- TP „Tygodnik Powszechny”, Kraków 1945-
- TST „Tarnowskie Studia Teologiczne”, Tarnów 1938-
- WAL „Wiadomości Archidiecezji Lubelskiej”, Lublin 1992-
- WAW „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, Warszawa 1911-
- WWK „Wrocławskie Wiadomości Kościelne” (do 1956 Wiadomości Kościelne. Organ Administracji Apostolskiej Dolnego Śląska). Wrocław 1945/1946.
- ZNKUL „Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego”. Lublin 1958-
- БЭК *Беларуская Энцыклапедыя ў 18 тамах*. Ред. Г. П. Пашкоў і іншыя. Мінск 1996-2004.

5. Inne skróty

BSRR	Białoruska Socjalistyczna Republika Radziecka.
KEP	Konferencje Episkopatu Polski.
KGB	Komitet Bezpieczeństwa Państwowego (od 1954 roku MGB).
KKBB	Konferencja Katolickich Biskupów na Białorusi.
NKWD	Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych (do 1934 r. GPU). Działał w latach 1934 – 1946.
PRL	Polska Rzeczpospolita Ludowa.
SAB	<i>I Synod Archidiecezji Białostockiej</i> . Białystek 2000.
SMI	Środki Masowej Informacji.
SMMPW	Statuty Synodu. Archidiecezji Mińsko-Mohylewskiej, Diecezji Pińskiej i Witebskiej (20 IX 2000).
SRR	Socjalistyczna Republika Radziecka.
UKSW	Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
WDS	Wyższe Duchowne Seminarium.
ZHP	Związek Harcerstwa Polskiego.
ZSRR	Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich.
ZSRS	Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich.
ZSSR	Związek Socjalistycznych Sowieckich Republik.

BIBLIOGRAFIA

1. Źródła

1.1. Nauczanie Kościoła

1.1.1. Dokumenty soborowe

Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim *Gravissimum educationis* (28 X 1965), SWD, s. 314-324.

Dekret o apostołstwie świeckich *Apostolicam actuositatem* (18 XI 1965), SWD, s. 377-401.

Dekret o ekumenizmie *Unitatis redintegratio* (28 X 1965), SWD, s. 193-208.

Dekret o formacji kapłańskiej *Optatam totius* (28 X 1965), SWD, s. 288-301.

Dekret o misyjnej działalności Kościoła *Ad gentes divinitus* (7 XI 1965), SWD, s. 433-471.

Dekret o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele *Christus Dominus* (28 X 1965), SWD, s. 236-258.

Dekret o posłudze i życiu prezbiterów *Presbyterorum ordinis* (7 XII 1965), SWD, s. 478-508.

Dekret o przystosowanej do współczesności odnowie życia zakonnego *Perfectae caritatis* (28 X 1965), SWD, s. 264-275.

Dekret o środkach społecznego przekazu *Inter mirifica* (4 XII 1963), SWD, s. 87-95.

Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium* (21 XI 1964), SWD, s. 104-166.

Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym *Dei Verbum* (18 XI 1965), SWD, s. 350-362.

Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes* (7 XII 1965), SWD, s. 526-606.

Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* (4 XII 1963), SWD, s. 48-77.

1.1.2. Nauczanie papieży

BENEDYKT XVI, Adhortacja apostołska *Sacramentum caritatis* (22 II 2007).

- BENEDYKT XVI, *Eucharystia musi być centrum waszego życia. Msza święta na zakończenie Światowego Dnia Młodzieży 21 VIII 2005*, L'ORPol 26 (2005), nr 10, s. 26-27.
- BENEDYKT XVI, *Orędzie na XIX Światowy Dzień Chorego* (21 XI 2010), nr 5.
- BENEDYKT XVI, *Orędzie na XVI Światowy Dzień Chorego* (11 I 2008).
- BENEDYKT XVI, *Orędzie na XX Światowy Dzień Chorego* (20 XI 2011).
- BENEDYKT XVI, *Orędzie Ojca Świętego na XXI Światowy Dzień Chorego* (2 I 2013).
- BENEDYKT XVI, *Papieskie orędzie na XVIII Światowy Dzień Chorego* (22 XI 2009).
- FRANCISZEK, *Orędzie papieża Franciszka na XXIV Światowy Dzień Chorego 2016*, Watykan 15 IX 2016.
- FRANCISZEK, *Posynodalna adhortacja apostolska „Amoris Laetitia”. O miłości w rodzinie* (19 III 2016).
- JAN PAWEŁ II, Adhortacja apostolska *Catechesi Tradendae* (16 X 1979).
- JAN PAWEŁ II, Adhortacja apostolska *Christideles laici* (30 XII 1988). *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*. T. 1. Kraków 1996 s.
- JAN PAWEŁ II, Adhortacja apostolska *Ecclesia in Europa* (28 VI 2003).
- JAN PAWEŁ II, Adhortacja apostolska *Familiaris consortio* (22 XI 1981).
- JAN PAWEŁ II, Adhortacja apostolska *Pastores dabo vobis* (25 III 1992).
- JAN PAWEŁ II, Adhortacja apostolska *Reconciliatio et paenitentia* (2 XII 1984).
- JAN PAWEŁ II, Adhortacja apostolska *Redemptoris donum* o konsekracji zakonnej w świetle tajemnicy odkupienia (25 III 1984).
- JAN PAWEŁ II, Adhortacja apostolska *Vita consecrata* (25 III 1996).
- JAN PAWEŁ II, *Ażeby z tej śmierci wyrosło dobro. Przemówienie do Polaków po zamordowaniu ks. Jerzego Popiełuszki* (5 XI 1984).
- JAN PAWEŁ II, *Bulla ogłaszająca Wielki Jubileusz Roku 2000 „Incarnationis Mysterium”*.
- JAN PAWEŁ II, *Dar odpustu. Audiencja generalna* (29 IX 1999), L'ORPol 2000, nr 1(219), s. 38-39.
- JAN PAWEŁ II, *Encyklika „Redemptoris Mater” o błogosławionej Maryi Dziewicy w życiu pielgrzymującego Kościoła* (25 III 1987).
- JAN PAWEŁ II, *Encyklika Dives in misericordia* (30 XI 1980).
- JAN PAWEŁ II, *Encyklika Ecclesia de Eucharistia* (17 IV 2003).
- JAN PAWEŁ II, *Encyklika Laborem Exercens* (14 IX 1981).
- JAN PAWEŁ II, *Encyklika Redemptor hominis* (4 III 1979).

- JAN PAWEŁ II, Encyklika *Redemptoris Missio* (7 XII 1990).
- JAN PAWEŁ II, Encyklika *Slavorum Apostoli* (2 VI 1985).
- JAN PAWEŁ II, Encyklika *Ut unum sint* (25 V 1995).
- JAN PAWEŁ II, *Homilia wygłoszona podczas mszy św. z udziałem chorych i niepełnosprawnych (Wellington 23 XI 1986)*, w: *Ewangelia cierpienia*, red. J. Poniewierski, Kraków 1997, s. 127
- JAN PAWEŁ II, *Incarnationis mysterium*. Bulla ogłaszająca Wielki Jubileusz roku 2000 (29 XI 1998).
- JAN PAWEŁ II, *Instrukcja o niektórych kwestiach dotyczących współpracy wiernych świeckich w ministerialnej posłudze kapłanów* (15 VIII 1997).
- JAN PAWEŁ II, List apostolski *Dies Domini* o świętowaniu niedzieli (31 V 1998).
- JAN PAWEŁ II, *List apostolski do kapłanów na Wielki Czwartek 2000 roku* (25 III 2000).
- JAN PAWEŁ II, List apostolski *Dominicae Cenaе* o tajemnicy i kulcie Eucharystii (24 II 1980), w: *To czyńcie na moją pamiątkę. Eucharystia w dokumentach Kościoła*, red. J. Miazek, Warszawa 1987, s. 245-246.
- JAN PAWEŁ II, List apostolski *Gratissimam Sane* (2 II 1994).
- JAN PAWEŁ II, List apostolski na Rok Eucharystii *Mane nobiscum Domine* (7 X 2004).
- JAN PAWEŁ II, List apostolski Ojca Świętego Jana Pawła II z okazji 40. rocznicy ogłoszenia Konstytucji o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* (4 XII 2003).
- JAN PAWEŁ II, List apostolski *Rosarium Virginis Mariae* (16 X 2002).
- JAN PAWEŁ II, List apostolski *Spiritus et Sponsa* (28 III 2004).
- JAN PAWEŁ II, List apostolski *Tertio millennio adveniente* Ojca świętego Jana Pawła II w związku z przygotowaniem do Jubileuszu Roku 2000 (10 XI 1994), w: *Listy pasterskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, red. A. Sporniak, Kraków 1997, s. 9-56.
- JAN PAWEŁ II, *List apostolski ustanawiający obchody Światowego Dnia Chorego* (13 V 1992).
- JAN PAWEŁ II, List apostolski *Vicesimus Quintus annus* w 25 rocznicę ogłoszenia konstytucji soborowej o świętej liturgii (4 XII 1988), AAS 9/81 (1989), s. 905-906.
- JAN PAWEŁ II, *List apostolski w formie motu proprio „Misericordia Dei” o niektórych aspektach sprawowania sakramentu pokuty* (7 IV 2002).

- JAN PAWEŁ II, *List Novo millenio ineunte* (6 I 2001).
- JAN PAWEŁ II, *List Ojca Świętego z okazji 125-iej rocznicy objawień Matki Bożej w Gietrzwałdzie* (24 VI 2002).
- JAN PAWEŁ II, *Liturgia Godzin liturgią Kościoła. Audiencja generalna* (04 IV 2001), L'ORPol 22 (2001) 6/234, s. 21.
- JAN PAWEŁ II, *Małżeństwo i rodzina. Orędzie na Światowy Dzień Emigranta* (15 VIII 1986).
- JAN PAWEŁ II, *Pierwsze orędzie do świata* (17 X 1978), AAS 70 (1978), s. 920-921.
- JAN PAWEŁ II, Posynodalna adhortacja apostolska *Christifideles laici*, w: *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, Kraków 1996.
- JAN PAWEŁ II, *Przemówienie do Konfederacji Chrześcijańskiego Poradnictwa Rodzinnego* (29 XI 1980).
- JAN PAWEŁ II, *Przemówienie do uczestników plenarnego posiedzenia Kongregacji ds. Duchowieństwa* (23 listopada 2001), AAS 94 (2002), s. 215.
- JAN PAWEŁ II, *Przesłanie Ojca świętego Jana Pawła II do sesji plenitarnej kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny sakramentów* (21 IX 2001).
- PAWEŁ VI, Adhortacja Apostolska *Evangelii nuntiandi* (8 XII 1975). „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 45 (1976), s. 257-300.
- PAWEŁ VI, Adhortacja apostolska *Marialis Cultus* Ojca Świętego Pawła VI o rozwoju należycie pojętego kultu maryjnego (2 II 1974).
- PAWEŁ VI, Encyklika *Humanae vitae* (25 VII 1968).
- PAWEŁ VI, Encyklika *Mysterium fidei* (3 IX 1965), AAS 57 (1965), s. 770-776.
- PAWEŁ VI, *Konstytucja apostolska „Paenitemini” wprowadzająca zmiany w kościelnej praktyce pokutnej* (17 II 1966), PPK 639-688, t. 1, z. 2.
- PAWEŁ VI, Konstytucja apostolska *Indulgentiarum Doctrina* o odpustach (1 I 1967).
- PAWEŁ VI, Konstytucja apostolska *Laudis canticum* obwieszczająca modlitewną służbę Bożą odnowioną na zarządzenie Soboru. Powszechnego Watykańskiego II (1 XI 1970).
- PAWEŁ VI, Konstytucja apostolska *Missale Romanum* promulgująca Mszał Rzymski odnowiony z polecenia Powszechnego Soboru Watykańskiego II (AAS 61 (1969) 217-222), WWK 25 (1970) nr 7-8, s. 157-160.
- PAWEŁ VI, Konstytucja apostolska *Sacra Rituum Congregatio* (8 V 1969).
- PAWEŁ VI, Konstytucja apostolska *Sacram unctionem infirmorum* (30 XI 1972).

PAWEŁ VI, *List do rektorów sanktuariów maryjnych (1 V 1971)*, WAW 62 (1972), s. 1-4.

PAWEŁ VI, *List Motu proprio Ministeria Quaedam (15 VIII 1972)*, AAS 64 (1972), s. 529-534.

PIUS X, *Motu proprio Inter pastoralis officii sollicitudines (22 XI 1903)*.

PIUS XI, *Encyklika „Non Abbiamo Bisogno” o prześladowaniu akcji katolickich we Włoszech i faszyzmie (29 VI 1931)*.

PIUS XI, *Konstytucja apostolska Divini cultus sanctitatem (20 XII 1928)*.

PIUS XII, *Encyklika Mediator Dei (20 XI 1947)*.

PIUS XII, *Encyklika Miranda Prorsus (8 IX 1957)*.

PIUS XII, *Encyklika Musicae sacrae disciplina (25 XII 1955)*.

PIUS XII, *Konstytucja Sacramentum ordinis o święceniach kapłańskich, diaakońskich i biskupich (30 XI 1947)*, BF 7, 582-586.

1.2. Dokumenty Stolicy Apostolskiej

Caeremoniale episcoporum (14 IX 1984).

Codex Juris Canonici auctoritate Joannis Pauli II promulgatus, Kodeks Prawa Kanonicznego, Poznań 1984.

Katechizm Kościoła Katolickiego, Poznań 1994.

KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Dar powołania do kapłaństwa. Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis (wydanie z 1970 r. i uzupełnione z 1985 r.)*, L'ORPol (8 XII 2016).

KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Dyrektorium ogólne o katechizacji (15 VIII 1997)*.

KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Instrukcja kapłan pasterz i przewodnik wspólnoty parafialnej (4 VIII 2002)*, cz. 1, s. 9-27, cz. 2, s. 28-51.

KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW (KONGREGACJA OBRZĘDÓW), *Dekret w sprawie obrzędu chrztu świętego dla dzieci (10 VII 1969)*, WWK 25 (1970).

KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Dekret Eucharistiae sacramentum (21 VI 1973)*, AAS 65 (1973), s. 610.

- KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Dekret ogłaszający nowe obrzędy chrztu dzieci (15 V 1969)*, RBL 24 (1971), nr 6, s. 273-288.
- KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Dekret zezwalający na koronację obrazu Matki Bożej Kongregackiej*, Prot. nr 309/03/L, Watykan 2003.
- KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Dyrektorium o Mszach świętych z udziałem dzieci (1 XI 1973)*.
- KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii (zasady i wskazania) (17 XII 2001)*.
- KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Instrukcja o należyтым wykonywaniu Konstytucji o liturgii świętej Inter Oecumenici (26 IX 1964)*, AAS 56(1964).
- KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Instrukcja o muzyce w świętej liturgii Musicam Sacram (5 III 1967)*.
- KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Instrukcja o kulcie tajemnicy Eucharystycznej Eucharisticum mysterium (25 V 1967)*.
- KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Instrukcja w sprawie niektórych norm dotyczących kultu tajemnicy eucharystycznej Inaestimabile donum (24 II 1980)*.
- KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Instrukcja o tym, co należy zachowywać, a czego unikać w związku z Najświętszą Eucharystią Redemptionis Sacramentum (25 III 2004)*.
- KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Instrukcja „Immensae caritatis” (29 I 1973)*, AAS 65 (1973), s. 264-271.
- KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Instrukcja dotycząca odprawiania Mszy świętej dla grup specjalnych. Actio pastoralis (15 V 1969)*, w: *To czyńcie na moją pamiątkę. Eucharystia w dokumentach Kościoła*, red. J. Miazek, Warszawa 1987, s. 213-218.
- KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Instrukcja Sacramentali Communione o udzieleniu Komunii św. pod obiema postaciami (29 VI 1970)*.

- KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Instrukcja o niektórych kwestiach dotyczących współpracy wiernych świeckich w ministerialnej posłudze kapłanów* (15 VIII 1997).
- KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Wprowadzenie teologiczno-pastoralne do lekcjonarza mszalnego*, wydanie drugie poprawione, Poznań 2011.
- KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO, *Dekret w sprawie nowego wezwania „Królowa rodzin” w litanii loretańskiej* (31 XII 1995), LitS 2 (1996) nr 1-2, s. 109-110.
- KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO, *Instrukcja „Calendaria particularia”* (24 VI 1970), AAS 62 (1970), s. 651-663.
- KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO, *Instrukcja dotycząca odprawiania Mszy świętej dla grup specjalnych* (15 V 1969).
- KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO, *List okólny o przygotowaniu świąt paschalnych „Paschalis Solemnitas”* (16 I 1988).
- KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO, *Wskazania i propozycje obchodu Roku Maryjnego*, Rzym 1987.
- KONGREGACJA DS. WYCHOWANIA KATOLICKIEGO (KONGREGACJA DLA SEMINARIÓW I UNIWERSYTETÓW), *Instrukcja o liturgicznym wychowaniu alumnów* (25 XII 1965), 4, PPK 1348-1450, t. 1, z. 3.
- KONGREGACJA DS. WYCHOWANIA KATOLICKIEGO, *Instrukcja Kongregacji Nauczania Katolickiego, określająca podstawowe zasady formacji kapłańskiej* (6 I 1970).
- KONGREGACJA NAUKI WIARY, *List do biskupów Kościoła katolickiego o niektórych aspektach Kościoła pojętego jako komunia*, Watykan 1992.
- KONGREGACJA WYCHOWANIA KATOLICKIEGO, *Instrukcja o liturgicznej formacji w seminariach*, Kraków 1987.
- PAPIESKA KOMISJA DS. ŚRODKÓW SPOŁECZNEGO PRZEKAZU, *Instrukcja duszpasterska o środkach społecznego przekazu Communio et progressio* (23 V 1973).
- PAPIESKA RADA DS. ŚRODKÓW SPOŁECZNEGO PRZEKAZU, *Instrukcja duszpasterska Aetatis novae o przekazie społecznym, w dwudziestą rocznicę ogłoszenia Instrukcji Communio et progressio* (22 II 1992).

PENITENCJARIA APOSTOLSKA, *Odpust za Koronkę do Miłosierdzia Bożego*, „Anamnesis” 8 (2002) nr 2/29, s. 54-55.

1.3. Zbiory dokumentów Kościoła

Breviarium Fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła, oprac. S. Głowa, I. Bieda, Poznań 1988.

SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje. Tekst łacińsko-polski*, Paris 1967.

SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje. Tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2002.

1.4. Dokumenty Kościoła w Polsce

EPISKOPAT POLSKI, *Instrukcja Episkopatu Polski dla duchowieństwa dotycząca wprowadzenie w życie nowych „Obrzędów pokuty” (26 II 1982), II*, w: *Dokumenty duszpastersko-liturgiczne, Dokumenty duszpastersko-liturgiczne Episkopatu Polski 1966-1998*, oprac. Cz. Krakowiak, L. Adamowicz, Lublin 1999 s. 98-105.

EPISKOPAT POLSKI, *Instrukcja Episkopatu Polski o kulcie tajemnicy eucharystycznej poza Mszą świętą (11 III 1987)*, WWK 40 (1987) nr 4, s. 89-94.

EPISKOPAT POLSKI, *Instrukcja liturgiczno-duszpasterska Episkopatu o pogrzebie i modlitwach za zmarłych (05 V 1978)*, WWK 33 (1978) nr 3-4, s. 159-163.

EPISKOPAT POLSKI, *Instrukcja w sprawie formacji i sposobu wykonywania posługi Nadzwyczajnego Szafarza Komunii świętej*, WWK 44 (1991) nr 4, s. 537-542.

EPISKOPAT POLSKI, *List do duchowieństwa w związku z wejściem w życie Konstytucji soborowej o liturgii świętej (1964)*, WAW 54 (1964), s. 171-175.

EPISKOPAT POLSKI, *List pasterski Episkopatu Polski z okazji Roku Maryjnego ogłoszonego przez Ojca Świętego Jana Pawła II (20 VI 1987)*, w: *Matka Odkupiciela*, Włocławek 1987.

EPISKOPAT POLSKI, *Przepisy wykonawcze do Instrukcji Kongregacji do spraw Sakramentów i Kultu Bożego „Inaestimabile donum” z 3 IV 1980 (11 XII 1980)*.

EPISKOPAT POLSKI, *Sakramenty Święte jako szczególne urzeczywistnienie Kościoła i jako środki realizacji powołania człowieka w Kościele*, WWK 32 (1977), nr 7-8, s. 159-162.

EPISKOPAT POLSKI, *Zasadnicze wytyczne w sprawie budowy nowych kościołów* (20 VIII 1982), 2-3, WAW 72 (1982), s. 428-432.

I Synod Archidiecezji Białostockiej. Białystok 2000.

II POLSKI SYNOD PLENARNY, *Liturgia Kościoła po Soborze Watykańskim II*, Poznań 2001.

Instrukcja Episkopatu Polski o muzyce liturgicznej po Soborze Watykańskim II (8 II 1979).

Instrukcja o postępowaniu w sprawach zabytkowych świątyń i ich wyposażenia w diecezji gliwickiej 21 X 1999 § 1, „Wiadomości Diecezji Gliwickiej” 4 (1999), s. 22-33.

KOMISJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW EPISKOPATU POLSKI, *Ceremoniał wspólnoty parafialnej*, red. Szczepaniec, Kraków 2002.

KOMISJA DS. SZTUKI KOŚCIELNEJ, *Wskazania konserwatorskie*, w: *Dokumenty duszpastersko-liturgiczne Episkopatu Polski 1966-1998*, oprac. Cz. Krakowiak, L. Adamowicz, Lublin 1999.

Komunia święta i kult tajemnicy eucharystycznej poza Mszą świętą dostosowane do zwyczajów diecezji polskich (7 VI 1980).

KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Dyrektorium Duszpasterstwa Rodzin*. Warszawa 2003.

KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Dyrektorium duszpasterstwa służby liturgicznej*. Warszawa 2008.

KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Normy postępowania w sprawach sztuki kościelnej* (25 I 1973), w: *Dokumenty duszpastersko-liturgiczne Episkopatu Polski 1966-1998*, oprac. Cz. Krakowiak, L. Adamowicz, Lublin 1999 s. 311-330.

Wskazania Episkopatu Polski po ogłoszeniu nowego wydania OWMR. Warszawa 9 III 2005.

1.5. Dokumenty Kościoła na Białorusi

EPISKOPAT BIAŁORUSI, *List biskupów z okazji 65. rocznicy święceń kapłańskich Jego Eminencji Księdza Kardynała Kazimierza Świątka, Metropolity Kościoła Katolickiego na Białorusi* (28 III 2004).

EPISKOPAT BIAŁORUSI, *List pasterski na z okazji 15-lecia wznowienia struktury i odrodzenia Kościoła Katolickiego na Białorusi*, Mińsk 2004.

EPISKOPAT BIAŁORUSI, *List pasterski ККББ „Powszechne powołanie do świętości”* (styczeń 2007).

Synodus Archidioecisana Vilnensis, Wilno 1932.

КАТАЛІЦКІЯ БІСКУПЫ БЕЛАРУСІ, *Пастырскі ліст ККББ на Дзень малітваў аб пакліканні*, Мінск 6 V 2007.

Парадак пахавання дастасаваны для дзяцэзіяна Беларусі, Мінск 2008.

Парадак хросту дзяцей, дастасаваны для дзяцэзіяна Беларусі, Мінск 2005.

1.6. Dokumenty kurii grodzieńskiej (Archiwum Kurii Grodzieńskiej)

Dekret Kurii Grodzieńskiej, nr 25, Grodno 2006.

KASZKIEWICZ A., „Biuletyn Informacyjny Diecezji Grodzieńskiej” 1995, nr 1.

KASZKIEWICZ A., „Biuletyn Informacyjny Diecezji Grodzieńskiej” 1995, nr 2.

KASZKIEWICZ A., „Biuletyn Informacyjny Diecezji Grodzieńskiej” 1996, nr 6/8.

KASZKIEWICZ A., „Biuletyn Informacyjny Diecezji Grodzieńskiej” 2011, nr 9.

KASZKIEWICZ A., *Dekret kurii grodzieńskiej*, nr 25, Grodno 2006.

KASZKIEWICZ A., *Dekret kurii grodzieńskiej*, nr 374, Grodno 2004.

KASZKIEWICZ A., *Dekret kurii grodzieńskiej*, nr 711, Grodno 2015.

KASZKIEWICZ A., *Dekret* nr 693/12, Grodno 16 XI 2012.

KASZKIEWICZ A., *Kazanie podczas Bożego Ciała*, Grodno 26 V 2016 [archiwum autora].

KASZKIEWICZ A., *Komunikat w sprawie peregrynacji diecezji figury Matki Bożej Fatimskiej*, nr 176/17, Grodno 29 IV 2017.

KASZKIEWICZ A., *List pasterski biskupa Aleksandra Kaszkiewicza na rozpoczynający się rok szkolny i katechetyczny 2003-2004*, nr 1173/3, Grodno 2003.

KASZKIEWICZ A., *List pasterski biskupa Aleksandra Kaszkiewicza na rozpoczynający się rok szkolny i katechetyczny 2007/2008*, nr 1163 B, Grodno 2007.

KASZKIEWICZ A., *List pasterski biskupa Aleksandra Kaszkiewicza na rozpoczynający się rok szkolny i katechetyczny 2016-2017*, nr 394, Grodno 2016.

KASZKIEWICZ A., *List pasterski biskupa Aleksandra Kaszkiewicza z okazji świętowania obchodów 25-lecia diecezji grodzieńskiej*, Grodno 1 II 2016.

KASZKIEWICZ A., *List pasterski na Adwent 2007 roku*, nr 1348/B/07, Grodno 02 XII 2007.

KASZKIEWICZ A., *List Pasterski na Niedzielę Świętej Rodziny*, Grodno 26 XII 1992.

KASZKIEWICZ A., *List Pasterski na Niedzielę Świętej Rodziny*, nr 713/B/93, Grodno 26 XII 1993.

KASZKIEWICZ A., *List Pasterski na pierwszą Niedzielę Wielkiego Postu 2016*, nr 30/16, Grodno 8 II 2016.

KASZKIEWICZ A., *List Pasterski na początek roku katechetycznego 1999-2000*, nr 1238/B/99, Grodno 15 IX 1999.

KASZKIEWICZ A., *List pasterski na początek roku szkolnego i katechetycznego 2015-2016*, nr 587/B/15, Grodno 16 IX 2015.

KASZKIEWICZ A., *List pasterski na Wielki Post 1999 roku ostatni przed Wielkim Jubileuszem roku 2000*, nr 107/B/99, Grodno 2 II 1999.

KASZKIEWICZ A., *List Pasterski na Wielki Post*, Grodno 25 II 1993.

KASZKIEWICZ A., *List Pasterski na Wielki Post*, nr 143/B/97, Grodno 03 II 1997.

KASZKIEWICZ A., *List Pasterski na Wielki Post*, nr 183/B/98, Grodno 21 II 1998.

KASZKIEWICZ A., *List Pasterski na Wielki Post*, nr 30/B/16, Grodno 08 II 2016.

KASZKIEWICZ A., *List pasterski na zakończenie peregrynacji figury MB Fatimskiej w trzech diecezjach na Białorusi*, Grodno 20 IX 1998.

KASZKIEWICZ A., *List pasterski z okazji powitania w dniach 7-8 lipca 2006 roku Kopii Całunu Turyńskiego i Uroczystości Odpustowych w Trokielach*, Grodno 25 VI 2006.

KASZKIEWICZ A., *List pasterski z okazji rozpoczęcia peregrynacji figury MB Fatimskiej*, Grodno 14 V 2017.

KASZKIEWICZ A., *List pasterski z okazji XXX rocznicy wyboru Papieża Jana Pawła II 16 października 2008*, nr 1272/B/08, Grodno 10 X 2008.

KASZKIEWICZ A., *Słowo Pasterza. „Biuletyn Informacyjny Diecezji Grodzieńskiej”* 1996, nr 2/4.

KASZKIEWICZ A., *Wstępne wskazania do przygotowania pierwszego diecezjalnego kongresu eucharystycznego*, Grodno 20 IV 2000.

- KASZKIEWICZ A., *Zarządzenie o peregrynacji figury Matki Bożej w diecezji Grodzieńskiej*, nr 177/17, Grodno 27 IV 2017.
- KASZKIEWICZ A., *Zarządzenie w sprawie Mszy św. binacyjnych i koncelebrowanych*, nr 135, Grodno 21 VIII 1992.
- Komunikat do proboszczów diecezji Grodzieńskiej* (czerwiec 1993), nr 69, Grodno 1993.
- Kult Marii Kongregackiej.*
- Wstępne wskazania do przygotowania pierwszego diecezjalnego kongresu eucharystycznego*, Grodno 20 IV 2000.
- КАШКЕВІЧ А., *Odezwa po koronacji obrazu Matki Bożej Trokielskiej* (07 VII 2009), nr 1065/B/09, Grodno 2009.
- КАШКЕВІЧ А., *Запрашэнне да ўдзелу ў Крыжовым шляху і набажэнствах Пальмовай нядзелі*, Гродна 13 III 2016.
- КАШКЕВІЧ А., *Зварот біскупаў Гродзенскай дыяцезіі перад беатыфікацыяй 11 Сяціёр Назарэтанак – Мучаніц з Навагрудка*, nr 35/B/00, Гродна 10 II 2000.
- КАШКЕВІЧ А., *Пастырскі ліст на I Нядзелю Вялікага посту 2007 года*, Гродна 17 II 2007.
- КАШКЕВІЧ А., *Пастырскі ліст на пачатак новага навучальнага і катэхетычнага 2015-2016 года*, nr 364/B/14, Гродна 31 IX 2015.
- КАШКЕВІЧ А., *Пастырскі ліст на пачатак новага навучальнага і катэхетычнага 2015-2016 года*, nr 87/B/15, Гродна 16 IX 2015.
- КАШКЕВІЧ А., *Пастырскі ліст на пачатак новага навучальнага і катэхетычнага 2015-2016 года*, nr 587/15, Гродна 16 IX 2015.
- КАШКЕВІЧ А., *Пастырскі ліст на Периую нядзелю Вялікага Посту 2015* nr 30/B/15, Гродна 11 II 2015.
- КАШКЕВІЧ А., *Пастырскі ліст перад каранавыяй абразу Тракельскай Божай Маці*, Гродна 29 IV 2009.
- КАШКЕВІЧ А., *Пастырскі Ліст перад урачыстасцю каранавыі цудадзеянага абраза Маці Божай Гудагайскай*, nr 995/B/07, Гродна 27 VI 2007.
- КАШКЕВІЧ А., *Пастырскі ліст на Периую Нядзелю Вялікага Посту 2016* nr 30/B/16, Гродна 08 II 2016.

1.7. Wywiady

Wywiad z abp. Tadeuszem Kondrusiewiczem, arcybiskupem Mińsko-Mohylewskiej archidiecezji (Lida 5 V 2016).

Wywiad z biskupem Aleksandrem Kaszkiewiczem, pasterzem grodzieńskiej diecezji (Grodno 15 VI 2016).

Wywiad z bp. Józefem Staniewskim, pomocniczym diecezji grodzieńskiej (Lida 7 IX 2015).

Wywiad z ks. Aleksandrem Rudziewiczem, proboszczem parafii Nawiedzenia NMP w Trokielach (Trokiele 3 VII 2016).

Wywiad z ks. Aleksandrem Sosnowskim, kierownikiem ekonomiczno-budowniczego oddziału w diecezji grodzieńskiej (Grodno 13 VI 2016).

Wywiad z ks. Aleksandrem Szemet, proboszczem parafii Matki Bożej Miłosierdzia w Grodnie (Grodno 14 VI 2016).

Wywiad z ks. Andrzejem Liszko, prefektem WSD w Grodnie (Grodno 8 VIII 2016).

Wywiad z ks. Antonim Gremzą, vice kanclerzem kurii w Grodnie (Grodno 11 VI 2016).

Wywiad z ks. Antonim Obuchowskim, proboszczem parafii Wniebowzięcia NMP w Sopockinie (Sopockinie 12 XII 2015).

Wywiad z ks. bp Kazimierzem Wielikosielcem, biskupem pomocniczym diecezji pińskiej (Grodno 10 II 2016).

Wywiad z ks. Czesławem Pawlukiewiczem, proboszczem parafii Trójcy Przenajświętszej w Rosi (Lida 19 III 2016).

Wywiad z ks. Janem Puzyną, proboszczem parafii św. Michała Archanioła w Oszmianach (Lida 08 XII 2016).

Wywiad z ks. Janem Rejszelem, proboszczem parafii Wniebowzięcia NMP w Żołudku (Żołudek 22 VI 2016).

Wywiad z ks. Jerzym Martinowiczem, dyrektorem SMI Grodzieńskiej diecezji (Lida 13 III 2015).

Wywiad z ks. Józefem Tubowiczem, rezydentem parafii Niepokalanego Poczęcia NMP w Godnie (Grodno 5 V 2016).

Wywiad z ks. Józefem Tubowiczem, rezydentem w parafii Niepokalanego Poczęcia NMP w Grodnie (Grodno 13 V 2016).

Wywiad z ks. Michałem Łastowskim, proboszczem parafii Wniebowzięcia NMP w Kopciówce (Kopciówka 7 VIII 2016).

Wywiad z ks. Olegiem Kuderko, kapłanem grodzieńskiego szpitalu w Grodnie (Grodno 13 V 2016).

Wywiad z ks. Olegiem Kuderko, kapłanem szpitalu w Grodnie (Grodno 12 V 2016).

Wywiad z ks. Pawłem Giedrojciem, proboszczem parafii Podwyższenia Krzyża Świętego w Hołynce (Grodno 15 XII 2015).

Wywiad z ks. Pawłem Sołobudą, proboszczem parafii Ducha Świętego w Grodnie (Grodno 24 V 2016).

Wywiad z ks. Piotrem Kublem, proboszczem parafii Trójcy Przenajświętszej w Krupowie (Lida 25 VII 2015).

Wywiad z ks. Prał. Antonim Chańko, proboszczem parafii Podwyższenia Krzyża Świętego w Grodnie (Grodno 12 VI 2016).

Wywiad z ks. Romanem Kotlimowskim, wykładowcą WDS w Grodnie (Grodno 13 XI 2015).

Wywiad z ks. Romanem Kotlimowskim, wykładowcą WDS w Grodnie (Grodno 15 VI 2016).

Wywiad z ks. Tadeuszem Kaczanem, rezydentem parafii św. Joachima w Konweliszkach (Konweliszki 12 XI 2015).

Wywiad z ks. Tadeuszem Krisztopikiem, proboszczem parafii Niepokalanego Poczęcia NMP w Kwasówce (Kwasówka 15 VI 2016).

Wywiad z ks. Tadeuszem Krisztopikiem, proboszczem parafii Niepokalanego Poczęcia NMP w Kwasówce, (Kwasówka 15 VII 2016).

Wywiad z ks. Tadeuszem Wyszyńskim, wykładowcą WDS w Grodnie (Grodno 12 V 2016).

Wywiad z ks. Wiktorem Zacharzewskim, proboszczem parafii św. Aniołów Strużów w Rachotno (Rachotno 10 VI 2016).

Wywiad z ks. Wincentym Lisowskim, proboszczem parafii Niepokalanego Poczęcia NMP w Lidzie (Lida 15 V 2015).

Wywiad z ks. Wincentym Lisowskim, proboszczem parafii Niepokalanego Poczęcia NMP w Lidzie (Lida 30 V 2016).

Wywiad z ks. Witoldem Łozowickim, proboszczem parafii MB Różańcowej w Raduniu (Raduń 20 VIII 2016).

Wywiad z o. Andrzejem Jodkowskim CSsR, misjonarzem (Lida 10 V 2015).

- Wywiad z o. Andrzejem Szczupałem, wykładowcą WSD w Grodnie i redaktorem rocznika teologicznego diecezji grodzieńskiej „Studia Theologica Grodnensia” (Grodno 15 IV 2016).
- Wywiad z o. Leonardem Ciechanowskim OCD, proboszczem parafii Nawiedzenia NMP w Gugohaju (Gudohaj 20 VI 2016).
- Wywiad z o. Lucjanem Dąbrowskim SDB, proboszczem parafii św. Apostołów Piotra Pawła w Borunach (Boruny 9 V 2015).
- Wywiad z o. Witoldem Petelczycem SChP, proboszczem parafii Najświętszego Serca Pana Jezusa i św. Teresy z Avila w Szczuczynie (Szczuczyn 13 V 2016).
- Wywiad z o. Witoldem Żelwietro OFMCap, proboszczem parafii św. Kazimierza w Lipniskach (Lipniszki 27 VII 2016).
- Wywiad z o. Zdzisławem Wederem SDB, ojciec duchowny WSD w Grodnie (Grodno 12 VI 2016).
- Wywiad z o. Zenonem Romejko SCJ, proboszczem parafii św. Teresy od Dzieciątka Jezus w Ostrynie (Ostryna 1 IX 2016).
- Wywiad z p. Czesławem Januszkiewiczem, organistą w parafii Niepokalanego Poczęcie NMP w Lidzie (Lida marzec 2016).
- Wywiad z p. Czesławem Januszkiewiczem, organistę parafii Niepokalanego poczęcia NMP w Lidzie (Lida 20 IX 2015).
- Wywiad z s. Bronisławą Żukiel, emerytką w parafii św. Mikołaja w Świrze (Lida 10 VIII 2016).
- Wywiad z s. Ludwiką Surowikina, katechetką w parafii św. Mikołaja w Świrze (Lida 25 V 2016).
- Wywiad z s. Marianną Wodnicką, katechetką w parafii Niepokalanego Poczęcia NMP w Grodnie (Grodno 19 VIII 2016).

1.8. Księgi liturgiczne i pomoce do liturgii i nabożeństw

1.8.1. Księgi mszalne

Mszał Rzymski dla diecezji polskich. Wydanie drugie. Poznań 2012.

Missale Romanum ex decreto Sacrosancti Oecumeni Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP. VI promulgatum, Editio typica, Typis Polyglottis Vaticanis 1970.

Missale Romanum. Ex Decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II Instauratum Auctoritate Paulii PP. VI Promulgatum Joannis Pauli PP. II Cura Recognitum. Editio Typica Tertia. Città del Vaticano: Typis Vaticanis 2002.

Rituale Romanum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli PP. VI promulgatum, De sacra communione et de cultu mysterii eucharistici extra Missam, Editio typica, Typis Polyglottis Vaticanis 1973.

Lectionarium, t. I: De tempore ab Adventu ad Pentecostem, Typis Polyglottis Vaticanis, 1970.

Lectionarium, t. II: Tempus per annum post Pentecostem, Typis Polyglottis Vaticanis, 1971.

Lectionarium, t. III, Pro missis de sanctis ritualibus, ad diversa, votivis et defunctorum, Typis Polyglottis Vaticanis, 1972.

Modlitwa wiernych, Uroczystości, święta i wspomnienia świętych msze święte wotywnie i wspólne msze okolicznościowe, opr. L.M. Put, t. I-II, Katowice 1987.

Ordo Lectionum Missae, editio typica altera, Libreria Editrice Vaticana 1981.

Лекцыёнаж студыйны. (З дазволу касцёльнай улады нр 120/02), т. 1-13, Мінск 30 XI 2002.

1.8.2. Inne księgi liturgiczne

Komunia Święta i kult Tajemnicy Eucharystycznej poza Mszą Świętą. Obrzędy dostosowane do zwyczajów diecezji polskich, Katowice 2016.

Komunia święta i kult tajemnicy eucharystycznej poza Mszą świętą: dostosowane do zwyczajów diecezji polskich, Katowice 1985.

Księga nabożeństw (wydanie studyjne), Legnica 2002.

Liturgia Godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego (wydanie skrócone), Warszawa 1991.

Obrzędy bierzmowania dostosowane do zwyczajów diecezji polskich, Katowice 1995.

Obrzędy bierzmowania dostosowane do zwyczajów diecezji polskich, wydanie drugie poprawione, Katowice 2008.

Obrzędy błogosławieństw dostosowane do zwyczajów diecezji polskich, t. 2, Katowice 1994.

Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych dostosowane do zwyczajów diecezji polskich, Katowice 1988.

Obrzędy chrztu dzieci dostosowane do zwyczajów diecezji polskich, Katowice 2006.

Obrzędy chrztu dzieci dostosowane do zwyczajów diecezji polskich, wydanie trzecie, Katowice 2004.

Obrzędy pogrzebu dostosowane do zwyczajów diecezji polskich, Katowice 2014.

Obrzędy pokuty dostosowane do zwyczajów diecezji polskich, Katowice 1981.

Obrzędy pokuty dostosowane do zwyczajów diecezji polskich, Katowice 1996.

Obrzędy poświęcenia kościoła i ołtarza, Katowice 2001.

Obrzędy sakramentu małżeństwa dostosowane do zwyczajów diecezji polskich, wydanie trzecie według drugiego wydania wzorcowego, Katowice 1996.

Ogólne Normy Roku Liturgicznego i Kalendarza, MRP.

Pontyfikat Rzymski. Obrzędy święceń biskupa, prezbitera i diakonów, wydanie drugie poprawione, Katowice 1999.

Sakrament chorych. Obrzęd i duszpasterstwo, wydanie trzecie, Katowice 2012.

Літургія гадзінаў, т. 1-3, Мінск 2012-2016.

1.8.3. Księgi pomocnicze do liturgii i nabożeństw

Agenda liturgiczna diecezji opolskiej, Opole 1986.

Agenda liturgiczna diecezji wrocławskiej, red. K. Konecki, Wrocław 2011.

Agenda liturgiczna, red. H. J. Sobeczko, wydanie nowe i poszerzone, Opole 2016.

Agenda liturgiczna, red. H. Sobeczko, Opole 1985.

Agenda liturgiczna, red. J. Paliński, Katowice 2005.

Agenda liturgiczna, red. J. Paliński, Katowice 2011.

Agenda liturgiczna. Nabożeństwa, modlitwy, błogostawieństwa, red. H. J. Sobeczko, Opole 1985.

Agenda liturgiczna. Nabożeństwa, modlitwy, błogostawieństwa. Agenda parafialna, red. M. Maciejewski, Ząbki 2007.

Ceremoniał liturgicznej postugi biskupów. Odnowiony zgodnie z postanowieniem świętego Soboru Watykańskiego II. Wydany z upoważnienia Papieża Jana Pawła II. Dostosowany do zwyczajów diecezji polskich, Katowice 2013.

Kalendarz liturgiczny diecezji grodzieńskiej, red. A. Gremza, Grodno 2017.

- Ogólne Wprowadzenie do Liturgii Godzin*, w: *Liturgia Godzin. Codzienna modlitwa ludu Bożego*, t. 1, Poznań 2006, s. 23-98.
- Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego oraz wskazania Episkopatu Polski*, Poznań 2006.
- Nabożeństwa Pasyjne*, Pelplin 1990.
- Nabożeństwa diecezji katowickiej. Agenda liturgiczna*, red. D. Zimoń Katowice 1987.
- Sakrament chorych. Obrzędy i duszpasterstwo* (25 III 1978).
- Wprowadzenie teologiczne i pastoralne*, w: *Zbiór Mszy o Najświętszej Maryi Pannie*, Poznań 1998.
- Wprowadzenie teologiczno-pastoralne. Obrzędy pokuty dostosowane do zwyczajów diecezji polskich* (1981).
- Літургічная агенда*, Мінск 2010.
- Літургічны спеўнік*, студыйнае выданне праз кс. Тадэвуша Вышшынскага, Гродна 2003.
- Мадлітва вернікаў*, Мінск 2003.
- Парадак карфірмацыі*, Мінск 2009.
- Парадак намашчэння хворых і пастырскай апекі над імі*, Мінск 2008.
- Парадак пахавання*, Мінск 2012.
- Парадак цэлебрацыі сужанства*, Мінск 2010.

2. Opracowania

- ABC chrześcijanina. Mały słownik*, red. S. Zalewski, Warszawa 1999.
- ABLEWICZ J., *Pielgrzymka jako znak święty*, TST 9 (1983), s. 13-24.
- ADAMCZEWSKA B., *Boże Narodzenie na Mazowszu*, Sierpc 2003.
- ADAMOWICZ L., *Wprowadzenie do prawa o sakramentach świętych według Kodeksu Prawa Kanonicznego oraz Kodeksu Kanonów Kościołów Wschodnich*, Lublin 1999.
- ADAMSKI S., *Skarbiec modlitw i pieśni*, Katowice 2000.
- Adwent*, Ech, s. 33-34.
- ARASZCZUK S., *Indywidualne odmawianie i wspólnotowa celebrowanie Liturgii Godzin*, w: *Mirabile laudis canticum. Liturgia godzin. Dzieje i teologia*, red. H. J. Sobeczko, Opole 2008, s. 401-408.

- ARASZCZUK S., *Język i formy pobożności ludowej*, „Seminare” 20 (2004), s. 163-179.
- BALTER L., *Specyfika kultu Maryi w Polsce*, „Communio” 3 (1983), nr 5 (17), s. 121-122.
- BARTOCHA W., *Biskup jako liturg diecezji w świetle Katechizmu Kościoła Katolickiego*, Poznań 2016.
- BEINERT W., *Perspektywy teologiczne pobożności maryjnej*, w: *Cześć Maryi dzisiaj – propozycje pastoralne*, red. Tenże, Warszawa 1992, s. 52-53.
- BERESZYŃSKI G., *Reforma liturgiczna Soboru Watykańskiego II w Archidiecezji Warszawskiej w latach 1963 – 1992*, Warszawa 2000.
- BIAŁOBŁOCKI A., *Kult Matki Bożej Kongregackiej w Bazylice Katedralnej św. Franciszka Ksawerego w Grodnie*, SThG 9 (2015), s. 141-156.
- BIANCHI E., *Niedziela. Dzień Pana. Dzień Człowieka*, Poznań 1998.
- BIEGAŃSKI J., *Obecność Marii w liturgii w pobożności ludowej*, „Studia Theologica Grodnensia”, 11 (2017), s. 119-147.
- BIEGAŃSKI J., *Reforma liturgiczna po Soborze Watykańskim II, a reforma diecezji grodzieńskiej po 1990 roku*, SThG 8 (2014);
- BIERNAT Z., *Organista*, w: *Wprowadzenie do liturgii*, red. F. Blachnicki, Poznań 1967, s. 198-203.
- BIERNAT Z., *Śpiew i muzyka kościelna w odnowionej liturgii*, w: *Wprowadzenie do liturgii*, red. F. Blachnicki, Poznań 1967, s. 488-496.
- BIERNAT Z., *Śpiew i muzyka kościelna*, w: *Liturgika ogólna*, red. R. Zielasko, Lublin 1973, s. 139-169.
- BLACHNICKI F., *Liturgia jako zasada koncentracji w formacji kapłańskiej*, CTh 38 (1968), nr 3, s. 33-51.
- BLACHNICKI F., *Pedagogia ministrancka*, t. 3, Warszawa 2011.
- BLACHNICKI F., *Problemy formacji liturgicznej w Polsce*, CTh 46 (1976), fasc. 1, s. 101-103.
- Blaski i cienie reformy liturgicznej. 50 lat soborowej Konstytucji o liturgii*, red. S. Araszczuk, Wrocław 2014
- BLIN W., *Ewangelizacja na Białorusi w perspektywie trzeciego tysiąclecia chrześcijaństwa*. Referat wygłoszony na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 13 stycznia 2000 roku.
- BOGDZIEWICZ H., *Pamiętaj, abys dzień święty święcił*, „Przegląd Powszechny” 7-8 (1998), s. 112-118.

- BOLEWSKI J., *Głoscie Ewangelię (zeszyty na Rok Pański), Słowo Boże codziennej Mszy św.*, Warszawa 1980.
- BOMBA W., *Kult Eucharystii poza Mszą świętą*, w: *Msza święta*, red. W. Świerzawski, [Misterium Christi, t. 3], Zawichost - Kraków - Sandomierz 2012, s. 393-419.
- BOMBA W., *Najświętsze Misterium Eucharystii*, w: *Euentes docete. XXV lat Instytutu Liturgicznego Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie*, red. J. Koperek, Kraków 1993, s. 72-80.
- BOŃKOWSKI S., *Święty Stanisław Kostka*, Płock 1986.
- BRINKTRINE J., *Msza święta*, Warszawa 1957.
- BRZEZIŃSKI D., *Publiczna modlitwa Kościoła w starożytności chrześcijańskiej*, w: *Mirabile laudis canticum. Liturgia godzin. Dzieje i teologia*, red. H. J. Sobeczko, Opole 2008, s. 65-90.
- BUDZIK S., *Maryja w tajemnicy Chrystusa i Kościoła*, Tarnów 1997.
- CARRIER H., *Rola grup odniesienia w integracji postaw religijnych*, w: *Socjologia religii*, red. F. Houtart, Kraków 1962, s. 123-143.
- Celebracja sakramentów i sakramentaliów. Materiały liturgiczno-pastoralne dla duchowieństwa i wiernych świeckich*, oprac. S. Araszczyk, Legnica 2016.
- CHAMSKI H., *Śpiewnik kościelny*, Lublin 1982.
- CHAŃKO A., *Krótkie informacje dotyczące wyjazdu do Watykanu i powrotu nr 160/B/98*, Curia Diocesana Grodnensis 25 IX 1998.
- CHARYTAŃSKI J., *Słowo i sakramenty w duszpasterstwie posoborowym*, w: *Kościół w świetle Soboru*, red. H. Bogacki, Poznań 1968, s. 598-599.
- CHOMIŃSKI J., *Pieśń*, Kraków 1974.
- CHWAŁEK J., PAPROCKI H., ZUBERT B., *Dzwon*, EK, t. 4, s. 618-620.
- CICHY S., *Błogosławieństwa w liturgii Kościoła*, LitS 1 (1995), nr 3-4, s. 97-106.
- CICHY S., *Niedziela w rodzinie*, RBL 34 (1981), s. 44-52.
- CICHY S., *Odnowa Soboru Watykańskiego II. Rzeczy dokonane – idee przewodnie i perspektywy*, RBL 39 (1986), s. 4-15.
- CICHY S., *Rola i zadania świeckich w sprawowaniu Eucharystii*, w: *Ewangelizacja i Eucharystia. Program duszpasterski na rok 1992/93*, red. E. Szczotok, Katowice 1992, s. 354-363.
- CIERESZKO H., *Eucharystia w życiu i posłudze kapłańskiej błogosławionego Michała Sopoćki*, SThG 10 (2016), s. 110-118.
- CLERCK P. DE, *Zrozumieć liturgię*, tłum. S. Czerwik, Kielce 1997.

- CZAJA A., *Sakrament chrztu świętego*, Lublin 2009.
- CZERWIK S., „*Mens concordet voci*” – harmonia ducha i ciała w modlitwie liturgicznej, „*Anamnesis*” 6 (1999/2000) nr 2 (21).
- CZERWIK S., *Liturgia Eucharystii. Zagadnienia wybrane*, w: *Eucharystia. Misterium – Ofiara – Kult*, red. J. J. Kopeć, Lublin 1997, s. 233-370.
- CZERWIK S., *Liturgia Godzin w życiu Kościoła*, STV 18 (1980) nr 2, s. 227-236.
- CZERWIK S., *Liturgia szkołą formacji kapłańskiej*, RBL 44 (1991), s. 104-117.
- CZERWIK S., *Modlitwa Eucharystyczna*, w: *Msza święta*, red. W. Świerzawski, [Misterium Christi, t. 3], Zawichost – Kraków – Sandomierz 2012, s. 307-351.
- CZERWIK S., *Odnowa liturgii błogostawieństw po Soborze Watykańskim II*, LitS 1 (1995), nr 3-4, s. 81-95.
- CZERWIK S., *Osoby odpowiedzialne za formację kapłańską*, AK 120 (1993), s. 427-441.
- CZERWIK S., *Pojęcie i natura liturgii*, w: „*Euntes docete*”. XXV lat Instytutu Liturgicznego na Wydziale Teologicznym Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie, red. S. Koperek, Kraków 1993, s. 41-58.
- CZERWIK S., *Pojęcie i natura liturgii*, w: *Euntes docete*, red. S. Koperek, Kraków 1993, s. 41-58.
- CZERWIK S., *Prefacje o misteriach Chrystusa w Mszałe rzymskim Pawła VI. Geneza i teologia*, Warszawa 1984.
- CZERWIK S., *Sakrament chrztu*, Katowice 1973.
- CZERWIK S., *Słowo Boże w liturgii*, CT 37 (1967), z. 4, s. 73-74
- CZERWIK S., *Wprowadzenie do Konstytucji o liturgii świętej*, w: *Fundamentalne rzeczywistości liturgii*, red. W. Świerzawski [Misterium Christi, t. 1], Zawichost – Kraków – Sandomierz 2012, s. 19-52.
- CZERWIK S., *Wtajemniczenie chrześcijańskie*, w: *Sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego*, red. J. Kudasiewicz, Warszawa 1981, s. 9-16.
- CZERWIK S., *Wychowanie do wolności we wspólnocie znaku liturgicznego*, w: *W blasku Eucharystii*, red. I. Dec, Wrocław 1996, s. 383-412.
- CZERWIK S., *Z teologii wtajemniczenia chrześcijańskiego*, RBL 45 (1992), nr 2-6, s. 65-74.
- CZERWIK, *Teologia Dnia Pańskiego*, WWK 38 (1985), nr 4-6, s. 123-136.
- DANIELSKI W., *Liturgia szkołą duchowej formacji chrześcijańskiej*, LitS 1-2 (1995), s. 19-20.

- DANIELSKI W., *Reforma roku liturgicznego i nowy kalendarz*, CT 40 (1970) z. 1, s. 106-113.
- DANIELSKI W., *Struktura celebracji Mszy św. i uczestnictwo wiernych*, w: *Mszał księgą życia chrześcijańskiego*, Katowice 1998, s. 421-433.
- DANIELSKI W., *Struktura celebracji Mszy świętej i uczestnictwa w niej wiernych*, w: *Eucharystia. Misterium – Ofiara – Kult*, red. J. J. Kopeć, Lublin 1997, s. 77-89.
- DECYK J., *Dedykacja kościoła i ołtarza*, w: *Mszał księgą życia chrześcijańskiego*, red. B. Nadolski, Poznań 1989, s. 181-193.
- DECYK J., *Liturgia wciąż nowym zadaniem*, HD 64 (1995) nr 2, s. 23-31.
- DERDAU A., *Kolor czarny, fioletowy czy też inny?*, RBL 21 (1968), s. 307-311.
- DROZD J., *Maryja w roku kościelnym*, Kraków 1983.
- DUDZIAK J., *Kanoniczna rola proboszcza. Realizacja podstawowych zadań kościelnych: nauczania, uświęcania, rządzenia*, Tarnów 2001.
- DURAK A., *Chrześcijańskie wtajemniczenie dorosłych drogą do miłości*, Warszawa 1991.
- DURAK A., *Inicjacja chrześcijańska dorosłych*, w: *Misterium liturgii w Katechizmie Kościoła Katolickiego*, red. J. Kopeć, Opole 1995, s. 51-62.
- DURAK A., *O Mszy świętej dla ciebie*, Warszawa 1990.
- DURAK A., *Od „Drogi Krzyżowej” do „Drogi Światła”*, CT 61 (1991), z. 2, s. 126-127.
- DURAK A., *Święcenia według nowych obrzędów*, CT 61 (1991), z. 1, s. 89-90.
- DWORAKOWSKI S., *Kultura społeczna ludu wiejskiego na Mazowszu nad Narwią*, Białostockie Towarzystwo Naukowe, Białystok 1964.
- DYL A., *Posoborowe przepisy prawno-liturgiczne dotyczące wyposażenia wnętrza kościoła*, w: *Sztuka w liturgii*, red. W. Świerzawski, [*Misterium Christi*, t. 7], Zawichost – Kraków – Sandomierz 2013, s. 377-405.
- DYL A., *Przepisy prawno-liturgiczne dotyczące wyposażenia wnętrza kościoła*, w: *Msza święta*, red. W. Świerzawski, [*Misterium Christi*, t. 7], Zawichost – Kraków – Sandomierz 2013, s. 377-404.
- DYR A., *Msza w domu chorego*, w: *Mszał księgą życia chrześcijańskiego*, Poznań 1986, s. 157-179.
- DZIEKOŃSKI S., *Chrztu świętego wieki dar*, Kraków 2003.
- DZIEMIANKO A., *List pasterski KKBB na Uroczystość Niepokalanego poczęcia NPM*. Mińsk 1 XII 2015.

- DZIEMIANKO A., *Пастырскі Ліст ККББ на Свята Святой Сям’і*, Мінск 5 XII 2008.
- DZIEMJANKO A., *Pismo do biskupa diecezji grodzieńskiej z prośbą o rozpoczęcie starań o koronację obrazu Matki Bożej Kongregackiej*, Grodno 2006.
- EKERT H., *Postługa zakrystianina i jego formacja liturgiczna*, LitS 18 (2012), nr 2, s. 477-493.
- ERDAN J., *Organy. Poradnik dla użytkowników*, Warszawa 1989.
- Exsultate Deo, Śpiewnik mszalny*, Katowice 1998.
- FERENS-SZYDEŁKOWA E., *Rok kościelny a polskie tradycje*, Poznań 1988.
- FIJAŁEK J., *Życie obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej na tle ustawodawstwa synodalnego*, Kraków 2002.
- FILABER A., *Kantor psalmu, psalterzysta, psalmista*, LitS 18 (2012) nr 2, s. 529-532.
- FORSTNER D., *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 2001.
- FORYCKI R., *O właściwe rozumienie kultu Miłosierdzia Bożego*, HD 38 (1969), s. 61-62.
- FROS H., *Pamiętając o mieszkańcach nieba. Kult św. w dziejach i w liturgii*, Tarnów 1994.
- GAJDA P., *Związek obrzędów sakramentu małżeństwa ze sprawowaniem Eucharystii*, w: *Ku liturgii nadziei*, red. R. Biel, Tarnów 2005, s. 185-210.
- GLINKOWSKI B., *Chrzest. Prawo Kościoła na co dzień*, Poznań 2001.
- GLINKOWSKI B., *Odpusty*, Poznań 2005.
- Głos do Boga*, red. M. Lompe, Częstochowa 1912.
- Głóście Ewangelię, (zeszyty na Rok Pański do użytku wewnętrznego)*, opr. B. Bijak, J. Baran, Warszawa 1979-1980.
- GŁOWA W., *Konieczność pokuty i wychowanie do niej*, LitS 2 (1996), nr 1-2, s. 59-70.
- GŁOWA W., *Niedziela dniem wspólnoty*, w: *Misterium liturgii w Katechizmie Kościoła Katolickiego*, red. J. J. Kopeć, Opole 1995, 171-184.
- GŁOWA W., *Odnowa liturgii w seminariach duchownych*, RBL 38 (1985), s. 331-339.
- GŁOWA W., *Postugi i funkcje w zgromadzeniu liturgicznym*, w: *Mszał księga życia chrześcijańskiego*, red. B. Nadolski, Poznań 1989, s. 313-331.
- GŁOWA W., *Służba Boża*, Lubaczów 1986.
- GŁOWA W., *Wystawienie Najświętszego Sakramentu*, CT 57 (1987) z. 3, s. 60-70.

- GÓRALSKI W., *Sprawowanie sakramentu namaszczenie chorych w uchwałach synodów Polskich po Soborze Watykańskim II*, „Prawo Kanoniczne” 41 (1998), nr 1-2, s. 93-113.
- GREŻLIKOWSKI J., *Pasterska troska Kościoła o małżeństwo i czynności poprzedzające jego zawarcie w świetle Instrukcji Episkopatu z 1987 r.*, HD 62 (1992), nr 4, s. 14-15.
- GROCHOLEWSKI Z., *Miłosierdzie Boga wezwaniem dla współczesnego świata*, SThG 10 (2016), s. 37-52.
- GROMADA B., *Naznaczenie i wybór. Historia s. Małgorzaty Banaś dwunastej nazaretanki z Nowogródka*, Warszawa 2012.
- GRUCHNIK D., *Znak i posługa światła w liturgii. Zeszyty formacji liturgicznej*, t. 2, Kraków 2006.
- GRZEŚKOWIAK J., *Przygotowanie darów*, w: *Mszał księgą życia chrześcijańskiego*, red. B. Nadolski, Poznań 1986, s. 355-371.
- GRZEŚKOWIAK J., *W sprawie znaku sakramentalnego małżeństwa chrześcijan*, RTK 28 (1981), z. 6, s. 21-44.
- GULBINOWICZ H., *Instrukcja o przygotowaniu do sakramentu dojrzałości chrześcijańskiej*, WWK 42 (1989), nr 2, s. 135-138.
- GULBINOWICZ H., *Instrukcja o przygotowaniu dzieci do pełnego uczestnictwa w Eucharystii*, WWK 42 (1989) nr 2, s. 121-135.
- HABELA J., *Słowniczek muzyczny*, Kraków 1980.
- HALES E. E. Y., *Papież Jan XXIII i jego rewolucja*, tłum. E. Życieńska, Warszawa 1967.
- HANICH A., *Paschalny charakter śmierci chrześcijańskiej*, RBL 33 (1980), s. 163-167.
- HARTLIEB S., *Nowe obrzędy pogrzebowe a zwyczaje polskie*, RBL 27 (1974), s. 54-65.
- HINZ E., *Zarys historii muzyki kościelnej*, Pelplin 2000.
- HLEBOWICZ A., *Kościół w niewoli*, Warszawa 1991.
- HOŁA K., *Zarys sakramentologii katolickiej*, t. 2, Kraków 1984.
- HUCKE H., *Instrukcja o muzyce w liturgii*, „Concilium” 10 (1968), nr 1, s. 98.
- Informator diecezji grodzieńskiej*, red. A. Gremza, Grodno 2013.
- Jan Paweł II w kraju reformacji*, Warszawa 1984.
- JANCZEWSKI Z., *Przyjmujący sakrament namaszczenie chorych*, w: *Prawo Kanoniczne* 55 (2012), nr 4, s. 39-56.

- JANCZEWSKI Z., *Ważność sprawowania sakramentów wtajemniczenia chrześcijańskiego, uzdrowienia i święceń w porządku prawnym Kościoła katolickiego*, Warszawa 2011.
- JANICKA-KRZYWDA U., *Kapliczki i krzyże przydrożne polskiego Podkarpacia*, Warszawa 1991.
- JANICKI J., *Misterium Adwentu w tekstach Mszału Rzymskiego*, LitS 1 (1995) nr 3-4, s. 5-20.
- JANICKI J., *Obrzędy liturgii Mszy świętej*, w: *Msza święta*, red. W. Świerzawski, [Misterium Christi, t. 3], Zawichost – Kraków – Sandomierz 2012, s. 263-305.
- JANICKI J., *Sakramenty i sakramentalia według Konstytucji o liturgii świętej*, w: *Euntes docete*, red. S. Koperek, Kraków 1993, s. 103-135.
- JANIEC Z., *Liturgia Godzin. Komunikacja Boga z człowiekiem*, w: *Mirabile laudis canticum. Liturgia godzin. Dzieje i teologia*, red. H. J. Sobeczko, Opole 2008, s. 461-471.
- JANUSZKIEWICZ J., *Świątynia nad Świsłoczą*, Mińsk 2004.
- JAWORSKI J., *Znaki zbawienia*, Londyn 1977.
- JERIE A., *Czy chrzczyć dzieci bez ich zgody, czy poczekać aż same wybiorą?*, w: *Tak będziesz w jedności z Chrystusem i Kościołem*, red. M. Biskup, A. Małachowski, Wrocław 2009, s. 99-100.
- JODKOWSKI J., *Grodno*, Wilno 1923.
- KALINOWSKI M., *Hospicyjne duszpasterstwo*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, Lublin 2006, s. 294-296.
- KALINOWSKI M., *Rodzina w postudze choremu terminalnie*, RT 50 (2003) z. 6, s. 189-203.
- KALINOWSKI M., *Towarzystwo w cierpieniu. Postługa hospicyjna*, Lublin 2002.
- KAŁAMAJSKA-SAEED M., *Katedra (kościół pojezuicki) p.w. Franciszka Ksawerego i dawne kolegium jezuitów w Grodnie*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa trockiego*, red. J. K. Ostrowski, t. 2, Kraków 2015, s. 19-177.
- KAMIŃSKI J., *Zadania duszpasterstwa rodzin w świetle adhortacji apostolskiej „Familiaris consortio” i dokumentów kościoła w Polsce, studium duszpasterstwo rodzin*, Lublin 2009.

- KAMIŃSKI R., *Parafia miejscem realizacji duszpasterstwa*, w: *Teologia pastoralna szczegółowa*, red. Tenże, t. 2, Lublin 2002, s. 69-77.
- KAMIŃSKI R., *Parafia wspólnotą kultu*, RTK 31 (1984), s. 107-126.
- KAMIŃSKI R., *Troska Duszpasterstwa Rodzin o małżeństwo i rodzinę*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 2 (57) (2010), s. 5-24.
- KAMIŃSKI R., *Wprowadzenie do teologii pastoralnej*, Lublin 1992.
- KAMIŃSKI R., *Wspólnota twórcza rola Eucharystii*, w: *Jezus eucharystyczny*, red. M. Rusecki, Lublin 1997, s. 177-187.
- KANTOR R., *Sanktuaria i odpusty*, Tarnów 2015.
- KASZKIEWICZ A., *Życzenia na niedzielę Zmartwychwstania Pańskiego 1997*, nr 299/B/97, Grodno 25 III 1997 [Archiwum Kurii Grodzieńskiej].
- KICIŃSKI J., *Powołanie – konsekracja – misja*, Wrocław 2009.
- KIERNIKOWSKI Z., *Blżej liturgii*, Lednica – Wrocław 2015.
- KLAUZA K., *Jan Paweł II o mediach masowych*, „Zeszyty Teologiczne” 2 (2003), s. 5-14.
- KLEIN A., *Anioł Pański*, w: *Cześć Maryi dzisiaj – propozycje pastoralne*, red. W. Beinert, Warszawa 1992, s. 283-286.
- KLEIN A., *Modlitwa różańcowa*, w: *Cześć Maryi dzisiaj – propozycje pastoralne*, red. W. Beinert, Warszawa 1992, s. 287-292.
- KOCHANIEWICZ B., *Matka Boża w posoborowej liturgii Kościoła*, „Salvatoris Mater” 4 (2002), nr 1 (13), s. 157-199.
- KONDRUSIEWICZ T., *Odrodzenie Kościoła Katolickiego na Białorusi jako dar miłosierdzia Bożego (w kontekście diecezji grodzieńskiej)*, SThG 10 (2016), s. 81-91.
- KONDRUSIEWICZ T., *Żyję nadzieją, że Papież odwiedzi Białoruś*, „Słowo Życia” 14(425) (2015).
- KONECKI K., *Teologia liturgii mszy za zmarłych*, w: *Mszał księgą życia chrześcijańskiego*, Poznań 1986, s. 207-234.
- Konsekracja*, w: *Słownik nauki religii*, red. J. Szpet, Poznań 1994, s. 137.
- KOPALIŃSKI W., *Słownik symboli*, Warszawa 2001.
- KOPEĆ J. J., *Reforma liturgii po 30 latach od edycji Soborowej Konstytucji „Sacrosanctum Concilium”*, „Studia Liturgiczno-Pastoralne” 2 (1994).
- KOPEĆ J., *Aspekty teologiczno-pastoralne nabożeństwa Drogi Krzyżowej*, „Summariusm” 24 (1975), nr 4, s. 106-113.

- KOPEĆ J., *Droga Krzyżowa*, Niepokalanów 1994.
- KOPEĆ J., *Elementy maryjne w polskiej pobożności ludowej*, AK 111 (1988), s. 29-43.
- KOPEĆ J., *Formacja duchowa i liturgiczna kandydatów do kapłaństwa w rodzinie i wspólnocie parafialnej*, w: *Liturgia Domus Carissima*, red. A. Durak, Warszawa 1998, s. 259-276.
- KOPEĆ J., *Formacja liturgiczna czyli mistagogia w liturgii i przez liturgię*, LitS 2 (1996), nr 3-4, s. 23-38.
- KOPEĆ J., *Formy przygotowania do Pierwszej Komunii św. w praktyce Kościoła w Polsce*, w: *Sakramenty inicjacji w liturgii i w praktyce duszpasterskiej*, red. R. Pierskała, H. Sobeczko, Opole 1996, s. 143-162.
- KOPEĆ J., *Kult Krzyża i jego teologiczna wymowa*, AK 109 (1987), s. 79-97.
- KOPEĆ J., *Liturgia szkołą duchowej formacji chrześcijańskiej*, LitS 1 (1995), nr 1-2, s. 19-30.
- KOPEĆ J., *Liturgia źródłem formacji życia chrześcijańskiego według ks. Wojciecha Danielskiego*, RBL 39 (1986), s. 404-410.
- KOPEĆ J., *Liturgia źródłem i szczytem duchowego życia parafii*, LitS 5 (1999), nr 2, s. 323-343.
- KOPEĆ J., *Modlitwa powszechna, czyli modlitwa wiernych*, w: *Mszał księgą życia chrześcijańskiego*, red. B. Nadolski, Poznań 1986, s. 339-353.
- KOPEĆ J., *Reforma liturgii pogrzebu dorosłych*, CT 37 (1967), z. 4, s. 182-188.
- KOPEĆ J., *Reforma Liturgii Soboru Watykańskiego II w czterdziestą rocznicę ogłoszenia Konstytucji „Sacrosanctum Concilium”*, RT 50 (2003), nr 8, 11-49.
- KOPEĆ J., *Tradycyjne i współczesne modele świętowania głównych obchodów i okresów roku kościelnego w Polsce*, w: *Chrześcijaństwo a kultura polska*, red. M. Jaworski, Lublin 1988, s. 160-163.
- KOPEREK S., *Duszpasterskie implikacje liturgii uświęcenia czasu*, w: *Euntes docete*, red. S. KOPEREK, Kraków 1993, s. 204-217.
- KOPEREK S., *Obrzęd błogosławienia dzwonów*, RTK 45 (1998), z. 8, s. 275-280.
- KOPEREK S., *Odnowa liturgii w męskich wspólnotach zakonnych*, RBL 38 (1985), s. 339-354.
- KOPEREK S., *Propozycje dotyczące sposobu odprawiania „Gorzkie Żale”*, „Materiały Homiletyczne” 111 (1990), s. 4-11.
- KOPEREK S., *Udział świeckich w Liturgii Godzin*, w: *Liturgia uświęcenia czasu*, red. W. Świerzawski, [Misterium Christi, t. 5], Kraków 2013, s. 191-208.

- KOROLKO M., *Leksykon kultury religijnej w Polsce*, Warszawa 1999.
- KOSSAK Z., *Rok polski. Obyczaj i wiara*, Warszawa 1959.
- KOTLIMOWSKI R., *Eucharystia a młodzież*, Grodno 2005.
- KOTLIMOWSKI R., *Eucharystia a młodzież*, Grodno 2005.
- KOWALSKI J., *Humanistyczny wymiar niedzieli*, w: *Niedziela dzisiaj*, red. J. Krucina, Wrocław 1993, s. 133-149.
- KRAKOWIAK Cz., *Bierzmowanie w kontekście inicjacji chrześcijańskiej*, AK 70 (1977) z. 2, s. 242-256.
- KRAKOWIAK Cz., *Bierzmowanie*, EK t. 2, kol. 547-552.
- KRAKOWIAK Cz., *Dedykacja ołtarza według pontyfikatu rzymskiego z 1977 roku*, RBL 34 (1981), s. 361-372.
- KRAKOWIAK Cz., *Eklezjalny charakter troski o chorych*, HD 48 (1979), s. 264-274.
- KRAKOWIAK Cz., *Eklezjalny charakter troski o chorych*, w: *Ewangelizacja i nawrócenie Kościoła jako miejsce nawrócenia i pojednania. Sakramenty uzdrowienia. Program duszpasterski na rok 1995/1996*, red. E. Szczotok, Katowice 1995, s. 210-224.
- KRAKOWIAK Cz., *Eklezjalny charakter troski o chorych*, w: *Ewangelizacja i nawrócenie*, red. E. Szczotok, A. Liskowacka, Katowice 1995, s. 210-224.
- KRAKOWIAK Cz., *Formacja katechizowanych do świadomego i czynnego udziału w mszy świętej*, RT 46: 1999, z. 6, s. 303-314.
- KRAKOWIAK Cz., *Funkcje wiernych – mężczyzn i kobiet w liturgii*, WAL 69 (1995), s. 88-94.
- KRAKOWIAK Cz., *Główne treści teologiczne okresu Wielkiego Postu*, LitS 2 (1996) nr 1-2, s. 47-58.
- KRAKOWIAK Cz., *Ile Mszy św. w parafii?*, CT 64 (1994) z. 1, s. 106-114.
- KRAKOWIAK Cz., *Kapłaństwo wspólne i kapłaństwo służebne w świetle ksiąg liturgicznych*, RBL 36 (1983), s. 297-306.
- KRAKOWIAK Cz., *Komunia święta wiernych i sakrament pokuty*, CT 56 (1986) z. 3, s. 47-57.
- KRAKOWIAK Cz., *Liturgia Godzin w życiu i posłudze prezbiterów*, HD 47 (1978), s. 223-229.
- KRAKOWIAK Cz., *Maryja wzorem trynitarnej pobożności chrześcijańskiej*, „Salvatoris Mater” 2/3 (2000), s. 130-154.
- KRAKOWIAK Cz., *Niedziela. Aspekt duszpasterski*, EK, t. 13, kol. 1051-1055.

- KRAKOWIAK Cz., *Nowe akcenty w posoborowej nauce o sakramentach*, w: *W służbie Bogu i ludziom*, red. H. Słotwińska, Lublin 2005, s. 162-169.
- KRAKOWIAK Cz., *O właściwym rozumieniu Wiatyku*, CT 44 (1974) z. 3, s. 58-63.
- KRAKOWIAK Cz., *Parafia jako centrum życia liturgicznego*, w: *Veritatem facientes*, red. J. Nagórny, Lublin 1997, s. 425-441.
- KRAKOWIAK Cz., *Posługa (misterium) Kościoła w liturgii sakramentu pokuty i pojednania*, LitS 12 (2006), nr 2, s. 245-254.
- KRAKOWIAK Cz., *Sakrament bierzmowania w reformie liturgii II Soboru Watykańskiego*, Lublin 2012.
- KRAKOWIAK Cz., *Sakramentalia i błogostawieństwa w liturgii Kościoła*, Lublin 2015.
- KRAKOWIAK Cz., *Sanktuaria i pielgrzymki*, Lublin 2016.
- KRAKOWIAK Cz., *Święcenia prezbiterów w pontyfikacie rzymskim z 1990 r.*, w: *Kapłan pośród ludu kapłańskiego*, red. W. Słomka, J. Misiurek, [Homo Meditans, t. 14], Lublin 1993, s. 87-98.
- KRUCINA J., *Formacja stała księży według adhortacji „Pastores dabo vobis”*, HD 62 (1993), s. 35-45.
- KRUPNIK T., *Sanktuarium Matki Bożej Szkaplerznej w Gudohaju na Białorusi*, Łódź 1991.
- KRZYSTECZKO H., *Formy bezpośredniego przygotowania do małżeństwa*, w: *Ewangelizacja wspólnoty*, red. E. Szczotok, *Program duszpasterski na rok 1993/1994*, Katowice 1993, s. 484-493.
- Księga modlitw*, red. A. Matusiak, Kraków 2008.
- KUC L., *Przepowiadanie, Zbawienie, Kościół*, „Współczesna Ambona” 13 (1985), nr 4, s. 155-157.
- KUCZA G., *Elementy nauki o zmartwychwstaniu człowieka w posoborowej liturgii kościoła*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 33 (2000), s. 159-172.
- KUDASIEWICZ J., *Matko Odkupiciela*, Kielce 1996.
- KUJAWSKI T., *Msza święta za lud*, RBL 27 (1974) nr 6, s. 327-336.
- KULACHA A., *Obraz Matki Bożej w Gudohaju*, Wydawnictwo „Pro Christo”, Mińsk 2007.
- KULAWIK B., *Wianek Maryjny* [książka do nabożeństwa], Warszawa 1963.
- KUNZLER M., *Liturgia Kościoła*, [Podręczniki Teologii Katolickiej, t. 10], Poznań 1999.

- KUNZLER M., *Liturgia Kościoła*, [Podręczniki Teologii Katolickiej, t. 10], Poznań 1999.
- KUREK K., *Przygotowanie bezpośrednio do sakramentu małżeństwa*, w: *Ewangelizacja wspólnoty*, red. E. Szczotok, *Program duszpasterski na rok 1993/1994*, Katowice 1993, s. 479-483.
- KWIATKOWSKI D., *Liturgika. Materiały do ćwiczeń dla studentów teologii*, t. 25, Poznań 2003.
- LABUDDA A., *Teologia Mszy pogrzebowej Praesente corpore*, RBL 33 (1980), s. 145-162.
- LANGKAMMER H., *Ołtarz*, w: *Słownik biblijny*, Katowice 1989, s. 118.
- LAURENTIN R., *Maria nella storia della salvezza*, Casale Monferrato 1972.
- LECH S., *Odnowa liturgii w małych grupach*, RBL 38 (1985), s. 381-386.
- LECH S., *Przestrzeń celebracji liturgicznej*, RBL 42 (1989), s. 187-198.
- LEIMAÎTRE N., *Adwent*, Skch, s. 4.
- LEMPA F., *Świętowanie niedzieli według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.*, „Kościół i Prawo” 7 (1990), s. 189-195.
- LEWANDOWSKI J., *Eucharystia dar i ofiara*, Ząbki 1997.
- LEWKOWICZ W., *Śpiewnik parafialny*, Olsztyn 1965.
- LIPPERT P., *Miesiące maryjne*, w: *Cześć Maryi dzisiaj – propozycje pastoralne*, red. W. BEINERT, Warszawa 1992, s. 321-333.
- LISZYK J., *Formacja ministrantów w diecezji katowickiej*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 15 (1982), s. 7-21.
- LOSKA T., *Mszał z czytaniem*, Kraków 1986.
- LUBOWICKI A., *Duszpasterskie znaczenie roku liturgicznego*, Warszawa 2001.
- ŁASTOWSKI M., *Kult Matki Bożej w Kopciówce*, SIŻ 11 (327) 2011, s. 5.
- ŁAŚ J., *W sprawie współczesnej pieśni kościelnej*, RBL 34 (1981), s. 289-303.
- M. KAŁAMAJSKA-SAEED, *Kościół Brygidek w Grodnie. Sztuka ziemi wschodnich Rzeczypospolitej XVI-XVIII wiek*, Lublin 2000.
- MACHURA M., *Muzyka liturgiczna w kościołach polskich po Vaticanum II*, RBL 39 (1986), s. 69-75.
- MACIASZEK P., *Rola chrześcijańskiego świętowania niedzieli w procesie wychowania*, w: *Rodzina podmiotem wychowania i kreatorem komunikacji społecznej*, red. N. Piłkuła. Kraków 2010, s. 217-231.

- MACKIEWICZ A., *Historia parafii pod wezwaniem św. Franciszka Ksawerego w Grodnie*, mps Biblioteka Seminarium Duchownego w Grodnie 1999.
- MADEJA S., *Msze koncelebrowane w posoborowej reformie liturgicznej*, w: *Wprowadzanie soborowej odnowy liturgicznej*, red. E. Mateja, t. 34, Opole 1999, s. 135-144.
- MAJEWSKI M., *Tożsamość katechezy integralnej*, Kraków 1995.
- MAKRZYCKI B., *Kult Najświętszego Serca Jezusowego a liturgiczna odnowa kościoła*, w: *Zawierzyliśmy miłości*, red. Tenże, t. 1, Kraków 1972, s. 76-77.
- MAKSELON Z., *Psychologia postaw wobec śmierci*, AK 95 (1980), s. 399-410.
- MAŁACZYŃSKI F., *Błogosławieństwa w Mszale Pawła VI*, RBL 32 (1979), s. 228-234.
- MAŁACZYŃSKI F., *Duchowość diakona, prezbitera i biskupa w świetle obrzędów święceń*, RBL 36 (1983), s. 312-320.
- MAŁACZYŃSKI F., *Perspektywy reformy liturgii*, RBL 6 (1961), s. 298-311.
- MAŁACZYŃSKI F., *Szafarz błogosławieństw*, RBL 46 (1993), nr 2, s. 57-64.
- Małżeństwo*, w: *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Leon-Dufour, tłum. K. Romaniuk, Poznań – Warszawa 1973, s. 444-448.
- MAŃSKOWSKI K., *Obrzędy zakończenia Mszy św.*, w: *Mszał księgą życia chrześcijańskiego*, red. B. Nadolski, Poznań 1986, s. 469-476.
- MARCOL A., *Paralelność inicjacji i pokuty*, w: *Ineffabile Eucharistiae donum. Księga Pamiątkowa dedykowana Księdzu Biskupowi Alfonsowi Nossolowi Wielkiemu Kanclerzowi Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego z okazji 65. rocznicy urodzin oraz 20-lecia święceń biskupich*, red. T. Dola, Opole 1997, s. 281-293.
- MARCZEWSKI M., *O potrzebie permanentnej odnowy liturgii*, RT 50 (2003), nr 8, s. 51-66.
- MARGAŃSKI B., *Celebracja chrześcijańskiego misterium według Katechizmu Kościoła Katolickiego*, TST 13 (1994), s. 353-372.
- MARGAŃSKI B., *Celebracja Mszy świętej w świetle odnowionego Mszału Rzymskiego*, w: *Msza święta*, red. W. Świerzawski, [*Misterium Christi*, t. 3], Zawichost – Kraków – Sandomierz 2012, s. 191-205.
- MARGAŃSKI B., *Duchowość Liturgii Godzin*, w: *Liturgia uświęcenia czasu*, red. W. Świerzawski, [*Misterium Christi*, t. 5], Kraków 2013, s. 165-173.
- MARGAŃSKI B., *Podstawy teologiczne odnowionego rytuału pogrzebowego*, RBL 27 (1974), nr 1-2, s. 6-14.

- MATCZAK B., *Cipriano Vagaggini OSB i reforma liturgiczna*, Kraków 2013.
- MATEJA E., *Posoborowa odnowa szat liturgicznych*, w: *Kultura i sztuka w służbie Eucharystii*, red. R. Pierskała, R. Pośpiech, [Sympozja, t. 24], Opole 1997, s. 161-166.
- MATERAKI E., *Przygotowanie do katechezy*, AK 70 (1967), s. 225-232.
- MATWIEJUK K., *Recepcja odnowy liturgicznej Soboru Watykańskiego II w diecezji siedleckiej. Studium liturgiczno-pastoralne*, Siedlce 1999.
- MATYSZEWSKI A., *Ołtarz wczoraj i dziś*, „Msza Święta” 7-8 (2008), s. 23-25.
- MAZUR J., *Eucharystia a misja*, SThG 10 (2016), s. 93-100.
- MAZUR S., *Potrzeba chrześcijańskiego przeżywania niedzieli*, StT 24 (2006), s. 95-105.
- MAĆZEWSKA K., *Kościół parafialny p.w. Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny w Trokielach*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego*, red. M. Kałamajska-Saeed, t. 4, Kraków 2011, s. 206-207.
- MELOTTI L., *Maryja, matka żyjących*, Niepokalanów 1993.
- MIAZEK J., *Czterdzieści lat soborowej Konstytucji o Liturgii „Sacrosanctum Concilium” (1963-2003)*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 17 (2004).
- MIAZEK J., *Kongresy eucharystyczne*, WWK 39 (1986), nr. 1-3, s. 62-70.
- MIAZEK J., *Odnowa liturgii jako problem organizacji życia religijnego i duszpasterstwa w diecezji*, RBL 38 (1985), s. 312-320.
- MIAZEK J., *Teologia nowych obrzędów pogrzebu*, AK 95 (1980), s. 184-197.
- MICHAŁEK R., *Nowe obrzędy pogrzebu i związane z nimi problemy prawno-liturgiczne*, RBL 27 (1974), nr 1-2, s. 14-29.
- MIELCZAREK J., *Komunia pod dwiema postaciami w ustawodawstwie Kościoła zachodniego*, Lublin 1983.
- MIELIMAŁA S., *Bliższe przygotowanie do małżeństwa*, w: *Ewangelizacja wspólnoty*, red. E. Szczotok, *Program duszpasterski na rok 1993/1994*, Katowice 1993, s. 471-479.
- MIERZWIŃSKI B., *Współczesna koncepcja teologii praktycznej małżeństwa i rodziny*, „Teologia Praktyczna” 2 (2001), s. 89-103.
- MIGUT B., *Rok liturgiczny a Eucharystia*, w: *Misterium Chrystusa w roku liturgicznym*, red. J. Nowak, Poznań 2012, s. 115-124.
- MIGUT B., *Rok liturgiczny aktualizacją misterium Chrystusa*, „Roczniki Liturgiczne” 1/56 (2009), s. 271-296.
- MIODUSZEWSKI M. M., *Śpiewnik kościelny*, Kraków 1838.

- MITEK E., *Lektor. Ministrant słowa Bożego*, Opole 1993.
- MIZGALSKI G., *Podręczna encyklopedia muzyki kościelnej*, Poznań 1959.
- MOKRZYCKI B., *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia*, Warszawa 1983.
- MOKRZYCKI B., *Gody Baranka. Rozważania o Mszy św.*, Warszawa 1986.
- MOKRZYCKI B., *Śmierć chrześcijanina w świecie odnowionych obrzędów Wiatyku*, CT 45 (1975) z. 4, s. 133-144.
- MOVILLA S., *Od katechumenatu do wspólnoty*, Warszawa 1990.
- NADOLSKI B., „*Ja jestem z wami*” – *uwielbiony Chrystus w Najświętszym Sakramencie*, RBL 39 (1986), s. 289-305.
- NADOLSKI B., *Adoracja*, LL, s. 40-47.
- NADOLSKI B., *Akolita*, LL, s. 63-64.
- NADOLSKI B., *Ambona w liturgii*, LL, s. 79-80.
- NADOLSKI B., *Chrzest*, LL, s. 248.
- NADOLSKI B., *Cmentarz*, LL, s. 263-265.
- NADOLSKI B., *Dni kwartalne*, LL, s. 328-329.
- NADOLSKI B., *Drugie wydanie topiczne obrzędów święceń (1989)*, RBL 45 (1992), s. 93-98.
- NADOLSKI B., *Dzwony*, LL, s. 361-365.
- NADOLSKI B., *Eucharystia*, LL, s. 403-404.
- NADOLSKI B., *Eucharystyczne kongresy*, LL, s. 446-448.
- NADOLSKI B., *Godzinki*, LL, s. 495-497.
- NADOLSKI B., *Gorzkie Żale*, LL, s. 498-500.
- NADOLSKI B., *Komunia Eucharystyczna*, LL, s. 657-669.
- NADOLSKI B., *Komunia święta pod dwiema postaciami dla świeckich*, LL, s. 669.
- NADOLSKI B., *Koncelebracja*, LL, s. 670-672.
- NADOLSKI B., *Kontynuacja Mszy świętej w życiu*, RBL 22 (1969), s. 262-266.
- NADOLSKI B., *Kult*, LL, s. 703-706.
- NADOLSKI B., *Kwiaty w liturgii*, LL, s. 707-708.
- NADOLSKI B., *Leksykon symboli liturgicznych*, Kraków 2010, s. 217-219.
- NADOLSKI B., *Liturgia Godzin*, LL, s. 757-785.
- NADOLSKI B., *Liturgia jako serce życia seminarium*, RT 50 (2003), nr 8, s. 341-346.
- NADOLSKI B., *Liturgia pogrzebu*, LL, s. 798-799.
- NADOLSKI B., *Liturgia Słowa*, w: *Mszał księgą życia chrześcijańskiego*, red. B. Nadolski, Poznań 1986.

NADOLSKI B., *Liturgia*, LL, s. 745-755.

NADOLSKI B., *Liturgika*, t. 2, *Liturgia i czas*, Poznań 2013.

NADOLSKI B., *Liturgika*, t. 3: *Sakramenty, sakramentalia, błogostawieństwa*, Poznań 2012.

NADOLSKI B., *Liturgika*, t. 4: *Eucharystia*, Poznań 2011.

NADOLSKI B., *Liturgika. Sakramenty, sakramentalia, błogostawieństwa*, t. 3, Poznań 2012.

NADOLSKI B., *Małżeństwo duchowe*, LL, s. 869.

NADOLSKI B., *Maryja Matka Jezusa Chrystusa – Theotokos*, LL, s. 877-898.

NADOLSKI B., *Msza rytualna, obrzędowa*, LL, s. 980.

NADOLSKI B., *Msza w intencjach zmarłych*, LL, s. 983-985.

NADOLSKI B., *Msza w małych grupach*, LL, s. 986-988.

NADOLSKI B., *Msza za parafian*, LL, s. 989-990.

NADOLSKI B., *Nabożeństwa ludu chrześcijańskiego*, LL, s. 995-1001.

NADOLSKI B., *Nabożeństwo majowe*, LL, s. 1001-1002.

NADOLSKI B., *Najświętsze Serce Pana Jezusa*, LL, s. 1003-1004.

NADOLSKI B., *Namaszczenie chorych (sakrament)*, LL, s. 1006.

NADOLSKI B., *Odnowa liturgii a rodzina*, AK 78 (1972), s. 470-481.

NADOLSKI B., *Okres zwykły*, LL, s. 1087-1088.

NADOLSKI B., *Oktawa*, LL, s. 1088-1089.

NADOLSKI B., *Ołtarz*, LL, s. 1093-1100.

NADOLSKI B., *Posługi liturgiczne*, LL, s. 1203-1205.

NADOLSKI B., *Post eucharystyczny*, LL, s. 1209-1210.

NADOLSKI B., *Procesje eucharystyczne (teoforyczne)*, LL, s. 1228.

NADOLSKI B., *Psalterzysta/Psalmista. Kantor*, LL, s. 1264-1265, 626-627.

NADOLSKI B., *Rola słowa Bożego w liturgii*, „Msza Święta” 11 (2009), s. 8-10.

NADOLSKI B., *Różaniec*, LL, s. 1317-1319.

NADOLSKI B., *Sakrament pokuty i pojednania*, LL, s. 1394.

NADOLSKI B., *Sakrament święceń*, LL, s. 1407.

NADOLSKI B., *Sakramentalia*, LL, s. 1429.

NADOLSKI B., *Sakramenty inicjacji chrześcijańskiej. Eucharystia*, w: *Misterium liturgii w Katechizmie Kościoła Katolickiego*, red. J. Kopać, Opole 1995, s. 98-99.

NADOLSKI B., *Wielki Post*, LL, s. 1676-1683.

NADOLSKI B., *Wprowadzenie do liturgii*, Kraków 2004.

- NADOLSKI B., *Wystawienie Najświętszego Sakramentu*, LL, s. 1705-1708.
- NADOLSKI B., *Zacheuszki*, LL, s. 1716.
- NADOLSKI B., *Zakrystian*, LL, s. 1722-1723.
- NADROWSKI H., *Funkcje budowli kościelnej*, w: *Sztuka w liturgii*, red. W. Świerzawski, [Misterium Christi, t. 7], Zawichost – Kraków – Sandomierz 2013, s. 83-123.
- NADROWSKI H., *Kościół uczyłwieczony*, TP 7 (1983).
- NADROWSKI H., *Ołtarz – jego charakter koncentrujący i funkcjonalny*, RBL 25 (1972), s. 316-329.
- NAPIÓRKOWSKI S., *Pośredniczka w Chrystusie*, w: *Matka Odkupiciela. Tekst i komentarze*, red. TENŻE, Lublin 1993, s. 195-213.
- NAPIÓRKOWSKI S., *Spór o matkę*, Lublin 1988.
- NARECKI Z., *Odnowiona Liturgia Godzin w służbie ewangelizacji parafialnej*, RBL 40 (1987), s. 420-437.
- NOSOWSKI Z., *Cybermisjonarze*, „Gość Niedzielny” 23 (2001), s. 4.
- NOWAK J., *Historia kalendarza liturgicznego*, „Liturgia Sacra” 1 (39), 18 (2012), s. 127-137.
- NOWAK S., *Modlitwa różańcowa w adhortacji Pawła VI „Marialis cultus”*, RBL 27 (1974), nr 4-5, s. 271-275.
- NOWAK W., *Apostolski wymiar liturgii*, Poznań 1999.
- NOWAK W., *Liturgia Kościoła domowego po Soborze Watykańskim II*, RT 50 (2003) nr 8, s. 147-178.
- NOWAK W., *Obrzędy pogrzebu rytuału rzymskiego dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, HD 47 (1978), s. 304-312.
- NOWAK W., *Zarys liturgii Kościoła domowego*, Olsztyn 2000.
- NOWOWIEJSKI A., *Ceremoniał parafialny*, t. 1, Warszawa 1895.
- NOWOWIEJSKI A., *Ceremoniał parafialny*, t. 2, Warszawa 1895.
- Nowy śpiewnik kościelny*, Poznań 1949.
- OGRODOWSKA B., *Polskie obrzędy i zwyczaje doroczne*, Warszawa 2006.
- OGRODOWSKA B., *Zwyczaje, obrzędy i tradycje w Polsce*, Warszawa 2001.
- OLEARCZYK T., *Przygotowanie dalsze (w rodzinie i szkole)*, w: *Ewangelizacja wspólnoty. Program duszpasterski na rok 1993/1994*, red. E. Szczotok, Katowice 1993, s. 463-471.

- OLSZEWSKI D., *Motywy pasyjne w religijności polskiej XIX i XX w.*, w: *Męka Chrystusa wczoraj i dziś*, red. H. Wojtyński, J. Kopeć, Lublin 1981, s. 80-94.
- OSIŃSKA K., *Spojrzenie lekarza na sakrament namaszczenia chorych*, w: *Ludzie chorzy i starzy w Kościele*, Warszawa 1981.
- PACHCIAREK P., *Procesja*, w: *ABC chrześcijanina. Mały słownik*, Warszawa 1999.
- PAŁĘCKI W., *Pytanie o liturgię*, Lublin 2015.
- PAŁĘCKI W., *Rok liturgiczny Paschą Chrystusa. Misterium roku liturgicznego według Odo Casela OSB (1886-1948)*, Sandomierz 2006.
- PARSCH P., *Rok liturgiczny*, t. 2, Poznań 1956.
- PARSCH P., *Wtajemniczenie w Ofiarę Mszy świętej*, Kraków 1947.
- PASTOUREAU M., *Średniowieczna gra symboli*, Warszawa 2006.
- PASTUSZKO M., *Jednorazowa lub dwukrotna Komunia święta w czasie dnia*, WWK 38 (1985) nr 1-3, s. 66-71.
- PASTUSZKO M., *Najświętsza Eucharystia według KPK Jana Pawła II*, Kielce 1997.
- PASTUSZKO M., *Odpusty w nowym prawie*, w: *Duszpasterstwo w świetle nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego*, red. J. Syryjczyk, Warszawa 1985, s. 139-158.
- PASTUSZKO M., *Odpusty*, Kielce 2001.
- PASTUSZKO M., *Sakrament namaszczenia chorych*, w: *Duszpasterstwo w świetle nowego prawa kanonicznego*, red. J. Syryjczyk, Warszawa 1985, s. 159-195.
- PAWLAK I., *Funkcje muzyki w liturgii*, w: *Śpiew wiernych w odnowionej liturgii*, red. R. Pośpiech, P. Tarlinski, Opole 1993, s. 13-21.
- PAWLAK I., *Gra na instrumentach – muzyką liturgiczną?*, LitS 1 (1995), nr 3-4, s. 185-190.
- PAWLAK I., *Muzyka jako niezbędny element w pracy duszpasterskiej*, w: *Muzyka i śpiew liturgiczny*, red. J. Zimny, Sandomierz 2002, s. 51-67.
- PAWLAK I., *Muzyka liturgiczna po Soborze Watykańskim Drugim w świetle dokumentów Kościoła*, Lublin 2001.
- PAWLAK I., *Muzyka liturgiczna po Soborze Watykańskim II w świetle dokumentów Kościoła*, Lublin 2000.
- PAWLAK I., *Muzyka w nauczaniu papieży*, „Ethos” 19 (2006), nr 1-2, s. 10-40.
- PAWLAK I., *O wyższy poziom kultury muzycznej duchowieństwa*, HD 38 (1969), s. 101-108.

- PAWLAK I., *Zadania organisty po Soborze Watykańskim II*, w: *Służba ołtarza*, red. R. Rak, Katowice 1985, s. 49-62.
- PAWLUK T., *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Lud Boży jego nauczanie i uświęcanie*, t. 2, Olsztyn 1986.
- PETRYK P., *Ku wspólnocie życia i miłości*, Lublin 1998.
- PIASECKI Z., *Psalm responsoryjny jako aktualizacja czytań mszalnych*, Warszawa 1977.
- PIASECKI Z., *Rola śpiewów w liturgii w świetle „Sacrosanctum Concilium”*, AK 94 (1980), s. 215-223.
- PIĄTEK S., *Dzwony w liturgii Kościoła*, RBL 21 (1968), s. 311-315.
- PIERSKAŁA R., *Pozamszalny kult Chrystusa w Eucharystii w posoborowej reformie liturgicznej*, Opole 2008.
- PIETKIEWICZ R., *Przekład Biblii Tysiąclecia i jego zastosowanie w Lekcjonarzu mszalnym*, w: *Słowo Boże w liturgii. Obecność - celebrowanie - aktualizacja*, red. S. Araszczuk, Wrocław 2009, s. 150-155.
- PISARZAK M., *Typologia i teologia procesji*, CT 50 (1980) z. 2, s. 112-116.
- PISARZAK M., *Zmiana pojęć w liturgii błogosławieństw*, RBL 32 (1979), s. 205-222.
- PISZCZEK W., *Wspomnienie świętych na każdy dzień*, Kraków 2011.
- PLATANIA F., *Dekoracja kwiatowa w liturgii*, tłum. M. Radomska, Kielce 2002.
- POKACZAJŁO A., *Narodowy Kongres Eucharystyczny odbył się w Grodnie*, SIŻ 447 (2016), nr 12, s. 1-8.
- POKACZAJŁO A., *Ojcowie rodzin są zaproszeni w pielgrzymkę z Grodna do sanktuarium w Kopciówce*, SIŻ 11 (422) 2015, s. 6.
- POPIEL J., *Posoborowa problematyka architektury kościelnej*, CT 40 (1970) nr 2, s. 49-59.
- PRZYCZYNA W., *Miejsce homilii w celebrowaniu liturgicznej*, w: *Czas na Biblię*, red. K. Romaniuk, Kraków 2013, s. 43-45.
- PRZYGODA W., *Duszpasterstwo powołań*, w: *Duszpasterstwo specjalne*, red. R. Kamiński, Lublin 1998, s. 207-388.
- PUSZCZ T., *Na spotkanie Pana... Co o liturgii Mszy Świętej należy wiedzieć*, Poznań 2016.
- QUALIZZA M., *Inicjacja chrześcijańska*, tłum. M. Stebart, Kraków 2002.
- RABIEJ J., *Chrześcijańska architektura sakralna – problem świątyń desakralizowanych oraz przestrzeni parasakralnych*, LitS 18(2012), nr 2, s. 555-567.

- RAK R., *Duszpasterstwo w Kościele po Soborze Watykańskim II*, AK 107 (1986), s. 97-112.
- RAK R., *Odpowiedzialność rodziny za przygotowanie do życia w rodzinie*, HD 54 (1985), nr 3, s. 194-199.
- RAK R., *Z dziejów organów organisty i wykonywania muzyki organowej*, Katowice 1985.
- RAK R., *Zarys dziejów śpiewu i muzyki w liturgii. Wprowadzenie do liturgii*, red. F. Blachnicki, Poznań 1967, s. 469-487.
- RATZINGER J., *Duch liturgii*, Poznań 2002.
- RATZINGER J., *Teologia liturgii. Sakramentalne podstawy życia chrześcijańskiego*, [Opera Omnia, t. 11], tłum. W. Szymona, Lublin 2012.
- REGINEK A., *Śpiew i muzyka w kościele*, w: *Sztuka w liturgii*, red. W. Świerzawski, [Misterium Christi, t. 7], Zawichost – Kraków – Sandomierz 2013, s. 287-312.
- RIES J., *Panorama pielgrzymek. Aspekty religijne i kulturowe*, „Communio” 17 (1997), nr 4, s. 3-12.
- ROBAK M., *Czy Kościół lubi Internet? Sieć komputerowa w świetle wypowiedzi Kościoła katolickiego*, w: *Internet i nowe technologie – ku społeczeństwu przyszłości*, red. T. Zasępa, Częstochowa 2003, s. 55-66.
- ROGUET A., *Msza święta dzisiaj*, Kraków 1972.
- ROJEWSKI A., *Implikacje pastoralne sakramentu pokuty*, RTK 31 (1984) z. 6, s. 75-93.
- ROJEWSKI A., *Liturgiczne formy pobożności wiernych*, „Studia Płockie” 23 (1995), s. 78-87.
- ROSIER-SIEDLECKA M., *Estetyka dekoracji wnętrza kościoła*, w: *Sztuka w liturgii*, red. W. Świerzawski, [Misterium Christi, t. 7], Zawichost – Kraków – Sandomierz 2013, s. 155-208.
- ROSIER-SIEDLECKA M., *Światło we wnętrzu kościelnym*, AK 81 (1989), s. 212-225.
- RUTKOWSKI A., *Formacja zespołów służby liturgicznej w życiu Kościoła partykularnego*, „Warszawskie Studia Teologiczne” t. 25 (2012), cz. 1, s. 213-223.
- RUTKOWSKI A., *Realizacja reformy liturgicznej Soboru Watykańskiego II w świetle uchwał Synodów polskich z lat 1967-1994*, Lublin 2000.
- RZEŹWICKI G., *Duszpasterstwo ministrantów i lektorów w Kościele w Polsce. Podczas Soboru Watykańskiego II i w okresie posoborowym (1964-2008)*, Tarnów 2010, s. 141-154.

- RZEŹWICKI G., *Od kandydata do animatora*, Tarnów 2013.
- SADOWSKA K., *Bogu dziękujcie, Ducha nie gaście*, Grodno 1998.
- SALAMON J., *Kościół na Białorusi na progu III tysiąclecia*, „Studia Włocławskie” 2 (1999).
- SCHAEFFER B., *Dzieje muzyki*, Warszawa 1983.
- SCHENK W., *Adwent*, EK, t. 1, Lublin 1989, kol. 112-114.
- SCHENK W., *Akolita*, EK, t. 1, kol., s. 239.
- SCHENK W., *Liturgia sakramentów świętych*, cz. 2, Lublin 1964.
- SCHENK W., *Msza święta w duszpasterstwie parafialnym*, w: *Wprowadzenie do liturgii*, red. F. Blachnicki, Poznań – Warszawa – Lublin 1967, s. 355-363.
- SCHENK W., *Rok liturgiczny*, Kraków 1974.
- SCHNEIDER Th., *Znaki bliskości Boga*, tłum. J. Tyrawa, Wrocław 1995.
- SCZANIECKI P., *Msza po staremu się odprawia*, Kraków 1967.
- SESBOÛÉ D., *Ołtarz*, w: *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Leon-Dufour, Poznań – Warszawa 1982, s. 631-633.
- SEWERYN T., *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce*, Warszawa 1958.
- Sidorka V., *Geneza, powstanie i organizacja diecezji grodzieńskiej (1991 – 2011)*, mps, Biblioteka KUL, 2018.
- SIEDLECKI J., *Śpiewnik kościelny*, Kraków 1994, 2006.
- SIKORSKI J., *Brewiarz dla świeckich*, Warszawa 2004.
- SIMON H., *Niedziela jako dzień słowa Bożego. Zbawczy i wspólnie twórczy charakter liturgii słowa*, w: *Wielkanoc i niedziela*, t. 2, Opole 1994, s. 137-154.
- SIMON H., *Słowo Boże w Konstytucjach Soboru Watykańskiego II o liturgii świętej i Bożym objawieniu*, HD 55 (1986), s. 260-271.
- SINKA T., *Ceremonie Mszy świętej*, Kraków 1998.
- SINKA T., *Dzwony w liturgii*, RBL 101 (1998), s. 115-121.
- SINKA T., *Podział funkcji w zgromadzeniu liturgicznym*, w: *Msza święta*, red. W. Świerzawski, Kraków 1992, s. 170-191.
- SINKA T., *Symbole liturgiczne*, Kraków 1991.
- SINKA T., *Święty Dominik Savio*, Kraków 2004.
- SINKA T., *Święty Tarsycjusz*, Kraków 2002.
- SINKA T., *Zarys Liturgiki*, Kraków 2006.
- SINKA T., *Zarys liturgiki*, Kraków 2006.

- SIOŁKOWSKI P., *Małżeństwo i rodzina w rozumieniu młodzieży katechizowanej na Białorusi*, Warszawa 2004.
- SIOŁKOWSKI P., *Rzymskokatolicka Diecezja Witebska (Białoruś)*, Witebsk 2004.
- SKALSKI E., *Zakrystian i jego postuga*, Gdynia 2010.
- SKOWRONEK A., *Eklezjalna treść sakramentów*, CT 39 (1969) z. 3, s. 19-33.
- SKOWRONEK A., *Kościelno twórcza rola sakramentów*, CT 38 (1968) z. 4, s. 7-23.
- SKOWRONEK A., *Postuga Kościoła wobec umierającego człowieka*, AK 72 (1980), s. 171-182.
- SKOWRONEK A., *Ustanowienie sakramentów w akcie założenia Kościoła*, AK 56 (1964), s. 276-288.
- Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, red. S. Kozakiewicz, Warszawa 1969.
- Służba Boża diecezji Łomżyńskiej*, red. J. Sołowianiuk, Łomża 1995.
- Służba Boża w diecezji Drohiczyńskiej*, red. T. Syczewski, Drohiczyn 1996.
- SMOLEŃSKI S., *Wychowanie w rodzinie jako przygotowanie do odpowiedzialnego podjęcia powołania chrześcijańskiego*, w: *Wychowanie w rodzinie chrześcijańskiej*, red. F. Adamski, Kraków 1982, s. 69-85.
- SMOSARSKI J., *Oblicza świąt*, Warszawa 2005.
- SOBECZKO H. J., *Sakrament pokuty i pojednania w nowym Katechizmie Kościoła Katolickiego*, w: *Misterium liturgii w Katechizmie Kościoła Katolickiego*, red. J. Kopeć, Opole 1995, s. 101-112.
- SOBECZKO H. J., *Założenie teologiczno-pastoralne Listu okólnego Kongregacji Kultu Bożego „O przygotowaniu i obchodzeniu świąt paschalnych” (16 I 1988)*, w: *Wielkanoc i niedziela*, t. 2, Opole 1994, s. 87-107.
- SOBECZKO H. J., *Zgromadzeni w imię Pana*, Opole 1999.
- SOBECZKO H. J., *Zgromadzeni w imię Pana. Teologia znaku zgromadzenia liturgicznego*, Opole 1999.
- SOBECZKO, H. J., *Powstanie i przyjęcie konstytucji o liturgii w relacjach jej autorów*, LitS 19 (2013), nr 2.
- SOŁOBUDA P., *Historia obrazu Matki Bożej Trokielskiej*, SŁŻ 15 (379) 2013, s. 2.
- SROKA J., *Liturgiczna odnowa kultu maryjnego*, w: *Błogostawić mnie będą. Adhortacja Pawła VI „Marialis cultus”*, red. S. C. Napiórkowski, Lublin 1990, s. 115-119.
- SROKA J., *Liturgiczny kult Bogurodzicy normą pobożności maryjnej*, „Anamnesis” 8 (2001/2002), t. 28, 59-73.

- SROKA J., *Liturgiczny kult Maryi wniebowziętej*, „*Salvatoris Mater*” 2/4 (2000), s. 124-146.
- SROKA J., *Obrzęd Komunii*, w: *Msza święta*, red. W. Świerzawski, [Misterium Christi, t. 3], Zawichost – Kraków – Sandomierz 2012, s. 353-377.
- STALA J., *Współpraca środowisk w posłudze katechetycznej*, w: *Miejsce katechezy – rodzina, parafia, szkoła*, red. S. Kulpaczyński, Lublin 2005, s. 139-169.
- STEFAŃSKI J., *Instrukcja o liturgicznym wychowaniu w seminariach w kontekście aktualnej sytuacji odnowy liturgicznej*, RBL 35 (1982), s. 81-97.
- STEFAŃSKI J., *Liturgia obrzędów sakramentu namaszczenia chorych*, w: *Ewangelizacja i nawrócenie*, red. E. Szczotok, A. Liskowacka, Katowice 1995, s. 479-502.
- STEFAŃSKI J., *Pastoralno-teologiczne implikacje nowego obrzędu namaszczenia chorych*, AK 67 (1975), s. 120-130.
- STEFAŃSKI J., *Pobożność ludowa w świetle dokumentów liturgicznych*, STV 18 (1980), nr 2, s. 253-263.
- STEFAŃSKI J., *Reforma Liturgii Godzin według Vaticanum II (prace redakcyjne)*, w: *Liturgia w odnowie*, red. Tenże, Gniezno 2000.
- STEFAŃSKI J., *Rola Consilium w posoborowej reformie liturgicznej*, STV 23 (1985), nr 2, s. 295-309.
- STEFAŃSKI J., *Sakrament chorych w nowym Katechizmie Katolickim*, w: *Misterium liturgii w Katechizmie Kościoła katolickiego*, red. J. Kopeć, Opole 1995, s. 113-119.
- STEFAŃSKI J., *Sakrament chorych w praktyce duszpasterskiej*, w: *Ewangelizacja i nawrócenie*, red. E. Szczotok, A. Liskowacka, Katowice 1995, s. 485-508.
- STEFAŃSKI J., *Sakrament chorych w reformie Soboru Watykańskiego II. Studium liturgiczno-teologiczne*, Poznań 1988.
- STEFAŃSKI J., *Teologia choroby a sakrament namaszczenia chorych*, „*Studia Gnesnensia*” 2 (1976), s. 83-104.
- STENCEL E., *Lektor i jego liturgiczna posługa*, Pelplin 1998.
- STENCEL E., *Przygotowanie rodziców i chrzestnych w parafii do chrztu ich dzieci w praktyce Kościoła w Polsce*, w: *Sakramenty inicjacji w liturgii i w praktyce duszpasterskiej: materiały sympozjum zorganizowanego przez Katedrę Liturgiki i Hagiografii Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego w Kamieniu Śląskim w dniach 4-5 XI 1996*, red. R. Pierskała, H. J. Sobeczko, Opole 1996, s. 107-118.

- SUPERSON J., *Świętowanie niedzieli przez udział w Eucharystii (panorama historyczna)*, RBL 62 (2009) nr 3, s. 165-181.
- SURZYŃSKI J., *Polskie pieśni kościoła katolickiego od najdawniejszych czasów do końca XVI stulecia*, Poznań 1891.
- SYCZEWSKI T., *Duszpasterskie wykorzystanie roku liturgicznego*, StT 12 (1994), s. 213-230.
- SYCZEWSKI T., *Liturgiczna formacja alumnów w wyższych seminariach duchownych w świetle dokumentów odnowy soborowej*, StT 10 (1992), s. 91-108.
- Synod biskupów (1985), Relacja końcowa, nr II. B. b. 1.*, „Wiadomości Diecezjalne” [Katowickie] 54 (1986), nr 8.
- SZAFRAŃSKI A. L., *Teologia liturgii eucharystycznej*, Lublin 1978.
- SZAMOTA S., *Odnowione obrzędy sakramentu małżeństwa*, RBL 24 (1971), s. 300-304.
- SZAMOTA S., *Odnowiony ryt chrześcijańskiego pogrzebu*, RBL 25 (1972), nr 4-5, s. 249-252.
- SZCZEPANIEC S., *Formacja liturgiczna posługujących w Liturgii*, RT 50 (2003) nr 8 s. 247-266.
- SZCZEPANKIEWICZ M., *Cantate Domino. Szkice o kulturze muzycznej Kościoła*, Szczecin 2005.
- SZCZUPAŁ A., *Szanowni czytelnicy*, SThG 10 (2016), s. 20-24.
- SZEWCZYK W., *Seminarium przedłużeniem wychowania w rodzinie*, AK 103 (1984), s. 395-406.
- SZTAFROWSKI E., *Chrześcijańskie małżeństwo*, Warszawa 1985.
- SZTAFROWSKI E., *Miejsca i czasy święte*, Warszawa 1982.
- SZTAFROWSKI E., *Tajemnica eucharystii w praktyce życia chrześcijańskiego*, w: *Sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego*, red. J. Kudasiewicz, Warszawa 1981, s. 371-456.
- SZYDŁOWSKI A., *A teraz pamiętaj o nas*, SIŻ 14 (307) 2010, s. 4.
- SZYDŁOWSKI A., *Kościół p.w. Wniebowzięcia NMP w Kopciówce*, SIŻ 10 (326) 2011, s. 2.
- SZYMIELEWICZ M., *Dworzyszcze i Trokiele*, „Ziemia Lidzka” 1(44) 2001, s. 1-2.
- SZYMONIK K., *Kształcenie muzyków kościelnych i warunki ich pracy*, AK 94 (1982), s. 248-255.

- ŚWIĄTEK K., *Niektóre wskazania inspirujące działanie duszpasterskie Kościoła Białorusi w Roku Wielkiego jubileuszu 2000. List przewodniczącego KKBB*, Mińsk 2000.
- ŚWIERZAWSKI W., *Eucharystia Chrystusa i Kościoła*, Kraków 1982.
- ŚWIERZAWSKI W., *Homilia liturgiczna*, RBL 16 (1963), z. 4, s. 205-206.
- ŚWIERZAWSKI W., *Liturgia sakramentu małżeństwa*, w: *Ewangelizacja wspólnoty. Program duszpasterski na rok 1993/1994*, red. E. Szczotok, Katowice 1993, s. 229-240.
- ŚWIERZAWSKI W., *Sakrament pokuty i pojednania (aspekty liturgiczne i duszpasterskie)*, CS 17 (1985), s. 225-239.
- ŚWIERZAWSKI W., *Życie sakramentalne w parafii*, CS 20 (1988), s. 51-68.
- TARACHA W., *Rodzina jako „Kościół domowy” w świetle nauki Papieża Jana Pawła II*, w: *Rytuał rodzinny w rodzinie*, Warszawa – Poznań 1988, s. 35-54.
- TARKA B., *Sanktuarium Matki Bożej Szkaplerznej w Gudohaju na Białorusi*, Gudohaj 2003.
- TESTA B., *Sakramenty Kościoła*, Poznań 1998.
- THURIAN M., *Tożsamość kapłana*, Kraków 1996.
- TOKARCZUK I., *Budowa kościoła parafialnego w służbie tworzenia wspólnoty kościelnej*, AK 81 (1989), s. 50-61.
- TSCHUSCHKE M., *Odnowiona liturgia poświęcenia kościoła i ołtarza*, CT 48 (1978), z. 4, s. 83-88.
- TURBACZ A., *Liturgia i wychowanie*, STV 40 (2002), nr 2, s. 67-80.
- TYRAŁA R., *Soborowa odnowa muzyki kościelnej w Polsce*, Kraków 2000.
- TYRAWA J., *O należyтым kształtowaniu i rozwijaniu kultu Najświętszej Maryi Panny*, WWK 41 (1988), nr 1-2, s. 103-118.
- Ustawa Republiki Białoruś o swobodzie wyznania i organizacjach religijnych* (3 X 2002).
- Uwagi dotyczące odprawiania Mszy świętej „sine populo”*, WWK 26 (1971) nr 9, s. 239-240.
- VARANETSKI I., *Krzyże, kapliczki i figury na terenie parafii Mikielewsczyzna i Prawe Mosty jako wyraz kultu Chrystusa, Matki Bożej i świętych*, Lublin – Grodno 2015.
- WALOSZEK J., *Dlaczego muzyka w liturgii*, „Muzyka w Liturgii” 3 (1996).
- WALOSZEK J., *Teologia muzyki (Współczesna myśl teologiczna o muzyce)*, Opole 1997.

- WANAT B. J., *Łaskami słynąca ikona Matki Bożej w Gudohajach na Białorusi*, Kraków 2006.
- WARZESZAK S., *Tajemnica Eucharystii*, Warszawa 2005.
- WERBIŃSKI I., *Postuszeństwo Ojcu drogą świętości Maryi*, „Salvatoris Mater” 1 (1999), nr 4 (4), s. 30-43.
- WISZNIEWSKA H., *Wierzę w życie wieczne*, Grodno 2009.
- WIŚNIEWSKI J., *Podręcznik historii muzyki kościelnej*, Pelpin 1934.
- WIŚNIEWSKI P., *Aspekt kerygmatyczny muzyki liturgicznej*, „Amamnesis” 50 (2007), s. 96-98.
- WIŚNIEWSKI P., *Muzyka instrumentalna w liturgii po Soborze Watykańskim II*, LitS 18 (2012), nr 1, s. 513-527.
- WIT Z., *Kształtowanie postawy pokuty w parafii*, CzST 12-13 (1985), s. 309-329.
- WIT Z., *Liturgia Godzin i nabożeństwa ludu chrześcijańskiego w dzień niedzielny*, w: *Studia liturgiczno-pastoralne*, t. 2, red. H.J. Sobeczko, Opole 1994, s. 216-218.
- WIT Z., *Liturgia Godzin i nabożeństwa ludu chrześcijańskiego w dzień niedzielny*, w: *Wielkanoc i niedziela*, t. 2, Opole 1994, s. 213-228.
- WIT Z., *Msza św. w grupach specjalnych*, w: *Mszał księgą życia chrześcijańskiego*, Poznań 1986, s. 451-468.
- WIT Z., *Obrzędy pokuty – prezentacja i problemy liturgiczno-pastoralne*, CzST 9/10 (1981/1982), s. 25-49.
- WIT Z., *Posoborowe normy kształtowania przestrzeni do sprawowania liturgii*, „Anamnesis” 4 (1997/98), nr 2, s. 16-34.
- WIT Z., *Poza eucharystyczne elementy niedzielnego świętowania*, LitS 7 (2001), nr 1, s. 5-57.
- WIT Z., *Struktura celebracji liturgii mszalnej*, CzST 15/16 (1987/1988), s. 153-166.
- WIT Z., *Uświęcenie czasu w Liturgii Godzin*, AK 100 (1983), s. 379-391.
- WIT Z., *Zmiany w księgach liturgicznych*, CTh 56 (1986), z. 2, s. 70-72.
- WIT Z., *Źródła polskich pieśni nabożnych*, RBL 35 (1982), s. 210-216.
- WITKOWSKI R., *Bóg. Człowiek. Świat*, Katowice 1991.
- WOJTOWICZ S., *Formacja kleryków podczas praktyki wakacyjnej*, HD 2 (1971), s. 89-96.
- WOJTOWICZ S., *Praktyka duszpasterska kleryków*, HD 1 (1970), s. 10-17.

- WÓJCIK W., *Dzwonienie na Anioł Pański w polskim prawie przed trydenckim*, RT 2 (1955), s. 223-241.
- WROŃSKA H., *Rola liturgii w katechezie*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 57 (2010), nr 2, s. 121-132.
- WYSOCKI J., *Rytuał rodzinny*, Olsztyn 1988, s. 74.
- WYSZYŃSKI T., *Eucharystia. Pomoce do studium traktatu – do użytku wewnętrznego*, [Teologia dogmatyczna, t. 12], Grodno 2005.
- WYSZYŃSKI T., *W górę serca*, Grodno 2001.
- ZABIELSKI J., *Obraz najmiłosierniejszego Zbawiciela a kult Miłosierdzia Bożego*, HD 59 (1990), s. 180-1190.
- ZACHARA M., *Msza święta: Liturgiczne ABC*, Warszawa 2018.
- ZAJĄC M., *O wielkich postanowieniach w przygotowaniu do I Komunii św.*, w: *O wielkich postanowieniach małego dziecka*, red. P. Kulbacki, Warszawa 2009, s. 11-20.
- ZAJĄC M., *Sakramentalne aktualizowanie istoty Kościoła w decydujących sytuacjach życia katechizowanych*, w: *Siedem sakramentów świętych w nauczaniu katechetycznym*, red. H. Słotwińska, Lublin 2007, s. 213-226.
- ZAKRZEWSKI W., *Do Ciebie Ojczy*, Lublin 1989.
- ZALESKI W., *Święci na każdy dzień*, Warszawa 2002.
- ZALESKI W., *Święci na każdy dzień*, Warszawa 2002.
- ZALEWSKI S., *Duchowość sakramentu bierzmowania*, RBL 28 (1975), nr 1-2, s. 44-50.
- ZAWADZKI J., *Najświętsza Maryja Panna w obrazie Kongregackim czyli Rzymskim*, Wilno 1918.
- ZNAK A., *Fundamentalne rzeczywistości liturgii*, Oleśnica 1992.
- ZUBERT B., *Sakrament namaszczenia chorych*, w: *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego*, red. J. Krukowski, t. 3, z. 2, Poznań 2011.
- Zwycięzca śmierci*, red. H. J. Sobeczko, Opole 1992.
- ŻADŁO A., *Podstawy teologiczne kultu świętych w Kościele*, „Studia Pastoralne” 7 (2011), s. 430-446.
- АРЖАЕВА Л., *Гродно, Энциклопедический Справочник*, Минск 2003, с. 270.
- Архітэктура Беларусі. Навагрудак, Энциклапедычны даведнік*, рэд. А. А. Войнаў, Мінск 1993.
- Беларуская Энциклапедыя Каталіцкая, *Патліс. Страчанае ... Фара Вітольда. Памяць Гродна*, Мінск 1999.

- Брак, Да будет почитаем всем*, рэд. Т. Крiштопiк, Гродно 1996, с. 5-37.
- Будзь Каралевай нашых сэрцаў. Навэнна і гісторыя цудадзейнага абраза Маці Божай у Тракелях*, рэд. А. Грэмза, Гродна 2012.
- ВИТКО А., *Пребывание первой иконы Божьего Милосердия в приходе Новая Руда на Беларуси*, SThG 10 (2016), с. 322-326.
- ГАБУСЬ Т., *Мураваныя харалы. Сакральная архітэктура Беларускага бароку*, Мiнск 2002.
- ГРЫНАШКЕВІЧ Я., *Санктуарый Шчучынскай Каралевы*, „Слова Жыцця” 19(216) (2006), с. 6.
- ГРЭМЗА А., *15 гадоў Гродненскай дыяцэзіі*, SThG 1 (2007), с. 209-210.
- ГРЭМЗА А., *Канфірэцыя на пачатак малітоўнага чавання ў дыяцэзіяльным санктуарыі Каралевы сем’яў у Тракелях 08.07.2016 г.*, SThG 10 (2016), с. 327-336.
- ГРЭМЗА А., *Катэдральная базыліка ў Гродне ў кантэксце гістарычнага развіцця і архітэктуры*, SThG 1 (2007), с. 57-68.
- ГРЭМЗА А., *Мiнская дыяцэзія ў кантэксце грамадска - палітычнага развіцця*, SThG 2 (2008), с. 128-140.
- ГРЭМЗА А., *Пастыр гродзенскіх вернікаў*, SThG 2 (2008), с. 223-226.
- ДАМБРОЎСКІ Л., *Маці Божая Барунская Суцяшальніца засмучаных*, Гродна 2009.
- ДАМБРОЎСКІ Л., *Санктуарыум Маці Божая Барунскай*, Баруны 2007.
- ДЗЕМ’ЯНКА А., *Душпастэрства сем’яў*, Мiнск 2011, с. 9-60.
- Дзяржаўны архіў Гродненскай вобласці*, Фонд 475, Вопіс 1, спр. 204, лл. 23-25.
- ЖИЛИНСКАЯ И., *Государственно-конфессиональные отношения в Республике Беларусь*, Мiнск 2008.
- ЖИЛИНСКАЯ И.В., *Государственно-конфессиональные отношения в Республике Беларусь*, Мiнск 2008.
- Закон Республікі Беларусь Аб свабодзе веравызнання і рэлігійных арганізацыях*, „Звязда” з 9 студзеня 1993 году.
- КАНДРУСЕВІЧ Т., *Каталіцкая царква ў кантэксце рэлігійнай сітуацыі ў Беларусі*, „Беларуская думка” 2009, нр 5, с. 28-31.
- Катэхізіс Каталіцкага касцёла. Кампендый*, Мiнск 2010.
- Квартал*, БЭЖ, ред. Пашкоў Г.П., т. 8, с. 211.
- ЛЕКСИКОВА М., *Санктуарый Фатимскай Божьей Матери в Щучине*, в: „Святая радость” (молодежный католический журнал), 1 (26) (1999), с. 12.

Навагрудак, БЭЖ, т. 11, с. 91-93.

Национальный архив Республики Беларусь, фонд 136, опись 1, дело 112, лист 13
[Archiwum Diecezji Grodzieńskiej].

Рымскі Імшал для дыяцэзій на Беларусі, Мінск 2004.

САЧЕНКО Б., *Живописная Россия*, Минск 1993, с. 253-254.

СТАЖИНСКАЯ М., *Одиннадцать мучениц*, Гродно 2015, с. 69-73.

Тракелі, БЭЖ, т. 15, с. 499.

Требник, ред. Г. Церох, Москва 2004.

ШУЛЬЦ Т., *Иоанн Павел II*, Минск 2000.

Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Навагрудак, рэд. Г. П. Пашкоў, т. 5, Мінск 1999.

ЯРМУСИК Э., *Каталіцкі Касцёл у сацыякультурным жыцці гродзеншчыны*,
„Studia Theologica Grodnensia”, 9(2015).

ЯРМУСИК Э., *Католический Кастёл в Беларуси в 1945-1990 годах*, Гродно 2006.

WSTĘP

Minęło ponad pięćdziesiąt lat od czasu, kiedy 11 października 1962 r. w Watykanie papież Jan XXIII przedstawił zamiar zwołania Soboru Watykańskiego II¹. Papież, ogłaszając XXI Sobór Kościoła powszechnego, wyraźnie zaznaczył, że celem soboru będzie nie tylko ukazanie doktryny chrześcijańskiej, lecz większy rozwój życia chrześcijańskiego wśród wiernych i jeszcze mocniejsze zjednoczenie ich wszystkich w Chrystusie. Cele te sobór zamierzał osiągnąć przez umocnienie wiernych w tradycji i nowe podejście do problemu duszpasterstwa. Sobór Watykański II można w tym kontekście określić jako dogmatyczno-duszpasterski, gdyż z jednej strony skupił się na ponownym dogmatycznym określeniu takich rzeczywistości, jak Objawienie Boże czy Kościół, z drugiej zaś określił na nowo zasady duszpasterskiego działania Kościoła.

Ten podwójny charakter ostatniego soboru łatwo można zauważyć na przykładzie Konstytucji o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*, bowiem liturgia jest w niej postrzegana zarówno od strony jej istoty, jak i jej wymiaru pastoralnego. Trzeba zauważyć, że Sobór Watykański II jest pierwszym soborem, który wprost zajmował się liturgią, i który rozpoczął swoje obrady właśnie od prac nad dokumentem jej poświęconym. Centralne umiejscowienie samej liturgii w całokształcie działań Kościoła jest znakiem liturgicznego charakteru całej misji Kościoła. Liturgia jest dla niego: „szczytem, do którego zmierza działalność Kościoła, i jednocześnie jest źródłem, z którego wypływa cała jego moc” (KL 10). Ponadto, zgodnie z soborową wizją Kościoła jako Mistycznego Ciała Chrystusa, Ludu Bożego i sakramentu, odnowiona liturgia ma być dziełem całego Kościoła, a więc nie tylko duchowieństwa, ale także i wiernych świeckich. Ważnym problemem odnowy i reformy liturgii jest jej zrozumiałość przez uczestników, co może ułatwić częściowe wprowadzenie języków narodowych, chociaż trzeba zauważyć, że zagadnienie świadomego uczestnictwa w liturgii nie sprowadza się jedynie do zmian językowych. Udział w liturgii wymaga w tym kontekście odpowiedniej formacji, zmierzającej nie tylko do właściwego zrozumienia sprawowanych obrzędów, ale także ich związku z Misterium Chrystusa i życiem chrześcijańskim. Takie podejście do liturgii jest drogą do wskazanego przez sobór świadomego, czynnego i owocnego uczestnictwa w niej (por. KL 11). Udział taki wyraża się w wykonywaniu aklamacji,

---

¹ Por. S. CZERWIK, *Wprowadzenie do Konstytucji o liturgii świętej*, w: *Fundamentalne rzeczywistości liturgii*, red. W. Świerzawski [*Misterium Christi*, t. 1], Zawichost – Kraków – Sandomierz 2012, s. 21-22.

odpowiedzi, śpiewów, pewnych czynności i gestów oraz w przybieraniu właściwej postawy ciała, która jest wyrazem wewnętrznego zaangażowania (por. KL 30). Wewnętrzny udział w liturgii natomiast ma prowadzić do przemiany życia ludzkiego².

Po pięćdziesięciu latach można dokonać oceny posoborowej reformy i odnowy liturgicznej życia Kościoła, zapoczątkowanych uchwaleniem pierwszego dokumentu Soboru Watykańskiego II – konstytucji *Sacrosanctum Concilium*. Od czasu jej powstania pojawiły się różne dokumenty Kościoła, w których została podjęta ocena przeprowadzonej reformy, a także ukazana wizja jej przyszłości. Do najważniejszych dokumentów należą te, które powstały za pontyfikatu Jana Pawła II: list apostolski *Vicesimus quintus annus* (4 XII 1988) wydany w 25. rocznicę ogłoszenia *Sacrosanctum Concilium* o Świętej Liturgii; list apostolski *Tertio millennio adveniente* (10 XI 1994) zapowiadający obchody wielkiego Jubileuszu Roku 2000 oraz list apostolski *Spiritus et Sponsa* (4 XII 2003) z okazji 40. rocznicy ogłoszenia Konstytucji o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*. Ponadto powstały też liczne opracowania naukowe podejmujące problematykę reformy liturgii. W ocenie tej widać blaski i cienie oraz trudności, jakie towarzyszyły pracom nad jej redakcją, uchwalaniem przez sobór, a także wprowadzaniem jej w życie³.

Zasady ogólne odnowy i reformy liturgii podane w konstytucji *Sacrosanctum Concilium* stały się podstawą do prac Rady do Wykonania Konstytucji Liturgicznej (Consilium ad exsequendam Constitutionem de sacra Liturgia). Znalazły one swoje praktyczne przełożenie w szczegółowych zaleceniach dotyczących liturgii. Z kolei dopiero te były wprowadzane w poszczególnych Kościołach lokalnych⁴. W pierwszych latach po soborze przystąpiono przede wszystkim do prac nad wydaniem odnowionych ksiąg liturgicznych, które sukcesywnie ukazywały się w języku łacińskim jako *editio typica*. W tym też czasie na nowo pojawił się problem języka łacińskiego w liturgii. Reforma wyszła poza postanowienie soboru, wprowadzając języki narodowe do całej liturgii, a nie tylko do niektórych jej części. W tej sytuacji wydawane łacińskie księgi

---

² J. MIAZEK, *Czterdzieści lat soborowej Konstytucji o Liturgii „Sacrosanctum Concilium” (1963-2003)*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 17 (2004), s. 187.

³ Por. *Blaski i cienie reformy liturgicznej. 50 lat soborowej Konstytucji o liturgii*, red. S. Araszczyk, Wrocław 2014; H. J. SOBECZKO, *Powstanie i przyjęcie konstytucji o liturgii w relacjach jej autorów*, LitS 19 (2013), nr 2, s. 231; por. J. J. KOPEĆ, *Reforma Liturgii Soboru Watykańskiego II w czterdziestą rocznicę ogłoszenia Konstytucji „Sacrosanctum Concilium”*, RT 50 (2003), nr 8, s. 12; por. Э. ЯРМУСИК, *Католический Касмёл в Беларусы в 1945-1990 годах*, Гродно 2006, с. 69.

⁴ Por. J. MIAZEK, *Czterdzieści lat soborowej Konstytucji o Liturgii „Sacrosanctum Concilium” (1963-2003)*, s. 188; por. J. J. KOPEĆ, *Reforma liturgii po 30 latach od edycji Soborowej Konstytucji „Sacrosanctum Concilium”*, „Studia Liturgiczno-Pastoralne” 2 (1994), s. 23-24.

liturgiczne należało tłumaczyć na języki narodowe, co siłą rzeczy opóźniało ich wchodzenie w życie⁵. Innym problemem była aplikacja postanowień Stolicy Apostolskiej odnośnie do liturgii w Kościołach lokalnych. Podjęcie reformy w wielu krajach wiązało się z dużymi problemami natury organizacyjnej. Publikowane dziś materiały ukazują napięcia tamtych dni, zmagania o kształt reformy, przynoszą dane o przebiegu podejmowanych konkretnych prac, jak chociażby dotyczących ostatecznych redakcji ksiąg liturgicznych. Reforma liturgii rodziła się zatem w napięciu, które pozwalało na znajdowanie rozstrzygnięć godzących różne spojrzenia i broniło przed przyjmowaniem jednostronnych rozwiązań⁶.

We wprowadzaniu reformy liturgii Soboru Watykańskiego II ważne miejsce zajmuje reforma liturgiczna w Kościele na Białorusi, a szczególnie w diecezji grodzieńskiej. Jej wprowadzanie, wpisujące się w odnowę tego Kościoła lokalnego, odbywało się bowiem wśród licznych trudności związanych przede wszystkim z prześladowaniem Kościoła na Białorusi w czasach sowieckich. Ponadto Kościół na Grodzieńszczyźnie do 1991 r. przynależał administracyjnie do archidiecezji wileńskiej, zarządzanej przez abp. Romualda Jałbrzykowskiego, który zbudował podwaliny pod reformę liturgiczną⁷. Do wdrożenia reformy liturgicznej Soboru Watykańskiego II przed powstaniem diecezji grodzieńskiej przyczynił się także abp Tadeusz Kondrusiewicz, mianowany 25 lipca 1989 r. przez papieża Jana Pawła II administratorem apostolskim diecezji mińskiej dla katolików na Białorusi⁸. Ważnym momentem w odnowie Kościoła grodzieńskiego, a co za tym idzie liturgii w nim sprawowanej, było utworzenie w 1991 r. diecezji grodzieńskiej i mianowanie dnia 13 kwietnia 1991 r. jej nowego bp. Aleksandra Kaszkiewicza, który od chwili objęcia urzędu stał się promotorem reformy liturgicznej w diecezji⁹. W ocenie działalności całego Kościoła na Białorusi, w tym Kościoła w diecezji w Grodnie, daje się zauważyć w ciągu ostatnich dwudziestu sześciu lat wielki postęp w

⁵ Por. St. CZERWIK, *Wprowadzenie do Konstytucji o Liturgii świętej*, w: SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje. Tekst polski. Nowe tłumaczenie*. Poznań 2002, s. 25-26.

⁶ J. MIAZEK, *Czterdzieści lat soborowej Konstytucji o Liturgii „Sacrosanctum Concilium” (1963-2003)*, s. 188; por. J. J. KOPEĆ, *Reforma liturgii po 30 latach od edycji Soborowej Konstytucji „Sacrosanctum Concilium”*, s. 23-24.

⁷ Por. Э. ЯРМУСИК, *Католический Капелл в Беларуси в 1945-1990 годах*, s. 29-39; por. TENŽE, *Каталіцкі Капелл у сацыякультурным жыцці гродзенічыны*, „Studia Theologica Grodnensia”, red. A. Szczupał, t. 9, Grodno 2015, s. 194.

⁸ Por. Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці, Фонд 475, Вопіс 1, спр. 204, лл. 23-25; por. Э. ЯРМУСИК, *Католический Капелл в Беларуси в 1945-1990 годах*, s. 364; A. HLEBOWICZ, *Kościół w niewoli*, Warszawa 1991, s. 46; *Informator diecezji grodzieńskiej*, red. A. Gremza, Grodno 2013, s. 9-10.

⁹ Por. J. BIEGAŃSKI, *Reforma liturgiczna po Soborze Watykańskim II, a reforma diecezji grodzieńskiej po 1990 roku*, SThG 8 (2014), s. 208; IDG, s. 12; por. J. SALAMON, *Kościół na Białorusi na progu III tysiąclecia*, „Studia Włocławskie” 2 (1999), s. 235.

jego odrodzeniu i rozwoju. Ten poraniony po czasach komunistycznych Kościół stał się bardziej widoczny w społeczeństwie na Białorusi. Jest on obecny w radiu, telewizji czy działalności charytatywnej. W Kościele tym powstaje coraz więcej budynków sakralnych, a jego przedstawiciele są coraz częściej zapraszani na uroczystości państwowe i społeczne. Rozwija się współpraca tego lokalnego Kościoła ze światem nauki i kultury¹⁰.

W ramach struktur organizacyjnych Kościoła na Białorusi działa też, powstała 11 II 1999 r. Konferencja Katolickich Biskupów Białorusi (ККББ)¹¹. Przyjęła ona zasadę stopniowej recepcji soborowej reformy liturgicznej na Białorusi. Jej wdrażanie w poszczególnych diecezjach Episkopat Białorusi zlecił diecezjalnym komisjom liturgicznym, nad których pracami czuwała Komisja Episkopatu na Białorusi ds. Liturgii i Duszpasterstwa¹². Ona opracowywała sukcesywnie zarządzenia i instrukcje, będące pomocą we wprowadzaniu reformy liturgicznej w tym Kościele lokalnym¹³.

Mimo intensywnych działań na rzecz wprowadzenia odnowy soborowej Kościół na Białorusi nadal potrzebuje nowej ewangelizacji. Jednym z najważniejszych wyzwań stających przed Kościołem grodzieńskim jest niewątpliwie duszpasterstwo młodzieży, która chce być nowoczesną i jednocześnie, widząc zagrożenia zsekularyzowanego świata, chce zachować swoją chrześcijańską tożsamość. Obok troski o młodzież drugim problemem pastoralnym jest rodzina, będąca fundamentem każdego społeczeństwa¹⁴.

Problematyka reformy liturgicznej w Kościele po Soborze Watykańskim II w diecezji grodzieńskiej była tematem nielicznych opracowań naukowych i popularnonaukowych. Na uwagę zasługuje tutaj praca ks. dr. Romana Kotlimowskiego, pochodzącego z diecezji radomskiej (Polska)¹⁵. Tematykę tę poruszają też artykuły opisujące rozwój Kościoła na Grodzieńszczyźnie, opublikowane m.in. w rocznikach teologicznych „Studia Theologica Grodnensia” oraz w dwumiesięczniku diecezji grodzieńskiej „Słowo Życia”. Wiele artykułów poświęconych odnowie Kościoła grodzieńskiego jest autorstwa sekretarza Kurii Grodzieńskiej ks. kanonika Antoniego

---

¹⁰ Por. T. KONDRUSIEWICZ, *Żyję nadzieją, że Papież odwiedzi Białoruś*, „Słowo Życia” 14(425) (2015), s. 4.

¹¹ Konferencja Katolickich Biskupów na Białorusi (biał. *Канферэнцыя Католицкіх Біскупаў у Беларусі*) – konferencja episkopatu zrzeszająca biskupów Kościoła katolickiego działających na obszarze Białorusi. Założona i zatwierdzona 11 lutego 1999 roku. Jest członkiem Rady Konferencji Episkopatów Europy. Pierwszym przewodniczącym konferencji został wybrany metropolita mińsko-mohylewski, śp. kard. Kazimierz Świątek. Por. J. SALAMON, *Kościół na Białorusi na progu III tysiąclecia*, s. 235.

¹² Por. Э. ЯРМУСІК, *Католицкі Касцёл у сацыякультурным жыцці гродзеншчыны*, s. 198.

¹³ Por. T. KONDRUSIEWICZ, *Żyję nadzieją, że Papież odwiedzi Białoruś*, s. 4.

¹⁴ Por. TAMŻE.

¹⁵ R. KOTLIMOWSKI, *Eucharystia a młodzież*, Grodno 2005.

Gremzy¹⁶. Historia diecezji grodzieńskiej została szczegółowo opracowana przez ks. Vitalego Sidorkę w jego rozprawie doktorskiej, napisanej na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II w Lublinie (Polska) pod kierunkiem ks. prof. Jana Walkusza¹⁷. Mimo istnienia pojedynczych opracowań należy stwierdzić, że jak do tej pory nie powstało opracowanie omawiające w sposób całościowy problematykę reformy liturgii w diecezji grodzieńskiej. Stąd potrzeba pracy, która podejmie tę problematykę na wzór prac opisujących recepcję reformy liturgicznej Soboru Watykańskiego II w wielu diecezjach polskich.

Problemem badawczym podjętej pracy jest w tym kontekście odpowiedź na pytanie, w jakim stopniu założenia i wskazania dotyczące reformy liturgii Soboru Watykańskiego II znalazły swe odbicie w działalności Kościoła w diecezji grodzieńskiej. Celem pracy jest zatem ocena zgodności przeprowadzonej w tej diecezji reformy liturgicznej z założeniami tejże reformy w Kościele powszechnym. Przedziałem czasowym badań jest okres od roku 1964 (powstanie Rady do Wykonania Konstytucji o Liturgii) do roku 2016. Badania dotyczą terenu aktualnej diecezji grodzieńskiej. Trzeba zauważyć, że istnieje ona dopiero od 1991 r., a zatem w badaniach należy przynajmniej częściowo uwzględnić także czas, w którym jej dzisiejszy teren przynależał do archidiecezji wileńskiej.

Źródłami do napisania niniejszej pracy będą przede wszystkim oficjalne dokumenty Kościoła dotyczące liturgii, jak: dokumenty Soboru Watykańskiego II, szczególnie Konstytucja o liturgii świętej i Konstytucja dogmatyczna o Kościele¹⁸, nauczanie papieży, w tym encykliki, adhortacje oraz konstytucje apostolskie: Pawła VI¹⁹, Jana Pawła II²⁰, Benedykta XVI²¹ i Franciszka²². Inną grupą dokumentów będą

---

¹⁶ А. ГРЭМЗА, *Катэдраальная базыліка ў Гродне ў кантэксце гістарычнага развіцця і архітэктуры*, SThG 1 (2007), s. 57-68; TENŹE, *15 гадоў Гродненскай дыяцэзіі*, Тамże, s. 209-210; TENŹE, *Мінская дыяцэзія ў кантэксце грамадска - палітычнага развіцця*, SThG 2 (2008), s. 128-140; TENŹE, *Пастыр гродзенскіх вернікаў*, Тамże, s. 223-226; TENŹE, *Канфірэцыя на пачатак малітоўнага чування ў дыяцэзіяльным санктуарыі Каралевы сем'яў у Тракелях 08.07.2016 г.*, SThG 10 (2016), s. 327-336.

¹⁷ V. Sidorka, *Geneza, powstanie i organizacja diecezji grodzieńskiej (1991 – 2011)*, mps, biblioteka KUL, 2018.

¹⁸ SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*.

¹⁹ PAWEŁ VI, Encyklika „*Misterium fidei*” o tajemnicy wiary (3 IX 1965); TENŹE, Encyklika „*Humanae vitae*” o zasadach moralnych w dziedzinie przekazywania życia ludzkiego (25 VII 1968); TENŹE, Konstytucja Apostolska „*Sacra Rituum Congregatio*” (8 V 1969); TENŹE, Konstytucja Apostolska „*Laudis canticum*” wprowadzająca w życie Liturgię Godzin (1 XI 1970); TENŹE, List Motu proprio „*Ministeria Quaedam*” (15 VIII 1972); TENŹE, Adhortacja Apostolska „*Marialis cultus*” o należnym kształtowaniu i rozwijaniu kultu NMP (2 II 1974); TENŹE, Adhortacja Apostolska „*Evangelii nuntiandi*” o ewangelizacji w świecie współczesnym (8 XII 1975).

²⁰ Encykliki ojca świętego Jana Pawła II, Kraków 2006; Adhortacje apostolskie ojca świętego Jana Pawła II, t. 1: (1979-1995), t. 2: (1996-2003), Kraków 2006; JAN PAWEŁ II, List Apostolski „*Vicesimus quintus*

dokumenty Kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów²³. Do źródeł zaliczyć trzeba także dokumenty Kościoła w Polsce²⁴, Konferencji Katolickich Biskupów Białorusi oraz kurii diecezjalnej²⁵. Oprócz dokumentów Kościoła źródłami pracy będą też księgi liturgiczne zarówno wydane w języku polskim jak i w tłumaczeniu na język białoruski. Ważnymi źródłami w pracy będą: *Kodeks Prawa Kanonicznego*²⁶, *Katechizm Kościoła Katolickiego*²⁷, a także *Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*²⁸.

---

annus” (4 XII 1988); TENŻE, *List Apostolski „Gratissimam Sane*” (2 II 1994); TENŻE, *List Apostolski „Dies Domini*” (31 V 1998); TENŻE, *List Apostolski „Novo millennio ineunte*” (6 I 2001); TENŻE, *List Apostolski „Tertio millennio adveniente*” (10 XI 1994); TENŻE, *List Apostolski „Z okazji 40. rocznicy ogłoszenia Konstytucji o liturgii świętej „Sacrosanctum Concilium*” (4 XII 2003); TENŻE, *List Apostolski „Spiritus et Sponsa*” (28 III 2004); TENŻE, *Instrukcja o niektórych kwestiach dotyczących współpracy wiernych świeckich w ministerialnej posłudze kapłanów* (15 VIII 1997); TENŻE, *Przestanie Ojca świętego Jana Pawła II do sesji plenarnej kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny sakramentów* (21 IX 2001).

²¹ BENEDYKT XVI, *Adhortacja Apostolska „Sacramentum caritatis*” (22 II 2007).

²² FRANCISZEK, *Orędzie papieża Franciszka na XXIV Światowy Dzień Chorego 2016*, Watykan 15 IX 2016.

²³ *Instrukcja o należyтым wykonywaniu Konstytucji o liturgii świętej „Inter Oecumenici*” (26 IX 1964); *Instrukcja o muzyce w świętej liturgii „Musicam Sacram*” (5 III 1967); *Instrukcja o kulcie tajemnicy Eucharystycznej „Eucharisticum misterium*” (25 V 1967); *Instrukcja dotycząca odprawiania Mszy świętej dla grup specjalnych* (15 V 1969); *Instrukcja Kongregacji Nauczania Katolickiego, określająca podstawowe zasady formacji kapłańskiej* (6 I 1970); PAPIESKA KOMISJA DO SPRAW ŚRODKÓW SPOŁECZNEGO PRZEKAZU, *Instrukcja duszpasterska o środkach społecznego przekazu „Communio et progressio*” (23 V 1973); *Dyrektorium o Mszału świętych z udziałem dzieci* (1 XI 1973); *Instrukcja w sprawie niektórych norm dotyczących kultu tajemnicy eucharystycznej „Inaestimabile donum*” (24 II 1980); *Instrukcja duszpasterska „Aetatis novae” o przekazie społecznym, w dwudziątą rocznicę ogłoszenia Instrukcji „Communio et progressio*” (22 II 1992); *Dyrektorium ogólne o katechizacji* (15 VIII 1997); *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii (zasady i wskazania)* (17 XII 2001); *Instrukcja o tym, co należy zachowywać, a czego unikać w związku z Najświętszą Eucharystią „Redemptionis Sacramentum*” (25 III 2004).

²⁴ *Instrukcja Episkopatu Polski o muzyce liturgicznej po Soborze Watykańskim II* (8 II 1979); *Komunia święta i kult tajemnicy eucharystycznej poza Mszą świętą dostosowane do zwyczajów diecezji polskich* (7 VI 1980); *Dyrektorium Duszpasterstwa Rodzin*, Warszawa 2003; *Wskazania Episkopatu Polski po ogłoszeniu nowego wydania OWMR*, Warszawa 9 III 2005; *Dyrektorium duszpasterstwa służby liturgicznej*, Warszawa 2008; *I Synod Archidiecezji Białostockiej*, Białystok 2000.

²⁵ *Kalendarz liturgiczny diecezji grodzieńskiej*, red. A. Gremza, Grodno 2017; A. KASZKIEWICZ, *Zarządzenie w sprawie Mszy św. binacyjnych i koncelebrowanych*, nr 135, Grodno 21 VIII 1992; TENŻE, „*Biuletyn Informacyjny Diecezji Grodzieńskiej*” 1995, nr 1; TENŻE, „*Biuletyn Informacyjny Diecezji Grodzieńskiej*” 1996 nr 2/4; TENŻE, „*Biuletyn Informacyjny Diecezji Grodzieńskiej*” 1996, nr 6/8; TENŻE, *Wstępne wskazania do przygotowania pierwszego diecezjalnego kongresu eucharystycznego z archiwum kurii*, Grodno 20 IV 2000; TENŻE, *List pasterski biskupa Aleksandra Kaszkiewicza na rozpoczynający się rok szkolny i katechetyczny 2003-2004*, nr 1173/3, Grodno 2003; TENŻE, *Dekret Kurii Grodzieńskiej z archiwum kurii*, nr 374, Grodno 2004; TENŻE, *Dekret kurii grodzieńskiej*, nr 25, Grodno 2006; TENŻE, *List pasterski biskupa Aleksandra Kaszkiewicza na rozpoczynający się rok szkolny i katechetyczny 2007/2008*, nr 1163 B, Grodno 2007; TENŻE, „*Biuletyn Informacyjny Diecezji Grodzieńskiej*” 2011 nr 9; TENŻE, *Dekret kurii grodzieńskiej*, nr 711, Grodno 2015; TENŻE, *List pasterski biskupa Aleksandra Kaszkiewicza z okazji świętowania obchodów 25-lecia Diecezji Grodzieńskiej*, Grodno 1 II 2016; TENŻE, *List pasterski biskupa Aleksandra Kaszkiewicza na rozpoczynający się rok szkolny i katechetyczny 2016-2017*, nr 394, Grodno 2016; TENŻE, *Kazanie podczas Bożego Ciała z archiwum autora*, Grodno 26 V 2016.

²⁶ *Codex Juris Canonici auctoritate Joannis Pauli II promulgatus, Kodeks Prawa Kanonicznego*, Poznań 1984.

²⁷ *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994.

²⁸ *Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*, Poznań 2004.

Cennym źródłem są też materiały znajdujące się w Archiwum Diecezji Grodzieńskiej oraz dokumenty Episkopatu Białorusi: listy biskupów do duchowieństwa, do wiernych, komunikaty, dekrety, normy, postanowienia, zarządzenia, tymczasowe i stałe zasady, wskazania duszpasterskie oraz zalecenia. Do źródeł pracy należy także zaliczyć wywiady z osobami uczestniczącymi w realizacji reformy oraz z jej świadkami, przeprowadzone przez autora. Oprócz źródeł w pracy zostaną wykorzystane opracowania w języku polskim i białoruskim, poświęcone tematyce liturgicznej, zawarte między innymi w czasopismach „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, „Liturgia Sacra”, „Homo Dei”, „Studia Theologica Grodnensia”, „Słowo Życia”.

Temat rozprawy określa jej metodę, dzięki której możliwe będzie rozwiązanie problemu postawionego w dysertacji. Pierwszym etapem pracy będzie zebranie i analiza potrzebnych źródeł w celu ukazania samych założeń reformy liturgicznej Soboru Watykańskiego II, kontekstu historycznego reformy liturgii w omawianej diecezji oraz działań dokonanych w czasie jej realizacji. Szczególną metodą badawczą, którą posłużono się na etapie zbierania źródeł były wywiady przeprowadzone z osobami zaangażowanymi w reformę i z jej świadkami. Pomocą w zastosowaniu tej metody były badania o. prof. J.J. Kopia CP, których szczególnym wyrazem stała się rozprawa doktorska ks. dr. Andrzeja Rutkowskiego, poświęcona reformie liturgicznej w świetle synodów polskich²⁹. Na tej podstawie zostanie dokonana ocena zgodności przeprowadzonej w diecezji grodzieńskiej reformy liturgicznej z przyjętymi ogólnymi założeniami tejże reformy w całym Kościele oraz wpływających z niej konsekwencji pastoralnych. Całość analizy zostanie przedstawiona w syntetycznym opracowaniu.

Praca została podzielona na cztery rozdziały. W pierwszym rozdziale zatytułowanym „Liturgia i jej znaczenie w życiu i działalności Kościoła” zostanie ukazana natura liturgii oraz omówiony rozwój duszpasterstwa liturgicznego w diecezji grodzieńskiej. Następnie wskaże się na funkcje i posługi w liturgii oraz muzykę i śpiew w liturgii. Ostatni paragraf będzie poświęcony architekturze i przestrzeni sakralnej oraz wyposażeniu kościołów w diecezji grodzieńskiej.

Rozdział drugi: „Celebracja Mszy Świętej i kult eucharystyczny poza Mszą Świętą” będzie najpierw prezentacją struktury Mszy św. oraz ksiąg mszalnych po Soborze Watykańskim II. W następnej kolejności zostanie omówiony przebieg celebracji Eucharystii, formy sprawowania Mszy św. oraz rodzaje Mszy św., zgodnie z zasadami

---

²⁹ A. RUTKOWSKI, *Realizacja reformy liturgicznej Soboru Watykańskiego II w świetle uchwał Synodów polskich z lat 1967-1994*, Lublin 2000.

zreformowanej liturgii. Odrębne paragrafy będą poświęcone I Komunii św., a także udzielaniu Komunii św. i kultowi eucharystycznemu poza Mszą Świętą.

W rozdziale trzecim zostanie omówiona reforma liturgiczna sakramentów i sakramentaliów w diecezji grodzieńskiej. Sakramenty zostaną przedstawione kolejno zgodnie z ich podziałem w *Katechizmie Kościoła Katolickiego*. Ostatni paragraf dotyczyć będzie istoty i znaczenia sakramentaliów w życiu Kościoła na terenie diecezji grodzieńskiej.

Pozostałe zagadnienia związane z reformą liturgii zostaną zawarte w rozdziale czwartym: „Uświęcenie czasu i inne formy kultu chrześcijańskiego”. Znajdą tam swoje omówienie: liturgia godzin, rok i kalendarz liturgiczny, liturgiczny i pozaliturgiczny kult Najświętszej Maryi Panny oraz kult wybranych świętych, najczęściej czczonych na Grodzieńszczyźnie. Rozdział zamknie problematyka związana z nabożeństwami ludu chrześcijańskiego jako szczególnego wyrazu pobożności ludowej.

ROZDZIAŁ I

LITURGIA I JEJ ZNACZENIE W ŻYCIU I DZIAŁALNOŚCI KOŚCIOŁA

Pięćdziesiąt lat temu ojcowie Soboru Watykańskiego II w Konstytucji o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* podkreślili, że „liturgia jest szczytem, do którego zmierza działalność Kościoła, i jednocześnie jest źródłem, z którego wypływa cała jego moc” (KL 10)¹. Skoro ona jest szczytowym przejawem i wyrazem życia Kościoła, to stanowi też wyraz istoty Kościoła, a przez to jest środkiem jego poznawania. Kościół w liturgii przeżywa swe własne misterium, realizuje pełnię swej istoty i objawia się na zewnątrz (por. KL 41-42). Liturgia jest nie tylko znakiem Kościoła, lecz tworzy go, urzeczywistnienia i kontynuuje. Wszystkie czynności liturgiczne, które „należą do całego Ciała Kościoła, uwidaczniają je i na nie oddziałują” (KL 26). Liturgia zajmuje istotne miejsce w życiu Ludu Bożego, będąc objawieniem i urzeczywistnieniem zbawczego działania Boga przez Jego słowo i sakramenty święte (por. KL 7, 11). Wszystko to wyraża się i dokonuje w ciągu roku liturgicznego przez wszelkiego rodzaju posługi i czynności liturgiczne, wspomagane przez sztukę kościelną i muzykę, pogłębiane jest zaś i jeszcze bardziej przyswajane w nabożeństwach ludu chrześcijańskiego (por. EM 13; KL 26, 59; KKK 15)². Uwidacznia się to także w diecezji grodzieńskiej.

1. Natura liturgii i duszpasterstwa liturgicznego

Podkreślona przez Sobór Watykański II funkcja liturgii jako uczestnictwa w misterium znajduje swój wyraz w podejściu do liturgii, która przede wszystkim ma być żywą i komunikatywną, a nie tylko działaniem technicznym, wykonywaniem określonych czynności dla osiągnięcia zamierzonych wcześniej celów, lecz prawdziwą sztuką. Sformułowanie tego problemu stawia przed duszpasterzami zadanie prowadzenia

¹ Por. W. PAŁĘCKI, *Pytanie o liturgię*, Lublin 2015, s. 13-14.

² R. RAK, *Duszpasterstwo w Kościele po Soborze Watykańskim II*, AK 107 (1986), s. 102-104; por. P. DE CLERCK, *Zrozumieć liturgię*, tłum. S. Czerwik, Kielce 1997, s. 10-11.

wiernych do żywego liturgicznego doświadczenia. Wchodząc w świat liturgii, człowiek powinien doświadczyć osobiście, czym jest liturgia, oraz aktywnie i świadomie w niej uczestniczyć³.

1.1. Natura liturgii

Pojęcie liturgii jako kultu można rozumieć niewłaściwie i jednostronnie. Dzieje się tak wtedy, gdy mianem liturgii określa się tylko jej zewnętrzną stronę – sam obrzęd chrześcijańskiej służby Bożej. Termin „liturgia” miał pierwotnie bardziej świeckie pochodzenie niż słowo „kult”, i oznaczał „dzieło ludu”. Greckie słowo *leitourgia* oznaczało religijne obchody angażujące całą wspólnotę miasta lub jakiegoś terytorium, a każdy wierzący był odpowiedzialny za jej rozwój⁴. Pierwsi pisarze chrześcijańscy rozumeli ją jako „świętą służbę”, inni nazywali psalmodią i boską liturgią. Pod wpływem rozwoju nauki w Kościele wyodrębniło się słowo *liturgica*, oznaczające rzeczy należące do kultu. Pojawiło się ono po raz pierwszy w 1558 r. w dziele G. Cassandra. Od czasów KPK z 1917 r. (kan. 1257) terminem tym określano: ceremonie, rytę, formuły i modlitwy⁵.

W wywiadzie udzielonym autorowi niniejszej rozprawy przez bp. Aleksandra Kaszkiewicza (biskup diecezjalny w Grodnie), rozmówca podkreśla rolę nauczania *Vaticanum II* w kształtowaniu głębszego zrozumienia rzeczywistości liturgii. Zwraca on uwagę, że z jednej strony Konstytucja o liturgii świętej powołuje się na definicję liturgii z encykliki *Mediator Dei* Piusa XII, z drugiej uzupełnia ją o perspektywę historiozbowczą (por. KL 1-10). Liturgia jest kontynuowaniem i aktualizowaniem historii zbawienia, a także wykonywaniem kapłańskiego urzędu Chrystusa. W niej uobecnia się paschalne misterium, a wraz z Chrystusem – pierwszym Liturgiem – cały Kościół, w którym Chrystus jest zawsze obecny. Uczestnictwo w liturgii dokonuje się dzięki uprzedniemu uświęceniu człowieka, którego dokonuje sam Bóg, pozwalając i umożliwiając mu kultyczną odpowiedź. Liturgia jest też przedsmakiem liturgii niebieskiej. Misterium liturgii realizuje się „poprzez znaki” będące źródłem i szczytem życia całego Kościoła, a

---

³ Por. P. DE CLERCK, *Zrozumieć liturgię*, s. 13-14; por. B. MATCZAK, *Cipriano Vagaggini OSB i reforma liturgiczna*, Kraków 2013, s. 94; por. J. DECYK, *Liturgia wciąż nowym zadaniem*, HD 64 (1995) nr 2, s. 24-25.

⁴ M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, [Podręczniki Teologii Katolickiej, t. 10], Poznań 1999, s. 26.

⁵ Por. B. NADOLSKI, *Liturgia*, LL, s. 747-748; por. P. DE CLERCK, *Zrozumieć liturgię*, s. 11-17.

w nim każdego chrześcijanina (por. KL 7-10)⁶. Liturgia jest służbą i pracą, a jej sprawowanie wiąże się ściśle z kultyczną naturą człowieka, który oddaje się Bogu. Do służby tej zalicza się każdą czynność publiczną (obrzędy, ceremonie itd.), która prowadzi do przemiany i uświęcenia człowieka, a także oddawania czci Stwórcy. Uczestnik liturgii powinien świadomie i w sposób wolny korzystać z jej owoców, by mogła ona działać w jego życiu i je przemieniać⁷. Wśród charakterystycznych pojęć liturgii można wyróżnić kilka zasadniczych grup tematycznych. Pierwszą z nich jest jej trynitarne zakotwiczenie. Tutaj jawi się ona jako misterium błogosławieństwa zstępującego od Boga Ojca przez Syna w Duchu Świętym, wzbudzającego odpowiedź człowieka, który w Duchu Świętym przez Syna Bożego błogosławi Ojca (por. KKK 1082-1083). Kolejną grupą jest rozumienie liturgii jako realizacji odwiecznego planu Ojca, paschalnej tajemnicy Chrystusa oraz działania w Duchu Świętym (por. KK 40). Przede wszystkim jest ona posługą i służbą Bożą, udzielaniem się całej Trójcy Świętej wspólnocie Kościoła. Inicjatorem liturgii jest sam Bóg⁸. Na Grodzieńszczyźnie nawet w czasach sowieckich i komunistycznych liturgia była widziana jako przyjęcie daru Boga przez całego człowieka. Dar ten jest służbą dla wspólnoty Bożej, a także uczestnictwem w potrójnym wymiarze mesjańskiego posłannictwa Chrystusa Proroka, Kapłana i Króla-Pasterza – z Ojcem przez Syna w Duchu Świętym oraz z całą społecznością Kościoła na ziemi, w niebie i w czyśćcu, aż do jej pełni w liturgii niebieskiego Jeruzalem (por. KL 5-8). Należy jednakże podkreślić, że Duch Święty w tym sakramentalnym udzielaniu misterium Chrystusa działa w taki sam sposób, jak i w innych czasach ekonomii zbawienia (por. KKK 1092). Kościół, nie patrząc na trudne warunki podtrzymywania, rozwoju i przekazywania wiary, jakie stwarzała m.in. ateistyczna władza, dzięki liturgii nieprzerwanie wypełniał swoje zadanie: uświęcania i prowadzenia do zbawienia człowieka przez znaki widzialne w mistycznym Ciele Jezusa Chrystusa (por. KPK 834 §1). Liturgia nie stanowi bowiem tylko i wyłącznie działania prywatnego, lecz przede

---

⁶ Por. KASZKIEWICZ.

⁷ Por. JAN PAWEŁ II, *List apostolski Ojca Świętego Jana Pawła II z okazji 40. rocznicy ogłoszenia Konstytucji o liturgii świętej „Sacrosanctum Concilium”* (4 XII 2003), nr 2; por. JAN PAWEŁ II, *Przesłanie Ojca Świętego Jana Pawła II do sesji planetarnej kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny sakramentów* (21 IX 2001); por. J. KOPEĆ, *Reforma Liturgii Soboru Watykańskiego II w czterdziestą rocznicę ogłoszenia Konstytucji „Sacrosanctum Concilium”*, RT 50 (2003), nr 8; por. S. CZERWIK, *Pojęcie i natura liturgii*, w: „Euntes docete”. *XXV lat Instytutu Liturgicznego na Wydziale Teologicznym Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie*, red. S. Koperek, Kraków 1993, s. 56-58; por. B. NADOLSKI, *Liturgia*, s. 751.

⁸ Por. F. BLACHNICKI, *Liturgia jako zasada koncentracji w formacji kapłańskiej*, CTh 38 (1968), nr 3, s. 33-51; por. W. NOWAK, *Liturgia Kościoła domowego po Soborze Watykańskim II*, RT 50 (2003), nr 8, s. 157-162.

wszystkim jest działaniem wspólnotowym (przez obecność i działanie wiernych), posiadającym pierwszeństwo przed wszelkiego rodzaju prywatnymi praktykami pobożności (por. KL 26-27)⁹.

Bp Kaszkiewicz w przywołanym już wywiadzie zwraca uwagę na bardzo ważną rolę pasterza diecezji w zachęcaniu kapłanów do sprawowania liturgii, a wiernych do uczestnictwa w niej. Przez wieki naszych przodków zachęcano do aktywnego uczestnictwa w liturgii poprzez wcześniejsze przygotowanie, otwartość serca oraz wielbienie Boga modlitwą i śpiewem. Przez to wiara uczestników liturgii wzrasta, a umysły wznoszą się ku Bogu, aby Mu oddać duchowy hołd i otrzymać obfitą łaskę (por. KL 33). Tenże biskup mówi, że „zanim bowiem ludzie będą mogli zbliżyć się do liturgii, muszą być wezwani do wiary i nawrócenia”. Świadczy to o tym, że Kościół ma stale głosić wiarę, nawrócenie i pokutę, a także przygotowywać lud wierny do sakramentów, zachęcając do miłości, apostołstwa i pobożności (por. KL 9-10). Dlatego z wielką gorliwością, nie patrząc na trudne warunki wyznawania wiary, duszpasterze dążyli do należytego wychowania wierzących, mając świadomość, że najpierw sami duchowni mają przejść należyłą formację liturgiczną (por. KL 14)¹⁰.

1.2. Wychowanie i formacja liturgiczna

Życie każdego prawdziwego chrześcijanina i duchowość Kościoła koncentrują się wokół liturgii, dzięki której one się rodzą i rozwijają, w niej zawierają i przejawiają. W Konstytucji o liturgii świętej Sobór Watykański II podkreśla, że „liturgia jest szczytem, do którego zmierza działalność Kościoła, a jednocześnie jest źródłem, z którego wypływa cała jego moc” (KL 10)¹¹. W wychowaniu wiernych do zrozumienia misterium liturgii główny i istotny cel stanowi działanie kultyczne i formacja (por. CL 57). Kościół od początku żyje liturgią, aktywnie głosząc Dobrą Nowinę i sprawując sakramenty, które z istoty swej stanowią wypełnienie zapowiedzi proroków oraz urzeczywistnianie tajemnicy Chrystusa pod osłoną znaków sakramentalnych (por. KL 6). Dlatego liturgia, jako wydarzenie zbawcze, jest realizacją w znakach posługi Chrystusa i doświadczeniem Jego obecności przez wspólnotę uczniów Zbawiciela (por. KKK 1066); jest czynnością

---

⁹ Por. KASZKIEWICZ.

¹⁰ Por. TAMŻE.

¹¹ A. TURBACZ, *Liturgia i wychowanie*, STV. UKSW 40 (2002), nr 2, s. 68.

Kościoła, który w niej i przez nią urzeczywistnia swoją zbawczą naturę, stanowiąc widzialny znak komunii Boga z człowiekiem (por. KL 11)¹².

Warto w tym miejscu przytoczyć słowa bp. Kaszkiewicza, doskonale podsumowujące rozważania dotyczące roli Kościoła w budowaniu wspólnoty, w której centrum stoi liturgia. Podkreśla on, że Kościół, jako wspólnota spełnia w liturgii posługę Chrystusa, który przychodząc na świat, spełnił wolę Swego Ojca. Liturgia wpisuje się zatem w wypełnianie woli Boga, który posłał swego Syna dla zbawienia świata. Wolę tę powinni pełnić wszyscy członkowie Kościoła, tj. biskupi, prezbiterzy, diakoni oraz wszyscy wierni świeccy, wpisani w rytm sprawowanych świętych czynności zbawczych, w których dokonuje się przepływ życia Bożego (por. KL 29). Jak podkreśla bp Kaszkiewicz, pomimo czasów ateistycznego komunizmu w diecezji grodzieńskiej – podobnie jak i na całej Białorusi – liturgia odzwierciedlała stan duchowy Kościoła, kształtowany przez tchnienie Ducha Świętego (por. DK 6). Znajdował on swoje odzwierciedlenie w treściach formuł kultu, oficjalnych tekstach, znakach i świętych czynnościach. Wszystkie one noszą w sobie duchowe dziedzictwo tradycji, która aktualizowana jest w czasach współczesnych¹³.

Odwołując się do skarbcza Tradycji Kościoła, Sobór Watykański II podjął proces reformy liturgii, stawiając na zwiększenie starań o aktywne i czynne uczestnictwo wiernych w liturgii, a przez to w apostołskiej i zbawczej posłudze Kościoła. Sobór zlecił odnowę tekstów kultycznych, aby uwypuklić ich charakter Chrystusowego orędzia, wzywającego do ożywienia wiary i pobudzania chrześcijańskiego ducha. Teksty liturgiczne i święte obrzędy inspirują modlitwę i życie chrześcijańskie, stanowiąc jednocześnie formę obiektywnego uczestnictwa w Paschalnej Tajemnicy Jezusa Chrystusa. Jednak powyższy cel może być osiągnięty tylko i wyłącznie poprzez wydobycie i udostępnienie wiernym całego bogactwa treści liturgii¹⁴.

Dzięki staraniom *Vaticanum II* dokonano także reformy ksiąg liturgicznych, szerzej udostępniając bogactwo liturgii przez wprowadzenie języka narodowego (por. KL 36). Każdy rytuał ma być wykonany poprawnie i pobożnie, ukazując w samych

---

¹² Por. P. DE CLERCK, *Zrozumieć liturgię*, s. 18-19.

¹³ Por. KASZKIEWICZ.

¹⁴ Por. J. KOPEĆ, *Formacja liturgiczna czyli mistagogia w liturgii i przez liturgię*, LitS 2 (1996), nr 3-4, s. 24-25; por. TENŹE, *Liturgia szkołą duchowej formacji chrześcijańskiej*, LitS 1 (1995), nr 1-2, s. 19, 29; por. P. DE CLERCK, *Zrozumieć liturgię*, s. 29-30; S. SZCZEPANIEC, *Formacja liturgiczna posługujących w Liturgii*, RT 50 (2003) nr 8 s. 247.

obrzędach wszechstronną treść i pobudzając wiarę uczniów Chrystusa (por. KL 31)¹⁵. Z tej racji istnieje pilna potrzeba studiowania liturgii, a także praktycznego jej doświadczenia we wspólnocie Kościoła, ukazywania wszystkich jej aspektów: kerygmatycznego, katechetycznego, duchowo-formacyjnego, akcentującego świadectwo życia, służebnego i duszpasterskiego. Wszystkie te czynniki wypełniają cel budowania prawdziwej wspólnoty uczniów Chrystusa, czyli kościelnej *koinonii*¹⁶. To świadome i aktywne włączenie się w codzienny rytm życia chrześcijańskiego i sakramentalnego ma być przekonaniem, że liturgia jest szkołą wiary, modlitwy, moralności i ducha społecznego. Środkiem prowadzącym do poznania i pogłębienia przeżywania celebracji liturgicznych jest pogłębiona lektura Pisma św., doświadczenie misterium Kościoła zawarte w duchowości tradycji liturgicznych na Wschodzie i Zachodzie oraz pismach Ojców Kościoła. Winni to czynić nie tylko katecheci, ministranci, organiści, lektorzy, zakrystianie, zespoły śpiewacze, lecz wszyscy wierni (por. KL 24, 29, 35)¹⁷.

Ks. Roman Kotlimowski w wywiadzie udzielonym autorowi dysertacji, powołując się na Dekret o apostołstwie świeckich *Apostolicam actuositatem* (18 XI 1965), zwraca uwagę, że Sobór Watykański II z troską i koniecznością kieruje do wszystkich wiernych świeckich wezwanie, aby współdziałali w zbawczym posłannictwie Kościoła (por. KL 26). Nigdy nie powinno zabraknąć apostołstwa świeckich wypływającego z samego powołania chrześcijańskiego (por. Dz 11, 19-21). Ono wpisane jest w genezę Kościoła szerzącego Królestwo Boże po całej ziemi ku chwale Ojca, aby skierować cały świat do Chrystusa. Wszelka działalność Ciała Mistycznego nazywa się apostołstwem, które Kościół sprawuje przez wszystkich swoich członków i na różne sposoby¹⁸.

Ks. Kotlimowski, przywołując adhortację apostołską o ewangelizacji w świecie współczesnym *Evangelii nuntiandi* (8 XII 1975) papieża Pawła VI, akcentuje potrzebę kształtowania religijności osób szczególnie związanych z Kościołem, jak np. młodzieży i ministrantów. Ważne jest, aby ich duchowa formacja była oparta na żywym i szczerym uczestnictwie w liturgii. Wszystkie elementy tej formacji, wychowanie, kształtowanie postaw chrześcijańskich, powinny mieć podstawy w liturgii. Ks. Kotlimowski podkreśla,

---

¹⁵ Por. J. KOPEĆ, *Reforma Liturgii Soboru Watykańskiego II*, s. 21-23; por. P. DE CLERCK, *Zrozumieć liturgię*, s. 19-22.

¹⁶ KONGREGACJA WYCHOWANIA KATOLICKIEGO, *Instrukcja o liturgicznej formacji w seminariach*, Kraków 1987, nr 3; por. J. KOPEĆ, *Liturgia szkołą duchowej formacji chrześcijańskiej*, s. 20-24.

¹⁷ Por. J. KOPEĆ, *Reforma Liturgii Soboru Watykańskiego II*, s. 28-32, 46.

¹⁸ Por. KOTLIMOWSKI II; por. Sobór Watykański II, *Dekret o apostołstwie świeckich „Apostolicam actuositatem”* (18 XI 1965), nr 2-5.

że kapłani sprawujący liturgię w miejscach publicznych mają prawo do korzystania z prawa wolności zgromadzenia. W każdym pokoleniu, bez względu na trudności w praktykowaniu religii, prawo to jest niezwykle okazją do podejmowania trudu wychowania kolejnych pokoleń wiernych, którzy zgodnie z duchem odnowy liturgicznej Kościoła będą przyszłymi apostołami tej odnowy w rodzinach i parafiach (por. KL 14)¹⁹.

W formacji liturgicznej ważną rolę odgrywa rodzina. Wychowanie duszpasterzy i rodziców nie tylko poprzedza, ale też warunkuje proces formacyjny samych wykonawców posług i funkcji liturgicznych. Na jego pogłębienie składają się diecezjalne spotkania, kursy i rekolekcje. W sposób szczególny formacja taka dotyczy kół ministranckich istniejących w wielu parafiach diecezji grodzieńskiej. Dzięki sukcesywnemu wprowadzaniu wskazań Soboru Watykańskiego II formacja ta została wpisana w całościowy program obejmujący pozostałe zespoły liturgiczne. Nie prowadziło to do umniejszania roli ministrantów, lecz uwidoczniło ich miejsce i znaczenie w rzeczywistości eklezjalnej oraz związanej z tym odpowiedzialności²⁰.

Z przywoływanego już wywiadu z ks. Kotlimowskim warto także wydobyć, opierając się na soborowych dokumentach spostrzeżenie, że rodzina pełni istotną funkcję w życiu i liturgii Kościoła, wypełniając swoje posłannictwo przez wzajemną miłość swych członków (ojca, matkę i dzieci) i wspólną modlitwę zanoszoną do Boga, jawiąc się jako domowe sanktuarium Kościoła (por. DD 36; DA 11; KK 10). Wypełnieniem chrzcielnego zobowiązania rodziców jest staranie, aby dzieci z chrześcijańskich rodzin od najmłodszych lat uczyły się poznania i czci Boga, a także miłowania bliźniego (por. FC 17; RH 10; DWCH 3) i uczestnictwa w życiu sakramentalnym (por. KK 10; FC 61; HV 29). Dziecko bowiem pierwszy i fundamentalny kontakt z Bogiem nawiązuje poprzez rodziców lub najbliższe otoczenie (por. KKK 1657). Taka rodzinna troska o przekazywanie i rozwój wiary była mocno obecna wśród rodzin chrześcijańskich diecezji grodzieńskiej, podobnie jak i na całej Białorusi²¹.

---

¹⁹ Por. R. KOTLIMOWSKI, *Eucharystia a młodzież*, Grodno 2005, s. 49-60; por. PAWEŁ VI, *Adhortacja Apostolska o ewangelizacji w świecie współczesnym „Evangelii nutiandi”* (8 XII 1975), *Wiadomości Diecezjalne Podlaskie* 45 (1976), s. 257-300; por. F. BLACHNICKI, *Pedagogia ministrancka*, t. 3, Warszawa 2011, s. 75-77; por. S. SZCZEPANIEC, *Formacja liturgiczna posługujących w Liturgii*, s. 254-257; por. J. KOPEĆ, *Reforma Liturgii Soboru Watykańskiego II*, s. 32-33.

²⁰ Por. R. KOTLIMOWSKI, *Eucharystia a młodzież*, s. 60-69; por. A. RUTKOWSKI, *Formacja zespołów służby liturgicznej w życiu Kościoła partykularnego*, „Warszawskie Studia Teologiczne” t. 25 (2012), cz. 1, s. 213-223; por. J. NOWAK, *Liturgia Kościoła domowego*, s. 147; por. KOPEĆ, *Reforma Liturgii Soboru Watykańskiego II*, s. 33-34.

²¹ Por. R. KOTLIMOWSKI, *Eucharystia a młodzież*, s. 60-69.

W adhortacji apostolskiej *Familiaris consortio* Jan Paweł II zwraca szczególną uwagę na ścisły związek między modlitwą liturgiczną Kościoła a modlitwą poszczególnych wiernych, mówiąc, „że rodzina, jako domowy Kościół, powinna zabiegać o stworzenie dzieciom warunków do naturalnego wprowadzenia w modlitwę liturgiczną, właściwą dla całego Kościoła, zarówno przez przygotowanie do niej, jak i przez objęcie nią życia osobistego, rodzinnego i społecznego” (FC 61)²².

W zbawieniu ludzkości liturgia pełni także ważną funkcję katechetyczną. Jako pierwsze i niezastąpione źródło ducha chrześcijańskiego nazywana jest „niewyczerpanym źródłem katechezy” oraz „drogocenną katechezą wprowadzoną w czyn” (RdC 114). Jest ona żywą formą chrześcijańskiego orędzia, bo katecheza jest otwarta na liturgię, w niej uczestniczy i włącza się w posługę liturgiczną. Katecheza dzięki liturgii, która jest jej duchem, ustawicznie potęguje swoją dynamikę, włączając katechizowanego w proces zbawienia i razem z nim go realizując (por. KL 10)²³. Aby odsłonić tajemnicę Kościoła, w którym „Bóg przemawia do swego ludu”, trzeba się zaangażować w liturgię (por. KL 33)²⁴. W czasie katechezy prowadzący ma nauczać uczniów o liturgii, jej treści i znakach. Lecz bardziej potrzebne jest nie tyle samo rozumowe nauczanie, lecz wychowanie do „pełnego, świadomego i czynnego uczestnictwa w liturgii” (DOK 85)²⁵. Natomiast w katechezie kerygmatycznej, jak mówi papież Franciszek w adhortacji apostolskiej *Amoris laetitia*, ważną rolę pełni celebrowanie. Przybiera ona postać uroczystego głoszenia i proklamowania słowa Bożego, połączonego z odpowiedzią na usłyszane słowo pieśnią, gestem, a zwłaszcza życiem²⁶. Dodatkową pomocą w przyswojeniu tej rzeczywistości poprzez katechezę i liturgię służą grupy oraz skupiska dzieci i młodzieży, które mają być tworzone w parafiach²⁷. Najdoskonalsze przyłgnięcie do Chrystusa, przytaczając słowa

²² KONGREGACJA NAUKI WIARY, *List do biskupów Kościoła katolickiego o niektórych aspektach Kościoła pojętego jako komunია*, Watykan 1992, nr 3-5; J. NOWAK, *Liturgia Kościoła domowego*, s. 148.

²³ H. WRONSKA, *Rola liturgii w katechezie*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 57 (2010), nr 2, s. 122.

²⁴ Por. M. ZAJĄC, *Sakramentalne aktualizowanie istoty Kościoła w decydujących sytuacjach życia katechizowanych*, w: *Siedem sakramentów świętych w nauczaniu katechetycznym*, red. H. Słotwińska, Lublin 2007, s. 213-226.

²⁵ Ze swej natury katecheza ma wychowywać uczniów Jezusa Chrystusa do modlitwy, dziękczynienia, czynienia pokuty, ufności, kształtować ducha wspólnoty i pomagać we właściwym zrozumieniu symboliki religijnej. To wszystko jest potrzebne do rozwoju prawdziwego życia liturgicznego. Por. FRANCISZEK, *Posynodalna adhortacja apostolska „Amoris laetitia”*. *O miłości w rodzinie* (19 III 2016), nr 87; por. W. TARACHA, *Rodzina jako „Kościół domowy” w świetle nauki Papieża Jana Pawła II*, w: *Rytuał rodzinny w rodzinie*, Warszawa – Poznań 1988, s. 35-52; por. M. MARCZEWSKI, *O potrzebie permanentnej odnowy liturgii*, RT 50 (2003), nr 8, s. 65.

²⁶ Por. FRANCISZEK, *Posynodalna adhortacja apostolska „Amoris laetitia”*, nr 287-290; por. M. MAJEWSKI, *Tożsamość katechezy integralnej*, Kraków 1995, s. 60-63.

²⁷ Por. R. KOTLIMOWSKI, *Młodzież a Eucharystia*, s. 63-69; por. J. KOPEĆ, *Reforma Liturgii Soboru Watykańskiego II*, s. 41-42.

ks. Kotlimowskiego, następuje tylko i wyłącznie przez sprawowanie Eucharystii, zanurzenie w sakramentach i modlitwę. Bez względu na doświadczane cierpienie i trudności religijne (np. w okresie komunizmu), Kościół jest zobowiązany do wypełniania dzieła Bożego (zbawienie). Szczególne miejsce w sakramentalnym życiu przypada Eucharystii, będącej źródłem i szczytem ewangelizacji. Stoi ona w centrum wszystkich innych sakramentów, które oświetlone są jej blaskiem (por. DK 5)²⁸.

1.3. Kontynuacja odnowy liturgicznej

Dokonując reformy liturgii, Sobór Watykański II realizuje swój podstawowy cel – przyczynianie się do coraz większego rozwoju życia chrześcijańskiego wśród wiernych przez lepsze dostosowanie do potrzeb naszych czasów, podlegających zmianom instytucji, popieranie tego, co może ułatwić zjednoczenie wszystkich chrześcijan, a także wzywanie wszystkich ludzi na łono Kościoła (por. KL 1)²⁹.

W encyklice papieża Jana Pawła II *Slavorum apostoli* o ewangelizacji św. Cyryla i Metodego (2 VI 1985) padło stwierdzenie, że „szczególnym zadaniem [...] Soboru Watykańskiego II było ożywienie samoświadomości Kościoła i poprzez jego wewnętrzną odnowę danie mu nowego, misjonarskiego impulsu do głoszenia odwiecznego orędzia zbawienia, pokoju oraz wzajemnej zgody wśród ludów i narodów, ponad wszelkie granice, jakie wciąż jeszcze dzielą naszą planetę – która, z woli Boga Stwórcy i Odkupiciela, ma być wspólną ojczyzną całej ludzkości”. W naszych czasach gromadzące się nad nią zagrożenia nie powinny prowadzić do zapomnienia proroczej intuicji papieża Jana XXIII, który zwołał sobór z tą myślą i przekonaniem, że będzie on zdolny przygotować i zapoczątkować okres wiosny i odrodzenia w życiu Kościoła³⁰.

Według listu apostolskiego *Tertio millennio adveniente* (10 XI 1994) posoborowa wizja Kościoła nawiązuje do samych źródeł Ewangelii, w której odkrywamy niejako trzy wymiary życia Eklezji: wspólnotowość (por. KK 1-3, 7-15), służebność (por. KK 28-29) i otwartość (por. KK 14-16). Owa wspólnotowość polega na zerwaniu z klerykalnym rozumieniem Kościoła. Kościół bowiem nie jest tylko zespołem duchownych, ale wspólnotą Ludu Bożego (por. KK 9) i domem, gdzie mieszka Boża rodzina (por. KK 6,

---

²⁸ Por. KOTLIMOWSKI II.

²⁹ Por. JAN PAWEŁ II, *List apostolski „Vicesimus Quintus Annus”*. W dwudziestą piątą rocznicę ogłoszenia Konstytucji Soborowej o Świętej Liturgii (4 XII 1988), nr 1; por. M. MARCZEWSKI, *O potrzebie permanentnej odnowy liturgii*, s. 51.

³⁰ JAN PAWEŁ II, *Encyklika „Slavorum apostoli”* (2 VI 1985), nr 16; MARCZEWSKI, *O potrzebie permanentnej odnowy liturgii*, s. 52.

51). Do realizacji „nowej wiosny chrześcijaństwa” przyczynili się tacy papieże, jak: Jan Paweł II (1978-2005), Jan XXIII (1958-1963), Paweł VI (1963-1978), Jan Paweł I (26 VIII 1978-28 IX 1978) i Pius XII (1944-1958)³¹. Realizowanie tego dzieła w życiu chrześcijańskim zależy od czynnika ludzkiego, jego pokory, skruszonego serca, postawy czujnego wsłuchiwania się i rozpoznawania znaków czasu, co otwiera na działanie Ducha Świętego (por. KDK 4). Kardynał Joseph Ratzinger jako prefekt Kongregacji Nauki Wiary podkreślał, że „akceptując dokument o liturgii świętej, ojcowie soborowi chcieli uczynić bardziej przejrzystymi zewnętrzne przejawy wiary, tj. oni się nie starali uczynić tego w opozycji do dotychczasowej praktyki Kościoła, ale rozwijali i pogłębiali naukę poprzednich soborów, a szczególnie trydenckiego i watykańskiego I”³². Biorąc za podstawę soborową przebudowę struktur rzymskich urzędów, reformę i odnowienie liturgii dzieli się na trzy okresy: 1964-1969, 1969-1975, 1975-1985. W pierwszym okresie działała specjalna Rada do wykonywania postanowień Konstytucji o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*³³. Powstający dokument o liturgii miał mieć jasno określoną linię (pastoralny charakter), lecz pierwsze odnowione teksty liturgiczne pojawiły się dopiero w 1969 roku³⁴. Istotną rolę w recepcji odnowy liturgicznej odegrała katecheza liturgiczna, pogłębiana w duszpasterstwie i życiu rodzinnym³⁵.

Głównym celem reformy liturgicznej realizowanej przez SMMPW (synod trzech diecezji: Mińsko-Mohylewskiej, Pińskiej i Witebskiej w 2000 r.) było doktrynalne, pastoralne i duchowe odnowienie życia po czasach postsowieckich w Kościele katolickim na Białorusi. W wyjściu z kryzysu sowiecko-komunistycznego pomogło czynne, świadome, aktywne i owocne uczestnictwo wierzących w liturgii. Towarzyszył mu wielki teologiczny głód zrozumienia liturgii. Kościół, wobec szybkiej zmiany w mentalności społecznej, był zmuszony do gruntownej odnowy wewnętrznej, a szczególnie swego

---

³¹ JAN PAWEŁ II, *List apostolski „Tertio millennio adveniente”* (10 XI 1994), nr 18.

³² J. RATZINGER, *Teologia liturgii. Sakramentalne podstawy życia chrześcijańskiego*, [Opera Omnia, t. 11], tłum. W. Szymona, Lublin 2012, s. 579.

³³ Por. S. CICHY, *Odnowa Soboru Watykańskiego II. Rzeczy dokonane – idee przewodnie i perspektywy*, RBL 39 (1986), s. 6-8; por. J. STEFAŃSKI, *Rola Consilium w posoborowej reformie liturgicznej*, STV 23 (1985), nr 2, s. 295-309.

³⁴ B. MATCZAK, *Cipriano Vagaggini OSB i reforma liturgiczna*, s. 24, por. Z. WIT, *Zmiany w księgach liturgicznych*, CTh 56 (1986), nr 6, s. 70.

³⁵ Por. S. KOPEREK, *Odnowa liturgii w męskich wspólnotach zakonnych*, RBL 38 (1985), s. 349-351; por. B. NADOLSKI, *Odnowa liturgii a rodzina*, AK 78 (1972), s. 474-476; por. S. LECH, *Odnowa liturgii w małych grupach*, RBL 38 (1985), s. 382.

przepowiadania, aby być zrozumiałym dla współczesnego człowieka (por. KL 7; VQ 21). Temu wszystkiemu posłużyła odnowa liturgii Mszy Świętej³⁶.

Ks. Tadeusz Krisztopik w wywiadzie udzielonym autorowi pracy zauważa, że praktyka reformy liturgicznej w Kościele na Białorusi poprzez przygotowanie i wprowadzenie odnowionych ksiąg liturgicznych odbywała się pod kierunkiem KKBБ. Spoczywał na niej poważny obowiązek przygotowania przekładów ksiąg liturgicznych dostosowanych do zwyczajów diecezji białoruskich (grodzieńskiej, mińsko-mohylewskiej, witebskiej i pińskiej), które zostały zatwierdzone *ad interim* (por. VQ 20). Nie zabraniano jednak korzystania z polskich ksiąg liturgicznych dostosowanych do zwyczajów diecezji polskich (por. VQ 17)³⁷. Z powodu sytuacji polityczno-społecznej rozwój reformy liturgicznej w Kościele na Białorusi dokonywał się stopniowo i z pewnymi etapami. Szczególnie pozytywna była możliwość korzystania ze studyjnych przekładów Pisma św. w języku białoruskim, rosyjskim i polskim, a z czasem wprowadzenia języków białoruskiego i polskiego do liturgii oraz popularyzacji liturgicznych posług wiernych świeckich. Wraz z rozpadem komunizmu wierni zaczęli brać udział we Mszy św. w dni powszednie i świąteczne oraz częściej przyjmować Komunię Świętą. Niemniej jednak okres II wojny światowej oraz komunizmu trwale odcisnęły się na białoruskim społeczeństwie, powodując wśród wielu wyjałowienie albo też zanik życia chrześcijańskiego i wszelkiego rodzaju praktyk religijnych. Wysiłek odnowy wymaga zatem zabiegania o obudzenie świadomości wiernych oraz rozwój życia sakramentalnego (por. KL 14)³⁸.

W okresie przygotowań do *Vaticanum II* toczono żywe dyskusje na temat języka w liturgii³⁹. Za zachowaniem łaciny jako języka liturgii przemawiały różne argumenty. Z jednej strony łacina jest językiem tradycyjnym, jednoczącym różne narodowości, z drugiej – wszystkie one mają swój własny język kultyczny. Obawiano się, że wprowadzenie języków narodowych naraziłoby czystość doktryny katolickiej. Natomiast zwolennicy obecności języków narodowych w liturgii wyraźnie zaznaczali, że powyższe zastrzeżenia nie mają żadnych argumentów teologicznych. Zachęcano, aby język liturgii

---

³⁶ Por. SMMPW nr 588; por. *List Episkopatu Polski do duchowieństwa w związku z wejściem w życie Konstytucji soborowej o liturgii świętej (1964)*, WAW 54 (1964), s. 174.

³⁷ W Kościele na Białorusi są 4 diecezje. Trzy z nich powstały 13 kwietnia 1991 roku. Są to archidiecezja mińsko-mohylewska, diecezja pińska i diecezja grodzieńska. 13 października 1999 r. powstała diecezja witebska. Na tych terenach lud wierny modli się w dwóch językach: polskim i białoruskim. Tylko w diecezji grodzieńskiej ponad połowa wiernych modli się po polsku. Por. KRISZTOPIK I.

³⁸ TAMŻE.

³⁹ Por. F. MAŁACZYŃSKI, *Perspektywy reformy liturgii*, RBL 6 (1961), s. 298-311.

dostosować do współczesnych realiów, tzn. „pójść z duchem czasu”⁴⁰. Z każdym pokoleniem świat się rozwija i zmienia, a zadaniem Kościoła jest towarzyszyć temu rozwojowi i ukierunkowywać go. Warto także pamiętać o potrzebach wiernych i nie zapominać, że liturgia ma służyć również rozwojowi mentalnemu i emocjonalnemu. Ma ona ogromny wpływ na moralne wychowanie człowieka, czemu sprzyja język ojczysty. Konstytucja *Sacrosanctum Concilium* wskazuje, że z jednej strony w obrzędach łacińskich zachowano możliwość używania języka łacińskiego, a językom narodowym dano więcej miejsca w czytaniach, pouczeniach oraz w niektórych modlitwach i śpiewach, co może być bardzo pożyteczne dla wiernych (por. KL 36). Zakres i stopień wprowadzenia języka narodowego w liturgii świętej Sobór powierzył konferencjom episkopatów. Wszystkie ich postanowienia wymagały zatwierdzenia przez Stolicę Apostolską. Pomocą w wyjaśnieniu soborowego postanowienia tejże konstytucji służyła zwłaszcza instrukcja *Inter oecumenici* (26 IX 1964). Podkreślając ważność języka narodowego w liturgii, pozwoliła ona na posługiwanie się językiem ojczystym w aklamacjach, pozdrowieniach i dialogach, jak również w antyfonach introitu i komunii, w śpiewach między czytaniem oraz śpiewach części stałych (*Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Benedictus* i *Agnus Dei*). Wreszcie w języku ojczystym można było odmawiać *Modlitwę Pańską* z poprzedzającą ją zachętą oraz następujący po niej embolion. Jeżeli śpiewa się w języku ojczystym, to należy czynić to według melodii zatwierdzonych przez konferencję biskupów (por. KL 54). Instrukcja ta pozwoliła też na używanie języka narodowego w modlitwie eucharystycznej⁴¹.

Pierwszy etap w rozwoju życia liturgicznego ma odbywać się w diecezji, a później w parafii. Diecezja, jako wspólnota życia liturgicznego, wymaga od Kościoła powszechnego odpowiednich adaptacji, które zależą od biskupa (por. KK 22; DB 4)⁴², gdyż on jest arcykapłanem swojej owczarni, szafarzem tajemnic Bożych, kierownikiem, krzewicielem i stróżem całego życia liturgicznego w powierzonym sobie Kościele lokalnym (por. DB 15). Jako pasterz swojej owczarni bierze on także odpowiedzialność za życie sakramentalne swoich wiernych (por. KPK 387). Dlatego wszyscy powinni wysoko cenić życie liturgiczne diecezji skupione wokół biskupa (por. KL 41; KPK 381 §1). Bp Staniewski w udzielonym wywiadzie informuje, że od pierwszych dni powstania diecezji grodzieńskiej (13 IV 1991) rozwój liturgii w diecezji dokonuje się poprzez

⁴⁰ Por. J. KOPEĆ, *Reforma Liturgii Soboru Watykańskiego II*, s. 21-33.

⁴¹ Por. SMMPW nr. 931-934.

⁴² Por. J. MIAZEK, *Odnowa liturgii jako problem organizacji życia religijnego i duszpasterstwa w diecezji*, RBL 38 (1985), s. 317-318.

czynną współpracą duchownych, zakonników i ludzi świeckich, z należytyym szacunkiem i posłuszeństwem, w duchu wiary i miłości. Pomocą dla głębszego wzrostu pobożności i umocnienia więzi między biskupem a jego wiernymi, służą różnego rodzaju spotkania, np. wizytacja kanoniczna, dni skupienia itp. (por. KPK 396). Dzięki odwiedzinom biskup, jako główny liturg, pokazuje jednolitą praktykę liturgiczną, która winna być stosowana w całej diecezji⁴³.

Reforma liturgiczna, mimo trudnych komunistycznych czasów, była stopniowo realizowana – zaznacza ks. Wincenty Lisowski. Władza komunistyczna czuwała nad działalnością duszpasterską skoncentrowaną wokół parafii, z ukrycia obserwowała udzielanie sakramentów i przebieg różnych praktyk religijnych. Z pomocą osób związanych z grupami parafialnymi prowadziła tajny nadzór i dokumentację fotograficzną gorliwych i zaangażowanych wiernych. Podśluchiwała głoszone kazania, by sprawdzać, czy ksiądz nie mówi o władzy państwowej, szpiegowała duchownych, przewodniczących komitetów kościelnych. Ponadto kontrolowała nauczanie katechezy przy parafii i zgromadzenia starszych pań, które organizowały kółka różańcowe. Tajni współpracownicy byli wynagradzani finansowo, w zamian otrzymywali dobrze płatną pracę, pomoc w awansie zawodowym, w uzyskaniu lepszych mieszkań, talonów na samochód czy motor i uzyskiwali inną pomoc od władzy. Namawianym do współpracy duchownym obiecywano wygodne życie, pomoc w zdobyciu stanowiska, lepszej parafii itp. Do dziś państwowa władza potrafi przesłuchiwać rozmowy telefoniczne i sprawdzać prywatne listy⁴⁴.

Ważnym miejscem rozwoju życia liturgicznego, o którym przypominali ojcowie soborowi, jest parafia⁴⁵. Ona stanowi znak Bożej obecności w świecie (por. DM 15), a także jest wspólnotą wiary, kultu i miłości, w której z pomocą Ducha Świętego dokonuje

---

⁴³ Por. STANIEWSKI.

⁴⁴ Do czasu powstania diecezji grodzieńskiej (1991) wizytacji kanonicznej dokonał tylko abp Romuald Jałbrzykowski († 1955), metropolita wileński. Do 1939 r. dokonał on trzykrotnej wizytacji wszystkich parafii archidiecezji. W 1927 r. przeprowadził koronację obrazu Matki Bożej Ostrobramskiej, w 1931 r. synod archidiecezjalny, a osiem lat później synod prowincjalny. Zorganizował on także kongresy eucharystyczny i maryjny. Ponadto dbał o podniesienie poziomu wykształcenia duchowieństwa, wspierał rozwój organizacji społecznych i stowarzyszeń katolickich. Założył także drukarnię archidiecezjalną. Zajął się rekonstrukcją obiektów utraconych przez Kościół w czasie zaborów. Od czasu powołania diecezji grodzieńskiej bp Aleksander Kaszkiewicz dokonał dwukrotnej wizytacji wszystkich parafii diecezji. Od 2009 r. rozpoczął on trzecią wizytację, od 2014 r. już z biskupem pomocniczym Józefem Staniewskim. W jej czasie wizytator bada działalność parafii, duszpasterstwa, spraw materialnych, moralności zarządców parafii i wiernych. Por. LISOWSKI I.

⁴⁵ Por. SMMPW nr 981; por. Cz. KRAKOWIAK, *Parafia jako centrum życia liturgicznego*, w: *Veritatem facientes*, red. J. Nagórny, Lublin 1997, s. 428-429; por. J. KOPEC, *Liturgia źródłem i szczytem duchowego życia parafii*, LitS 5 (1999), s. 325; por. M. MARCZEWSKI, *O potrzebie permanentnej odnowy liturgii*, s. 63.

się zjednoczenie człowieka z Chrystusem przez słowo Boże i sakramenty święte (por. KL 42; DE 3; CL 61). Parafia jest wspólnotą wspólnot, bo w niej żyją i rozwijają się rodziny chrześcijańskie, które są kościołami domowymi. Mają one ożywiać świadomość więzi z papieżem, kolegium biskupów, biskupem diecezjalnym i Kościołem powszechnym⁴⁶.

Ks. Kotlimowski w wywiadzie udzielonym w 2015 r. omawia sytuację i zadania Kościoła na Białorusi. Do jego najważniejszych zadań zalicza prowadzenie duszpasterstwa, które będzie przybliżało do Boga, ale także pełniło funkcję wychowawczą. Droga ta ma owocować uświęceniem całej wspólnoty wierzących. Istotne jest rozciągnięcie tej formacji duchowej na wszystkie grupy wiernych. Każda parafia powinna zaś tworzyć i nieustannie rozwijać nowe formy docierania duszpasterzy do parafian. Ks. Kotlimowski dodaje, że „to wszystko ma być wykonane stylem nie administracyjnym, lecz nade wszystko duszpasterskim, promieniującym ewangeliczną miłością i troską o zbawienie członków Kościoła, gdzie własnym pasterzem parafii jest proboszcz”. Zaznacza również, że proboszcz jest odpowiedzialny za życie duchowe swojej wspólnoty. Jego styl pracy i posługi odciska się na postawie wiernych. Spoczywa na nim odpowiedzialność za formację parafian, dlatego powinien poznać ich potrzeby i życie duchowe⁴⁷. Okazją do tego jest wizyta duszpasterska (np. kolęda, spotkanie z rodzicami dzieci pierwszokomunijnych w ich domach). Ks. Krisztopik podkreśla, że pobyt i rozmowa w rodzinach daje okazję do założenia kartotek parafialnych, które zaczęły powstawać w parafiach dopiero w ostatnich latach. Również wszystkie księgi parafialne mają być prowadzone zgodnie z obowiązującym prawem powszechnym, przepisami KKBB lub poleceniami biskupa diecezjalnego, m.in. z uwagi na znaczenie liturgii w życiu parafii. Kuria grodzieńska przypomina duszpasterzom, aby nie zapominali o chorych, duchowo zaniedbanych oraz dotkniętych doświadczeniami, obojętnych i nieszczęśliwych. Wielką pomocą w rozwoju duszpasterstwa parafialnego są misje prowadzone przez misjonarzy Zgromadzenia Najświętszego Odkupiciela (CSsR) i Misjonarzy Oblatów Maryi Niepokalanej (OMI), zarządzane przez kurię grodzieńską⁴⁸.

---

⁴⁶ Por. SMMPW nr. 983-986.

⁴⁷ Por. KOTLIMOWSKI II.

⁴⁸ Misje kanoniczne są dawną praktyką religijną Kościoła. Są to rekolekcje, które powinno się przeprowadzać co 10 lat w całej parafii celem umocnienia i odnowienia życia wiary. Zwykle trwają one cały tydzień, w trakcie którego odprawiane są Msze św. z kazaniem misyjnym. Misjonarze głoszą wiernym nauki o podstawowych prawdach wiary i moralności, prowadzą nabożeństwa. Głoszą oni nauki dla mężczyzn, kobiet, dzieci i młodzieży, prowadzą różaniec misyjny i nabożeństwo Drogi Krzyżowej. Każdego dnia podczas apelu misyjnego odbywają się specjalne spotkania wszystkich parafian. Misjonarze odwiedzają także chorych w parafii. Misje kończą się przystąpieniem wiernych do spowiedzi i Komunii św., a następnie uroczystym poświęceniem krzyża misyjnego, który misjonarze ustawiają przed

Ks. Lisowski wskazuje, że najtrudniejszymi latami dla Kościoła na Białorusi był okres II wojny światowej i czas komunizmu, kiedy lud wierny doświadczał kryzysu duszpasterstwa parafialnego. Przyczyną tego były nie tylko stosunki religijno-polityczne, lecz także brak księży i sióstr zakonnych. Duchownym ograniczano swobodę przemieszczania się, tak, że bez zgody władzy sowieckiej nie mogli wyjechać nawet do sąsiedniej parafii. Zabraniano im odprawiać nabożeństwa poza swoją parafią, a także spowiadać wiernych. Działania władz doprowadziły także do skasowania bractw kościelnych, zmniejszenia liczby procesji dookoła kościołów, do usuwania krzyży z miejsc publicznych itp. W tych trudnych i krwawych latach władza sowiecka zamknęła i przejęła wiele kościołów, filii i kaplic, przekazując je do zagospodarowania Kościołowi prawosławnemu. Wiernych ze skasowanych parafii często siłą zmuszano do przejścia na prawosławie. Powodowało to zaniedbania w prowadzeniu kancelarii parafialnej. W parafiach nie było żadnej kartoteki parafialnej, natomiast w księgach parafialnych zapisywano kandydatów do sakramentów tylko wybiórczo, np. wielu ludzi prosiło, aby ich nie wpisywać, żeby nie stracili pracy. Nie zważając na nienawiść władzy sowieckiej do katolików, wierni potajemnie uczestniczyli w katechezach w kościele albo na plebanii, w przygotowaniu dzieci do I Komunii Świętej. W takich bezdusznych warunkach żył prawie cały Kościół na Białorusi, z wyjątkiem zachodniej części diecezji grodzieńskiej. Dziś część ta charakteryzuje się głębszą wiarą i prężnym duszpasterstwem, gdyż wcześniej wchodziła w skład archidiecezji wileńskiej i diecezji łomżyńskiej⁴⁹.

1.4. Rozwój duszpasterstwa liturgicznego

Duszpasterstwo liturgiczne jest szeroko zakrojoną troską pastoralną⁵⁰. Według zaleceń Soboru Watykańskiego II do jego rozwoju w Kościołach partykularnych mają przyczynić się komisje liturgiczne ustanowione przez władzę kościelno-terytorialną. W nich winni znaleźć się znawcy liturgii, muzyki i sztuki kościelnej oraz duszpasterstwa. Pomocą miałyby im służyć Instytut Duszpasterstwa Liturgicznego (por. KL 44)⁵¹.

---

kościółem (por. KPK 781-792). Z okazji 20-lecia diecezji grodzieńskiej oraz przygotowania do jubileuszu 25-lecia sakry, bp Aleksander Kaszkiewicz zarządził, aby w całej diecezji zostały przeprowadzone we wszystkich parafiach misje parafialne. Pierwsze misje na tej ziemi odbyły się w Grodnie w parafii p.w. Matki Bożej Anielskiej w 1989 roku. Rekolekcje przeprowadzili misjonarze zgromadzenia Najświętszego Odkupiciela CSsR, wśród nich o. Andrzej Szczupał CSsR. Przez 25 lat istnienia diecezji misje odbyły się tylko raz. Por. KRISZTOPIK I; por. SMMPW nr 927-929, 989-996.

⁴⁹ Por. LISOWSKI I.

⁵⁰ Por. R. KAMIŃSKI, *Wprowadzenie do teologii pastoralnej*, Lublin 1992, s. 17-19, 47-48.

⁵¹ Por. SMMPW nr 926.

Pierwszym krokiem w odrodzeniu Kościoła na Białorusi, jak twierdzi w udzielonym wywiadzie ks. Krisztopik, było przyjęcie sakry biskupiej przez ks. Tadeusza Kondrusiewicza w 1989 r. oraz mianowanie go apostołskim administratorem mińskiej diecezji dla katolików na Białorusi. Po okresie komunizmu i zwróceniu niektórych kościołów katolickich pierwszym problemem biskupa na Białorusi było przygotowanie tłumaczeń na język białoruski księgi *Porządek Mszy św.* i *Katechizmu*. Przygotowaniem katechetycznym i tworzeniem literatury religijnej w tym języku zajęła się Komisja do Tłumaczenia Liturgicznych Tekstów i Religijnej Literatury (utworzona 5 VII 1992 r.). Od września 2004 r. komisja ta została zreorganizowana pod nazwą Metropolitarna Komisja Tłumaczenia Liturgicznych Tekstów i Oficjalnych Dokumentów Kościoła. W grudniu tegoż roku otrzymała ona status Komisji Liturgicznej przy KKBБ. Były to pierwsze kroki w duchowo-edukacyjnym ożywieniu życia religijnego po latach socjalizmu. Komisja ta dla Kościoła na Białorusi przetłumaczyła wiele liturgicznych i biblijnych tekstów (np. *Rzymski Mszał dla diecezji na Białorusi* (21 VIII 2004), modlitewnik *Ojciec nasz*, katechizm *Przygotowanie do bierzmowania*, *Modlitwa wiernych*, rytuał *Sakramentu chrztu świętego* i niektóre dokumenty św. Jana Pawła II. Obecnie przetłumaczone zostały już wszystkie rytuały⁵², *Liturgia godzin* (t. I-III)⁵³, KKKK⁵⁴, dokumenty papieży: św. Jana Pawła II, Benedykta XVI i Franciszka, dokumenty Soboru Watykańskiego II, mszał, lekcjonarze i inne)⁵⁵.

Duszpasterstwo Kościoła w XXI stuleciu różni się od czasów powojennych, rosyjskich i radzieckich, zaznacza ks. Lisowski. Przedmiotem walki władz sowieckich z Kościołem był język nabożeństw, kazań, pomocy duszpasterskich i podręczników religii. Władze chciały włączyć szkoły i kościoły do akcji rusyfikacji i zaprowadzenia wyłącznie prawosławia. W realizacji tych planów język polski był dla nich przeszkodą do tego stopnia, że zmuszano księży, aby korzystali z innych języków: rosyjskiego, litewskiego, łotewskiego, niemieckiego i francuskiego. Sprzeciwiających się prześladowano i pozbawiano stanowisk. W końcu lat 70. i na początku 80. XX w. sytuacja zaczęła się zmieniać. W duszpasterstwie pojawiło się więcej możliwości sprawowania Eucharystii, udzielania sakramentów, homiletycznego i katechetycznego nauczania wiernych, zakładania różnych organizacji i stowarzyszeń religijnych. Zaczęto też drukować

---

⁵² *Парадак цэлебрацыі сужанства*, Мінск 2010; *Парадак карфірмацыі*, Мінск 2009; *Парадак пахавання*, Мінск 2012.

⁵³ *Літургія гадзінаў*, т. 1-3, Мінск 2012-2016; natomiast IV tom dopiero są tylko robocze teksty.

⁵⁴ *Катэхізіс Каталіцкага касцёла. Кампендыі*, Мінск 2010.

⁵⁵ Z wspomnianych ksiąg można wskazać np. *Рымскі Імшал для дыяцэзій на Беларусі*, Мінск 2004; *Мадлітва вернікаў*, Мінск 2003; por. KRISZTOPIK I.

katolickie czasopisma, np. „Wiadomości Archidiecezjalne Wileńskie”, publikowano też czasopisma dla ogółu wiernych, m.in. „Tygodnik Katolicki – Nasz Przyjaciel”, „Wiadomości Akcji Katolickiej”, „Pomoc Misyjna”, „Świat Umarłych” czy „Sprawy Otwarte”. Ponadto szereg parafii wydawało swoje czasopisma parafialne, np. „Posłaniec Kościoła”, „Wiadomości Katolickie” i inne⁵⁶.

Sobór Watykański II zaleca, aby oprócz wspomnianej już komisji liturgicznej, w każdej diecezji istniała, mająca z nią współpracować, komisja muzyki i sztuki kościelnej (por. KL 46). Od muzyki liturgicznej wymaga się świętości, tj. sam utwór, jak i sposoby wykonywania nie powinny zawierać elementów świeckich, a być uroczystym aktem zwracania się do Boga⁵⁷. Kościół zachęca wszystkich wiernych do podtrzymywania i rozwoju śpiewu religijno-ludowego tak, aby głosy wiernych mogły rozbrzmiewać podczas czynności liturgicznych i nabożeństw (por. KKK 1152). Sobór postuluje, aby każda diecezja zatroszczyła się o przygotowanie organistów i nauczycieli śpiewu kościelnego, a także ich wykształcenie. Każda parafia ma się zatroszczyć, aby mieć swój własny chór, szkołę czy nawet zespół muzyczny i przybliżyć śpiew gregoriański w języku łańcimskim⁵⁸. Na terenie diecezji grodzieńskiej wszystko to wymaga jeszcze ogromnej pracy i zaangażowania⁵⁹.

Jeszcze inną komisją pozostającą w służbie organizacji duszpasterstwa liturgicznego winna być komisja sztuki kościelnej. Kościół zawsze troszczył się o dawną i nową sztukę kościelną, która jest wyrazem twórczego i kulturowego dorobku chrześcijaństwa. Wyrazem tej troski są odpowiednie przepisy Kodeksu Prawa Kanonicznego i konferencji episkopatów⁶⁰. Prawdziwe dzieło sztuki winno być czytelne i komunikatywne, zachowywać mentalność i tradycję tego kraju i kultury, pełniąc zawsze

---

⁵⁶ Pierwszymi katolickimi czasopismami od czasów odrodzenia Kościoła na Białorusi (1988/1989) były: „Dialog” (diecezja pińska) w 1994 r., „Ave Maria” (archidiecezja mińsko-mohylewska), w 1995 r. pojawiły się pierwsze numery kwartalnika „Nasza Wiara” i comiesięcznego biuletynu informacyjnego „Nowiny Katolickie”. Natomiast w 1997 r. powstał dwutygodnik diecezjalny „Słowo Życia” w języku polskim i białoruskim. W 2007 r. powstało naukowe pismo diecezji grodzieńskiej „Studia Theologica Grodnensia”. Por. LISOWSKI I.

⁵⁷ Por. SMMPW nr 601.

⁵⁸ Por. TAMŻE, nr. 602-603.

⁵⁹ Przygotowaniem i tworzeniem muzyki kościelnej na Białorusi (nowych utworów, piosenek religijnych, muzyki, dobór śpiewów, nauczanie i inne) w języku białoruskim zajęła się Komisja Muzyki Kościelnej, która została utworzona 5 lipca 1992 roku. Jednak w 2001 r. otrzymała ona status Metropolitalnej Komisji Muzyczno-Liturgiczna przy KKBБ. Założycielem jej był Włodzimierz Nejdach wraz z współpracownikami: ks. Tadeuszem Wyszynskim († 2016), Świetłaną Szejpo i Świetłaną Niemogaj. Nad wszystkim czuwał ks. kard. Kazimierz Świątek († 2011). Komisja ta wydała wiele utworów, m.in.: *Rzymski Mszał dla diecezji na Białorusi* (21 VIII 2004), studyjne wydanie śpiewnika *Цябе, Бога, праслаўляем* (1 X 2015), nuty dla organowej muzyki, rytuał za zmarłych *Парадак пахавання* (21 IX 2007). Przygotowywane są kolejne utwory. Por. KRISZTOPIK I.

⁶⁰ *Normy postępowania w sprawach sztuki kościelnej wydane przez Konferencję Ep.*, Warszawa 25 I 1973.

funkcję służebną wobec liturgii (por. KL 122-128)⁶¹. Ks. Sosnowski w udzielonym wywiadzie przypomina, że komisja sztuki kościelnej m.in. przedstawia biskupowi diecezjalnemu opinię co do budynku oraz gremium wykonawczego (por. KL 126). Podtrzymując tradycję Kościoła katolickiego na terenach Białorusi, komisja troszczy się o dawną i nową sztukę kościelną, zachęcając do poszukiwań nowych form wyrazu. Nadto sprawdza i kontroluje prace budowlane oraz artystyczne, ich zgodność z zatwierdzonym planem, a także dokonuje odbioru przeprowadzonych prac⁶². Ks. Sosnowski zaznacza, że do zadań tej komisji należy udzielanie porad w kwestii wyposażenia nowych sakralnych budynków oraz ocena nowych naczyń i szat liturgicznych, zgodnie z wymogami odnowionej liturgii. Sama procedura zatwierdzenia planu kościoła lub innej tego typu inwestycji rozpoczyna się z chwilą przekazania przez proboszcza planu do kurii biskupiej. Ten plan przyjmuje przewodniczący komisji i zleca jednemu z jej członków zreferowanie go podczas posiedzenia komisji. Następnie ma miejsce dyskusja i ostateczna ocena. Procedurę tę kończy przesłanie biskupowi opinii komisji. Każda komisja wypełnia ważną rolę w reformie i odnowieniu liturgii w Kościele. Niestety, jak mówi ks. Sosnowski, na terenie diecezji grodzieńskiej duszpasterze nie zawsze podejmowali decyzje zgodnie z opinią komisji. Podobne przypadki zdarzają się jeszcze i dzisiaj⁶³.

2. Funkcje i posług w liturgii

W wielu dokumentach i wypowiedziach minionego stulecia Kościół zwracał uwagę na potrzebę zorganizowania w parafiach zespołów liturgicznych. Wszyscy członkowie Mistycznego Ciała Chrystusowego są wezwani do aktywnego włączenia się w misję i budowę Ludu Bożego jako organicznej wspólnoty, sprawując różne posługi zgodnie z otrzymanymi charyzmatami. Wezwanie to rozbrzmiewa nieustannie w dokumentach Magisterium Kościoła szczególnie od czasu Soboru Watykańskiego II (por.

---

⁶¹ Dotyczy ono projektów budowy nowych i modernizacji starszych kościołów, oceny prowadzonych już prac budowlanych oraz remontów itp. Por. SMMPW nr 607; por. *Normy postępowania w sprawach sztuki kościelnej wydane przez Konferencję Ep.*, nr. 26, 36.

⁶² W 2016 r. członkami Komisji Restauracyjno-Budowlanej w Diecezji Grodzieńskiej byli: przewodniczący ks. prał. Antoni Chańko, ks. Jan Kuczyński, ks. Józef Hańczyc, ks. Aleksander Sosnowski, p. Stanisław Łobacz, p. Jan Zaman i p. Ryszard Kacynel. SOSNOWSKI.

⁶³ Por. SOSNOWSKI.

KK 33)⁶⁴. W Kościele każda posługa jest urzędem albo funkcją (w znaczeniu socjologicznym) powierzoną przez biskupa (rzadziej przez prezbitera) wiernemu, który ma pełnić określone zadania dla zbawienia ludzkości (w liturgii i poza nią). Posługi, które spełniają duchowni czy wierni świeccy w zgromadzeniu liturgicznym, wykonują oni odpowiednio na podstawie święceń albo specjalnego wprowadzenia czy desygnacji (por. KL 28)⁶⁵.

Kapłan, wypełniając funkcje liturgiczne związane z sakramentem kapłaństwa, w czasie liturgii staje się tym, który w imieniu wspólnoty składa ofiarę przebłagalną. Jednak jego ofiara jest powtórzeniem ofiary najważniejszego Kapłana – Chrystusa, który złożył ofiarę z samego siebie. W Jego imieniu, najwyższą funkcję pełni celebrans (prezbiter), który składa na mocy święceń Ofiarę w osobie (w zastępstwie) Chrystusa – *in persona Christi* (por. KK 10, 28; OWMR 93)⁶⁶. Posoborowa odnowa liturgii dowartościowała pozostałe posługi wynikające z kapłaństwa chrzcielnego (por. KL 14, 29)⁶⁷. Wszystkie zespoły liturgiczne stają się dobrym środowiskiem formacji chrześcijańskiej, budzenia powołań, gdy poświęca się im dużo serca i czasu (integracja przez regularne spotkania i wspólnie spędzony czas)⁶⁸.

2.1. Istota posług i funkcji liturgicznych

W pierwszych wiekach chrześcijaństwa posługi liturgiczne pełnili także wierni świeccy. Z biegiem czasu zaczęli je przejmować kandydaci do święceń kapłańskich oraz członkowie zgromadzeń zakonnych. Radykalną zmianę, w sensie powrotu do wcześniejszej praktyki chrześcijańskiej, wprowadziła pierwsza Instrukcja o realizacji Konstytucji o Liturgii *Inter Oecumenici* (26 IX 1964). Do tej pory udział wiernych świeckich w liturgii był znikomy, mimo że przed Soborem Watykańskim II w wielu parafiach istniały zorganizowane kółka ministranckie. Wielką pomocą w tworzeniu nowych grup parafialnych była encyklika papieża Piusa XII o liturgii świętej *Mediator Dei* (20 XI 1947). Obecnie służba liturgiczna składa się nie tylko z grupy ministrantów,

---

⁶⁴ Por. *Dekret o apostołstwie świeckich „Apostolicam actuositatem”* (18 XI 1965) nr 24; KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Instrukcja o niektórych kwestiach dotyczących współpracy wiernych świeckich w ministerialnej postudze kapłanów* (15 VIII 1997).

⁶⁵ Por. B. NADOLSKI, *Posługi liturgiczne*, LL, s. 1203-1205.

⁶⁶ Por. J. NOWAK, *Trójstopniowość sakramentu święceń*, w: *Kapłaństwo*, [Communio, t. 3], Poznań-Warszawa 1988, s. 94-95; por. J. SOBECZKO, *Zgromadzeni w imię Pana. Teologia znaku zgromadzenia liturgicznego*, Opole 1999, s. 127.

⁶⁷ Por. S. SZCZEPANIEC, *Formacja liturgiczna posługujących w Liturgii*, s. 247.

⁶⁸ Por. SMMPW nr 160.

ale i z kilku zespołów liturgicznych. *Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego* podkreśla, że „funkcje liturgiczne mogą pełnić prawie wszyscy uczestnicy liturgii, jeżeli są do tego upoważnieni” (OWMR 100-101), „otrzymali błogosławieństwo” (OWMR 107) i „zostali do tego ustanowieni” (OWMR 98-99). Do tego zespołu odnosimy wiernych świeckich, dzieci, młodzież i dorosłych, którzy służą ludowi Bożemu w czasie liturgii i nabożeństw (por. DDSL 54)⁶⁹. Ważną rolę w uczestniczeniu wiernych świeckich (ministrantów, lektorów, kobiet i mężczyzn) w liturgii Kościoła odegrała konstytucja *Sacrosanctum Concilium* (por. KL 29). Do czasu *Vaticanum II* służbę liturgiczną przy ołtarzu pełnili tylko i wyłącznie mężczyźni i chłopcy (por. KL 28)⁷⁰.

Reforma soboru dopuściła możliwość posługiwania kobiet w liturgii. Dziś posługa ta zasadniczo wyraża się w sprawowaniu tych samych funkcji, jakie pełnią lektorzy: czytania mszalne, komentarze, posługa śpiewu i modlitwa powszechna (por. OWMR 101; KPK 230 §2). Istotnymi w tej dziedzinie są wysiłki duszpasterskie w formacji laikatu (por. CL 57). Należy zdać sobie sprawę z tego, że bardzo niewielu jest autentycznych chrześcijan poważnie traktujących Ewangelię. Takich chrześcijan należy wychowywać od początku, zwłaszcza przez świadectwo osobistego życia, gdzie fundamentem tej formacji są: katecheza, rodzina i liturgia, a nie tylko homilie. Soborowy dekret *Apostolicam actuositatem* (18 XI 1965) nakazuje, aby „formację tę wierni rozpoczynali od początku urodzenia dziecka, a także napelniali tym duchem młodzież (dorastającą i dojrzałą) przez całe życie” (DA 30). Taka formacja próbuje realizować w małej wspólnocie chrześcijańskiej *esse in Christo et in Ecclesia*, gdzie jej członkowie czują się rodziną dzieci Bożych i żywą komórką Kościoła⁷¹.

Przed Soborem Watykańskim II służba ministrancka była określana jako służba pomocnicza (por. MD 54). Sobór ten podkreślił jednak rolę posługujących oraz

---

⁶⁹ Por. KOMISJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW EPISKOPATU POLSKI, *Ceremoniał wspólnoty parafialnej*, red. Szczepaniec, Kraków 2002, s. 237; por. II POLSKI SYNOD PLENARNY, *Liturgia Kościoła po Soborze Watykańskim II*, Poznań 2001, nr 83.

⁷⁰ Według *Ogólnego Wprowadzenia do Mszału Rzymskiego* „świeccy mężczyźni, którzy posiadają wiek i inne przymioty ustalone przez Konferencję Episkopatu, mogą być na stałe albo czasowo przyjęci, dla wypełnienia posługi lektora czy akolity lub nadzwyczajnego szafarza (udzielania Komunii św.)” (OWMR 91-111). Por. F. BLACHNICKI, *Pedagogika ministrancka*, t. 3, Warszawa 2011, s. 40-43, 76-77; por. J. SOBECZKO, *Zgromadzeni w imię Pana*, s. 149-150.

⁷¹ Por. F. BLACHNICKI, *Problemy formacji liturgicznej w Polsce*, CTh 46 (1976), fasc. 1, s. 102; por. TENŻE, *Pedagogika ministrancka*, s. 106-118; por. S. SZCZEPANIEC, *Formacja liturgiczna posługujących w Liturgii*, s. 261; por. G. RZEŻWICKI, *Duszpasterstwo ministrantów i lektorów w Kościele w Polsce. Podczas Soboru Watykańskiego II i w okresie posoborowym (1964-2008)*, Tarnów 2010, s. 141-154.

wszystkich uczestników liturgii jako prawdziwie włączonych w kultyczną działalność Kościoła⁷².

Bp Staniewski we wspomnianym już wywiadzie podkreśla odpowiedzialność duszpasterzy i ich troskę o wychowanie liturgiczne. W diecezji grodzieńskiej można spotkać i takich księży, którzy wolą sami podejmować prawie wszystkie funkcje podczas liturgii, nie angażować w żaden sposób ludzi świeckich. Nadal żyją oni komunistyczną przeszłością, gdy władza zabraniała świeckim, zwłaszcza dzieciom i młodzieży, znajdować się w kościele, sprawdzając obecność przy bramie kościelnej. Dużo więcej jest jednak elementów pozytywnych, jak przygotowanie do służby liturgicznej przez przeprowadzenie różnych pielgrzymek, rekolekcji, dni skupienia (diecezjalne, dekanalne i parafialne) itd. Przykładem może być także Wyższe Seminarium Duchowne w Grodnie, w którym już od kilku lat funkcjonują rekolekcje dla służby liturgicznej w czasie ferii szkolnych (w listopadzie, styczniu, kwietniu i sierpniu). Także w każdej parafii mają miejsce tzw. „wakacje z Bogiem”, w których biorą udział dzieci siedmioletnie i starsze, jak i rekolekcje dla dziewcząt i chłopców (od 14. roku życia). Zajmują się tym zazwyczaj siostry zakonne lub klerycy, a jeżeli ich nie ma, to sami księża. W czasie tych spotkań katecheci uczą uczestniczących nie tylko modlitw, zasad służby liturgicznej, zachowania się w kościele, lecz także, przez wspólną zabawę, budują rodzinną, serdeczną atmosferę⁷³.

2.2. Udział wierzących w posługach liturgicznych

Konstytucja *Sacrosanctum Concilium* Soboru Watykańskiego II wymaga od osób pełniących w liturgii świętą posługę, aby należycie i starannie (zgodnie z przepisami wykonywania przysługujących im czynności) byli wychowywani w duchu liturgii (por. KL 29). Jest to zadanie ciągle aktualne i dotyczy wszystkich uczestników liturgii. Najważniejsza jest formacja biblijna i liturgiczna ludu Bożego (pasterzy i wiernych), którą należy zacząć od seminariów duchownych, domów formacyjnych oraz kontynuować wychowanie liturgiczne formujących i formowanych (por. 1 P 4, 10; VQ 15). Istotną rolę w tym przygotowaniu spełniają spotkania formacyjne i rekolekcje. Wysuwając na pierwszy plan te spotkania, ks. Franciszek Blachnicki podkreślał, że mają być one przeprowadzane systematycznie (co tydzień). Mają one prowadzić uczestników

---

⁷² Por. Cz. KRAKOWIAK, *Funkcje wiernych – mężczyzn i kobiet w liturgii*, WAL 69 (1995), s. 89-90; por. SOBECZKO, *Zgromadzeni w imię Pana*, s. 150.

⁷³ Por. STANIEWSKI.

do rozwoju ministranckiego ducha na chwałę Bożą. Według opracowanych przez ks. Blachnickiego metod, spotkania takie składają się z dwóch części: wychowania do liturgii przez liturgię oraz omówienia spraw organizacyjnych i porządkowych na kolejny tydzień⁷⁴. Pierwszą część spotkania ks. Blachnicki nazywa „godziną ministrancką”, w czasie której omawia się sprawy porządkowe, tzw. „apel tygodnia”. Godzina ta obejmuje dwa elementy: wiedzę religijną i szkolenie liturgiczne. Dzięki tej godzinie ministranci mają radośnie odkrywać i przeżywać swoje powołanie ministranckie, pogłębiając je i utrwalając przez zdobywanie odpowiedniej wiedzy⁷⁵.

Opisując metodykę spotkań ministranckich, ks. Antoni Obuchowski, duszpasterz liturgicznej służby ołtarza diecezji grodzieńskiej, dodaje, że te systematyczne tygodniowe spotkania mają odbywać się w odpowiedniej sali parafialnej oraz przy próbie asysty w kościele. Spotkania te mają rozpoczynać się od wspólnej modlitwy, pozdrowienia „Króluj nam Chryste” oraz czytania Pisma św. przy zapalanej świecy i figurze Matki Bożej, a kończyć się wspólną modlitwą i błogosławieństwem. Pomocą w tych spotkaniach służą polskie podręczniki ministranckie (m.in. *Ministrant światła*, *Ministrant księgi*, *Ministrant ołtarza*, *Ceremoniał postug liturgicznych*), pomocnicze zeszyty, śpiewniki lub zadania domowe itp.⁷⁶.

Dokonując podsumowania problematyki tych spotkań, ks. Obuchowski stwierdza, że na pierwszy stopień formacji służby liturgicznej w diecezji grodzieńskiej przyjmuje się kandydata, który przyjął I Komunię św. i ma przynajmniej 9 lat. Do kolejnych stopni służby liturgicznej dopuszczani są ministranci: chóralista (od 11. roku życia), ministrant światła (od 12. roku życia), ołtarza i księgi (od 14. roku życia), słowa Bożego (od 14. roku życia), ceremoniarz (od 15. roku życia). Przyjmuje się także kandydatów starszych, którzy uczą się na wyższych uczelniach lub pracują. Ks. Obuchowski uważa, że taką formację daje się zrealizować tylko w parafiach miejskich, jednak nie zawsze jest możliwy zachowanie takiego podziału w parafiach wiejskich, w których jest niewiele dzieci. Z tej racji duszpasterze prowadzą ogólne spotkanie dla wszystkich ministrantów lub dzielą ich na młodszych i starszych. Odnośnie do formacji żeńskiej, przyjęła się ona tylko w kilku parafiach diecezji grodzieńskiej, a w większości dziewczęta lub kobiety angażują się tylko w procesje eucharystyczne (sypiąc kwiaty czy nosząc feretrony). Bezwzględnie muszą być one ubrane w strój żeński. Dużą aprobatą cieszą się formy

---

⁷⁴ S. SZCZEPANIEC, *Formacja liturgiczna posługujących w Liturgii*, s. 257.

⁷⁵ Por. F. BLACHNICKI, *Pedagogika ministrancka*, s. 200-203, 237-239.

⁷⁶ Por. OBUCHOWSKI.

narodowe oraz regionalne w ubiorze⁷⁷. Wszyscy członkowie zespołów liturgicznych na koniec roku przeżywają rekolekcje. W tym świętym czasie każdy etap drogi wzrostu kończy się promocją lub błogosławieństwem, a także pisemnym poświadczeniem ukończenia roku formacji i pozwoleniem na spełnianie nowych funkcji w niedzielnej i świątecznej celebracji Eucharystii⁷⁸.

Kolejnym środkiem formacyjnym dla ministrantów są dekanalne dni skupienia⁷⁹. Ks. Obuchowski wskazuje, że dni te mają pomóc ministrantom uświadomić sobie sens i potrzebę pracy nad sobą. Szczytem tych dni jest sakrament pokuty i pojednania, do którego ministranci przygotowują się w ciągu dnia, wspierani przez prowadzącego kapłana. Dzięki takim spotkaniom istnieje także możliwość poznania innych członków służby liturgicznej i wymiany doświadczeń. Dekanalne dni skupienia odbywają się dwa razy w roku: w okresie Adwentu lub Bożego Narodzenia oraz przed wakacjami letnimi. W czasie takich dni, ministranci mają doskonałą okazję do dyskusji na temat służby i funkcji liturgicznej oraz różnic między sąsiednimi parafiami. Czas ten jest więc też okazją do ujednoczenia służby liturgicznej w dekanacie, diecezji, jak i na całej Białorusi. Zazwyczaj takie dni skupienia przeprowadza dekanalny duszpasterz ministrantów, wybrany przez księdza dziekana i księży z dekanatu. Dni te rozpoczyna hymn *O Stworzycielu Duchu przyjdź* lub inna pieśń do Ducha Świętego. Po skończeniu wysławiania Ducha Świętego wygłaszana jest nauka, po której następuje krótki rachunek sumienia przed sakramentem pokuty i pojednania. Kulminacyjnym punktem tych spotkań jest Msza św., przed którą uczestnicy przygotowują poszczególne posługi i śpiew, a po niej ma miejsce nabożeństwo końcowe połączone z wystawieniem Najświętszego Sakramentu. Celem tych spotkań jest odnajdywanie Chrystusowej radości z przebywania z braćmi służącymi Panu (por. DDSL 160-163)⁸⁰.

Bezpośrednie przygotowanie przyszłych duszpasterzy służby liturgicznej dokonuje się w seminarium duchownym. Wydaje się, że potrzeba takich kursów w seminarium jest ciągle aktualna⁸¹. Dzięki dobremu przygotowaniu będą oni w przyszłości, jako księża, pomagać w przeprowadzaniu różnych działań formacyjnych.

---

⁷⁷ Por. TAMŻE.

⁷⁸ Por. KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Dyrektorium duszpasterstwa służby liturgicznej*, Warszawa 2008 nr. 56-57.

⁷⁹ Por. H. CARRIER, *Rola grup odniesienia w integracji postaw religijnych*, w: *Socjologia religii*, red. F. Houtart, Kraków 1962, s. 123-143; por. J. LISCZYK, *Formacja ministrantów w diecezji katowickiej*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 15 (1982), s. 16-17.

⁸⁰ Por. OBUCHOWSKI.

⁸¹ Por. B. NADOLSKI, *Liturgia jako serce życia seminarium*, RT 50 (2003), nr 8, s. 341-346.

Kapłani pracujący w duszpasterstwie są inspirowani przez dekanalnych duszpasterzy służby liturgicznej do podejmowania różnych udoskonaleń i inicjatyw formacyjnych. Owocność podejmowanych środków wychowawczych w dużej mierze zależy od zaangażowania, odpowiedzialności i umiejętności parafialnego opiekuna ministrantów⁸². Synod archidiecezji mińsko-mohylewskiej, diecezji pińskiej i witebskiej zwraca uwagę, że głównymi odpowiedzialnymi za formację służby liturgicznej są: biskup, proboszcz, animatorzy i rodzice. Ważne zadanie w tej formacji pełni także duszpasterstwo służby liturgicznej działające na szczeblach: krajowym, diecezjalnym, dekanalnym, rejonowym (kilka sąsiadujących ze sobą dekanatów) i parafialnym (por. DDSL 148). Natomiast główny ciężar tej formacji spoczywa na parafii. We tej wspólnotcie odbywa się większość spotkań formacyjnych, w niej wszyscy dojrzejwią do właściwego rozumienia i spełniania powierzonych im zadań. Dążąc do tego wymaga, aby we wspólnotach parafialnych powstawało coraz więcej grup dziecięcych, młodzieżowych, a także złożonych z ludzi dorosłych (mężczyzn i kobiet), które będą brać część odpowiedzialności za kształt liturgii, jej piękno i sprawowanie zgodne z dokumentami Kościoła. Należy wytrwale dążyć do tego, aby w liturgii każdy wypełniał wszystko to, co do niego należy, sprawiając, że coraz więcej osób będzie odkrywało zadania, do których powołuje ich Bóg. Wtedy służą oni Bogu i ludziom swoimi charyzmatami, talentami i zdolnościami, objawiając tajemnicę Chrystusa. Dzięki rozwojowi tego dzieła, poprzez powstawanie nowych grup, w parafii tworzy się liczna i zróżnicowana wspólnota osób. W przyszłości mogą oni stać się wiodącą grupą w parafii, a także ewangelizować wiernych w rodzinie, szkole itp. (por. KK 31). Z tej racji mogą się one stać „parafialną szkołą formacyjną” lub „seminarium diakonii parafialnej” i przygotowywać przyszłych ministrantów do spełnienia zadań lektora i akolity, a także formować członków scholii i chórów, a tym samym podnosić w parafii poziom formacji służby liturgicznej, w której uczestniczą młodzi i dorośli. Ponadto dzięki takiej szkole młodzi ludzie będą dojrzewać w powołaniu do małżeństwa, kapłaństwa i życia konsekrowanego⁸³.

Ks. Obuchowski zauważa, że proces formowania wspólnot ministrantów musi przebiegać w atmosferze radości. Są zatem konieczne takie chwile i takie sytuacje, kiedy ta radość się wyzwoli i uzewnętrzni. Właściwą ku temu okazją są święta patronalne. W diecezji grodzieńskiej ministranci czczą swoich patronów: św. Tarsycjusza (patrona

---

⁸² Por. J. LISZYK, *Formacja ministrantów w diecezji katowickiej*, s. 15.

⁸³ Por. SMMPW nr. 144-145; por. *Dekret o apostołstwie świeckich „Apostolicam actuositatem”* (18 XI 1965), nr 10; por. S. SZCZEPANIEC, *Formacja liturgiczna posługujących w Liturgii*, s. 265.

ministrantów, lektorów i kantorów – 15 sierpnia), św. Jana Bosko (patrona duszpasterzy służby liturgicznej – 31 stycznia), św. Stanisława Kostkę (18 września), św. Alojzego Gonzagę (21 czerwca) oraz św. Dominika Savio (5 maja). Natomiast św. Cecylia opiekuje się czcicielami muzyki: organistami, grupami muzycznymi, chórami liturgicznymi i tradycyjno-kościelnymi. Z kolei kościelni i zakrystianie mają za swojego patrona św. Józefa. Nie wyklucza się także, aby w poszczególnych parafiach wprowadzić własne hymny służby liturgicznej *Królu nam Chryste*⁸⁴. Ks. Obuchowski dodaje, że w dniach patronalnych wszyscy ministranci diecezji obchodzą swoje „imieniny” lub „urodziny”. Są to szczególne okazje do gromadzenia się ministrantów ze swoimi rodzicami na uroczystej Mszy św. w ich intencji. W niektórych parafiach podczas takiej Eucharystii przyjmuje się nowych chłopców do grupy ministrantów. Po wspólnej modlitwie wszyscy uczestniczą w radosnej agapie, podczas której ma miejsce podsumowanie kończącego się roku i planowanie przyszłości. Również to jest okazją do zabawy i wspólnych konkursów. Dla rodziców jest to sposobność do dzielenia się swoimi refleksjami, problemami, jak i radościami dotyczącymi ich synów, którzy dostąpili zaszczytu powołania przez Pana do służby liturgicznej. Ks. Obuchowski zauważa, że w wielu parafiach, zazwyczaj większych, ministranci, często z rodzicami, gromadzą się w okresie Bożego Narodzenia na dzielenie się opłatkiem i śpiew kolęd. Biorą oni także udział w różnych zawodach sportowych, olimpiadach dekanalnych i diecezjalnych, parafiadach, konkursach wiedzy religijnej itp. Ich ilość, jak i przebieg zależą w głównej mierze od duszpasterza ministrantów, ale też od samej grupy. Należy pamiętać, że takie spotkania są jakby „dodatkowymi” elementami formacji ministrantów i nie mogą one zastąpić podstawowych środków formacji⁸⁵.

2.3. Rodzaje posług i funkcji liturgicznych po odzyskaniu wolności religijnej

Czynne zaangażowanie się wierzących w wypełnianie funkcji liturgicznych pomaga w odnalezieniu swego powołania i w duchowym wzroście. W realizacji tego celu młodemu człowiekowi pomocą służy wychowanie rodzinne i parafialne. Pozwala mu ono

---

⁸⁴ Por. OBUCHOWSKI; por. W. ZALESKI, *Święci na każdy dzień*, Warszawa 2002, s. 68-71, 148-151, 227-230, 333-334, 471-472, 549-555, 744-746; por. S. BOŃKOWSKI, *Święty Stanisław Kostka*, Płock 1986, s. 9-18; por. T. SINKA, *Święty Tarsycjusz*, Kraków 2002; por. TENŻE, *Święty Dominik Savio*, Kraków 2004.

⁸⁵ Por. OBUCHOWSKI.

stopniowo odkrywać w sobie różne talenty, przez które rozwija się i formuje do świętego życia, współpracując z braćmi i siostrami, którzy również dojrzewają do odkrywania własnych charyzmatów i służenia nimi braciom (por. DDSL 29)⁸⁶. Funkcje liturgiczne, które wykonują wierni świeccy w czasie Mszy św., są służbą przy stole Słowa i Chleba. Wokół nich dokonuje się bowiem święte misterium Eucharystii (por. KL 56; OWMR 28).

Dojrzewanie w posługiwaniu liturgicznym jest związane z odkryciem i przyjęciem jednej z trzech rodzajów czynności: służba przy stole Słowa, służba przy stole Chleba, służba poprzez muzykę i śpiew. Zadania te, jako lektor, kantor lub akolita, mogą wypełniać także odpowiednio przygotowane osoby i zespoły. Wśród posługujących przy sprawowaniu Eucharystii Kościół wyróżnia lektora i akolitę, umożliwiając im nie tylko spełnianie funkcji liturgicznych, lecz powierzając im posługę we wspólnocie wierzących. Kościół przekazuje im od Boga dar i powierza zadania, które mają spełniać „na stałe” (por. KKK 1672)⁸⁷. Nie można tej „stałości” rozumieć inaczej, jak tylko jako odpowiedź na powołanie, które Bóg daje człowiekowi. Szczególną funkcję w liturgii Kościół powierza również kantorowi i innym osobom odpowiedzialnym za muzykę i śpiew, będącym w codziennym życiu wspólnoty świadkami Chrystusa i gorliwie wypełniającymi powierzone im zadania wobec braci⁸⁸.

Różne zgromadzenia w diecezji grodzieńskiej, także dzięki polskim synodom i SMMPW, doprowadziły do rozwoju wielu funkcji i posług liturgicznych, które dotyczą każdego kościoła parafialnego i rektoralnego⁸⁹. Te funkcje i posługi, jak zaznacza ks. Paweł Giedrojc, wypełniają: ministranci, lektorzy, psalterzyści, komentatorzy, organiści, *schola cantorum*, tradycyjny chór, zespoły i różne grupy śpiewaków, solistów, zespół muzyczny i zakrystianie. Można wyróżnić także i inne funkcje związane np. ze zbiórką na tacę, przynoszeniem darów ofiarnych do ołtarza oraz opieką nad dziećmi podczas liturgii⁹⁰.

Wśród wiernych świeckich posługujących w liturgii OWMR wymienia na pierwszym miejscu akolitę (OWMR 98)⁹¹. W Kościele łacińskim do 1972 r., było to ostatnie z tzw. święceń niższych (ostiarat, lektorat, egzorcystat i akolitat) udzielane

---

⁸⁶ Por. H. EKERT, *Posługa zakrystianina i jego formacja liturgiczna*, LitS 18 (2012), nr 2, s. 477.

⁸⁷ Por. T. SINKA, *Podział funkcji w zgromadzeniu liturgicznym*, w: *Msza święta*, red. W. Świerżawski, Kraków 1992, s. 173-174; por. W. GŁOWA, *Posługi i funkcje w zgromadzeniu liturgicznym*, w: *Msza księga życia chrześcijańskiego*, red. B. Nadolski, Poznań 1989, s. 314; por. J. SOBECZKO, *Zgromadzeni w imię Pana*, s. 126.

⁸⁸ Por. F. BLACHNICKI, *Pedagogika ministrancka*, s. 232-234.

⁸⁹ Por. G. RZEŹWICKI, *Odandydata do animatora*, Tarnów 2013, s. 86-88.

⁹⁰ GIEDROJC.

⁹¹ W. SCHENK, *Akolita*, EK, t. 1, kol., s. 239.

kandydatowi do kapłaństwa w czasie seminaryjnej formacji⁹². Papież Paweł VI przeprowadził reformę w tej sferze. Odnowiając posługi, akolitom wyznaczając nowe miejsce w Kościele. Powierzył im część obowiązków, które dawniej należały do subdiakonów, przywrócił także zakres funkcji, które odbierano akolitom na przestrzeni wieków. Akolita przestał być nazywany duchownym, a stał się szczególnym sługą ołtarza. Nie jest on jednak ustanawiany jedynie do zadań w liturgii, lecz też do posługiwania chorym i cierpiącym. Karmiąc się Eucharystią, ma on za zadanie uczyć się szczerzej miłości potrzebujących⁹³. Z urzędu akolita jest nadzwyczajnym szafarzem Komunii św. w czasie Mszy św. lub poza nią, a także zanoszą Komunię św. do chorych lub w wypadku konieczności podaje ją umierającemu jako wiatyk. Dokonuje tego tylko wtedy, gdy kapłan lub diakon ze względu na podeszły wiek lub stan zdrowia nie mogą tego zrobić albo liczba osób przystępujących do Komunii św. jest tak duża, że powodowałoby to znaczne przedłużenie się celebracji. Może on również wystawić Najświętszy Sakrament do adoracji, lecz nie ma prawa udzielania nim błogosławieństwa (por. KPK 230, 910; OWMR 187-193). Akolita może także zajmować się przygotowaniem innych wiernych do wykonywania funkcji liturgicznych, np. niesienia mszału, krzyża, świec itp. (por. MQ 6; OWMR 100; KPK 230 §3). Akolita będzie godniej wypełniał tę funkcję, jeżeli będzie uczestniczył z coraz większą żarliwością w Eucharystii, karmił się nią i zdobywał doskonalsze Jej poznanie⁹⁴. Mając na uwadze znaczenie i potrzebę tej posługi, jednym z zagadnień, które ma być poruszone podczas przygotowywanego synodu diecezji grodzieńskiej (przygotowania rozpoczęły się w 2016 r. przy ogromnym zaangażowaniu biskupa pomocniczego tejże diecezji – Józefa Staniewskiego), jest potrzeba formacji i zwiększenia liczby akolitów w diecezji, zaznacza ks. Obuchowski⁹⁵.

Jako kolejną funkcję wiernych świeckich posługujących w liturgii OWMR wymienia lektora (por. OWMR 99). Sama Msza św. składa się jakby z dwóch części: z liturgii słowa i liturgii eucharystycznej, które są ściśle połączone, stanowiąc jeden akt

---

⁹² Por. B. NADOLSKI, *Akolita*, LL, s. 63-64.

⁹³ Por. PAWEŁ VI, *Motu proprio „Ministeria Quaedam”* (15 VIII 1972), AAS 64 (1972), s. 529-534; por. JAN PAWEŁ II, *Posynodalna adhortacja apostolska „Christifideles laici”*, w: *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, Kraków 1996, nr 23; por. SOBECZKO, *Zgromadzeni w imię Pana*, s. 155.

⁹⁴ Akolita ustanowiony obrzędem jest więc z urzędu szafarzem nadzwyczajnym Komunii świętej (zwyczajnymi szafarzami są duchowni: biskup, prezbiter i diakon). Por. KONGREGACJA KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Instrukcja „Immensae caritatis”* (29 I 1973), AAS 65 (1973), s. 264-271; por. B. NADOLSKI, *Liturgika*, t. 3: *Sakramenty, sakramentalia, błogosławieństwa*, Poznań 2012, s. 271-272; por. J. SOBECZKO, *Zgromadzeni w imię Pana*, s. 156.

⁹⁵ Por. OBUCHOWSKI.

kultu. Dzięki liturgii Słowa wierni mogą czerpać naukę i pokarm Chrystusowy dla zbawienia siebie i innych (por. KL 56). Na określenie czytających słowo Boże podczas Mszy św. polskie synody używają dwóch wyrażen: lektor i ministrant słowa Bożego. Do funkcji lektora zalicza się: niesienie lekcjonarza i ewangeliarza w czasie procesji, czytanie modlitwy wiernych i antyfon. Jeżeli nie ma psalmisty, także on wykonuje śpiew między czytaniem. Lektor posiada własną funkcję liturgiczną i wykonuje ją w obecności duchownych wyższych stopni (por. OWMR 196-198)⁹⁶. Jeżeli brak ustanowionych lektorów, po odpowiednim przygotowaniu, pozwala się wiernym wykonywać jego funkcje w liturgii. Taka praktyka stała się powszechna w parafiach, gdzie tych wiernych najczęściej nazywa się lektorami. W rzeczywistości nie spełniają oni warunków określonych w liście apostoelskim *Ministeria quaedam*, dlatego wskazane jest nazywać ich ministrantami słowa Bożego (por. MQ 5; OWMR 99. 194-198)⁹⁷. Ważną sprawą jest, aby lektorzy byli rzeczywiście odpowiednio i starannie przygotowani do wypełniania przydzielonych im zadań. Służą oni bowiem wiernym, by słuchając czytać słowa Bożego, coraz pełniej otrzymywali szczere i żywe przesłanie płynące z Pisma św. i w sposób ten stawali się doskonalszymi uczniami Pana (por. KL 24; KK 25; IGMR 62)⁹⁸.

Ks. Obuchowski podkreśla, że lektor ma się cechować dobrą dykcją, właściwą interpretacją tekstów, naturalnością mowy, modulacją głosu, akcentów logicznych, odpowiednim oddychaniem, artykulacją, a także odróżniać się strojem od pozostałych ministrantów ołtarza. Podstawowym strojem lektora jest alba przepasana *cingulum*, biała tunika albo komża, która przypomina lektorowi o jego powołaniu do naśladowania samego Chrystusa w myśleniu i działaniu (por. OWMR 194). Od lat 70. do 90. ubiegłego stulecia liturgia słowa przebiegała w inny sposób, gdy władza występowała przeciwko Kościołowi i zamykała świątynie. Dlatego też wierni przychodzili na próg kościoła albo,

---

⁹⁶ Lektor (od łac. *lector* – czytający) wykonuje lekcję, czyli czytania podczas Mszy św., za wyjątkiem Ewangelii (od IV w.). Por. B. NADOLSKI, *Liturgika*, t. 3: *Sakramenty, sakramentalia, błogosławieństwa*, s. 728-731; por. SOBECZKO, *Zgromadzeni w imię Pana*, s. 150-151.

⁹⁷ List apostoelski papieża Pawła VI *Ministeria Quaedam* (15 VIII 1972) określa zadania i warunki dopuszczenia do posługi lektora. Lektora ustanawia się dla spełniania funkcji, która jest jego funkcją właściwą, tzn. do czytania słowa Bożego w czasie zgromadzenia liturgicznego, a w razie braku kantora może on recytować psalm między czytaniem, zapowiadać intencje modlitwy powszechnej, jeśli nie ma diakona lub kantora, kierować śpiewem i uczestnictwem wiernych, przygotowywać wiernych do godnego przyjmowania sakramentów. Może też – jeśli zachodzi potrzeba – odpowiednio przygotować innych wiernych, by potem – na mocy czasowego zlecenia – czytali słowo Boże podczas czynności liturgicznych. Por. J. SOBECZKO, *Zgromadzeni w imię Pana*, s. 152-154; por. AAS 57 (1965), s. 413-414.

⁹⁸ Por. E. STENCEL, *Lektor i jego liturgiczna posługa*, Pelplin 1998, s. 39-41; por. B. NADOLSKI, *Liturgika*, t. 3: *Sakramenty, sakramentalia, błogosławieństwa*, s. 271; por. G. RZEŹWICKI, *Od kandydata do animatora*, s. 236-241; por. E. MITEK, *Lektor. Ministrant słowa Bożego*, Opole 1993, s. 28-30; por. F. BLACHNICKI, *Pedagogia ministrancka*, s. 253-258.

jeżeli było to możliwe, wchodzili do jego wnętrza i przy rozłożonych na ołtarzu szatach liturgicznych, słuchali liturgii słowa Bożego. Funkcję lektora wykonywała wyznaczona osoba, która znana była z wiary i możliwości czytania w języku polskim. Czasem był to sam kapłan, jeżeli był w parafii i władza mu tego nie zabraniała⁹⁹.

Ks. Obuchowski podkreśla, że zespół liturgiczny powinien być w każdym kościele parafialnym, choćby minimum tego zespołu, wypełniając swoje zadanie zarówno przy ołtarzu, jak i podczas innych celebracji liturgicznych. Zazwyczaj w diecezji grodzieńskiej na kandydatów do służby ołtarza, powołuje się chłopców po I Komunii św. (warunkiem ma być zgoda rodziców) i młodzież męską. Co zaś dotyczy stroju liturgicznego, to zależy to od tradycji każdej parafii: w niektórych są to komże i pelerynka w kolorze okresu liturgicznego lub dnia oraz *sutanella* (czerwonego lub czarnego koloru). Ks. Obuchowski przypomina, że do każdego stopnia liturgicznego kandydaci są odpowiednio przygotowani. Przygotowanie to należy do podstawowych obowiązków duszpasterzy parafii. Każdy z tych wychowawców w parafii, ma być autorytetem dla młodego człowieka, dostosowując się do sposobu jego myślenia, języka i zainteresowań. Wielką pomocą w tym dziele jest współpraca ze strony rodziców¹⁰⁰.

Ważną posługą w rzeczywistości eklezjalnej jest także funkcja zakrystianina. Ma ona swoje źródło w starożytnym ostiariacie. Przez wiele wieków w Starym Testamencie ostiariusze mieli ściśle określone zadania: otwieranie bram świątyni o świcie oraz pilnowanie osób do niej wchodzących (por. 2 Krl 12, 10; 22, 4; 25, 18; 1 Krn 9, 19; Neh 11, 19-20; Est 6, 2)¹⁰¹. Na przestrzeni ostatnich stuleci zadania ostiariuszy wykonywali mężczyźni, których zwykle nazywano: zakrystianami, kościelnymi, klucznikami, dzwonnikami lub nadzorcami, rzadziej zaś portierami¹⁰². W wywiadzie udzielonym autorowi niniejszej pracy, ks. Obuchowski podaje charakterystykę, kto może być zakrystianem. Najważniejsze, że ma on być osobą rozmodloną (por. KL 29). Powinien także polecać Bogu codzienne swoje obowiązki, swoją rodzinę i ludzi, z którymi się spotyka i pracuje. Brać udział we Mszy św. w niedzielę i święta. Jego strojem liturgicznym jest komża, oznaczająca wejście w strefę *sacrum*, w kontakt z tym, co Boże. Na terenie diecezji grodzieńskiej do głównych zadań zakrystiana należy: czuwanie, by

---

⁹⁹ Por. OBUCHOWSKI.

¹⁰⁰ TAMŻE.

¹⁰¹ Por. B. NADOLSKI, *Zakrystian*, LL, s. 1722-1723; por. E. SKALSKI, *Zakrystian i jego posługa*, Gdynia 2010, s. 13, 26-43; por. EKERT, *Posługa zakrystianina*, s. 478-486; por. J. SOBECZKO, *Zgromadzeni w imię Pana*, s. 171-173; -486.

¹⁰² Por. SOBECZKO, *Zgromadzeni w imię Pana*, s. 172-173; por. EKERT, *Posługa zakrystianina*, s. 479-486; por. SKALSKI, *Zakrystian i jego posługa*, s. 26-43.

odpowiednio wcześniej dźwięk dzwonów oznajmił porę sprawowania obrzędów; dzwonienie w czasie procesji, choć w niektórych parafiach wykonują to i ministranci; przygotowanie przestrzeni liturgicznej (umieszczenie we właściwych miejscach ksiąg i paramentów liturgicznych, w odpowiednim czasie przed liturgią włączenie świateł w świątyni, zapalenie świec, włączenie nagłośnienia). Dziś prawie każda parafia ma zakrystiana (w parafiach miejskich dwóch i więcej). Patrząc na statystykę, w przeważającej większości posługę tę pełnią świeccy, zazwyczaj mężczyźni, choć zdarzają się też przypadki wykonywania tej funkcji przez kobiety. Dbając o „kościelne zaplecze”, w wielu parafiach tę funkcję powierza się siostram zakonnym. W większych parafiach diecezji dla zakrystianów i nowych kandydatów (zazwyczaj mężczyźni) organizowane są specjalny formacyjne dni skupienia, konferencje i kursy przygotowawcze do liturgii. Takie spotkania odbywają się raz lub dwa razy na rok w rodzinnych parafiach lub w innych miejscach (np. sanktuaria)¹⁰³.

3. Muzyka i śpiew w liturgii

W liturgii, która jest szczytem życia chrześcijańskiego i zajmuje centralne miejsce w Kościele, ważną rolę pełni muzyka liturgiczna. W bogactwie jej stylów i form, dzieli się na śpiew jednogłosowy, wielogłosowy oraz muzykę instrumentalną¹⁰⁴. Muzyka ta winna odznaczać się charakterem sakralnym i doskonałością formy, by chwalić Boga i uświęcać wiernych, zarówno wykonawców, jak i pozostałych uczestników liturgii (por. KL 112; IEP 3; MS 4a)¹⁰⁵. Muzyka otwiera bowiem człowieka na działanie łaski Bożej, pomaga mu w modlitwie i uzdalnia go do radosnego wielbienia Boga, które jest celem zgromadzenia liturgicznego. Z kolei śpiew pomaga wierzącym lepiej zrozumieć słowo Boże, muzyka zaś uwalnia przesłanie z tekstu biblijnego, które trafia w ten sposób do wnętrza człowieka. Można powiedzieć, że muzyka liturgiczna staje się znakiem widzialnym rzeczywistości niewidzialnej (por. KL 2; KKK 1157; MS 11)¹⁰⁶.

---

¹⁰³ Por. OBUCHOWSKI.

¹⁰⁴ Por. I. PAWLAK, *Muzyka liturgiczna po Soborze Watykańskim Drugim w świetle dokumentów Kościoła*, Lublin 2000, s. 285-356.

¹⁰⁵ Por. M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, s. 209-210.

¹⁰⁶ Por. W. NOWAK, *Apostolski wymiar liturgii*, Poznań 1999, s. 130; I. PAWLAK, *Muzyka jako niezbędny element w pracy duszpasterskiej*, w: *Muzyka i śpiew liturgiczny*, red. J. Zimny, Sandomierz 2002, s. 66-67.

3.1. Istota i znaczenie muzyki kościelnej

Muzyka kościelna pierwotnie oznaczała muzykę właściwą liturgii¹⁰⁷. Ona odgrywała i odgrywa ważną i doniosłą rolę w życiu każdego wierzącego. Pomaga mu zbliżyć się do Boga i wyjść ponad świat materii. Potrafi wywoływać u ludzi bogate emocje: radość, szczęście, niepokój, strach, smutek lub przygnębienie, potrafi także człowieka uspokoić, zmobilizować do działania, zrelaksować czy nawet wprowadzić go w nim stan uniesienia lub transu. Jako kościelna, muzyka winna się charakteryzować świętością i pięknem formy, wykluczając wszelką świeckość (por. MS 5)¹⁰⁸. Ona jawi się jako narzędzie głoszenia chwały Bożej i zaangażowanej postawy modlitewnej (w liturgii i nabożeństwach okolicznościowych)¹⁰⁹. Muzyka jest nie tylko ozdobą uroczystej liturgii, ale także jej integralną częścią oraz wewnętrzną harmonią człowieka, osiąganą przez słuchanie harmonii dźwięków. Muzyka związana jest z tekstami modlitw Kościoła, w których sam śpiew kościelny nie tylko jednoczy uczestników liturgii, ale jej samej nadaje podniosły i uroczysty charakter (por. Wj 15, 1-21; 2 Sm 6, 5; 1 Krn 23, 5; 25, 2-31; Ef 5, 18; SAB 391)¹¹⁰. Muzyka ma wyrastać z obrzędów i struktury sprawowanej liturgii, jak i ze sposobu porozumiewania się ludzi (por. MS 6)¹¹¹. Jej znaczenie w procesie ewangelizacji płynie zaś z komunikatywnego i jasnego języka wraz z liturgicznym zakorzeniem¹¹².

Ks. Tadeusz Wyszyński w wywiadzie udzielonym autorowi niniejszej pracy podkreśla, że muzyka w liturgii jawi się jako wyjątkowa ekspresja depozytu wiary, dialogu z Bogiem i odpowiedzi na Słowo Boże (por. KL 33; MS 11). W konstytucji

¹⁰⁷ Por. H. HUCKE, *Instrukcja o muzyce w liturgii*, „Concilium” 10 (1968), nr 1, s. 98.

¹⁰⁸ Por. A.A. FILADER, *Prawodawstwo muzyki liturgicznej*, Warszawa 1997, s. 10; por. I. PAWLAK, *Funkcje muzyki w liturgii*, w: *Śpiew wiernych w odnowionej liturgii*, red. R. Pośpiech, P. Tarlinski, Opole 1993, s. 14.

¹⁰⁹ Por. I. PAWLAK, *Muzyka jako niezbędny element w pracy duszpasterskiej*, s. 61-63; por. Z. BERNAT, *Śpiew i muzyka kościelna*, w: *Liturgika ogólna*, red. R. Zielasko, Lublin 1973, s. 146; por. J. RATZINGER, *Duch liturgii*, Poznań 2002, s. 123-140; por. B. SCHAEFFER, *Dzieje muzyki*, Warszawa 1983, s. 25.

¹¹⁰ W starożytności wierzono, że muzyka potrafi leczyć, a także wywoływać różne choroby (np. przez głośną i agresywną muzykę można wywołać nerwicę, zaś w muzykoterapii stosuje się muzykę łagodną, delikatną, spokojną do leczenia wielu schorzeń). Por. A. FILADER, *Prawodawstwo muzyki liturgicznej*, s. 10; por. J. WALOSZEK, *Dlaczego muzyka w liturgii*, „Muzyka w Liturgii” 3 (1996), s. 6n.

¹¹¹ Por. I. PAWLAK, *Muzyka liturgiczna po Soborze Watykańskim II w świetle dokumentów Kościoła*, s. 56-58.

¹¹² J. WALOSZEK, *Teologia muzyki (Współczesna myśl teologiczna o muzyce)*, Opole 1997, s. 263; por. PAWLAK, *Muzyka liturgiczna po Soborze Watykańskim II w świetle dokumentów Kościoła*, s. 93; por. Z. BERNAT, *Śpiew i muzyka kościelna w odnowionej liturgii*, w: *Wprowadzenie do liturgii*, red. Blachnicki, Poznań 1967, s. 489; por. J. WALOSZEK, *Teologia muzyki*, s. 117; por. R. TYRAŁA, *Soborowa odnowa muzyki kościelnej w Polsce*, Kraków 2000, s. 146.

Sacrosanctum Concilium Sobór Watykański II wzywa duszpasterzy i misjonarzy, aby opiekowali się religijno-ludowym śpiewem, pomagając wiernym w „pielęgnowaniu tradycyjnej muzyki” (KL 118-119). W liturgii ona ma przekazywać ducha religijnego, a nie być sztuką samą dla siebie (por. MSD 13). Została bowiem przeznaczona do sprawowania kultu i oddawania czci Bogu, by towarzysząc uobecnianemu misterium, była także narzędziem ewangelizacji uczestników liturgii (por. KL 113; MSD 13)¹¹³.

3.2. Formacja muzyczna duchowieństwa i wiernych świeckich

Formacja muzyczna nie jest sprawą łatwą zarówno w przypadku duchownych, jak i ludzi świeckich¹¹⁴. Dla zachowania skarbcza muzyki sakralnej i zapewnienia należytego rozwoju w nowych jej formach, jak zaznacza SSMWP w numerze 604, dużo zależy od teoretycznego i praktycznego wykształcenia muzycznego w seminariach, nowicjatach i domach studiów zakonów męskich i żeńskich oraz w innych instytucjach i szkołach katolickich, a zwłaszcza w wyższych instytutach specjalnie do tego celu przeznaczonych. Należy także zatroszczyć się o studium i praktykę śpiewu gregoriańskiego, który odgrywa ważną rolę w uprawianiu muzyki sakralnej. Przygotowaniem do wykonywania tego śpiewu muszą zająć się należycie przygotowani nauczyciele muzyki (por. MS 52; KL 115). Kościół zachęca kapłanów pracujących już w duszpasterstwie, aby doksztalcali się w poseminaryjnych kursach z zakresu muzyki, gdyż prawidłowy i piękny śpiew celebrans ubogaca liturgię, kierując wiernych do wspólnej modlitwy (por. IEPML 31b; SAB 406-408)¹¹⁵.

OWMR wskazuje na szczególne znaczenie posług związanych z muzyką i śpiewem, wśród których należy wyróżnić psalmistę oraz kantora (por. OWMR 102-104)¹¹⁶. Do zadań psalmisty należy wykonywanie w sposób responsoryjny lub ciągły psalmu czy innej pieśni biblijnej. Wypada, aby w każdej parafii duszpasterze zatroszczyli się o przygotowanie osób świeckich do wypełnienia funkcji psalterzysty (por. WLM 56; OWMR 102). Natomiast do zadań kantora zalicza się: intonowanie pieśni, a gdy lud

---

¹¹³ Por. WYSZYŃSKI.

¹¹⁴ Por. I. PAWLAK, O wyższy poziom kultury muzycznej duchowieństwa, HD 38 (1969), s. 106-107.

¹¹⁵ Por. SMMPW nr 604.

¹¹⁶ Por. B. NADOLSKI, *Psalterzysta/Psalmista. Kantor*, LL, s. 1264-1265, 626-627; por. A. FILABER, *Kantor psalmu, psalterzysta, psalmista*, LitS 18 (2012) nr 2, s. 529.

śpiewa – przewodniczenie i podtrzymywanie tego śpiewu (por. MS 21)¹¹⁷. Ks. Wyszyński w udzielonym wywiadzie zaważa, że kandydatów do wykonywania tych funkcji należy wybierać spośród ministrantów, młodzieży oraz dorosłych ludzi aktywnych w Kościele. Samo przygotowanie i uczenie kantorów czy psalmistów winno odbywać się zarówno przy parafii, jak i w większych ośrodkach diecezjalnych, gdzie można je połączyć z kursami lektorskimi. W każdej parafii trzeba troszczyć się o zespół kilku psalterzystów i kantorów na zmianę. Ich formacją powinni zajmować się też organiści lub inne kompetentne osoby¹¹⁸.

Ks. Wyszyński, powołując się na konstytucję *Sacrosanctum concilium*, zwraca się do osób odpowiedzialnych w seminariach za nauczanie sprawowania liturgii, by zadbali o specjalistów, którzy zapewnią alumnom formację i praktykę muzyczną potrzebną do wypełnienia ich funkcji. W tej formacji trzeba niewątpliwie liczyć się nie tylko z naturalnymi uzdolnieniami poszczególnych uczniów, lecz także korzystać ze współczesnych metod ułatwiających rozwój uczniów w szkołach muzycznych. Ważnym jest, aby uczniowie zdobywali nie tylko umiejętność prawidłowego kierowania muzyką wokalną i instrumentalną, lecz otrzymali także autentyczną formację umysłu i serca, by mogli poznać i docenić wybitne dzieła muzyki dawnej, a we współczesnych formach rozpoznać i wydobyć to, co jest zdrowe i słuszne (por. KL 112-121). W tym celu nauczyciele seminaryjni, zakonni i świeccy winni w swej pracy służyć pomocą duszpasterzom (por. IEPML 33; KL 118)¹¹⁹. Czesław Januskiewicz, organista ludzkiej parafii Niepokalanego poczęcia NMP, podkreśla, że nie mniej ważną rolę w liturgii pełnią również organiści i chóry kościelne (por. IEPML 32). Od czasu utworzenia diecezji grodzieńskiej (1991) bp Kaszkiewicz zachęca duszpasterzy, organistów, dyrygentów chórów kościelnych, katechetów i inne osoby odpowiedzialne za stan muzyki liturgicznej w danym kościele, by systematycznie nauczali wiernych, a zwłaszcza dzieci i młodzież, tradycyjnych i nowych śpiewów przydatnych w sprawowaniu liturgii (por. IEPML 36; SAB 409-411)¹²⁰.

---

¹¹⁷ Por. F. BLACHNICKI, *Pedagogika ministrancka*, s. 281-283; por. FILABER, *Kantor psalmu, psalterzysta, psalmista*, s. 529-532; por. Z. PIASECKI, *Psalm responsoryjny jako aktualizacja czytań mszalnych*, Warszawa 1977, s. 96.

¹¹⁸ W czasach ateizmu na Białorusi, psalm śpiewali nie tylko kapłani, lecz i przedstawiciele chóru (zazwyczaj organista lub starsze osoby). Śpiew wykonywano z ambony lub chóru i to tylko w tych kościołach, które nie były pozamykane. Por. WYSZYŃSKI.

¹¹⁹ TAMŻE.

¹²⁰ Por. JANUSZKIEWICZ II.

W swoim wywiadzie Cz. Januszkiewicz podkreśla dwojaką rolę chóru: nadanie liturgii uroczystego charakteru (funkcja liturgiczna) oraz pielęgnowanie i rozwijanie wielogłosowej muzyki kościelnej (funkcja kulturowa) (por. MS 19; KL 114). Pamiętając o działalności różnych grup (chórów i schol), nie wyklucza się ze śpiewu pozostałych wiernych uczestniczących w liturgicznym misterium. Dla umocnienia i odświeżania tych grup potrzebni są nowi kandydaci. Jedną ze sposobności pozyskiwania nowych członków scholii młodzieżowej jest okres przygotowania kandydatów do sakramentu bierzmowania, kiedy odbywają się systematyczne przygotowania do śpiewu. Bardziej zaawansowane zespoły wykonują śpiew w języku polskim, białoruskim, rosyjskim lub łacińskim pod kierunkiem dodatkowego dyrygenta. Swoją posługę chór wypełnia z przygotowanego dla niego miejsca, które zazwyczaj znajduje się obok organów. Takie zespoły można spotkać zazwyczaj tylko w parafiach miejskich, gdzie jest więcej młodych ludzi, natomiast w wiejskich są to zwykle ludzie starsi, którzy śpiewają na miarę swoich zdolności. Jednakże nawet oni potrafią utworzyć kilka grup w parafii i wykonywać śpiew nawet czterogłosowy, nie tylko w kościele, lecz i na pogrzebach czy podczas kolędy itp. W latach 60.-80. ubiegłego stulecia śpiew taki funkcjonował zazwyczaj tylko w większych parafiach, gdzie byli organiści, a kościoły nie były zamykane przez władzę. W okresie komunizmu śpiew wykonywali tylko starsi ludzie, gdyż dzieciom i młodzieży władze tego zabraniały. Sytuacja poprawiła się dopiero po upadku komunizmu¹²¹.

---

¹²¹ Po upadku komunizmu pierwszym chórem na omawianym terenie był chór „Kresowiaci”, który został założony w 1990 r. w Lidzie. Chór liczył 13 osób, przewodził mu Stanisław Januszkiewicz († 2007). Nazwa „Kresowiaci” pochodzi od nazwy Kresy lub Kresy Wschodnie. Są to tereny dawnego wschodniego pogranicza Polski, obecnie stanowiące fragmenty obszarów kultury Ukrainy, Białorusi i Litwy.

Chór „Grodzieńskie Słowiki” to polski zespół dziecięcy powstały w 1990 r. w Grodnie pod przewodnictwem Alicji i Andrzeja Binertów (pedagogów Grodzieńskiej Szkoły Muzycznej). W repertuarze zespołu są liczne pieśni polskie o tematyce patriotycznej, wojennej, religijnej, utwory muzyki klasycznej: Chopina, Moniuszki, Schuberta, Haydna, Beethovena oraz pieśni w językach różnych mniejszości narodowych tradycyjnie obecnych na Grodzieńszczyźnie (białoruskie, rosyjskie i inne).

Pierwszym oficjalnie zatwierdzonym chórem w diecezji grodzieńskiej śpiewającym podczas uroczystości kościelnych jest „Cantate Domino”. Powstał w marcu 1999 roku. Po raz pierwszy ten chór wystąpił w swojej rodzimej parafii p.w. Matki Bożej Anielskiej w Grodnie. Obecnie śpiewają w nim 43 osoby. Od początku jego powstania kierownikiem jest Henryk Dawidowicz. Należy także wymienić takie osoby jak: Teresa Steckiewicz, Wiktoria Burba, Teresa Lemantowicz, Maria Poczubyt, Eugeniusz Lebidziewicz, Antoni Jurowski, Andrzej Sadowski, Eugeniusz Tiunczyk, a także pary małżeńskie: Pawła i Katarzynę Bołtrukanis, Annę i Witalija Szmuraj. „Cantate Domino” śpiewa w trzech językach: polskim, białoruskim i łacińskim. Dzięki starannej pracy i doskonaleniu swoich umiejętności muzycznych i wokalnych, chór zyskiwał coraz wyższy poziom wykonawczy. Zaczęto go zapraszać do innych parafii diecezji grodzieńskiej, m.in. do Lidy, Sopoćkiń i Trokiel, a także do Polski do Białej Podlaskiej. Pierwszą wykonaną przez „Cantate Domino” pieśnią religijną był utwór Franciszka Schuberta *Święty*. Jednym z ulubionych śpiewów chóru jest *Daj nam odnaleźć ślady Pana*.

Seminaryjny zespół muzyczny „AVE” został założony w 1993 roku. Od tamtego czasu jego skład zmieniał się wielokrotnie. Od samego początku zespół brał udział w wielu modlitewnych spotkaniach diecezji

Reforma liturgiczna *Vaticanum II*, jak przypomina SMMPW w numerze 601, położyła nacisk na czynne i świadome uczestnictwo każdego chrześcijanina w liturgii. Dotyczy to także organistów, którzy są powołani do uczestnictwa w liturgii sakramentalnej (por. OWMR 103). W czasie liturgii mają oni zatroszczyć się o milczenie, zwłaszcza po Komunii św., umożliwiając wiernym osobisty kontakt z Chrystusem, a także przygotowanie repertuaru muzycznego, samodzielnego lub akompaniamentu. Organiści mają się zatroszczyć również o szkolenie kantorów i psalterzystów poprzez prowadzenie chóru parafialnego, scholii, a czasem i zespołu instrumentalnego. To zobowiązuje ich do odbywania regularnych prób z wymienionymi typami zespołów i przygotowania z nimi odpowiedniego repertuaru. Organistom powierza się również całą wspólnotę wiernych, aby ich uczyli śpiewu. Byłoby bardzo niepokojące, gdyby organiści dla swojej wygody wyręczali wiernych w ich funkcjach. Dlatego organiści muszą poznać podstawowy repertuar śpiewów liturgicznych, w tym także chorał gregoriański. Brak tej znajomości od strony teoretycznej i praktycznej w istocie dyskwalifikuje organistów jako muzyków kościelnych (por. IEP 36). Muzyka organowa stanowi dla organistów szansę modlitwy przy organach i na organach, gdy otwierają kontuar organów z tym uczuciem, z jakimi wierni otwierają swe modlitewniki¹²². Jako muzyk – instrumentalista, organista jest zobowiązany do podnoszenia swoich kwalifikacji muzycznych, zachowując poziom dobrego wykonawcy poprzez codzienne ćwiczenia na organach. *Instrukcja Episkopatu Polski o muzyce liturgicznej po Soborze Watykańskim II* (8 II 1979) w numerze 32 podkreśla, że „przedmiotem specjalnej troski winno być kształcenie organistów. Na terenie diecezji powinno się zająć tą sprawą erygowane przez ordynariusza studium organistowskie. Jego zadaniem jest nie tylko kształcenie organistów, ale dokształcanie tych, którzy już pracują w tym zawodzie” (por. KL 115)¹²³.

---

grodzieńskiej, np. podczas diecezjalnych dni młodzieży, uroczystości w trokielskim sanktuarium, w uroczystości Chrystusa Króla i święto Objawienia Pańskiego.

W 2013 r. swoje istnienie w Grodnie rozpoczął zespół muzyczny „OPEN”, który utworzyła grupa duszpasterstwa młodzieży, powstała w 2005 roku. Nazwa zespołu pojawiła się po powrocie członków duszpasterstwa ze Światowych Dni Młodzieży w Kolonii (Niemcy). W 2014 r. bp Aleksander Kaszkiewicz pobłogosławił „OPEN” na wspólnym spotkaniu w kościele pobrygidzkim. Duszpasterzem zespołu jest ks. Antoni Gremza. Do grupy należą młodzi w wieku od 16 do 35 lat. Por. JANUSZKIEWICZ.

¹²² Por. I. PAWLAK, *Zadania organisty po Soborze Watykańskim II*, w: *Służba ołtarza*, red. R. Rak, Katowice 1985, s. 49; por. TENŻE, *Muzyka liturgiczna po Soborze Watykańskim II w świetle dokumentów Kościoła*, s. 251; Z. BERNAT, *Organista*, w: *Wprowadzenie do liturgii*, red. Blachnicki, Poznań 1967, s. 202; por. T. SINKA, *Podział funkcji w zgromadzeniu liturgicznym*, w: *Msza święta*, red. W. Świerzawski, Kraków 1993, s. 181-182.

¹²³ Por. K. SZYMONIK, *Kształcenie muzyków kościelnych i warunki ich pracy*, AK 94 (1982), s. 249-250.

Czesław Januszkiewicz, dzieląc się swoim doświadczeniem, wyjaśnia, że z praktycznego punktu widzenia organista w parafii pełni funkcję pracownika kościelnego na umowie o pracę. Stwierdza, że są przypadki, kiedy organista obsługuje także inne parafie, a nieraz na organach grają osoby całkowicie do tego nieprzygotowane. Januszkiewicz widzi w tym przyczynę narzekań na niski poziom śpiewu i muzyki w Kościele. Według niego organista „z przypadku” to wielkie nieszczęście, bo wtedy ze świątyni znika prawdziwe piękno i głębia przeżycia liturgicznego, a dominuje prostactwo.

Odwołując się do Konstytucji o liturgii świętej Januszkiewicz dodaje, że każda diecezja ma zadanie troszczyć się o solidną edukację muzyczną w seminariach i klasztorach oraz o zakładanie instytutów muzyki kościelnej (por. KL 114-115). Zauważa jednak, że obecne pokolenie nie chce się kształcić muzycznie, a jeżeli nawet niektórzy potrafią grać, to brakuje im odpowiedniego ducha liturgicznego. Zazwyczaj funkcje organisty w parafiach miejskich wykonują starsi ludzie lub nauczyciele muzyki. Wykonywania muzyki organowej do II wojny światowej uczono w szkole organistowskiej w Wilnie, jednak po 1945 r. sowieci ją zamknęli. Z tej szkoły wyszło wielu organistów. Obecnie większość z nich to samoucy, otrzymujący naukę i wskazówki od swoich dziadków, ojców i starszych organistów. Przed II wojną światową organista i jego rodzina mieszkali w domu parafialnym zwanym „organistówką”. Dzisiaj zwyczaj ten nie istnieje, a organista dojeżdża do kościoła ze swojego prywatnego mieszkania¹²⁴.

3.3. Rodzaje i formy muzyki kościelnej

Instrukcja Episkopatu Polski o muzyce liturgicznej po Soborze Watykańskim II (8 II 1979) w numerze 3 podkreśla bogactwo stylów i form w tej muzyce, dzieląc ją na śpiew: jednogłosowy (wraz z chorałem gregoriańskim), wielogłosowy (dawny i współczesny) oraz muzykę instrumentalną (por. MS 11; KL 116)¹²⁵. Ks. Giedrojc zauważa, że od niedawna każda parafia diecezji grodzieńskiej, z myślą o zachowaniu bogactwa rodzajów i form muzyki w kościołach, posiada muzyczne ośrodki i biblioteki, księgi liturgiczno-muzyczne, śpiewniki i nuty dla organisty, chóru wielogłosowego, zespołu instrumentalnego i scholii. Nieaktualne opracowania przechowuje się zaś w parafii lub przekazuje do archiwum diecezjalnego lub biblioteki Wyższego Seminarium

---

¹²⁴ Por. JANUSZKIEWICZ.

¹²⁵ Por. PIUS X, „*Motu proprio*” o muzyce „*Inter pastoralis officii sollicitudines*” (22 XI 1903), nr 3-6; J. WIŚNIEWSKI, *Podręcznik historii muzyki kościelnej*, Pelplin 1934, s. 11; J. HABELA, *Słowniczek muzyczny*, Kraków 1980, s. 84; H. CHAMSKI, *Śpiewnik kościelny*, Lublin 1982, s. 7.

Duchownego w Grodnie (por. KL 117; SAB 416). Sprawami organizacyjnym w tym zakresie winni zająć się proboszczowie parafii wraz z organistami. Sprawa ta jest monitorowana także podczas wizytacji kanonicznych – dziekańskiej i biskupiej (por. IEPML 37)¹²⁶.

3.3.1. Liturgiczny śpiew ludowy

Do najbardziej ludowej formy śpiewu liturgicznego zalicza się pieśń. Jej prostota wyznacza niejednokrotnie architektoniczne zasady opracowania¹²⁷. Śpiew ludowy w kościołach jest wykonywany w językach narodowych przez wszystkich uczestników (np. tradycyjne nabożne pieśni, nowa twórczość pieśniowa)¹²⁸. Liturgia nie powinna rezygnować z utrwalonych form ludowego, wspólnego śpiewu. W myśl nauki soborowej, może on rozbrzmiewać w czasie nabożeństw, jednak z zachowaniem odpowiednich przepisów i zasad (por. KL 118)¹²⁹.

Początki sakralnego śpiewu ludowego (popularnie zwanego dziś pieśnią religijną) wywodzą się z chorału gregoriańskiego, który posiada wszystkie cechy doskonałej muzyki liturgicznej. Sobór Watykański II pozwolił na szersze zastosowanie tego śpiewu w liturgii, co doprowadziło do prób przekładu tekstów łacińskich na języki ojczyste, a z czasem do powstawania nowych słów pieśni opartych na Piśmie św., tekstach liturgicznych i tradycji. Praktyka pokazała, że korzystanie z języka ojczystego w liturgii doprowadziła do aktywnego i świadomego udziału wiernych w czynnościach liturgicznych (por. KL 54; MS 47)¹³⁰.

Na podstawie dokumentów Soboru Watykańskiego II, KKBB na synodzie SMMWP (2000) nakazała stosowanie w liturgii języka białoruskiego. Jednak podczas liturgii w diecezji grodzieńskiej częściej używa się języka polskiego. W latach 1991-2000 prawie każda parafia na omawianym terenie wykonywała śpiew tylko i wyłącznie po polsku. Dziś część tekstów przetłumaczono już z języka polskiego na białoruski. Wiele z nich zostało przekazanych przez wielowiekową tradycję tych rejonów¹³¹.

---

¹²⁶ Por. GIEDROJĆ.

¹²⁷ J. CHOMIŃSKI, *Pieśń*, Kraków 1974, s. 62.

¹²⁸ Por. J. ŁAŚ, *W sprawie współczesnej pieśni kościelnej*, RBL 34 (1981), s. 289-290; por. Z. WIT, *Źródła polskich pieśni nabożnych*, RBL 35 (1982), s. 214-215.

¹²⁹ Por. A. REGINEK, *Śpiew i muzyka w kościele*, w: *Sztuka w liturgii*, red. W. Świerzawski, [Misterium Christi, t. 7], Zawichost – Kraków – Sandomierz 2013, s. 311.

¹³⁰ J. SURZYŃSKI, *Polskie pieśni kościoła katolickiego od najdawniejszych czasów do końca XVI stulecia*, Poznań 1891, s. 3; por. G. MIZGAŁSKI, *Podręczna encyklopedia muzyki kościelnej*, Poznań 1959, s. 373.

¹³¹ Por. SMMPW nr 605.

Januszkiewicz uważa, że wszystkie te pieśni zbawiennie oddziałują na lud chrześcijański, pouczają go, wpajają ducha pobożności i napełniają świętą radością (por. MSD III). Stare kościelno-narodowe pieśni, które są wielkim skarbem, należy strzec i wymagać szacunku wobec nich. Kościół poleca bowiem wykonywać religijno-ludowy śpiew, szczególnie podczas czynności liturgicznych i nabożeństw, z zachowywaniem zasad i przepisów rubryk (np. *Panie przebacz Nam, Panience na dobranoc, Z narodzenia Pana, O gwiazda Betlejemską, Zdrowaś Maryjo* i inne) (por. MS 18)¹³².

3.3.2. Muzyka instrumentalna w liturgii

Sobór Watykański II podkreślił znaczenie muzyki instrumentalnej, zauważając, że może ona wprowadzać wiernych w stan skupienia, uduchowienia i oderwania od codziennych spraw, a swoim podniosłym charakterem utrwalić to, co otrzymali w czasie liturgii. Jest także sposobem, aby uczynić wiarę i religijność ludzi doświadczeniami bardziej żywymi¹³³, gdyż pełni funkcję kerygmatyczną, tzn. głoszenia słowa Bożego¹³⁴. Sobór dodaje też, że akompaniament instrumentów muzycznych może być bardzo pożyteczny przy sprawowaniu świętych obrzędów (por. MS 62-64; IEPML 28)¹³⁵.

Do najbardziej znanych w Kościele instrumentów muzycznych należą organy, które były znane w cesarstwie zachodnim. W Kościele wschodnim nigdy nie wprowadzano ich do liturgii, zaś Kościele zachodnim za zgodą papieża Witaliana I (657-672) zaczęto ich używać od drugiej połowy VII w., rozwijając muzykę organową w chrześcijańskich krajach¹³⁶. Początkowo organy służyły do podtrzymywania śpiewu w

---

¹³² Por. JANUSZKIEWICZ.

¹³³ Por. M. SZCZEPANKIEWICZ, *Cantate Domino. Szkice o kulturze muzycznej Kościoła*, Szczecin 2005, s. 32.

¹³⁴ Por. J. WIŚNIEWSKI, *Aspekt kerygmatyczny muzyki liturgicznej*, „Amannesis” 50 (2007), s. 96-98; TENŻE, *Muzyka instrumentalna w liturgii po Soborze Watykańskim II*, LitS 18 (2012), nr 1, s. 513, 526; por. I. PAWLAK, *Muzyka w nauczaniu papieży*, „Ethos” 19 (2006), nr 1-2, s. 19.

¹³⁵ Akompaniament na instrumentach muzycznych podtrzymuje śpiew i ułatwia udział w czynnościach liturgicznych, przyczyniając się do głębszego zjednoczenia zgromadzonych wiernych. Jednak nie powinien on zagłuszać śpiewu do tego stopnia, że nie da się zrozumieć słów. Por. I. PAWLAK, *Gra na instrumentach – muzyką liturgiczną?*, LitS 1 (1995), nr 3-4, s. 185-190; por. J. WIŚNIEWSKI, *Muzyka instrumentalna w liturgii po Soborze Watykańskim II*, s. 518.

¹³⁶ Powstanie organów jest przez niektórych datowane na III w. przed Chr.; inni natomiast mówią o II w. (około 170 r.) przed Chr., podając jako wynalazcę Ktesibiosa żyjącego w Aleksandrii († 228 przed Chr.). Początkowo Kościół wykluczał organy z liturgii ze względu na ich uprzednie wykorzystywanie w kulcie pogańskim. Por. R. RAK, *Zarys dziejów śpiewu i muzyki w liturgii. Wprowadzenie do liturgii*, red. F. Blachnicki, Poznań 1967, s. 10; por. J. ERDAN, *Organy. Poradnik dla użytkowników*, Warszawa 1989, s. 9; por. M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, s. 213-214.

liturgii tylko na niedziele i święta, a z czasem rozszerzono ich zastosowanie¹³⁷. Znaczenie organów wzrosło w Kościele w XX w. za czasów papieża św. Piusa X (1939-1958). Podkreślał on, że „gra na organach powinna być wykonywana nie tylko wedle właściwości tego instrumentu, ale powinna posiadać wszystkie zalety prawdziwej sztuki kościelnej” (TS 18)¹³⁸. Nauczanie Piusa X rozwinęła Konstytucja o liturgii świętej Soboru Watykańskiego II, zachęcając Kościół łaciński do wprowadzania organów piszczałkowych jako tradycyjnego instrumentu muzycznego, którego brzmienie nadaje ceremoniom kościelnym majestatu, a umysły wiernych porywa do Boga i spraw niebieskich. Według konstytucji inne instrumenty muzyczne mogą być dopuszczone do kultu Bożego za zgodą kompetentnej kościelnej władzy terytorialnej, jeżeli nadają się do użytku sakralnego, odpowiadają godności świątyni i rzeczywiście przyczyniają się do zbudowania wiernych (por. KL 120; MS 62-64; IEPML 28).

W udzielonym wywiadzie ks. Paweł Giedrońc zauważa, że dziś w prawie każdym kościele diecezji grodzieńskiej można odnaleźć organy. Są to instrumenty zarówno zabytkowe, jak i nowe. Odnośnie do instrumentów zabytkowych Kościół podaje szereg przepisów w zakresie materialnej i kulturowej wartości organów, o której zachowanie ma dbać każda diecezja. Stan organów ocenia się zazwyczaj w czasie wizytacji kanonicznej (dziekańskiej i biskupiej). Ks. Giedrońc podkreśla, że każdy proboszcz za zgodą władzy diecezjalnej, ma nie tylko nabyć organy do kościoła, szczególnie zaś winien dbać o organy zabytkowe, a do zabytkowego kościoła wystarać się o adekwatny instrument, zgodny z harmonią wnętrza budowli. Natomiast organy elektroniczne można zastosować jako instrument zastępczy, będący rozwiązaniem tymczasowym. Sprowadzając taki instrument, proboszcz winien zwracać uwagę nie tylko na jego wielkość, lecz także na artystyczne wykonanie i dostosowanie do architektury wnętrza budynku sakralnego. Wiele organów znajdujących się w kościołach diecezji grodzieńskiej było kupowanych w Polsce i na Litwie (np. wykonane w Wilnie przez p. Wacława Biernardskiego), część zaś została sprowadzona z Zachodu. W większości były to organy używane. Tradycyjnym miejscem tego instrumentu jest empora nad wejściem do kościoła. W ubiegłym stuleciu diecezja grodzieńska utraciła wiele cennych instrumentów organowych podczas II wojny światowej i w okresie komunizmu. Duża ich część została zniszczona lub wywieziona. Część trafiła do sal konserwatoriów lub szkół muzycznych (np. organy z kościoła

---

¹³⁷ Por. R. RAK, *Z dziejów organów organisty i wykonywania muzyki organowej*, Katowice 1985, s. 10; por. PAWLAK, *Muzyka liturgiczna po Soborze Watykańskim drugim w świetle dokumentów Kościoła*, s. 189.

¹³⁸ Por. PIUS XI, *Konstytucja Apostolska „Divini cultus sanctitatem”* (1928), nr 7-8.

smorgońskiego zabrano do szkoły muzycznej w Mołodecznie). Część organów zostało uratowanych przez wiernych, którzy rozbierali je i chowali w innych kościołach lub swoich domach. Później instrumenty te potrzebowały reperacji (por. IEPML 28; OWMR 313)¹³⁹.

Ważnym instrumentem w liturgii Kościoła są także dzwony. Pochodzą one z Chin (1122-770 przed Chr.). Od wczesnego średniowiecza zaczęto posługiwać się nimi także w Europie, zawdzięczając je koptyjskim mnichom z pustyni egipskiej. Kościelne dzwony różnią się od swoich odpowiedników w orkiestrze, gdzie są one instrumentem w kształcie rurowatym¹⁴⁰. Ks. Giedrojc zauważa, że dzwony, służąc chwale Bożej i mając ścisły związek z życiem ludu Bożego, przypominają wiernym o obowiązku dawania świadectwa prawdom wiary w życiu codziennym. W kościele katolickim dźwięk tego instrumentu otwiera czas przeznaczony na modlitwę, zwołując wiernych na nabożeństwa i gromadząc lud na sprawowaniu czynności liturgicznych, a także przypomina ważne wydarzenia radości, triumfu lub smutku. Ich dźwięk „udziela” również pewnego rodzaju błogosławieństwa, będąc wezwaniem do modlitwy i posłuszeństwa. Są one także narzędziem obwieszczania świąt i ważnych wydarzeń¹⁴¹.

Dzwon to dźwięk, muzyka, harmonia, ale również wolność, radość, alarm, wezwanie, trwoga, ostrzeżenie i egzorcyzm. Daleko rozlegający się uroczysty dźwięk dzwonu potrafi wywołać podniosły nastrój, zdaje się mówić „Tu jest obecny Pan ...”. Obecnie dźwięk dzwonu towarzyszy człowiekowi od jego narodzin aż do śmierci. Czas i zasięg rozbrzmiewania jego głosu wyznacza również granicę w czasoprzestrzeni. Dzwon może oznajmiać rozpoczęcie uroczystości kościelnej i przypomnieć o konieczności zaprzestania wykonywania niektórych czynności, rozgraniczając *sacrum* i *profanum*¹⁴². Ks. Giedrojc wskazuje, że dzwony mają także znaczenie mistyczne, upatrywane w umieszczeniu ich między niebem a ziemią. Wyjątkowe sytuacje (np. pogrzeb) i niebezpieczeństwa pozwalają użyć dzwonu jako sygnału ostrzegawczego oraz siły odwracającej zło, ponieważ głos dzwonu odstrasza demony, czarownice, złe duchy,

---

¹³⁹ Por. GIEDROJC.

¹⁴⁰ Por. J. CHWAŁEK, H. PAPROCKI, B. ZUBERT, *Dzwon*, EK, t. 4, s. 618-620; por. B. NADOLSKI, *Dzwony*, LL, s. 361-363; por. S. PIĄTEK, *Dzwony w liturgii Kościoła*, RBL 21 (1968), s. 312-314; por. H. NADROWSKI, *Funkcje budowli kościelnej*, w: *Sztuka w liturgii*, red. W. Świerzawski, [Misterium Christi, t. 7], Zawichost – Kraków – Sandomierz 2013, s. 255-256.

¹⁴¹ Dzwony zazwyczaj kupowano w Polsce lub w Rosji, elektroniczne tylko w Polsce. Por. GIEDROJC.

¹⁴² Por. B. NADOLSKI, *Dzwony*, s. 363-365; por. J. FIJAŁEK, *Życie obyczajne kleru w Polsce średniowiecznej na tle ustawodawstwa synodalnego*, Kraków 2002, s. 23-29; por. S. KOPEREK, *Obrzęd błogosławienia dzwonów*, RTK 45 (1998), z. 8, s. 275-280; por. T. SINKA, *Dzwony w liturgii*, RBL 101 (1998), s. 115-121.

uroki, zarazy. Zazwyczaj dzwonu używa się trzy razy w ciągu dnia: rano, w południe i wieczorem, a więc wtedy, gdy nadchodzą momenty przełomowe między dniem i nocą oraz rankiem i środkiem dnia, i gdy istnieje potrzeba odgraniczenia dwóch różnych rzeczywistości. Użycie dzwonu zależy także od okresu liturgicznego i rodzaju uroczystości. Przyjmuje się, że najstarszym zwyczajem jest używanie dzwonów do wzywania na modlitwę *Anioł Pański*. Ks. Giedroń przypomina, że Kościół zaleca także, aby przed użyciem tego instrumentu dokonać obrzędu błogosławieństwa, stanowiącego wprowadzenie dzwonu do przestrzeni świętej. Od XIII w. praktykuje się tradycję nadawania dzwonom imion (potocznie zwana chrztem dzwonu). Celem tego obrzędu jest odróżnienie dzwonów poświęconych od niepoświęconych, a także podkreślenie, że dzwon nie wzywa głosem własnym, ale jakby głosem świętego, którego imię nosi. Ks. Giedroń dodaje, że obrzędu tego zazwyczaj dokonuje biskup albo kapłan, nawiązując do parafialnej uroczystości czy dnia świątecznego. Obrzęd polega na pokropieniu, a następnie okadzeniu dzwonu. Po odmówieniu modlitw połączonych z nadaniem imienia uderza się w nowo poświęcony dzwon. W kościele należy przewidzieć właściwe miejsce dla dzwonu, takie jak wieża lub osobna dzwonnica. Współcześnie stosuje się też dzwony elektroniczne czy sztuczne z różnego rodzaju melodiami, przez co ztraca się jednak znaczenie i symbolikę tego instrumentu. Ks. Giedroń zaznacza, że w trudnych czasach II wojny światowej wiele dzwonów zostało zabranych i przetopionych na działa. W kościołach starano się uzupełnić braki w tym zakresie. Nowe dzwony odlewano jednak już częściej ze stali, a nie z brązu, bo takich nie rekwirovano. Dzięki wiernym pewną liczbę dzwonów udało się zachować (chowali je w różnych miejscach, w kościołach, lasach, topili lub zakopywali w ziemi itp.)¹⁴³.

Papież Pius X, który dopuścił organy do użycia liturgicznego, w wyjątkowych przypadkach zezwalał na wykorzystywanie innych muzycznych instrumentów (por. TS 15, 17). Tym samym mogą to być zarówno instrumenty tradycyjne, jak i nowoczesne. Ks. Giedroń zaznacza, że Kościół wyklucza zbyt hałaśliwe instrumenty lub przeznaczone wprost do wykonywania współczesnej muzyki rozrywkowej, np. fortepian, akordeon,

---

¹⁴³ 4 sierpnia 1941 r. rząd Generalnej Guberni wydał zarządzenie o rekwizycji dzwonów kościelnych, motywując je koniecznością wyczerpania wszystkich sił w walce z bolszewizmem. W latach 1941-1945 z całego ZSRR Niemcy wywieźli ok. 120 tys. dzwonów na potrzeby swojego wojska. Dzwony najpierw zwożono do składnic powiatowych. Następnie dzielono je na grupy: A – od razu do huty, B i C trochę lepsze, więc ewentualnie na potem i D – nietykalne, gdyż miały wysoką wartość historyczną. W hucie wytapiano z dzwonów miedź na łuski do pocisków. Dzwonów było tak dużo, że nie wszystkie zdążono przetopić. Dzwony o wartości zabytkowej pozostawiano w kościołach lub wywożono na składowisko do Hamburga. Por. GIEDNOJĆ.

mandolina, gitara elektryczna, perkusja, wibrafon itp. (por. TS 20; MSD 30; IEPML 29). Nie służą one pobożności czy pogłębieniu znajomości ducha liturgii, ale jej wręcz szkodzą (por. MS 67; SAB 423). Dodaje on również, że sama muzyka ma być wykonywana podczas liturgii tylko i wyłącznie „na żywo”, a wszelkiego rodzaju odtwarzacze, można wykorzystywać tylko poza liturgią (por. KL 120; MS 63; SAB 431)¹⁴⁴.

3.4. Kompozycja nowych utworów i pieśni liturgicznych

Prawodawstwo kościelne używa kilku terminów na oznaczenie rodzajów, gatunków i form muzycznych, m.in.: kompozycja nowych utworów i dobór śpiewów, a także status piosenek religijnych, śpiewników kościelnych¹⁴⁵.

Ponieważ liturgia jest dziełem całego Ludu Bożego, dlatego w czasie jej sprawowania dobra duchowe mają z niej czerpać wszyscy zgromadzeni, a nie tylko jednostki. Sobór Watykański II, umożliwiając odprawianie Mszy św. w językach narodowych (por. KL 54) i podnosząc tym samym rangę istniejących śpiewów i pieśni ludowych, doprowadził do wzrostu twórczości religijnej w tym zakresie¹⁴⁶. Ks. Wyszyński stwierdza, że od czasu upadku komunizmu (1989) w liturgii Kościoła na Białorusi zaczęły powstawać nowe utwory i melodie do śpiewu ludu, zgodne z nauką katolicką i aprobatą władzy kościelnej. Włączając do liturgii odpowiednie śpiewy, Kościół czerpał z Pisma św., dzieł świętych i tekstów poszczególnych okresów liturgicznych itp. (por. KL 121; MS 32; IEPML 10; OWMR 313). Nie dopuszcza się jednak takiego śpiewu, którego tekst nie jest religijny, a muzyka posiada charakter świecki (por. IEPML 9-10). Jeśli chodzi o melodie pieśni wykonywanych głównie w języku narodowym, to mają być one proste, aby łatwo mogły się utrwalić w pamięci wiernych oraz przeniknąć do ich serc i umysłów. Dzięki prostocie melodii i częstemu powtarzaniu człowiekowi łatwiej będzie zrozumieć sens słów pieśni. Trzymając się takiej zasady, chłopcy i dziewczęta już od najmłodszych lat uczący się pieśni, znajdują w nich znakomitą pomoc w poznawaniu, przyjmowaniu i zachowywaniu prawd wiary. Młodzieży i ludziom dorosłym śpiew taki niesie przyjemność w chwilach odpoczynku

---

¹⁴⁴ Por. TAMŻE.

¹⁴⁵ Por. M. MACHURA, *Muzyka liturgiczna w kościołach polskich po Vaticanum II*, RBL 39 (1986), s. 73-74.

¹⁴⁶ Z. PIASECKI, *Rola śpiewów w liturgii w świetle „Sacrosanctum Concilium”*, AK 94 (1980), s. 222; por. E. HINZ, *Zarys historii muzyki kościelnej*, Pelplin 2000, s. 275-278.

(świętą radość i miły nastrój). Potrafi także być wyrazem wiary podczas uroczystych zebrań i różnych kongresów. Bogactwo to należy jak najstaranniej pielęgnować i rozwijać¹⁴⁷.

3.5. Śpiewniki kościelne

Dopuszczenie przez Sobór Watykański II do użytku w liturgii śpiewów w językach narodowych zaowocowało nową żywotnością starych pieśni oraz powstawaniem wielu nowych kompozycji słowno-muzycznych, zapisywanych w różnorodnych śpiewnikach. Ich wewnętrzny układ odnosi się do możliwości zastosowania poszczególnych utworów w danych okresach roku liturgicznego, podczas uroczystości, świąt czy wspomnień, a także różnego rodzaju nabożeństw¹⁴⁸.

Ks. Krisztopik zaznacza, że wierni na Białorusi w ciągu dziesiątków lat korzystali z różnych śpiewników i modlitewników w języku polskim i (po 2000 r.)białoruskim. Zazwyczaj są to: śpiewnik mszalny *Exsultate Deo*, *Śpiewnik Księdza Siedleckiego* w wielu swoich redakcjach, *Śpiewnik Kościelny, czyli Pieśni Nabożne z Melodyjami w Kościele katolickim*, które zebrał Michał Marcin Mioduszewski, *Śpiewnik kościelny z transkrypcją rosyjską, Літургічны спеўнік* (roboczy tekst), przepisane zeszyty i inne. Największą popularność cieszy się w diecezji *W Tobie nasza nadzieja* (2014), wydany w dwóch językach: po polsku (z dodatkiem rosyjskiej transkrypcji) i rosyjsku. Mniej popularne to: *Idę do Ojca, Szukam Ciebie Panie* (1995), *Bogu dziękujcie, Ducha nie gaście* (1998), *Ojcie Nasz* i inne, które powstały w Grodnie i Mińsku. Śpiewniki i modlitewniki wierni mogą nabyć w sklepikach parafialnych lub w sanktuariach. Często z okazji I Komunii św. rodzice obdarowują swoje dzieci nie tylko katechizmem, Pismem św. czy dewocjonaliami, lecz także modlitewnikiem-śpiewnikiem *W Tobie nasza nadzieja*.

Ks. Krisztopik podkreśla, że diecezjalne wydawnictwo w Grodnie w publikowanych śpiewnikach powinno uwzględnić pieśni religijno-ludowe dla użytku liturgicznego. Wpłynęłoby to na ujednoczenie ich tekstów i melodii, zwłaszcza gdyby

---

¹⁴⁷ Por. WYSZYŃSKI.

¹⁴⁸ *Exsultate Deo, Śpiewnik mszalny*, Katowice 1998, s. 7-8; J. SIEDLECKI, *Śpiewnik kościelny*, Kraków 1994, s. X-XI.

przy tym zatroszczono się o reklamę i łatwiejsze dostęp śpiewników i modlitewników w najdalszych parafiach diecezji, jak i na całej Białorusi¹⁴⁹.

4. Architektura sakralna i wyposażenie kościołów

W wywiadzie udzielonym przez ks. Wincentego Lisowskiego wypowiada on następujące słowa: „ponad 70 lat oddziaływania władzy sowieckiej na terenie obecnej Białorusi (lub ponad pół wieku w przypadku jej zachodniej części) przyczyniło się w ogromnym stopniu do ateizacji białoruskiego społeczeństwa oraz do zatarcia wielowyznaniowego charakteru kraju. W tym poranionym kraju od wieków mieszkali obok siebie wyznawcy różnych wiar i religii: prawosławni, unicy, katolicy, Żydzi i muzułmanie. Widocznym wyrazem panoszącego się wszędzie materializmu i ateizmu nowej władzy było bezkarne niszczenie świątyń lub zamienianie ich na składy, magazyny, domy kultury lub muzea. Pod taką nienawiścią do Kościoła, żywa tradycja religijności przetrwała przede wszystkim na obszarach peryferyjnych kraju i wiejskich lub słabo zaludnionych i takich, gdzie nie doszło do masowej wymiany ludności. Procesy polityczne zachodzące w ZSRR w drugiej połowie 80. lat ubiegłego stulecia doprowadziły do dużego wzrostu znaczenia i stanu prawnego religii w społeczeństwie białoruskim, które jeszcze do niedawna uważano za całkowite ateistyczne. Odrodzenie życia religijnego w tak znacznym tempie zmusiło władze do przyjęcia nowego ustawodawstwa, w którym został określony nowy wymiar stosunku państwa do wyznań obecnych na terenie kraju. Dzięki temu 9 stycznia 1993 r. uzyskała moc prawną ustawa Republiki Białoruś o wolności wyznań i organizacjach religijnych. To był pierwszy istotny krok do zrodzenia się demokratycznego podejścia do spraw wolności sumienia. Prawnie została zatwierdzona równość religii wobec prawa, prawa obywateli do swobodnego określania własnego stosunku do religii, wyrażania i rozpowszechniania swoich przekonań związanych ze stosunkiem do religii. Część społeczeństwa, dla którego ważne były wartości religijne, chciała w pełni wykorzystać te rozwiązania prawne dotyczące religii, które umożliwiło nowe ustawodawstwo. W tym czasie ważne stało się umocnienie bazy materialnej poprzez budowę nowych kościołów, nasilenie żądań zwrotu wszystkich budynków sakralnych konfiskowanych przez antyreligijną władzę w ciągu

---

¹⁴⁹ *Літургічны спеўнік студыйнае выданне праз кс. Тадэвуша Вышыньскага*, Гродна 2003; Por. KRISZTOPIK I.

dziesięcioletniego trwania socjalistycznego systemu, co umożliwiło tym samym rozwój wspólnot religijnych i parafii¹⁵⁰. Należy zauważyć, że w latach 1988-2009 liczba organizacji religijnych na Białorusi zwiększyła się ponad trzykrotnie. Taka tendencja zachowała się i w okresie późniejszym. Jednocześnie w dość szybkim tempie zaczęły powstawać i rozwijać się różnorodne centra religijne, klasztory, misje, placówki oświatowe itp.¹⁵¹.

4.1. Restauracja kościołów i adaptacja do kultu

W *Liście pasterskim ККББ z okazji 15-lecia wznowienia struktury i odrodzenia Kościoła Katolickiego na Białorusi* zwraca się uwagę na fakt, że w tym niezwykle trudnym dla katolików okresie całe życie religijne „zeszło do katakumb”. Chociaż Kościół w swoich strukturach przestał prawie istnieć, to wciąż wzrastał w duszach swoich wiernych, na podobieństwo chrześcijan pierwszych wieków. W miejscowościach, w których kościoły były zamknięte lub zabrane na inne cele, ludzie spotykali się na modlitwie w każdą niedzielę i święta w domach lub przy drzwiach kościoła. Warto przypomnieć, że prześladowania Kościoła na tych terenach miały miejsce przy braku interwencji Zachodu w jego obronie. Nic dziwnego, że z powodu represji władz sowieckich Kościół poniósł ogromne straty¹⁵². Wierni bronili nie tylko kościołów przed zabraniami, ale także walczyli o zwrot już zabranych świątyń. Pierwszą z nich odzyskano w 1952 r. w Braślawiu¹⁵³. W 1981 r. władze oddały wiernym kościół na Kalwarii w Mińsku, który w końcu lat 80. był jedynym czynnym kościołem we wschodniej Białorusi. W zachodniej części kraju zaczęto oddawać kościoły dopiero w 80. latach, w 1985 r. 3 kościoły, w 1986 – 1, w 1987 – 2, a w 1988 – 11. Jednak większość z czynnych dziś kościołów oddano dopiero po 1989 r., chociaż też nie wszystkie. Wiele kościołów wykupili wierni, którzy przeprowadzili później remonty tych budynków. Wcześniej były

---

¹⁵⁰ Por. LISOWSKI I; por. *Закон Республікі Беларусь Аб свабодзе веравызнання і рэлігійных арганізацыях*, „Звязда” z 9 студзеня 1993 году; por. Национальный архив Республики Беларусь, фонд 136, опись 1, дело 112, лист 13.

¹⁵¹ Za organizację wyznaniową (religijną) w Republice Białoruś uznaje się dobrowolne zrzeszenie obywateli Republiki Białoruś lub stowarzyszenia religijne w celu zabezpieczenia potrzeb religijnych; a także klasztory i zakony mnisze, zakony żeńskie, bractwa religijne, misje religijne, duchowne instytucje szkolne (zakłady naukowe). Por. *Ustawa Republiki Białoruś o swobodzie wyznania i organizacjach religijnych* (3 X 2002), nr 137-3, Artykuł 13; por. И.В. ЖИЛИНСКАЯ, *Государственно-конфессиональные отношения в Республике Беларусь*, Минск 2008, s. 23.

¹⁵² Por. *List pasterski Konferencji Biskupów Katolickich na Białorusi z okazji 15-lecia wznowienia struktury i odrodzenia Kościoła Katolickiego na Białorusi*, Mińsk 2004.

¹⁵³ Por. SIOŁKOWSKI, *Rzymskokatolicka Diecezja Witebska (Białoruś)*, Witebsk 2004, s. 45.

one bowiem zamknięte i skazane na dewastację (np. przeznaczone na magazyny zboża, materiałów budowlanych)¹⁵⁴.

Rok 1989 przyniósł Kościołowi na Białorusi radość, wolność i nadzieję, stawiając go wobec nowych i nieoczekiwanych wyzwań. Przeobrażenia społeczne w Europie Środkowo-Wschodniej doprowadziły do zawalenia się niewolniczego systemu komunistycznego i otworzyły drogę do wolności narodu i religii. Kościołowi wychodzącemu z katakumb pospieszył na pomoc cały chrześcijański świat. Z Polski przyjechało wielu księży, zakonników i siostr zakonnych, którzy do dziś pracują ofiarnie wśród wspólnot katolickich na Białorusi. Bardzo ważnym wydarzeniem w najnowszej historii Kościoła na Białorusi stało się mianowanie w 1989 r. pierwszego biskupa, administratora apostolskiego dla Kościoła na Białorusi – ks. T. Kondrusiewicza¹⁵⁵. Doprowadziło to Kościół do zupełnie nowej, otwierającej na przyszłość perspektywy, poprzez zwrot budynków sakralnych (kościół i kaplic) oraz wzrost liczby parafii. Największy wzrost nastąpił w latach 1988-1995 – 313 parafie, w latach 1996-2002 wyniósł tylko 62 parafie, zaś w 2016 roku, według danych Archiwum Diecezji Grodzieńskiej, przybyło 180 parafii¹⁵⁶.

W latach 1989-1992 odzyskano większość istniejących kościołów i zarejestrowano wiele parafii. Wierni organizowali zbiórki pieniędzy na materiały

---

¹⁵⁴ Jednym z przykładów wysiłków podejmowanych w celu odzyskania kościoła, mogą być Żłobinie. Podczas komunizmu w budynku kościelnym władze urządziły muzeum. Wielokrotne prośby wiernych o zwrot świątyni w celu przywrócenia jego funkcji sakralnych były ignorowane przez władze miejskie, które odpowiadały, że wcześniej w ogóle nie było tam kościoła. W Niedzielę Palmową i na Wielkanoc 1992 r. zorganizowano Mszę św. przed budynkiem muzeum. Ta sytuacja sprawiła, że osiągnięto porozumienie, na mocy którego wiernym obiecano inny budynek na cele wyznaniowe zamiast budynku byłego kościoła. Wydzierżawiono budynek pełniący rolę kaplicy. Kościół w Rakowie, zbudowany w XVII w., po konfiskacie władz sowieckich został zwrócony wiernym w 1993 roku. Por. J. JANUSZKIEWICZ, *Świątynia nad Świsłoczą*, Mińsk 2004; por. W. BLIN, *Ewangelizacja na Białorusi w perspektywie trzeciego tysiąclecia chrześcijaństwa. Referat wygłoszony na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 13 stycznia 2000 roku*.

¹⁵⁵ W czasopiśmie „Białoruska Dumka” metropolita mińsko-mohylewski arcybiskup Tadeusz Kondrusiewicz podsumowuje, że na 2007 r. Kościołowi katolickiemu państwo zwróciło około 90% sakralnych budynków, tzn. około 300 obiektów, głównie kościelnych, lecz jest to wciąż za mało, bo wiele z nich jest w jurysdykcji organizacji świeckich. Dzieje się tak, mimo że według Konstytucji Republiki Białoruskiej (15 III 1994) religia powinna mieć wolność, swobodę kultu oraz równość wobec prawa. Konstytucja Republiki Białoruś (24 XI 1994) „O wolności sumienia i organizacji religijnych”, zapewnia o wolności religii (art. 4), swobodzie kultu (art. 31) oraz równoprawnej relacji religii wobec prawa (art. 16), która wyraźnie jest zaznaczona od 31 X 2002 r. Por. T. КАНДРУСЕВІЧ, *Каталіцкая царква ў кантэксце рэлігійнай сітуацыі ў Беларусі*, „Беларуская думка” 2009, nr 5, s. 28-31; por. ЖИЛИНСКАЯ, *Государственно-конфессиональные отношения в Республике Беларусь*, s. 23; por. „СБ – Беларусь сегодня” з 5 кастрычніка 2010 году, s. 8.

¹⁵⁶ W 2002 r. zarejestrowano tylko 2 parafie rzymskokatolickie. Kolejny 2003 r., w związku z decyzją władz państwowych o obowiązku przerejestrowania istniejących dotychczas parafii, przyniósł utrudnienia w powstawaniu nowych parafii katolickich. Por. IDG, s. 32; por. P. SIOŁKOWSKI, *Małżeństwo i rodzina w rozumieniu młodzieży katechizowanej na Białorusi*, Warszawa 2004, s. 80-81.

budowlane lub przekazywano materiały potrzebne do remontów świątyń, np. na cmentarzu w Dokszytach wycięto ponad 70 sosen, które przeznaczono na rusztowania potrzebne przy malowaniu kościoła¹⁵⁷. Wiele katolickich kościołów i kaplic zostało przekazanych cerkwi prawosławnej, a odzyskane kościoły były najczęściej bardzo zniszczone, nieraz kompletnie zrujnowane. Tylko te, które zamieniono na szkoły sportowe, archiwa itp., były na ogół utrzymane we względnie dobrym stanie, lecz tylko na zewnątrz. Po ich odzyskaniu wierni burzyli dobudowane piętra, ściany działowe itd. Nie były to szeroko zakrojone remonty, lecz kosmetyczne (z powodu braku materiałów i środków finansowych). W większości przypadków nie zgłaszano tego do kurii. Malowano zazwyczaj wapnem. Remont i budowa kościołów były, i w dużej mierze pozostają nadal, problemem numer jeden lokalnego Kościoła¹⁵⁸.

Należy też zauważyć, że wielu białoruskim urzędnikom Kościoł katolicki kojarzy się z polonizacją, a działalność Watykanu z ekspansją katolicyzmu na Wschód. Władze nie spieszą się ze zwrotem sakralnych budynków skonfiskowanych za czasów ZSSR (1922-1991), często domagając się za nie sporych sum pieniężnych. Żądania zwrotu budynków kościelnych wywołały różnorodne konflikty między wiernymi a władzą. Aby zwrócić na to uwagę wierni organizowali pikety. m.in. przy urzędzie miasta oraz w centrum, lub tłumnie gromadzili się przy kościele, gdzie modlili się w obecności przechodniów, zwracając tym samym uwagę na siebie, jak i na władzę, która nie

---

¹⁵⁷ Wiele budynków sakralnych do tej pory nie zostało zwróconych Kościołowi katolickiemu, np. w kościele w Rzeczycy mieści się do dziś bar, podobnie jest w miejscowości Telechany. Analogicznie Fara Witoldowa w Grodnie, gdzie władze miasta urządziły magazyn, a później zburzyły budynek. Podobny los dotknął kościoła Ducha Świętego. „Ojcowie miasta” najpierw zabrali go sobie na własność, a później sprzedali, czyniąc z niego „Hotel Słowacki”. Wiele budowli sakralnych, znajdujących się na terenie Grodna, zostało zniszczonych podczas wojny oraz w okresie komunizmu, np. dawny kościół i klasztor ss. Bernardynek został najpierw zabrany na monaster prawosławny, a obecnie na jego gruzach znajduje się Teatr Dramatu. Podobnie było z kościołem oo. Dominikanów w Grodnie, który został przebudowany na gimnazjum, kościół i klasztor ss. Bazylianek został przekształcony w Muzeum Historii Religii, a kościół brygidzki, zamieniony na szpital psychiatryczny. Por. БЭК, *Патліс. Страчанае ... Фара Вітольда. Памяць Гродна*, Мінск 1999, s. 702; por. J. JODKOWSKI, *Grodno*, Wilno 1923, s. 71-75; por. Т. ГАБУСЬ, *Мураваныя харалы. Сакральная архітэктура Беларускага бароку*, Мінск 2002, s. 190-191; por. M. KAŁAMAJSKA-SAEED, *Kościół Brygidek w Grodnie. Sztuka ziemi wschodnich Rzeczypospolitej XVI-XVIII wiek*, Lublin 2000, s. 354.

¹⁵⁸ W 1990 r. zwrócono kościół w Bobrujsku, a 13 lipca 1990 r. katedrę w Mohylewie. W tym czasie odzyskiwano też inne kościoły. Nie zawsze było to łatwe, nieraz ludzie prosili długo, organizowali pikety przed kościołami lub przed ministerstwem. W ten sposób z trudem ks. Władysław Zawalniuk odzyskał kościół św. Szymona i Heleny, a następnie katedrę w Mińsku. W odległej o 60 km od Świątłogorska Rzeczycy w zabrany kościele mieści się bar. Miejscowe władze dotychczas nie oddały kościoła, mimo pozytywnej względem katolików postawy władz centralnych z prezydentem włącznie. Tłumaczą, że nie ma odpowiedniej liczby barów, domagają się, aby w zamian wybudować inny bar lub zapłacić za zwrot kościoła. Obecnej decyzji o zwrocie kościoła nie można więc wyegzekwować ani nawet ustalić terminu przejścia kościoła. Ludzie kilkakrotnie przychodzili do baru i tam publicznie odmawiali różaniec. Usunięto ich siłą, użyto gazu. Przewodniczącą komitetu aresztowano na 48 godzin. Por. Т. ГАБУСЬ, *Мураваныя харалы*, s. 221; por. JODKOWSKI, *Grodno*, s. 82.

wykazywała chęci rozwiązania tego problemu. Taka sytuacja miała miejsce w Oszmianach, Świrze, Grodnie i innych parafiach, gdzie władze nie zdecydowała się, aby przekazać katolikom budynki sakralne, które pod ich zarządem były wykorzystywane w celach dalekich od religijnych¹⁵⁹.

W latach 1987-1998 w diecezji grodzieńskiej zostało odbudowanych i konsekrowanych wiele kościołów. W roku 1987 w Hermaniszkach kościół p.w. Trójcy Przenajświętszej; w roku 1988 kościoły w miejscowościach: Rohotna (p.w. św. Aniołów Stróżów), Sielawicze (p.w. św. Barbary), Szczuczyn (p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa i św. Teresy z Avila), Wasiliszki Stare (p.w. św. Apostołów Piotra i Pawła), Wsielub (p.w. św. Kazimierza); w roku 1989 kościoły w miejscowościach: Dojlidki (p.w. Opieki NMP), Hołynka (p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego), Koszubińce (p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP), Kwasówka (p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP), Międzyrzecze (p.w. Zwiastowanie NMP), Nieciecz (p.w. św. Michała Archanioła), Oszmiana (p.w. św. Michała Archanioła), Piaski (p.w. MB Różańcowej), Pielasa (p.w. św. Linusa), Rędzinowszczyzna (p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa), Rożanka (p.w. św. Apostołów Piotra i Pawła), Ruda Jaworska (p.w. Józefa Oblubieńca NMP), Starojeltnia (p.w. Trójcy Przenajświętszej), Szydłowice (p.w. Trójcy Przenajświętszej), Zareczanka (Bala Kościelna; p.w. Narodzenia NMP), Zelwa (p.w. Trójcy Przenajświętszej); w roku 1990 kościoły w miejscowościach: Dudy (p.w. Narodzenia NMP), Grandzicze (p.w. Rocha), Grauzyszki (p.w. św. Apostołów Piotra i Pawła), Grodno-Pobrygidzki (p.w. Zwiastowania NMP), Gniezno (p.w. św. Michała Archanioła), Kluszczany (p.w. św. Joachima), Krupowo (p.w. Trójcy Przenajświętszej), Łazduny (p.w. św. Szymona i Judy Tadeusza), Perstuń (p.w. Zwiastowanie NMP), Pierwomajsk (p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego), Słonim (p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP), Smorgoń (p.w. św. Michała Archanioła), Wierejki (p.w. Imienia NMP), Worniany (p.w. św. Jerzego), Żukojnie Żeladzkie (p.w. NMP z Góry Karmel); w roku 1991 w miejscowościach: Brzostawica Wielka (p.w. Przemienienia Pańskiego), Kopciówka (p.w. Wniebowzięcia NMP); w roku 1992 w miejscowościach: Nowogródek (p.w. św. Michała Archanioła), Surwiliszki (p.w. Trójcy Przenajświętszej); w roku 1993 w miejscowościach: Dereczyn (p.w. Wniebowzięcia NMP), Dworzec (p.w. Bożego Ciała), Izabelin (p.w. NMP Nieustającej Pomocy); w roku 1994 w miejscowościach: Brzostawica Mała (p.w. Antoniego z Padwy), Łukonica (p.w. św. Michała Archanioła), Nowojeltnia

---

¹⁵⁹ Por. LISOWSKI I.

(p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa); w roku 1995 w miejscowości Woroncza p.w. św. Anny; w roku 1997 w miejscowości Bakszty (p.w. Huberta); w roku 1998 w miejscowości Wielki Swiranki (p.w. św. Jerzego)¹⁶⁰.

4.2. Budowa nowych kościołów i kaplic

Budowa nowych kościołów i kaplic jest działaniem całej wspólnoty. Sam obiekt kościelny powinien przemawiać wyraźną kompozycją i zaplanowaną estetyczną jednolitością, a także uwzględniać możliwości danego miejsca. Należy zwrócić uwagę na wymiar społeczny funkcjonowania kościoła i jego liturgiczne przeznaczenie¹⁶¹.

Nowy budynek sakralny winien odznaczać się prawdziwym artyzmem nie tylko z zewnątrz, ale też wewnątrz, zarówno jeśli chodzi o styl budowli, jak też jej wyposażenie¹⁶². Konstytucja o liturgii świętej przypomina, że każdy nowo wybudowany kościół winien być dostosowany do sprawowania czynności świętych odpowiednio do ich natury i umożliwiać wiernym czynne uczestnictwo (por. KL 123-124)¹⁶³. Ten związek liturgii i sztuki sakralnej zmierza do rozwoju życia chrześcijańskiego. Ostatecznie chodzi o przemianę i uświęcenie człowieka i świata poprzez słowo, gesty i znaki spełniane w miejscu świętym, skąd liturgia ma być kontynuowana w życiu, a sztuka – prowadzić do pięknego życia (por. MD 57)¹⁶⁴.

Ks. Sosnowski w wywiadzie udzielonym autorowi niniejszej rozprawy podaje, że w 1989 r. Kościół na Białorusi nawiązał oficjalny kontakt ze Stolicą Apostolską, która mianowała pierwszych biskupów (ks. bpa Tadeusza Kondrusiewicza – 25 VII 1989, ks. bpa Aleksandra Kaszkiewicza – 13 IV 1991 i ks. bpa Kazimierza Świątka – 13 IV 1991). Gdy tylko stało się to możliwe, parafie rozpoczęły starania o zwrot świątyń. Zaczął się pracowity okres remontów zrujnowanych budynków sakralnych i budowania nowych kościołów i kaplic. Najpilniejsze wydaje się jednak ewangelizowanie ludzi w miastach,

---

¹⁶⁰ Por. IDG, s. 49-118.

¹⁶¹ Por. H. NADROWSKI, *Funkcje budowli kościoła*, w: *Sztuka w liturgii*, red. W. Świerzawski, [Misterium Christi, t. 7], Zawichost – Kraków – Sandomierz 2013, s. 83-99, 107-112; por. J. RABIEJ, *Chrześcijańska architektura sakralna – problem świątyń desakralizowanych oraz przestrzeni para sakralnych*, LitS 18 (2012), nr 2, s. 557.

¹⁶² KOMISJA EPISKOPATU DO SPRAW BUDOWY KOŚCIOŁÓW, *Zasadnicze wytyczne w sprawie budowy nowych kościołów* (20 VIII 1982), 2-3, WAW 72 (1982), s. 429.

¹⁶³ Por. J. SOBECZKO, *Zgromadzeni w imię Pana*, s. 222-226; por. I. TOKARCZUK, *Budowa kościoła parafialnego w służbie tworzenia wspólnoty kościelnej*, AK 81 (1989), s. 55-60; por. J. POPIEL, *Posoborowa problematyka architektury kościelnej*, CTh 40 (1970) nr 2, s. 50n.; por. H. NADROWSKI, *Kościół uczłowieczony*, TP 7 (1983), s. 5; por. E. E. Y. HALES, *Papież Jan XXIII i jego rewolucja*, tłum. E. Życieńska, Warszawa 1967, s. 9.

¹⁶⁴ Por. B. NADOLSKI, *Kontynuacja Mszy świętej w życiu*, RBL 22 (1969), s. 262.

które z miesiąca na miesiąc rozrastają się, gdyż ludność wiejska masowo opuszcza prowincję z powodu braku pracy. Centra obudowywane są nowymi osiedlami, a niekiedy samodzielnymi miasteczkami. Dlatego też konieczna jest budowa nowych świątyń. Według ks. Sosnowskiego obecnie w diecezji grodzieńskiej potrzeba wielkiej odbudowy zniszczonych kościołów (szczególnie w dekanatach: dziatłowskim, nowogródzkim i słonimskim) i budowy nowoczesnych świątyń, zwłaszcza w młodych dzielnicach miast (Grodno, Lida, Wołkowysk i inne). Przy tym trzeba pamiętać, że w diecezji wciąż brak kapłanów. Bp Kaszkiewicz zachęca wszystkich wiernych w diecezji, aby pamiętali o modlitwie w tej intencji, prosząc także o Bożą pomoc w budowie nowych świątyń. Jest to bowiem decyzja i praca nie tylko biskupa czy księdza, lecz także widzialny udział wiernych, ich wieloraka troska, oddanie i zaangażowanie. W przyszłości planuje się budowę nowych świątyń w Grodnie (4), Iwie (1), Lidzie (3), Szczuczynie (1), Wołkowysku (1) i Oszmianach (1). Największym problemem w tych staraniach jest uzyskanie ziemi pod budowę nowego kościoła czy kaplicy, co zależy od władzy państwowej z prezydentem na czele. Nadto projekty budowy w województwie grodzieńskim muszą być rozpatrzone przez państwowy urząd Grażdan-Projekt, a następnie zaakceptowane przez biskupa diecezjalnego. Podobnie jest w przypadku renowacji starych kościołów czy kaplic¹⁶⁵.

Według statystyki archiwum diecezjalnego najwięcej kościołów i kaplic zostało wybudowanych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991-2016, co przedstawia poniższa tabela.

L.p.	Miejsce	Wezwanie kościoła	Rok ukończenia budowy
1.	Berdówka	Trójcy Przenajświętszej	2009
2.	Bielica	Św. Jerzego Mm	2011
3.	Brzozówka	Zesłanie Ducha Świętego	1992
4.	Dociszki	Miłosierdzia Bożego	1997
5.	Dzitwa	Św. Apostołów Piotra i Pawła	2007
6.	Grodno-Augustuwek (kaplica)	NMP Ostrobramskiej	1998
7.	Grodno-Dziewiatówka	Najświętszego Odkupiciela	2011
8.	Grodno-Południowy	Niepokalanego poczęcia NMP	1999
9.	Grodno-Wiszniowiec	Miłosierdzia Bożego	2003

¹⁶⁵ Por. SOSNOWSKI.

10.	Jeziory	MB Różańcowej	1994
11.	Juraciszki	Przemienienia Pańskiego	2003
12.	Krewo	Przemienienia Pańskiego	1995
13.	Lida-Industrialny	Św. Józefa Kałasancjusza	2008
14.	Lida-Mołodziożny	Miłosierdzia Bożego	2000
15.	Lida-Słobódka (murowany)	Niepokalanego poczęcia NMP	2002
16.	Lida-Rybinowskiego	Świętej Rodziny	2010
17.	Mociewiczze (kaplica)	MB Częstochowskiej	1997
18.	Mosty	MB trzykroć Przedziwnej	1997
19.	Mosty Prawe	Św. Jana Chrzciciela	1992
20.	Onzadowo	Najświętszego Serca Jezusowego	1995
21.	Ostryna	Św. Teresy od Dzieciątka Jezus	1996
22.	Pirwomajski-Nieciecz	Św. Kazimierza	2003
23.	Podorosk	Św. Elżbiety Węgierskiej	1993
24.	Putryszki	Św. Kazimierza	2000
25.	Skidziel	Wniebowzięcia NMP i św. Józefa Rzemieślnika	2004
26.	Skrzybowce	Chrystusa Króla Wszechświata	1993
27.	Swiślocz	Trójcy Przenajświętszej i św. Franciszka z Asyżu	1994
28.	Więśławienięta	Św. Jana Chrzciciela	1992
29.	Wołkowysk	Św. Stanisława Kostki	2008
30.	Woronowo	Miłosierdzia Bożego	2002
31.	Żytomla	Niepokalanego Serca NMP	1992

W 2016 r. w stanie budowy znajdowały się następujące kościoły¹⁶⁶:

L.p.	Miejsce	Wezwanie kościoła
1.	Grodno-Augustuwek	NMP Ostrobramskiej
2.	Korobczyce	Św. Stanisława i Maksymiliana Kolbe
3.	Smorgoń	Św. Jana Pawła II
4.	Strubnica (pos. Jubilejny)	MB Nieustającej Pomocy
5.	Wierciliszki	Św. Rodziny z Nazaretu

¹⁶⁶ Najwięcej kościołów obrządku rzymskokatolickiego znajduje się w województwie grodzieńskim (232), następnie w brzeskim (47), witebskim (61), homelskim (10), mohylewskim (6) i mińskim (51). Por. IDG, s. 49-118.

4.3. Obrazy, rzeźby i figury w kościołach

W obiektach sakralnych ważną rolę spełniają obrazy, rzeźby i figury, które są śladami kultu religijnego zostawionego przez przodków¹⁶⁷. Wszystkie one stanowią wyraz wiary człowieka oraz sposób jej przekazywania poprzez sztukę (por. KPK 1186-1187)¹⁶⁸. Przy zachowaniu właściwej roztropności i umiaru mogą one też służyć pomocą wiernym w uczestnictwie w świętej liturgii (por. KL 124-125; OWMR 318). Dlatego też Konstytucja o liturgii świętej zaznacza, że w nowych kościołach należy umieszczać tylko jeden wizerunek Chrystusa, Matki Bożej lub danego świętego (por. OWMR 318; KL 125; KPK 1188)¹⁶⁹.

Ks. Aleksander Rudziewicz w wywiadzie udzielonym autorowi rozprawy zaznacza, że na przestrzeni wieków Kościoł wprowadził praktykę koronacji niektórych obrazów i figur celem umocnienia wiary ludu Bożego. Troska o obrazy i figury, zarówno ich właściwy dobór, jak i zabezpieczenie, spoczywa przede wszystkim na proboszczu i dziekanie (oceniane są podczas każdorazowej wizytacji parafii). Za zgodą i pouczeniem pasterza parafii wierni oczyszczają i dekorują obrazy lub figury, a także dokonują zakupu nowych. Kuria grodzieńska troszczy się o zachowanie poprawności teologicznej i artystycznej umieszczanych w świątyniach przedmiotów czci religijnej, ale wymaga też tego od duszpasterzy kościołów¹⁷⁰. Ks. Rudziewicz zauważa, że prace konserwatorskiej tych dzieł winny być wykonywane za pisemną zgodą komisji diecezjalnej i Grodzieńskiego Konserwatora Zabytków. Pierwszym krokiem do otrzymania pozwolenia na prowadzenie prac przy zabytkach jest pisemny wniosek złożony przez proboszcza do tych instytucji. Kościoł zabrania samowolnego odnawiania, przemalowywania lub przerabiania wspomnianych obiektów. Ważne jest, aby pracę tę zlecać specjalistom. Architekt ma spełnić w projekcie wszystkie wymagania inwestora w zakresie stworzenia warunków do sprawowania liturgii i właściwych rozwiązań funkcjonalnych oraz poprawnych rozwiązań technicznych. Wymagania te muszą być skonsultowane z komisją diecezjalną oraz potwierdzone podpisami projektanta i inwestora. Jest to równoznaczne z

¹⁶⁷ Por. E. SZTAFROWSKI, *Miejsca i czasy święte*, Warszawa 1982, s. 186.

¹⁶⁸ Por. Z. WIT, *Posoborowe normy kształtowania przestrzeni do sprawowania liturgii*, „Anamnesis” 4 (1997/98), nr 2, s. 26-27; por. *Jan Paweł II w kraju reformacji*, Warszawa 1984, s. 243-244; por. *Instrukcja o postępowaniu w sprawach zabytkowych świątyń i ich wyposażenia w diecezji gliwickiej 21 X 1999* § 1, „Wiadomości Diecezji Gliwickiej” 4 (1999), s. 22-33.

¹⁶⁹ Por. SMMPW nr 607; por. J. SOBECZKO, *Zgromadzeni w imię Pana*, s. 226; por. *Instrukcja o postępowaniu w sprawach zabytków sztuki sakralnej i innych obiektów parafialnych*, red. J. Wysocki, Olsztyn 2001 § 2, s. 5.

¹⁷⁰ Por. RUDZIEWICZ

umową, która musi zostać zawarta przed przedłożeniem projektu do akceptacji przez radę diecezjalną, a następnie jego zatwierdzeniem przez grodzieńskiego konserwatora. Każdy zatwierdzony projekt musi być doprowadzony do końca. W żadnym wypadku inwestor nie może sam zmieniać projektu w czasie jego realizacji bez zgody autora lub jego następcy. W przypadku ich nieobecności zgoda ta powinna być dokonana w porozumieniu z komisją diecezjalną¹⁷¹.

4.4. Naczynia, szaty i księgi liturgiczne

Odnowa liturgiczna zapoczątkowana przez Sobór Watykański II podtrzymuje starożytną troskę o przedmioty przeznaczone do użytku liturgicznego, zalecając także dostosowanie ich do wymogów współczesności, zgodnie z duchem ich sakralnego przeznaczenia¹⁷². W sposób szczególny dotyczy to naczyń, ksiąg i szat liturgicznych. Wzrost życia chrześcijańskiego zależy także od języka ksiąg liturgicznych, jego przystępności, właściwego zrozumienia i przyswojenia. Z tej racji, przy w ich wydaniu, Kościół wkłada wiele troski, aby teksty te odznaczały się czystością wiary i poprawnością pod względem obrzędowym. Odnowienie układu tych tekstów i obrzędów ma polegać na adekwatnym wyrażeniu świętych tajemnic, aby lud chrześcijański mógł je łatwo zrozumieć i uczestniczyć w liturgii w sposób pełny, czynny i wspólnotowy (por. KL 21)¹⁷³.

Ks. Krisztopik we wspomnianym już wcześniej wywiadzie, podkreśla znaczenie troski o materialną stronę ksiąg (ich piękno i staranność wydania), gdyż że są one zewnętrznym i widzialnym znakiem treści, którą zawierają, oraz celu, jakiemu służą. Mają być one otaczane szacunkiem nie tylko w czasie celebracji, lecz i poza nią. Troska tą należy otaczać też stare, nieużywane już księgi liturgiczne, będące cennym dziedzictwem, pamiętając, że wiele z nich zostało zniszczonych przez okupantów podczas II wojny światowej, a także przez władze komunistyczną¹⁷⁴.

---

¹⁷¹ Por. TAMŻE.

¹⁷² Por. *Synod biskupów (1985), Relacja końcowa*, nr II. B. b. 1., „Wiadomości Diecezjalne” [Katowickie] 54 (1986), nr 8, s. 8; S. CICHY, *Rola i zadania świeckich w sprawowaniu Eucharystii*, w: *Ewangelizacja i Eucharystia. Program duszpasterski na rok 1992/93*, red. E. Szczotok, Katowice 1992, s. 355; B. NADOLSKI, *Liturgika*, t. 4: *Eucharystia*, Poznań 2011, s. 143.

¹⁷³ Por. B. NADOLSKI, *Wprowadzenie do liturgii*, Kraków 2004, s. 348.

¹⁷⁴ Przeczy temu i umniejsza rolę znaku, jakim są same księgi liturgiczne, posługiwanie się luźnymi kartkami, segregatorami czy innego rodzaju „pomocami”, które zalegają na ołtarzu lub ambonie. Por. KRISZTOPIK I.

W liturgii ważne znaczenie mają także szaty liturgiczne, ich kształt i wygląd. Sobór Watykański II podkreślił, że mają być one wykonane ze szlachetnego materiału, z elementami ozdobnymi i zawartą w nich symboliką, zachowując wymogi liturgiczne, tradycję i zwyczaje danego rejonu (por. KL 124, 128; RS 121; OWMR 290-292, 335, 342)¹⁷⁵. Ojcowie soborowi dodają, że szaty liturgiczne powinny podkreślać piękno czynności liturgicznych¹⁷⁶. Dlatego ważne jest materiał (naturalny czy sztuczny) z jakiego będą wykonane, a także forma (krój). Projektując nowe szaty liturgiczne należy uwzględnić wymogi odnowionej liturgii¹⁷⁷.

Ks. Kotlimowski zwraca uwagę na potrzebę czystości, estetyki, odpowiedniego przechowywania szat liturgicznych i innych przedmiotów przeznaczonych do użytku w liturgii. Proponuje on, aby pracownicy kościelni pod kierunkiem proboszcza starali się systematycznie je odświeżać i wietrzyć. Wszystko powinno znajdować się na odpowiednim miejscu, wymyte, czyste, wyprasowane i ułożone. W zakrystii nie powinno zabraknąć szaf i wieszaków na ornaty, alby i komże dla służby liturgicznej, a także szuflad na bieliznę kielichową, obrusy i przykrycia ołtarza. Wszystkie naczynia liturgiczne mają stać w szafie na półkach, gdzie każda szuflada i półka powinny zawierać informację o tym, co się w nich znajduje. Szaty liturgiczne powinny być rozwieszane pojedynczo i skompletowane ze stułami. Na pojedynczych wieszakach mają również wisieć alby dla kapłanów, które powinny być nienagannie wyprasowane. Natomiast służba liturgiczna winna swoje szaty winna trzymać w osobnej szafce, pamiętając, by uczyć chłopców dbania o komże i alby oraz utrzymywania porządku i ładu.

Ks. Kotlimowski zauważa, że proboszcz powinien zapewnić osobę, która będzie zajmowała się praniem i czyszczeniem szat liturgicznych. Ornaty i stuły pierze się zgodnie z zasadami prania danego materiału, podobnie alby, komże i *cingula*. Nie należy zapominać również o częstej wymianie koronek przy stułach (co 2-3 tygodnie). Jeśli chodzi o bieliznę kielichową, to materiały z palek i ręczniczki można prać metodami „tradycyjnymi”, natomiast korporały i puryfikaterze należy najpierw wypłukać w letniej wodzie, aby partykuły uległy rozkładowi, wodę wylać zaś w godne miejsce. Ręczniczki zazwyczaj zaprasowuje się w harmonijkę, a puryfikaterze składa wzdłuż na trzy części

---

¹⁷⁵ Por. E. MATEJA, *Posoborowa odnowa szat liturgicznych*, w: *Kultura i sztuka w służbie Eucharystii*, red. R. Pierskała, R. Pośpiech, [Sympozja, t. 24], Opole 1997, s. 162.

¹⁷⁶ Por. W. PAŁĘCKI, *Pytanie o liturgię*, s. 35-36.

¹⁷⁷ Por. P. SCZANIECKI, *Msza po staremu się odprawia*, Kraków 1967, s. 30-33; por. E. MATEJA, *Posoborowa odnowa szat liturgicznych*, s. 162-163.

tak, aby naszyty krzyżyk znajdował się na środku. Natomiast korporały składa się na dziewięć równych kwadratów¹⁷⁸.

4.5. Świece i inne rodzaje oświetlenia

Jednym z bardzo ważnych symboli religijnych w liturgii jest światło – symbol Chrystusa (por. Ap 21, 23; Łk 1, 78). W pierwszych wiekach chrześcijaństwa wierni w kościołach korzystali ze świec i lamp. Dopiero od III w. zaczęli traktować je jako przedmioty obrzędowe i symboliczne (znak czci dla zmarłych, zwłaszcza męczenników, znak wiary i radości podczas śpiewania Ewangelii itp.). Kolejne dwa stulecia przyniosły rozwój ich znaczenia¹⁷⁹. Dla człowieka wierzącego pełną one ważną rolę, dając poczucie bezpieczeństwa i pewności, będąc symbolem duchowych treści oraz przeżyć mistycznych i religijnych¹⁸⁰. Takie zadanie pełnią one wraz z innymi rodzajami światła w liturgii¹⁸¹.

Zgodnie z przepisami kościelnymi, jak zaznacza ks. Kotlimowski, zaszczytu palenia się na chwałę Panu Boga przy obrzędach liturgicznych dostąpiły tylko воск i oliwa. Woskowe świece wyrażają dziewiczą czystość człowieka, najzarliwszą miłość ku Bogu, dlatego Kościół usilnie zaleca używanie świec woskowych. Mówiąc o symbolice światła w liturgii, warto też zwrócić uwagę nie tylko na światło naturalne, lecz i sztuczne. Jest ono przeznaczone do oświetlenia wnętrza budynku, do którego człowiek wchodząc, winien niejako znaleźć się w innym świecie – w przestrzeni *sacrum*. Dla osiągnięcia tego celu konieczna jest więc troska o właściwe oświetlenie ołtarza, obrazów, rzeźb świętych i wnętrza kościoła. Światło nie powinno być zbyt mocne, a jego źródło światła – widoczne. W czasie wielkich uroczystości, dopuszcza się silniejszą iluminację. Główną funkcją światła jest zapewnienie widoczności, tworzenie właściwego nastroju i klimatu oraz umożliwienie wiernym skupienie. Ma ono zwiększać gotowość do estetycznych i duchowych przeżyć, zapewniać komfort zebrany, a także eksponować wewnętrzną architekturę budowli¹⁸².

¹⁷⁸ Por. KOTLIMOWSKI II; *Sztuka. Komisja do spraw sztuki kościelnej, Wskazania konserwatorskie nr 9, w: Dokumenty duszpastersko-liturgiczne Episkopatu Polski 1966-1998*, oprac. Cz. Krakowiak, L. Adamowicz, Lublin 1999.

¹⁷⁹ Por. T. SINKA, *Symbole liturgiczne*, Kraków 1991, s. 52; por. M. ROSIER-SIEDLECKA, *Estetyka dekoracji wnętrza kościoła*, w: *Sztuka w liturgii*, red. W. Świerzawski, [Misterium Christi, t. 7], Zawichost – Kraków – Sandomierz 2013, 7, s. 177-179.

¹⁸⁰ Por. D. GRUCHNIK, *Znak i posługa światła w liturgii. Zeszyty formacji liturgicznej*, t. 2, Kraków 2006, s. 9.

¹⁸¹ Por. M. ROSIER-SIEDLECKA, *Światło we wnętrzu kościelnym*, AK 81 (1989), s. 215.

¹⁸² Por. KOTLIMOWSKI II.

4.6. Okolicznościowe dekoracje

Troska o piękno liturgii obejmuje nie tylko słowa, gesty, muzykę, architekturę, światło itp., lecz także dekoracje okolicznościowe¹⁸³. Elementy te, wykonane z prostotą, bez zbędnego przepychu, mają pouczać i umacniać w wierze uczestników liturgii (por. OWMR 351).

W wywiadzie udzielonym autorowi rozprawy przez s. Ludwikę Surowikina zostało podkreślone, że zagadnienie dobrej lub złej sztuki, piękna prawdziwego lub fałszywego, obejmuje wszystkie elementy, które łączą się ze sprawowaną liturgią: rzeźby, obrazy, wyposażenie, naczynia, szaty liturgiczne, świece, ołtarz i jego otoczenie, kwiaty (por. OWMR 305). Elementy dekoracji mają zawsze upiększać wnętrza świątyni w różnych okresach roku liturgicznego (np. Wielki Post) oraz przy innych okazjach (np. I Komunia, wizytacja, odpust, procesje). Ozdoby powinny być wykonane ze szlachetnego i niebogatego materiału oraz mieć kolorystykę wyważoną i dobrze dobraną. Elementy dekoracyjne mają być proste, wymowne, hieratyczne i abstrakcyjne, nie mogą odwracać uwagi od sprawowanych czynności liturgicznych. W przestrzeni sakralnej nie powinno być rzeczy przypadkowych, bezcelowych, zbędnych, a tym bardziej rozprasających uwagę i szkodliwych dla dobra duchowego wiernych. Za piękno oprawy zewnętrznej, przyozdabianie przestrzeni liturgicznej odpowiada proboszcz. Pod jego kuratelą wykonują je siostry zakonne lub świeccy. Przygotowaniem dekoracji ma się zajmować osoba, która jest do tego przygotowana od strony teologicznej, posiada kwalifikacje plastyczne i ma odpowiednie zdolności. Pomocą w tej działalności są ośrodki dokumentacji miejscowej sztuki sakralnej oraz warsztaty sztuki liturgicznej i sakralnej¹⁸⁴. Jak podkreśla s. Surowikina, konieczne jest chrześcijańsko-estetyczne wychowanie chrześcijan. Wyrażając szacunek do Boga, wierni od wieków z czcią odnoszą się do miejsc kultu (upiększając je żywymi kwiatami, paląc świece, kadzidła itp.). Piękny wystrój kościoła stwarza nastrój sprzyjający spotkaniu się z Bogiem podczas modlitwy¹⁸⁵.

---

¹⁸³ Por. M. ROSIER-SIEDLECKA, *Estetyka dekoracji wnętrza kościoła*, s. 162-163; por. F. PLATANIA, *Dekoracja kwiatowa w liturgii*, tłum. M. Radomska, Kielce 2002, s. 21-169.

¹⁸⁴ Por. SurowikINA.

¹⁸⁵ Por. TAMŻE.

4.7. Kapliczki, krzyże i figury przydrożne

Poza budynkami kościoła do form sztuki sakralnej zalicza się także przydrożne kapliczki, krzyże i figury. Są one ważnym znakiem żywej wiary i religijności przekazywanych z pokolenia na pokolenie. Nadają one także wioskom i miasteczkom niepowtarzalny urok i klimat¹⁸⁶. W kapliczkach najczęściej znajdują się figurki. Są to postacie Jezusa Frasobliwego, Matki Bożej lub świętych. Mogą być ustawiane na cokole lub słupie drewnianym albo murowanym. W większości kapliczki są murowane. Wielką popularnością cieszą się drewniane lub żelazne krzyże¹⁸⁷. Zazwyczaj stawiane są one nad brzegami rzek i stawów, na skrzyżowaniach dróg wiejskich i innych, bieleją wśród łąk i pól, na mogiłach ludzi pochowanych w polu lub lesie¹⁸⁸.

W udzielonym wywiadzie ks. Sosnowski zauważa, że kapliczka w swej istocie jest niewielką kultową budowlą, charakterystyczną dla krajobrazu ziemi grodzieńskiej. Zazwyczaj wierni stawiają je przy drogach, na skrzyżowaniu dróg lub w ogrodach, w celu informowania o granicach wsi i parafii, w celach wotywnych, dziękczynnych, obrzędowych, a także jako wskazanie, pod jakim wezwaniem jest parafia czy kościół. Wybierając miejsce wystawienia kapliczki, fundator zazwyczaj kierował się zapewnieniem sobie i najbliższemu otoczeniu opieki i bezpieczeństwa, a także pomyślności w domu i gospodarstwie. Kapliczki powstawały także z okazji różnych życiowych sytuacji i potrzeb serca. Wiele z nich wzniesiono jako wyraz pokuty za grzechy, wdzięczności za uzdrowienie z choroby, ocalenie wsi od wojny, klęski głodu, cierpienia, uratowanie okolicy od zarazy. Stawały także na miejscach tragicznej śmierci, skłaniając przechodniów do modlitwy za zmarłego. Zdarzało się, że na miejscu wcześniej istniejących kapliczek powstały słynące łaskami sanktuaria i kościoły. Obecnie na wybudowanie takiej budowli fundator ma najpierw otrzymać pozwolenie od proboszcza swojej parafii, który bada powód i intencję fundatora, szczególnie w przypadku kapliczki pokutnej. Proboszcz powinien zapoznać się z formą budowli i mieć możliwość wpływu na jej ostateczny kształt.

---

¹⁸⁶ Por. I. VARANETSKI, *Krzyże, kapliczki i figury na terenie parafii Mikielowszczyzna i Prawe Mosty jako wyraz kultu Chrystusa, Matki Bożej i świętych*, Lublin – Grodno 2015, s. 9; por. *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, red. S. Kozakiewicz, Warszawa 1969, s. 162; por. R. WITKOWSKI, *Bóg. Człowiek. Świat*, Katowice 1991, s. 104; por. M. KOROLKO, *Leksykon kultury religijnej w Polsce*, Warszawa 1999, s. 246.

¹⁸⁷ Por. T. SEWERYN, *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce*, Warszawa 1958, s. 12 nn; por. U. JANICKA-KRZYWDA, *Kapliczki i krzyże przydrożne polskiego Podkarpacia*, Warszawa 1991, s. 44-52.

¹⁸⁸ Por. TAMŻE, s. 7.

Ks. Sosnowski zauważa, że kapliczki mają najczęściej formę wolnostojącego, murowanego lub drewnianego domku z daszkiem, na słupie lub kolumnie (na starych przydrożnych sosnach, dębach i topolach), w środku której znajduje się figurka lub obraz (najczęściej Matki Bożej, rzadziej Serca Pana Jezusa). W wielu murowanych kapliczkach można na kamieniu odnaleźć sentencje, modlitwy, suplikacje czy cytaty z Pisma Świętego. Wokół nich spotyka się także niewysokie drewniane lub metalowe ogrodzenia, a także przytwierdzone na stałe drewniane ławki i stoliki, służące pomocą podczas odprawiania nabożeństw. Twórcy kapliczek zazwyczaj są nieznani, czasem tylko można ich zidentyfikować dzięki pozostawionej inskrypcji albo przez podobieństwo stylu z innymi budowlami tego typu¹⁸⁹.

Ks. Rudziewicz zaznacza, że w wielu wsiach kapliczki, krzyże i figury przydrożne spełniają funkcję gromadzenia wiernych na nabożeństwa i śpiew pieśni religijnych. W dawnych czasach spod kapliczek wyruszały procesje na święcenie pól lub pokarmów wielkanocnych. Okazje te gromadziły prawie całe wioski, szczególnie kobiety i dzieci, gdyż mężczyźni byli zajęci pracą¹⁹⁰.

Ks. Sosnowski stwierdza, że „zab czasu” zniszczył wiele sakralnych obiektów. Od spróchniałych w ziemi i przewracających się drewnianych krzyży wierni odcinali gnijący koniec, a zdrową część podstawy krzyża ponownie zakopywano w ziemi. Niekiedy koniec krzyża osadzano w betonie, licząc, że przetrwa dalsze lata. Zniszczone drewniane rzeźby konserwowano. Prace przy renowacji podejmował sam fundator lub mieszkańcy całej wioski, jeżeli obiekt był fundacją ogółu. Do bardziej skomplikowanych ciesielskich czy murarskich prac zniszczonej figury najczęściej wynajmowano rzemieślników. Na przydrożnych drewnianych krzyżach, na środkowej części nad figurką Chrystusa, specjalista zazwyczaj umieszczał daszek (z blachy lub innej osłony), chroniący od deszczu i śniegu. Tam gdzie obiekty te zostały zupełnie zniszczone, zbierano je w jednym miejscu albo przynoszono do innych kapliczek, a następnie palono (czasem wykorzystywano je jako materiał na ognisko w Wigilię Paschalną), bo drewna tego nie wolno było użyć do żadnych innych celów. Zdarzało się, że na miejscu zniszczonych krzyży i kapliczek stawiano nowe, naśladujące dawne obiekty. Czasem też obok starego drewnianego krzyża stawiano nowy żelazny¹⁹¹.

---

¹⁸⁹ Por. SOSNOWSKI.

¹⁹⁰ Por. RUDZIEWICZ.

¹⁹¹ Por. SOSNOWSKI.

*****

Podsumowując treść powyższego rozdziału, można śmiało stwierdzić, że Kościół na Grodzieńszczyźnie po Soborze Watykańskim II stara się wprowadzać postulaty reformy liturgicznej wynikające z nauki soborowej. Źródłem jest tu w pierwszym rzędzie Konstytucja o liturgii świętej, a także pozostałe dokumenty *Vaticanum II*, dokumenty posoborowe, jak i inne wypowiedzi Kościoła powszechnego. Dotyczy to przede wszystkim samego postrzegania liturgii, którą najpierw trzeba rozumieć jako misterium. W rejonie grodzieńskim widać ten kierunek reform liturgicznych zarówno w zarządzeniach kościelnych dotyczących liturgii, jak i ich recepcji w liturgicznym życiu diecezji oraz poszczególnych parafii. Dla reformy liturgicznej najbardziej znaczące są lata 90. ubiegłego wieku. W tym czasie nastąpiła bowiem odnowa organizacji diecezjalnego duszpasterstwa liturgicznego, co wiązało się z powstaniem Komisji Liturgicznej na Białorusi oraz Diecezjalnej Komisji Ochrony Zabytków. Najczęściej poruszonymi problemami są tutaj zagadnienia posług i funkcji liturgicznych, a także muzyki i sztuki kościelnej. Stąd też z tym właśnie okresem odnowy liturgii na Grodzieńszczyźnie wiązać trzeba żywe zainteresowanie takimi posługami i funkcjami w Kościele, jak posługa lektora i akolity, funkcja organistów i ministrantów, kantora i zakrystiana. Są one traktowane jako szczególna misja świeckich w Kościele. W zagadnieniach tych należy wyróżnić aspekt formacyjny, którego istotą jest przygotowanie do pełnienia funkcji zarówno od strony teologicznej, jak i praktycznej.

Co do różnych rodzajów muzyki kościelnej, na pierwszy plan wysuwa się zagadnienie muzyki organowej oraz używania innych instrumentów w liturgii, a także problematyka zespołów śpiewaczych i tradycyjnych chórów parafialnych. Znaczącym problemem jest także kwestia koncertów w kościołach. Za szczególną realizację odnowy muzyki liturgicznej na Grodzieńszczyźnie na przełomie tych lat należy uznać przygotowanie nowych śpiewników liturgicznych. Do wzbogacenia życia liturgicznego w omawianej diecezji przyczyniło się także odnowienie sztuki kościelnej poprzez wznoszenie nowych budynków sakralnych, restaurację starych oraz instalację odpowiedniego nagłośnienia i oświetlenia. Uwzględnić trzeba tu także troskę o naczynia, szaty i księgi liturgiczne. Wyraża się ona przede wszystkim w tłumaczeniu ksiąg liturgicznych na język białoruski. Reforma kultu pozaliturgicznego dokonuje się przez odnowę i rewizję nabożeństw oraz form pobożności ludowej, a także sprawowanie kultu w formie zewnętrznych oznak pobożności ludowej, np. przydrożnych kapliczek, krzyży i figur.

ROZDZIAŁ II

CELEBRACJA MSZY ŚWIĘTEJ I KULT EUCHARYSTII POZA MSZĄ ŚWIĘTĄ

Spośród wielu problemów, jakimi zajmował się Sobór Watykański II, na pierwszym miejscu znalazła się Eucharystia i jej kult (por. KL 47-58)¹. Eucharystia jest ośrodkiem i centrum całego życia Kościoła powszechnego i lokalnego oraz poszczególnych wiernych (por. KK 11; DP 5-6; DB 30; DE 15; OWMR 16). Z niej wypływa i do niej zmierza cała jego działalność (por. KL 41; KK 11; DB 5-6; DE 15; KKK 1211)². Eucharystia buduje Kościół, bowiem w niej „zawiera się całe duchowe dobro Kościoła, w którym żyje sam Chrystus, nasza Pascha i Chleb żywy” (DK 5; KKK 1324). Dopiero z niej biorą początek i do niej prowadzi pozamszalny kult eucharystyczny (por. EM 50). Eucharystia jest bowiem potrzebna całemu Kościołowi powszechnemu i lokalnemu oraz każdemu wiernemu indywidualnie (por. KK 17; KL 47)³.

Otrzymując od Chrystusa – jako największy dar – Eucharystię, Kościół troszczy się, aby chrześcijanie dobrze rozumieli jej tajemnicę oraz świadomie, aktywnie, pobożnie i owocnie w niej uczestniczyli (por. EdE 11). Jednym z istotnych kroków w wypełnianiu tego zadania jest przygotowanie dzieci do pierwszego pełnego uczestnictwa w Eucharystii, a także sam jej przebieg oraz przeżycie przez dzieci pierwszej spowiedzi i I Komunii Świętej. W to także wpisuje się troska o właściwe rozumienie poszczególnych form liturgii mszalnej oraz Komunii św. udzielanej poza Mszą Świętą⁴.

---

¹ B. NADOLSKI, *Liturgika. Eucharystia*, t. 4, Poznań 2011, s. 95-96.

² M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, [Podręczniki Teologii Katolickiej, t. 10], Poznań 1999, s. 275.

³ JAN PAWEŁ II, *List apostolski Dominicae Cenaе o tajemnicy i kulcie Eucharystii (24.02.1980)*, nr 4.

⁴ Por. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, s. 310-319; por. W. BOMBA, *Kult Eucharystii poza Mszą świętą*, w: *Msza święta*, red. W. Świerzawski, [Misterium Christi, t. 3], Zawichost - Kraków - Sandomierz 2012, s. 405-412; por. B. NADOLSKI, *Sakramenty inicjacji chrześcijańskiej. Eucharystia*, w: *Misterium liturgii w Katechizmie Kościoła Katolickiego*, red. J. Kopeć, Opole 1995, s. 98-99.

1. Struktura Mszy Świętej i nowe księgi mszalne po Soborze Watykańskim II

Wśród przedmiotów potrzebnych do sprawowania Mszy św. szczególną rolę odgrywają księgi liturgiczne. Ze względu na to, że zawierają one teksty modlitw Kościoła, a lekcjonarz i ewangeliarz – słowo Boże, winny być otaczane należnym szacunkiem (por. OWMR 349). Księgi liturgiczne ukazują jedność Kościoła oraz zgodność modlitwy Kościoła z jego wiarą (*lex orandi – lex credendi*), dlatego wymagają one aprobaty Stolicy Apostolskiej (por. KL 36 § 3; OWMR 397)⁵. Różnią się one od książek służących pobożności, zawierających z kolei modlitwy i nabożeństwa indywidualne (np. modlitewniki, śpiewniki itp.)⁶.

Liturgia Mszy Świętej nie zamyka się tylko i wyłącznie w samych słowach i gestach konsekracji. Składa się ona z dwóch części: z liturgii słowa, którą poprzedzają obrzędy wstępne, i liturgii eucharystycznej, którą kończą obrzędy zakończenia. Jednak te dwie części są ściśle połączone ze sobą, bo stanowią jeden akt kultu (por. KL 56; OWMR 28)⁷. Przy czym obie te części posiadają wymiar sakramentalny, w sensie budowania rzeczywistości sakramentu Eucharystii.

1.1. Struktura Mszy Świętej po Soborze Watykańskim II

Struktura Mszy św. po Soborze Watykańskim II obejmuje: obrzędy wstępne, liturgię słowa, liturgię eucharystyczną oraz obrzędy zakończenia (por. OWRM 28-31). Oczywiście najważniejszymi częściami są liturgia słowa i liturgia Eucharystii. Obie te części mają wymiar sakramentalny i uobecniają całość Misterium Chrystusa. Misterium Kościoła ujawnia się najpełniej w Eucharystii, zwłaszcza wtedy, gdy przewodniczy jej biskup, a udział w niej biorą prezbiterzy, diakoni i lud (por. OWMR 22)⁸.

W diecezji grodzieńskiej, jak zaznacza w swym wywiadzie ks. Wincenty Lisowski, przyjęcie odnowionych obrzędów Mszy św. po Soborze Watykańskim II

---

⁵ Por. JAN PAWEŁ II, *List Apostolski Vicesimus Quintus annus (4 XII 1988)*, nr 16; por. T. SINKA, *Zarys liturgiki*, Kraków 2006, s. 45.

⁶ Por. B. NADOLSKI, *Księgi liturgiczne*, LL, Poznań 2006, s. 700-702.

⁷ Por. M. ZACHARA, *Msza święta: Liturgiczne ABC*, Warszawa 2018, s. 95-160; por. T. PUSZCZ, *Na spotkanie Pana... Co o liturgii Mszy Świętej należy wiedzieć*, Poznań 2016, s. 23-247.

⁸ Z. WIT, *Struktura celebracji liturgii mszalnej*, CzST 15/16 (1987/1988), s. 153; W. DANIELSKI, *Struktura celebracji Mszy świętej i uczestnictwa w niej wiernych*, w: *Eucharystia. Misterium – Ofiara – Kult*, red. J.J. Kopeć, Lublin 1997, s. 79.

dokonywało się stopniowo, podobnie jak stopniowo zmienia się język stosowany w celebracji. Po okresie używania w liturgii języka łacińskiego rolę wiodącą przejął język polski. Do roku 2000 język polski funkcjonował we wszystkich tekstach liturgicznych, formułach sakramentalnych, pieśniach i modlitwach, a także w czasie procesji i pielgrzymek. Język ten odegrał dominującą rolę bezpośrednio po rozpadzie komunizmu. Po roku 2000 zaczęły powoli wchodzić do liturgii robocze teksty białoruskie, a były to zwłaszcza części stałe Mszy (akt pokutny, „Panie zmiłuj się”, „Chwała na wysokości Bogu”, „Wierzę w Boga”, „Święty” i „Baranku Boży”). Język śpiewów liturgicznych, wprowadzenia w liturgię, modlitwy wiernych zawsze zależy od tego, który język jest bardziej zrozumiały w danym zgromadzeniu. ККББ zaleca, aby duszpasterze starali się krótkim komentarzem w języku zrozumiałym dla wiernych wprowadzić w treść Mszy św. danego dnia, a także przez komentarze do czytań, modlitwę powszechną, homilię i odpowiedni dobór pieśni umożliwić wiernym głębsze uczestnictwo w sprawowanym Misterium (por. KL 50). O ile wybór pieśni i jej języka w dużej mierze zależy od wiernych, o tyle w przypadku Mszy św., innych sakramentów, a także nabożeństw odprawianych w kościele, decyzja o zastosowaniu odpowiedniego języka i formy eucharystycznej spoczywa na duszpasterzach danej parafii⁹.

1.2. Mszał rzymski i Lekcjonarz mszalny

Mszał rzymski (łac. *Missale Romanum*) jest najważniejszą księgą, na podstawie której sprawuje się Mszę św. w Kościele katolickim obrządku rzymskiego¹⁰. Księga ta zawiera zarówno opis poszczególnych obrzędów Mszy św., jak też i poszczególne teksty modlitw mszalnych na cały rok liturgiczny¹¹. Przy dokonanej odnowie *Missale Romanum* Pawła VI (1970)¹² zostały zmodyfikowane przede wszystkim trzy części: obrzędy Mszy, modlitwa eucharystyczna i lekcjonarz mszalny. Odnowione zostały także i inne elementy: Msze poszczególnych okresów liturgicznych, Msze własne o świętych, Msze wspólne o

⁹ Por. LISOWSKI II.

¹⁰ Por. Z. KIERNIKOWSKI, *Bliżej liturgii*, Lednica – Wrocław 2015, s. 26.

¹¹ MRP, *Msze roku liturgicznego*, s. 1-282; *Obrzędy Mszy świętej*, s. 2*-398*; *Msze własne o świętych*, s. 2'-262'; *Msze wspólne*, s. 2''-61''; *Msze obrzędowe*, s. 64''-110''; *Msze i modlitwy w różnych potrzebach*, s. 112''-179''; *Msze wotywnne*, s. 182''-202''; *Msze za zmarłych*, s. 204''-242''; *Msze dla niektórych Kościołów*, s. 244''-250''; *Dodatek*, s. (2)-(25); РБМ, *Уласныя Імшы пра святых*, с. 973-1190; *Агульныя Імшы*, с. 1191-12982; *Абрадавыя Імшы*, с. 1283-1386; *Імшы і малітвы ў розных патрэбах альбо розныя*, с. 1387-1474; *Ватыўныя Імшы*, с. 1475-1504; *Імшы за памерлых*, с. 1505-1552; *Дадатак*, с. 1553-1629.

¹² *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti Oecumeni Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP. VI promulgatum*, Editio typica, Typis Polyglottis Vaticanis 1970.

świętych, Msze obrzędowe i Msze wotywnie. Dużo uwagi poświęcono modlitwom, starając się przywrócić niektóre dawne teksty ze starożytnych kodeksów (por. KL 38-40)¹³.

Wprowadzanie reformy liturgicznej przez przyjęcie Mszału posoborowego na terenie Białorusi, zwłaszcza zaś w diecezji grodzieńskiej, opisuje ks. Tadeusz Krysztopik¹⁴. Odbywało się ono pewnymi etapami. Najpierw w miejsce wcześniejszego *Mszału* Jana XXIII w języku łacińskim, zaczęto się posługiwać wydaniem studyjnym mszału w języku polskim, następnie polskim wydaniem z 1986 r., a od 2003 r. mszałem w języku białoruskim. Wraz z odnowionymi obrzędami Mszy św. po Soborze Watykańskim II, zdaniem ks. Krysztopika, w Kościele na Białorusi ma też miejsce stopniowe wprowadzanie języka białoruskiego do liturgii¹⁵. Ks. Władysław Czarniawski był pierwszym tłumaczem Biblii i tekstów liturgicznych na język białoruski w XX wieku. Po powrocie z łagrów w 1953 r. duszpasterzował w parafii Wiszniewo (koło Wołożyna), położonej na pograniczu obecnej archidiecezji mińsko-mohylewskiej i diecezji grodzieńskiej. W 1960 r. ks. Czarniawski rozpoczął tłumaczenie Pisma św. z łaciny na współczesny język białoruski na podstawie oficjalnego tekstu Wulgaty. Jego dzieło z czasem stało się podstawą dla tłumaczeń dokonywanych obecnie. Wielkie znaczenie dla białoruskiej tożsamości narodowej i kultury odegrała wcześniej Biblia Franciszka Skaryny (ur. w Płocku w 1486 r.), która została wydrukowana w Pradze w latach 1517-1519. Wcześniej istniały już przekłady Biblii na język białoruski, ale ten jest pierwszym dokonany przez katolickiego teologa. W roku 1998 ks. Czarniawski przekazał roboczy tekst tłumaczenia Biblii grupie młodych aktywistów katolickich, których duszpasterzem był ks. Robert Krzywicki MIC. Później dokonali oni pierwszego składu komputerowego i wydali w małym nakładzie i prostej formie poligraficznej (wydruk komputerowy) niektóre księgi, a następnie cały Nowy Testament. W roku 2003 został wydany w Mińsku, głównie na podstawie ks. Czarniawskiego, Nowy Testament, a po 10 latach pracy redakcyjnej także cała Biblia. Choć w wersji ciągle nieoficjalnej, ukazała się ona 5 lat przed jubileuszem 500-lecia Biblii Franciszka Skaryny. Niemałą zasługę w uratowaniu oryginalnego rękopisu przekładu Biblii autorstwa ks. Czarniawskiego miał ks. Władysław Zawalniuk z mińskiego Kościoła Świętych Szymona i Heleny (tzw. Czerwony Kościół), który opiekował się ks. Czarniawskim w końcowym okresie jego choroby. Mówiono, że

---

¹³ Por. Z. KIERNIKOWSKI, *Bliżej liturgii*, s. 27.

¹⁴ KRYSZTOPIK I

¹⁵ Por. TAMŻE.

ks. Czerniawski otrzymał osobiste błogosławieństwo od Ojca Świętego Pawła VI na dokonywane dzieło tłumaczenia¹⁶. Pomimo wielu zasług ks. Czerniawskiego, ten przekład Biblii nie posiada statusu oficjalnego tłumaczenia na język białoruski.

Ks. Czerniawski był pierwszym tłumaczem tekstów liturgicznych Soboru Watykańskiego II na język białoruski. Najpierw dokonywał on tłumaczeń z języka łacińskiego, a potem z polskiego. Pierwszy roboczy tekst do celebrowania Eucharystii w języku białoruskim pojawił się dzięki staraniom ks. Czerniawskiego, przetłumaczony z mszału polskiego¹⁷.

Mszał rzymski, będąc podstawową księgą liturgiczną do sprawowania Najświętszej Eucharystii, został przetłumaczony na język białoruski przez Mińsko-Mohylewską Metropolitalną Komisję Tłumaczeń Tekstów Liturgicznych i Literatury Religijnej (5 VII 1992)¹⁸. Prace trwały do 3 marca 2003 roku. Wtedy to Konferencja Episkopatu Białorusi (ККББ) przedstawiła Mszał rzymski dostosowany do zwyczajów dla diecezji na Białorusi w języku białoruskim¹⁹. Dnia 6 sierpnia tego samego roku księga ta została uznana i zatwierdzona postanowieniem (protokół 1107/03/L) Kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. Mszał został ostatecznie wydrukowany 27 września 2003 roku. Od tego momentu jest on obowiązujący dla celebracji Mszy św. w języku białoruskim we wszystkich diecezjach na Białorusi i poza jej granicami. Odegrało to znaczącą rolę w rozwoju Kościoła na Białorusi, zwłaszcza w zakresie wprowadzania języka narodowego²⁰.

Istnienie nowo przetłumaczonego mszału w języku białoruskim nie spowodowało jednak zupełnej eliminacji mszału w języku polskim w diecezji grodzieńskiej. Jak zaznacza ks. Lisowski, w wielu miejscach na terenie diecezji grodzieńskiej jest używany nadal mszał polski. Przyczyną takiego stanu jest to, że szczególnie w parafiach wiejskich

---

¹⁶ Por. TAMŻE.

¹⁷ Por. TAMŻE.

¹⁸ Podstawą było: *Missale Romanum. Ex Decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II Instauratum Auctoritate Paulii PP. VI Promulgatum Joannis Pauli PP. II Cura Recognitum. Editio Typica Tertia*. Città del Vaticano: Typis Vaticanis 2002.

¹⁹ *Рымскі Імшаль для дыяцэзый на Беларусі*, Мінск 2004.

²⁰ Dyrektor Pracowni introligatorskiej „Librarium” Dominika Świątkowska i dyrektor Wydawnictwa Archidiecezji Mińsko-Mohylewskiej „Pro Christo” 21 sierpnia 2004 r. przedstawili kard. Kazimierzowi Świątkowi († 21 VII 2011) egzemplarz nowego wydania *Mszału rzymskiego dla diecezji na Białorusi* jako pierwsze wydanie trzeciej redakcji mszału rzymskiego przetłumaczone na język narodowy. A 27 września tegoż roku egzemplarz ten został wręczony przez kardynała Świątko Ojcu Świętemu Janowi Pawłowi II podczas audiencji w Castel Gandolfo. Por. KRISZTOPIK I.

wierni są przyzwyczajeni do modlitwy niemal wyłącznie w języku polskim. Język ten jest też preferowany w tych parafiach miejskich, które graniczą z Litwą lub z Polską²¹.

Drugą ważną księgą w celebracji Mszy św. jest lekcjonarz mszalny, będący realizacją postulatu soborowego: „Aby tym obficie zastawić wiernym stół słowa Bożego, należy szerzej otworzyć skarbiec biblijny, tak by w określonej liczbie lat odczytać ludowi ważniejsze części Pisma świętego” (KL 51). W nim zostały dobrane czytania do odpowiedniego okresu liturgicznego. Podzielono je także na odpowiednie cykle roczne. Głównym celem tego urozmaicenia przekazywanych treści, zarówno dla słuchających, jak i je czytających, jest lepsze przyswojenie i wejście w dynamikę tekstu biblijnego²². Paweł VI zatwierdził nowy *Lekcjonarz mszalny* 24 czerwca 1969 r., Poszczególne tomy łacińskiego *Lekcjonarza mszalnego* wydano: t. I: *De tempore ab Adventu ad Pentecostem* w 1970 roku²³, t. II: *Tempus per annum post Pentecostem* w 1971 roku²⁴ oraz t. III: *Pro missis de sanctis ritualibus, ad diversa, votivis et defunctorum* w 1972 roku²⁵. Pierwsze wydanie polskiego *Lekcjonarza mszalnego* (7 tomów) zostało wydrukowane w Pallottinum w latach 1972-1978 (dodruck w 1991 r.)²⁶.

Po ukazaniu się Nowej Wulgaty (I wyd. 1979, II wyd. 1986) opracowano drugie wydanie *Ordo Lectionum Missae*²⁷, które wyszło drukiem w 1981 r. i zawiera poprawiony porządek czytań. Drugie wydanie *Lekcjonarza mszalnego* w języku polskim (t. I-V) miało miejsce w 2015 r., a pozostałe tomy czekają na ostateczne opracowanie i wydanie.

Diecezja grodzieńska od początku swego powstania korzysta z lekcjonarzy w języku polskim²⁸. Czytania mszalne w tym języku rzadko wykonywane są z lekcjonarzy wydanych w latach 1972-1978, dużo częściej z lekcjonarza z roku 1991. Natomiast ostatnie wydanie z 2015 r. jeszcze nie jest używane²⁹.

---

²¹ Do *Vaticanum II* używanie łaciny w liturgii świętej dla większości wiernych stanowiło barierę komunikacyjną, podobnie jak w wielojęzycznych wspólnotach katolickich na Białorusi używane w liturgii teksty w języku polskim były nieraz tekstami niezrozumiałymi. Jednakże na Białorusi od lat mocno zakorzeniona jest polszczyzna i ma rangę języka sakralnego. Wśród mieszkańców Białorusi uważa się, że „Polak” znaczy „katolik”, a „Ruski” – „prawosławny”, choć nie wszyscy Polacy są katolikami. Por. LISOWSKI II.

²² Por. J. JANICKI, *Obrzędy liturgii Mszy świętej*, w: *Msza święta*, red. W. Świerzawski, [*Mysterium Christi*, t. 3], Zawichost – Kraków – Sandomierz 2012, s. 284; por. B. MOKRZYCKI, *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia*, Warszawa 1983, s. 541.

²³ *Lectionarium*, t. I: *De tempore ab Adventu ad Pentecostem*, Typis Polyglottis Vaticanis, 1970.

²⁴ *Lectionarium*, t. II: *Tempus per annum post Pentecostem*, Typis Polyglottis Vaticanis, 1971.

²⁵ *Lectionarium*, t. III, *Pro missis de sanctis ritualibus, ad diversa, votivis et defunctorum*, Typis Polyglottis Vaticanis, 1972.

²⁶ Por. R. PIETKIEWICZ, *Przekład Biblii Tysiąclecia i jego zastosowanie w Lekcjonarzu mszalnym*, w: *Słowo Boże w liturgii. Obecność - celebacja - aktualizacja*, red. S. Araszczuk, Wrocław: 2009, s. 152.

²⁷ *Ordo Lectionum Missae*, editio typica altera, Libreria Editrice Vaticana 1981.

²⁸ Por. KRISZTOPIK I.

²⁹ Por. TAMŻE.

W 2003 r. KKBБ wydała rozporządzenie, aby w liturgii słowa używać języka białoruskiego, korzystając z lekcjonarza tymczasowego, w którym użyto tłumaczenia dokonanego przez ks. Czerniawskiego. Układ czytań mszalnych tymczasowego lekcjonarza (13 zeszytów) uwzględnia układ lekcjonarza według lat A, B i C oraz rok I i II, a także uroczystości i święta³⁰. Jednak na dzień dzisiejszy reforma studyjnego lekcjonarza białoruskiego nie została do końca przeprowadzona. Na Grodzieńszczyźnie język liturgii jest ciągle poważnym wyzwaniem. W wielu parafiach diecezji grodzieńskiej Msza św. jest w całości sprawowana w języku polskim, zwłaszcza ma to miejsce w parafiach wiejskich, gdzie język polski jest głębiej zakorzeniony. Jednakże w niektórych parafiach Grodzieńszczyzny podczas Mszy św. sprawowanych po polsku, liturgia słowa jest w języku białoruskim, gdyż polski, chociaż uznawany za język modlitwy, jest jednak słabo rozumiany przez wiernych. Wykonywanie czytań po białorusku jest spowodowane troską duszpasterzy o lepsze i głębsze rozumienie słowa Bożego przez wiernych³¹.

2. Przebieg celebracji Eucharystii

Obrzędy wstępne mają na celu głównie zbudowanie jedności zgromadzenia wiernych oraz godne przygotowanie ich do słuchania słowa Bożego i celebrowania liturgii eucharystycznej, gdyż te dwie części „tak ściśle wiążą się z sobą, że stanowią jeden akt kultu” (KL 56; OWMR 28). Obrzędy zakończenia ukierunkowane są zaś na powiązanie celebracji z życiem chrześcijańskim³².

2.1. Obrzędy wstępne

Do obrzędów wstępnych należą: wejście (któremu towarzyszy śpiew), ucałowanie ołtarza i pozdrowienie wiernych, akt pokuty „Panie, zmiłuj się nad nami”, hymn „Chwała na wysokości”, kolekta. Obrzęd ten ma połączyć zebranych wiernych we wspólnotę, przygotować ich do odpowiedniego słuchania Słowa Bożego i godnego sprawowania

---

³⁰ Por. TAMŻE; Лекцыёнаж студыйны. (З дазволу касцёльнай улады нр 120/02), т. 1-13, Мінск 30 XI 2002.

³¹ Por. LISOWSKI II.

³² Por. B. MARGAŃSKI, *Celebracja Mszy świętej w świetle odnowionego Mszału Rzymskiego*, w: *Msza święta*, red. W. Świerzawski, [Misterium Christi, t. 3], Zawichost – Kraków – Sandomierz 2012, s. 284; por. J. GRZEŚKOWIAK, *Liturgia dziś*, Katowice 1982, s. 292.

Eucharystii (por. EM 7; OWMR 46). To misterium zgromadzenia ukazuje się jako źródło braterskiej miłości na co dzień (por. Ga 1, 10; 2 Tm 4, 2; DK 6)³³.

Msza św. rozpoczyna się procesją, której towarzyszy śpiew³⁴. W wywiadzie udzielonym autorowi niniejszej pracy ks. Antoni Obuchowski zauważa, że obecnie podczas Eucharystii w dni powszednie i w niedziele procesja na wejście jest z reguły dość krótka. Główną przyczyną tego jest fakt, że w większości kościołów na Grodzieńszczyźnie do prezbiterium można wejść bezpośrednio z zakrystii i nie jest konieczne dłuższe wejście procesyjne. W przypadku uroczystości parafialnych praktykuje się tzw. „dłuższe wejście”, kiedy celebrans i służba liturgiczna idą procesyjnie do ołtarza dłuższą drogą, okrężną (wewnątrz lub na zewnątrz kościoła)³⁵. Nieodłącznym elementem takiej procesji jest wspólny śpiew, który umacnia i jednoczy wiernych, wyrażając świętowanie i radość w oddawaniu czci Panu. Jego dobór ma odpowiadać okresowi liturgicznemu lub obchodzonemu świętu (por. OWMR 47). W czasie takiej uroczystej procesji, w dialogu ze wszystkimi uczestnikami, chór lub kantor wykonują przygotowany tekst, który został zatwierdzony przez konferencję episkopatu (por. OWMR 48). Do 1980 r. na omawianych terenach przed Mszą św. w niedzielę i święta chór zawsze śpiewał pieśń *Upadnij na kolana*³⁶.

Obecnie podczas Eucharystii w dni powszednie i w niedziele na Grodzieńszczyźnie, jak zaznacza ks. Obuchowski, wierni zazwyczaj śpiewają pieśni okresowe lub bardzo dobrze znane. Rozpoczyna je organista, jeżeli jest w parafii, lub osoba kierująca śpiewem, tzw. śpiewaczka³⁷.

Podczas Eucharystii zadaniem celebransa jest nieustanne budowanie więzi między Chrystusem a zgromadzonym ludem wiernym. Kapłan przewodniczy tej części Mszy św. z miejsca przewodniczenia. Ciągłym wyzwaniem reformy liturgicznej w diecezji grodzieńskiej jest tworzenie miejsc przewodniczenia w przestrzeni kościelnej. Często bowiem służy za nie ambona, a nawet ołtarz.

---

³³ J. JANICKI, *Obrzędy liturgii Mszy świętej*, s. 265; R. FALSINI, *Gesty i słowa Mszy Świętej, aby lepiej je rozumieć*, tłum. A. Porębski, Kraków 2012, s. 54; B. NADOLSKI, *Liturgika. Eucharystia*, s. 163; por. A. ROGUET, *Msza święta dzisiaj*, Kraków 1972, s. 35-50; por. P. PARSCH, *Wtajemniczenie w Ofiarę Mszy świętej*, Kraków 1947, s. 69-104.

³⁴ Por. J. GRZEŚKOWIAK, *Liturgia dziś*, s. 294-296; por. B. NADOLSKI, *Liturgika. Eucharystia*, s. 164-166; por. T. SINKA, *Ceremonie Mszy świętej*, Kraków 1998, s. 23-26; por. P. PARSCH, *Wtajemniczenie w Ofiarę Mszy świętej*, s. 76-79; por. J. JANICKI, *Obrzędy liturgii Mszy świętej*, s. 266.

³⁵ Por. OBUCHOWSKI.

³⁶ Por. TAMŻE.

³⁷ Por. TAMŻE.

Wyrazem budowania przez celebransa więzi pomiędzy Chrystusem a zgromadzonym ludem jest pozdrowienie Chrystusa i zgromadzonych wiernych, którego dokonuje przewodniczący kapłan³⁸. Kościół poleca kapłanom stosowanie różnych formuł pozdrowienia, które podaje mszał (por. OWMR 49-50)³⁹. Po pozdrowieniu zgromadzonych swoim wstępnym słowem celebrans lub osoba usługująca (ewentualnie upoważniona świecka osoba) wprowadza w misterium Mszy św. danego dnia. Wprowadzenia takie mają być bardzo krótkie, w prostym stylu, komunikatywne, osobowe, zrozumiałe dla liturgii dnia, ukazujące jej zasadniczy koloryt i tonację. Komentarze te nie są jednak obowiązkowe (por. OWMR 50)⁴⁰. Ks. Józef Trubowicz zaobserwował, że od 1972 r. podczas uroczystości i świąt patronów wprowadzenia były skupione na ich życiorysie. Intencje sprawowanej Mszy św. celebrans podaje przed lub po wprowadzeniu do Mszy świętej. Po pozdrowieniu i krótkim wprowadzeniu celebrans zachęca zgromadzony lud do krótkiej autorefleksji, po której następuje chwila ciszy i zamyślenia, a następnie wzywa do wyznania win przed Bogiem w akcie pokuty. W jego skład wchodzi: zachęta celebransa, wspólne wyznanie win i prośba o przebaczenie, która nie jest tym samym, co absolucja podczas spowiedzi (por. OWMR 51)⁴¹.

Obecnie w diecezji grodzieńskiej można zaobserwować następującą tendencję: podczas gdy młodzi księża przygotowują wprowadzenia do Mszy na piśmie, starsi kapłani używają gotowych wprowadzeń z nabytych w Polsce ksiązek i pomocy liturgicznych (np. wydawnictwa Hlondianum) lub wypowiadają je spontanicznie. W dniu wspomnienia danego świętego przewodniczący liturgii zazwyczaj czyta jego krótką biografię z mszału. Bardzo często jednak, zwłaszcza w ciągu tygodnia, wprowadzenie do Mszy jest zupełnie pomijane, gdyż księża nie uznają go za ważne. W diecezji grodzieńskiej miejscowy duszpasterz na początku liturgii zazwyczaj wita gości parafii, pielgrzymów, turystów lub księży przebywających gościnnie w danej wspólnotce⁴².

Mszał rzymski z 1970 r. przewiduje cztery formy aktu pokutnego. Pierwszą jest spowiedź powszechna (*Confiteor*), drugą – krótki dialog z ludem („Zmiłuj się nad nami

---

³⁸ Por. J. GRZEŚKOWIAK, *Liturgia dziś*, s. 296; por. A. DURAK, *O Mszy świętej dla ciebie*, Warszawa 1990, s. 12-14; por. A. ROGUET, *Msza święta dzisiaj*, s. 35-38.

³⁹ Por. B. MOKRZYCKI, *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia*, s. 539; por. JANICKI, *Obrzędy liturgii Mszy świętej*, s. 169-170; por. J. GRZEŚKOWIAK, *Liturgia dziś*, s. 300-304; por. Z. KIERNIKOWSKI, *Bliżej liturgii*, s. 40.

⁴⁰ Por. T. SINKA, *Ceremonie Mszy świętej*, s. 28; por. J. GRZEŚKOWIAK, *Liturgia dziś*, s. 304-305.

⁴¹ Do lat odrodzenia Kościoła na Białorusi, władza państwowa zabroniła kapłanom nawiedzać inne parafie, jeśli to uczynili byli karani mandatami. Nie patrząc na takie warunki, księża starali się potajemnie zbierać ludzi na wspólną modlitwę, zazwyczaj na wiejskich parafiach. Por. TRUBOWICZ I.

⁴² Por. TAMŻE.

Panie...”), trzecią – tropowane *Kyrie*, czwartą zaś formą aktu pokutnego jest pokropienie wodą święconą. Pokropienie to jest także przypomnieniem chrztu jako momentu narodzin każdego chrześcijańskiego życia. Podczas takiego pokropienia należy wykonywać odpowiedni śpiew, np. w okresie wielkanocnym Ps 107, a w pozostałe okresy Ps 51⁴³. Obecnie, jak przypomina ks. Józef Trubowicz, celebrans używa na niedzielną Mszę św. jednej z trzech form modlitwy błogosławieństwa wody. Do dnia dzisiejszego w niektórych parafialnych kościołach i kaplicach (m.in.: Iszczołno, Grodno; zazwyczaj na sumie), zgodnie z tradycją i zwyczajem archidiecezji wileńskiej, kapłani do poświęconej wody wrzucają trochę soli, poprzedzając to błogosławieństwem. Taka forma aktu pokutnego przypomina wiernym, że każdy chrześcijanin może wejść w uczestnictwo ofiary Chrystusa, który nas zbawił przez swoją mękę, śmierć i zmartwychwstanie. Do 1970 r. na omawianym terenie pokropienie wyglądało w następujący sposób: po odśpiewaniu pieśni *Padnijmy na twarz*, asysta wychodziła z zakrystii, a wszyscy ministranci zostawali przy stopniach ołtarza, oprócz jednego, który wraz księdzem szedł przez kościół, niosąc wodę święconą na pokropienie wiernych. Przed pokropieniem kapłan intonował po łacinie *Asperges me*, a w czasie Wielkiego Postu *Vidi aquam*. Po zakończeniu obrzędu pokropienia wiernych, kapłan stawał na środku przed stopniami ołtarza, a ministranci klękali na stopniach na jedno kolano po obu stronach kapłana i zaczęli odmawiać Ps 42⁴⁴. Obecnie w diecezji grodzieńskiej aspersję stosuje się wyłącznie podczas uroczystych mszy niedzielnych oraz w niektóre święta i uroczystości. Zazwyczaj jednak używa się pierwszej formy aktu pokutnego (*Confiteor*). W śpiewie *Kyrie* wierni, oddając cześć Panu, błagają Go, aby okazał im swoje miłosierdzie. Z zasady śpiew *Kyrie* wykonują wszyscy w formie dialogowej, gdzie pierwszym głosem jest kantor lub schola, jeżeli jest w parafii. Kantor każde wezwanie powtarza się zwykle dwa razy. Natomiast schola w zależności od melodii, śpiewa raz lub dwa razy, w języku polskim lub łacińskim. Druga forma aktu pokuty („Zmiłuj się nad nami, Panie...”) i trzecia (tropowane *Kyrie*) są rzadziej używane⁴⁵.

Jednym z elementów obrzędów wstępnych jest hymn *Chwała na wysokości Bogu* (*Gloria in excelsis Deo*), należący do licznych hymnów pierwotnego Kościoła na Wschodzie, ułożony na wzór śpiewów biblijnych, szczególnie psalmów. Początkowo ten

---

⁴³ Por. B. NADOLSKI, *Liturgika. Eucharystia*, s. 172-173; por. T. SINKA, *Ceremonie Mszy świętej*, s. 28; por. MRP, *Obrzęd poświęcenia wody i pokropienia wiernych*, s. (2-5); por. РМБ, *Парадак асвятчэння вады і акраплення вернікаў*, Мінск 2004, s. 1553-1557.

⁴⁴ Por. TRUBOWICZ I.

⁴⁵ Por. WYSZYŃSKI.

uroczysty hymn był włączony do Mszy papieskiej (w niedzielę i święta męczenników), z czasem biskupi, a od XII w. i kapłani intonowali *Gloria*. Po latach soborowej odnowy liturgicznej, kiedy zezwolono na stosowanie hymnu w tłumaczeniu na język narodowy, śpiew ten niejako na nowo został powierzony całemu zgromadzeniu liturgicznemu (por. KL 54)⁴⁶. Ks. Tadeusz Wyszyński zwraca uwagę, że *Gloria* od dawnych czasów wykonuje się w czasie Mszy niedzielnych, w uroczystości i święta. Przed reformą liturgiczną wykonywano go w mszach wotywnych o NMP oraz w pierwsze czwartek, piątki i soboty miesiąca. *Gloria*, jeżeli w parafii są osoby, które mogą ten hymn zaśpiewać, wykonuje się na melodię tradycyjną w danej wspólnoty, a śpiew rozpoczyna nieraz sam kapłan lub (w zależności od okoliczności) kantor bądź schola. Jeżeli brak śpiewaków, to hymn recytują wszyscy uczestnicy. Jednak w czasie Wielkiego Postu (z wyjątkiem uroczystości) oraz w Adwencie czy też w trakcie Mszy żałobnej, tego hymnu nie śpiewa się i się go nie recytuje (por. OWMR 53). Zabrania się także zastępowania tego hymnu innym tekstem lub śpiewem, np. kolędą w okresie Bożego Narodzenia (por. OWMR 53)⁴⁷. Zasada ta jest przestrzegana w diecezji grodzieńskiej.

Kolekta stanowi zakończenie obrzędów wstępnych, mając zazwyczaj formę prośby o wprowadzenie wiernych w celebrowane Misterium, w tajemnicę Najświętszej Ofiary⁴⁸. Ks. Trubowicz spostrzega, że istota tej modlitwy pozostała niezmienna do dnia dzisiejszego. Po wezwaniu przewodniczącego wszyscy uczestnicy Mszy św., razem z kapłanem, zachowują chwilę milczenia, która nie powinna być zbyt długa, pozwalającą wszystkim na chwilę modlitwy (por. OWMR 54). Praktyka zachowywanie milczenia po słowach: „Módlmy się” zależy od formacji i świadomości celebrans. W diecezji grodzieńskiej celebransi niezbyt często zachowują ten ważny element sztuki celebracji. Po tej chwili ciszy celebrans symbolicznie zbiera wszystkie intencje wiernych, aby następnie zawrzeć je w oficjalnej modlitwie – kolekcie. W zależności od grupy modlitewnej, celebrans recytuje lub śpiewa kolektę z mszału przewidzianą na ten dzień lub ze mszy wotywniej⁴⁹.

---

⁴⁶ Por. M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, s. 326-327.

⁴⁷ Por. WYSZYŃSKI.

⁴⁸ Kolekta (*oratio*) jest pierwszą modlitwą kapłana, jako przewodniczącego, w czasie której kieruje modlitwą do Boga Ojca w imieniu zebranego ludu. Jest zebraniem cichych modlitw wiernych. Por. W. ŚWIERZAWSKI, *Eucharystia Chrystusa i Kościoła*, Kraków 1982, s. 34; A. ROGUET, *Msza święta dzisiaj*, s. 44; por. T. PUSZCZ, *Na spotkanie Pana...*, s. 52-55; por. M. ZACHARA, *Msza Święta: Liturgiczne ABC*, s. 101-103.

⁴⁹ Milczenie po wezwaniu, tworzy wewnętrzny klimat pozwalający człowiekowi odnaleźć siebie przed Panem Bogiem i zbliżyć się do Niego. Jezus przemawia do zgromadzonych przez słowo, śpiew oraz w chwilach milczącego skupienia. Podczas ciszy, człowiek powinien zastanowić się nad swoim życiem, by

2.2. Liturgia słowa Bożego

Jednym z bardzo ważnych postulatów soborowej odnowy było dowartościowanie i szersze otwarcie wiernym skarbcza słowa Bożego w liturgii Mszy Świętej. *Vaticanum II* zwróciło uwagę nie tylko na samą strukturę celebracji, lecz także na głębię teologii czytań i śpiewów biblijnych podczas Eucharystii (por. KL 56; KO 21)⁵⁰. Zasadniczą część liturgii słowa, kształtującą wspólnotowe i osobiste życie uczestników Mszy św., stanowią: czytania Pisma św. oraz towarzyszące mu śpiewy, homilia, wyznanie wiary i modlitwa powszechna, która zamyka liturgię słowa. W znaczeniu najważniejszym i najpełniejszym, Słowo Boże – sam Chrystus – przez swoje słowo jest obecny pośród wiernych (por. KL 33; OWMR 55), natomiast lud wierny łączy się z Nim przez wyznanie wiary i śpiew (por. KL 48)⁵¹.

Ostatni sobór podkreślił integralną relację liturgii słowa i liturgii eucharystycznej, będących jednym aktem kultu. Liturgia słowa zajmuje ważną część tego misterium, nadając istotny sens celebracji, gdyż Eucharystia nie może istnieć bez słowa Bożego, bowiem stanowi miejsce jego sakramentalnego uobecnienia i aktualizacji (por. KKK 1154; EM 10; KO 21)⁵². Słowo Boże staje się światłem na ścieżkach ludzkiego życia i jest najmocniejszym czynnikiem osobotwórczym: prowadzi do zrodzenia miłości, budzenia wiary, jest wezwaniem do pokory, przygotowaniem do sakramentów i zachętą do apostołstwa (por. KK 16; KO 21)⁵³.

W wywiadzie udzielonym autorowi rozprawy o. Andrzej Szczupał CSsR podkreśla, że na Grodzieńszczyźnie konieczna jest misja ewangelizacyjna wśród wiernych świeckich. Od lat 70. XX w., a później w okresie odrodzenia Kościoła (1988/1989) wciąż niedomaga kwestia katechezy w parafiach. Brakuje też formacji biblijnej dla osób dorosłych. Często winą za taki stan rzeczy spoczywa na proboszczach. Obecnie podstawowymi miejscami ewangelizacji i rozwoju życia religijnego wiernych

---

uznać siebie za człowieka grzesznego, żeby uświadomić sobie, że pragnie się nawrócić i liczyć na Boże miłosierdzie, które przygotowuje do godnego słuchania Słowa i sprawowania Najświętszej Ofiary. Por. TRUBOWICZ I.

⁵⁰ Por. J. GRZEŚKOWIAK, *Liturgia dziś*, s. 317; por. B. NADOLSKI, *Liturgika. Eucharystia*, s. 278; por. W. PAŁĘCKI, *Pytanie o liturgię*, Lublin 2015, s. 96; por. M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, s. 337.

⁵¹ Por. B. NADOLSKI, *Liturgika. Eucharystia*, s. 280; por. TENŻE, *Liturgia Słowa*, w: *Mszał księgą życia chrześcijańskiego*, red. Tenże, Poznań 1986, s. 334; por. R. FALSINI, *Gesty i słowa Mszy Świętej*, s. 57-58; por. W. PAŁĘCKI, *Pytanie o liturgię*, s. 98; por. T. SINKA, *Ceremonie Mszy świętej*, s. 31.

⁵² Por. J. GRZEŚKOWIAK, *Liturgia dziś*, s. 322-323; por. A. ROGUET, *Msza święta dzisiaj*, s. 51-53.

⁵³ Por. B. NADOLSKI, *Rola słowa Bożego w liturgii*, „Msza Święta” 11 (2009), s. 8-10.

pozostaje Msza św., okres przygotowania dzieci do I Komunii św. i bierzmowania oraz osobiste starania wiernych świeckich podejmowane prywatnie (por. KL 14; DK 4)⁵⁴.

Poprzez stół słowa Bożego Kościół staje się przekaznikiem treści i logiki aktu zbawienia⁵⁵. Ks. A. Obuchowski podkreśla, że ważną rolę we Mszy św. odgrywają czytania w liturgii słowa, które dokładnie wskazują zebranych wiernym na majestat Boga i Jego wierność względem człowieka, którego umiłował. W praktyce diecezji grodzieńskiej czytania zazwyczaj wykonują: lektor, diakon bądź kapłan. Lektorami są najczęściej młodzi i osoby dorosłe, a wśród nich głównie kobiety. Podczas Mszy św. rodzinnymi lektorami są rodzice z dziećmi, które są przygotowane przez duszpasterzy parafii. W okresie komunizmu w ubiegłym stuleciu, z powodu trudnych warunków religijnych, czytania podczas liturgii słowa w kościołach, kaplicach czy też na progach zamkniętych budynków sakralnych, czytał zazwyczaj zakrystian lub inna, szczerą się dobrą opinią, osoba. Jeśli ich brakowało, czytał sam ksiądz. Lekcje wykonywano wtedy w języku polskim z *Lekcjonarza mszalnego*, a jeżeli go nie było, to bezpośrednio z Biblii (por. OWMR 120d, 172)⁵⁶.

Opierając się na OWMR 58 oraz postanowieniach Synodu Archidiecezji Wileńskiej, synodów okolicznych diecezji polskich i Synodu Diecezji Mińsko-Mohylewskiej, Pińskiej i Witebskiej, kuria diecezji grodzieńskiej nakazała duszpasterzom, aby w prezbiterium obok ołtarza oddzielić miejsce składania ofiary od miejsca głoszenia słowa Bożego (por. Ne 8, 4-6). Z zasady miejscem tym powinna być stała ambona, nie zaś zwykły przenośny pulpit. Forma, styl i materiał ambony oraz ołtarza powinny współgrać ze sobą. Ambonę należy ustawić tak, by czytający i mówiący byli dobrze widziani i słyszani przez wiernych. W tym celu potrzebny może być drugi (obok ołtarzowego) mikrofon (por. IOe 96; OWMR 309). Z tego miejsca wykonuje się wszystkie czytania, śpiewy, Ewangelię, głosi homilię; można też podawać wezwania modlitwy wiernych (por. OWMR 260). Dla podkreślenia ważnej funkcji ambony powinna być ona uroczystie pobłogosławiona przez biskupa lub księdza według obrzędu zawartego w księdze błogosławieństw (por. OWMR 309)⁵⁷.

---

⁵⁴ Por. SZCZUPAŁ.

⁵⁵ Por. J. JANICKI, *Obrzędy liturgii Mszy świętej*, s. 281.

⁵⁶ Por. OBUCHOWSKI.

⁵⁷ W nowych kościołach XXI stulecia dla lektorów i kantorów jest oddzielna ambona (np. parafia Świętej Rodziny w Lidzie). W kościołach z XIX-XX w. oddzielny pulpit znajduje się poza prezbiterium. Podział taki w historii ambony był już znany od XI wieku. *Obrzędy błogosławieństw dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, t. 2, Katowice 1994, s. 49, 55; *Літургічная агенда*, Мінск 2010, s. 234; por. B. NADOLSKI, *Ambona w liturgii*, LL, s. 79-80; por. TENŻE, *Liturgia Słowa*, s. 337; por. I. PAWLAK, *Muzyka liturgiczna po Soborze Watykańskim II w świetle dokumentów Kościoła*, Lublin 2000, s. 242.

Liturgia słowa jest najstarszą częścią Mszy św., wywodzącą się z modlitw synagogałnych narodu wybranego⁵⁸. Główną część liturgii słowa stanowią czytania pochodzące z Pisma św. (por. KL 51). Rozpoczyna się ona pierwszym czytaniem, po którym następuje psalm responsoryjny, jako odpowiedź na usłyszane słowo; po nim ma miejsce śpiew przed Ewangelią. W niedziele i uroczystości po psalmie, a przed śpiewem przed Ewangelią, jest jeszcze drugie czytanie. Centralne miejsce w liturgii słowa zajmuje proklamacja Ewangelii, po której następuje homilia celebransa. Jest ona obowiązkowa w niedziele i uroczystości, a zalecana w dni powszednie. We wszystkie niedziele i uroczystości w ciągu roku po homilii odmawia się (lub śpiewa) wyznanie wiary. Część ta kończy się modlitwą powszechną, w której zgromadzenie liturgiczne prosi Boga we wszystkich sprawach Kościoła i świata⁵⁹. Ks. Obuchowski wskazuje, że duszpasterze winni starannie zatroszczyć się o przygotowanie lektorów do czytania słowa Bożego w czasie Mszy Świętej. Winni oni czytać głośno, wyraźnie, mądrze, z powagą, szacunkiem i skupieniem, aby wszyscy zrozumieli i usłyszeli tekst (por. KL 29; OWMR 101). W okresie sowieckiego komunizmu z powodu nienawiści religii przez władzę komunistyczną i związane z tym zamykanie kościołów, wierni przychodzili na próg świątyni albo do jego wnętrza, jeżeli było to możliwe, aby słuchać słowa Bożego. Funkcję lektora wykonywała wtedy wyznaczona osoba, która znana była z wiary i umiejętności czytania w języku polskim. Czasem czytał sam kapłan, jeżeli był w parafii i władza mu w tym nie przeszkadzała.

W parafiach diecezji grodzieńskiej czytania wykonują nie tylko dorośli, lecz także dzieci i młodzież. W niektórych parafiach lektorzy (młodzież i dorośli) występują w specjalnych szatach liturgicznych, tzn. albach lektorskich. Są też parafie, gdzie czytania wykonują kobiety lub dziewczęta. Czytający zazwyczaj przychodzi wcześniej przed Mszą św. do zakrystii, aby zapoznać się z tekstem. Podczas Mszy św. czytania proklamowane są z ambon⁶⁰.

Ważną rolę w liturgii słowa Bożego zajmuje również psalm responsoryjny. Jest on obowiązkowym śpiewem w odnowionej liturgii⁶¹, stanowi integralną część liturgii słowa, będąc odpowiedzią wiernych na usłyszane słowo Boże, a przez powtarzanie jego refrenu,

---

⁵⁸ Por. J. JANICKI, *Obrzędy liturgii Mszy świętej*, s. 278.

⁵⁹ Por. *Wprowadzenie do wydania Lekcjonarza mszalnego z 1981*, nr 11; por. W. ŚWIERZAWSKI, *Eucharystia Chrystusa i Kościoła*, s. 40-42; por. B. NADOLSKI, *Liturgika. Eucharystia*, s. 282-284; por. T. SINKA, *Zarys liturgiki*, s. 201-204.

⁶⁰ Por. OBUCHOWSKI.

⁶¹ Z. PIASECKI, *Psalm responsoryjny jako aktualizacja czytań mszalnych*, Warszawa 1977, s. 66; por. J. BRINKTRINE, *Msza święta*, Warszawa 1957, s. 82-83.

wyrazem aktywnego ich uczestnictwa i oddawania chwały Bogu (por. KL 30; MS 33; OWMR 61)⁶². Śpiew ten nadaje wspólnotowy i dialogiczny charakter liturgii słowa Bożego, ukazując jego kerygmaticzny wymiar oraz będąc komentarzem lub rozwinięciem myśli poprzedzającego go czytania (por. WLM 19). Psalm responsoryjny można zastąpić śpiewem graduau. Zamiast psalmu wyznaczonego w lekcjonarzu można śpiewać graduau z *Graduału rzymskiego* (por. OWMR 61; WEP 14)⁶³. Czesław Januskiewicz podkreśla, że w psalmie responsoryjnym dialog dokonuje się pomiędzy psalterzystą a całym zgromadzeniem. Zachowując tę formę, psalterzysta nie powinien razem z wiernymi powtarzać każdorazowo podanego na początku refrenu, bo psalm traci wtedy swój właściwy charakter, stając się śpiewem całej wspólnoty. Trudno oczywiście winić samego psalterzystę, skoro za liturgię na pierwszym miejscu odpowiedzialny jest celebrans. Troszcząc się, aby wykonanie tego śpiewu było zgodne z jego charakterem, nie należy tego zadania powierzać osobom przypadkowym ani wykonywać śpiewu na wiele głosów (por. OWMR 102). Różnorodność melodii, na które psalmy są śpiewane w praktyce diecezji grodzieńskiej posiłkuje się rytmiką chorału gregoriańskiego, własną twórczością kompozytorów oraz melodiami ze *Śpiewnika kościelnego* Siedleckiego według okresów.

Na omawianym terenie śpiew wykonuje zazwyczaj kantor, organista, schola (głównie w parafiach miejskich) lub siostra zakonna, a jeżeli ich nie ma, to sam kapłan. Psalm responsoryjny śpiewa się zazwyczaj z ambony lub organista wykonuje go z chóru. Refren psalmu powtarzają wszyscy obecni na Mszy Świętej. W niektórych parafiach bywa też i tak, że kantor recytuje najpierw refren, aby wierni mogli go lepiej zrozumieć, a dopiero później śpiewa. Przy małej ilości wiernych, szczególnie w dni zwykłe, psalm responsoryjny jest recytowany, ale aklamacja przed Ewangelią jest zawsze śpiewana⁶⁴.

Ruch odnowy liturgicznej niewątpliwie przyczynił się także do zmiany w postrzeganiu wzajemnych zależności między homilią a liturgią. W wyniku zmian soborowych przywrócono homilii właściwe jej miejsce w liturgii⁶⁵. Homilia (od gr. *homilein* – rozmawiać przyjaźnie i z zaufaniem) stanowi nieodłączną część liturgii,

---

⁶² Por. B. NADOLSKI, *Liturgika. Eucharystia*, s. 285; por. PIASECKI, *Psalm responsoryjny*, s. 108; por. A. ROGUET, *Msza święta dzisiaj*, s. 69-71.

⁶³ Por. I. PAWLAK, *Muzyka liturgiczna po Soborze Watykańskim II*, s. 317-318; por. PIASECKI, *Psalm responsoryjny*, s. 82.

⁶⁴ W czasach komunizmu psalm śpiewali kapłani albo przedstawiciele chóru (zazwyczaj organista lub starsze osoby). Śpiew odbywał się z ambonki lub z chóru, jeżeli kościół nie był zamknięty przez władzę. Por. JANUSZKIEWICZ I.

⁶⁵ Por. H. SIMON, *Słowo Boże w Konstytucjach Soboru Watykańskiego II o liturgii świętej i Bożym objawieniu*, HD 55 (1986), s. 268-269.

ponieważ treściowo i funkcjonalnie jest połączona z liturgią Eucharystii i liturgią innych sakramentów (por. KL 52; IOe 55; OWMR 65; KPK 767 §1; KKK 1154)⁶⁶. Homilia jest czynnością uświęcającą i wyjaśniającą czytania mszalne, w czasie których sam Chrystus przemawia i wpływa na człowieka, wzywając go do wewnętrznej przemiany (por. KL 33; KO 24)⁶⁷. Przepisy *Vaticanum II* dotyczące homilii dają dużą swobodę w dostosowaniu jej do potrzeb i możliwości ludu (por. KL 35)⁶⁸.

Kaznodzieja poprzez homilię ma umacniać wiarę słuchaczy. Przygotowując się do homilii, którą ma głosić pod natchnieniem Ducha, powinien czerpać z komentarzy biblijnych i liturgicznych oraz z własnego doświadczenia Chrystusa i życia wiary, co powinno wywoływać chęć słuchania słowa Bożego i rozwijania życia wiary wśród ludu (por. KL 35)⁶⁹. Ks. Roman Kotlimowski przypomina rozporządzenie Synodu Archidiecezji Wileńskiej i KKBБ, mówiące, że homilia w liturgii winna być wygłoszona podczas każdej Mszy św. po odczytaniu Ewangelii, a zwłaszcza w każdą niedzielę i ważne dni świąteczne, gdy Msza jest sprawowana z udziałem wiernych oraz w dni powszednie (w Adwencie, Wielkim Poście, przy udzielaniu sakramentów itp.). Zgodnie z zaleceniami kurii grodzieńskiej, w niektórych przypadkach zamiast homilii duszpasterze powinni odczytać list pasterski KKBБ, biskupa diecezjalnego, Wyższego Seminarium Duchownego w Grodnie lub Caritas. Nie jest właściwe skracanie czy interpretowanie (własny komentarz) przez duszpasterzy tychże listów oraz komunikatów, które mają być odczytane podczas ogłoszeń duszpasterskich przed rozesłaniem lub zamiast homilii. Homilię w niedzielę i uroczystości można opuścić tylko z poważnego powodu (por. KL 35; KPK 767; CCEO 614). Homilię może głosić sam biskup, kapłan lub diakon, ale nie osoba świecka, gdyż homilia jest sprawowaniem funkcji pasterskiej powierzonej kapłanom w sakramencie święceń (por. DV 24; RS 64; IOe 53; OWMR 66)⁷⁰.

Ks. R. Kotlimowski podkreśla, że homilia niedzielna nie powinna być zbyt długa (w niedzielę i święta od 10 do 15 minut), bo największa koncentracja uwagi współczesnego słuchacza, według badań psychologicznych, przypada tylko na pierwsze 3

---

⁶⁶ W. ŚWIERZAWSKI, *Homilia liturgiczna*, RBL 16 (1963), z. 4, s. 205-206; por. T. SINKA, *Ceremonie Mszy świętej*, s. 35.

⁶⁷ A. ZNAK, *Fundamentalne rzeczywistości liturgii*, Oleśnica 1992, s. 42-43.

⁶⁸ Por. S. CZERWIK, *Słowo Boże w liturgii*, CT 37 (1967), z. 4, s. 73-74; por. W. PRZYCZYNA, *Miejsce homilii w celebracji liturgicznej*, w: *Czas na Biblię*, red. K. Romaniuk, Kraków 2013, s. 44.

⁶⁹ Por. KONGREGACJA ds. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Instrukcja „Inaestimabile Donum” w sprawie niektórych norm dotyczących kultu tajemnicy eucharystycznej* (24 II 1980), nr 3; por. L. KUC, *Przepowiadanie, Zbawienie, Kościół*, „Współczesna Ambona” 13 (1985), nr 4, s. 155-157; por. J. JANICKI, *Obrzędy liturgii Mszy świętej*, s. 286-287.

⁷⁰ Por. KOTLIMOWSKI I.

do 6 minut (por. CT 48). Natomiast dłuższe przemówienia okolicznościowe (np. celebracje patronalne, rekolekcje, jubileusze, prymicje oraz Msza św. w Boże Narodzenie czy Wielkanoc), powinny trwać maksymalnie do 30 minut. W dni powszednie zachęca się do homilii, która nie powinna jednak być dłuższa niż 5-10 minut (por. DK 13). Ks. Kotlimowski dodaje też, że w niektórych parafiach diecezji grodzieńskiej zachował się zwyczaj, sięgający czasów archidiecezji wileńskiej, mówienia kazań okresowych lub katechizmowych, w których korzystano z polskiego czasopisma homiletycznego „Biblioteka Kaznodziejska”, komentarzy biblijnych, studium Ojców Kościoła, nauczania soborowego i papieskiego, *Katechizmu Kościoła Katolickiego* oraz z innych źródeł. Jednak w pozostałe niedziele, uroczystości, święta i wspomnienia, a niekiedy także w dni powszednie, homilie głoszone są na podstawie czytań biblijnych. Homilia w większości przypadków przygotowywana jest w formie pisemnej, ale najczęściej jest ona wygłaszana, a nie czytana.

W praktyce niektórych parafii zachował się również dawny zwyczaj, że przed rozpoczęciem homilii wierni śpiewają pieśni do Ducha Świętego (np. parafia Świętej Rodziny w Lidzie i inne). Zdarzało się, że homilie i inna aktywność religijna zawierały nieraz elementy odnoszące się do polityki, co władza państwowa uważała za przejaw działalności opozycyjnej. Takie przemówienia zarówno w okresie komunizmu, jak i dzisiaj są przesłuchiwane przez agenturę państwową (szczególnie w niedzielę, w czasie wizytacji biskupiej, rekolekcji, misji czy uroczystości itp.). Przykładem mogą być wydarzenia z roku 2000, kiedy to z ks. Józefem Hańczycem władze przeprowadziły kilkakrotnie profilaktyczno-ostrzegawczą rozmowę, a także skierowały list do biskupa, aby przeniósł go na inną parafię⁷¹.

Podczas niedzielnej Mszy, a także podczas uroczystości, po wygłoszonej homilii i chwili ciszy, uczestnicy misterium Eucharystii składają wyznanie wiary (*Nicejsko-konstantynopolski symbol wiary* z 381 r.)⁷². Ks. Wyszyński zauważa, że od dawnych lat na Mszy św. uczestnicy *misterium* Chrystusowego śpiewali lub recytowali *Credo*, uświadamiając sobie podstawowe prawdy wiary (por. OWMR 67-68). Jeżeli podczas takiej Mszy ma miejsce chrzest dzieci, KKBB pozwala duszpasterzom na używanie najstarszego *Apostolskiego symbolu wiary*, zazwyczaj recytowanego. Dość często w

---

⁷¹ Por. TAMŻE.

⁷² Por. I. PAWLAK, *Muzyka liturgiczna po Soborze Watykańskim II*, s. 310-311; por. J. JANICKI, *Obrzędy liturgii Mszy świętej*, s. 288; por. B. MOKRZYCKI, *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia*, s. 542; por. A. ROGUET, *Msza święta dzisiaj*, s. 86-87.

parafiach, w których jest organista, *Credo* jest śpiewane. Śpiew wykonuje się na melodie ze *Śpiewnika kościelnego Siedleckiego*⁷³.

Ostatnią częścią liturgii słowa jest modlitwa powszechna, czyli modlitwa wiernych lub modlitwa wszystkich ochrzczonych, którzy w niej uczestniczą (por. OWMR 69)⁷⁴. Przywrócona po wiekach do powszechnej praktyki eucharystycznej, stanowi szczególnie wyraz aktywnego udziału wiernych w liturgii, ujawniając związek wiary i miłości pomiędzy zgromadzeniem liturgicznym a wspólnotą całego Kościoła. Wierni, oświeceni i poruszeni liturgią słowa Bożego podczas Mszy św. otwierają się w swych błaganiach na problemy świata i zanoszą swe prośby do Boga (por. OWMR 69)⁷⁵. Sobór Watykański II w Konstytucji o liturgii świętej zalecił, aby w modlitwie powszechnej zawrzeć prośby za: Kościół święty, rządzących, potrzebujących, zmarłych oraz za zbawienie całego świata (por. 1 Tm 2, 1-4; KL 53; OWMR 70)⁷⁶.

Ks. Kotlimowski przypomina, że punktem wyjścia modlitwy wiernych jest wezwanie celebransa do wspólnej modlitwy w intencjach Kościoła i całego świata. Wezwanie to wykonywać ma główny celebrans, a nie któryś z koncelebrantów, diakon czy ktoś posługujący w zgromadzeniu liturgicznym. Wstęp ten powinien być zwięzły i rzeczowy, adresowany wprost do zgromadzenia liturgicznego. Po wprowadzeniu do modlitwy celebrans, diakon, kantor lub inna osoba albo kilka osób, wzywają wiernych do modlitwy w wybranych intencjach poprzez śpiew lub recytację (por. IOe 56, IGRM 47; OWMR 71)⁷⁷. Ks. Kotlimowski dodaje, że duszpasterze w okolicznościowych celebracjach (np. I Komunia św., sakrament bierzmowania, ślub, pogrzeb itp.), ustalając porządek podania intencji, bardziej mają liczyć się z określonymi okolicznościami, zaangażowaniem dzieci i ich rodziców lub samych kandydatów uroczystości. Dodatkowym wymogiem jest, by modlitwa wiernych zawierała od 4 do 16 intencji, bo zbyt wielka ich ilość będzie nużyć i utrudniać wiernym świadomy udział w modlitwie powszechnej. Należy pamiętać, aby tekst był przemyślany i starannie przygotowany na piśmie⁷⁸.

---

⁷³ Por. WYSZYŃSKI.

⁷⁴ Por. B. NADOLSKI, *Liturgika. Eucharystia*, s. 219.

⁷⁵ J. KOPEĆ, *Modlitwa powszechna, czyli modlitwa wiernych*, w: *Mszał księgą życia chrześcijańskiego*, red. B. Nadolski, Poznań 1986, s. 339; por. J. GRZEŚKOWIAK, *Liturgia dziś*, s. 334; por. A. ROGUET, *Msza święta dzisiaj*, s. 89.

⁷⁶ Por. J. KOPEĆ, *Modlitwa powszechna, czyli modlitwa wiernych*, s. 345; por. W. BOMBA, *Najświętsze Misterium Eucharystii*, w: *Euentes docete. XXV lat Instytutu Liturgicznego Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie*, red. J. Koperek, Kraków 1993, s. 72-80.

⁷⁷ Por. KOTLIMOWSKI I.

⁷⁸ Por. TAMŻE.

W kościołach diecezji grodzieńskiej w okresie po Soborze Watykańskim II, jak zauważa ks. Tadeusz Krisztopik, księża korzystali z przygotowanych polskich materiałów, przywożonych z Polski lub Litwy (np. *Modlitwa wiernych* (Uroczystości, święta i wspomnienia świętych msze święte wotywnie i wspólne msze okolicznościowe), *Głosie Ewangelię* (zeszyty na Rok Pański), *Słowo Boże codziennej Mszy św. i inne*)⁷⁹. Dopiero z czasem pojawiły się przygotowane robocze teksty w języku rosyjskim i białoruskim, mające charakter niezobowiązującej propozycji.

Taki stan trwał do 2004 r., kiedy to pojawiła się księga *Мадлітва вернікаў*, będąca owocem wieloletniej pracy Komisji Tłumaczeń Tekstów Liturgicznych. Księga zawiera wezwania modlitwy wiernych w języku białoruskim. Teksty modlitw *Мадлітва вернікаў* są pogrupowane według poszczególnych okresów liturgicznych (Adwent, Narodzenie Pańskie, Wielki Post, Wielkanoc i okres zwykły), a także uroczystości i wspomnień świętych i błogosławionych. Zawiera też modlitwy dostosowane do użytku podczas korzystania z formularzy Mszy wotywnych oraz wspólnych⁸⁰.

2.3. Liturgia eucharystyczna

Reforma liturgii dotknęła też samego serca Mszy św. – liturgii eucharystycznej. Jest ona trzecią częścią katolickiej Mszy św. w rycie rzymskim, po obrzędach wstępnych i liturgii słowa Bożego, a przed obrzędami końcowymi. Liturgia słowa i liturgia eucharystyczna – jak już mówiono – są ściśle ze sobą związane, stanowiąc jeden akt kultu (por. KL 56). Jej układ jest obrzędowym rozwinięciem gestów i słów Chrystusa podczas Ostatniej Wieczerzy, obejmuje przygotowanie darów ofiarnych, modlitwę eucharystyczną i obrzędy komunii (por. Ps 103; Łk 22, 19; KL 47; RS 41)⁸¹. Zanim przejdzie się do tych zagadnień, trochę uwagi poświęci się ołtarzowi, na którym sprawowana jest Eucharystia.

W pierwszych wiekach chrześcijaństwa w kościołach był tylko jeden ołtarz. Podobnie i dzisiaj prawo kościelne przewiduje, że w nowych kościołach winno się umieścić tylko jeden ołtarz stały lub przenośny (por. KPK 1235). Kodeks prawa kanonicznego nakazuje, aby stały ołtarz był dedykowany, czyli poświęcony, a przenośny

---

⁷⁹ *Modlitwa wiernych, Uroczystości, święta i wspomnienia świętych msze święte wotywnie i wspólne msze okolicznościowe*, opr. L.M. Put, t. I-II, Katowice 1987; *Głosie Ewangelię (zeszyty na Rok Pański do użytku wewnętrznego)*, opr. B. Bijak i in., Warszawa 1979-1980; J. BOLEWSKI, *Głosie Ewangelię (zeszyty na Rok Pański), Słowo Boże codziennej Mszy św.*, Warszawa 1980.

⁸⁰ Por. KRISZTOPIK I.

⁸¹ Por. B. NADOLSKI, *Liturgika. Eucharystia*, s. 233; B. MOKSZYCKI, *Gody Baranka. Rozważania o Mszy św.*, Warszawa 1986, s. 125-127; J. JANICKI, *Obrzędy liturgii Mszy świętej*, s. 295.

pobłogosławiony (por. KPK 1237 §1; OWMR 300). Ważne jest, aby w świątyniach podczas liturgii był wyraźnie wyeksponowany jeden ołtarz, do którego są zwróceni wszyscy uczestnicy liturgii (por. OWMR 303). Wynika to z faktu, że Kościół uwidacznia się w pełnym i czynnym uczestnictwie wszystkich zebranych w tych samych praktykach liturgicznych: w Eucharystii i we wspólnej modlitwie przy jednym ołtarzu pod przewodnictwem biskupa otoczonego kapłanami i sługami ołtarza (por. KL 41; ODEA 48)⁸².

Ks. Aleksander Sosnowski w wywiadzie udzielonym 12 czerwca 2016 r. podkreśla, że ołtarz jest najważniejszym ośrodkiem liturgii katolickiej i centrum, na którym pod znakami sakramentalnymi uobecnia się i aktualizuje Ofiara Zbawienia. Przystępowanie do niego nie polega jedynie na fizycznym uczestnictwie, lecz jest procesem dokonującym się w sercu i umyśle uczestnika liturgii. Wierni powinni skupiać się na Ofierze Jezusa Chrystusa, która codziennie dokonuje się na ołtarzach świata. Z tej racji stół Pański darzony jest ogromnym szacunkiem, co podkreślają symboliczne gesty, takie jak ucałowanie ołtarza na początku Mszy św., głęboki ukłon, okadzenie, a także materiał, z którego jest wykonany i elementy jego wystroju⁸³.

Jeśli chodzi o tworzywa, z jakich powinien być zbudowany ołtarz, to sięgając starożytnego zwyczaju Kościoła, powinien to być naturalny kamień lub inny wartościowy i trwały materiał (por. OWMR 301). Zgodnie z tradycją w stopie ołtarza można umieścić relikwie świętych lub męczenników (por. Ap 6, 9; ODEA 11c; OWMR 302; KPK 1237 §2)⁸⁴. Wierni Kościoła na Grodzieńszczyźnie zawsze otaczali ołtarz szczególną czcią odwiedzając kościół i modląc się przed ołtarzem, wykonując prostrację (leżenie krzyżem), składając na nim przysięgi, podpisując ważne dokumenty (kandydaci do święceń kapłańskich, biskupich i inne). Ołtarz jest też symbolem modlitwy. Dlatego proboszcz ma się troszczyć również o czystość i dostosowanie obrusu do kształtu ołtarza pod względem formy, rozmiaru i ornamentu (por. OWMR 304). Na ołtarzu lub w jego pobliżu powinno się umieścić dwie, cztery lub sześć świec (por. OWMR 307). Mogą one stać w jednym rzędzie w grupie lub na pojedynczych świecznikach z jednej czy też

---

⁸² A. MATYSZEWSKI, *Ołtarz wczoraj i dziś*, „Msza Święta” 7-8 (2008), s. 23-25; por. A. DYL, *Posoborowe przepisy prawno-liturgiczne dotyczące wyposażenia wnętrza kościoła*, w: *Sztuka w liturgii*, red. W. Świerzawski, [Misterium Christi, t. 7], Zawichost – Kraków – Sandomierz 2013, s. 379.

⁸³ Por. SOSNOWSKI.

⁸⁴ Por. D. SESBOŨÉ, *Ołtarz*, w: *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Leon-Dufour, Poznań – Warszawa 1982, s. 633; por. H. LANGKAMMER, *Ołtarz*, w: *Słownik biblijny*, Katowice 1982, s. 114; por. H. NADROWSKI, *Ołtarz – jego charakter koncentrujący i funkcjonalny*, RBL 25 (1972), s. 316-329; por. S. LECH, *Przestrzeń celebracji liturgicznej*, RBL 42 (1989), s. 187-198; por. DYL, *Posoborowe przepisy prawno-liturgiczne*, s. 381-382.

drugiej strony ołtarza (por. OWMR 308)⁸⁵. Ks. Kotlimowski zauważa, że na początku XXI w. prawie we wszystkich kościołach diecezji grodzieńskiej, księża zaczęli używać parafinowych świec (przywożonych z Polski), tylko w niektórych kościołach czy kaplicach zachował się wcześniejszy zwyczaj umieszczania świec woskowych (np. pobernardyński kościół w Grodnie). Dopuszczalne jest także elektroniczne oświetlenie, lecz znajdujące się poza ołtarzem⁸⁶.

Ks. Sosnowski przypomina, że odpowiedzialni za budowę nowych kościołów winni umieścić tylko jeden stały ołtarz, który ma być namaszczonej przez biskupa olejem krzyżma. Natomiast w starych kościołach nie zabrania się sprawowania Mszy św. przy bocznych ołtarzach (por. IOe 93; OWMR 303). Jeśli zaś chodzi o ołtarze polowe znajdujące się poza kościołem lub kaplicą, np. przy krzyżach, na cmentarzu itp., należy się o nie zatroszczyć, aby były solidnie umocowane i zabezpieczone przed deszczem, kurzem i wiatrem, oraz estetycznie udekorowane. Ks. Sosnowski przypomina, że na celebrację przy odpowiednim stole ołtarzowym poza kościołem lub kaplicą (polowy ołtarz) trzeba otrzymać pisemne pozwolenie od biskupa diecezjalnego (wyjątkiem jest Msza św. na cmentarzu i w domu chorego)⁸⁷.

We wnętrzach sakralnych, w harmonii z kompozycją i stylem ołtarza oraz prezbiterium, ważną funkcję spełniają również dekoracje kwiatowe. Będąc wytworem rąk człowieka, są równocześnie uzewnętrznieniem jego modlitwy, pomagają przeżyć spotkanie z Bogiem w przestrzeni sakralnej⁸⁸. S. Ludwika Surowikina podaje, że wierni Grodzieńszczyzny od wielu pokoleń, zwłaszcza w święto Wniebowzięcia NMP (15 sierpnia), w kościołach i kaplicach dokonują poświęcenia kwiatów i ziół, a w czasie nabożeństw majowych i czerwcowych przyozdabiają kwiatami budynki sakralne, przydrożne kapliczki, figurki i krzyże. Kwiaty służą także do ozdoby feretronów i sztandarów. Ponadto dziewczynki sypią płatki kwiatów przed Najświętszym Sakramentem itd. Jeśli chodzi o ozdabianie budynków sakralnych i ich wnętrza, to w okresie Adwentu (za czasów archidiecezji wileńskiej i obecnie w diecezji grodzieńskiej) wierni dekorują te miejsca z pewnym umiarem, odpowiadającym charakterowi tego czasu

---

⁸⁵ Por. B. NADOLSKI, *Ołtarz*, LL, s. 1097; por. M.E. ROSIER-SIEDLECKA, *Estetyka dekoracji wnętrza kościoła*, w: *Sztuka w liturgii*, red. W. Świerżawski, [Misterium Christi, t. 7], Zawichost – Kraków – Sandomierz 2013, s. 180-181; por. DYL, *Posoborowe przepisy prawno-liturgiczne*, s. 379.

⁸⁶ Por. KOTLIMOWSKI I.

⁸⁷ Por. SOSNOWSKI.

⁸⁸ Kwiaty, przez wieki w symbolice chrześcijańskiej odgrywały i nadal pełnią istotną rolę. Rośliny, od momentu ich stworzenia, posiadają nie tylko charakter konsumpcyjny czy estetyczny, ale i symboliczny, bo przeniknęły niemal do każdej sfery kultury chrześcijańskiej. Por. B. NADOLSKI, *Kwiaty w liturgii*, LL, s. 707-708; por. D. FORSTNER, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 2001, s. 184-193.

(wyjątkiem pozostała III niedziela Adwentu). Nie czynią tego w okresie Wielkiego Postu, z wyjątkiem jego IV niedzieli (por. OWMR 305). Siostra przypomina, że kwiaty mają być umieszczone nie na mensie ołtarza (co niestety zauważa się w niektórych kościołach czy kaplicach), ale raczej obok niego. Przy ustawianiu bukietów w tych miejscach należy pamiętać o zapewnieniu wiernym swobodnego przystępowania do Komunii św. (dotyczy to szczególnie kościołów i kaplic z małym prezbiterium). Należy pamiętać, że dekoracje kwiatowe mają pomagać, a nie przeszkadzać wiernym w doświadczaniu sacrum podczas modlitwy. Wypada w tym miejscu wspomnieć również o kilku kwestiach praktycznych. Jednym z podstawowych „grzechów” florystów jest umieszczanie w kościele plastikowych bukietów, co nie tylko jest nieestetyczne, ale pozostaje w sprzeczności z ideą składania daru, jakim są kwiaty, oraz związanymi z tym uczuciami. Natomiast naturalne kwiaty swym niepowtarzalnym pięknem przynoszą wierzącym radość i zachęcają do uwielbienia Boga w jego dziełach, a systematyczne ich zmienianie pokazuje troskę parafian o swoją świątynię. S. Surowikina zwraca też uwagę, że przy dekorowaniu świątyni należy myśleć o sacrum i nie ulegać wszechobecnej tandecie witryn sklepowych (por. IOe 94)⁸⁹. To wszystko winno pomagać w uczestnictwie w liturgii słowa, prowadzącej do liturgii eucharystycznej⁹⁰. Siostra dodaje również, że w uboższych latach minionego stulecia sakralne budynki upiększono prostymi kwiatami, zazwyczaj z ogrodu, co zauważa się i dziś zarówno w wiejskich, jak i miejskich parafiach. Natomiast w parafiach bogatszych, bogatsze są i kwiaty przywożone z hurtowni⁹¹.

Liturgia eucharystyczna rozpoczyna się obrzędem przygotowania darów (chleba, wina i wody)⁹². Od reformy liturgii po *Vaticanum II* dary te mogą przynosić zgromadzeni wierni, nie tylko posługujący przy ołtarzu, co miało miejsce w liturgii przedsoborowej (por. OWMR 73)⁹³. Ks. Kotlimowski zauważa, że w diecezji grodzieńskiej podczas celebracji Eucharystii dary najczęściej przynoszone są na ołtarz z kredencji przez

---

⁸⁹ Por. SUROWIKINA.

⁹⁰ Por. M. PASTOUREAU, *Średniowieczna gra symboli*, Warszawa 2006, s. 91-108; por. W. KOPALIŃSKI, *Słownik symboli*, Warszawa 2001, s. 44-45, 298-300; por. J. SMOSARSKI, *Oblicza świąt*, Warszawa 2005 s. 101-156; por. B. OGRODOWSKA, *Polskie obrzędy i zwyczaje doroczne*, Warszawa 2006 s. 10-81; por. A. DYL, *Posoborowe przepisy prawno-liturgiczne*, s. 85.

⁹¹ Por. SUROWIKINA.

⁹² Por. B. NADOLSKI, *Liturgika. Eucharystia*, s. 233; por. A.L. SZAFRAŃSKI, *Teologia liturgii eucharystycznej*, Lublin 1978, s. 151-152.

⁹³ Obrzęd przygotowania darów ofiarnych sięga czasów Starego Testamentu, gdzie prawo Mojżeszowe zobowiązywało każdego Izraelitę do składania Bogu pierwociny płodów ziemi lub ofiarowania dziecka płci męskiej. Natomiast w pierwszych latach chrześcijaństwa znana była praktyka dziesięciny (dziesiąta część swojego zarobku). Por. J. GRZEŚKOWIAK, *Przygotowanie darów*, w: *Mszal księga życia chrześcijańskiego*, red. B. Nadolski, Poznań 1986, s. 355, 363-369; por. W. ŚWIERZAWSKI, *Eucharystia Chrystusa i Kościoła*, s. 54-60.

ministrantów, a nawet w Mszach codziennych przez samego celebransę, natomiast wierni przynoszą dary ze stolika ustawionego przy wejściu do kościoła w czasie wielkich uroczystości parafialnych lub we Mszy w małych grupach, gdzie wierni (dzieci, młodzież, wychowawcy oraz dorośli) poza chlebem, winem i wodą, przynoszą inne dary materialne (np. dla biednych). Procesji tej towarzyszy komentarz lub śpiew (por. OWMR 73-74; DK 5). W darach ofiarnych dzieci zazwyczaj przynoszą swoje modlitewniki, książki szkolne, skrypty, zeszyty itp., natomiast dorośli: owoce i narzędzia pracy. Zdaniem ks. Kotlimowskiego jest to symboliczny gest, który pogłębia zrozumienie sensu i celu zgromadzenia eucharystycznego, jak również budowanie wspólnoty i wzajemnej miłości (por. Oz 6, 6; 1 J 4, 20)⁹⁴. Z punktu widzenia teologii darów ofiarnych w Eucharystii wyżej wspomniane dary symboliczne mają jednak wątpliwą wymowę. Prawdziwymi darami, odpowiadającymi naturze Eucharystii, są chleb i wino, będące znakiem duchowych ofiar wiernych, oraz ofiary na tacę lub inne ofiary materialne na potrzeby wspólnoty parafialnej lub potrzebujących spoza parafii, będące realnym, a nie tylko symbolicznym darem.

Ks. Trubowicz wspomina o zachętach Synodu Wileńskiego i Synodu Diecezji Mińsko-Mohylewskiej, Pińskiej i Witebskiej oraz kurii grodzieńskiej, aby kapłani wychowywali swych parafian do składania ofiar pieniężnych na tacę jako znaku daru z siebie w Eucharystii. Zebraną ofiarę umieszcza się zazwyczaj przed ołtarzem głównym lub bocznym, lub też znosi się do zakrystii. W czasach Związku Sowieckiego tacę zbierał kościelny lub upoważniona osoba. Zbiórki można było przeprowadzać wewnątrz kościołów i na zewnątrz, jeśli było ogrodzenie. Nie było wymogu uzyskania od władz zgody na zbiórki „na tacę” w czasie Mszy oraz na zbiórki do skarbonki. Obecnie w diecezji grodzieńskiej taca jest zbierana głównie podczas niedzielnych Mszy i uroczystości, a w niektórych parafiach także podczas Mszy pogrzebowych lub w Wielką Sobotę przy okazji poświęcenia pokarmów⁹⁵.

W czasie liturgii eucharystycznej istnieje także możliwość okadzenia darów, ołtarza, krzyża, obrazów, paschału i wiernych (por. Ap 8, 3-4; OWMR 75)⁹⁶. Jak zauważa ks. Obuchowski, obecnie w diecezji grodzieńskiej ma to miejsce jedynie w większych parafiach na Mszy niedzielnej oraz podczas uroczystości parafialnych, jeżeli są do tego przygotowani ministranci. W terenie diecezji grodzieńskiej przed jej powstaniem obrzęd

---

⁹⁴ Por. KOTLIMOWSKI I.

⁹⁵ Por. TRUBOWICZ I.

⁹⁶ J. GRZEŚKOWIAK, *Przygotowanie darów*, s. 369; por. M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, s. 357-358; T. SINKA, *Ceremonie Mszy świętej*, s. 41; A. ROGUET, *Msza święta dzisiaj*, s. 102.

ten wykonywali tylko starsi mężczyźni, nie zaś młodszy ministranci, bo władze komunistyczne zabraniały dzieciom chodzić do kościoła i służyć w nich. Okadzenie nie jest jednak konieczne i w tym czasie lud razem z organistą może wykonywać przygotowany śpiew (por. OWMR 74). W trudnych sowieckich latach, gdy nie można było kupić kadzidła, proboszcz lub zakrystian zazwyczaj przygotowywali je sami z drewna, kory, owoców, nasion, żywicy, liści, korzeni i kwiatów. Obecnie kadzidło można kupić w sklepiku z dewocjonaliami przy kurii grodzieńskiej lub w Polsce⁹⁷. Należy przy tym pamiętać, że przygotowanie ofiary to nie tylko materia, ale też sam człowiek, który musi być do niej duchowo przygotowany⁹⁸.

Po przygotowaniu darów całe zgromadzenie liturgiczne jednoczy się wokół centralnej i kulminacyjnej części akcji liturgicznej, którą jest modlitwa eucharystyczna, czyli modlitwa dziękczynienia i uświęcenia (por. OWMR 78; KKK 1352)⁹⁹. Pierwszą część tej modlitwy stanowi prefacja (por. Hbr 1, 1-3; KL 50-51; OWMR 364)¹⁰⁰. Ks. Kotlimowski zauważa, że wszystkich prefacji w mszale białoruskim jest 86, a w polskim 97. Dzielą się one na własne – wyznaczone na konkretny dzień lub obchód liturgiczny; okresowe – przeznaczone na niedziele i dni powszednie poszczególnych okresów roku kościelnego, i pozostałe – odpowiednie na inne obchody liturgiczne. Troszcząc się o dobro duchowe wiernych, celebrans może korzystać z tak wielkiego bogactwa prefacji, dobierając je stosownie do dnia okresu roku liturgicznego czy sytuacji modlącego się ludu¹⁰¹. Ks. Kotlimowski dodaje, że na omawianym terenie w niedziele śpiewane są najczęściej prefacje w języku polskim, a nie białoruskim, gdyż większość księży nie potrafi czytać nut i śpiewać zgodnie z nimi w języku białoruskim. Melodia prefacji w języku polskim jest bardziej utrwalona i wykonywana z pamięci. W dni zwykłe prefacje są raczej recytowane¹⁰².

W niedzielę i dni powszednie na Grodzieńszczyźnie celebransi zazwyczaj używają II modlitwy eucharystycznej, a o wiele rzadziej III modlitwy eucharystycznej.

---

⁹⁷ Por. OBUCHOWSKI.

⁹⁸ Por. J. GRZEŚKOWIAK, *Przygotowanie darów*, s. 369.

⁹⁹ S. CZERWIK, *Modlitwa Eucharystyczna*, w: *Msza święta*, red. W. Świerzawski, [Misterium Christi, t. 3], Zawichost – Kraków – Sandomierz 2012, s. 307; por. W. ŚWIERZAWSKI, *Eucharystia Chrystusa i Kościoła*, s. 61-63; por. W. DANIELSKI, *Struktura celebracji Mszy św. i uczestnictwo wiernych*, w: *Mszał księgą życia chrześcijańskiego*, Katowice 1998, s. 428-429.

¹⁰⁰ Prefacja (łac. *praefatio*) oznacza – mówić przed rozpoczęciem innej czynności i wobec zgromadzonych. Por. B. MATCZAK, *Cipriano Vagaggini OSB i reforma liturgiczna*, Kraków 2013, s. 175-254; por. B. NADOLSKI *Liturgika. Eucharystia*, s. 250-262; por. S. CZERWIK, *Prefacje o misteriach Chrystusa w Mszale rzymskim Pawła VI. Geneza i teologia*, Warszawa 1984, s. 354.

¹⁰¹ Por. KOTLIMOWSKI I; por. РБМ, *Прэфацыя*, с. 538-623.

¹⁰² Por. KOTLIMOWSKI I.

Natomiast I modlitwa eucharystyczna (kanon rzymski) jest najczęściej wybierana w Wielki Czwartek, Wigilię Paschalną, w samym dniu Wielkanocy lub w inne uroczystości. Modlitwy eucharystyczne są niemal wyłącznie recytowane, a wyjątek stanowią uroczyste Msze w Wyższym Seminarium Duchownym w Grodnie, podczas których są śpiewane¹⁰³. Księża winni też wypowiadać słowa modlitwy eucharystycznej głośno i jasno, niczego w niej nie dodając ani nie zmieniając według własnej inwencji. Tej modlitwie nie towarzyszy muzyka ani śpiew, z wyjątkiem aklamacji po przeistoczeniu. Należy zachować tradycję dzwonienia sygnaturką, dzwonekami lub gongiem podczas podniesienia¹⁰⁴.

2.4. Obrzędy Komunii Świętej

Szczytowym momentem uobecnienia Chrystusa we Mszy św. jest przeistoczenie i Komunia Święta. Przyjmuje ją najpierw przewodniczący, a następnie reszta wspólnoty¹⁰⁵. Synod Diecezji Mińsko-Mohylewskiej, Pińskiej i Witebskiej z 2000 r. w nr. 609 podkreśla, że Komunia św. jest źródłem całego życia chrześcijańskiego i kultu eucharystycznego, przez co Kościół żyje i ustawicznie wzrasta (por. KKK 1391; KPK 897). Leczy ona człowieka z grzechów powszednich, zabezpiecza przed śmiertelnymi oraz umacnia w łasce, aby mógł on żyć w miłości do Jezusa i bliźniego (por. J 6, 56; KKK 1416)¹⁰⁶. Synod w nr. 619-625 dodaje, że Eucharystia buduje Kościół, jednakże potrzebne jest przygotowanie wiernych, które należy do podstawowych zadań duszpasterstwa. Chodzi tu o staranne przygotowanie do I Komunii św., późniejszą katechezę dzieci, młodzieży i dorosłych, a także nauczanie poprzez homilie, rekolekcje i postugę w konfesjonale (por. KL 14)¹⁰⁷.

Obrzędy Komunii rozpoczynają się od *Modlitwy Pańskiej*, której Jezus nauczył swoich uczniów¹⁰⁸. W swoim wywiadzie ks. Trubowicz zaznacza, że wierni podczas tej

---

¹⁰³ Por. TAMŻE.

¹⁰⁴ Por. TAMŻE.

¹⁰⁵ Por. J. STOKA, *Obrzęd Komunii*, w: *Msza święta*, red. W. Świerżawski, [Misterium Christi, t. 3], Zawichost – Kraków – Sandomierz 2012, s. 353-354; A.L. SZAFRAŃSKI, *Teologia liturgii eucharystycznej*, s. 149-150.

¹⁰⁶ T. WYSZYŃSKI, *Eucharystia. Pomoce do studium traktatu – do użytku wewnętrznego*, [Teologia Dogmatyczna, t. 12], Grodno 2005, s. 113-115; por. BENEDYKT XVI, *Eucharystia musi być centrum waszego życia. Msza święta na zakończenie Światowego Dnia Młodzieży 21 VIII 2005*, L'ORPol 26 (2005), nr 10, s. 26-27.

¹⁰⁷ Por. S. WARZESZAK, *Tajemnica Eucharystii*, s. 128.

¹⁰⁸ Por. T. PUSZCZ, *Na spotkanie Pana...*, s. 198-202; por. M. ZACHARA, *Msza Święta: Liturgiczne ABC*, s. 138-139.

modlitwy trzymają złożone ręce na znak pokornej prośby do Pana. Jednak w ostatnich latach, zwłaszcza podczas Mszy z udziałem dzieci, ale też w innych okolicznościach, wszyscy uczestnicy wraz z kapłanem i służbą liturgiczną biorą się za ręce lub mają rozłożone ręce w postawie oranta. Postawa ta tłumaczona jest najczęściej tym, że modlący się z całą ufnością zwracają się do Boga i oczekują od Niego pomocy, opierając się na najstarszej postawie modlitewnej przekazanej przez liturgię¹⁰⁹.

Obrzędem przygotowania do Komunii św. jest znak pokoju, będący wyrazem jedności zgromadzonych przed przystąpieniem do Stołu Pańskiego (por. OWMR 154)¹¹⁰. W posynodalnej adhortacji apostołskiej *Sacramentum Caritatis* Benedykt XVI podkreśla wagę miłości w świecie i między ludźmi, zachęcając, aby szczególnie w dzisiejszych czasach, kiedy świat jest obciążony konfliktami, gest pokoju nabierał konkretnego znaczenia i zadania w Kościele i rodzinach. To pozwala zrozumieć, dlaczego nie należy go bagatelizować ani też narażać na śmieszność przez wszelkiego rodzaju przerysowania czy zbędne komentarze i gesty (por. OWMR 82)¹¹¹.

Ks. Kotlimowski w rozmowie z 13 listopada 2015 r. zwrócił uwagę na wagę znaku pokoju w latach 1964-1991, a także na sposób jego wykonywania w diecezji grodzieńskiej. Obecnie przy przekazywaniu tego znaku podczas Mszy św. wierni mogą po cichu mówić „Pokój nam wszystkim”, czynić go poprzez ukłon głową w stronę najbliższej stojącej osoby albo przez podanie ręki (por. SC 33, 82; OWMR 82. 154). Jest niedopuszczalne, aby podczas przekazania znaku pokoju kapłan celebrujący Mszę opuszczał prezbiterium, odchodząc od ołtarza do wiernych stojących w kościele (por. OWMR 154). W praktyce duszpasterskiej wyjątkiem może być np. ślub, chrzest lub pogrzeb, gdy kapłan podchodzi do wiernych znajdujących się w bezpośredniej bliskości ołtarza. W niektórych parafiach diecezji grodzieńskiej istnieje zwyczaj, że nowożeńcy podczas przekazywania znaku pokoju wręczają swoim rodzicom kwiaty. W okresie komunizmu na Białorusi znak pokoju przekazywano wyłącznie przez skłon głowy lub podanie prawej ręki najbliższej stojącej osobie. Gest ten wyraża dzielenie się miłością z innymi, a także wdzięcznością za rodzicielską miłość. Przez ten gest uczestniczący w

---

¹⁰⁹ Por. TRUBOWICZ I.

¹¹⁰ W pierwszych wiekach chrześcijaństwa istniał zwyczaj pozdrawiania się przez wierzących pocałunkiem, który praktykowano nie tylko podczas Eucharystii, lecz także podczas zgromadzeń modlitewnych poza Eucharystią oraz na zakończenie modlitw (2 Kor 13, 12). Pocałunek pełnił dwojaką funkcję: był wyrazem wzajemnej jedności ze Zbawicielem oraz przypieczętowaniem wspólnych modlitw. Por. EPISKOPAT POLSKI, *Przepisy wykonawcze do Instrukcji Kongregacji do spraw Sakramentów i Kultu Bożego „Inaestimabile donum” z 3 IV 1980 (11 XII 1980) nr XI.*

¹¹¹ BENEDYKT XVI, *Posynodalna Adhortacja Apostolska „Sacramentum caritatis”* (22 II 2007), nr 49.

Eucharystii podkreślają swą miłość, życzliwość, przebaczenie, pomoc oraz gotowość dzielenia się radością wiary z każdym człowiekiem, uważając, że wszyscy są naszymi braćmi i siostrami. Gest ten jest prawdziwy tylko wtedy, gdy w sercu człowieka panuje gotowość do bycia w jedności ze wszystkimi. Jeżeli zaś pozostaje zamknięty choćby na jednego obecnego lub nieobecnego człowieka, to znak pokoju jest fałszywy¹¹².

Specyfiką liturgii rzymskiej stało się przekazywanie znaku pokoju przed Komunią św., gdyż przygotowuje on wierzących na przyjęcie Zbawiciela. Od najdawniejszych lat zachował się zwyczaj udzielania Komunii św. bezpośrednio do ust komunikującego¹¹³. Ks. Kotlimowski zauważa, że na terenie diecezji grodzieńskiej wierni zachowali i przekazali następnym pokoleniom zwyczaj przyjęcia Ciała Zbawiciela tylko do ust, z rękami złożonymi na piersiach. Nie stosuje się udzielania Komunii św. na rękę, gdyż nigdy nie istniał na tym terenie taki zwyczaj. Jeśli zaś chodzi o sposób rozdzielania i przyjmowania Komunii św., to formuje się procesja komunijna w postawie klęczącej (wzdłuż kościoła i w bocznych nawach). Do rozpadu reżimu komunistycznego wierni przyjmowali Komunię św. tylko i wyłącznie na kolanach. Potem w niektórych parafiach zaczęto wprowadzić procesje komunijne i przyjmowanie Komunii św. w postawie stojącej. W praktyce wygląda to tak, że przyjmujący zbliżają się procesyjnie do ołtarza i przyklękając na jedno kolano przed szafarzem Komunii, przyjmują ją do ust (por. RS 90-92; OWMR 160-161)¹¹⁴. Zdarza się też, że Komunia udzielana jest wzdłuż nawy bocznej, przy czym Komunię wierni przyjmują do ust¹¹⁵.

Szafarzami Komunii są kapłani oraz diakoni i klerycy jako nadzwyczajni szafarze. Obecnie poza akolitami (klerycy) nie ma w diecezji grodzieńskiej szafarzy nadzwyczajnych, choć w czasach sowieckich, z powodu braku kapłanów, dość często szafarzami Komunii byli świeccy¹¹⁶.

---

¹¹² KOTLIMOWSKI I.

¹¹³ Por. B. NADOLSKI, *Liturgika. Eucharystia*, s. 350-351; por. TENŹE, *Komunia Eucharystyczna*, LL, s. 659; por. J. SROKA, *Obrzęd Komunii*, s. 359; por. W. PAŁĘCKI, *Pytanie o liturgię*, s. 131-132.

¹¹⁴ Por. KOTLIMOWSKI I.

¹¹⁵ Por. WYSZYŃSKI.

¹¹⁶ Por. KOTLIMOWSKI I.

2.4.1. Post eucharystyczny

Jednym z fenomenalnych sposobów przygotowania swego serca do karmienia się Chrystusem, jest post Eucharystyczny (por. KKK 1387; KPK 919). Jest on szczególnym znakiem czci i szacunku do Najświętszego Ciała¹¹⁷.

Władza Kościoła archidiecezji wileńskiej i diecezji grodzieńskiej, opierając się na przepisach wydanych przez Pawła VI i KPK, wymaga od przystępujących do Komunii św., aby zachowywali post przynajmniej godzinę przed przyjęciem Ciała Chrystusowego. Postu nie łamie spożycie zwykłej wody czy też lekarstw. Post ten obowiązuje nie tylko wiernych świeckich, lecz i sprawujących Eucharystię (por. KPK 919 §1). Taki wymóg jednogodzinnego postu eucharystycznego nie odnosi się do kapłana sprawującego w danym dniu trzy Msze św., pozwalając mu na spożycie czegoś przed drugą lub trzecią Mszą, nawet gdy nie zachodzi przerwa jednej godziny (por. KPK 919 §2). Ponadto post ten nie dotyczy pewnych osób przebywających w szpitalach lub w domach, chorych, starszych niemogących opuszczać domu i tych, którzy im posługują (por. KPK 919 §3). Przed usankcjonowaniem tej normy przez KPK promulgowany w 1983 r., post eucharystyczny wynosił trzy godziny, gdy chodzi o pokarm stały i przyjmowanie alkoholu, i jednej godziny, gdy chodzi o napoje niealkoholowe, z wyjątkiem lekarstwa i wody¹¹⁸. W swoim wywiadzie ks. Wyszynski dodaje, że wierni na omawianym terenie, pouczeni przez duszpasterzy, starają się zachowywać post wg przepisów KPK 1983 r., lecz można spotkać przypadki, gdzie przyjmujący Komunię zachowują postu przez dwie godziny i dłuższy¹¹⁹.

2.4.2. Częstotliwość przyjmowania Komunii świętej

Reforma liturgii wpłynęła znacznie na częstotliwość przyjmowania Komunii św. przez wiernych. Przystępują oni do spożycia Chleba Pańskiego zazwyczaj podczas

---

¹¹⁷ W pierwszym wieku chrześcijaństwa nie było postu eucharystycznego, gdyż sprawowana Ofiara Chrystusa z Dwunastoma Apostołami odbywała się po posiłku. Pierwsze wzmianki o praktykowaniu tego postu pojawiają się u św. Tertuliana, a w IV w., od synodów w Hipponie (393) i Kartaginie (397) stosuje się odpowiednie przepisy. E. SZTAFROWSKI, *Tajemnica eucharystii w praktyce życia chrześcijańskiego*, w: *Sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego*, red. J. Kudasiewicz, Warszawa 1981, s. 425; por. NADOLSKI, *Liturgika. Eucharystia*, s. 362; por. TENŻE, *Post eucharystyczny*, LL, s. 1209-1210.

¹¹⁸ Godzina postu eucharystycznego według KPK z 1983 r. liczy się do momentu przyjęcia Najświętszego Sakramentu, a nie do rozpoczęcia Mszy św.; por. KONGREGACJA KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Instrukcja „Immensae caritatis” o ułatwieniu w niektórych wypadkach przyjmowania komunii sakramentalnej* (20 I 1973), nr III.

¹¹⁹ Por. WYSZYŃSKI.

Eucharystii albo też poza nią codziennie, tygodniowo, miesięcznie albo okresowo. W ten sposób Kościół ustawicznie ich żywi i sam wzrasta, zabezpieczając wiernych w wytrwaniu w łasce (por. KK 26)¹²⁰. Zwracając uwagę na sytuację współczesnych katolików oraz ich duchowe potrzeby, Kościół proponuje wiernym trwanie w łasce uświęcającej i przyjmowanie Komunii św. częściej niż raz na kilka miesięcy; jednocześnie – jak już mówiono – kładzie nacisk na formację wiernych poprzez homilię, rekolekcje, katechezę oraz podczas posługi w konfesjonale, by wszyscy mogli godnie przyjąć „Boski posiłek”¹²¹.

Ks. Wyszynski podkreśla, że na terenie diecezji grodzieńskiej na przestrzeni dziesięcioleci (nie zrażając się trudnymi warunkami politycznymi) duszpasterze, katecheci lub osoby starsze troszczyli się o wychowanie wiernych do przyjmowania Komunii św. (por. KL 48, 55; EM 3b; KPK 528 §2, 898; DOK 88-89). W naukach swoich zachęcali, żeby uczestnicy Mszy św. starali się być w stanie łaski uświęcającej i przyjmować Najświętsze Ciało Pana Jezusa (por. EM 31; KKK 1388; KPK 917). Jeżeli z różnych powodów byłoby to jednak niemożliwe, to aby uczynili to przynajmniej raz w roku w okresie wielkanocnym (por. KPK 920; KKK 1389; KKKW 708). Niestety nadal nie brakuje wiernych, którzy przyjmują Eucharystię nie tylko raz na rok, lecz nawet raz na kilka lat¹²². Duszpasterze winni czuwać, zwłaszcza podczas wielkich celebr, aby nie udzielić Komunii św. niechrześcijanom lub niekatolikom (por. KPK 915). Nadto powinni od czasu do czasu zwrócić uwagę osobom obecnym na Mszy św. na przepisy i dyscyplinę, których należy ściśle przestrzegać. Duchowni mają także zatroszczyć się, aby komunikujący byli w stanie łaski uświęcającej, wolni od grzechów ciężkich oraz mieli szczerą intencję pojednania się z Chrystusem.

Biskup diecezji grodzieńskiej nakazuje księżom swojej diecezji, aby nieustannie troszczyli się o przygotowanie i wychowanie wiernych do Komunii św. (np. w czasie rekolekcji, kazań, katechez itp.). Nakaz motywuje tym, że wierni, mając szerokie sumienie, bardzo często posilają się Jezusem w Komunii św., nie będąc nawet w stanie łaski uświęcającej. Z powodu zaniechania pracy nad własnym sumieniem nie potrafią zobaczyć swoich grzechów lub z łatwością starają się usprawiedliwić siebie. Jak bowiem poucza KKK w nr. 1385 o przygotowaniu się do tej wielkiej i świętej chwili, wierni

---

¹²⁰ A.L. SZAFRAŃSKI, *Teologia liturgii eucharystycznej*, s. 147-148.

¹²¹ Por. T. WYSZYŃSKI, *Eucharystia*, s. 105-106.

¹²² Por. TAMŻE; por. KOMISJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW. *Instrukcja Kongregacji Obrzędów „Eucharisticum Mysterium” o kulcie tajemnicy eucharystycznej* (11 IX 1967), nr. 5-15.

przyjmujący Komunie św. oczyszczają się z powszednich grzechów przez akt pokutny, który dokonuje się na początku każdej Mszy św., natomiast z grzechów ciężkich, korzystając ze spowiedzi, aby odbudować jedność z Bogiem (por. KKK 1385). Z tego powodu władze diecezjalne zobowiązują kapłanów do posługi w sakramencie pokuty i pojednania oraz formacji sumień wiernych, aby często i godnie byli gotowi przystępować do Stołu Pańskiego (por. EM 35). Należy zwrócić szczególną uwagę na osoby rozwiedzione i żyjące w nowych związkach cywilnych, aby udzielać im sakramentów tylko podczas choroby lub starości, lub jeśli zobowiążą się do całkowitej wstrzeźliwości małżeńskiej i nie będzie to zgorzeniem dla pozostałych wiernych (por. FC 84; KK 11; RS 86). Przyjmujący Komunię św. dodatkowo mają także być pouczeni o owocach przyjęcia Najświętszego Ciała, a są nimi: łaska duchowego pożywienia, ochrona przed grzechem, zgładzenie grzechów lekkich, ochrona przed ciężkimi i śmiertelnymi grzechami oraz budowanie Kościoła (por. KKK 1391-1401)¹²³.

Pełne uczestnictwo we Mszy św. dokonuje się poprzez przyjęcie Komunii świętej. Dlatego też w okresie po Soborze Watykańskim II dopuszczono możliwość przyjęcia Komunii św. przez wiernych drugi raz tego samego dnia, jeżeli po raz drugi uczestniczą w całej Mszy św. (por. KPK 917)¹²⁴. Początkowo w 1964 r. Stolica Apostolska zezwoliła na przyjęcie Komunii św. drugi raz tylko wiernym uczestniczącym w Pasterce Bożego Narodzenia i Wigilii Paschalnej. Dwa lata później możliwość ta została rozciągnięta na Wielki Czwartek: Mszę Krzyżma oraz Mszę Wieczerzy Pańskiej. Rozpowszechnianie się celebrowanie Mszy niedzielnej w sobotę wieczorem także uwydatniło ten problem (por. EM 28)¹²⁵. Dopiero w roku 1973 dopuszczono możliwość przyjmowania przez wiernych Komunii św. dwukrotnie tego samego dnia podczas udzielania sakramentów, I Komunii św., pogrzebów i mszy za zmarłych, poświęcenia kościoła lub ołtarza, uroczystości Ciała i Krwi Chrystusa, wizytacji kanonicznej i zakonnej, kongresów eucharystycznych lub mariologicznych, misji, sympozjów, pielgrzymek i przy udzielaniu wiatyku¹²⁶. Jednakże,

---

¹²³ Por. *Synodus Archidioecisana Vilnensis*, Vilno 1932, s. 253; por. JAN PAWEŁ II, *Encyklika „Ut unum sint”* (25 V 1995), nr 46; por. B. NADOLSKI *Liturgika. Eucharystia*, s. 359-360; por. MRP, *Obrzęd poświęcenia wody i pokropienia wiernych*, s. (2-5); por. РМБ, *Парадак асвятчэння вады і акраплення вернікаў*, Мінск 2004, s. 1553-1557.

¹²⁴ Por. *Instrukcja „Immensae caritatis”*, nr II; por. M. PASTUSZKO, *Jednorazowa lub dwukrotna Komunia święta w czasie dnia*, WWK 38 (1985) nr 1-3, s. 66-71; por. W. PAŁĘCKI, *Pytanie o liturgię*, s. 132.

¹²⁵ Por. *Instrukcja Kongregacji Obrzędów „Eucharisticum Mysterium”* (25 V 1967), nr 28; por. *Instrukcja „Immensae caritatis”*, nr II; por. B. NADOLSKI *Liturgika. Eucharystia*, s. 359.

¹²⁶ Por. *Instrukcja „Immensae caritatis”*, nr II; por. B. NADOLSKI, *Liturgika. Eucharystia*, s. 359.

jak zaznacza prawo kościelne, po raz drugi można to uczynić tylko w czasie Eucharystii, w której uczestniczy się od początku do końca (por. KPK 917)¹²⁷.

Ks. Wyszyński, odnosząc się do dwukrotnego przyjmowania Komunii św. tego samego dnia, przypomina o konieczności uprzedniego pouczenia wiernych przez duszpasterzy o aktywnym uczestnictwie w czasie całej celebracji mszalnej (od początku do końca), a później o warunkach powtórnego przyjęcia Chrystusa do swego serca (por. EM 28; IOe 60; KPK 917). Podkreśla on, że na terenie diecezji grodzieńskiej wierni od lat tradycyjnie przystępują co miesiąc do Komunii św., szczególnie w pierwszy czwartek, piątek i sobotę oraz w pierwszą niedzielę miesiąca. Duszpasterze i katecheci z pomocą rodziców zachęcają do zachowania tej dawnej tradycji dzieci po I Komunii św., a także osoby przygotowujące się do bierzmowania. Do dawania dobrego przykładu młodemu pokoleniu Kościoła zachęca również rodziny, zwłaszcza podczas chrztu św., I Komunii św., białego tygodnia, bierzmowania, sakramentu małżeństwa, dnia chorych (11 II), pogrzebu oraz innych okazji.

Wiernym pragnącym zjednoczyć się ze Zbawicielem podczas Eucharystii, a nie mającym tej możliwości z powodu różnych życiowych sytuacji, duszpasterze zalecają Komunię św. duchową (por. EdE 33-34; KKK 950)¹²⁸. W swojej istocie polega ona na osiągnięciu jedności z Chrystusem, nie przez przyjęcie sakramentalne Komunii, lecz przez same pragnienie przyjęcia Najświętszego Sakramentu. Świadczy to o opartej na miłości wierze w realną obecność Chrystusa w Eucharystii i w jej uświęcającą moc. Ważnym czynnikiem pokarmu duchowego jest samo pragnienie płynące z żywej wiary w sakrament Eucharystii przynoszący zbawienie oraz umacniający miłość¹²⁹. Do takiego przyjmowania Komunii św. duszpasterze na Grodzieńszczyźnie zachęcali wiernych także w czasach sowieckich, z powodu braku kapłanów i dużej odległości od kościołów. Wierni dość często korzystali z Komunii duchowej. Starsi wierni pamiętają o tej praktyce i korzystają z tych zachęt po dziś dzień, szczególnie w czasie choroby i starości¹³⁰.

2.4.3. Komunia pod obiema postaciami

Odnowa liturgiczna podjęta staraniem ojców soborowych poszerzyła możliwość przyjmowania Komunii św. pod obiema postaciami, nawiązując tym samym do

---

¹²⁷ Por. B. NADOLSKI, *Liturgika. Eucharystia*, s. 359; por. TENŹE, *Komunia eucharystyczna*, s. 664-665.

¹²⁸ Por. WYSZYŃSKI.

¹²⁹ Por. B. NADOLSKI *Liturgika. Eucharystia*, s. 360-361; TENŹE, *Komunia eucharystyczna*, s. 666-668.

¹³⁰ Por. WYSZYŃSKI.

starożytnej tradycji Kościoła (por. Mt 26, 26-27; 1 Kor 11, 20; KL 55)¹³¹. Możliwość ta jest również bezpośrednim nawiązaniem do historii zbawienia i związanej z nią uczy podczas zawarcia pierwszego przymierza (por. Wj 24, 11). Stolica Apostolska przewiduje jedenaście sytuacji, w których ordynariusze mogą zezwolić na udzielanie Komunii pod dwiema postaciami, określając komu można jej udzielać (por. EM 32; KPK 925)¹³². Kościół zwraca się szczególnie do wszystkich duchownych i katechetów, aby w ramach katechezy zatroszczyli się o pouczenie i przygotowanie ludu Bożego do właściwego rozumienia i przyjmowania Komunii św. pod obiema postaciami (por. RS 100-105; KKK 1390; OWMR 282-285)¹³³.

Ks. Wyszyński przypomina, że biskup diecezji grodzieńskiej nakazuje swoim kapłanom, aby udzielając Komunii św. pod dwoma postaciami zachowywali wszystkie przepisy liturgiczne oraz zachęcali wiernych do większej gorliwości w takim obrzędzie. Praktyka ta zaczęła się rozwijać na Grodzieńszczyźnie po powstaniu diecezji (1991). Wcześniej nie była stosowana. Zazwyczaj Komunii św. pod dwoma postaciami udziela się w czasie mszy obrzędowej z udzieleniem sakramentów, głównie chrztu dorosłej osoby w Wigilię Paschalną, w czasie ślubu lub jego jubileuszu oraz podczas namaszczenia chorych. Na początku udzielano Komunii pod dwoma postaciami w postawie klęczącej (por. KL 55; EM 32; RS 103; OWMR 282-287)¹³⁴.

2.5. Obrzędy zakończenia

Mszę św. kończy błogosławieństwo i rozesłanie wiernych. Błogosławieństwo mogą poprzedzić krótkie ogłoszenia (por. OWMR 90)¹³⁵. Ks. Trubowicz przypomina, że ogłoszenia te mają posiadać odpowiednią formę, styl i tematykę, być niezbyt długie, zwarte, dobrze przemyślane i ograniczone do informacji koniecznej (por. OWMR 90a).

---

¹³¹ Por. J. MIELCZAREK, *Komunia pod dwiema postaciami w ustawodawstwie Kościoła zachodniego*, Lublin 1983, s. 210-213; B. NADOLSKI, *Komunia święta pod dwiema postaciami dla świeckich*, LL, s. 669; M. PASTUSZKO, *Najświętsza Eucharystia według KPK Jana Pawła II*, Kielce 1997, s. 238-240; S. CZERWIK, *Liturgia Eucharystii. Zagadnienia wybrane*, w: *Eucharystia. Misterium – Ofiara – Kult*, red. J.J. Kopeć, Lublin 1997, s. 361-363.

¹³² KONGREGACJI KULTU BOŻEGO, *Instrukcja „Sacramentali Communionis” o udzieleniu Komunii św. pod obiema postaciami (29 VI 1970)*, nr. 240-253.

¹³³ KONGREGACJA ds. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Instrukcja „Inaestimabile Donum”*, Uwagi wstępne; MIELCZAREK, *Komunia pod dwiema postaciami*, s. 52.

¹³⁴ Por. WYSZYŃSKI.

¹³⁵ Por. W. ŚWIERZAWSKI, *Eucharystia Chrystusa i Kościoła*, s. 106; por. K. MAŃSKOWSKI, *Obrzędy zakończenia Mszy św.*, w: *Mszał księgą życia chrześcijańskiego*, red. B. Nadolski, Poznań 1986, s. 469-470; T. SINKA, *Ceremonie Mszy świętej*, s. 51; W. DANIELSKI, *Struktura celebracji Mszy św. i uczestnictwo wiernych*, w: *Mszał księgą życia chrześcijańskiego*, Katowice 1998, s. 433.

Podaje się w nich informacje o przypadającym w danym tygodniu wspomnieniu świętych, sprawach dotyczących ogółu danej wspólnoty itp. KKBB zaleca, aby ogłoszenia te były dodatkowo przygotowane w formie ulotki, dostępnej dla wszystkich wiernych na tablicy ogłoszeń lub w przedsionku świątyni. Synod wileński już wcześniej zobowiązywał proboszcza parafii do prowadzenia księgi ogłoszeń parafialnych¹³⁶.

Błogosławieństwo końcowe i rozesłanie wiernych nawiązują do ostatniego pożegnania Jezusa z Apostołami w dniu Jego wniebowstąpienia (por. Łk 24, 50-51)¹³⁷. Ks. Krisztopik zauważa, że w odnowionym *Mszale rzymskim* znajduje się szereg błogosławieństw okresowych, które można stosować w odpowiednie dni roku, np., Adwentu, Bożego Narodzenia, Nowego Roku, Objawienia Pańskiego, Wigilii Paschalnej, okresu wielkanocnego, Wniebowstąpienia, Zesłania Ducha Świętego, świąt maryjnych, Wszystkich Świętych, okresu zwykłego w ciągu roku i przy innych okazjach (wybierając z 26 formuł rozbudowanego tekstu mszału polskiego i 20 formuł mszału białoruskiego). Jednak w praktyce księżą rzadko korzystają z bogactwa formuł błogosławieństw¹³⁸.

3. Formy sprawowania Mszy Świętej

Motywe przewodnim reformy liturgicznej przeprowadzonej z polecenia Soboru Watykańskiego II było wyraźne uwypuklenie właściwego znaczenia i wzajemnego związku poszczególnych części celebracji, w celu umożliwienia wiernym wspólnotowego, czynnego i pobożnego udziału w niej (por. KL 50). Jednym z efektów podjętych wysiłków był *Mszał rzymski* promulgowany przez Pawła VI (1970)¹³⁹. „Wśród różnych form sprawowania Eucharystii przez pewne wspólnoty, szczególne miejsce zajmuje Msza konwentualna, tzw. Msza zgromadzenia” (OWMR 114-115). Nowy *Mszał* przewiduje także Mszę koncelebrowaną (por. OWMR 199-209)¹⁴⁰, w czasie której koncelebruje wielu biskupów i kapłanów pod przewodnictwem głównego celebransa,

---

¹³⁶ Por. TRUBOWICZ I.

¹³⁷ Por. F. MAŁACZYŃSKI, *Błogosławieństwa w Mszale Pawła VI*, RBL 32 (1979), s. 230-231; por. J. SROKA, *Obrzęd Komunii*, s. 377; por. T. SINKA, *Ceremonie Mszy świętej*, s. 51; por. MAŃSKOWSKI, *Obrzędy zakończenia Mszy św.*, s. 472-474;

¹³⁸ Por. KRISZTOPIK I; por. MRP, s. 381*-398*; por. PBM, s. 843-861.

¹³⁹ Por. *Konstytucja Apostolska „Missale Romanum” promulgująca Mszał Rzymski odnowiony z polecenia Powszechnego Soboru Watykańskiego II (AAS 61 (1969) 217-222)*, WWK 25 (1970) nr 7-8, s. 157-160; por. M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, s. 311-313.

¹⁴⁰ S. MADEJA, *Msze koncelebrowane w posoborowej reformie liturgicznej*, w: *Wprowadzanie soborowej odnowy liturgicznej*, red. E. Mateja, t. 34, Opole 1999, s. 135-144; B. MATCZAK, *Cipriano Vagaggini OSB i reforma liturgiczna*, s. 101.

jednocząc się z Najwyższym Kapłanem; wszyscy oni równocześnie działają mocą tego samego kapłaństwa, sprawując wspólnie jedną Mszę św. (por. KL 57; OWMR 112). *Mszał* wymienia także Mszę z jednym posługującym (bez udziału ludu), która dotyczy kapłanów niepracujących bezpośrednio w duszpasterstwie, lub Mszę bez ministranta, w przypadkach poważnej konieczności (por. OWMR 252-272)¹⁴¹.

3.1. Msza z ludem

Ze wszystkich form Mszy św. najczęściej w parafiach sprawowana jest Msza z ludem. Przewodniczy jej jeden kapłan, a uczestnikami są wierni. Wierni na mocy kapłaństwa wspólnego współcelebrują Eucharystię, składając duchowe ofiary oraz wypełniają przewidziane dla nich posługi (służba liturgiczna ołtarza, kantor, schola). Tworząc w ten sposób wspólnotę Kościoła lokalnego, będącą żywą częścią Kościoła powszechnego (por. KL 42; KK 28; OWMR 116). *Ogólne wprowadzenie do Mszału rzymskiego* wzywa celebransów, aby w niedziele i święta Mszę sprawowali „ze śpiewem i z odpowiednią liczbą usługujących” (OWMR 115)¹⁴².

W udzielonym wywiadzie ks. Lisowski dodaje, że reforma liturgiczna w tym zakresie wydała swoje owoce zwłaszcza po upadku komunizmu. Było to związane nie tylko z odzyskaniem wolności religijnej, ale też z większym i głębszym zaangażowaniem wiernych w przygotowanie Mszy. Warto zwrócić tu także uwagę zarówno na dużą liczbę schol dziecięcych i młodzieżowych, zwłaszcza w miastach, jak i licznych ministrantów. Po I Komunii św., a nieraz i wcześniej, chłopcy uczestniczą we Mszy jako służba liturgiczna, za której przygotowanie odpowiedzialni są księża z parafii. Uwagę zwraca też duża liczba starszych ministrantów, czyli dorosłych mężczyzn, oraz zaangażowanie w posługi liturgiczne kobiet, a nawet całych rodzin. Recytują oni czytanie, wykonują śpiew międzylekcyjny i przygotowują modlitwę wiernych oraz komentarz do darów. Szczególnego przygotowania wymagają Msze z udziałem dzieci. Sprawując Mszę z ludem na Grodzieńszczyźnie, łatwo zauważyć, że wierni w czasie modlitwy starają się brać czynny udział zarówno w dialogu, jak i w śpiewie. Widoczna jest świadomość, że wspólna modlitwa nie tylko ich uświęca, lecz także jednoczy¹⁴³.

---

¹⁴¹ Por. B. NADOLSKI, *Koncelebracja*, LL, s. 670-672.

¹⁴² Por. T. SINKA, *Zarys liturgiki*, s. 230-231.

¹⁴³ Por. LISOWSKI II.

3.2. Msza koncelebrowana

Według *Mszалу rzymskiego* Pawła VI, gdy kapłani nie są zobowiązani do sprawowania Mszy św. pojedynczo lub na pożytek wiernych (por. OWMR 199; RS 110; KPK 904) mogą koncelebrować. Przez celebrowanie takiej modlitwy i dziękczynienia wokół jednego ołtarza, jak podkreśla Synod Diecezji Mińsko-Mohylewskiej, Pińskiej i Witebskiej w nr. 611-612, wyraża się i umacnia więź braterska między współbraćmi w kapłaństwie (por. KL 59; KK 28; DK 8; EM 47) oraz wśród całej wspólnoty chrześcijańskiej (por. OWMR 199). Eucharystię taką św. Jan Paweł II nazywa „objawieniem się Kościoła samemu sobie” w życiu diecezji i parafii (por. DK 13)¹⁴⁴.

Rozszerzanie możliwości koncelebracji Mszy św. jest realizacją woli Soboru Watykańskiego II. Przyjmuje się, że biskupi i kapłani mogą koncelebrować podczas Mszy Krzyżma i Wieczery Pańskiej w Wielki Czwartek, Mszy sprawowanych na soborach, zebraniach biskupów i synodach, w czasie ustanowienia opata, Mszy konwentualnej i głównej Mszy w kościołach (suma), na zebraniach kapłańskich (diecezjalnych i zakonnych), podczas rekolekcyjnych zgromadzeń kapłańskich i formacyjnych, kongregacji dekanalnych, pielgrzymek, pogrzebów, imienin, jubileuszów itp., a także innych Mszy św. na terenie diecezji, zgodnie z wolą biskupa diecezjalnego (por. OWMR 199; KPK 902)¹⁴⁵. Jest możliwa także, kiedy pojawiają się trudności celebracji pojedynczo¹⁴⁶. Celem rozszerzenia praktyki koncelebracji miało być rozwiązanie problemów praktycznych (por. KL 57 §1; OWMR 199. 203-204)¹⁴⁷.

Praktyka koncelebry na terenie diecezji grodzieńskiej, jak wskazuje ks. Lisowski, jest zgodna z zasadami ogólnymi Kościoła i postanowieniami biskupa diecezjalnego. Zachowując zasadę sprawowania Mszy św. jeden raz w ciągu dnia, przyjmuje się, że istnieje możliwość jej celebrowania lub koncelebrowania po raz drugi, a w koniecznym wypadku po raz trzeci. Na czwartą i piątą celebrację lub koncelebrację Mszy św. kapłan musi uzyskać pozwolenie biskupa diecezjalnego. Pozwolenie takie może być jednorazowe lub na określony czas (por. KL 57)¹⁴⁸. Sprawowanie Mszy św. po raz drugi

---

¹⁴⁴ G. BERESZYŃSKI, *Reforma liturgiczna Soboru Watykańskiego II w Archidiecezji Warszawskiej w latach 1963 – 1992*, Warszawa 2000, s. 282.

¹⁴⁵ Por. B. NADOLSKI, *Liturgika. Eucharystia*, s. 111.

¹⁴⁶ Por. S. MADEJA, *Msze koncelebrowane w posoborowej reformie liturgicznej*, s. 141-142; por. M. PASTUSZKO, *Najświętsza Eucharystia według Kodeksu Prawa Kanonicznego*, s. 63-64; por. B. MATCZAK, *Cipriano Vagaggini OSB i reforma liturgiczna*, s. 102-107.

¹⁴⁷ B. NADOLSKI, *Liturgika. Eucharystia*, s. 111.

¹⁴⁸ Por. LISOWSKI II; por. A. KASZKIEWICZ, *Zarządzenie w sprawie Mszy św. binacyjnych i koncelebrowanych*, nr 135, Grodno 21 VIII 1992.

w ciągu dnia, jak zaznacza biskup w swym dekrete, jest dopuszczalne, aby zapewnić wiernym możliwość uczestnictwa w niej. Nie wolno tego czynić celem przyjęcia dodatkowego stypendium, nawet wtedy, gdy wierni bardzo o to proszą. Do sytuacji wyjątkowych należy np. zastąpienie chorego kapłana, który zobowiązał się do sprawowania Mszy św. w określonym czasie lub też brak wystarczającej liczby księży w diecezji. Jest nadużyciem wielokrotne koncelebranie przez księży w niedziele i święta tylko ze względu na stypendium. Z tej racji urząd diecezjalny nakazuje, aby kapłani, którzy sprawują drugą i trzecią Mszę św., połowę otrzymanego stypendium przekazywali na potrzeby parafii, a drugą na potrzeby kurii; natomiast stypendium za czwartą i piątą – w całości powinni przekazać na rzecz kurii (por. KPK 951)¹⁴⁹.

Bp Aleksander Kaszkiewicz zauważa, że Kościół zezwala na koncelebrację Mszy św. dla dobra duchowego wiernych tak, by, jeśli to możliwe na danym terenie, zapewnić taką liczbę Mszy św. i o takiej porze dnia, by każdy zobowiązany (w niedziele, święta oraz w dni powszednie) mógł w jednej z nich uczestniczyć. Byłoby niezrozumiałe, gdyby ktoś chciał ograniczać liczbę Mszy św. w niedziele czy święta ze względu na koncelebrę, pomijając przy tym potrzeby pastoralne. Bp Kaszkiewicz przypomina też, że zgodnie z prawem kościelnym kuria diecezjalna zabrania sprawowania Mszy św. przy bocznym ołtarzu w tej samej świątyni czy kaplicy, kiedy ma tam już miejsce Msza koncelebrowana (por. KPK 902). Natomiast przystąpienie do koncelebracji Mszy wymaga od mających koncelebrować kapłanów ustalenia jej szczegółów, aby nie powodować zamieszania i sytuacji sprzecznych z duchem liturgii (por. ID 7; RS 126; OWMR 209)¹⁵⁰. Ks. W. Lisowski zaznacza, że na terenie diecezji grodzieńskiej do rozpowszechnienia się praktyki koncelebry, zgodnie z przedstawionym wyżej jej zamysłem, przyczynił się swoimi rozporządzeniami biskup diecezjalny. Jednakże pełne jej zastosowanie dokonało się dopiero po upadku komunizmu. Wcześniej, z powodu braku księży i potrzeb duszpasterskich, nie było możliwości koncelebrowania¹⁵¹.

3.3. Msza z jednym posługującym (bez udziału ludu)

Jedną z możliwych form celebracji jest Msza bez udziału ludu z jednym tylko ministrantem. Ministrant ten odpowiada kapłanowi i wykonuje wszystkie części

---

¹⁴⁹ Por. Dekret kurii Grodzieńskiej z archiwum diecezjalnego (10 XII 2015), nr 711.

¹⁵⁰ Por. A. KASZKIEWICZ, *Zarządzenie w sprawie Mszy św. binacyjnych i koncelebrowanych*, nr 135; *Dekret kurii Grodzieńskiej*, nr 711, Grodno 2015.

¹⁵¹ Por. LISOWSKI II.

przeznaczone dla ludu. Jednakże społeczny charakter Mszy św. nie zabrania kapłanowi sprawowania Eucharystii bez żadnego wiernego, gdy zachodzi poważna przyczyna¹⁵². Podczas takiej Mszy celebrans pomija wszystkie pozdrowienia i końcowe błogosławieństwo (por. IGMR 211; OWMR 254; KPK 906)¹⁵³. Taka liturgia zawsze stanowi dzieło Chrystusa i Kościoła, będąc sensem kapłaństwa, które narodziło się w Eucharystii i skierowane jest m.in. do jej celebrowania (por. DK 13; KPK 904)¹⁵⁴. Ks. Lisowski zaznacza, że każdy kapłan diecezji wileńskiej i diecezji grodzieńskiej w dniu swoich święceń otrzymuje pozwolenie od biskupa diecezjalnego na sprawowanie Mszy św. bez udziału ludu, jeżeli są ku temu słuszne przyczyny. Kuria wileńska oraz grodzieńska szczególnie troszczą się, aby kapłani nie odprawiali Mszy św. bez udziału ludu w Wielki Czwartek lub podczas trwającej już koncelebry w tym samym kościele czy kaplicy (por. OWMR 199 d). Chorzy lub niepełnosprawni fizycznie kapłani, za zgodą biskupa diecezjalnego, mogą sprawować Eucharystię w postawie siedzącej; jeżeli są niewidomi, to mogą korzystać z pomocy innego księdza lub osoby świeckiej (por. KPK 930 §1-2). Należy pamiętać, że także Msza bez udziału ludu winna być sprawowana z właściwą jej godnością i powagą oraz z zachowaniem wszelkich przepisów i norm¹⁵⁵.

4. Rodzaje Mszy Świętych

Wciągu dwudziestu stuleci wzorcową formą była msza pontyfikalna – odprawiana przez papieża i biskupów. Jednak inne jej rodzaje, jak: parafialna, uroczysta, msza w dni powszednie, śpiewana, wotywna, obrzędowa, żałobna i inne, były jej adaptacjami. Posoborowa reforma przyniosła gruntowną zmianę celebrowania tych rodzajów Mszy Świętej. Trzeba jednak pamiętać o tym, że Eucharystia jako modlitwa jako ogrywa w Kościele najważniejszą rolę wśród wszystkich modlitw. Dla wiernych nadal pozostała ona wielowymiarową rzeczywistością, w czasie której wierni dziękują, proszą i uwielbiają Boga¹⁵⁶.

---

¹⁵² B. NADOLSKI, *Liturgika. Eucharystia*, s. 120; *Uwagi dotyczące odprawiania Mszy świętej „sine populo”*, WWK 26 (1971) nr 9, s. 239-240.

¹⁵³ M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, s. 316-317.

¹⁵⁴ B. NADOLSKI, *Liturgika. Eucharystia*, s. 120.

¹⁵⁵ Por. LISOWSKI II.

¹⁵⁶ T. SINKA, *Zarys liturgiki*, s. 229; por. S. LECH, *Odnowa liturgii w małych grupach*, RBL 38 (1985), s. 381-382; por. Z. WIT, *Msza św. w grupach specjalnych*, w: *Msza księgą życia chrześcijańskiego*, Poznań 1986, s. 451.

4.1. Msza uroczysta

Wielkie liturgiczne i duszpasterskie znaczenie dla podtrzymania i rozwoju wiary posiada niedzielna parafialna Msza św.¹⁵⁷, w której uczestniczące zgromadzenie przez śpiew i podniosły nastrój buduje klimat paschalnej radości (por. OWMR 115-116)¹⁵⁸. Ks. Trubowicz przypomina, że zgodnie z prawem kościelnym w każdą niedzielę i dzień uroczysty wszyscy proboszczowie są zobowiązani do celebrowania Mszy św. w intencji swoich parafian. Jeżeli proboszcz sam nie może spełnić tego obowiązku, to powinien uczynić to w tym samym albo w inny dniu delegowany przez niego kapłan (KPK 388 §1, 429, 510 §2, 516 §1, 534 §1, 540 §1). Należy też pamiętać o poinformowaniu parafian, o terminie sprawowana Mszy św. w ich intencji. Nadto dobrze jest zadbać o informację o intencjach poszczególnych Mszy odprawianych w danym kościele. Biskup przypomina, że na podstawie trzeciego Bożego przykazania i pierwszego przykazania kościelnego, wierni są zobowiązani do uczestniczenia w Eucharystii w niedzielę i święta nakazane przez Kościół. Wyjątkiem od tego zobowiązania mogą być poważne i uzasadnione przeszkody (por. DD 46-49; KKK 2181-2183; KPK 1245-1247). Kuria grodzieńska w szczególny sposób zwraca się do duszpasterzy, aby sprawując Eucharystię z udziałem dzieci i młodzieży, w odpowiedni sposób przygotowali homilię (por. DMD 19). Taka praktyka na omawianym terenie pojawiła się dopiero po upadku komunizmu, który utrudniał lub wręcz uniemożliwiał wiernym uczestnictwo we Mszy Świętej. Ciekawostką, już o charakterze historycznym, może być to, że w latach 1961-1971 znane były tzw. sumy w starej grodzieńskiej farze Witoldowej (kościół garnizonowy) sprawowane bez kapłana¹⁵⁹.

4.2. Msza w dni powszednie

Uświęceniu i zbawieniu człowieka służy także Msza św. w dni powszednie, jak podkreśla Synod Diecezji Mińsko-Mohelewskiej, Pińskiej i Witebskiej w nr. 610. Do czasu powstania diecezji grodzieńskiej, kuria wileńska zobowiązała duszpasterzy do

---

¹⁵⁷ B. MOKRZYCKI, *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia*, s. 548; R. KAMIŃSKI, *Parafia wspólnotą kultu*, RTK 31 (1984), s. 107-125; por. B. NADOLSKI, *Msza za parafian*, LL, s. 989-990; por. T. KUJAWSKI, *Msza święta za lud*, RBL 27 (1974) nr 6, s. 327-336.

¹⁵⁸ W. SCHENK, *Msza święta w duszpasterstwie parafialnym*, w: *Wprowadzenie do liturgii*, red. F. Blachnicki, Poznań – Warszawa – Lublin 1967, s. 355-363; por. S. WARZESZAK, *Tajemnica Eucharystii*, s. 152-154.

¹⁵⁹ Por. TRUBOWICZ I.

celebrowania Mszy św. każdego dnia. Podobnie od 1991 r. grodzieński biskup diecezjalny A. Kaszkiewicz w jednym ze swoich dekretów skierowanym do proboszczów, a zwłaszcza duszpasterzy historycznych parafii oraz ośrodków turystycznych, nakazuje codzienne sprawowanie Eucharystii. Stwarza to bowiem okazję do uczestnictwa zarówno dla gości, jak i parafian. Przed powstaniem diecezji grodzieńskiej codzienna Msza św. była sprawowana tylko w tych kościołach, w których pozwalały na to warunki, np. jeżeli kościół nie był zabrany, zamknięty czy zburzony, a także gdy był kapłan mogący sprawować Mszę. Do wprowadzenia zwyczaju codziennej Mszy św. w odbudowanych i nowopowstałych parafiach przyczynili się wikariusz generalny dla całej Grodzieńszczyzny ks. infułat Michał Aronowicz i ks. infułat Stanisław Kuczyński, pierwszy rektor Wyższego Seminarium Duchownego w Grodnie¹⁶⁰.

4.3. Msza wotywna

W *Mszale* Pawła VI na uwagę zasługują także Msze wotywny. Są to Msze sprawowane z własnego formularza Mszy wotywny lub z formularza konkretnego święta celebrowanego jako wotywny (poza własnym dniem święta), w te dni, na które pozwalają przepisy liturgiczne zarówno odnośnie do danego święta, wotywy, dnia, jak i okresu. Wotywy są dobierane przez celebransę zgodnie z potrzebami religijnymi i dobrem duchowym wiernych lub w przypadku szczególnej okazji (por. KL 103-104)¹⁶¹. W wywiadzie udzielonym autorowi rozprawy ks. Trubowicz podkreśla, że w diecezji grodzieńskiej nakazuje się w konkretne dni odprawiać daną Mszę wotywną¹⁶². Tak czyni też bp Kaszkiewicz, nakazując sprawowanie Mszy wotywnych w pierwsze czwartki, piątki i soboty miesiąca. W pierwsze czwartki miesiąca (z wyjątkiem tych, w które wypadają uroczystości i święta Pańskie oraz Wielki Czwartek) nakazuje odprawić

---

¹⁶⁰ Ksiądz Michał Aronowicz, syn Michała, ur. 7 sierpnia 1907 r. we wsi Lubieszcze w parafii Rudka w powiecie Bielsk Podlaski. Po ukończeniu szkoły w 1926 r. wstępuje do WSD w Wilnie, a 12 czerwca 1932 r. w kościele św. Jana w Wilnie z rąk abp. Romualda Jałbrzykowskiego przyjmuje święcenia kapłańskie. Już następnego dnia zostaje skierowany na wikariat do parafii Kamionka w dekanacie grodzieńskim. W czasie swego kapłaństwa dwa razy był aresztowany. Od 1975 r., po śmierci o. Arkadiusza Waltosa, będąc wikariuszem generalnym dla całej Grodzieńszczyzny, przez pewien czas pracował sam. Gdy zachorował, w całym mieście nie miał kto odprawić Mszy Świętej. Doczekał zmian na lepsze w Kościele. Zmarł 30 sierpnia 1991 roku. Por. TRUBOWICZ I.

¹⁶¹ *ABC chrześcijanina. Mały słownik*, red. S. Zalewski, Warszawa 1999, s. 283; MRP, *Msze wotywny*, s. 182°-202°; РБМ, *Ватыўныя Імшы*, s. 1475-1504; por. B. NADOLSKI, *Liturgika. Eucharystia*, s. 114; KLDG, s. 22-23.

¹⁶² Por. TRUBOWICZ I.

jedną Mszę św. o Chrystusie Wiecznym Kapłanie według formularza Mszy o Najświętszej Eucharystii lub formularza o powołania kapłańskie i zakonne. Po skończonej Mszy kapłani mają wystawić Najświętszy Sakrament i odczytać *Litanie do Najświętszego Imienia Jezus*, modlitwę Pawła VI o powołania (1964) i inne modlitwy według uznania¹⁶³. W pierwsze piątki miesiąca nakazany jest formularz o Najświętszym Sercu Pana Jezusa. Po Mszy należy wystawić Najświętszy Sakrament, odmówić *Litanie do Najświętszego Serca Pana Jezusa*, *Akt poświęcenia rodzaju ludzkiego* i inne modlitwy według uznania (por. DPLL 171)¹⁶⁴. W pierwsze soboty miesiąca ma być użyty formularz o Niepokalanym Sercu Najświętszej Maryi Panny. Po Mszy także wystawia się Najświętszy Sakrament, odczytuje *Litanie Loretańską do Najświętszej Maryi Panny*, *Modlitwę św. Bernarda*, *Pod Twoją obronę* oraz inne modlitwy według uznania¹⁶⁵. Ponadto bp Kaszkiewicz popiera stosowanie w swojej diecezji polskiej adwentowej tradycji Mszy roratniej, nakazując w dni powszednie w Adwencie sprawowanie Mszy wotywniej o Najświętszej Maryi Pannie wraz z prefacją o NMP lub II adwentową. Po upadku komunizmu tradycja ta żywo się rozwijała i nadal rozwija na terenach diecezji grodzieńskiej. Obecnie w nabożeństwie tym biorą udział zazwyczaj dzieci, młodzież oraz dorośli, którzy przychodzą ze świecami, a młodszy z lampionami. Nieraz na Mszę idą ze światłem z domu do kościoła (dziś często jest to już sztuczne światło, dawniej było to światło prawdziwej świecy)¹⁶⁶. Podczas Mszy część ludzi, zwłaszcza dzieci, bierze udział w procesji wejścia, niosąc na przedzie świece i

¹⁶³ Por. A. KASZKIEWICZ, *Dekret Kurii Grodzieńskiej*, nr 711, Grodno 2015; MRP, *Msza o Jezusie Chrystusie Najwyższym i Wiecznym Kapłanie*, s. 183°-184°; РБМ, *Имѣя пра Пана нашѣга Езуса Хрыста, Найвышэйшага і Вечнага Святара*, s. 1476-1477; ALDO, s. 209-211, 215-221; ЛІАМ, s. 343-346; KLDG, s. 49.

¹⁶⁴ Por. A. KASZKIEWICZ, *Dekret Kurii Grodzieńskiej*, nr 711; MRP, *Msza o Najświętszym Sercu Pana Jezusa*, s. 186°-187°; РБМ, *Имѣя пра Найсвяцейшае Сэрца Езуса*, s. 1482-1483; ALDO, s. 211-213, 221-227; ЛІАМ, s. 318-323. KLDG, s. 49-50.

¹⁶⁵ Obchodzenie soboty jako dnia poświęconego NMP sięga czasów epoki karolińskiej (IX w.), lecz geneza tego zwyczaju jest nieznaną. Z czasem tłumaczono, że dzień ten należy rozumieć jako początek wprowadzenia do niedzieli (DPLL 188). W szczególny sposób obchodzi się pierwsze soboty miesiąca (IV w.), bo są to wyraźne życzenia samej Matki Bożej, przekazywane w prywatnych objawieniach fatimskich, kiedy ją czcimy wtedy w tajemnicy jej Niepokalanego Serca (por. DPLL 174). Np. św. Maksymilian Kolbe bardzo lubił soboty (jest patronem diecezji grodzieńskiej; w latach 1922-1941 pracował w franciszkańskiej parafii Grodno), a w sobotnie wieczory lub w inne dni dzielił się ze współbraćmi zakonnymi swoim przeżyciem tego dnia, wygłaszając im pogadanki lub konferencje o Matce Bożej Niepokalanej. Por. A. KASZKIEWICZ, *Dekret Kurii Grodzieńskiej*, nr 711; MRP, *Niepokalanego Serca NMP*, s. 103°-104°; РБМ, *Беззаганнае Сэнца НМП*, s. 1035-1036; KLDG, s. 50; ALDO, s. 231-233; ЛІАМ, s. 336-341.

¹⁶⁶ Najstarsze wzmianki o roratach sięgają XIII w. w Polsce, przekazane przez cystersów śląskich, lecz wierzą, że ta praktyka zrodziła się w krajach zachodnich. Natomiast w 1961 r. kardynał Stefan Wyszyński dekretem ujedynolicił tę praktykę dla całej Polski. *Kalendarz liturgiczny diecezji Grodzieńskiej*, Grodno 2017; J. SIEDLECKI, *Śpiewnik kościelny*, Kraków 2006, s. 17-33; M. M. MIODUSZEWSKI, *Śpiewnik kościelny*, Kraków 1838, s. 9.

lampiony. Zazwyczaj śpiewa się wtedy pieśni: *Archanioł Boży Gabriel, Czekam na Ciebie* lub *Oto Pan przybywa*. Wierni pozostawiają zapalone świece oraz lampiony do liturgii słowa Bożego¹⁶⁷.

4.4. Msza obrzędowa

Oznaczają one celebrację mszalną, podczas której udzielane są sakramenty (z wyjątkiem pokuty i pojednania) i sakramentalia, m.in. sakramenty inicjacji chrześcijańskiej, święceń, małżeństwa, ale odbywa się też konsekracja dziewic, profesja zakonna, poświęcenie kościoła i ołtarza oraz błogosławieństwo opata i ksieni, a także udzielenie wiatyku¹⁶⁸. Takie Msze zaczęto sprawować na Grodzieńszczyźnie dopiero po uzyskaniu wolności religijnej. Wcześniej sakramentów udzielano potajemnie i zazwyczaj bez Mszy św., a jeżeli już była sprawowana Msza, to uczestniczyło w niej tylko grono najbliższej rodziny. Obecnie w diecezji grodzieńskiej, jak zaznacza ks. Antoni Gremza, sprawowanie sakramentów i sakramentaliów podczas Mszy św. odbywa się na zasadach ogólnego prawa kościelnego. Na szczególną uwagę zasługują za to Msze z udzielaniem namaszczenia chorych, sprawowane w kościołach, szpitalach i w domach chorych przy okazji Dnia chorych (11 lutego), rekolekcji i misji parafialnych. Ponadto ks. Gremza w praktyce parafialnej akcentuje łączność chrztu i bierzmowania z Eucharystią oraz sprawowania sakramentu małżeństwa czy jubileuszy małżeńskich, w czasie których odnawiane są przyrzeczenia ślubne. Zachęca on duszpasterzy, aby starannie przygotowywali wiernych do sakramentów i zachowywali przepisy liturgiczne podczas celebracji¹⁶⁹. Oprócz wymienionych form, ks. Gremza wspomina o Mszach w różnych potrzebach Kościoła, społeczności świeckich i życia publicznego. W omawianej diecezji każdy kapłan ma obowiązek dwa razy w miesiącu sprawować Mszę św. za ofiarodawców Wyższego Seminarium Duchownego w Grodnie, a od 2018 r. jedną Mszę w miesiącu za KKBB¹⁷⁰. Szczególną popularnością w diecezji grodzieńskiej cieszą się Msze z okazji kwartalnych dni modlitw oraz Msze o powołanie kapłańskie i zakonne w ramach tzw. Tygodnia Powołań¹⁷¹.

---

¹⁶⁷ Por. OBUCHOWSKI.

¹⁶⁸ B. NADOLSKI, *Msza rytualna, obrzędowa*, LL, s. 980.

¹⁶⁹ Por. GREMZA.

¹⁷⁰ Por. TAMŻE.

¹⁷¹ Por. TAMŻE.

4.5. Msze z udziałem chorych

Eucharystia stanowi ośrodek sakramentalnej działalności Kościoła¹⁷². Odnowa liturgiczna zapoczątkowana przez Sobór Watykański II jeszcze wyraźniej wyeksponowała tę rzeczywistość przez takie dostosowanie obrzędów poszczególnych sakramentów, by mogły być one sprawowane podczas Mszy Świętej¹⁷³. Jednym z przykładów takiego dostosowania jest celebrowanie Mszy, podczas której udzielane jest namaszczenie chorych. Troska o chorych i starszych ludzi jest ważnym obowiązkiem każdego duszpasterza¹⁷⁴. Kapelan grodzieński ks. Oleg Kuderko zauważa, że w ostatnich latach zaistniała ogromna potrzeba podjęcia specjalistycznego duszpasterstwa w odniesieniu do ludzi przebywających w szpitalach, sanatoriach czy domach opieki społecznej. Ich liczba ustawicznie wzrasta. Miejsca te stanowią dla wielu ludzi przestrzeń ponownej refleksji nad swoim życiem i poszukiwania kontaktu z Bogiem. Zbawczego działania Boga potrzebuje nie tylko pacjent, lecz także jego rodzina. Szczególnym miejscem otwarcia się na to działanie i te doświadczenia są kaplice szpitalne, ale także może nim być sala szpitalna czy dom chorego, z zachowaniem odpowiednich przepisów liturgicznych (por. AP 2; KPK 932)¹⁷⁵. Na terenie obecnej Białorusi w latach komunizmu nie było to możliwe. Obecnie, choć sytuacja się zmieniła i duszpasterstwo chorych w tym zakresie rozwija się dynamicznie, nie brakuje utarczek na linii porozumienia z prawosławnymi przedstawicielami władz ośrodków szpitalnych czy paliatywnych. Ks. Kuderko podkreśla, że na Grodzieńszczyźnie duszpasterstwo szpitalne zapoczątkowała s. Stella Jodkowska CSFN w 1990 roku. Dzisiaj w prawie każdym szpitalu województwa grodzieńskiego istnieje takie duszpasterstwo, znajdują się w nich kaplice (wynajęty budynek), sale dla sprawowania Mszy św. lub udzielania sakramentu chorych i wiatyku. Pierwszym szpitalem, do którego zaczęli przyjeżdżać kapłani od 2002 r. dla celebrowania Mszy św., udzielania namaszczenia chorych i

---

¹⁷² Por. M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, s. 315.

¹⁷³ B. NADOLSKI, *Liturgika. Eucharystia*, s. 115; M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, s. 315; KLDG, s. 21.

¹⁷⁴ Por. FRANCISZEK, *Orędzie papieża Franciszka na XXIV Światowy Dzień Chorego 2016*, Watykan 15 IX 2016; MRP, *Msza za chorych*, s. 164°-165°; РБМ, *Имѹа за хворых*, s. 1462-1463; por. A. KASZKIEWICZ, *Dekret Kurii Grodzieńskiej*, nr 711; por. TENŻE, *Słowo Pasterza*, „Biuletyn Informacyjny Diecezji Grodzieńskiej” 4 (1996), nr 2; por. *Dekret Kurii Grodzieńskiej*, nr 25, Grodno 2006; por. A. NOWOWIEKSKI, *Ceremoniał parafialny*, t. 2, Warszawa 1895, s. 109-118, 131-132; por. W. NOWAK, *Zarys liturgii Kościoła domowego*, Olsztyn 2000, s. 110-111; por. A. DYR, *Msza w domu chorego*, w: *Mszał księgą życia chrześcijańskiego*, Poznań 1986, s. 158-159; por. Cz. KRAKOWIAK, *Eklezyjalny charakter troski o chorych*, w: *Ewangelizacja i nawrócenie Kościoł jako miejsce nawrócenia i pojednania. Sakramenty uzdrowienia. Program duszpasterski na rok 1995/1996*, red. E. Szczotok, Katowice 1995, s. 212-213.

¹⁷⁵ Por. KUDERKO I.

wiatyku jest szpital obwodowy w Grodnie. Obecnie w Grodnie chorych przyjmuje się w dziesięciu szpitalach. Znajdują się w nich: dwie kaplice katolickie, jedna p.w. św. Kosmy i Damiana (od 2009 r.; pierwszym kapelanem był ks. Aleksander Pietrowicz), druga p.w. MB Nieustającej Pomocy i Bożego Miłosierdzia (od 2015 r.; obsługuje ją ks. Henryk Jabłoński); dwie kaplice wspólnie z prawosławnymi, jedna p.w. Bożego Miłosierdzia (od 2013 r.; jej założycielem był ks. R. Kotlimowski), druga p.w. MB Ostrobramskiej (obsługuje ją ks. Antoni Adamowicz). W innych szpitalach Mszę św. sprawuje się w salach gimnastycznych lub innych miejscach. W diecezji grodzieńskiej po roku 2012 powstały jeszcze dwie kaplice: p.w. św. Jana Pawła II i MB z Lourdes w Iwju (staraniem ks. Jan Gaweckiego) i kaplica MB Niestającej Pomocy w Oszmianach (założył ją ks. kan. Jan Puzyna). O następną kaplicą w diecezji chorzy wzbogacili się w 2014 r. w Lidzie. Jest to kaplica p.w. MB z Lourdes (założył ją ks. Jerzy Biegański), a w 2015 r. powstała kaplica p.w. św. Jana Pawła II w Michaliszkach (przyczynił się do tego ks. Anatol Zacharzewski)¹⁷⁶.

4.6. Msza za zmarłych

Na przestrzeni wieków Kościół sprawował eucharystyczną Ofiarę Paschy Chrystusa za swoich wiernych zmarłych, aby wypraszać im duchową pomoc i wyjednanie oczyszczenia z win mocą Ciała i Krwi Pańskiej wydanych na odpuszczenie grzechów, a innym przynosić pociechę płynącą z nadziei (por. KL 47; KDK 38; OPg 1; OWMR 379)¹⁷⁷. Wśród Mszy za zmarłych pierwsze miejsce zajmują Msze św. pogrzebowe, następnie Msze w rocznicę śmierci lub pogrzebu, tzw. Msze św. „codzienne” (por. OWMR 381)¹⁷⁸.

Ks. Jan Rejszel w wywiadzie udzielonym autorowi niniejszej pracy przypomina, że ceremonia pogrzebowa według prawa liturgicznego, może odbywać się we wszystkie dni roku kościelnego z wyjątkiem: Wielkiego Czwartku, Triduum Paschalnego, niedziel Adwentu, Wielkiego Postu i Wielkanocy oraz obowiązujących uroczystości, np. jeżeli

---

¹⁷⁶ Por. TAMŻE.

¹⁷⁷ Por. B. NADOLSKI, *Liturgika. Sakramenty, sakramentalia, błogostawieństwa*, t. 3, Poznań 2012, s. 385-389; por. K. KONECKI, *Teologia liturgii mszy za zmarłych*, w: *Msza księgą życia chrześcijańskiego*, Poznań 1986, s. 207-234.

¹⁷⁸ KLDG, s. 51-53; por. *Instrukcja liturgiczno-duszpasterska Episkopatu o pogrzebie i modlitwach za zmarłych (05 V 1978)*, WWK 33 (1978) nr 3-4, s. 159-163; por. T. SINKA, *Ceremonie Mszy świętej*, s. 65-66; por. B. NADOLSKI, *Liturgika. Sakramenty*, s. 401; por. TENŻE, *Msza w intencjach zmarłych*, LL, s. 983-985; por. A. LABUDDA, *Teologia Mszy pogrzebowej Praesente corpore*, RBL 33 (1980), nr 3, s. 145-162; MRP, *Msze za zmarłych*, s. 204"-242"; РБМ, *Мшы за померлых*, с. 1505-1552.

pogrzeb wypadł w niedzielę lub uroczystość, to należy posługiwać się przepisami mszy z danego dnia (por. OPg 6; OWMR 380; KPK 1176-1185). W tradycyjnej liturgii pogrzebowej celebrans sprawował Mszę św. zazwyczaj w ornacie w kolorze czarnym, natomiast obecnie niemal powszechnie stosuje się kolor fioletowy, choć dozwolony jest też czarny (por. OPg 22 d; OWMR 346 d-e). Przepisy nakazują celebransom, aby zatroszczyli się o należyty dobór tekstów, pieśni i modlitw podczas Mszy pogrzebowej (por. OPg 6; OWMR 385)¹⁷⁹. Ks. Rejszel dodaje, że Kościół nieustannie bardzo mocno podkreśla sens Mszy pogrzebowej za zmarłych i jej wysoką rangę wśród innych formularzy mszalnych (por. OPg 6). W większości wypadków rodzina prosi o taką Mszę św., bez względu na poziom wiary zmarłego. Odnowiona liturgia posoborowa zaleca, aby celebransi sprawowali Eucharystię także w pierwszą rocznicę śmierci. W czasie liturgii pogrzebowej kantor (w większości przypadków celebrans lub organista) wykonuje śpiew egzekwii (jutrznia lub nieszpory za zmarłych) przed Mszą lub połączony z Mszą. W dniu tym obecni wierni winni skorzystać ze spowiedzi i przyjąć Komunię św. w intencji zmarłego. Wśród wiernych jest zwyczaj, że rodzina stara się ufundować pomnik na grób zmarłego¹⁸⁰.

W diecezji grodzieńskiej mocno zakorzeniony jest zwyczaj sprawowania dodatkowych Mszy św. za zmarłego – w siódmy i trzydziesty dzień po jego śmierci, a także tzw. Mszy gregoriańskiej. Dla okazania modlitewnej pamięci o zmarłych w Kościele obchodzi się uroczystość Wszystkich Świętych i wspomnienie Wszystkich Wiernych Zmarłych – Dzień Zaduszny. Prawie w każdej parafii 1 listopada lub w inne dni oktawy wierni idą w procesji żałobnej na cmentarz, modląc się za zmarłych w kolejnych pięciu stacjach (za zmarłych biskupów i kapłanów; rodziców; wszystkich krewnych, przyjaciół i dobrodziejów; zmarłych, którzy spoczęli na danym cmentarzu lub w obrębie parafii i wszystkich wiernych zmarłych)¹⁸¹.

Żywą tradycją wśród wiernych jest praktyka wypominek. Są to modlitwy zanoszone w intencji zmarłych, odmawiane w oktawie Wszystkich Świętych, łączone ze złożeniem dobrowolnych ofiary z tej racji. Kościół w dniach od 1 do 8 listopada daje wiernym możliwość uzyskania odpustu zupełnego w intencji zmarłych (w inne dni listopada – odpust cząstkowy) pod warunkiem nawiedzenia cmentarza i odmówienia modlitw: *Ojczy Nasz*, *Wierzę w Boga* i modlitwy w intencjach papieża. Nadto bp

¹⁷⁹ Por. REJSZEL.

¹⁸⁰ Por. REJSZEL; *Obrzędy pogrzebu dostosowane do diecezji polskich. Dodatek; Абрады пахавання дастасаваны для дыяцэзый на Беларусі*, Мінск 2011, s. 98-124.

¹⁸¹ ALDO, s. 196-208; ЛІАМ, с. 470-477.

Kaszkiewicz poleca, aby należyłą troską otoczyć cmentarze, pamiętając o grobach bohaterów i duchownych¹⁸². Ks. Rejszel zaznacza, że w okresie komunizmu troska taka była dużo trudniejsza, np. wiernym nie zawsze udawało się być na Mszy św. z powodu rozporządzeń władzy, nieobecności kapłana lub braku kościoła. W takich warunkach wierni nie raz sami grzebali zmarłego, a na Mszę jeździli do sąsiednich kościołów. Czasem też mieszkańcy miast, z obawy przed denuncjacją o uczestnictwie we Mszy, wywozili ciało zmarłego do wiejskich parafii, gdzie odbywał się pogrzeb. Modlitwy w tamtym czasie, aż do 1996 r., odmawiano w języku polskim. Po raz pierwszy powstało wtedy studyjne wydanie *Obrzędów pogrzebu* w języku białoruskim, opracowane przez ks. W. Zawalniuka. Obrzędy te istniały w takiej formie aż do roku 2007, kiedy zostały oficjalnie zatwierdzone przez KKBБ. Mimo to większość pogrzebów nadal sprawuje się w języku polskim¹⁸³.

4.7. Msza w małych grupach i grupach specjalnych

Przez grupę specjalną rozumie się wiernych zebranych w celach duszpasterskich, jak np.: odprawianie rekolekcji, studium pewnych zagadnień, omówienie działań pastoralnych, a także zebranych w rodzinie wokół chorego, świętujących jubileusze itp. O małej grupie decyduje wiążąca idea oraz niewielka liczba uczestników¹⁸⁴.

Jedną z form celebracji Eucharystii, posiadającą swoją wyraźną i znaczącą specyfikę, w okresie po Soborze Watykańskim II są Msze św. w małych grupach, określanych jako *coetus particularis*. Grupy te stanowią nadzieję i wyzwanie dla Kościoła¹⁸⁵. Jak podkreśla ks. Gremza, każda z tych małych grup ma swoją specyfikę, która odróżnia ją od pozostałych. Są grupy w sposób szczególnie skoncentrowane wokół

---

¹⁸² Por. A. KASZKIEWICZ, „Biuletyn Informacyjny Diecezji Grodzieńskiej” 1995, nr 1.

¹⁸³ Pierwsze studyjne wydanie *Rytuału pogrzebowego* w języku białoruskim, zostało przetłumaczone w 1996 r. pod kierunkiem ks. Władysława Zawalniuka (proboszcza Mińskiej parafii p.w. św. Szymona i Heleny). Tłumaczeniem tekstu zajmowała się Komisja Metropolitalna do Tłumaczenia Tekstów Liturgicznych i Literatury Religijnej na Mowę Białoruską (15 VII 1992), a w następnych latach tekst ten kilka razy poprawiała. Już 21 IX 2007 r. rytuał pogrzebowy *Парадак пахавання* został oficjalnie wydany przez tę komisję i zatwierdzony przez KKBБ na XXXIV ich zebraniu. Podstawą tłumaczenia był *Rituale Romanum, Ordo exsequiarum. Editio typica*. 14 maja 2008 r. oficjalnie został uznany i zatwierdzony postanowieniem Kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów (Prot. 1221/07/L). W 2011 r. został uzupełniony. Por. REJSZEL; *Абрады пахавання дастасаваны для дыяцэзый на Беларусі*.

¹⁸⁴ Por. B. NADOLSKI, *Liturgika. Eucharystia*, s. 113-114; por. TENŻE, *Msza w małych grupach*, LL, s. 986-988; por. T. SINKA, *Zarys liturgiki*, s. 233-234.

¹⁸⁵ Por. KONGREGACJA KULTU BOŻEGO, *Instrukcja dotycząca odprawiania Mszy świętej dla grup specjalnych. „Actio pastoralis”* (15 V 1969), w: *To czyńcie na moją pamiątkę. Eucharystia w dokumentach Kościoła*, red. J. Miazek, Warszawa 1987, s. 218; por. S. LECH, *Odnowa liturgii w małych grupach*, s. 381-386.

działalności apostołskiej, wokół problemów rodzinnych, inne zajmują się pomocą chorym, jeszcze inne dbają o należyte przygotowanie wiernych do przyjęcia sakramentów świętych i pogłębienia formacji chrześcijańskiej. Tym, co w sposób szczególny wiąże te małe grupy jest jedna główna idea służby Chrystusowi i Jego Kościołowi na konkretnym gruncie personalnym oraz terytorialnym. Temu zaś sprzyja panujący w grupach klimat bliskości, przyjaźni, zaufania i wymiany doświadczeń (por. DA 17). Misja tych grup wypływa zaś z centrum życia Kościoła, jakim jest Eucharystia. Poszczególni członkowie z niej czerpią siłę i moc do trwania we wspólnocie z sobą i niesienia Chrystusa światu w podejmowanych czynnościach. Przekłada się to także na ich czynny i aktywny udział w akcji liturgicznej i wspólną celebrację Mszy, pogłębiając jedność członków całej wspólnoty, a także parafii. Wyraża się to w czytaniu słowa Bożego, komentarzach liturgicznych, podawaniu intencji modlitwy wiernych dostosowanych do szczególnych okoliczności małej grupy oraz w przynoszeniu darów w procesji i wielu innych czynnościach podejmowanych przez poszczególnych członków grupy. Na terenie diecezji grodzieńskiej czytania oraz komentarze wykonywane są zazwyczaj w trzech językach: polskim, białoruskim i rosyjskim, a ponadto w Grodnie, w tzw. kościele pobrygidzkim, dla studentów obcokrajowców w języku angielskim, a dla głuchoniemych w języku migowym¹⁸⁶.

W udzielonym wywiadzie ks. Gremza podkreśla, że te grupy na Grodzieńszczyźnie, szczególnie w miejskich parafiach, odgrywają ważną rolę, gdyż przygotowują wiernych do uczestnictwa w Mszach parafialnych, w których łatwiej jest odkryć istotę Eucharystii, strukturę jej celebracji oraz zasady uczestnictwa w niej. Msze w grupach specjalnych mocniej podkreślają wzajemne więzi między uczestnikami, budują też klimat przyjaźni, zaufania i dzielenia się doświadczeniem. Temu zadaniu służą: całkowite zaangażowanie się wiernych w liturgię słowa Bożego, spontaniczne podawanie intencji modlitwy wiernych dostosowanych do szczególnych okoliczności, a także procesja z darami i przygotowanie śpiewu. Celebując takie Msze, duchowni winni być starannie i odpowiednio przygotowani. Powinni też przywiązywać dużą wagę do miejsca celebracji, którym z zasady powinno być miejsce święte lub inne godne miejsce¹⁸⁷.

Każda z grup posiada właściwe sobie duszpasterstwo. Fenomen wzrastającej liczby małych grup stanowi źródło realnej nadziei na coraz bardziej świadome, czynne i

---

¹⁸⁶ Por. GREMZA.

¹⁸⁷ Por. GREMZA.

owocne uczestnictwo w liturgii (por. SC 63; AP 6; EM 30)¹⁸⁸. Ks. Gremza zauważa, że po odrodzeniu (1988/1989) Kościoła na Białorusi rozwija się on dzięki Eucharystii i małym grupom. Kamieniem węgielnym odrodzenia Kościoła na terenie diecezji grodzieńskiej było otwarcie Wyższego Seminarium Duchownego w Grodnie w 1990 roku. Przez 25 lat swego istnienia, wprowadzając odnowę zapoczątkowaną przez Sobór Watykański II na ziemiach Białorusi, Ukrainy i Gruzji, przygotowanych zostało w nim około 200 księży. Oni też powołani są do duszpasterzowania w różnego rodzaju środowiskach, prowadząc ludzi do Boga.

Jednym z interesujących duszpasterstw na terenie omawianym w niniejszej pracy jest duszpasterstwo kolejarzy zawodowych. Na Grodzieńszczyźnie zaczęło się ono kształtować od 2003 r. za przyczyną o. Szczupała. Kapelan ten sprawował opiekę duszpasterską nad środowiskiem pracowników kolei, prowadząc dla nich spotkania, konferencje, a zwłaszcza celebrując Eucharystię oraz modlitwy do św. Katarzyny Aleksandryjskiej (patronki kolejarzy). Spotkania odbywają się systematycznie co miesiąc w Grodnie, Lidzie i innych większych skupiskach kolejarzów, a ich kulminacją jest Msza Święta. Początkowo duszpasterstwem tym zajmował się na ziemiach białoruskich ks. Jozafat Żyskar.

W roku 2003 powstało duszpasterstwo w zakładach karnych dla więźniów na terenie Grodna, założone przez o. Kazimierza Żylisa SJ. Jego pomocnikiem rok później z mianowania bp Kaszkiewicza, został diakon Walery Bykowski, późniejszy wikariusz w katedrze grodzieńskiej. O. Żylis jest też głównym duszpasterzem więzienia grodzieńskiego i wołkowyskiego. W 2002 r. w grodzieńskim więzieniu po raz pierwszy została odprawiona Msza św. pod przewodnictwem bp. Antoniego Dziemianko, w której uczestniczyło około 40 więźniów z obsługi gospodarczej. Podczas tej Mszy biskup powiedział: „przestępstwo nie bierze się znikąd. Jeśli chcemy pomóc człowiekowi wrócić do normalności, to trzeba o nim myśleć, wychodząc mu na przeciw”. Kapelan więzienny organizuje spotkania w wyznaczone dni, raz w tygodniu. Podczas tych spotkań ma miejsce ewangelizacja i katechizacja oraz celebrowana jest Eucharystia w intencji więźniów. Czasem są też udzielane inne sakramenty. Jednak w ostatnim czasie dyrektor więzienia zabrania kapelanowi przynosić wino na

---

¹⁸⁸ E. SZTAFROWSKI, *Tajemnica Eucharystii w praktyce życia chrześcijańskiego*, s. 386-387; B. NADOLSKI, *Liturgika. Eucharystia*, s. 113-114; por. TENŻE, *Msza w małych grupach*, s. 986-988; por. Z. WIT, *Msza św. w grupach specjalnych*, s. 451-455.

celebrowanie Mszy. Z tej racji, kapłan, idąc do więźniów, przynosi Komunię św. ze sobą i sprawuje liturgię Komunii św. poza Mszą Świętą.

Staraniem o. Szczupała w 2003 r. powstało w diecezji duszpasterstwo nauczycieli i wychowawców, w które angażuje się ks. Gremza. Dwa razy do roku odbywają się spotkania nauczycieli i wychowawców z całej diecezji pod przewodnictwem biskupa: na początku roku szkolnego i na jego zakończenie. Pozostałe spotkania tego grona odbywają się w mniejszych grupach na terenie parafii miejskich. Takie dni skupienia kończą się zawsze wspólną Eucharystią, której uczestnicy obstawiają całą liturgię słowa i uczestniczą w niej jako lektor, kantor i schola. Przygotowywany jest też komentarz do Mszy Świętej.

W 2003 r. powstało także duszpasterstwo służby zdrowia. Zorganizował je ks. Andrzej Rodziewicz. Spotkania odbywają się raz na dwa tygodnie lub raz na miesiąc. Raz do roku wspólnota gromadzi się na rekolekcje. W każdą trzecią niedzielę miesiąca członkowie mają wspólną Mszę św. w Grodnie w pobrygidzkim kościele o godzinie 16:30. Podczas takich spotkań uczestnicy pogłębiają formację duchową i intelektualną, zasady moralności i etyki katolickiej, znajomość dokumentów Kościoła i Pisma Świętego. Nadto troszczą się o integrację środowiska lekarskiego wokół obrony życia ludzkiego od chwili poczęcia do naturalnej śmierci. Patronem służby zdrowia jest św. Łukasza Ewangelista, wspomniany w kalendarzu liturgicznym 18 października. W tym dniu duszpasterze tych wspólnot sprawują Mszę św. w ich intencji, a uczestnicy przygotowują czytanie, psalm, modlitwę wiernych, dary ofiarne i śpiew w czasie Mszy, której zazwyczaj przewodniczy biskup lub sam kapelan.

Według ks. Gremzy w tym kontekście warto też zauważyć duszpasterstwo dzieci i młodzieży. Jednym ze sposobów duszpasterskiej troski o tych wiernych są takie spotkania, jak Diecezjalne Dni Młodzieży, Parafiada, Dzień Dziecka, duszpasterstwo pracowników środków masowego przekazu (od 1997 r.) założone przez ks. Jarosława Hrynaszkiewicza (obecnie opiekuje się nim ks. Jerzy Marcinowicz); duszpasterstwo rodzin (od 1997 r.) oraz duszpasterstwo pielgrzymów (od 1998 r.) na czele z opiekunem ks. Pawłem Sołobodą; duszpasterstwo Liturgicznej Służby Ołtarza (od 1998 r.) pod opieką ks. Antoniego Obuchowskiego; duszpasterstwo trzeźwości (od 2002 r.) pod opieką ks. A. Pietrowicza i p. Jerzego Gaponika¹⁸⁹.

---

¹⁸⁹ Pierwsze Dni Młodzieży odbyły się 1-3 maja 1993 r. w parafii p.w. św. Wacława w Wołkowysku. Wtedy to biskup diecezjalny Aleksander Kaszkiewicz delegował na duszpasterza dzieci i młodzieży ks. Romana Kotlimowskiego. Od tamtego czasu coroczne zjazdy odbywają się w miastach lub większych

5. I Komunia Święta

Odnowa liturgiczna po *Vaticanum II* kładzie szczególny nacisk na religijne wychowanie dzieci i młodzieży, którym mają zająć się duchowni i katecheci. Winni oni kierować swoje zachęty na najważniejszy moment w życiu młodego człowieka, którym jest Eucharystia. Rozpoczynając od własnej praktyki sakramentalnej i doświadczenia osobistej modlitwy, duchowni i katecheci świeccy mają uczyć kandydatów do I Komunii św. nie tylko o Chrystusie jako Zbawicielu, lecz także o sakramentalnej komunii z Nim oraz o jej owocach (por. Kol 3, 1; EdE 11)¹⁹⁰. Synod Diecezji Mińsko-Mohylewskiej, Pińskiej i Witebskiej w nr. 621-624 podkreśla, że wychowawcy mają też pouczać przyjmujących Komunię św., by dobrze rozumieli tę tajemnicę oraz świadomie, aktywnie, pobożnie i owocnie brali w niej udział.

5.1. Przygotowanie do I Komunii

Kościół słusznie wymaga by pierwsze pełne uczestnictwo we Mszy św. dzieci w wieku katechetycznym poprzedzone było odpowiednią formacją i przygotowaniem. Mają one obejmować nie tylko dzieci, ale i ich rodziców. Rodzice wypełniają w ten sposób zobowiązania, jakie podjęli przy chrzcie swoich dzieci¹⁹¹.

W udzielonym wywiadzie o. Szczupał zauważa, że w rodzinie kandydata do I Komunii św. często na pierwsze miejsce wysuwa się jedynie sama uroczystość, nie zaś pełne uczestnictwo we Mszy św. i we wspólnocie zgromadzenia eucharystycznego¹⁹². Tymczasem wprowadzanie dziecka w wiarę powinno dokonywać się od najmłodszych lat

---

miasteczkach (np. w Smorgoniu, Lidzie, Grodnie, Wołkowysku, Woronowie, Iwju, Szczuczynie, Sapockieniach i Mostach). W spotkaniach tych uczestniczy około 2 tysięcy młodych ludzi. W ostatnim czasie odpowiedzialnym za Diecezjalne Dni Młodzieży został ks. Antoni Gremza. Początki Parafiady sięgają roku 2008 i działalności ks. Artura Małachwieja. Trwa ona cztery dni, w których codziennie celebrowana jest Eucharystia. Co roku w takich zjazdach uczestniczy około 500 młodych ludzi w wieku od 11 do 19 lat. Dzień Dziecka po raz pierwszy został zorganizowany przez ks. Jerzego Marcinowicza 1 czerwca 2011 r.; powstał na podstawie Międzynarodowego Dnia Dziecka obchodzonego od 1954 roku. Każdego roku w tym dniu uczestnicy w wieku od 7 do 14 lat, pochodzący z terenu diecezji grodzieńskiej, biorą udział we wspólnych modlitwach i zabawach. W tych spotkaniach co roku uczestniczy ponad 2 tysiące chłopców i dziewcząt. Por. GREMZA; por. A. KASZKIEWICZ, *Dekret Kurii Grodzieńskiej z archiwum kurii*, nr 374, Grodno 2004; IDG, s. 16-21.

¹⁹⁰ Por. M. ZAJĄC, *O wielkich postanowieniach w przygotowaniu do I Komunii św.*, w: *O wielkich postanowieniach małego dziecka*, red. P. Kulbacki, Warszawa 2009, s. 12-13.

¹⁹¹ J. KOPIEĆ, *Formy przygotowania do Pierwszej Komunii św. w praktyce Kościoła w Polsce*, w: *Sakramenty inicjacji w liturgii i w praktyce duszpasterskiej*, red. R. Pierskała, H. Sobeczko, Opole 1996, s. 143-144; Cz. KRAKOWIAK, *Formacja katechizowanych do świadomego i czynnego udziału we mszy świętej*, RT 46: 1999, z. 6, s. 305.

¹⁹² Por. SZCZUPAŁ.

(por. Łk 1, 46-55). Okres poprzedzający I Komunię dziecka jest dla rodziców szczególnie ważnym czasem nauczania i przekazania mu prawd chrześcijańskiej wiary i życia nią. Z psychologii rozwojowej wynika, że człowieka w młodym wieku charakteryzuje duża otwartość na taką naukę i płynące z niej dobro. Zgodnie z rozporządzeniem kurii grodzieńskiej, kandydaci do sakramentów pokuty i pojednania oraz Eucharystii, przystępują do nich w wieku około 10 lat, po ukończeniu czwartej klasy i dwuletnim okresie przygotowania. Przy czym dopuszcza się sytuacje wyjątkowe (por. KPK 913 §1). Wśród kandydatów nie raz znajdują się osoby doświadczone chorobą (inwalidzi, głuchoniemi itp.), które nie mogą uczestniczyć w katechezie sakramentalnej prowadzonej w salkach parafialnych. Duszpasterze winni zatroszczyć się o nich w swoich parafiach, prowadząc indywidualną katechezę przygotowującą do sakramentu pokuty i pojednania oraz Komunii św. (por. KL 14). Katecheci zazwyczaj uczą dzieci w salkach parafialnych i nie pracują w szkole, gdyż władza państwowa zabrania prowadzenia w nich zajęć z religii. Nauka religii rozpoczyna się w pierwszych tygodniach września. Uczniowie biorą udział w katechezie raz w tygodniu. Na wiejskich parafiach może się jednak zdarzyć, że katecheza odbywa się w szkole, ale to już zależy od indywidualnego nastawienia dyrektora szkoły. W latach komunizmu dzieci zazwyczaj uczono pacierza i katechizmu, a nauka trwała tylko kilka miesięcy. Przygotowanie prowadzili księża, siostry zakonne, sami rodzice czy dziadkowie lub inna bliska osoba. Wychowawcy najczęściej spotykali się ze swymi uczniami na plebanii proboszcza, wewnątrz kościoła, w zakrystiach lub domach. Władza tropiła takie inicjatywy, a odkrywszy je, dążyła do ich ośmieszenia i nakładała kary. Po upadku komunizmu dzieci mogły już spokojnie chodzić na katechezę, uczyć się pacierza i katechizmu, prowadzić zeszyty. Prawie do 2000 r. dzieci uczyły się tylko kilka miesięcy (2 lub 3), a katecheci przekazywali tylko tę naukę, którą sami znali, korzystając z książki *Nauka Boża* oraz innych pomocy dydaktycznych nabytych w Polsce, które często na własne potrzeby były tłumaczone na język rosyjski czy białoruski¹⁹³.

Ks. Krisztopik informuje, że w 1999 r. w diecezji grodzieńskiej został opracowany program przygotowania do I Komunii Świętej. Pojawiły się też w jego ramach takie pomoce katechetyczne, jak zeszyty dwujęzyczne w języku polskim i białoruskim, opracowane przez zespół pracowników, m.in. s. Nikodemę Kasperską, s. Agnieszkę Stasielowicz, s. Klaudię Sadowską i p. Helenę Wiszniewską. Pierwsze

---

¹⁹³ Por. TAMŻE.

wydanie tych zeszytów ukazało się 12 czerwca 1999 r. za pozwoleniem kurii grodzieńskiej. Zeszyt na pierwszy rok katechizacji nosił tytuł *Pragnę być z Jezusem*, a drugi rok – *Jezu, przyjdź do mnie*. Z biegiem czasu zeszyty te były aktualizowane i uzupełniane. W roku 2015 ukazało się siódme wydanie. Z kolei pomocą w nauczaniu pacierza i katechizmu jest wydany w diecezji w 1999 r. zeszyt pod tytułem *Pacierz. Katechizm*, który ma już trzy wydania (2010², 2013³). Ponieważ jednak podstawowe przygotowanie dzieci do I Komunii św. w diecezji rozpoczyna się już w szóstym i siódmym roku ich życia, dlatego diecezja w 2001 r. wydała zeszyty *Jezus mnie kocha* dla sześciolatków i *Jezus mój Bóg i Pan* dla siedmiolatków¹⁹⁴. Swoim rozporządzeniem bp Kaszkiewicz zachęca katechetów, aby podczas katechezy nauczali dzieci o liturgii oraz przeprowadzali pewne ćwiczenia liturgicznych gestów, śpiewów i modlitw. Winni oni prowadzić także księgę kandydatów do I Komunii św. oraz dziennik katechetyczny, które po uroczystości I Komunii św. pozostaną w archiwum parafii. W diecezji grodzieńskiej przyjęte jest, że na zakończenie komunijnego przygotowania każdy z uczących się zdawał egzamin z katechizmu, przez co uwidacznia się indywidualne przygotowanie dzieci do sakramentów. Perspektywa takiego sprawdzianu nakłada odpowiedzialność za przygotowanie i dopuszczenie dzieci do sakramentu pokuty i Eucharystii we wspólnocie (por. KPK 914). Po zdanym egzaminie katecheci ustalają z proboszczem cały program przygotowania i przebiegu I Komunii św. w parafii¹⁹⁵.

Współpraca z rodzicami dzieci przygotowujących się do I Komunii św. stanowi centralne zadanie dla katechetów. W przeciwieństwie do księdza czy katechetki, mającymi z dzieckiem kontakt tylko czasowy, rodzice, znając swoje dziecko, lepiej potrafią pomóc mu we wzbudzeniu i rozwoju wiary, aby stała się dla niego czymś bardzo ważnym i osobistym. W tym okresie, według psychologii rozwojowej, jest szczególna szansa, aby dzieci przez świadectwo wiary swoich rodziców poczuli się bratem lub siostrą, którzy żyją i rozwijają się tylko we wspólnocie wierzących. W swoich listach pasterskich na rozpoczęcie nowego roku katechetycznego bp Kaszkiewicz za każdym razem zwraca się do wszystkich rodziców, aby uczyli dzieci o Bogu i wierze od najmłodszych lat, prowadząc je do kościoła i na katechezę oraz uczestnicząc w różnych spotkaniach, konferencjach i nabożeństwach, a także wyjaśniając im znaczenie obecności

---

¹⁹⁴ Por. KRISZTOPIK I.

¹⁹⁵ Por. *List pasterski biskupa Aleksandra Kaszkiewicza na rozpoczynający się rok szkolny i katechetyczny 2016-2017*, nr 394, Grodno 2016; por. *Synodus Archidiecezjana Vilmensis*, s. 237; por. J. KOPEĆ, *Formy przygotowania do Pierwszej Komunii św.*, s. 143-147; por. H. GULBINOWICZ, *Instrukcja o przygotowaniu dzieci do pełnego uczestnictwa w Eucharystii*, WWK 42 (1989) nr 2, s. 121-135.

Chrystusa wśród nas. W ten sposób sami rodzice pogłębiają swoją wiarę, przypominają sobie katechizm i wiadomości religijne na temat Eucharystii, a później już w domu utrwalają tematy wiary z kandydatami do I Komunii Świętej. Sposobnością do rozmów na temat wiary winny być nie tylko wspomniane okazje, ale także inne okoliczności, wynikające z życia prawdziwie chrześcijańskiego (por. FC 39; CT 55). Nie mniej ważne jest stworzenie uroczystego klimatu dla kandydata przygotowującego się do wielkiego i świątecznego dnia I Komunii św. oraz do skorzystania z sakramentu pokuty i pojednania odbywającego się w ramach nabożeństwa pokutnego, które dzieciom posłuży w przygotowaniu rachunku sumienia i wzbudzenia żalu za grzechy¹⁹⁶.

5.2. Celebracja I Komunii

Eucharystia jako ośrodek życia chrześcijańskiego zawiera całe dobro duchowe Kościoła (por. KKK 1324). Wyjątkowym miejscem doświadczania tej rzeczywistości dla młodych ludzi i ich rodzin jest czas I Komunii Świętej. Odpowiedzialni za przygotowanie tego dnia, zachowując diecezjalne i parafialne zwyczaje i tradycje, nie powinni zapominać o samym głównym celu tej wielkiej uroczystości¹⁹⁷. S. Surowikina zauważa, że uroczystość ta nie odbywa się tylko dla przyjmujących I Komunię św., ich rodziców i gości, lecz jest świętem całej parafii, które zdarza się raz do roku czy raz na kilka lat. Z tej racji proboszcz powierzonej mu wspólnoty ma przygotować wiernych do tego wielkiego wydarzenia przez wygłoszone kazania podczas każdej niedzielnej Mszy św., modlitwę w intencji dzieci przystępujących do I Komunii św. oraz ich rodziców i rodziców chrzestnych. W diecezji grodzieńskiej tradycyjnym dniem tej uroczystości jest niedziela jako pamiątka dnia zmartwychwstania Chrystusa – najstarszy i pierwszy dzień świąteczny Kościoła (por. KL 106). Z reguły I Komunia św. odbywa się na zakończenie roku katechetycznego w miesiącu maju lub czerwcu, lub też podczas takich uroczystości, jak Zesłanie Ducha Świętego czy Trójcy Przenajświętszej. W przypadku bardzo licznej grupy dzieci pierwszokomunijnych w danej parafii, zaleca się odprawienie uroczystości nawet w dwóch grupach w tę samą niedzielę¹⁹⁸. Świętowanie I Komunii św. rozpoczyna

---

¹⁹⁶ Por. *List pasterski biskupa Aleksandra Kaszkiewicza na rozpoczynający się rok szkolny i katechetyczny 2016-2017*; A. KASZKIEWICZ, „Biuletyn Informacyjny Diecezji Grodzieńskiej” nr 9 (11); por. *Synodus Archidiecezjana Vilnensis*, s. 238; por. ZAJĄC, *O wielkich postanowieniach w przygotowaniu do I Komunii świętej*, s. 14; por. J. STALA, *Współpraca środowisk w posłudze katechetycznej*, w: *Miejsce katechezy – rodzina, parafia, szkoła*, red. S. Kulpaczyński, Lublin 2005, s. 139-169.

¹⁹⁷ Por. J. KOPEĆ, *Formy przygotowania do Pierwszej Komunii św.*, s. 154-155.

¹⁹⁸ Por. SUROWIKINA.

się zazwyczaj rano. Wszyscy gromadzą się przed kościołem w wyznaczonym przez księdza proboszcza miejscu, a katecheta wraz z rodzicami i najbliższymi ustawiają procesyjnie kandydatów do przyjęcia Ciała Zbawiciela. O ustalonej godzinie proboszcz w szatach liturgicznych wraz z asystą przychodzi do nich, aby przywitać zebranych i pokropić ich wodą święconą. Ministranci na czele procesji niosą trybularz, świece, krzyż i wodę święconą. Następnie przy śpiewie pieśni i biciu dzwonów asysta liturgiczna wraz z proboszczem wchodzi do kościoła, a za nimi podążają dzieci, ich rodzice, goście oraz pozostali członkowie wspólnoty parafialnej. Następnie rozpoczyna się Eucharystia.

Zazwyczaj dzieciom i ich rodzicom powierza się czytania, śpiew międzylekcyjny, modlitwę powszechną oraz procesję z darami ofiarnymi. Po wygłoszonej homilii dzieci zapalają świece i następuje obrzęd odnowienie przyrzeczeń chrzcielnych. Święteczna chwila w kościele kończy się podziękowaniem złożonym przez dzieci księdzu proboszczowi, katechetom i rodzicom za ich wychowanie, naukę i możliwość zjednoczenia się z Chrystusem.

Jeśli chodzi o strój dziecka pierwszokomunijnego podczas liturgii, to zależy to od tradycji każdej parafii (w wiejskich zazwyczaj są różne, a w miejski – jednakowe). Organizatorzy mają pamiętać o ich prostocie i estetyce, by symbolizowały czystość serc dzieci. Zachęcają także rodziców, aby w czasie tej uroczystości zdjęcia wykonywał tylko jeden fotograf, dopuszczony, poinstruowany przez proboszcza. Biskup diecezjalny zachęca też, aby ze względu na przybywających w tym dniu gości, dać im możliwość skorzystania z sakramentu pokuty i pojednania¹⁹⁹. W czasach komunistycznych, jak dodaje o. Szczupał, do I Komunii św. dzieci przystępowały nie zważając na agresję władzy i szydzenie z religii. W roku 1994 na terenie dzisiejszej Białorusi w niektórych parafiach było trudno przystąpić do I Komunii Świętej. Dzieci przyjmowały ten sakrament w nocy na plebanii, w zakrystii lub w swoim kościele parafialnym, jeżeli nie bały się władzy. Zdarzało się też, że jechali z rodzicami poza granice swojej parafii czy do kościołów na Litwie (najczęściej w Wilnie, Solecznikach lub Dziewieniszkach). Nieraz odległość ta wynosiła nawet 100 km. Jechano konno lub na rowerze. Przygotowaniem kandydata zajmowali się zazwyczaj rodzice lub dziadkowie. Uroczystość, która była skromna, odbywała się zazwyczaj w tych kościołach, gdzie był

---

¹⁹⁹ Por. SUROWIKINA; ALDO, s. 314-320; JIAM, c. 347-350.

ksiądz. Na jej zakończenie celebrans rozdawał pamiątki, zazwyczaj obrazek z dedykacją i informacją o tym dniu, różaniec i szkaplerz (dzisiaj się już go nie daje)²⁰⁰.

Bp Kaszkiewicz w swoim liście pasterskim również zachęca duszpasterzy, aby po zakończeniu uroczystości I Komunii św. w parafiach zatroszczyli się o przeprowadzenie białego tygodnia dla dzieci pierwszokomunijnych. W tym czasie dzieci przez kolejne pięć dni przychodzą do kościoła w stroju pierwszokomunijnym. Pomaga to przyswoić treść i znaczenie niedawno przeżytej uroczystości poprzez umocnienie wiary, zrozumienie istoty przyjętego sakramentu oraz przygotowanie się do świadomego, czynnego i regularnego uczestnictwa w niedzielnej Mszy Świętej. Jest to ważny okres, gdyż w dzień przyjęcia I Komunii dzieci więcej uwagi skupiają zwykle na rodzinie i prezentach, a nie na duchowym aspekcie tego doświadczenia. Warto, aby rodzice i krewni uczestniczyli wraz z dziećmi we Mszy św. podczas „białego tygodnia” i duchowo ich wspierali. Podczas tych spotkań w kościele, uczestnicy codziennie wspierają w modlitwie tych, którzy w ich życiu odgrywają ważną rolę. Zwyczajowo w diecezji grodzieńskiej jest to modlitwa: w poniedziałek – za swoich rodziców (w intencji dziękczynnej i proszącej oraz osobiste podziękowanie rodzicom za trud wychowania), we wtorek – podzięką za łaskę chrztu świętego (za rodziców chrzestnych oraz odnowienie przyrzeczeń chrzcielnych), w środę – za rodzeństwo (w dziękczynieniu za swoich krewnych), w czwartek – za nauczycieli (w intencji dziękczynnej za wychowanie) oraz w piątek – za dziadków i babcie (za przepiękne świadectwo wiary i życia). Na zakończenie „białego tygodnia” dzieci otrzymują pamiątki: modlitewnik, różaniec, krzyżyk, medalik z Matką Bożą oraz pamiątkowy dyplom²⁰¹. Ponadto na wspólnych zebraniach kapłańskich bp Kaszkiewicz zaleca duszpasterzom, aby członkowie Kościoła, którzy dopiero zaczynają karmić się Chlebem Pańskim, brali udział w procesji Najświętszego Ciała i Krwi Chrystusa (Boże Ciało)²⁰².

---

²⁰⁰ Por. SZCZUPAŁ.

²⁰¹ Biały tydzień to pięć kolejnych dni po uroczystości I Komunii św., podczas których dziecko ma obowiązek uczestniczenia we Mszy świętej. Por. *List pasterski biskupa Aleksandra Kaszkiewicza na rozpoczynający się rok szkolny i katechetyczny 2007/2008*, nr 1163 B, Grodno 2007; por. *Synodus Archidiecezjana Wileńska*, s. 239-242; por. J. KOPEĆ, *Formy przygotowania do Pierwszej Komunii św.*, s. 147-148.

²⁰² Por. *List pasterski biskupa Aleksandra Kaszkiewicza na rozpoczynający się rok szkolny i katechetyczny 2003-2004*, nr 1173/3, Grodno 2003.

6. Komunia Święta i kult tajemnicy eucharystycznej poza Mszą Świętą

Eucharystia stanowi najgłębsze źródło istnienia Kościoła, zakorzenienie jego wiary, nadziei i miłości w realnie obecnym i działającym Chrystusie (KKTE 2; ID 20). Kult tajemnicy eucharystycznej poza Mszą św. jest świadectwem wiary w obecność Chrystusa pod postaciami eucharystycznymi; jest też źródłem dla chrześcijańskiego życia i budowania wspólnoty (por. EdE 25; EM 3)²⁰³. W nim kryje się całe duchowe bogactwo Kościoła, a mianowicie sam Chrystus, będący naszą Paschą i Chlebem Żywym, a przez swoje ożywione Ciało i dzięki mocy Ducha Świętego daje nieśmiertelność ludziom, zapraszając ich do uczestniczenia w Ofierze składanej przez samego siebie (por. DK 5)²⁰⁴. Biorąc swój początek w sakramencie Eucharystii, jak zaznacza Synod Diecezji Mińsko-Mohylewskiej, Pińskiej i Witebskiej (nr. 626-632), Chrystus pozostaje prawdziwie, rzeczywiście i trwale obecny wśród wiernych pod postaciami eucharystycznymi po zakończeniu Najświętszej Ofiary (por. EM 49; KKTE 5; RS 130)²⁰⁵. Będąc prawdziwym Emmanuelem, jest obecny pod postacią Chleba, przechowywany w kościołach lub kaplicach, dniem i nocą świadczy o swojej wielkiej tajemniczej łasce i prawdzie (por. MF 24)²⁰⁶. Mówiąc o przechowywaniu Eucharystii, Kościół przypomina duszpasterzom o należyтым zadbaniu i częstym odnawianiu najświętszych postaci. W diecezji grodzieńskiej zazwyczaj czyni się to w pierwszy czwartek miesiąca (por. KKTE 7; KPK 939). W kościołach parafialnych lub filialnych, gdzie nie ma codziennej lub coniedzielnej celebracji Eucharystii, należy każdorazowo konsekrować postacie chleba i wina, nie zostawiając przy tym na przechowanie Najświętszego Ciała bez zgody biskupa (por. KPK 934 §1). Wymieniany wyżej synod diecezji na Białorusi w nr. 620 zaznacza, że kult Eucharystii poza Mszą św. ma ożywiać i pogłębiać ducha modlitewnego, którego bardzo należy rozwijać i wyjaśniać w czasie katechez eucharystycznych, homilii, rekolekcji, podczas spowiedzi itd. (por. KK 11; DE 15)²⁰⁷. Po odnowieniu obrzędów Mszy św. i ustaleniu ich przez instrukcję *Eucharisticum mysterium* (25 V 1967), Święta Kongregacja Kultu Bożego przygotowała dla Kościoła

²⁰³ Por. J. LEWANDOWSKI, *Eucharystia dar i ofiara*, Ząbki 1997, s. 91-93.

²⁰⁴ W. BOMBA, *Kult Eucharystii poza Mszą świętą*, s. 393.

²⁰⁵ Por. TAMŻE, s. 393-412; por. J. LEWANDOWSKI, *Eucharystia dar i ofiara*, s. 97-102.

²⁰⁶ PAWEŁ VI, *Encyklika „Mysterium fidei”* (3 IX 1965), AAS 57 (1965), s. 771; por. KONGREGACJA KULTU BOŻEGO, *Dekret „Eucharistiae sacramentum”* (21 VI 1973), AAS 65 (1973), s. 610.

²⁰⁷ Por. J. LEWANDOWSKI, *Eucharystia dar i ofiara*, s. 96-97.

obrzędy zebrane pod tytułem *De sacra communione et de cultu mysterii eucharistici extra Missam*²⁰⁸. W celu ujednoczenia obrzędów i zabezpieczenia ich różnorodności przy udzieleniu posług liturgicznych, sprawowanych przez szafarzy zwyczajnych i nadzwyczajnych przy udzielaniu Komunii św. poza Mszą św., Konferencja Episkopatu Polski 6 maja 1980 r. zatwierdziła polski przekład księgi liturgicznej *Komunia święta i kult tajemnicy eucharystycznej poza Mszą świętą: dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, a 7 czerwca 1980 r. uchwałę tę zatwierdziła Święta Kongregacja ds. Sakramentów i Kultu Bożego²⁰⁹. Księga ta składała się z trzech dekretów: Prymasa Polski, Kongregacji ds. Sakramentów i Kultu Bożego oraz Kongregacji Obrzędów, a także z wprowadzenia teologicznego i pastoralnego oraz czterech rozdziałów: I – *Komunia święta poza Mszą świętą*, II – *Różne formy kultu Najświętszej Eucharystii*, III – *Procesja na Uroczystość Najświętszego Ciała i Krwi Chrystusa* oraz IV – *Teksty do wyboru przy udzielaniu Komunii świętej poza Mszą oraz w czasie adoracji i procesji eucharystycznych*. Dla omawianej problematyki najważniejszym rozdziałem jest rozdział I, zawierający szczegółowy obrzęd udzielania Komunii poza Mszą św., z uwzględnieniem szafarza zwyczajnego (kapłan, diakon) i nadzwyczajnego (akolita bądź inny upoważniony katolik). Obrzęd ten posiada dwie formy: dłuższą, która obejmuje pozdrowienie, akt żalu, liturgię słowa, modlitwę powszechną, *Modlitwę Pańską*, uwielbienie i błogosławieństwo (por. KKTE 26-41), oraz krótszą, z tymi samymi elementami, lecz z krótszymi czytaniem i bez modlitwy powszechnej (por. KKTE 42-54)²¹⁰. W 2009 r. dla wszystkich diecezji na Białorusi został wydany rytuał w języku białoruskim *Святая Камунія і культ эўхарыстычнай таямніцы па-за Імшой*, który został przetłumaczony z *De sacra communione et de cultu mysterii eacharistici extra Missam* przez Mińsko-Mohylewską Metropolitalną Komisję Liturgiczną i dostosowany do miejscowych warunków i tradycji. Tekst ten był przedstawiony KKBB na XXXVI Sesji Plenarnej (12 III 2008), a 12 I 2009 r. został zatwierdzony przez Kongregację Bożego Kultu i Dyscypliny Sakramentów (Prot. 630/08/L). 8 XII 2016 r. Kościół na Białorusi otrzymał drugie, poprawione wydanie tej księgi²¹¹.

---

²⁰⁸ *Rituale Romanum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli PP. VI promulgatum, De sacra communione et de cultu mysterii eucharistici extra Missam*, Editio typica, Typis Polyglottis Vaticanis 1973.

²⁰⁹ *Komunia święta i kult tajemnicy eucharystycznej poza Mszą świętą: dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 1985, s. 5.

²¹⁰ B. NADOLSKI, *Komunia Eucharystyczna*, s. 665-666.

²¹¹ *Святая Камунія і культ эўхарыстычнай таямніцы па-за Імшой*, (дастасаваны для дыяцэзіі на беларусі), Мінск 2016.

6.1. Wiatyk i Komunia Święta chorych

Pierwszym celem przechowywania *Sanctissimum* jest możliwość udzielania wiatyku (por. EM 49; KKTE 5)²¹². Przez jego przyjęcie człowiek zostaje umocniony na drodze do wieczności. Synod z 2000 r. na Białorusi w nr. 661-663 wskazuje, że wiatyk winien prowadzić, o ile pozwala na to stan człowieka, ze świata ziemskiego, gdzie Chrystus z miłości do ludzi oddał swoje życie i zmartwychwstał, do nieba (por. J 6, 54; SCh 26; EM 39; KKK 1524)²¹³. Ks. Kuderko w wywiadzie udzielonym autorowi niniejszej pracy przypomina zachętę grodzieńskiego biskupa diecezjalnego skierowaną do kapłanów, aby udzielali wiatyku wiernym znajdującym się w niebezpieczeństwie śmierci oraz innej sytuacji, w której znaleźli się z różnych przyczyn, np. zewnętrznych: działania wojenne, wyrok śmierci, pożar czy jakakolwiek inna klęska żywiołowa, lub wewnętrznych: trudny poród, podeszły wiek, choroba. Udzielając tej łaski, duszpasterz powinien rozeznaczyć konieczność udzielenia wiatyku w sytuacji poważnej choroby czy niebezpieczeństwa śmierci (por. KL 79; SCh 8-15; KKK 1514-1515; KPK 1004-1007)²¹⁴.

Przyjęcie Najświętszego Ciała podczas wiatyku odbywa się w diecezji grodzieńskiej zazwyczaj z rąk proboszcza parafii, jego współpracowników lub kapelana szpitala. W nagłej potrzebie udziela go każdy kapłan lub diakon. W przypadku braku szafarza zwyczajnych wiatyku może udzielić nadzwyczajny szafarz Komunii św. (por. KL 74; SCh 16-19. 29; KPK 1003).

Od 1978 r. na terenie diecezji grodzieńskiej szafarze korzystali przy udzielaniu wiatyku z rytuału polskiego: *Sakramenty chorych. Obrzędy i duszpasterstwo*. W 2008 r. dla wszystkich diecezji na Białorusi został wydany rytuał w języku białoruskim: *Парадак намашчэння хворых і пастырскай апекі над імі*, którego w praktyce bardzo rzadko się używa²¹⁵. Ks. Kuderko przypomina również wskazanie bp. Kaszkiewicza, aby duszpasterze zanosili Najświętszy Sakrament do starszych i chorych ludzi w każdym

²¹² B. NADOLSKI, *Liturgika. Eucharystia*, s. 398; M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, s. 441; por. H. SOBECZKO, *Zgromadzeni w imię Pana*, Opole 1999, s. 214.

²¹³ *Sakrament chorych. Obrzęd i duszpasterstwo*, wyd. 2, Katowice 2012, s. 83-103; *Парадак намашчэння хворых і пастырскай апекі над імі*, Мінск 2008, s. 63-78; por. *Instrukcja w sprawie formacji i sposobu wykonywania posługi Nadzwyczajnego Szafarza Komunii świętej*, WWK 44 (1991) nr 4, s. 537-542; por. A.L. SZAFRAŃSKI, *Teologia liturgii eucharystycznej*, s. 192; por. A. KASZKIEWICZ, „Biuletyn Informacyjny Diecezji Grodzieńskiej” 1996, nr 2/4; por. B. NADOLSKI, *Wiatyk*, LL, s. 1675; por. K. OSIŃSKA, *Spojrzenie lekarza na sakrament namaszczenia chorych*, w: *Ludzie chorzy i starzy w Kościele*, Warszawa 1981, s. 124-125.

²¹⁴ Por. KUDERKO I.

²¹⁵ *Sakramenty chorych. Obrzędy i duszpasterstwo*, s. 83-95; *Парадак намашчэння хворых і пастырскай апекі над імі*.

pierwszym tygodniu miesiąca, a jeżeli jest możliwość, to nawet codziennie: w czasie rekolekcji wielkopostnych i adwentowych, w okresie wielkanocnym, podczas misji parafialnych, a szczególnie w Wielki Piątek²¹⁶. Bp Kaszkiewicz przypomina też szafarzom wiatyku, aby pamiętali o zaniesieniu go umierającym o każdej porze dnia i nocy. Przypomina przy tym, że w Wielką Sobotę wolno udzielać Komunii św. poza Mszą jedynie jako wiatyku (por. KKTE 14, 16; SCh 52)²¹⁷. W praktyce w diecezji grodzieńskiej wiatyku zazwyczaj udziela się wraz sakramentami pokuty i pojednania oraz namaszczenia chorych.

Komunii św. chorym zazwyczaj udziela się w kościołach parafialnych, w domu chorego lub w szpitalach w wyznaczonym terminie. Tradycyjnym terminem parafialnej Komunii św. chorych jest 11 lutego, we wspomnienie Matki Bożej z Lourdes. Szafarzami Komunii św. chorych na omawianym terenie są zazwyczaj szafarze zwyczajni lub klerycy jako akolici, będący szafarzami nadzwyczajnymi. Jednak w czasach komunistycznych, z powodu braku duchownych, biskupi wyznaczali świeckich mężczyzn jako szafarzy nadzwyczajnych Komunii (np. Michał Trajgis w Trokielach)²¹⁸.

6.2. Komunia Święta poza Mszą Świętą

Adoracja Jezusa Chrystusa ukrytego w Przenajświętszym Sakramencie oraz udzielanie Komunii św. poza Eucharystią są drugorzędym celem przechowywania Najświętszego Ciała (por. KKK 1379). Z biegiem czasu wśród wiernych wytworzył się zwyczaj adorowania Najświętszego Sakramentu. Taka święta chwila ma przyczynić się do kształtowania postaw sprzyjających pełnemu zjednoczeniu z Chrystusem w Komunii Świętej. Choć udział w Ofierze eucharystycznej jest doskonalszy, gdy Komunię sakramentalną przyjmuje się podczas Mszy św., to można ją też przyjąć poza Mszą św., pamiętając jednak o jej eucharystycznym źródle, będącym uobecnieniem i aktualizacją zbawczej ofiary Chrystusa (por. KKTE 14; KPK 918)²¹⁹.

---

²¹⁶ Por. KUDERKO I.

²¹⁷ Por. A. KASZKIEWICZ, „Biuletyn Informacyjny Diecezji Grodzieńskiej” 1996, nr 2/4.

²¹⁸ Światowy Dzień Chorego, ustalony przez papieża św. Jana Pawła II w dniu 13 maja 1992 r., Kościół katolicki zaczął obchodzić 11 lutego od 1993 roku. Dzień ten zostało ogłoszony z racji 75. rocznicy fatimskich objawień i 11. rocznicy zamachu na życie Ojca Świętego. Por. KUDERKO I.

²¹⁹ B. NADOLSKI, *Liturgika. Eucharystia*, s. 407; TENŻE, „Ja jestem z wami” – uwielbiony Chrystus w Najświętszym Sakramencie, RBL 39 (1986), s. 303-304; M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, s. 438; W. GŁOWA, *Eucharystia. Msza święta*, s. 282-283; por. A.L. SZAFRAŃSKI, *Teologia liturgii eucharystycznej*, s. 190; por. W. BOMBA, *Kult Eucharystii poza Mszą świętą*, s. 407.

W wywiadzie ks. Wyszyński dodaje, że duszpasterze nigdy nie powinni odmawiać wiernym Komunii św. poza Mszą, gdy ci proszą ze słusznych powodów (por. EM 33). Należy to czynić chętnie, w otwartości na potrzeby i możliwości wiernych, z uwzględnieniem miejscowych warunków (por. KKTE 16). Szafarze winni bezwzględnie stosować się do rytuału *Komunia Święta i kult Tajemnicy Eucharystycznej poza Mszą Świętą*, który choć dostosowany jest do zwyczajów diecezji polskich, to używany jest w diecezji grodzieńskiej i w pozostałych częściach Kościoła na Białorusi. Ostatnio zalecane jest jednak stosowanie rytuału i w języku białoruskim *Святая Камунія і культ эўхарыстычнай таямніцы на-за Імшой*, dostosowanego do miejscowych warunków i tradycji²²⁰.

Jak już mówiono wyżej obrzęd udzielanie Komunii poza Mszą św. posiada dwie formy: dłuższą – obejmującą pozdrowienie, akt żalu, liturgię słowa (jedno lub więcej czytań), modlitwę powszechną, modlitwę *Ojcze nasz*, uwielbienie i błogosławieństwo (por. KKTE 26-41), oraz krótszą – z tymi samymi elementami, lecz z krótszymi czytaniem (kilkudzaniowymi) i bez modlitwy powszechnej (por. KKTE 42-54)²²¹. Ks. Kotlimowski przypomina o właściwym stroju liturgicznym: szafarze zwyczajni (kapłan lub diakon) mają nałożyć sutannę, komżę lub albę oraz białą stułę lub kapę, a nadzwyczajni szafarze (akolita bądź inny upoważniony przez biskupa katolik) – komżę lub albę. Odnośnie do szczególnych okoliczności udzielania na Grodzieńszczyźnie Komunii poza Mszą św. odróżnia się sytuacje nadzwyczajne, gdy przyjmują ją wierni, mający trudności z uczestnictwem w codziennej Mszy św. (brak księży, duża odległość od kościoła czy kaplicy, choroba itp.) od przyjmowania jej w dniu spowiedzi podczas rekolekcji parafialnych. W drugiej sytuacji duszpasterze ustalają odpowiedni program godzinowy udzielania Komunii poza Mszą. Wydaje się jednak, że zarówno wśród duszpasterzy, jak i wśród wiernych pogłębia się świadomość, że Komunia św. jest integralną częścią Mszy św. i powinna być przyjmowana podczas niej²²².

---

²²⁰ Por. WYSZYŃSKI.

²²¹ *Komunia Święta i kult Tajemnicy Eucharystycznej poza Mszą Świętą. Obrzędy dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 2016, s. 16-36; por. B. NADOLSKI, *Komunia Eucharystyczna*, s. 665-666; por. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, s. 438-439.

²²² Por. KOTLIMOWSKI I.

6.3. Wystawienie i adoracja Najświętszego Sakramentu

Pomiędzy celebracją eucharystyczną a kultem adoracyjnym istnieje bardzo ścisły związek ich pochodzenia i treści. Adoracja eucharystyczna rodzi się z Mszy św., ale dokonuje się poza nią, będąc żywą i prawdziwą manifestacją wiary w Chrystusa i adoracyjnym trwaniem w Jego obecności (por. KKTE 58; KPK 898)²²³. Pragnienie adorowania Hostii poprzez patrzenie na nią przez dłuższy czas stało się w XIII w. powodem wystawiania Najświętszego Sakramentu w monstrancji²²⁴. Kościół zachęca adorujących, aby trwając przy Chrystusie, odpowiednio rozwijali kult Eucharystii w publicznej i prywatnej pobożności²²⁵. Winni to czynić, pamiętając, że podstawą adoracji i wystawienia Najświętszego Sakramentu jest wiara, przeżycie i uwielbienie Chrystusa rzeczywiście obecnego pod postacią konsekrowanego Chleba, jako pokarmu dla ludzi (por. DK 5; EM 50; ID 20)²²⁶. Modlitwa taka prowadzi wiernych do łączności z Panem przez przygotowanie do Mszy i Komunii św. oraz trwanie przy Nim, aby Emmanuel ogarniał całe życie człowieka (por. EM 49, 60; KKTE 56-57)²²⁷. Adoracja taka odbywa się przed tabernakulum lub wobec Najświętszego Sakramentu wystawionego w puszce lub monstrancji (por. KL 13; EM 60; KPK 941)²²⁸.

Ze spostrzeżeń ks. Kotlimowskiego wynika, że nabożeństwo z wystawieniem Najświętszego Sakramentu jest najbardziej popularną formą pobożności ludu w diecezji grodzieńskiej. Poza tym na przestrzeni ostatnich pięćdziesięciu lat wzrasta liczba adoracji Najświętszego Sakramentu bez dodatkowego nabożeństwa. Ks. Kotlimowski chciałby, aby wierni świeccy przekazywali tę formę modlitwy adoracyjnej i tę tradycję dzieciom już od najmłodszych lat. Wskazuje on też, że jest to dobra okazja do osobistego wychowania człowieka, aby zachowywał ciszę w kościele, a także potrafił w naturalny

²²³ R. FALSINI, *Gesty i słowa Mszy Świętej*, s. 234.

²²⁴ Monstrancja – artystycznie wykonany przedmiot służący do umieszczenia i wystawienia oraz procesyjnego obnoszenia konsekrowanej Hostii; pojawiła się w XIII w. w związku z ustanowieniem święta Bożego Ciała. Por. K. ŚWIĄTEK, *Niektóre wskazania inspirujące działanie duszpasterskie Kościoła Białorusi w Roku Wielkiego jubileuszu 2000. List przewodniczącego KKBB*, Mińsk 2000.

²²⁵ R. KANTOR, *Sanktuaria i odpusty*, Tarnów 2015, s. 31; por. R. PIERSKAŁA, *Pozamszalny kult Chrystusa w Eucharystii w posoborowej reformie liturgicznej*, Opole 2008, s. 49; por. A.L. SZAFRAŃSKI, *Teologia liturgii eucharystycznej*, s. 193-196.

²²⁶ Por. JAN PAWEŁ II, *List apostolski na Rok Eucharystii „Mane nobiscum Domine”* (7 X 2004), nr 4; por. B. NADOLSKI, *Adoracja*, LL, s. 42.

²²⁷ Por. K. ŚWIĄTEK, *Niektóre wskazania inspirujące działanie duszpasterskie*; por. J. LEWANDOWSKI, *Eucharystia dar i ofiara*, s. 97.

²²⁸ W. GŁOWA, *Wystawienie Najświętszego Sakramentu*, CT 57 (1987) z. 3, s. 63-64; por. S. WARZESZAK, *Tajemnica Eucharystii*, s. 149; por. *Komunia Święta i kult Tajemnicy Eucharystycznej poza Mszą Świętą. Obrzędy*, nr 58-76; B. NADOLSKI, *Wystawienie Najświętszego Sakramentu*, LL, s. 1707.

sposób klęczeć na obydwu kolanach przed Najświętszym Sakramentem. Praktyka adoracji Najświętszego Sakramentu pielęgnowana od najmłodszych lat wraz z rodziną, prowadzi do rozwoju życia modlitewnego²²⁹. Dobrze jest, jeżeli wystawienie Najświętszego Sakramentu rozpoczyna się po Mszy św., a Hostia do adoracji jest konsekrowana w czasie Eucharystii poprzedzającej bezpośrednio to nabożeństwo. Uwydatnia to związek adoracji eucharystycznej z jej sakramentalnym źródłem, umacniając wiarę chrześcijan²³⁰. Większość kapłanów jest świadoma, że nie wolno sprawować Mszy św. w tej samej nawie kościoła, kiedy trwa tam wystawienie (por. KL 13; KKTE 6). Bp Kaszkiewicz uświadamia kapłanom, że jeśli wystawienie trwa długo i w tym czasie należy odprawić Mszę św., to na czas Mszy wystawienie należy przerwać (por. KKTE 59). Przerwywanie takie (nie więcej niż dwa razy w ciągu dnia) może być dokonywane uproszczonym sposobem, czyli bez udzielania błogosławieństwa. W podobny, skrócony sposób dokonuje się wystawienie po takim przerwaniu. W takich sytuacjach proboszczowie zapominają by wcześniej poinformować wiernych o terminach przerw. Inaczej jest, jeżeli wystawienie trwa w oddzielnej części kościoła (w wyodrębnionej kaplicy adoracji) i uczestniczą w nim wierni. Wtedy Mszę św. sprawuje się w kościele nie przerywając wystawienia w kaplicy (por. EM 61; KKTE 59). Wystawiając Najświętszy Sakrament nie można go pozostawić bez niezbędnego nadzoru. Również podczas wieczystej adoracji duszpasterze winni pamiętać o przerywaniu wystawienia na czas trwania Mszy św. (por. KPK 941 § 2), chyba że celebrytuje się ją w kaplicy oddzielonej od nawy wystawienia i przynajmniej niektórzy wierni zostają na adoracji (por. EM 60; RS 138-140; KKKTE 70)²³¹.

Ks. Kotlimowski zachęca duchownych i wiernych do trwania podczas adoracji Najświętszego Sakramentu przynajmniej przez pół godziny, jeżeli jest taka możliwość, gdyż można w ten sposób uzyskać codziennie odpust zupełny. W czasie takiej adoracji zaleca się modlącym: czytanie słowa Bożego, rozważanie homilii lub konferencji, śpiew i odmawianie różnych form modlitewnych lub zachowanie pełnego milczenia. Wierni diecezji grodzieńskiej mają świadomość, że adoracja Najświętszego Sakramentu polega m.in. na więzi wzrokowej z Chrystusem Eucharystycznym. Treścią wszystkich modlitw chrześcijańskich podczas adoracji jest uwielbienie, dziękczynienie i przebłaganie (por.

---

²²⁹ Por. KOTLIMOWSKI I.

²³⁰ Na wystawienie Najświętszego Sakramentu celebrans obrzędu Mszy św. kończy *Oratio post communionem* z opuszczeniem pozdrowienia, błogosławieństwa i rozesłania. STANIEWSKI; por. A. KASZKIEWICZ, „Biuletyn Informacyjny Diecezji Grodzieńskiej” 1996, nr 6/8.

²³¹ Por. KOTLIMOWSKI I; por. A. KASZKIEWICZ, „Biuletyn Informacyjny Diecezji Grodzieńskiej” 1996, nr 6/8.

KKTE 55), wykonywane w wygodnej dla wiernych postawie ciała. Zazwyczaj w diecezji grodzieńskiej jest to postawa siedząca lub klęcząca, rzadziej leżenie krzyżem (por. EM 66; KKTE 71)²³².

Publiczna adoracja Najświętszego Sakramentu na terenie diecezji grodzieńskiej ma miejsce w każdą I niedzielę miesiąca we wszystkich kościołach, a nieraz i kaplicach parafialnych. Zwyczaj ten został przejęty od Kościoła w Polsce. Adoracja kończy się zazwyczaj procesją dookoła kościoła. Nabożeństwo jest ubogacone różnymi modlitwami i śpiewami, szczególnie suplikacją *Święty Boże* lub hymnem *Ciebie, Boga, wystawiamy* (por. KKTE 73-74). Obecnie suplikacja jest rzadko używana²³³. W niedziele adoracji bardzo często opuszczone są homilie, co z perspektywy integralności Mszy św. niedzielnej nie powinno mieć się zdarzać.

Ponadto w diecezji grodzieńskiej ma miejsce wystawienie Najświętszego Sakramentu podczas adoracji wieczystej. Odbywa się ona głównie w parafiach miejskich, sporadycznie tylko można spotkać tę praktykę w parafiach wiejskich. Każda parafia ma swój termin prowadzenia adoracji wieczystej. Zazwyczaj rozpoczyna się ona po ostatniej Mszy św. porannej, a kończy błogosławieństwem eucharystycznym przed Mszą św. wieczorną. Oprócz tego wystawienie Najświętszego Sakramentu ma miejsce także podczas pierwszych czwartków, piątków i sobót miesiąca. Przed wystawionym Najświętszym Sakramentem prowadzone są też nabożeństwa: gorzkie żale, nabożeństwa majowe, czerwcowe i październikowe²³⁴.

6.4. Procesje eucharystyczne

Procesje eucharystyczne (procesja z łac. *procedere* – iść, postępować naprzód, iść w górę, kroczyć dalej) są religijną praktyką, bardzo dobrze znaną i praktykowaną w Kościele. Są również wspólnotowym aktem czci wobec Najświętszego Sakramentu, a także świadectwem wiary w realną obecność Chrystusa (por. SC 68; KKTE 77)²³⁵. W

---

²³² Por. TAMŻE.

²³³ KLDG, s. 21-23; ALDO, s. 21-27, 31-36; JIAM, c. 295-298.

²³⁴ Jest to adoracja trwająca nieprzerwanie przez czterdzieści godzin lub przez trzy dni z przerwami nocnymi, lub według terminarza ustanowionego przez kurię diecezjalną. Taka adoracja, jej plan, towarzyszące nauki i okolicznościowe homilie mają być zapowiedziane podczas ogłoszeń parafialnych. Każda parafia ma swoje tradycje i realia. W niektórych wiejskich parafiach adoracja zwykle nie trwa ściśle czterdzieści godzin, a sama nazwa pozostaje symboliczna. Por. *Synodus Archidiecezana Vilnensis*, s. 275-279; por. KLDG, s. 24-25; por. SMMPW nr. 630-632.

²³⁵ Por. *Komunia Święta i kult Tajemnicy Eucharystycznej poza Mszą Świętą. Obrzędy*, nr. 77-84; *Instrukcja Episkopatu Polski o kulcie tajemnicy eucharystycznej poza Mszą świętą* (11 III 1987) nr. 13-15, WWK 40 (1987), nr 4, s. 319-320; P. PACHCIAREK, *Procesja*, w: *ABC chrześcijanina. Mały słownik*, Warszawa

wywiadzie udzielonym autorowi niniejszej pracy przez ks. Wyszyńskiego, rozmówca zauważa, że podczas takiej modlitwy wierni Grodzieńszczyzny wyrażają swoją wiarę przez śpiewy i różne modlitwy (śpiew litanii, psalmów, aklamacji, hymnów lub komentarze czy też czytania fragmentów Pisma Świętego itp.), mające charakter błagalny lub formę uwielbienia, dzięki czemu oddawana jest chwała Panu. Uczestniczący w procesji mają świadomość, że nie jest ona zwykłym pochodem, ale ma charakter zacieśniania więzów wspólnotowych, jednoczenia modlących się oraz prowadzi do skutecznego wypraszania łask Bożych dla jej uczestników i ich rodzin (por. SC 83). Rozmówca radzi duszpasterzom, aby przygotowali wiernych do procesji, przekazując im miejsce jej rozpoczęcia i plan²³⁶. Procesji eucharystyczne w diecezji grodzieńskiej odbywają się w pierwsze niedziele miesiąca, w uroczystość Najświętszego Ciała i Krwi Pańskiej oraz jej w oktawie, a także po głównej Mszy św. w dniu odpustu parafialnego i I niedzieli miesiąca. Zazwyczaj wierni z Chrystusem w Najświętszym Sakramencie na czele obchodzą dookoła swój kościół parafialny w I niedzielę miesiąca. Natomiast na Boże Ciało podążają drogami publicznymi (ulicami parafii), wykonując odpowiednie śpiewy itd. (por. EM 59). Na znak wielkiej czci i szacunku do Jezusa, w procesji są używane dzwony, które zwykle biją na wyjście i dojście lub w czasie całej procesji. W większych parafiach w procesjach takich bierze udział także orkiestra (np. na Boże Ciało w Grodnie). W procesjach tych uczestniczy zazwyczaj duża liczba wiernych w różnym wieku, odświętnie ubranych. Podczas procesji ma miejsce sypanie kwiatów przed Najświętszym Sakramentem, niesienie figurek i pochodni itp.²³⁷.

Spośród wszystkich procesji teoforycznych szczególne znaczenie pastoralne w praktyce Kościoła zajmuje procesja na Uroczystość Najświętszego Ciała i Krwi Pańskiej (Boże Ciało)²³⁸. Jednakże z wywiadu z ks. Kotlimowskim wynika, że choć wierni dalej rozumieją istotę procesji Bożego Ciała, czując się ludem Bożym, to przed rokiem 2000 wносиła ona więcej świątecznego nastroju i inaczej się ją przeżywało (por. DPLL 162). Procesja taka zazwyczaj odbywa się w każdej parafii. Natomiast w Grodnie jest tylko jedna procesja dla wszystkich parafii jako znak wspólnej wiary, adoracji i braterstwa.

1999, s. 208; B. NADOLSKI, *Procesje eucharystyczne (teoforyczne)*, LL, s. 1228; por. A.L. SZAFRAŃSKI, *Teologia liturgii eucharystycznej*, s. 198-199; por. W. BOMBA, *Kult Eucharystii poza Mszą świętą*, s. 411.

²³⁶ Por. WYSZYŃSKI.

²³⁷ Por. TAMŻE.

²³⁸ Święto Bożego Ciała zaczęto obchodzić od XII w., przypominając o wydarzeniach z Ostatniej Wieczery. Por. A. KASZKIEWICZ, *Kazanie podczas Bożego Ciała z archiwum autora*, Grodno 26 V 2016; *Instrukcja Episkopatu Polski o kulcie tajemnicy eucharystycznej poza Mszą świętą* (11 III 1987), s. 89-94; por. *Komunia Święta i kult Tajemnicy Eucharystycznej poza Mszą Świętą. Obrzędy*, nr 78.

Biorą w niej udział parafie: NMP Ostrobramskiej – Matki Miłosierdzia, Najświętszego Odkupiciela, św. Franciszka Ksawerego, MB Anielskiej, św. Józefa Oblubieńca NMP, Najświętszego Zbawiciela i Wszystkich Świętych, Znalezienia Krzyża Świętego, Zwiastowanie NMP, Niepokalanego Poczęcia NMP, Miłosierdzia Bożego i Ducha Świętego. Ołtarze na taką procesję są przygotowywane przy czterech blisko położonych kościołach (św. Franciszka Ksawerego, MB Anielskiej, Znalezienia Krzyża Świętego i Zwiastowanie NMP). Na przejście takiej procesji każdy proboszcz lub dyrektor kościelnego komitetu najpierw musi otrzymać od władz miast pisemne pozwolenie i zatwierdzenie jej planu. Procesja ulicami miast i wsi nie była możliwa w czasach komunistycznych i dlatego odbywała się jedynie dookoła kościoła. Dopiero po upadku komunizmu w 1992 r. mieszkańcy Grodna po raz pierwszy przeszli w procesji Bożego Ciała ulicami miasta. Obecnie podczas takiej procesji, w zależności od miejscowych zwyczajów, biorą udział bractwa, stowarzyszenia i różne grupy, np. grupa dzieci pierwszokomunijnych oraz grupy dzieci i młodzieży (por. KPK 944 §1; KKTE 78; EdE 10; RS 143)²³⁹.

Duch tej wielkiej uroczystości, jak zaznacza ks. Kotlimowski, nie kończy się tylko tym dniem i uzyskaniem odpustu zupełnego przez uroczyste odmówienie *Przed tak wielkim Sakramentem* (por. KKK 1471). W prawie każdej parafii na Grodzieńszczyźnie przez tzw. oktawę po Mszy św. odbywają się procesje wokół kościoła. W czwartek na zakończenie oktawy tej uroczystości celebrans dokonuje błogosławieństwa wianków i ziół – znaków dobroci i hojności Boga Stwórcy, które swe wypełnienie znajdują w Eucharystii. Według wierzeń ludowych wianki nie tylko chroniły dom przed zniszczeniem i wszelką szkodą ze strony przyrody (od nieszczęścia, pożarów, uderzenia pioruna i złych mocy), ale także pomagały w powrocie do zdrowia. Z zasuszonych ziół gospodynie robią napary, które posiadają właściwości lecznicze²⁴⁰.

Po skończonej Eucharystii rozpoczyna się modlitwa przed wystawionym Najświętszym Sakramentem i jego okadzenie. Po krótkiej chwili adoracji kantor lub organista wykonuje śpiew ku czci Najświętszego Sakramentu lub Serca Pana Jezusa, w czasie którego wyrusza procesja po kolei do każdego z czterech ołtarzy, a po skończonym modlitewnym przejściu, kapłan udziela końcowego błogosławieństwa²⁴¹. W zależności od tradycji parafialnej lub dla wygody wiernych, jak zaznacza ks. Kotlimowski, biskup

---

²³⁹ Por. KOTLIMOWSKI I.

²⁴⁰ Por. TAMŻE.

²⁴¹ Por. *Komunia święta i kult tajemnicy eucharystycznej poza Mszą świętą. Obrzędy*, nr. 79-131; por. SMMPW nr 631; IDG, s. 59-64; por. ALDO, s. 187-195; JIAM, c. 299-305.

diecezjalny zezwala proboszczom na przeniesienie uroczystej procesji Bożego Ciała z czwartku na najbliższą niedzielę. Nadto wskazuje, aby kapłani w czasie dawnej oktawy po uroczystości Bożego Ciała odprawiali Mszę św. o Najświętszym Sakramencie jako wotywną, a po niej urządzali procesję wokół kościoła²⁴².

6.5. Kongresy eucharystyczne

Jednym z uroczystych przejawów czci Najświętszego Sakramentu jest organizacja kongresów eucharystycznych. Pierwszy z nich za zgodą papieża Leona XIII odbył się w dniach 28-30 czerwca 1881 r. w Lille we Francji pod hasłem „Społeczne Królestwo Chrystusa”²⁴³. Warto również wspomnieć, że na rozwój kongresów eucharystycznych wpływ miał ruch liturgiczny²⁴⁴. Dzielą się one na: regionalne, krajowe i międzynarodowe (por. KKTE 88b). Składają się na nie wykłady i konferencje oraz uroczyste Msze św., adoracje i procesje²⁴⁵. W życiu współczesnego Kościoła odgrywają one ważną rolę oraz mobilizują wiernych do publicznego dawania świadectwa o przynależności do Kościoła. Celem tych kongresów jest doprowadzanie wiernych do pogłębiania wiary i miłości oraz pobudzanie modlących się do wiary w rzeczywistą obecność Chrystusa w Najświętszym Sakramencie (por. EM 85-88; RS 145; KKTE 88)²⁴⁶.

Wielką rolę dla wiernych diecezji grodzieńskiej odegrały kongresy eucharystyczne w Polsce i na Litwie. Pierwszy Ogólnopolski Kongres Eucharystyczny, który miał miejsce w Poznaniu w dniach 26-29 czerwca 1930 r., stał się punktem wyjścia do organizowania kolejnych kongresów metropolitalnych, diecezjalnych, dekanalnych i parafialnych²⁴⁷. Natomiast rok później, w dniach 8-10 maja, po raz pierwszy odbył się Kongres Eucharystyczny Archidiecezji Wileńskiej w Wilnie. Ze względu na rozległy teren archidiecezji (niektóre miejscowości były odległe od Wilna około 400 km), aby ułatwić uczestnictwo wszystkim wiernym diecezji w tym kongresie, zorganizowano

---

²⁴² W latach 1960-1988 Grodno miało trzy otwarte kościoły (św. Franciszka Ksawerego, MB Anielskiej i Podwyższenia Krzyża Świętego). W katedrze grodzieńskiej zabronione było odprawianie Mszy. Por. KOTLIMOWSKI I.

²⁴³ J. MIAZEK, *Kongresy eucharystyczne*, WWK 39 (1986), nr. 1-3, s. 62-70.

²⁴⁴ B. NADOLSKI, *Eucharystyczne kongresy*, LL, s. 446-448.

²⁴⁵ Por. JAN PAWEŁ II, *List Apostolski „Dominicae Cenaе”*, nr 3; por. *Komunia Święta i kult Tajemnicy Eucharystycznej poza Mszą Świętą. Obrzędy*, nr. 85-86; por. W. BOMBA, *Kult Eucharystii poza Mszą świętą*, s. 412; por. J. LEWANDOWSKI, *Eucharystia dar i ofiara*, s. 103-104; por. A.L. SZAFRAŃSKI, *Teologia liturgii eucharystycznej*, s. 205.

²⁴⁶ Por. A. KASZKIEWICZ, *List pasterski biskupa Aleksandra Kaszkiewicza z okazji świętowania obchodów 25-lecia Diecezji Grodzieńskiej*, Grodno 1 II 2016; por. J. LEWANDOWSKI, *Eucharystia dar i ofiara*, s. 101-102; por. A.L. SZAFRAŃSKI, *Teologia liturgii eucharystycznej*, s. 205.

²⁴⁷ J. LEWANDOWSKI, *Teologia liturgii eucharystycznej*, s. 105.

kongresy dekanalne, m.in. w Grodnie (13 i 14 maja), Świącianach (23 i 24 maja), Białymstoku (30 i 31 maja), Iwju (12 i 13 czerwca), Lidzie (13 i 14 czerwca), Braślawiu (20 i 21 czerwca), Głębokim (15 i 16 lipca), Oszmianach (18 i 19 lipca), Świrze (10 i 11 sierpnia), Postawach (18 i 19 sierpnia), Wilejce (27 i 28 sierpnia), Szczuczynie (5 i 6 września), Wołkowysku (7 i 8 września) i Słonimiu (12 i 13 września)²⁴⁸. Trzeba zaznaczyć, że kongres ten miał charakter ściśle archidiecezjalny i z tej racji nie zapraszano nikogo z dostojników duchownych spoza archidiecezji, z wyjątkiem biskupów najbliższych diecezji: Zygmunta Łozińskiego z Pińska i Stanisława Łukomskiego z Łomży. Podczas tej uroczystości były wygłoszone następujące referaty: „Eucharystia a duch apostołstwa” – ks. prof. Marian Zdziechowski, „Eucharystia źródłem, osią i ogniskiem życia religijnego” – ks. prof. Stefan Glazer, „Eucharystia źródłem i fundamentem Akcji Katolickiej i podstawą ducha apostołstwa” – ks. prof. Czesław Falkowski, „Eucharystia a wychowanie na tle Encykliki Piusa XI o wychowaniu chrześcijańskim” – Józef Stemler (dyrektor Polskiej Macierzy Szkolnej z Warszawy). Uczestnicy tego kongresu, szczególnie mieszkańcy Wilna, przeżyli go jako niezapomniane chwile oddania publicznego hołdu Chrystusowi w Najświętszym Sakramencie. Głównym organizatorem był metropolita archidiecezji wileńskiej Romuald Jałbrzykowski²⁴⁹.

Pierwszy Kongres Eucharystyczny diecezji grodzieńskiej odbył się w dniach 23-24 czerwca 2000 r. w katedrze grodzieńskiej. Dla głębszego przeżycia tej uroczystości w parafiach i dekanatach pod kierunkiem dziekanów i proboszczów zostały zwołane komitety kongresu eucharystycznego. W ich skład wchodził katecheci, siostry zakonne, przedstawiciele grup modlitewnych i stowarzyszeń parafialnych. Cała diecezja przygotowywała się do tego wielkiego wydarzenia, pogłębiając wiedzę teologiczną o Eucharystii przez: czytanki majowe, homilie, adoracje Najświętszego Sakramentu, katechezy, sympozja dla kapłanów i sióstr zakonnych. Inicjatorem tego kongresu i osobą odpowiedzialną za przeprowadzenie go był ks. inf. Jan Sołowianiuk z diecezji łomżyńskiej, upoważniony przez biskupa diecezjalnego Aleksandra Kaszkiewicza. Aby ułatwić przygotowania do tego kongresu zorganizowano sympozja dla wszystkich

---

²⁴⁸ A. SZOT, *Kongres eucharystyczny w archidiecezji wileńskiej w 1931 rok*, „Rocznik Teologii Katolickiej”. 4 (2005), s. 146-163.

²⁴⁹ Por. TAMŻE.

kapłanów diecezji: 28 kwietnia w Nowogródku i 4 maja w Grodnie, a także 3 maja sympozjum dla sióstr zakonnych również w Grodnie²⁵⁰.

Z kolei pierwszy kongres krajowy na Białorusi, jak przypomina ks. Gremza, odbył się w dniach 24-26 maja 2016 r. w Grodnie, w ramach dziękczynienia za 25-lecie istnienia diecezji grodzieńskiej oraz za dar odrodzenia życia Kościoła katolickiego na terenie Białorusi. Nabożeństwo takie jest szczególnym rodzajem kultu Najświętszego Sakramentu, uwypuklającym prawdę, że Eucharystia jest szczytem i centrum życia Kościoła. Na uroczystość tę przybył specjalny wysłannik, kard. Zenon Grocholewski (były prefekt Kongregacji Edukacji Katolickiej), którego delegował papież Franciszek. W czasie tej uroczystości udział wzięli również i inni biskupi, a wśród nich: wszyscy biskupi Kościoła katolickiego na Białorusi z Metropolitą Mińsko-Mohylewskim abp Tadeuszem Kondrusiewiczem na czele, biskupami: Arūnasem Poniškaitisem i Edwardem Bartulisem (przedstawicielami z Litwy) oraz Jerzym Mazurem i Henrykiem Ciereszko (biskup pomocniczy archidiecezji białostockiej), którzy reprezentowali Polskę²⁵¹.

Ważnym tematem tego spotkania było także podkreślenie jubileuszu 25-lecia utworzenia diecezji grodzieńskiej, a także obchodzonego w tym samym czasie Roku Miłosierdzia Bożego. W czasie trzydniowego spotkania uczestnicy Kongresu wysłuchali referatów: biskupa ełckiego Jerzego Mazura SVD „Eucharystia a misje”, bp. H. Ciereszki „Eucharystia w życiu i posłudze kapłańskiej błogosławionego Michała Sopoćki”, abp. Tadeusza Kondrusiewicza „Odrodzenie Kościoła Katolickiego na Białorusi jako dar miłosierdzia Bożego (w kontekście Diecezji Grodzieńskiej)” i kard. Zenona Grocholewskiego „Miłosierdzie Boga wezwaniem dla współczesnego świata”. Kolejnym punktem spotkania było przedstawienie książki pod tytułem *Dzienniczek św. Faustyny Kowalskiej*, którą na język białoruski przetłumaczyła pisarka i redaktor magazynu „Ave Maria”, Krystyna Lalko. Trzydniowy kongres zakończył się uroczystą Eucharystią i procesją eucharystyczną ulicami Grodna. Poprowadził ją legat papieski kard. Z. Grocholewski, a brały w niej udział tysiące wiernych. Podczas Kongresu nagrodzono biskupa diecezjalnego A. Kaszkiewiczza srebrnym medalem papieskim za zasługi, rozwój i troskę o diecezję grodzieńską²⁵².

---

²⁵⁰ Por. *Wstępne wskazania do przygotowania pierwszego diecezjalnego kongresu eucharystycznego z archiwum kurii*, Grodno 20 IV 2000.

²⁵¹ Por. GREMZA.

²⁵² J. MAZUR, *Eucharystia a misje*, SThG 10 (2016), s. 93-100; H. CIERESZKO, *Eucharystia w życiu i posłudze kapłańskiej błogosławionego Michała Sopoćki*, SThG 10 (2016), s. 110-118; T. KONDRUSIEWICZ, *Odrodzenie Kościoła Katolickiego na Białorusi jako dar miłosierdzia Bożego (w kontekście diecezji grodzieńskiej)*, SThG 10 (2016), s. 81-91; Z. GROCHOLEWSKI, *Miłosierdzie Boga*

*****

Istotną rolę we wprowadzeniu reformy Mszy św. odegrało wydawanie nowych ksiąg liturgicznych. Najpierw na Grodzieńszczyźnie w miejsce wcześniejszego *Mszału* Jana XXIII w języku łacińskim, zaczęto się posługiwać wydaniem studyjnym mszału w języku polskim, a następnie polskim wydaniem mszału z 1986 roku. Mszał w języku białoruskim został wydany 27 września 2003 r. i było to pierwsze tłumaczenie na języki nowożytny trzeciego wydania mszału z 2002 r. i pierwsze w historii wydanie tej księgi liturgicznej w języku białoruskim. Od tego momentu jest on obowiązujący dla celebracji Mszy św. w języku białoruskim we wszystkich diecezjach na Białorusi i poza jej granicami. Odegrało to znaczącą rolę w rozwoju Kościoła na Grodzieńszczyźnie i na całej Białorusi, gdyż umożliwiło lepsze rozumienie modlitwy liturgicznej przez wiernych. Diecezja grodzieńska od początku swego istnienia korzysta z *Lekcjonarza mszalnego* w języku polskim. Czytania mszalne w tym języku wykonywane są czasem z lekcjonarzy wydanych w latach 1972-1978, dużo częściej jednak z lekcjonarza z roku 1991. Natomiast ostatnie wydanie z 2015 r. jeszcze nie jest używane. W 2003 r. KKББ wydała rozporządzenie, aby w liturgii słowa używać języka białoruskiego, korzystając z lekcjonarza tymczasowego, w którym użyto tłumaczenia dokonanego przez ks. Władysława Czerniawskiego. Układ czytań mszalnych tymczasowego lekcjonarza (13 zeszytów) uwzględnia układu lekcjonarza według lat A, B i C oraz rok I i II, a także uroczystości i święta. Jednak na dzień dzisiejszy reforma studyjnego lekcjonarza białoruskiego nie została do końca przeprowadzona.

Na Grodzieńszczyźnie język liturgii jest nadal poważnym wyzwaniem. W wielu parafiach diecezji grodzieńskiej Msza św. jest w całości sprawowana w języku polskim, zwłaszcza w parafiach wiejskich, gdzie język ten jest głębiej zakorzeniony. Jednakże w niektórych parafiach Grodzieńszczyzny w Mszach św. sprawowanych po polsku liturgia słowa jest w języku białoruskim, gdyż polski uznawany jest za język modlitwy, ale jest niezbyt zrozumiały. Wykonywanie czytań po białorusku jest spowodowane troską duszpasterzy o lepsze i głębsze rozumienie słowa Bożego przez wiernych.

Struktura i formy celebracji Mszy św. w diecezji grodzieńskiej są zgodne z *Mszalem rzymskim* z 1970 roku. Duchowi odnowionej liturgii mszalnej odpowiadają też

---

wezwaniem dla współczesnego świata, SThG 10 (2016), s. 37-52; por. A. SZCZUPAŁ, *Szanowni czytelnicy*, SThG 10 (2016), s. 20-24; por. A. POKACZAJŁO, *Narodowy Kongres Eucharystyczny odbył się w Grodnie*, SIŻ 447 (2016), nr 12, s. 4-5.

takie elementy, jak: *ars presidendi*, spełnianie posług liturgicznych przez świeckich, śpiew liturgiczny, gesty i postawy ciała. Ciągłym wyzwaniem dla reformy jest brak w wielu kościołach miejsca przewodniczenia, a w samej celebracji brak właściwych chwil milczenia. Dalszej pracy formacyjnej duszpasterzy i wiernych wymaga właściwe rozumienie darów ofiarnych. Z punktu widzenia teologii darów ofiarnych w Eucharystii nie powinny występować dary symboliczne (kwiaty, zeszyty itp.). Prawdziwymi darami, które odpowiadają naturze Eucharystii, są chleb i wino, będące znakiem ofiar duchowych wiernych oraz ofiary na tacę lub inne ofiary materialne na potrzeby wspólnoty parafialnej czy potrzebujących spoza parafii, będące realnym, a nie tylko symbolicznym darem. W diecezji grodzieńskiej, podobnie jak wielu innych diecezjach na Białorusi, da się zauważyć nadużywanie przez celebransów II modlitwy eucharystycznej. Innym ważnym wyzwaniem, jest to powtarzane od Soboru Trydenckiego, aby wierni otrzymywali Komunię św. z darów konsekrowanych w aktualnie sprawowanej Eucharystii.

Zasady udzielania Komunia św. poza Mszą św. i kult Eucharystii poza Mszą św. są w diecezji grodzieńskiej zgodne ze wskazaniem Kościoła zawartymi w księdze liturgicznej *Komunia święta i kult tajemnicy eucharystycznej poza Mszą świętą: dostosowane do zwyczajów diecezji polskich oraz jej odpowiednika w języku białoruskim (Святая Камунія і культ эўхарыстычнай таямніцы па-за Імшой: дастасаваны для дыяцэзіі на беларус)*.

Warto wskazać także na wielką troskę duszpasterską o chorych w domach i szpitalach. Tradycyjnym dniem parafialnej Komunii św. chorych jest 11 lutego, wspomnienie Matki Bożej z Lourdes, a w każdym miesiącu w pierwszy piątek Komunia św. chorych w diecezji grodzieńskiej udzielana jest zazwyczaj przez szafarzy zwyczajnych lub kleryków (akolitów), będących szafarzami nadzwyczajnymi. Wydaje się, że umożliwieniu większego dostępu do Komunii chorym, zwłaszcza w niedziele, posłużyłoby wprowadzenie szafarzy nadzwyczajnych Komunii spośród wiernych świeckich, zwłaszcza że w czasach komunistycznych taka praktyka już istniała.

Cieszy też, że duszpasterze i wierni diecezji grodzieńskiej widzą ścisły związek między kultem Najświętszego Sakramentu a Mszą Świętą. Służy temu urządzenie adoracji Najświętszego Sakramentu bezpośrednio po Mszy. Adoracja eucharystyczna jest sposobem przedłużania zjednoczenia z Jezusem Chrystusem, które miało swój szczyt w Komunii Świętej. Coraz częściej wiernym proponowana jest adoracja w ciszy.

Spośród wszystkich procesji teoforycznych, szczególne znaczenie pastoralne w praktyce Kościoła diecezji grodzieńskiej zajmuje procesja w Uroczystość Najświętszego

Ciała i Krwi Pańskiej (Boże Ciało). Pierwszy Kongres Eucharystyczny diecezji grodzieńskiej odbył się w dniach 23-24 czerwca 2000 r. w katedrze grodzieńskiej.

Korzystając z tekstów polskich i białoruskich, duszpasterze, siostry zakonne oraz osoby świeckie uformowane w wierze, przygotowują dzieci do pierwszej spowiedzi i Komunii św., co na Grodzieńszczyźnie spotykało się z wielkimi problemami w latach komunistycznych. Największym wyzwaniem w tym względzie jest katecheza i odpowiednia formacja rodziców dzieci pierwszokomunijnych, którym często brakuje perspektywy wiary w patrzeniu na I Komunię, gdyż widzą w niej włącznie jednodniową celebrację bez odniesienia do wiary ich dzieci.

ROZDZIAŁ III

SAKRAMENTY I SAKRAMENTALIA

Całe życie liturgiczne Kościoła koncentruje się wokół Eucharystii i sakramentów, tzn. wokół misterium paschalnego Jezusa Chrystusa, które aktualizuje się szczególnie w celebracji sakramentalnej. Z sakramentów liturgia czerpie swój sens i ekspresję, aby móc być sakramentem Kościoła i darem dla całego świata¹. Sakramenty, jako oddawanie kultu Bogu oraz uświęcenie i pouczenie człowieka z pomocą słów, rzeczy i znaków, podtrzymują i umacniają jego wiarę, budując Mistyczne Ciało Chrystusa (por. KL 59; SAB 432; KKK 1123; KPK 834§1)². W Kościele istnieje siedem sakramentów: chrzest, bierzmowanie, Eucharystia, sakrament pokuty i pojednania, namaszczenie chorych, sakrament święceń i małżeństwo. Wśród nich Eucharystia stanowi centrum życia tak liturgicznego, jak i chrześcijańskiego (por. KL 41; DB 5-6; DE 15; KK 11; KKK 1113)³. Sakramenty tworzą pewną strukturę, gdzie każdy z nich ma swoje miejsce i znaczenie w życiu duchowym człowieka. Z tego względu można je podzielić na trzy grupy: sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego, sakramenty uzdrowienia i sakramenty służące komunii i posłaniu wiernych (por. KKK 1211).

Poza sakramentami liturgię tworzą również sakramentalia, które zostały ustanowione przez Kościół analogicznie do sakramentów i wskazują na duchowe dobra otrzymywane dzięki wstawiennictwu Kościoła, stwarzając szersze możliwości dla realizowania sakramentów. Do nich zalicza się m.in. błogosławieństwa, poświęcenia, egzorcyzmy i pogrzeby. Pomagają one przygotować wiernych do przyjęcia właściwego skutku sakramentów, a także uświęcają różne okoliczności życia (por. KL 60; MD 60; KKK 1667; KPK 1166)⁴. Dokonując reformy ich obrzędów, dla większej skuteczności

---

¹ B. NADOLSKI, *Sakramenty, sakramentalia, błogosławieństwa*, t. 3, Poznań 2012, s. 7; por. A. CZAJA, *Sakrament chrztu świętego*, Lublin 2009, s. 13.

² Por. T. SINKA, *Zarys liturgiki*, Kraków 2006, s. 276-280; por. B. NADOLSKI, *Sakramenty, sakramentalia, błogosławieństwa*, s. 16-17.

³ J. JANICKI, *Sakramenty i sakramentalia według Konstytucji o liturgii świętej*, w: *Euntes docete*, red. S. Koperek, Kraków 1993, s. 119-120.

⁴ Por. W. ŚWIERZAWSKI, *Życie sakramentalne w parafii*, CS 20 (1988), s. 51-68.

wychowawczego oddziaływania na wierzących i ich uświęcania, Kościół zezwolił przy ich udzielaniu posługiwać się językiem ojczystym (por. KL 63a)⁵.

1. Sakrament chrztu świętego

Chrzest święty należy do „sakramentów wtajemniczenia chrześcijańskiego” (KKK 1211) i jest konieczny do zbawienia. Jest pierwszym sakramentem i fundamentem całego życia chrześcijańskiego, bramą życia w Duchu Świętym i bramą otwierającą dostęp do innych sakramentów świętych (por. Tt 3, 5; SC 17; KKK 1213; KKKK 261; KPK 849). Przez przyjęcie tego sakramentu Duch Święty zanurza człowieka w śmierć Chrystusa (por. RH 20), dzięki czemu staje się on „nowym stworzeniem” (2 Kor 5, 17) i „synem światłości” (Hbr 10, 32) oraz, dostępując wszczepienia w Chrystusa i Kościół, jest wezwany do godności dziecka Bożego (por. OCD 2; SAB 434; KKK 1213-1214)⁶. Sakrament ten odradza człowieka również duchowo, czego zewnętrznym znakiem jest zanurzenie w wodzie lub polanie nią głowy z równoczesnym wezwaniem imion Trójcy Świętej. Przez otrzymaną łaskę Bożą kandydaci osobiście otrzymują oczyszczenie z grzechu pierwotnego. Przez chrzest człowiek powołany do zbawienia otrzymuje także łaskę odpuszczenia wszystkich kar, dostępując wewnętrznego usprawiedliwienia i uświęcenia przez wlanie w duszę łaski uświęcającej wraz z cnotami i darami Ducha Świętego (por. KKK 1278-1279)⁷.

Pragnąc ukazać prawdziwe znaczenie spotkania i wymiany dokonującej się między Bogiem a człowiekiem w sakramencie chrztu, odnowa *Vaticanum II* wprowadziła pewne zmiany w sprawowaniu tego sakramentu. Uwagę zwrócono zwłaszcza na obrzędy chrztu dorosłych, m.in. przywrócono katechumenat, a także na dostosowanie obrzędów chrztu dzieci do rzeczywistej sytuacji niemowląt. Nie pozostawiono bez uwagi także rodziców i rodziców chrzestnych dziecka, wskazując na ich obowiązki i rolę w

---

⁵ EPISKOPAT POLSKI, *Sakramenty Święte jako szczególne urzeczywistnienie Kościoła i jako środki realizacji powołania człowieka w Kościele*, WWK 32 (1977), nr 7-8, s. s. 159-162; por. B. NADOLSKI, *Sakramenty, sakramentalia, błogosławieństwa*, s. 317-319.

⁶ Por. B. NADOLSKI, *Sakramenty, sakramentalia, błogosławieństwa*, s. 25-26; por. B. MATCZAK, *Cipriano Vagaggini OSB i Reforma Liturgiczna*, Tyniec 2013, s. 283; W. PAŁECKI, *Rok liturgiczny Paschą Chrystusa. Misterium roku liturgicznego według Odo Casela OSB (1886-1948)*, Sandomierz 2006, s. 86; B. GLINKOWSKI, *Chrzest. Prawo Kościoła na co dzień*, Poznań 2001, s. 11; por. K. HOŁA, *Zarys sakramentologii katolickiej*, t. 2, Kraków 1984, s. 25-33; por. J. JAWORSKI, *Znaki zbawienia*, Londyn 1977, s. 69-72; por. S. CZERWIK, *Sakrament chrztu*, Katowice 1973, s. 59-65.

⁷ Por. HOŁA, *Zarys sakramentologii katolickiej*, s. 22-25; por. B. TESTA, *Sakramenty Kościoła*, Poznań 1998, s. 129-130; por. S. CZERWIK, *Sakrament chrztu*, s. 53-56.

wychowaniu religijnym (por. KL 64-69; OCD 89)⁸. Wskazane kierunki odnowy doprowadziły do powstania dwóch modeli rytuału inicjacji chrześcijańskiej: chrztu dzieci w okresie niemowlęctwa (w czasie Mszy św. lub po za nią) oraz chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych katechumenów (przyjmujących sakramenty chrztu, bierzmowania i Eucharystii podczas jednego obrzędu liturgicznego) i przyjęcia ich do wspólnoty Kościoła katolickiego (por. KK 11; DK 5; KKK 1267)⁹.

W udzielonym przez ks. Tadeusza Krisztopika wywiadzie padają słowa, że na przestrzeni dziesiątków lat (nawet do czasu powstania diecezji grodzieńskiej) w praktyce duszpasterskiej na omawianym terenie podczas udzielania sakramentu chrztu szafarze (zazwyczaj prezbiterzy lub diakoni) korzystali głównie z rytuału *Obrzędy chrztu dzieci według Rytuału Rzymskiego* dostosowanego do zwyczajów diecezji polskich. Natomiast od 2005 r. w niektórych parafiach, zwłaszcza we wschodniej części diecezji, zaczęto używać rytuału *Парадак хросту дзяцей да тасаваны для дыяцэзіі на Беларусі*¹⁰.

1.1. Przygotowanie rodziców i chrzestnych

Reforma liturgiczna dotycząca sakramentu chrztu zostawiła swój ślad w odnowie obrzędu chrztu dzieci, a zwłaszcza niemowląt, jako kandydatów do włączenia w rodzinę chrześcijańską¹¹. W wychowaniu religijnym kandydata do chrztu odnowiony rytuał kładzie wielką odpowiedzialność na rodzicach, rodzicach chrzestnych oraz całej wspólnocie parafialnej (por. KL 67; KK 41; OCD 89-91; KDK 48; KKK 1255; KPK 867-

⁸ Por. „Biuletyn Odnowy Liturgicznej” 1967, nr 7, s. 13-17; 1967, nr 8/9, s. 33-35; por. M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, [Podręczniki Teologii Katolickiej, t. 10], Poznań 1999, s. 417; por. B. NADOLSKI, *Chrzest*, LL, s. 248.

⁹ *Obrzędy chrztu dzieci dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 2006, s. 33-94; „Парадак хросту дзяцей”, *да тасаваны для дыяцэзіі на Беларусі*, Мінск 2005, s. 17-122; por. T. SINKA, *Zarys liturgiki*, s. 286; S. CZERWIK, *Wtajemniczenie chrześcijańskie*, w: *Sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego*, red. J. Kudasiewicz, Warszawa 1981, s. 12-13; por. A. MARCOL, *Paralelność inicjacji i pokuty*, w: *Ineffabile Eucharistiae donum. Księga Pamiątkowa dedykowana Księdzu Biskupowi Alfonsowi Nossolowi Wielkiemu Kanclerzowi Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego z okazji 65. rocznicy urodzin oraz 20-lecia święceń biskupich*, red. T. Dola, Opole 1997, s. 286-287.

¹⁰ Rytuał „Парадак хросту дзяцей” został przetłumaczony na język białoruski z *Rituale Romanum* przez Mińsko-Mohylewską Metropolitalną Komisję Liturgiczną oraz dostosowany do miejscowych warunków i tradycji. Rytuał ten przedstawiono ККББ 13 maja 2003 r., a już 13 maja 2004 r. został zatwierdzony przez Kongregację Bożego Kultu i Dyscypliny Sakramentów (Prot. 2434/03/L). Jednakże początkowo szafarze Kościoła na Białorusi (szczególnie w części wschodniej) posługiwali się rytuałem roboczym z 1996 r., przetłumaczonym na język białoruski przez ks. Władysława Zawalniuka. Por. KRISZTOPIK II; *Obrzędy chrztu dzieci. Wstęp ogólny*, nr 11-17; *Парадак хросту дзяцей*.

¹¹ KONGREGACJA KULTU BOŻEGO, *Dekret ogłaszający nowe obrzędy chrztu dzieci (z dnia 15 V 1969)*, RBL 24 (1971), nr 6, s. 273; KONGREGACJA KULTU BOŻEGO, *Dekret w sprawie obrzędu chrztu świętego dla dzieci (10 VII 1969)*, WWK 25 (1970), nr 5, s. 93; por. M. MALIŃSKI, *Po co sakramenty*, Wrocław 1984, s. 291-294.

868)¹². Mają oni tworzyć dla nowonarodzonego chrześcijanina naturalne środowisko rozwoju wiary, w którym dziecko będzie wzrastać w miłości Boga i bliźniego. Swoim własnym przykładem i świadectwem życia mają prowadzić do zrozumienia wspólnych celów i zadań życiowych, jakie ma do spełnienia każda rodzina chrześcijańska (por. OCD 3-7; SAB 436)¹³. Wychowawcy nie powinni także zapominać, że w ten sposób reprezentują Matkę-Kościół, która każdemu daje życie wieczne (por. OCD 2; SAB 435)¹⁴.

W wywiadzie udzielonym przez ks. Józefa Trubowicza na temat wychowawców do życia chrześcijańskiego padają słowa, że od kandydatów na ojca lub matkę chrzestnych Kościół wymaga najpierw pewnej znajomości prawd wiary oraz gotowości do chrześcijańskiego wychowania dzieci (np. poprzez prowadzenie wzorowego życia chrześcijańskiego, częste przystępowanie do spowiedzi i Komunii św.), odpowiedniej dojrzałości (tzn. powinni mieć ukończony 16 rok życia), jak też powinni być wolni od jakiegokolwiek kary kanonicznej i innych przeszkód (np. żyjący bez ślubu kościelnego w cywilnym związku lub w konkubinacie, rozwiedzeni, alkoholicy, uzależnieni od narkotyków i niepraktykujący; por. KPK 874). Natomiast w sytuacji nadzwyczajnej, według prawa kościelnego, przy udzieleniu tego sakramentu może uczestniczyć tylko jeden chrzestny (por. OCD 90; KPK 873). Rozmówca ten podkreśla, że duszpasterze wszystkich parafii przed udzieleniem sakramentu powinni starać się o czynne przygotowywanie rodziców i chrzestnych. Prowadząc dla nich przedchrzcielne spotkania we własnej parafii albo w parafii chrztu dziecka, w zależności od sytuacji, powinni również wymagać stosownego zaświadczenia od osób z innych parafii, które ma być opinią ich proboszcza. Zaświadczenie ma potwierdzać, że są godni tego obowiązku i właściwie przygotowani przez odpowiednią katechezę (zazwyczaj w diecezji wymagana jest jedna katecheza) (por. SAB 438; KPK 867 § 1). Podczas takiego duszpasterskiego spotkania przewodniczący ma starać się pogłębić w rodzicach motywację prośby o chrzest oraz świadomość zadania wychowywania religijnego ochrzczonego w okresie dzieciństwa, młodości i dorosłości¹⁵.

---

¹² Por. M. MALIŃSKI, *Po co sakramenty*, s. 293-294; M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, s. 418; por. E. STENCEL, *Przygotowanie rodziców i chrzestnych w parafii do chrztu ich dzieci w praktyce Kościoła w Polsce*, w: *Sakramenty inicjacji w liturgii i w praktyce duszpasterskiej: materiały sympozjum zorganizowanego przez Katedrę Liturgiki i Hagiografii Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego w Kamieniu Śląskim w dniach 4-5 XI 1996*, red. R. Pierskała, H. J. Sobeczko, Opole 1996, s. 107-118; por. J. JAWORSKI, *Znaki zbawienia*, s. 79.

¹³ Por. JAWORSKI, *Znaki zbawienia*; por. SMMPW nr 638.

¹⁴ Por. SMMPW nr 637.

¹⁵ TRUBOWICZ I.

Wraz z chrztem świętym rozpoczyna się nowe życie człowieka z Chrystusem. Jednym ze znaków narodzenia w rodzinie chrześcijańskiej jest nadanie imienia podczas chrztu świętego¹⁶. W swoich wypowiedziach ks. Trubowicz przypomina duszpasterzom, aby informowali przyszłych rodziców o tym zadaniu już podczas przygotowań przedślubnych, a nie tylko bezpośrednio przed chrztem świętym. Dziecko ma otrzymać imię świętego patrona ze względu na obchodzenie imienin, zapewnienie opieki duchowej oraz gwarantowanie mu przykładu życia uświęconego. Imię należy wybrać według dnia przyjętego chrztu czy urodzenia lub na cześć swoich przodków (por. KPK 855). W dzisiejszych czasach (od 1991 r.), jak dodaje wspomniany rozmówca, rodzice nie zawsze zachowują te przepisy. Zachęca on duszpasterzy, aby przekonywali rodziców do dodawania drugiego chrześcijańskiego imienia, należącego do osoby świętej lub błogosławionej¹⁷.

Gdy chodzi o czas i miejsce udzielania chrztu to odnowione obrzędy tego sakramentu przypominają, że mając na uwadze zbawienie dziecka, nie można zbyt długo odkładać chrztu niemowląt, lecz należy udzielić go w pierwszych tygodniach lub miesiącach życia. Natomiast dzieci chore, które znajdują się w bezpośrednim niebezpieczeństwie śmierci, powinny być ochrzczone bezzwłocznie (por. OCD 8; KPK 867)¹⁸.

W swoich wypowiedziach ks. Trubowicz informuje, że najodpowiedniejszym dniem do udzielania chrztu św. jest Wigilia Paschalna oraz niedziela, kiedy Kościół obchodzi pamiątkę Zmartwychwstania Pańskiego, ale mogą być i inne dni tygodnia (por. OCD 9; KPK 856). Dar ten ma być przekazany w kościele parafialnym podczas Mszy św. lub poza nią, z udziałem miejscowej wspólnoty dla ukazania eklezjalnego charakteru tego wydarzenia, z zachowaniem zasad podanych w rytuale, bez nieprzewidzianych dowolności (por. OCD 10; KPK 857-860). Odstąpić od tych zasad można jedynie w wyjątkowych sytuacjach, np. niebezpieczeństwa śmierci (w szpitalach lub prywatnych

---

¹⁶ Por. S. DZIEKOŃSKI, *Chrztu świętego wieki dar*, Kraków 2003, s. 22-23; por. J. DUDZIAK, *Kanoniczna rola proboszcza. Realizacja podstawowych zadań kościelnych: nauczania, uświęcania, rządzenia*, Tarnów 2001, s. 39.

¹⁷ Por. TRUBOWICZ I.

¹⁸ Por. T. PAWLUK, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Lud Boży jego nauczanie i uświęcanie*, t. 2, Olsztyn 1986, s. 366; por. L. ADAMOWICZ, *Wprowadzenie do prawa o sakramentach świętych według Kodeksu Prawa Kanonicznego oraz Kodeksu Kanonów Kościołów Wschodnich*, Lublin 1999, s. 54-55; por. A. JERIE, *Czy chrzczyć dzieci bez ich zgody, czy poczekać aż same wybiorą?*, w: *Tak będziesz w jedności z Chrystusem i Kościołem*, red. M. Biskup, A. Małachowski, Wrocław 2009, s. 99-100.

domach). W warunkach szpitalnych szafarzem chrztu świętego jest kapelan szpitalny, a nawet jakakolwiek inna osoba ochrzczona (por. OCD 13; KPK 861-862)¹⁹.

1.2. Obrzędy chrztu dzieci

Sprawowanie sakramentu chrztu jest centralnym wydarzeniem, do którego prowadzą wszystkie elementy przygotowania. Jednakże w czasach sowieckich (w archidiecezji wileńskiej) nie było przygotowawczych spotkań przedchrzcielnych. Ciężarna matka przed porodem udawała się do zakrystii po błogosławieństwo, natomiast po urodzeniu dziecka przychodziła do kościoła, gdzie klęczała przed ołtarzem, a ksiądz przed Mszą św. modlił się nad nią, a po skończonej Eucharystii ustalał z matką dzień i czas chrztu. Potem matka wraz z ojcem i chrzestnymi przychodziła do kościoła lub plebanii na umówione spotkanie albo ksiądz sam przyjeżdżał do domu kandydata.

Co do wyboru rodziców chrzestnych, to wciąż starano się zachowywać przepisy kościelne (wybierano zazwyczaj tylko z praktykujących, wierzących i katolickich rodzin, które chodziły regularnie do kościoła i przystępowały do sakramentów oraz znały katechizm).

Dziecko zazwyczaj chrzczono w pierwszym miesiącu życia, ale mogło być ochrzczone także w innym wieku, w zależności od pobożności rodziców lub innych warunków. Kandydata ubierano w białe, proste szaty, które kupowali chrzestni (przywożone najczęściej z Litwy lub z Polski) oraz dawano prezenty dla babci tego dziecka (zazwyczaj chustę) i podarunki dla dziecka (zazwyczaj ubrania, bo dewocjonaliów nie można było nabyć). W tym czasie i na tym terenie nadawano imiona tylko i wyłącznie świętych katolickich (w sytuacji wyboru imienia związanego w jakiś sposób z prawosławiem ksiądz nie udzielał sakramentu chrztu świętego), a po skończonym rytuale rodzice zapraszali gości na skromny poczęstunek²⁰.

Sam obrzęd tego sakramentu jest łączony ze Mszą św. lub sprawowany poza nią. Celebracja obejmuje jeden obrzęd, w którego skład wchodzi następujące części: obrzędy wstępne, liturgia słowa, liturgia sakramentu i obrzędy zakończenia (por. OCD 9). W niektórych parafiach rytuał rozpoczyna się od drzwi świątyni, gdzie Kościołowi

---

¹⁹ Do „pierestrojki” wierni na omawianym terenie często chrzcili dzieci w sąsiednich wiejskich parafiach lub na Litwie (Szalczenikaj, Wilnus, Soleczniki i inne). W swoich parafiach dzieci chrzcili ci, którzy nie bali się władzy sowieckiej. Często chrzest odbywał się potajemnie w nocy, bez zapisywania do księgi metrykalnej. Por. TRUBOWICZ I.

²⁰ Por. TRUBOWICZ I.

przedstawia się dziecko, a rodzice wyrażają zgodę i gotowość wychowania go w wierze z pomocą rodziców chrzestnych, którzy będą ich wspomagać w wypełnieniu tego obowiązku.

Ta część kończy się naznaczeniem dziecka znakiem krzyża przez szafarza, rodziców i chrzestnych. Po zakończeniu tej części, następuje liturgia słowa Bożego. Wskazuje ona, że pierwszymi adresatami słowa są rodzice i chrzestni, którzy już wcześniej zostali wezwani do wiary, a teraz mają ją w sobie umocnić i pobudzić. Po modlitwie powszechnej i krótkiej litanii następuje końcowy obrzęd tej części – modlitwa z egzorcyzmem i nałożenie ręki.

Liturgia sakramentu, która jest kolejną częścią obrzędu, odbywa się przy ołtarzu głównym lub przy chrzcielnicy (por. OCD 52). Jednak decyzja taka zależy od tradycji parafialnej. Część ta rozpoczyna się od błogosławieństwa wody chrzcielnej, a jeżeli jest pobłogosławiona (np. w Wielką Sobotę), odmawia się dziękczynienie nad wodą. Przed udzieleniem sakramentu szafarz najpierw pyta rodziców i chrzestnych o wiarę i wyrażenie woli chrztu dziecka (por. OCD 60). Po przeprowadzonym dialogu szafarz zazwyczaj udziela chrztu przez trzykrotne polanie wodą głowy dziecka. Po skończonym obrzędzie namaszcza kandydata krzyżem, nakłada białą szatę i podaje zapaloną od paschału świecę (por. OCD 62-65).

Jeżeli sakramentu udziela się przy chrzcielnicy, to po tej części wszyscy przechodzą do ołtarza i wspólnie odmawiają *Modlitwę Pańską* (por. OCD 68). Obrzęd zazwyczaj kończy się Komunią św. i wspólnym błogosławieństwem (por. OCD 70).

Jednak w czasach komunistycznych w trakcie Mszy św. dziecko chrzczono bardzo rzadko, zazwyczaj obrzęd odbywał się w zakrystii, na plebanii parafialnej, w domu rodzinnym lub rodzice udawali się do innego kościoła na Białorusi lub Litwie²¹.

1.3. Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych

Odrębnym zagadnieniem w kontekście odnowy sakramentów jest chrzest dorosłych. Ustanowienie katechumenatu wynikało głównie z nastawienia na działanie duszpasterskie i ewangelizacyjne w krajach misyjnych (por. DM 11-13)²². Zajmując

---

²¹ Por. TAMŻE.

²² B. MATCZAK, *Cipriano Vagaggini OSB i reforma liturgiczna*, s. 293.

ważne miejsce w Kościele, katechumenat przygotowuje dorosłych do przyjęcia chrztu, bierzmowania i Eucharystii (por. KL 64-65; KKK 1247; KPK 866)²³.

Odnowiony przez *Vaticanum II* obrzęd chrztu dorosłych jest bardziej rozbudowany niż obrzędy chrztu dzieci, co konsekwentnie prowadzi do osiągnięcia konkretnego celu. Pierwszorzędnym uzasadnieniem katechumenatu jest zbliżanie się katechumena do wspólnoty eklezjalnej przez nawrócenie i osiągnięcie dojrzałości w wierze. Dzięki temu katechumeni, już jako nowoochrzczeni, kształtują całe chrześcijańskie życie tworząc jeden Lud Boży w imię Jezusa Chrystusa, a ich postawę charakteryzuje odpowiedź na Ewangelię oraz oświecenie światłem Ducha Świętego (por. DM 14-15; KK 14-15; OCWD 1; KKK 1248). Przez dokonanie świętych rytów w kolejnych etapach kandydaci wtajemniczani są w życie wiary, liturgii i miłości Ludu Bożego (por. KL 64)²⁴. Jeżeli nieochrzczony jest dorosłą osobą, to powinien sam podejmować decyzję o przyjęciu chrztu, tym samym biorąc na siebie zobowiązania wynikające z sakramentu²⁵.

Ks. Trubowicz zaznacza, że kandydaci do tego sakramentu, mający skończone 14 lat, powinni sami zgłosić się do zakrystii z prośbą o przyjęcie chrztu. Po otrzymaniu prośby proboszcz parafii musi powiadomić biskupa diecezjalnego i uzyskać pozwolenie na udzielenie sakramentów inicjacji chrześcijańskiej (chrztu, bierzmowania i Eucharystii). Święto takie ma się odbyć w kościele parafialnym w wyznaczony dzień (zazwyczaj w Wigilię Paschalną). Kandydaci najpierw mają zostać pouczeni o wierze i obowiązkach katolickich (por. DM 13; KPK 863-866). Proboszcz, który ponosi odpowiedzialność za życie duchowe i liturgiczne w parafii, powinien sam albo powierzając to zadanie innej osobie: wikariuszowi, siostrze zakonnej, katechecie, zatroszczyć się o dokładność komplementarnego przygotowania kandydatów oraz razem z wychowawcami ułożyć pewien program dostosowany do poziomu dojrzałości i wiedzy religijnej kandydatów, o ile taki nie został ustalony przez kurię. Spotkania takie w każdej parafii trwają zazwyczaj od jesieni do Wielkiej Soboty²⁶.

---

²³ Por. A. DURAK, *Chrześcijańskie wtajemniczenie dorosłych drogą do miłości*, Warszawa 1991, s. 10-20; por. TENŻE, *Inicjacja chrześcijańska dorosłych*, w: *Misterium liturgii w Katechizmie Kościoła Katolickiego*, red. J. Kopeć, Opole 1995, s. 52-55.

²⁴ Por. S. MOVILLA, *Od katechumenatu do wspólnoty*, Warszawa 1990, s. 81-84.

²⁵ SMMPW nr 641; por. A. CZAJA, *Sakrament chrztu świętego*, s. 43-45; por. A. NOWOWIEJSKI, *Ceremoniał parafialny*, t. 2, Warszawa 1894, s. 62; por. B. MOKRZYCKI, *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia*, Warszawa 1983, s. 196.

²⁶ Por. TRUBOWICZ I.

Ks. Trubowicz w wywiadzie dodaje, że przygotowanie do przyjęcia sakramentów wtajemniczenia chrześcijańskiego odbywa się przez katechizację i celebrację liturgiczną (por. DM 14; KKK 1248)²⁷. Spotkania takie można podzielić na trzy etapy zbliżania się kandydata do Kościoła. Pierwszym etapem jest „ewangelizacja” lub „prekatechumenat”, który przygotowuje kandydata do przyjęcia prawdy wiary i wejścia w życie chrześcijańskie, tym samym nawracając go poprzez głoszenie słowa Bożego i świadectwo wspólnoty. Etap ten kończy się przyjęciem kandydata do grona katechumenów. Następny etap – „katechumenat” – trwa dopóki wiara kandydata nie nabierze cech dojrzałości. Środkami do osiągnięcia tego celu są katecheza i celebracje liturgiczne. Kolejnym etapem katechumenatu jest „oczyszczenie”, które zazwyczaj ma miejsce w czasie liturgicznego okresu Wielkiego Postu, gdy odbywa się przygotowanie do uroczystości paschalnych i przyjęcia sakramentów. Ostatni etap – „czas mistagogii” – rozpoczyna się po Wigilii Paschalnej i trwa aż do Pięćdziesiątnicy (por. KL 109; OCWD 8)²⁸.

W swoim wywiadzie ks. Trubowicz przypomina również, że chrzest dorosłych w latach ateizacji był bardzo rzadko przyjmowany i odbywał się w najprostszy możliwy sposób. Sytuacja taka miała zazwyczaj miejsce w parafiach miejskich. Takich dorosłych kandydatów kapłani uczyli jedynie podstawowych modlitw (pacierza) i prawd wiary, a przygotowanie obejmowało około trzech spotkań (zgłoszenie się do zakrystii, omówienie rytuału i celebracja). Rytuał taki zazwyczaj odbywał się w dniu, gdy niebezpieczeństwo napotkania przypadkowych osób (w tym agentów władzy komunistycznej) było najmniejsze. Chrzest przyjmowano o każdej porze roku, wtedy, gdy była możliwość przyjęcia tej sakramentalnej łaski. Bardzo często kandydaci udawali się do wiejskich kościołów lub na Litwę. Podczas przyjęcia sakramentu kandydata przy ołtarzu wspierali tylko najbliżsi i rodzice chrzestni, a on sam był ubrany w zwykłe ubranie (nie zawsze w bieli). Po skończonej liturgii wszyscy jechali do domu na skromny poczęstunek²⁹.

---

²⁷ Por. TAMŻE.

²⁸ Por. *Celebracja sakramentów i sakramentaliów. Materiały liturgiczno-pastoralne dla duchowieństwa i wiernych świeckich*, oprac. S. Araszczyk, Legnica 2016, s. 74-77.

²⁹ Por. TRUBOWICZ I.

2. Sakrament bierzmowania

Reforma Soboru Watykańskiego II dokonała również zmian w teologii i praktyce sakramentu bierzmowania. Dyskusje toczyły się zarówno wokół pojęcia łaski tego sakramentu, jego materii i formy, jak i relacji bierzmowania do chrztu i Eucharystii (por. KL 71)³⁰. Bierzmowanie, posiadając swoją autonomię, odróżnia się od pozostałych sześciu sakramentów (por. DK 5; KKK 1285). Dzięki otrzymanej przez odrodzenie z wody i Ducha Świętego łasce, wierni otrzymują dar Ducha Świętego i umacniają swoją więź z Chrystusem. Jest to jeden z kolejnych etapów w drodze do pełnego wejścia w misterium Chrystusa i Kościoła, na której chrzest odradza do nowego życia, bierzmowanie je doskonali, a Eucharystia kończy i wieńczy cały proces inicjacji (por. SAB 455)³¹. Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* poucza, że istnieje ścisła więź między chrztem a bierzmowaniem, dlatego przystępujący do bierzmowania najpierw odnawiają przyrzeczenia chrzcielne, a potem nakłada się na nich ręce, udzielając Ducha Świętego i Jego darów (por. KL 71)³². Każdy z tych sakramentów jest dziełem Ducha Świętego (por. 1 Kor 12, 13; OB 1-2)³³.

Bierzmowanie (z gr. *charis*) jest darem, który predysponuje do podjęcia misji i pełnienia pewnych zadań i obowiązków, a przede wszystkim uzdalnia do świadomego udziału w budowaniu Kościoła³⁴. Konstytucja o liturgii świętej podkreśla zobowiązanie bierzmowanego do uczestnictwa w chrześcijańskim posłannictwie (por. KL 71; KKK 1289). Przez przyjęcie tego sakramentu oraz dzięki mocy Ducha Świętego, który daje różnorakie dary do bycia świadkiem Chrystusa w ludzkiej społeczności, bierzmowani jeszcze ściślej wiążą się z Kościołem i uświęcają go (por. OB 1-2). Umocnieni łaską Ducha Świętego starają się swoje zadanie wypełniać przez budowanie chrześcijańskiej wspólnoty i przez aktywne uczestnictwo w życiu Kościoła (poprzez szerzenie wiary słowem i uczynkiem oraz jej obronę) (por. KK 32-35; DA 6; DM 11; OB 2; KKK 1285;

---

³⁰ Por. B. MATCZAK, *Cipriano Vagaggini OSB i reforma liturgiczna*, s. 298-349; por. M. QUALIZZA, *Inicjacja chrześcijańska*, tłum. M. Stebart, Kraków 2002, s. 103.

³¹ Por. Th. SCHNEIDER, *Znaki bliskości Boga*, tłum. J. Tyrawa, Wrocław 1995, s. 111; por. S. CZERWIK, *Wychowanie do wolności we wspólnocie znaku liturgicznego*, w: *W blasku Eucharystii*, red. I. Dec, Wrocław 1996, s. 392; por. TENŹE, *Z teologii wtajemniczenia chrześcijańskiego*, RBL 45 (1992), nr 2-6, s. 65-74; por. Cz. KRAKOWIAK, *Bierzmowanie w kontekście inicjacji chrześcijańskiej*, AK 70 (1977), z. 2, s. 242-256; por. TENŹE, *Sakrament bierzmowania w reformie liturgii II Soboru Watykańskiego*, Lublin 2012, s. 325-337; por. S. ZALEWSKI, *Duchowość sakramentu bierzmowania*, RBL 28 (1975), nr 1-2, s. 44-50.

³² Por. B. NADOLSKI, *Sakramenty, sakramentalia, błogostawieństwa*, s. 87-91.

³³ Por. SCHNEIDER, *Tamże*, s. 115-117.

³⁴ Por. Cz. KRAKOWIAK, *Bierzmowanie*, EKt. 2, kol. 548.

KPK 879)³⁵. Moc tę, jako dojrzały wyznawcy Chrystusa, otrzymują przez nałożenie rąk oraz namaszczenie czoła olejem krzyżma (jako znak pieczęci duchowej i znamię Ducha Świętego). Szafarzem sakramentu jest zazwyczaj biskup jako mający władzę w Kościele partykularnym (por. OB 27; KK 26; KKKK 270; KKK 1288. 1291; KPK 880-882)³⁶.

W Kościele od początku przyjęcie sakramentu bierzmowania, jak i chrztu, wiąże się z problemem ustalenia odpowiedniego wieku³⁷. W udzielonym przez ks. Trubowicza wywiadzie padają słowa, że od pierwszych lat istnienia diecezji młodzież przystępowała do tego sakramentu w wieku 14 lat, ukończywszy ósmą lub dziewiątą klasę, a nawet później. Możliwe było też wcześniejsze przystąpienie do bierzmowania ze względu na dojrzałość religijną kandydata, jeżeli pozwalał na to biskup (por. OB 11; KKK 1307-1308; KPK 891). Przyjęcie sakramentu bierzmowania w tym wieku ma mobilizować młodego człowieka do zachowania wiary. Kończy on bowiem szkołę podstawową i wchodzi w nową grupę społeczną, w której jego wiara może być narażona na niebezpieczeństwa i zagrożenia. Natomiast dzięki temu darowi młodzi znajdują niezbędne siły do świadczenia o Chrystusie (por. OB 2)³⁸.

2.1. Przygotowanie kandydatów, rodziców i świadków do sakramentu

Przed przyjęciem kolejnego sakramentu w życiu ochrzczonego człowieka, Kościół wymaga od duszpasterzy troski o przygotowanie kandydatów (por. OB 3; KPK 890-891)³⁹. W swoim wywiadzie ks. Tadeusz Kaczan przypomina, że przygotowanie kandydatów do sakramentu bierzmowania ma w praktyce Kościoła różne formy, w zależności od tego, czy są to dzieci, czy dorośli, którzy otrzymali tylko sakrament chrztu świętego. Takie wychowawcze i katechetyczne spotkania mają doprowadzić przyjmujących sakrament do ściślejszego zjednoczenia się z Chrystusem i żywej przyjaźni z Duchem Świętym, co przejawia się w otwarciu się na Jego dary i natchnienia dla lepszego podjęcia apostołskiej odpowiedzialności za Kościół (por. KKK 1309). Tradycyjnie wyróżnia się kilka

³⁵ Por. SMMPW nr 642; por. J. JAWORSKI, *Znaki zbawienia*, s. 98; por. M. QUALIZZA, *Inicjacja chrześcijańska*, s. 107-117; por. M. MALIŃSKI, *Po co sakramenty*, s. 301.

³⁶ Por. M. QUALIZZA, *Inicjacja chrześcijańska*, s. 106-107; por. B. MARGAŃSKI, *Celebracja chrześcijańskiego misterium*, TST 13 (1994), s. 364; por. M. MALIŃSKI, *Po co sakramenty*, s. 302; por. HOŁA, *Zarys sakramentologii katolickiej*, s. 74; por. B. TESTA, *Sakramenty Kościoła*, s. 159-160; Cz. KRAKOWIAK, *Sakrament bierzmowania w reformie liturgii II Soboru Watykańskiego*, s. 284-300.

³⁷ Cz. KRAKOWIAK, *Sakrament bierzmowania w reformie liturgii II Soboru Watykańskiego*, s. 27-28, por. SMMPW nr 646 s. 501; por. B. MATCZAK, *Cipriano Vagaggini OSB i reforma liturgiczna*, s. 308-310; por. JAWORSKI, *Znaki zbawienia*, s. 102-103.

³⁸ Por. KACZAN.

³⁹ Cz. KRAKOWIAK, *Sakrament bierzmowania w reformie liturgii II Soboru Watykańskiego*, s. 241-246.

rodzajów spotkań: katechetyczne, czyli dalsze, duchowe oraz bezpośrednie. Ks. Kaczan przypomina, że odpowiednie tematy katechez i obrzędy są troską całego Ludu Bożego, a wymagają szczególnie starannego zaangażowania się duszpasterzy, katechetów i rodziców (por. OB 3-4; KKK 1309; KPK 890). W ramach duchowego przygotowania ochrzczonych wiernych przewiduje się przystąpienie do sakramentu pokuty, aby kandydaci mogli przyjąć dary Ducha Świętego będąc oczyszczeni z grzechów, w stanie łaski uświęcającej. Poza tym mają oni przygotować się do przyjęcia mocy i łask Ducha Świętego z uległością i dyspozycyjnością poprzez bardziej intensywną modlitwę, głębsze studium Pisma św. oraz czynny udział w liturgii Kościoła w celu budowania apostolskiej postawy (por. Dz 1, 14; KKK 1310). Od roku 2000 przygotowanie w diecezji grodzieńskiej trwa dwa lata (8-9 klasa) i obejmuje cały cykl katechetyczny systematycznej katechizacji oraz końcowy egzamin przed dekanalnym wizytatorem albo proboszczem parafii. W przypadku dorosłych przygotowanie trwa jeden rok⁴⁰.

Katecheza przygotowująca do tego sakramentu bierzmowania powinna nie tylko przekazywać prawdy wiary, lecz także zachęcać do pełnienia dobrych uczynków i postępowania jak uczeń i świadek Chrystusa, zgodnie z zasadami moralności chrześcijańskiej, we wspólnocie kościelnej oraz w innych środowiskach (por. KKK 1309-1310). W czasie katechez wychowawczych dla młodych kandydatów do bierzmowania katecheta powinien starać się ukazywać sylwetki świętych i patronów młodzieży, a później na tych przykładach uczyć odpowiedzialności za dar przyjętej wiary⁴¹.

Tradycyjnie dla wiernych w czasie przyjęcia tego sakramentu ważną rolę odgrywa wybór imienia, czyli świętego patrona, co przejęto z polskich zwyczajów, jak zaznacza ks. Kaczan (por. OB 26). Kandydaci, jeżeli nie posiadają chrześcijańskiego imienia, zazwyczaj wybierają inne imię niż nadane podczas chrztu. Częściej wybierają imiona współczesnych świętych lub stosują kryterium atrakcyjności biografii świętego patrona, a tym samym poznają życiorysy świętych. W przygotowaniu do sakramentu ważną rolę odgrywają rodzice kandydatów poprzez świadectwo życia i przekazaną wiedzę oraz troskę o systematyczny udział dzieci w katechezie. Z tej racji w diecezji grodzieńskiej przyjmuje się, że katecheta prowadzi dla nich tylko jedno lub dwa spotkania o charakterze duszpasterskim⁴².

---

⁴⁰ Por. KACZAN.

⁴¹ Por. SMMPW nr 643; por. H. GULBINOWICZ, *Instrukcja o przygotowaniu do sakramentu dojrzałości chrześcijańskiej*, WVK 42 (1989), nr 2, s. 135-138.

⁴² Por. KACZAN.

Przyjmującemu sakrament powinien towarzyszyć świadek (por. OB 5-6; KKK 1311; KPK 893)⁴³. Ks. Jerzy Górski podkreśla, że świadek nie może ograniczyć się tylko do udziału w liturgii sakramentu i przedstawienia szafarzowi kandydata, ale ma się też zatroszczyć, aby bierzmowany zachowywał się jak prawdziwy uczeń Chrystusa. Świadek ma dopomóc bierzmowanemu w wypełnianiu zobowiązania wynikającego z tego sakramentu, a także pomagać mu w realizowaniu przyrzeczeń złożonych na chrzcie świętym (por. KPK 892). Świadkiem takim może być tylko ten, kto jest wyznaczony przez przyjmującego bierzmowanie oraz jego rodziców, a jeżeli ich nie ma, przez samego proboszcza lub szafarza sakramentu (por. OB 5). Przed świadkiem Kościół stawia także następujące wymagania: ma nim być katolik, który przyjął już sakramenty Eucharystii i bierzmowania oraz prowadzi życie zgodne z wiarą i odpowiednie do funkcji, jaką powinien wypełniać; powinien mieć co najmniej 16 lat oraz być wolnym od jakiegokolwiek kary kościelnej (np. świadkami nie mogą być osoby rozwiedzione i żyjące w nowym związku małżeńskim). Nie może być nim ojciec lub matka bierzmowanego (por. OB 6; SAB 461; KKK 1311; KPK 893 § 1). Jeżeli jest możliwe, właściwe jest pełnienie funkcji świadka przez rodziców chrzestnych, co od strony teologicznej wyraża związek między chrztem a bierzmowaniem. Zwracając uwagę na ważność roli rodziców chrzestnych w życiu ochrzczonego, Kościół nakazuje, aby dla chłopców świadkami byli ojcowie, a dla dziewcząt matki chrzestne (por. KPK 893 § 2). W swoim wywiadzie ks. Górski przypomina również, że świadek oraz rodzina kandydata powinni być duchowo przygotowani, zwłaszcza rodzice, którzy zobowiązani są do uczestniczenia w nabożeństwach i naukach przygotowawczych, a przed bierzmowaniem mają przystąpić do Komunii św., tak jak i sam kandydat, oraz być w stanie łaski uświęcającej (por. OB 12; KKK 1310)⁴⁴.

W latach sowieckich, jak zaznacza ks. Kaczan, nie było żadnych przygotowań do sakramentu bierzmowania. Szafarz egzaminował z zakresu katechizmu, który trzeba było znać na pamięć. Żeby przyjąć sakrament sami kandydaci lub ich rodzice umawiali się z księdzem delegowanym przez kurię archidiecezji wileńskiej do udzielenia go. W latach tych takie pozwolenie mieli: ks. Stanisław Rojek w Lidzie (po 1972 r.), ks. Michał Aronowicz będący wikariuszem generalnym dla całej Grodzieńszczyzny (po 1972 r.) oraz ks. prał. Stanisław Kuczyński (1979 r.), który od 1991 r. pełnił również funkcję wikariusza

---

⁴³ Por. Cz. KRAKOWIAK, *Sakrament bierzmowania w reformie liturgii II Soboru Watykańskiego*, s. 247-251.

⁴⁴ Por. KACZAN.

generalnego. Sakrament przyjmowali zazwyczaj tylko pracujący już dorośli, którzy nie bali się władzy sowieckiej, a także nie byli członkami partii. Sytuacja młodzieży była gorsza, ponieważ obawiano się trudności i szykanowania w szkole.

W tym okresie sakrament przyjmowano podczas Eucharystii, ale były to niewielkie grupy wiernych. Kandydaci zawsze wybierali drugie imię oraz świadka. Robili to sami lub korzystając z pomocy matki (zazwyczaj świadkami byli krewni, znajomi lub inni wierni, którzy byli bardzo religijni). Pewna część kandydatów udawała się także do Wilna w celu przyjęcia sakramentu. Taka sytuacja trwała do 1991 roku. W pierwszych latach istnienia diecezji grodzieńskiej bp Aleksander Kaszkiewicz wydał specjalne rozporządzenia, zgodnie z którymi bierzmowanie było udzielane w każdą drugą sobotę miesiąca w katedrze grodzieńskiej o godz. 11:00. Na tę uroczystość kandydatów zgłaszali do kancelarii katedralnej sami proboszczowie. Informację składano zazwyczaj na tydzień przed uroczystością do ks. prał. Józefa Trubowicza, proboszcza katedry grodzieńskiej. Kandydatów przygotowywali proboszczowie⁴⁵.

2.2 Celebracja sakramentu

Z przeprowadzonego z ks. Krisztopiakiem wywiadu wynika, że na omawianych terenach szafarze zawsze korzystali, podobnie jak dziś, z rytuału *Obrzędy bierzmowania* wydanego dla diecezji polskich według pontyfikatu rzymskiego. Natomiast w 2005 r. ukazał się w wersji białoruskiej *Парадак канфірмацыі*, którego jednak bardzo rzadko używa się na Grodzieńszczyźnie. Najczęściej zdarza się to w parafiach miejskich⁴⁶.

Ks. Kaczan zaznacza, że zazwyczaj szafarz bierzmowania udziela tego sakramentu podczas wizytacji kanonicznej w parafii albo też w innym czasie ustalonym przez proboszcza. Najczęściej tego sakramentu udziela się raz na dwa lata w parafiach miejskich oraz większych liczebnie. Zwyczajowo uroczystość odbywa się w niedzielę lub w sobotę podczas Mszy św. w kościele parafialnym (por. OB 13; KPK 881). Natomiast w parafiach wiejskich (mniejszych), gdy kandydatów jest bardzo mało (lub z innych

---

⁴⁵ Por. TAMŻE; por. „Biuletyn Informacyjny Diecezji Grodzieńskiej” [archiwum kurii] 1995, grudzień, nr 2.

⁴⁶ Rytuał *Парадак канфірмацыі* został przetłumaczony na język białoruski z *Rituale Romanum* przez Mińsko-Mohylewską Metropolitalną Komisję Liturgiczną oraz dostosowany do miejscowych warunków i tradycji. Rytuał ten był przedstawiony KKBБ na XXV Sesji Plenarnej (30 VI 2005), a już 21 stycznia następnego roku tekst został zatwierdzony przez Kongregację Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów (Prot. 1350/05/L). *Obrzędy bierzmowania dostosowane do zwyczajów diecezji polskich* (16 XI 1972); por. KRISZTOPIK II.

przyczyn), proboszczowie posyłają swoich kandydatów do sąsiednich parafii w dekanacie lub czekają na przyjazd szafarza do parafii, co ma miejsce raz na kilka lat. Gdy bierzmowanie odbywa się w innej parafii, wtedy od proboszcza wymaga się, aby kandydaci posiadali przy sobie specjalne kartki z imieniem, nazwiskiem, miejscem i datą urodzenia oraz chrztu św., a także imieniem i nazwiskiem świadka bierzmowania. Ks. Kaczan informuje, że po skończonej uroczystości wszyscy kandydaci zostają wpisani do księgi bierzmowanych, która powinna znajdować się w kancelarii parafialnej. Przy wpisaniu do księgi proboszczowie powinni zanotować: miejsce i datę bierzmowania, imię i nazwisko bierzmowanego oraz jego datę urodzenia, a także imię i nazwisko szafarza, rodziców bierzmowanego i świadka bierzmowania (por. OB 14; KPK 895). Ks. Kaczan dodaje, że duszpasterze powinni pamiętać także o odpowiedniej adnotacji w księdze chrztów, a jeśli bierzmowany otrzymał chrzest w innej parafii, to należy powiadomić o tym proboszcza parafii chrztu (por. OB 15; KPK 535§2).

Należy także dodać, że do powstania diecezji grodzieńskiej uroczystość bierzmowania rozpoczynała się od modlitwy przed Mszą św., którą kandydaci, klęcząc przed ołtarzem, odmawiali razem z szafarzem sakramentu. Liturgia kończyła się rozesłaniem, podziękowaniem oraz wręczeniem pamiątek od szafarza sakramentu. Niestety nie zawsze czyniono adnotację o otrzymanym sakramencie w księdze bierzmowanych. Powodem były komunistyczna inwigilacja i prośby samych kandydatów⁴⁷.

3. Sakrament pokuty i pojednania

Posoborowa odnowa liturgii objęła również sakrament pokuty i pojednania. Jej celem było głębsze zrozumienie istoty i znaczenia tego sakramentu w życiu Kościoła, bo dzięki nawróceniu człowiek otrzymuje Boże przebaczenie oraz jednoczy się z Kościołem (por. Mk 2, 7; OP 2-4). Grzech jest nie tylko obrazą Boga i zerwaniem z Nim jedności, lecz równocześnie narusza komuniję z Kościołem, zadając mu rany (por. KK 11; KKK 1440-1442)⁴⁸. Sakrament pokuty jest także w pewnym sensie rodzajem procedury

---

⁴⁷ Por. KACZAN; por. „Biuletyn Informacyjny Diecezji Grodzieńskiej” [archiwum kurii] 1995, grudzień, nr 2.

⁴⁸ Por. H. J. SOBECZKO, *Sakrament pokuty i pojednania w nowym Katechizmie Kościoła Katolickiego*, w: *Misterium liturgii w Katechizmie Kościoła Katolickiego*, red. J. Kopeć, Opole 1995., s. 102-107; por. Z. WIT, *Obrzędy pokuty – prezentacja i problemy liturgiczno-pastoralne*, CzST 9/10 (1981/1982), s. 26-27; por. B. NADOLSKI, *Sakramenty, sakramentalia, błogostawieństwa*, s. 166.

sądowej, która toczy się przed trybunałem miłosierdzia (por. RP 31). Konstytucja o liturgii świętej, mając na uwadze troskę o Kościół, dołożyła starań do odnowienia obrzędów sakramentu pokuty, aby nowe obrzędy i formuła jaśniej wyrażały naturę i skutek tego sakramentu (por. KL 72)⁴⁹.

Wśród wiernych sakrament pokuty i pojednania jest popularnie zwany spowiedzią, która jest aktem liturgicznym uświęcającym człowieka i uwielbieniem Boga. Człowiek dzięki tej łasce, przez odpuszczenie wszystkich grzechów (tzn. będąc w łasce uświęcającej), na nowo jednoczy się z Chrystusem oraz Kościołem (por. Mt 4, 17; OP 5; KKK 1422). Władzę odpuszczania grzechów Chrystus przekazał swoim apostołom, a oni swoim następcom (kapłanom), którzy realizują to zadanie dzięki Duchowi Świętemu (por. J 20, 22-23; OP 2; RH 20; DiM 13; DK 5; KK 22; KKK 1461-1462)⁵⁰. W zbawieniu człowieka i nawróceniu grzesznika ważną rolę odgrywa również Kościół, m.in. przez modlitwę za penitenta, przekazywanie świadectwa i umacnianie w miłości. Szczególna odpowiedzialność spoczywa na pasterzu diecezji i jego współpracownikach (kapłanach) (por. OP 4; RP 16; KK 8; KPK 213. 843§1)⁵¹. Konferencja Episkopatu Białorusi (ККББ) nakazuje duszpasterzom, aby udzielając tej zbawczej łaski, zachowywali wszelkie przepisy liturgiczne zawarte w rytuale *Obrzędy pokuty dostosowane do zwyczajów diecezji polskich* lub w rytuale *Парадак пакаяння* dostosowanym do zwyczajów diecezji na Białorusi⁵².

3.1. Formacja i przygotowanie do sakramentu

Z przeprowadzonego z o. Andrzejem Szczupałem wywiadu wynika, że sakrament pokuty i pojednania w Kościele na Białorusi przeżywa w XXI w. pewien kryzys, który dotyczy zasadniczo teologicznego rozumienia sakramentu. Jest to związane z kluczowym elementem życia ludzkiego, jakim jest wina moralna. Ponadto do tych przyczyn należy

---

⁴⁹ Por. KLDG, s. 52-53; por. B. NADOLSKI, *Sakrament pokuty i pojednania*, LL, s. 1394; J. JAWORSKI, *Znaki zbawienia*, s. 133; W. ŚWIERZAWSKI, *Sakrament pokuty i pojednania (aspekty liturgiczne i duszpasterskie)*, CS 17 (1985), s. 225-239.

⁵⁰ Por. SMMPW nr 650; por. JAWORSKI, *Znaki zbawienia*, s. 133-134; por. Cz. KRAKOWIAK, *Nowe akcenty w posoborowej nauce o sakramentach*, w: *W służbie Bogu i ludziom*, red. H. Słotwińska, Lublin 2005, s. 162-169.

⁵¹ Por. JAN PAWEŁ II, *List apostolski w formie motu proprio „Misericordia Dei” o niektórych aspektach sprawowania sakramentu pokuty* (Rzym, 7 IV 2002).

⁵² Rytuał *Парадак пакаяння* został przetłumaczony na język białoruski z *Rituale Romanum* przez Mińsko-Mohylewską Metropolitalną Komisję Liturgiczną oraz dostosowany do miejscowych warunków i tradycji. Rytuał ten był przedstawiony KКББ na XXXVIII Sesji Plenarnej (5 XII 2008), a już 16 lipca kolejnego roku tekst ten został zatwierdzony przez Kongregację Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów (Prot. 183/09/L). *Obrzędy pokuty dostosowane do zwyczajów diecezji polskich* (2 II 1981).

brak rzetelnej katechizacji młodego pokolenia oraz ludzi w starszym wieku (urodzonych w czasach sowieckich), spowodowany brakiem księży i antyreligijnym nastawieniem władzy politycznej. Różnorakie przeszkody osłabiają więc teologiczne rozumienie grzechu oraz osobistą świadomość moralną wiernych. Pewna ich część traktuje ten sakrament tylko formalnie, co polega na skrupulatnym wypełnieniu wszystkich warunków dobrej spowiedzi, ograniczeniu się do dokładnego wyliczenia grzechów (np. ich rodzaju, liczby) i wypełnieniu zadanej przez szafarza pokuty. Brakuje jednak prawdziwego nawrócenia wewnętrznego i odnowy życia.

Rozmówca zaznaczył również, że spowiedź często jest rutynowa, zarówno u dzieci, jak i u osób dorosłych, którzy przystępują do tego sakramentu tylko raz lub dwa razy do roku, a nawet rzadziej. Częstotliwość korzystania z sakramentu pojednania zmniejsza się zazwyczaj w średnim wieku lub w ostatnich latach życia. Przeważnie dotyczy to wiernych moralnie zaniedbanych albo takich, którzy utracili zrozumienie stanu łaski sakramentalnej, u których zanika poczucie grzechu, a sumienie jest nieprawidłowo uformowane. Pojawienie się takich negatywnych skutków świadczy o brakach w ich chrześcijańskim wychowaniu i świadectwie przekazanym przez rodziców i wychowawców oraz zaniedbywaniu systematycznej katechezy, która spoczywa na katechetach i duszpasterzach parafii (por. OCD 39; RP 18)⁵³. Jak zaznacza o. Szczupał, wielu penitentów mieszkających na omawianych terenach nierzadko przystępuje do sakramentu pojednania z Bogiem nie z potrzeby wewnętrznej, realizując wezwanie do nawrócenia, lecz pod wpływem presji, tradycji, dobrego obyczaju itd.

Takie uwarunkowania spowiedzi doprowadziły wielu ochrzczonych do rzadkiego jednania się z Bogiem oraz utraty rozumienia sensu tego aktu. Ostatecznie skutkowało to zaniechaniem praktykowania spowiedzi. Jednym z czynników wzmacniających wymienione elementy jest wyznawanie na spowiedzi tzw. grzechów wygodnych (np. spożywanie mięsa w piątek, brzydkie słowa, wymawianie imion Bożych nadaremnie, niezachowywanie dnia Bożego, brak modlitwy i inne), których penitenci niekiedy nawet nie rozumieją i popełniają je nieświadomie i niedobrowolnie. Spowiedź taka jest traktowana jako ważna i wierni przystępują do Komunii św. w stanie łaski uświęcającej. Jednak takie podejście do sakramentu pokuty, jak zaznacza o. Szczupał, z czasem

---

⁵³ Por. SZCZUPAŁ.

prowadzi wierzącego do rozczarowania z powodu niewystarczającego uwolnienia od poczucia winy, braku poprawy i rzeczywistego nawrócenia⁵⁴.

Sakrament ten jest najczęściej pojmowany z perspektywy spowiedzi i czynów pokutnych, czyli wyznawania grzechów w konfesjonale, za które penitent otrzymuje do spełnienia konkretne uczynki pokutne (por. KK 22; DK 5: KKK 1444). Natomiast sama istota pokuty ściśle wiąże się z wewnętrzną przemianą serca, która dokonuje się pod wpływem słowa Bożego i w perspektywie królestwa Bożego, gdzie przemianie tej odpowiada przemiana życia, czyli stałe dążenie ku lepszemu (por. KK 8; OP 4; KKK 1445-1446)⁵⁵. Rozumiejąc pokutę w taki sposób ks. Oleg Kuderko zaznacza, że wiąże się ona z ascezą i zachęca człowieka do podejmowania codziennego wysiłku z pomocą łaski Bożej, aby porzucić dawne nałogi i uzależnienia oraz przyoblec się w nowego człowieka, odrywając siebie od spraw tego świata i zmierzając do niebieskiego Jeruzalem (por. Ef 4, 23; Kol 3, 1; RP 4). Pokutę penitenci, niezależnie od wieku, otrzymywali zazwyczaj taką samą: odmówienie pewnej modlitwy (np. *Ojcze nasz*, *Zdrowaś Maryjo*, różaniec, różne litanie itp.), uczynki miłosierdzia i inne⁵⁶.

Wewnętrzna pokuta penitenta może wyrażać się w bardzo zróżnicowanych formach poprzez post, modlitwę i jałmużnę, które nakazuje szafarz. Powinna ona uwzględniać sytuację osobistą penitenta, mając na celu jego dobro duchowe, oraz odpowiadać ciężarowi i naturze popełnionych grzechów (por. Mt 6, 1-8; KL 9; KKK 1430). Odpowiednia pokuta ma prowadzić penitenta do nawrócenia do Boga oraz pojednania z innymi ludźmi. Grzech bowiem rani i osłabia nie tylko samego grzesznika, ale również jego relację z Bogiem i z drugim człowiekiem (por. 1 P 4, 8; KKK 1431)⁵⁷. Z tej racji bp Kaszkiewicz podpowiada penitentom, aby starali się dołożyć wszelkich starań, by naprawić te relacje. Człowiek może się nawracać w codziennym życiu np. przez czyny pojednania się z bliźnim (przez wyznanie win i upomnienie braterskie) oraz troskę o jego zbawienie; zatroskanie o ubogich; praktykowanie i obronę sprawiedliwości oraz prawdy; czynienie miłości, która naprawia wiele grzechów (np. oddać rzeczy skradzione lub przywrócić dobrą sławę temu, kto został oczerniony); może się nawracać prowadząc rewizję swego życia poprzez rachunek sumienia, kierownictwo duchowe, przyjmowanie

---

⁵⁴ Por. TAMŻE.

⁵⁵ Por. B. NADOLSKI, *Sakramenty, sakramentalia, błogosławieństwa*, s. 182-191.

⁵⁶ Por. KUDERKO II.

⁵⁷ Por. W. GŁOWA, *Konieczność pokuty i wychowanie do niej*, LitS 2 (1996), nr 1-2, s. 65-68; por. Z. WIT, *Kształtowanie postawy pokuty w parafii*, CzST 12-13 (1985), s. 309-329; por. Cz. KRAKOWIAK, *Posługa (misterium) Kościoła w liturgii sakramentu pokuty i pojednania*, LitS 12 (2006), nr 2, s. 245-254.

cierpień, znoszenie prześladowania dla sprawiedliwości itp. Natomiast największym źródłem i pokarmem codziennego nawrócenia i pokuty jest Eucharystia. W niej „uobecnia się ofiara Chrystusa”, która „pojednała nas z Bogiem” (KKK 1436). Czytanie Pisma Świętego, a także liturgia godzin, modlitwy, każdy szczerzy akt kultu lub pobożności ożywiają w człowieku ducha nawrócenia i pokuty oraz przyczyniają się do przebaczenia grzechów (por. DA 16; KKK 1437). Praktyki te, jak podkreśla bp Kaszkiewicz, powinny towarzyszyć wierzącemu w ciągu całego roku kościelnego, z uwzględnieniem ich specyfiki. W roku liturgicznym Kościoła są specjalne dni i okresy, będące czasem szczególnej praktyki pokutnej (np. Wielki Post, Środa Popielcowa, Wielki Piątek i Wielka Sobota, każdy piątek jako dzień wspomnienia śmierci Pana). Okresy te szczególnie służą wiernym i mogą zostać wypełnione przez ćwiczenia duchowe, liturgię pokutną, dobrowolne wyrzeczenia, post i jałmużnę, braterskie dzielenie się z innymi (dzieła charytatywne i misyjne) (por. KL 104; KKK 1438; KPK 1251)⁵⁸ oraz pielgrzymki o charakterze pokutnym⁵⁹. Wszystkie te praktyki połączone są ze szczerym żalem i mocnym postanowieniem poprawy, co wpływa na przemianę życia (por. OP 6; KKK 1435).

Dla uzyskania spodziewanych łask w sakramencie pokuty i pojednania, penitenci mają starać się o wypełnienie pięciu warunków dobrej spowiedzi. Pierwszym krokiem do wypełnienia tego zadania jest parafialna formacja przygotowawcza do I Komunii św. oraz formacja dorosłych przez homilie mszalne, rekolekcje (adwentowe i wielkopostne), misje i dni skupienia, jak też inne modlitwy i nabożeństwa okolicznościowe (nabożeństwo czterdziestogodzinne, nabożeństwo na zakończenie starego roku, gorzkie żale, droga krzyżowa i inne), a także formacja podczas spotkań w małych grupach lub przez specjalne katechezy liturgiczne i konferencje (por. KL 109)⁶⁰. W swoim wywiadzie o. Szczupał dodaje także zachętę, aby wierni starali się praktykować spowiedź regularnie,

---

⁵⁸ Por. A. KASZKIEWICZ, *List pasterski na Wielki Post 1999 roku ostatni przed Wielkim Jubileuszem roku 2000 z archiwum kurii Grodzieńskiej* (2 II 1999), nr 107/B/99.

⁵⁹ Pielgrzymki podjęte z motywów religijnych mają prowadzić wiernych do przebaczenia grzechów oraz tworzenia wspólnoty w praktykach pobożnych (np. w czasie drogi, w sanktuarium). Wierni powinni mieć też pewną intencję ofiarowania wszystkich trudów pielgrzymowania za popełnione grzechy i pragnienie otrzymania od Boga ich przebaczenia. Pragnienie to ma być połączone ze szczerym żalem i mocnym postanowieniem poprawy. Por. KASZKIEWICZ, *List pasterski z okazji powitania w dniach 7-8 lipca 2006 roku Kopii Całunu Turyńskiego i Uroczystości Odpustowych w Trokielach* (25 VI 2006); por. JAN PAWEŁ II, „*Incarnationis mysterium*”. *Bulla ogłaszająca Wielki Jubileusz roku 2000* (29 XI 1998), nr 7; por. J. RIES, *Panorama pielgrzymek. Aspekty religijne i kulturowe*, „*Communio*” 17 (1997), nr 4, s. 3-12.

⁶⁰ Por. SMMPW nr 650-656; por. „*Biuletyn Informacyjny Diecezji Grodzieńskiej*” [archiwum kurii] 1996, luty, nr 2(4); por. A. KASZKIEWICZ, *List Pasterski na pierwszą Niedzielę Wielkiego Postu 2016* (8 II 2016), nr 30/16; por. A. RAJEWSKI, *Implikacje pastoralne sakramentu pokuty*, RTK 31 (1984), z. 6, s. 77-78; por. Cz. KRAKOWIAK, *Komunia święta wiernych i sakrament pokuty*, CT 56 (1986), z. 3, s. 54.

tn. raz na miesiąc, nawet jeżeli dotyczy ona grzechów powszednich, lub kilka razy w roku, a przynajmniej raz w czasie wielkanocnym. Do takiej regularnej spowiedzi penitenci otrzymują zachętę także od swoich stałych spowiedników, innych duchownych, a także od wiernych świeckich (por. DFK 8; RFIS 55).

Wierni zamieszkujący Grodzieńszczyznę przystępują do spowiedzi zazwyczaj w pierwszy piątek lub w pierwszym tygodniu miesiąca w swoich kościołach lub kaplicach parafialnych. Tak częsta spowiedź wpływa motywująco na troskę o swoje życie duchowe oraz pogłębienie relacji z Bogiem i pozwala na głębsze doświadczenie przebaczenia i przemieniającej łaski (por. DB 30). Natomiast w sytuacji napływu większej liczby penitentów (np. spowiedź wielkopostna, dni skupienia lub uroczystości parafialne), proboszcz zaprasza do pomocy odpowiednią liczbę spowiedników z dekanatu lub innych księży⁶¹.

W latach postsowieckich, jak opowiada o. Szczupał, przygotowaniem dzieci do pierwszej spowiedzi zajmowali się zazwyczaj rodzice, dziadkowie, jak i sami księża. Odbywało się to w domu rodzinnym lub w zakrystii czy kancelarii parafialnej. Podczas przygotowania uczono o spowiedzi, grzechu, powtarzano pięć warunków dobrej spowiedzi. Kandydaci do sakramentu zazwyczaj przystępowali do spowiedzi w letnie niedziele, tj. podczas wakacji od nauki w szkole, ale także w innych porach roku w małych grupach. Najczęściej odbywało się to w zakrystii przed Mszą Świętą. W dzień ten kandydaci specjalnie przychodzili w skromnym ubraniu, zwłaszcza dziewczynki nakładały zwykłe (nie białe) sukienki, aby nie zostało to zauważone przez władze państwowe. Przed kolejnymi spowiedziami, jeszcze w drodze do kościoła, rodzice starali się pomóc dzieciom w przygotowaniu się do spowiedzi przez prowadzenie rachunku sumienia⁶². Dorośli natomiast, jak zaznacza o. Szczupał, do spowiedzi przystępowali w kościele lub w zakrystii, jeżeli w kościele było za zimno. Tam też sprowadzano chorych i starszych, chociaż spowiadano także w ich domach.

Przygotowanie do sakramentu pojednania było bardzo zróżnicowane. Najczęściej osoby starsze nie były dobrze przygotowane, tzn. nie potrafiły dobrze uczynić rachunku

---

⁶¹ W czasach sowieckich na Białorusi obowiązywał zakaz nauczania religii, lecz w niektórych rejonach, gdzie słabszy reżim antyreligijny, zezwalano na uczęszczanie do kościoła i przygotowanie się do spowiedzi. Władza jednak nie dawała prawa do uczestnictwa w życiu religijnym dzieciom, pozostawiając tę możliwość tylko wiernym, którzy ukończyli już 18. roku życia. Do tego wieku dzieci mogły być w kościele tylko i wyłącznie z rodzicami. Natomiast przygotowywane dzieci do spowiedzi oraz nauczanie ich modlitw i katechizmu było prowadzone potajemnie przez kapłanów (jeżeli byli w parafii) oraz przez dziadków i rodziców. Por. SZCZUPAŁ.

⁶² Por. TAMŻE.

sumienia. Pomocą w spowiedzi były propozycje rachunku sumienia w modlitewnikach, których jednak również było niewiele. Wierni byli także przygotowywani przez księdza podczas homilii w Wielkim Poście, w czasie rekolekcji adwentowych lub wielkopostnych oraz w czasie samej spowiedzi, jeśli okoliczności to wymuszały. W naukach tych spowiednicy stawiali wiernym pytania dotyczące Dekalogu, pięciu przykazań kościelnych, dwóch przykazań miłości, grzechów głównych i uczynków miłosierdzia co do duszy i ciała.

Penitenci wówczas zazwyczaj korzystali z sakramentu spowiedzi raz do roku (na Wielkanoc, przed Wielkim Tygodniem), co obowiązywało każdego wiernego pod grzechem ciężkim. Z powodu braku szafarzy spowiedź w kościele trwała wiele godzin. Penitenci, szukając rozwiązania tego problemu, a także z powodu wstydu związanego z popełnionymi grzechami, bardzo często jeździli do Grodna lub na Litwę (Szalczenikaj, Soleczniki, Wilnus i inne miejsca). Było to również związane z tym, że penitenci byli członkami partii bądź urzędnikami. Natomiast pobożniejsi parafianie i nie bojący się władzy, do spowiedzi przystępowali co miesiąc. Starsi i chorzy wierni z okolic najczęściej do sakramentu pokuty i pojednania przystępowali latem, kiedy było ciepiej.

W tych trudnych religijnie czasach wybrani wierni mieli także dyżury w kościele i na plebanii, chroniąc szczególnie swego proboszcza przed szykanowaniem i nachodzeniem niepowołanych osób. Dla Kościoła grodzieńskiego były to niełatwe czasy. Szczególnie dotyczyło to księży, jak wspomina o. Szczupał. Wierni dyżurowali w parafii ochraniając księdza, także wtedy, gdy ten spowiadał lub celebrował Eucharystię, gdyż nieraz rzucono kamieniami w okna kościoła. Ich zadaniem było bezpieczne odprowadzenie księdza do plebanii, a następnie trwanie na plebanii przez całą noc. Inna osoba znajdowała się zaś wtedy w pobliżu kościoła (tak było np. w lidzkiej farze, gdzie wierni chronili ks. Stanisława Rojka)⁶³.

Do owocnej spowiedzi, poprzez modlitwę do Ducha Świętego lub czytanie słowa Bożego, mają się przygotować nie tylko penitenci (by dobrze skorzystać z sakramentalnej Bożej łaski), lecz i sami szafarze (por. OP 15; KPK 978§1)⁶⁴. Podczas udzielania tego sakramentu w imieniu Chrystusa i Kościoła szafarze występują jako lekarze, pasterze, bracia, sędziowie i kierownicy duchowi (por. KKK 1465-1466). Przyjmując penitenta mają pomóc mu w wysповідaniu się z zachowaniem wszystkich warunków dobrej

---

⁶³ Por. SZCZUPAŁ.

⁶⁴ EPISKOPAT POLSKI, *Instrukcja Episkopatu Polski dla duchowieństwa dotycząca wprowadzenie w życie nowych „Obrzędów pokuty”* (26 II 1982), II, w: *Dokumenty duszpastersko-liturgiczne Episkopatu Polski 1966-1998*, oprac. Cz. Krakowiak, L. Adamowicz, Lublin 1999, s. 100-101.

spowiedzi (por. OP 9-11; KPK 987)⁶⁵. W swoim wywiadzie ks. Kotlimowski przypomina duszpasterzom, aby podczas celebracji sakramentu starali się pamiętać o zachowaniu stroju liturgicznego (sutanny, komży i fioletowej stuły lub alby i stuły), udzielali sakramentu w konfesjonale kościoła lub kaplicy, a w innym miejscu w wyjątkowych sytuacjach (por. KPK 964 §1.§3)⁶⁶.

W wywiadzie o. Szczupał przywołuje pewne zalecenia kurii grodzieńskiej, aby kapłani przed każdym sprawowaniem liturgii w niedzielę, święta i dni powszednie wystarczająco długo pozostawali w konfesjonalach do dyspozycji wiernych (szczególnie w parafiach miejskich, tam gdzie jest dwóch i więcej spowiedników), przygotowując ich w ten sposób do pełnego udziału w Eucharystii (por. EM 35; OP 13). Proboszczowie mają również zatroszczyć się o to, aby na tablicy ogłoszeń zostały podane godziny spowiedzi w dni powszednie i niedziele oraz podczas uroczystości parafialnych lub rekolekcji. Taki zwyczaj umożliwia penitentom korzystanie z tej posługi, a także osobom przybywającym do świątyni z odleglejszych terenów oraz innym wiernym (por. OP 13)⁶⁷.

W swojej wypowiedzi ks. Kotlimowski przypomina również, że w latach sowieckich, jeżeli w parafii miejskiej trwały rekolekcje (np. tak było w grodzieńskiej parafii MB Anielskiej, kiedy rekolekcje prowadził ks. Tadeusz Kondrusiewicz), to wszyscy księża gromadzili się w tym kościele, aby sprawować sakrament pokuty i pojednania, a swoje budynki sakralne zamykali. Do udzielenia tego sakramentu spowiednicy, trzymając się przepisów liturgicznych, byli zawsze ubrani w sutannę, komżę i fioletową stułę⁶⁸.

3.2. Formy celebracji sakramentu

Sakrament pokuty i pojednania ma dwie główne formy sprawowania: obrzęd pojednania jednego penitenta z indywidualną spowiedzią i rozgrzeszeniem oraz obrzęd pojednania wielu penitentów z indywidualną spowiedzią i rozgrzeszeniem. W Kościele istnieje także trzecia forma sprawowania tego sakramentu: „pojednanie wielu penitentów z ogólną spowiedzią i rozgrzeszeniem” (OP 41-68; KKK 1480-1484; KPK 960-963)⁶⁹. Po

---

⁶⁵ Por. SMMPW nr 650-652.

⁶⁶ Por. KOTLIMOWSKI.

⁶⁷ Por. SZCZUPAŁ; por. „Biuletyn Informacyjny Diecezji Grodzieńskiej” [archiwum kurii] 1996, luty, nr 2(4).

⁶⁸ Por. KOTLIMOWSKI.

⁶⁹ Por. *Wprowadzenie teologiczno-pastoralne. Obrzędy pokuty dostosowane do zwyczajów diecezji polskich* (1981), nr 36.

odnowie soborowej szczególnie cenna jest druga forma celebracji pokuty (wspólne przygotowanie, liturgia słowa Bożego, rachunek sumienia z indywidualną spowiedzią i rozgrzeszeniem). Pogłębia ona nie tylko eklezjalny, lecz i społeczny charakter pojednania (por. KL 27; DK 6; OP 36). W Kościele ten obrzęd jest zazwyczaj używany podczas rekolekcji dla duchownych lub dla wiernych świeckich w małych grupach (z okazji dnia skupienia, rekolekcji, misji, spowiedzi grup dzieci i młodzieży na rozpoczęcie i zakończenie roku szkolnego itd.) (por. DK 4)⁷⁰.

W swoim przemówieniu o. Szczupał uświadamia, że z różnych względów szafarze niemal zawsze posługiwali się tylko pierwszą formą (pojednania jednego penitenta z indywidualną spowiedzią i rozgrzeszeniem). Forma druga (pojednanie wielu penitentów z indywidualną spowiedzią i rozgrzeszeniem) nie była praktykowana w Kościele grodzieńskim w żadnej sytuacji, nawet w okresie wielkich przeszkód ze strony władz państwowych. Jednakże istnieją świadectwa potwierdzające, że w niektórych kościołach praktykowano tę formę, np. w Lidzie drugą formę stosował ks. Stanisław Rojek w okresie Wielkiego Postu – a zwłaszcza przed Wielkim Tygodniem – dla tych wiernych, którzy nie mieli ciężkiego grzechu i przystępowali do regularnej spowiedzi, tzn. każdego miesiąca. Po roku 1975 ks. Rojkowi w spowiedzi zaczął pomagać ks. Kazimierz Szaniawski, przyjeżdżający z Radunia, a jednocześnie dojeżdżający do lidzkiej parafii p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP. Dzięki jego pomocy wierni zaczęli korzystać z obrzędu pojednania jednego penitenta (forma pierwsza)⁷¹.

Odnowa liturgii wiązała się także z istotnym pogłębieniem zagadnienia odpustów związanych z sakramentem pokuty, uwzględniającym realia współczesnego człowieka (por. KKK 1471; KPK 992)⁷². Poprzez tę łaskę, mającą charakter leczniczy, penitenci uzyskują darowanie kary doczesnej (por. KKK 1479; KPK 994)⁷³.

Duszpasterze mają również dokładać pewnych starań, aby wyjaśnić wiernym istotę odpustu zupełnego lub częściowego oraz sposoby ich uzyskania (por. KKK 1472). Zgodnie z przepisami dotyczącymi odpustów, dla uzyskania łaski penitent nie może tkwić

---

⁷⁰ Por. M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, s. 451-452; por. B. NADOLSKI, *Sakramenty, sakramentalia, błogosławieństwa*, s. 169-182.

⁷¹ Por. SZCZUPAŁ.

⁷² PAWEŁ VI, *Konstytucja apostolska „Indulgentiarum Doctrina” o odpustach* (1 I 1967), nr 8; por. R. KANTOR, *Sanktuaria i odpusty*, Tarnów 2015, s. 76-82; M. PASTUSZKO, *Odpusty w nowym prawie*, w: *Duszpasterstwo w świetle nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego*, red. J. Syryjczyk, Warszawa 1985, s. 142-143.

⁷³ PAWEŁ VI, *Konstytucja apostolska „Indulgentiarum Doctrina” o odpustach*, nr 1-3; JAN PAWEŁ II, *Dar odpustu. Audiencja generalna* (29 IX 1999), L'ORPol 2000, nr 1 (219), s. 38-39; por. M. PASTUSZKO, *Odpusty*, Kielce 2001, s. 10-11.

w karach kościelnych, musi być w stanie łaski uświęcającej, przyjąć Komunię św. oraz odmówić modlitwy w intencjach Ojca Świętego (np. *Ojcze nasz*, *Wierzę w Boga* i *Pod Twoją obronę* lub inne) (por. KPK 996 §1)⁷⁴.

Lata ateizacji, jak wspomina w swoim świadectwie o. Szczupał, nie były łatwym okresem dla Kościoła na Wschodzie, jeśli chodzi o sprawowanie sakramentu spowiedzi. W niektórych regionach wierni tęsknili za sakramentem pokuty i pojednania. Niekiedy w ścianach kościoła, za ołtarzem, urządzano tajne konfesjonały. Gdy z braku kapłanów nie istniała możliwość skorzystania z sakramentu, wierni wstawiali krzyż do konfesjonału i spowiadali się mówiąc: „Ksiądz jest władzą Chrystusa, lecz go nie ma, a Chrystus jest tutaj”. Wielu wiernych – jak już wspomniano – nie zważając na pogodę i uciążliwą podróż, jeździło na Litwę lub do innego kościoła w poszukiwaniu kapłana. Odbywało się to szczególnie przed największymi uroczystościami kościelnymi (Wielkanoc, Narodzenie Pańskie)⁷⁵.

4. Sakrament namaszczenia chorych

Reforma liturgiczna *Vaticanum II* objęła także sakrament namaszczenia chorych. W związku z tym postanowiono uporządkować pewne elementy związane z celebracją, takie jak miejsce i czas udzielania oraz doprecyzować kwestie odnoszące się do szafarza i przyjmującego sakrament⁷⁶. Ojcowie soborowi przywrócili także właściwą nazwę „namaszczenie chorych” w miejsce „ostatniego namaszczenia”, które wprawdzie funkcjonowało w Kościele długi czas, ale wskazywało bardziej na osoby znajdujące się w agonii niż na chorych, którzy także potrzebowali wsparcia. Papież Paweł VI w konstytucji apostolskiej *Sacram unctionem infirmorum* (30 XI 1972) zaznacza, że sakrament ten mogą przyjąć nie tylko umierający (w ostatnim momencie życia lub w krytycznej chwili śmierci), lecz i niedomagający z powodu choroby lub podeszłego wieku, a w niektórych sytuacjach nawet dzieci⁷⁷. Zgodnie z praktyką Kościoła namaszczenia chorych można udzielać o każdej porze dnia oraz wielokrotnie tej samej

⁷⁴ Por. SMMPW nr 656; por. B. GLINKOWSKI, *Odpusty*, Poznań 2005, s. 18-19; por. R. KANTOR, *Sanktuaria i odpusty*, s. 82-92; por. J. JAWORSKI, *Znaki zbawienia*, s. 140-141.

⁷⁵ Do 1990 r. na terenach diecezji grodzieńskiej pracowało 57 księży, którzy do 1939 r. ukończyli Wileńskie Seminarium Duchowne. Por. SZCZUPAŁ.

⁷⁶ B. NADOLSKI, *Sakramenty, sakramentalia, błogosławieństwa*, s. 196-197, 201-217; W. SCHENK, *Liturgia sakramentów świętych*, cz. 2, Lublin 1964, s. 56-82.

⁷⁷ PAWEŁ VI, *Konstytucja apostolska Sacram unctionem infirmorum* (30 XI 1972).

osobie w ciągu życia (por. KL 73-75; KK 11; SCh 8-15; SAB 529; KKK 1514-1515; KPK 1004-1007)⁷⁸.

Na podstawie przepisów odnoszących się do przyjmowania tego sakramentu SMMPW poucza duszpasterzy, aby starali się udzielać łaski sakramentalnej ludziom starszym po ukończeniu 65. roku życia oraz tym wiernym, którzy ze względu na chorobę lub starość poważnie zaniemogli (por. SCh 11-14; KPK 1004 §2). Należy w tym miejscu przypomnieć również, że sama starość nie jest chorobą, lecz naturalnym procesem związanym z ludzką egzystencją (por. SCh 7). Z tej racji sakrament namaszczenia chorych jest zazwyczaj udzielany takim osobom, które poważnie zaczęły tracić siły fizyczne, choć nie podejrzewa się u nich poważnej choroby (por. SCh 14; KPK 1006). Przez utratę sił należy rozumieć osłabienie całego organizmu i skutek starzenia się.

Kościół poucza również szafarzy, aby namaszczenia chorych starali się udzielać pacjentom przed rozpoczęciem operacji chirurgicznej, gdyż nie wiadomo, czy chory udający się na operację ją przeżyje (por. SCh 10). Sakramentu można udzielić ponownie, gdy stan chorego ulegnie pogorszeniu lub pojawią się nowe dolegliwości (por. SCh 9). SMMPW przypomina także, że tego sakramentu można udzielać dzieciom pod warunkiem, że rozumieją jego sens (por. SCh 12; KPK 1005). Natomiast w przypadku chorych, którzy rzeczywiście stracili używanie rozumu lub chorują psychicznie, a wiadomo, że w przeszłości, jako wierzący, poprosiliby o przyjęcie tego sakramentu, należy udzielić im tej sakramentalnej łaski. W takiej sytuacji, przed udzieleniem namaszczenia, szafarz powinien skonsultować się z krewnymi chorego w celu potwierdzenia takiego pragnienia (por. SCh 14). SMMPW przypomina kapłanom, że sakramentu udziela się człowiekowi choremu, a nie zmarłemu. Istnieją też okoliczności, kiedy należy odmówić udzielenia sakramentu. Dotyczy to chorych, którzy uporczywie trwają w jawnym grzechu ciężkim (por. SCh 15; KPK 1007)⁷⁹.

---

⁷⁸ Por. Z. JANCZEWSKI, *Przyjmujący sakrament namaszczenia chorych*, „Prawo Kanoniczne” 55 (2012), nr 4, s. 47; por. W. GÓRALSKI, *Sprawowanie sakramentu namaszczenia chorych w uchwałach synodów Polskich po Soborze Watykańskim II*, „Prawo Kanoniczne” 41 (1998), nr 1-2, s. 93; por. J. STEFAŃSKI, *Pastoralno-teologiczne implikacje nowego obrzędu namaszczenia chorych*, AK 67 (1975), s. 120-135; por. TENŹE, *Teologia choroby a sakrament namaszczenia chorych*, „Studia Gnesnensia” 2 (1976), s. 83-104; por. TENŹE, *Sakrament chorych w nowym Katechizmie Katolickim*, w: *Misterium liturgii w Katechizmie Kościoła katolickiego*, red. J. Kopeć, Opole 1995, s. 116; por. B. NADOLSKI, *Namaszczenie chorych (sakrament)*, LL, s. 1006; por. SMMPW nr 661.

⁷⁹ Por. SMMPW nr 657-663; por. B. ZUBERT, *Sakrament namaszczenia chorych*, w: *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego*, red. J. Krukowski, t. 3, z. 2, Poznań 2011, s. 199; por. Z. JANCZEWSKI, *Przyjmujący sakrament namaszczenia chorych*, s. 44-47.

4.1. Znaczenie sakramentu w życiu Kościoła

Synod Archidiecezji Mińsko-Mohylewskiej, Pińskiej i Witebskiej stwierdza, że choroba i śmierć mogą być dla chrześcijanina środkami uświęcania siebie i zbawienia przez łączność z Chrystusem. Od wieków pomocą dla wiernych w osiągnięciu tego celu jest sakrament namaszczenia chorych. Podmiotem tego sakramentu był chory, którego namaszczano podczas modlitwy. Dar ten został ustanowiony przez Chrystusa i przekazany wiernym jako przykład troski o chorych (por. Mk 6, 13; Jk 5, 14-15; SCh 5; KKK 1519)⁸⁰. Jako jeden z siedmiu sakramentów Nowego Prawa, namaszczenie chorych jest posługą cierpiącym, stanowiącą służbę samemu Chrystusowi (por. KK 28; KKK 1511-1513; KDK 58). Kościół wierzy, że przez przyjęcie sakramentu namaszczenia chorych człowiek jednoczy swoje cierpienie z męką Chrystusa dla dobra własnego i całego Kościoła (por. Rz 8, 17; Kol 1, 24; SCh 5; KK 11; KKK 1520-1522)⁸¹.

W udzielonym wywiadzie ks. Kuderko stwierdza, że poprzez wiarę w sakramentalną łaskę i Boże działanie, wśród ludu wierzącego zakorzenia się żywa tradycja, która służy dobru duchowemu i przygotowuje do przejścia do życia wiecznego oraz pokrzepia chorych, przywracając ich do zdrowia zgodnie z wolą Bożą (por. SCh 1-2, 6-8; KKK 1520; KPK 998). Dzięki temu sakramentowi chory otrzymuje także specjalne umocnienie, pociechę, pokój oraz odwagę do łatwiejszego przyjęcia trudności i cierpienia, a szczególnie w czasie ciężkiej choroby lub w starości (por. KKK 1520). Jeżeli chory nie mógł wcześniej przystąpić do sakramentu pokuty z powodu różnych życiowych sytuacji, to dzięki władzy apostołskiej posiadanej przez szafarza, penitent dostępuje przebaczenia wszystkich grzechów (śmiertelnych i powszednich)⁸².

4.2. Przygotowanie do sakramentu i jego celebracja

Do udzielania tego sakramentu, według tradycji, potrzebny jest olej chorych pobłogosławiony przez biskupa w Wielki Czwartek podczas Mszy krzyżma (SCh 21). Głównym składnikiem oleju jest oliwa z oliwek, którą można zastąpić w razie konieczności innym olejem roślinnym (por. Jk 5, 14-15; SCh 20). Szafarzem

---

⁸⁰ Por. SMMPW nr 658.

⁸¹ Por. TAMŻE nr 660; por. B. TESTA, *Sakramenty Kościoła*, s. 274-276; por. J. STEFAŃSKI, *Sakrament chorych w reformie Soboru Watykańskiego II. Studium liturgiczno-teologiczne*, Poznań 1988, s. 122.

⁸² Por. KUDERKO II.

namaszczenia jest prezbiter lub biskup, którzy mają karmić Kościół słowem i łaską Bożą (por. SCh 21; KK 11; KPK 1003)⁸³.

Ks. Kuderko podkreśla, że *Vaticanum II* nakazuje duszpasterzom, najbliższym, sąsiadom oraz całym parafialnym wspólnotom, aby pomagali szafarzom w przygotowaniu chorych w szpitalach, domach starców oraz w innych miejscach, i otoczyli ich prawdziwą troską i opieką (por. KK 11; DK 5; KPK 1001). Nauczanie wiernych oraz chorych o skutkach tego sakramentu ma być przekazywane poprzez bezpośrednią katechizację dorosłych w ramach niedzielnych spotkań, pielgrzymek chorych, dnia chorego i innych (por. SCh 13). Spośród pomocników w katechizacji i w posłudze szafarzy nie wolno również wykluczać współpracowników charytatywnych i pielęgniarek w szpitalu, którzy nierzadko spełniają ważną rolę w przygotowaniu chorego w ostatnich chwilach.

Wierni żyjący w latach bolszewickich i komunistycznych, jak przypomina ks. Kuderko w swoim wywiadzie, sakrament namaszczenia chorych zazwyczaj przyjmowali w swoim prywatnym domu lub w jednym wspólnym pomieszczeniu dla kilku penitentów, gdzie gromadzili się mieszkańcy wsi. Bywało też, że szafarz udzielał tego sakramentu na plebanii (niekiedy nocą), w zakrystii, w szpitalu, w samochodzie czy na wozie przy bramie kościelnej. W tamtych czasach nieraz zdarzały się sytuacje, że kapłan wzywany do chorego jechał z nieznanym kierowcą, co okazywało się zasadzką na jego życie (np. tak było z ks. Stanisławem Rojkiem z lidzkiej fary). Z tej racji proszono, aby przyjeżdżały tylko osoby, które kapłan znał⁸⁴.

W wywiadzie pojawiają się też słowa, że o otrzymanie tego sakramentu przez cierpiącego w czasie poważnej choroby powinni zatroszczyć się najpierw jego najbliżsi, wzywając kapłana, albo i sam chory, jeżeli ma siły fizyczne. Szafarz przychodzący do chorego z Komunią św. i świętym namaszczeniem winien pamiętać o stroju liturgicznym: sutanna, komża i fioletowa stuła. Natomiast domownicy chorego (szczególnie dzieci) w miarę możliwości powinni zebrać się przy cierpiącym oraz wspierać go modlitwą, ponieważ reprezentują wspólnotę Kościoła. Oni także mają przygotować w pobliżu łóżka chorego stół nakryty białym obrusem. Na nim ma się znajdować krzyż, zapalone świece (zazwyczaj świeca chrzcielna chorego czy gromnica, ale mogą być i inne świece). Powinna też być woda święcona w małym naczyniu i kropidło oraz przygotowany na talerzyku plasterek cytryny lub trochę soli i waty do oczyszczenia palców po

---

⁸³ Por. A. NOWOWIEJSKI, *Ceremoniał parafialny*, t. 2, s. 128-131; por. SMMPW nr 663.

⁸⁴ Por. KUDERKO II.

namaszczeniu (potem tę cytrynę lub watę należy spalić). Domownicy winni pamiętać także o zwykłej wodzie, która służy do łatwiejszego spożycia Ciała Chrystusowego (por. SCh 54).

Ks. Rejszel zaznacza, że w celebracji liturgicznej tego sakramentu należy na początku podkreślić osobisty wymiar tej łaski Bożej poprzez namaszczenie poświęconym olejem czoła i rąk chorego oraz towarzyszącą modlitwę kapłana, który błaga Boga o specjalną łaskę dla penitenta (por. SCh 19). Przypomina się duszpasterzom, aby zatroszczyli się o godne przechowywanie olejów: w osobnej szkatułce lub bursie, które dają szafarzowi możliwość łatwego i bezpiecznego sięgnięcia po oleje. Zazwyczaj miejscem przechowywania tych naczyń jest zakrystia w budynkach sakralnych czy kaplicach szpitalnych (por. SCh 22)⁸⁵.

W swoim wywiadzie ks. Kuderko wspomina również, że sakramentu chorych udzielano nie tylko z okazji Dnia Chorego, lecz także w okresach Adwentu, Wielkiego Postu i Wielkanocy oraz w innych dniach roku. Odwiedziny takie odbywały się nie tylko w szpitalach, lecz najczęściej w domu chorego, któremu towarzyszyli krewni. Szafarz zazwyczaj odwiedzał człowieka chorego, a nie umierającego. Rozmówca wspomina także, że do 1991 r. szafarz przyjeżdżał do chorego o każdej porze dnia i nocy, także w niedziele i dni świąteczne. Przyjazd szafarza z Chrystusem do cierpiącego lub umierającego dla całej miejscowości był wielkim wydarzeniem. Zazwyczaj u chorego zbierali się prawie wszyscy mieszkańcy miejscowości (zwłaszcza pobożniejsi) i krewni, jeżeli nie byli w pracy. Liczba osób gromadzących się w takich okolicznościach ze świecami gromnicznymi i śpiewem (np. *U drzwi Twoich stoję Panie, Serdeczna Matko* i inne) dochodziła nieraz do czterdziestu. Po sakramencie pokuty i pojednania szafarz udzielał namaszczenia: jednej osobie lub większej liczbie zebranych chorych. Na tę chwilę gospodarze zazwyczaj przygotowywali specjalne miejsce (pokój), w którym znajdował się stół pokryty białym obrusem, na nim stał krzyż pomiędzy dwoma palącymi się świecami, a także woda święcona i woda zwykła dla obmycia rąk kapłana po namaszczeniu oraz ręcznik lub odrobina waty. Po udzieleniu sakramentu kapłan zostawał jeszcze z wiernymi, prowadząc dla nich krótką katechezę albo też spotkanie w rodzaju kolędy, którego tematem były: 10 przykazań Bożych, 5 przykazań kościelnych i inne, a dzieci były odpytywane z katechizmu. Po skończonej rozmowie wszyscy wracali do swoich domów. Natomiast do szpitala kapłan przychodził zazwyczaj wieczorem, gdy

---

⁸⁵ Por. TAMŻE.

było już mniej personelu medycznego. W większości przypadków ksiądz towarzyszył pielęgniarki katolicki. Członkowie urzędu lub partii, dyrektorowie i inni przywozili swoich rodziców lub dziadków wieczorem na plebanię. Sakramentu namaszczenia szafarz najczęściej udzielał w obecności krewnych. Po udzieleniu sakramentu, kapłan zapisywał ich nazwiska w księdze chorych⁸⁶.

4.3. Formy duszpasterstwa chorych

Ojcowie soborowi, dokonując odnowy teologii sakramentu namaszczenia chorych, wskazali kierunki przygotowania księgi liturgicznej, w której podkreślałoby się znaczenie duszpasterstwa ludzi starszych, chorych fizycznie i duchowo. Duszpasterze są zobowiązani do odwiedzania i troski o tych wiernych oraz zanoszenia im Komunii św., jak też udzielenia im sakramentu namaszczenia czy to indywidualnie, czy w większych wspólnotach. Ta prowadząca do zbawienia posługa zajmuje ważne miejsce w Kościele, tak w jego nauczaniu, jak i w praktyce (por. CL 54; KL 27; KKK 1517)⁸⁷.

W wywiadzie z ks. Krisztopikiem padają słowa, że duszpasterze w praktyce udzielania sakramentu chorych na omawianym terenie od 1978 r. zawsze korzystali z rytuału „*Sakramenty chorych. Obrzędy i duszpasterstwo*” według *Rytuału Rzymskiego* (15 XI 1977) dostosowanego do zwyczajów diecezji polskich. Od 2008 r., oprócz tego rytuału, Kościół na Białorusi posługuje się rytuałem w języku białoruskim „*Парадак намашчэння хворых і пастырскай апекі над імі*” *дастасаваны для дыяцэзіі на Беларусі*, przetłumaczonym z *Rituale Romanum*⁸⁸.

Po reformie *Vaticanum II*, jak mówi ks. Kuderko, na terenach byłej archidiecezji wileńskiej, a dzisiejszej diecezji grodzieńskiej, władza Kościoła katolickiego nakazywała szafarzom sakramentu namaszczenia, aby nie zapominali w parafiach o ludziach

⁸⁶ Po raz pierwszy z wizytą duszpasterską („po kolędzie”) ksiądz poszedł do wiernych na przełomie 1988 i 1989 roku. Praktyka ta została wprowadzona przez duszpasterzy przybyłych na te tereny z Polski. Por. TAMŻE.

⁸⁷ Por. JAN PAWEŁ II, *Homilia wygłoszona podczas mszy św. z udziałem chorych i niepełnosprawnych* (Wellington 23 XI 1986), w: *Ewangelia cierpienia*, red. J. Poniewierski, Kraków 1997, s. 127; por. BENEDYKT XVI, *Papieskie orędzie na XVIII Światowy Dzień Chorego* (22 XI 2009); por. J. STEFAŃSKI, *Sakrament chorych w reformie Soboru Watykańskiego II*, s. 161-166; por. Cz. KRAKOWIAK, *Eklezjalny charakter troski o chorych*, w: *Ewangelizacja i nawrócenie*, red. E. Szczotok, A. Liskowacka, Katowice 1995, s. 222-223.

⁸⁸ Rytuał *Парадак намашчэння хворых і пастырскай апекі над імі* został przetłumaczony na język białoruski z *Rituale Romanum* przez Mińsko-Mohylewską Metropolitalną Komisję Liturgiczną oraz dostosowany do miejscowych warunków i tradycji. Rytuał ten przedstawiono KKBБ na XXXII sesji Plenarnej (12 IV 2007), a już 24 kwietnia kolejnego roku tekst został zatwierdzony przez Kongregację Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów (Prot. 676/07/L). *Sakrament chorych. Obrzędy i duszpasterstwo* (25 III 1978); Por. KRYSZTOPIK.

samotnych, chorych, rencistach i emerytach, aby w każdej chwili starali się spieszyć wiernym z duchową pomocą w ich cierpieniu, pomagając im różnymi środkami oraz udzielając sakramentu namaszczenia chorych jako najsilniejszego wsparcia (por. SCh 42). Ks. Kuderko przypomina i tym samym potwierdza nauczanie Kościoła, że troska o chorych powinna być uważana w Kościele za jeden z priorytetów. Oznacza to, że proboszczowie mają zatroszczyć się o odpowiednie formy duszpasterstwa w powierzonych im wspólnotach, a także o pomoc kapelanów i wolontariuszy w różnych miejscach, gdzie ludzie doświadczają cierpienia (np. w szpitalach, hospicjach i domach pomocy społecznej). Mają również wspierać rodziny osób chorych oraz personel medyczny i paramedyczny, który także spełnia wielką rolę w służbie choremu człowiekowi.

Bardzo wielkim wsparciem w tej działalności charytatywnej jest aktywność samego biskupa. Od 1993 r., z okazji Światowego Dnia Chorego, biskup zawsze stara się w swoich przemówieniach i listach oraz podczas odwiedzin chorych w parafiach i w szpitalach, podtrzymywać na duchu i wspierać cierpiących oraz udzielać im sakramentu chorych i Eucharystii (por. EiE 88; SCh 43; SAB 537). Ks. Kuderko przypomina też, że z każdym rokiem duszpasterstwo chorych w diecezji wzmacnia się. Wiele starań dla jego rozwoju podejmują nie tylko proboszczowie, duszpasterze, kapelani i siostry zakonne (np. s. Stella Jodkowska od 1990 r. prowadzi duszpasterstwo chorych we wszystkich grodzieńskich szpitalach), ale też różne grupy parafialne oraz personel medyczny (np. w ludzkim szpitalu). Podejmują oni systematyczną i codzienną opiekę nad chorymi oraz niosą im wsparcie religijne poprzez odwiedziny, prowadzenie modlitw i czytanie słowa Bożego. Ks. Kuderko uświadamia, że taka duszpasterska wizyta u chorego nie jest tylko sprawą ludzkiej uprzejmości, lecz ma wymiar eklezjalny, ożywia i intensyfikuje życie religijne cierpiących oraz jest częścią procesu terapeutycznego (por. KK 11)⁸⁹. Rytuał sakramentu namaszczenia chorych podkreśla także, że właściwym miejscem udzielania sakramentu chorych jest nie tylko kościół, gdzie udziela się go większej grupie chorych podczas Mszy św. lub poza nią, lecz także np. szpital czy mieszkanie chorego (por. SCh 43; SAB 538)⁹⁰.

---

⁸⁹ Por. KUDERKO II; por. BENEDYKT XVI, *Orędzie na XVI Światowy Dzień Chorego* (11 I 2008), nr 5; por. TENŻE, *Orędzie na XIX Światowy Dzień Chorego* (21 XI 2010), nr 5.

⁹⁰ Por. J. STEFAŃSKI, *Sakrament chorych w praktyce duszpasterskiej*, w: *Ewangelizacja i nawrócenie*, red. E. Szczotok, A. Liskowacka, Katowice 1995, s. 501-508; por. Cz. KRAKOWIAK, *Parafia jako centrum życia liturgicznego*, w: *Veritatem Facientes*, red. J. Nagórny, Lublin 1997, s. 436-437; por. TENŻE, *Eklezjalny charakter troski o chorych*, HD 48 (1979), s. 264-274; por. B. NADOLSKI, *Sakramenty, sakramentalia, błogosławieństwa*, s. 217; por. A. SKOWRONEK, *Ustanowienie*

Reforma *Vaticanum II* oraz odnowione prawodawstwo ułatwiły wiernym wspólnotowe przyjmowanie sakramentu namaszczenia chorych. Dla większej grupy cierpiących fizycznie i duchowo papież Jan Paweł II 13 maja 1992 r. – w 75. rocznicę objawień fatimskich i w 11. rocznicę zamachu na swoje życie – ustanowił w Kościele światowy Dzień Chorych (11 lutego)⁹¹. W tym dniu wspomnienia Matki Bożej z Lourdes oraz w okresie Adwentu i Wielkiego Postu, jak również w czasie misji i rekolekcji, w kościołach i kaplicach zazwyczaj odbywa się uroczysta celebracja sakramentu namaszczenia chorych (por. SCh 107; SAB 537). Rzadziej spotyka się możliwość otrzymania tego sakramentu podczas pielgrzymki do sanktuarium, bo jego przyjęcie wymaga od wiernych odpowiedniego przygotowania oraz właściwej dyspozycji⁹².

W swoich listach i przemówieniach bp Kaszkiewicz zachęca wszystkich proboszczów i kapelanów szpitalnych, aby 11 lutego w każdej parafii i kaplicy obchodzono Dzień Chorego. Nakazuje, aby w tym dniu była celebrowana uroczysta liturgia z udzieleniem sakramentu namaszczenia chorych. Wypada, aby uczestniczyły w niej osoby konsekrowane oraz pracownicy służby zdrowia. Proboszczowie i kapelani powinni starać się o przestrzeganie tej tradycji poprzez specjalne spotkania połączone z refleksją i modlitwą. Organizatorzy takich akcji mają najpierw nawiązać kontakt z pracownikami szpitali oraz ze wszystkimi domami starców i innymi miejscami opieki społecznej. Przed wizytą szafarzy sakramentu (np. w miejscach opieki albo w domach prywatnych osób samotnych), wolontariusze powinni sporządzić listę osób, którym ma być udzielony ten sakrament. Duszpasterze w parafiach miejskich mogą rozważyć możliwość przeprowadzenia różnorodnych inicjatyw pastoralnych na poziomie ponadparafialnym⁹³. Tymczasem, jak zaznacza ks. Kuderko, szafarze powinni starać się połączyć udzielanie sakramentu namaszczenia chorych z celebracją Eucharystii, która ma być kluczowym wydarzeniem tego obrzędu. W Ofierze eucharystycznej mają brać udział nie tylko chorzy ze swoimi najbliższymi, ale i pracownicy służby zdrowia, którzy mogą np. modlić się za chorych i cierpiących, pełnić funkcję lektora, psalterzysty, odczytać intencje modlitwy wiernych oraz przynieść procesjonalnie dary ofiarne. Rozmówca

---

sakramentów w akcie założenia Kościoła, AK 56 (1964), s. 276-288; por. TENŻE, *Kościelno twórcza rola sakramentów*, CT 38 (1968), z. 4, s. 7-23; por. TENŻE, *Eklezjalna treść sakramentów*, CT 39 (1969), z. 3, s. 19-33; por. TENŻE, *Posługa Kościoła wobec umierającego człowieka*, AK 72 (1980), s. 171-182.

⁹¹ Por. JAN PAWEŁ II, *List ustanawiający obchody Światowego Dnia Chorego* (13 V 1992); por. BENEDYKT XVI, *Orędzie Ojca Świętego na XXI Światowy Dzień Chorego* (2 I 2013), nr 1.

⁹² Por. J. STEFAŃSKI, *Liturgia obrzędów sakramentu namaszczenia chorych*, w: *Ewangelizacja i nawrócenie*, s. 501-502; por. B. ZUBERT, *Sakrament namaszczenia chorych*, s. 193.

⁹³ Por. „Biuletyn Informacyjny Diecezji Grodzieńskiej” [archiwum kurii] 1996, luty, nr 2(4); por. BENEDYKT XVI, *Orędzie na XVI Światowy Dzień Chorego*, nr 2.

przypomina szafarzom, aby sprawowanie sakramentu namaszczenia chorych było poprzedzone katechezą wyjaśniającą charakter tej łaski sakramentalnej (ukazanie wymiaru duchowego). Kierując słowo do duszpasterzy i bliskich chorego (rodziny, przyjaciół, znajomych), bp Kaszkiewicz zachęca ich do podejścia do takiej katechizacji z wielką odpowiedzialnością i zatroskaniem (por. KPK 1001-1002)⁹⁴.

Matka Kościół szczególnie troszczy się o te swoje dzieci, które niezależnie od różnych przyczyn stają na progu swej ziemskiej pielgrzymki. Umacnia ich nie tylko namaszczeniem, lecz „pokarmem na drogę”, czyli wiatykiem Ciała i Krwi Pańskiej, ukazując tym samym nadzieję zmartwychwstania (por. J 6, 54; SCh 26; KKK 1524). Komunia św. w formie wiatyku jest właściwym sakramentem w niebezpieczeństwie śmierci, podobnie jak i namaszczenie chorych (por. KKK 1528)⁹⁵.

Jeżeli chory znajdujący się w niebezpieczeństwie śmierci może jeszcze przyjąć te sakramenty, wówczas szafarz, zachowując przepisy liturgiczne, powinien udzielić ich w następującej kolejności: sakrament pokuty, namaszczenie i Eucharystia jako Wiatyk (por. SCh 30a)⁹⁶. Ks. Kuderko przypomina również, że Wiatyk mogą przyjąć wszyscy ochrzczeni w najbardziej decydującej chwili swego życia, a szczególnie w momencie przechodzenia z tego świata do życia wiecznego. Wiatyk jest zatem Komunią św. na ostatnią drogę i pomaga nie tyle umrzeć po chrześcijańsku, lecz raczej pokonać śmierć i doprowadzić duszę ludzką do wiecznego życia z Chrystusem (por. SCh 27; SAB 535)⁹⁷.

Natomiast w bezpośrednim niebezpieczeństwie śmierci, wierni najpierw mają skorzystać z łaski sakramentu spowiedzi i wiatyku, a ewentualnie później przyjąć namaszczenie chorych. Przy udzielaniu sakramentu namaszczenia chorych duszpasterze powinni również pamiętać o tym, że łaska ta udzielana jest choremu, a nie zmarłemu, tzn. jeżeli chory, do którego wezwano księdza zmarł przed jego przyjściem, to szafarz powinien tylko pomodlić się za zmarłego. Lecz jeśli istnieje wątpliwość, czy chory rzeczywiście jeszcze żyje, to wtedy można udzielić mu sakramentu namaszczenia zakładając, że dany chory, gdyby mógł, poprosiłby o ten sakrament (por. SCh 199-209;

---

⁹⁴ Por. KUDERKO II.

⁹⁵ Por. BENEDYKT XVI, *Orędzie na XX Światowy Dzień Chorego* (20 XI 2011), nr 5; por. TENŻE, *Orędzie na XVI Światowy Dzień Chorego*, nr 3-4; por. Cz. KRAKOWIAK, *O właściwym rozumieniu Wiatyku*, CT 44 (1974), z. 3, s. 58-63; por. B. MOKRZYCKI, *Śmierć chrześcijanina w świecie odnowionych obrzędów Wiatyku*, CT 45 (1975), z. 4, s. 133-144.

⁹⁶ Por. A. NOWOWIEJSKI, *Ceremoniał parafialny*, t. 2, s. 131-132, por. Z. MAKSELON, *Psychologia postaw wobec śmierci*, AK 95 (1980), s. 399-410; por. BENEDYKT XVI, *Orędzie na XX Światowy Dzień Chorego*, nr 3.

⁹⁷ Por. KUDERKO II.

KPK 1005-1006)⁹⁸. Rozmówca przypomina szafarzom, aby podejmowali starania o prowadzenie księgi chorych, w której mają odnotować udzielenie tego sakramentu w parafiach, domach opieki społecznej lub szpitalach⁹⁹.

5. Sakrament święceń

Kolejnym spośród siedmiu sakramentów jest sakrament kapłaństwa, który po Soborze Watykańskim II otrzymał nazwę „sakrament święceń”¹⁰⁰. W Wieczerniku, podczas Ostatniej Wieczerzy, przed swoją męczeńską śmiercią, Zbawiciel ustanowił Eucharystię jako ofiarę, pamiątkę, ucztę oraz znak Nowego Przymierza. Stanowi ona centrum chrześcijaństwa, bo w niej jest obecny sam Chrystus, który polecił apostołom oraz ich następcom sprawować ją na Jego pamiątkę (por. Łk 22, 19; 1 Kor 11, 24-26; KL 47; KKK 1113). Na tej podstawie, na pamiątkę tamtych wydarzeń, czwartek przed Wielkanocą nazywany jest „Wielkim”¹⁰¹.

W odróżnieniu od sakramentów wtajemniczenia chrześcijańskiego (chrztu, bierzmowania i Eucharystii) kolejne dwa sakramenty – święceń (kapłaństwo) oraz małżeństwo – są związane z zadaniem zbawienia drugiego człowieka. Warto także zaznaczyć, że sprawując te sakramenty, sam szafarz uświęca się i współpracując z Chrystusem aktualizuje misterium zbawienia w kapłaństwie lub małżeństwie¹⁰².

Kandydaci przyjmujący sakrament święceń zostają konsekrowani (namaszczeni), aby w imieniu Chrystusa, będąc pośrednikami między człowiekiem a Bogiem, starali się zawsze głosić słowo Boże oraz sprawować świętą liturgię, przede wszystkim Mszę św. i pozostałe sakramenty, a także sakramentalia (por. J 20, 22-23; 1 Tm 2, 5-6; DM 11; RFIS 45; KK10; KKK 1534-1535). Kapłan, jako uczeń Chrystusa, a nawet *alter Christus*, ma budować więzi między doczesnością a wiecznością oraz między człowiekiem a Bogiem i

---

⁹⁸ Por. BENEDYKT XVI, *Orędzie na XX Światowy Dzień Chorego*, nr 4; por. M. PASTUSZKO, *Sakrament namaszczenia chorych*, w: *Duszpasterstwo w świetle nowego prawa kanonicznego*, red. J. Syryjczyk, Warszawa 1985, s. 189-190; por. Z. JANCZEWSKI, *Ważność sprawowania sakramentów wtajemniczenia chrześcijańskiego, uzdrowienia i święceń w porządku prawnym Kościoła katolickiego*, Warszawa 2011, s. 36.

⁹⁹ Por. KUDERKO II.

¹⁰⁰ Por. SMMPW nr 664.

¹⁰¹ Por. B. NADOLSKI, *Eucharystia*, LL, s. 403-404.

¹⁰² Por. TENŻE, *Sakramenty, sakramentalia, błogostawieństwa*, s. 227-228.

wspólnotą¹⁰³. Prowadzi on wiernych do udziału w kapłaństwie Chrystusa Pana i Jego tajemnicy paschalnej. To zjednoczenie dokonuje się nie tylko poprzez modlitwę, lecz przy pomocy duchowej ofiary i składanego Bogu dziękczynienia (por. KL 6; DM 36; DA 3; RFIS 6-7; KKK 1544)¹⁰⁴.

Posługa kapłańska nie tylko wywodzi się z kapłaństwa wspólnego wszystkich wiernych (czyli ochrzczonych chrześcijan) i w nim dojrzewa, lecz także jemu służy (por. Wj 19, 5-6; 1 P 2, 9; KK 1; DK 3; DFK 2; RFIS 5; KKK 1547; KPK 204)¹⁰⁵. Sakrament święceń jest tą właśnie łaską, która nadal jest spełniana w Kościele za pomocą tych wysłanników (tzn. apostołów), którym Jezus Chrystus powierzył misję, która ma być realizowana aż do paruzji. Dar ten przekazany Kościołowi przez Zbawiciela jest nie tylko posługiwaniem apostołskimi, lecz także kapłaństwem urzędowym, czyli hierarchicznym. Ważnie wyświęceni kapłani, działający *in persona Christi*, w sposób szczególnie wykonują w Kościele trzy funkcje: prorocką (nauczycielską), kapłańską oraz pasterską (por. KL 20-21; DK 10; OŚ 1; KK 28-29; KKK 1536; KKKK 322; KPK 1008)¹⁰⁶.

5.1. Duszpasterstwo powołań

Odczytując soborową konstytucję *Sacrosanctum Concilium*, należy zwrócić uwagę na fakt, że Kościół jest budowany nie tylko przez akty urzędu hierarchicznego, lecz także przy pomocy różnorodnych funkcji i posług. Ojcowie soborowi podkreślają w tym dokumencie, że wierni świeccy, uczestnicząc w diakonii przez posługi, tym samym tworzą i realizują kapłaństwo wspólne i duchowe wiernych, do którego odnosi się całe ich życie ziemskie, małżeńskie i rodzinne, codzienna praca oraz wypoczynek duchowy i cielesny (por. KL 28-32). Życie chrześcijańskie w takim ujęciu staje się prawdziwą ofiarą duchową (por. KK 34). Taka autentycznie chrześcijańska postawa i świadectwo może

---

¹⁰³ Por. KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Instrukcja kapłan pasterz i przewodnik wspólnoty parafialnej* (4 VIII 2002), nr 1-2; por. JAN PAWEŁ II, *List do kapłanów na Wielki Czwartek 2000 roku* (25 III 2000), nr 5.

¹⁰⁴ Por. *Instrukcja kapłan pasterz i przewodnik wspólnoty parafialnej*, nr 5; por. EPISKOPAT BIAŁORUSI, *List biskupów z okazji 65 rocznicy święceń kapłańskich Jego Eminencji Księdza Kardynała Kazimierza Świątko, Metropolity Kościoła Katolickiego na Białorusi* (28 III 2004).

¹⁰⁵ Por. JAN PAWEŁ II, *Przemówienie do uczestników plenarnego posiedzenia Kongregacji ds. Duchowieństwa* (23 listopada 2001), AAS 94 (2002), s. 215.

¹⁰⁶ Por. EPISKOPAT BIAŁORUSI, *List biskupów z okazji 65. rocznicy święceń kapłańskich Jego Eminencji Księdza Kardynała Kazimierza Świątko, Metropolity Kościoła Katolickiego na Białorusi* (28 III 2004); por. M. THURIAN, *Tożsamość kapłana*, Kraków 1996, s. 58-62; por. B. NADOLSKI, *Sakrament święceń*, LL, s. 1407; por. TENŽE, *Sakramenty, sakramentalia, błogosławieństwa*, s. 232-233.

stać się pewnym działaniem na rzecz budzenia nowych powołań do kapłaństwa i życia konsekrowanego oraz wychowania ich do modlitwy¹⁰⁷.

W wywiadzie ks. Andrzej Liszko zaznacza, że jednym z ważniejszych czynników wpływających na rozeznanie powołania przyszłych kapłanów jest formacja, którą kandydaci otrzymali (lub nie) w swojej rodzinnej parafii (np. przez proboszcza, wikariusza, siostry zakonne lub wiernych świeckich). To właśnie na ich wierność w kapłaństwie Chrystusowym w obecnych warunkach społecznych i kulturowych powołany patrzy oczyma wiary.

Jedną z głównych faz tego podstawowego wychowania ku rozeznaniu drogi życiowej jest duszpasterstwo parafialne, które powinno być prowadzone dla dzieci i młodzieży w celu trwałego pogłębiania poznania Boga (por. KL 41-42). Rozmówca podkreśla, że idealna sytuacja jest tylko wtedy, gdy w parafii istnieje autentyczne duszpasterstwo, a szczególnie katecheza, która ma obejmować nie tylko edukację szkolną (do I Komunii św. czy bierzmowania), lecz i przygotowanie do sakramentów inicjacji chrześcijańskiej. Takie spotkania parafialne powinny obejmować różne formy, dając przy tym możliwość systematycznego kształtowania osobowości, a także zaangażowania się w grupach formacyjnych. Prowadzący katechezę ma nie tylko zaprzyjaźnić uczestników z Chrystusem, lecz także pogłębić w nich rozumienie życia chrześcijańskiego poprzez kształtowanie sumienia oraz czynne włączanie się w życie określonej wspólnoty (np. pomoc ludziom potrzebującym).

Rozmówca informuje również, że pomocą w prowadzeniu działań duszpasterskich, przekazywaniu wiedzy teologicznej, kształtowaniu pastoralnej i liturgicznej postawy do kapłaństwa na terenach diecezji grodzieńskiej, są między innymi: Msza krzyżma, pierwsze czwartki miesiąca, prymicje, rekolekcje, dni skupienia, ministranckie zjazdy w parafii i diecezji, dni seminaryjne i spotkania z klerykami (podczas których opowiada się o życiu seminaryjnym oraz daje się świadectwo osobistego powołania), wakacje z Bogiem, spotkania z lektorami oraz inne spotkania z dziećmi i młodzieżą (por. DFK 2; DA 30; FC 49-53; KK 11; KPK 233 §1). Natomiast wielką pomocą dla umocnienia ducha Bożego i powołania są rekolekcje dla rodziców

---

¹⁰⁷ Por. S. CZERWIK, *Osoby odpowiedzialne za formację kapłańską*, AK 120 (1993), s. 438-439; por. J. KOPEĆ, *Formacja duchowa i liturgiczna kandydatów do kapłaństwa w rodzinie i wspólnocie parafialnej*, w: *Liturgia Domus Carissima*, red. A. Durak, Warszawa 1998, s. 260-261; por. W. PRZYGODA, *Duszpasterstwo powołań*, w: *Duszpasterstwo specjalne*, red. R. Kamiński, Lublin 1998, s. 207-215; por. W. SZEWCZYK, *Seminarium przedłużeniem wychowania w rodzinie*, AK 103 (1984), s. 396-400.

alumnów (szczególnie matek), które organizowane są latem w seminarium pod kierunkiem biskupa i rektora¹⁰⁸.

W swoim wywiadzie ks. Liszko zaznacza również, że we współczesnym świecie kapłaństwo sakramentalne przeżywa pewien kryzys. Z każdym rokiem na Grodzieńszczyźnie coraz mniej jest tych, którzy pragną bezinteresownie odpowiedzieć na usłyszany głos wołającego Boga oraz zanieść Go do szukającego człowieka (por. 1 Sm 3, 5-8). Kościół w każdym miejscu i czasie, także w diecezji grodzieńskiej, zawsze potrzebował przedstawicieli Chrystusa, którzy pełniliby Jego misję aż do końca czasów. Rozmówca podkreśla, że liczba powołań zależy też od wierzących tego Kościoła (wychowania młodzieży i dawania religijnego świadectwa) oraz ich nieustannej modlitwy (por. DFK 2). Dla realizacji tego celu w diecezji ustalone są pewne terminy modlitw o nowe powołania do kapłaństwa i zakonów oraz różne akcje (np. kwartalne dni modlitw o powołania do służby w Kościele, światowe dni modlitw o powołania w IV niedzielę Wielkanocy, w niedzielę Chrystusa Króla i Niedzielę Palmową, celebracje w pierwsze czwartki miesiąca i w Wielki Czwartek) (por. RFIS 9; OŚ 179). Natomiast inną pomocą, świadectwem i przykładem odkrywania powołania jest modlitwa prywatna lub wspólnotowa (np. przy wystawionym Najświętszym Sakramencie) biskupa diecezjalnego wraz z jego diecezją¹⁰⁹.

5.2. Formacja i przygotowanie kandydatów

Konstytucja *Sacrosanctum Concilium* nie pozostawiła na uboczu kwestii formacji i przygotowania kandydatów do kapłaństwa i diakonatu oraz ich pobytu w wyższym seminarium duchownym¹¹⁰. Zwracając się do wszystkich odpowiedzialnych za wychowanie i formowanie powołanych do służby Bożej, ojcowie soborowi zalecają, aby nauczano ich zwłaszcza o świętej liturgii, która ma być ważnym przedmiotem we wszystkich duchownych uczelniach (w seminariach diecezjalnych i domach zakonnych) (por. KL 15-17). Dokumenty Kościoła nakazują również, aby na tych uczelniach były

---

¹⁰⁸ LISZKO.

¹⁰⁹ Por. TAMŻE; por. „Biuletyn Informacyjny Diecezji Grodzieńskiej” [archiwum kurii] 1996, kwiecień, nr 4(6).

¹¹⁰ KONGREGACJA DO SPRAW WYCHOWANIA KATOLICKIEGO (KONGREGACJA DLA SEMINARIÓW I UNIWERSYTETÓW), *Instrukcja o liturgicznym wychowaniu alumnów* (25 XII 1965), 4, PPK 1348-1450, t. 1, z. 3.

prowadzone nie tylko wykłady z liturgiki, lecz także praktyki duszpasterskie i duchowe (por. VQ 15; PDV 42; RFIS 79)¹¹¹.

Prawdziwie ludzkie wychowanie alumna i formacja duchowa odbywa się poprzez budowanie dojrzałych relacji z innymi ludźmi, rozważanie Pisma Świętego i czynne uczestnictwo w liturgii, szczególnie w Eucharystii, a także przez inne formy, np. cześć oddawaną Najświętszej Maryi Pannie, kierownictwo duchowe (por. KL 16; DFK 8; RFIS 54e; PDV 45-48). Celem takiego duchowego wychowania przyszłych kapłanów jest bezwarunkowe zjednoczenie się z Chrystusem, który „złożył siebie w ofierze jako nasza Pascha” (1 Kor 5, 7). Jest On także najdoskonalszym wzorem człowieczeństwa. Natomiast konieczną drogą do osiągnięcia tego celu są praktyki religijne, tak codzienne, jak i okresowe (np. głoszenie homilii, ćwiczenia praktyczne w organizacji duszpasterstwa liturgicznego i inne) (por. RFIS 91b. 94)¹¹².

Powołany do służby Bogu i ludziom ma również starać się wykonać te zadania, które pogłębiają jego formację początkową, otrzymaną najpierw od swoich rodziców, krewnych i parafian, a następnie umacnianą w seminarium duchownym. Natomiast braki czy błędy wynikające z wychowania rodzinnego i parafialnego niekiedy są trudne do uzupełnienia czy naprawienia w trakcie formacji seminaryjnej. Z tej racji, jak podkreśla ks. Liszko, osoby odpowiedzialne za formację kandydatów do kapłaństwa w seminarium oraz za stałą formację kapłanów w danej diecezji lub w zgromadzeniu zakonnym, są zobowiązane do współpracy z odpowiedzialnymi za formację rodzin, jak też dzieci i młodzieży na poziomie diecezji, dekanatu i parafii. Analizując problemy wychowawcze w seminarium, nauczyciele ci mają dopomóc duszpasterzom parafii w odnajdywaniu różnych metod uszlachetnienia młodego człowieka. Jednakże fundamentalną pomocą w realizowaniu tego celu jest przygotowanie systematycznej i pogłębionej formacji formatorów oraz ciągły kontakt z rodzicami i duszpasterzami kandydatów do kapłaństwa. Jednakże po przyjęciu święceń kapłańskich młody *alter Christus* potrzebuje jeszcze formacji stałej, która obejmuje wszystkie sfery jego życia¹¹³.

Przez lata swego funkcjonowania, jak zaznacza ks. Liszko, Wyższe Seminarium Duchowne w Grodnie (powstałe w 1990 r.) kładło nacisk na wyżej wskazany integralny

---

¹¹¹ Por. KONGREGACJA DS. DUCHOWIENSTWA, *Dar powołania do kapłaństwa. Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis* (8 XII 2016); J. STEFAŃSKI, *Instrukcja o liturgicznym wychowaniu w seminariach w kontekście aktualnej sytuacji odnowy liturgicznej*, RBL 35 (1982), s. 94-95; por. S. CZERWIK, *Liturgia szkołą formacji kapłańskiej*, RBL 44 (1991), s. 107-108; por. W. GŁOWA, *Odnowa liturgii w seminariach duchownych*, RBL 38 (1985), s. 331-334.

¹¹² Por. SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Dekret o formacji kapłańskiej Optatam Totius* (28 X 1965), nr 5.

¹¹³ Por. LISZKO.

rozwój kandydatów. Formacja intelektualna stawała się coraz lepsza dzięki książkom otrzymanym z Polski i innych państw, co przyczyniało się do ciągłego pogłębienia wiedzy filozoficznej i teologicznej kandydatów do kapłaństwa. W 1997 r. w seminarium została otworzona biblioteka, która z każdym rokiem zwiększa liczbę pozycji z różnych dziedzin. W roku 2016 było ponad 32 tysięcy woluminów. Rozmówca również podkreśla, że szkoła ta jest „sercem diecezji” oraz centrum jej życia, działa bowiem dla potrzeb Kościoła lokalnego i bardzo żywo uczestniczy w jego rozwoju. W seminaryjnym gmachu od wielu lat odbywają się różnego typu spotkania, zgromadzenia księży z całej diecezji oraz formacja przyszłych kapłanów dla diecezji grodzieńskiej (np. rekolekcje kapłańskie, konferencje, diecezjalne dni skupienia dla księży i katechetów i inne)¹¹⁴.

Poprzez sześcioletnią formację w grodzieńskim seminarium przyszli kapłani duchowo jednoczą się ze swoją diecezją, m.in. poprzez modlitewną wdzięczność wszystkim kapłanom diecezji i wiernym świeckim, jako wielkim ofiarodawcom i

---

¹¹⁴ WSD w Grodnie zostało założone przez administratora apostolskiego dla Białorusi bp. Tadeusza Kondrusiewicza 28 sierpnia 1990 r. na podstawie dokumentu erekcyjnego. W tym dniu odbył się również pierwszy wstępny egzamin, podczas którego przyjęto na pierwszy rok 42 seminarzystów. Siedemnastu z nich pochodziło z województwa grodzieńskiego, 9 z pozostałej części Białorusi, 12 z Ukrainy oraz 1 z Gruzji. Jednakże oficjalne otwarcie seminarium odbyło się 1 września. Wdzięczność za ten wielki dar na postsowieckich ziemiach po pierestrojce została wyrażona w dziękczynnej koncelebrowanej Mszy św. inauguracyjnej na placu za kościołem pobernardyńskim pod przewodnictwem nuncjusza apostolskiego z Moskwy Francesco Colasuono. Na zakończenie uroczystej celebracji, wobec całego zgromadzonego ludu, odczytano specjalny list Ojca Świętego Jana Pawła II z błogosławieństwem i życzeniami dla otwieranej uczelni. Natomiast złożenie kamienia węgielnego odbyło się w odzyskanym klasztorze pobernardyńskim (zbudowany w XVII w.). Przedtem mieściły się w nim zakłady medycyny sądowej. Gmach ten ostatecznie został przekazany Kościołowi dopiero w 1991 r. dzięki staraniom bp. Aleksandra Kaszkiewicza, a remont trwał około 10 lat. Wotum wieńczącym remonty była wybudowana sala p.w. Jana Pawła II. Alumni w nowo założonym seminarium mieli trudne warunki do życia i formowania się. Nie mając własnej stołówki, na posiłki chodzili do restauracji „Cafe”, a od 11 października 1999 r. do stołówki obwodowego komitetu partii w nowym zamku. Na posiłki do tych miejsc kandydaci do kapłaństwa chodzili procesyjnie, niosąc na czele krzyż i Biblię. Po pewnym czasie urządzono własną stołówkę w obecnej kaplicy. Od samego początku opieką nad tą stołówką roztoczyły siostry nazaretanki. Kolejnym wielkim problemem był brak kadry profesorskiej. W pierwszym roku akademickim (1990/1991) WSD w Grodnie liczyło 11 wykładowców, którzy prowadzili wykłady z 20 przedmiotów. Do pierwszego zarządu seminaryjnego należeli: rektor ks. infułat Stanisław Kuczyński (1990-1991), który był wykładowcą nauk filozoficznych; ojciec duchowny ks. prał. Michał Woroniecki (1990-1998), który wykładał przedmioty: lekturę biblijną, historię zbawienia, wstęp do teologii duchowości oraz język grecki; prefekt studiów ks. prał. Jerzy Lewiński, który był także wykładowcą prawa kanonicznego, psychologii i języka łacińskiego (1990-2001); prefekt ds. wychowania ks. Lucjan Radomski, wykładowca religiologii i logiki (1990-1996) oraz prokurator ks. Wincenty Lisowski (1990-1991). W ciągu 25 lat istnienia seminarium rektorami byli kolejno (poza wyżej wymienionym): ks. Aleksander Kaszkiewicz (1991-1992), ks. Lucjan Radomski (1992-2000), ks. Antoni Dziemianko (2000-2005), ks. Józef Staniewski (2005-2014) i ks. Roman Raczko (2014-). Pierwsze święcenia po ukończeniu grodzieńskiej *Alma Mater* odbyły się wiosną 1995 roku. Pięciu kleryków zostało wyświęconych dla Kościoła na Ukrainie (m.in. ks. Anatol Monżyjewski, ks. Leon Kwapisz, ks. Stanisław Tanatarow), a trzech dla Białorusi (ks. Józef Staniewski i ks. Józef Hańczyc dla diecezji grodzieńskiej oraz Paweł Chalawkin dla diecezji pińskiej). Natomiast pozostali kandydaci do kapłaństwa z tego rocznika święcenia kapłańskie przyjęli nieco później ze względu na przeszkodę wieku (por. KPK 1031-1032). W ciągu 25 lat święcenia kapłańskie przyjęło ponad 200 alumnów. Pracują oni na Białorusi, Ukrainie, w Kazachstanie, Rosji i jeden w Gruzji. Por. LISZKO.

dobrodziejom uczelni. Podczas przygotowania się do kapłaństwa alumni studiują nie tylko przedmioty filozoficzne, lecz i teologiczne, gdzie szczególnie nacisk kładzie się na nauczanie liturgii, która według *Sacrosanctum Concilium* jest „szczytem” Kościoła (KL 10), jak również „pierwszym i niezastąpionym źródłem, z którego wierni czerpią prawdziwego chrześcijańskiego ducha” (por. KL 14; RFIS 93)¹¹⁵.

Bezpośredni związek z etapami formacji kandydatów w seminarium duchownym mają praktyki duszpasterskie¹¹⁶. W wywiadzie ks. Liszko nadmienia, że z każdym rokiem formacji *Alma Mater* wzrasta i rozwija się poprzez żywe włączanie się alumnów we wszystkie uroczystości, jubileusze oraz akcje charytatywne. Włączają się oni także w liturgię parafialną w ramach tzw. praktyk duszpasterskich. Ten czas pobytu na parafiach jest jednym z ważniejszych elementów pobudzających alumnów do podjęcia (szczególnie po święceniach kapłańskich) służby pasterskiej w Kościele na wzór samego Chrystusa (por. PDV 57). Poprzez te wszystkie formy duszpasterstwa kandydaci do służby Bogu i ludziom spotykają się z ludzkim cierpieniem i bólem, a czasem wręcz z prawdziwą nędzą. Jest to szczególna szansa głoszenia tajemnicy krzyża Chrystusowego i Jego Ewangelii ludziom obciążonym bólem fizycznym, duchowym i egzystencjalnym, które prowadzą do królestwa niebieskiego.

W wywiadzie ks. Liszko zaznacza również, że koniecznym elementem w formacji seminaryjnej jest spójny cykl praktyk, które swoją specyfiką odpowiadają poszczególnym punktom i celom wychowania alumnów. Dzięki praktykom powołani niosą misję ewangeliczną nie tylko do konkretnych osób, lecz i do różnych grup w diecezji. Z tej racji, po zakończeniu pierwszego i drugiego roku, które są szczególnym czasem formacji chrześcijańskiej i kształtowania się dojrzałych cech osobowych, alumni zyskują doświadczenie na praktykach w ośrodkach wypoczynkowych i parafiach (np. w prowadzonym przez diecezję wakacyjnym letnim domu dla dzieci „Caritas” w Niecieczy). Natomiast w trakcie studiów filozoficznych, zgodnie z rozporządzeniem zarządu wychowawców seminaryjnych, ustalono, że w celu otrzymania pierwszych doświadczeń duszpasterskich wśród grup wymagających szczególnej troski w wymiarze ludzkim (cierpliwości, spokoju, poświęcenia się itd.), alumni odwiedzają stołówkę dla biednych i potrzebujących w Grodnie. Jest to okazja nie tylko do pomocy fizycznej, ale

---

¹¹⁵ Por. TAMŻE.

¹¹⁶T. SYCZEWSKI, *Liturgiczna formacja alumnów w wyższych seminariach duchownych w świetle dokumentów odnowy soborowej*, SłT 12 (1994), s. 95; por. E. MATERAKI, *Przygotowanie do katechezy*, AK 70 (1967), s. 225-232; por. S. WOJTOWICZ, *Formacja kleryków podczas praktyki wakacyjnej*, HD 2 (1971), s. 89-96; por. TENŻE, *Praktyka duszpasterska kleryków*, HD 1 (1970), s. 10-17.

także impuls do dzielenia się Ewangelią i zdobywania pierwszych doświadczeń pastoralnych. Po zakończeniu III roku, który już powinien być etapem pełniejszego życia duchowego i pogłębionej refleksji teologicznej, mają miejsce praktyki wśród grup wymagających większego doświadczenia wiary i systematycznej refleksji nad nią (np. alumni uczestniczą w pielgrzymkach do sanktuariów: Częstochowa, Wilno, Trokiele, Budzław, Brasław, Gudogaj, Roś; odbywają miesięczne praktyki w parafiach). Alumni już od II roku przygotowują także, wraz z odpowiedzialnym za duszpasterstwo powołań ks. prefektem i ojcem duchownym, rekolekcje powołaniowe dla młodzieży męskiej (zwłaszcza dla ministrantów), podczas których prowadzą spotkania w grupach oraz towarzyszą młodzieży w organizacji zajęć i dawaniu świadectwa. Spotkania takie odbywają się w wyznaczonych terminach oraz podczas akcji powołaniowych w parafiach (np. raz lub dwa razy w miesiącu).

W trakcie roku akademickiego uczestniczą oni także w innych formach duszpasterskiego działania, do których można zaliczyć prowadzenie w wyznaczonym czasie działalności charytatywnej w wybranych domach opieki społecznej, domach dziecka i starców (np. w Grodnie, Holowicz Polu, w Raduniu, Kamionce i w grodzieńskim więzieniu) oraz wyjazdy niedzielne do wyznaczonych parafii miasta biskupiego (od III roku).

Ks. Liszko dodaje również, że po ukończeniu III i IV roku studiów, zgodnie z rozporządzeniem zarządu seminaryjnego, alumni odbywają wakacyjne praktyki duszpasterskie w parafiach. Forma ta zakłada, że będą oni przebywać do południa na parafii (po ustaleniu z proboszczem), gdzie mają włączać się w zajęcia duszpasterskie. Są też dodatkowe dłuższe okresy stałego pobytu alumnów w parafiach, w tym przypadające w okresie Narodzenia Pańskiego oraz Wielkiego Postu i oktawy Wielkanocy.

Ostatnie lata formacji seminaryjnej, czyli V i VI rok, są okresem bezpośredniego przygotowania się do kapłaństwa, do którego przyjęcia alumni winni zadeklarować gotowość już po zakończeniu IV roku. Aby pomóc w podjęciu tej decyzji z całą odpowiedzialnością i wolnością, władze seminaryjne wraz z biskupem i wychowawcami ustalili, że alumni po V roku będą udawać się na roczne praktyki duszpasterskie do wyznaczonej parafii. Czas ten, tzw. *tirocinium pastorale*, ma pomóc alumnom w zastanowieniu się nad swoim wyborem, na podstawie dotychczasowych przygotowań do kapłaństwa oraz skonfrontować wyobrażenia z rzeczywistością.

Rozmówca dodaje także, że kandydaci przygotowujący się do służby Bogu i ludziom na VI roku mają obowiązek podjęcia różnych zadań duszpasterskich, zarówno w

seminarium, jak i poza nim (np. poprzez głoszenie homilii w seminarium, wizyty duszpasterskie w biskupim mieście – kolęda, uczestniczenie w rekolekcjach oraz nauczanie religii, czyli katechezę, w ramach zajęć z katechetyki, w których najpierw uczestniczą jako słuchacze, prowadząc hospitacje, a później sami prowadzą katechezy na terenie parafii grodzieńskich i okolicznych). Posługa duszpasterska diakonów w parafiach na ogół trwa miesiąc w okresie Wielkiego Postu, oktawy Wielkanocy lub dłuższy czas, w zależności od tego, czy istnieje przeszkoda wieku uniemożliwiająca przyjęcie święceń kapłańskich (por. RFIS 42c. 99). Wszyscy alumni są zapraszani przez proboszczów do asysty podczas różnych uroczystości parafialnych oraz do przeprowadzania akcji ewangelizacyjnych na spotkaniach z wiernymi, młodzieżą i dziećmi. W ostatnich latach (od 2016 r.) nowym miejscem praktyk seminaryjnych jest sąd diecezjalny, do którego zaczęli uczęszczać alumni V i VI roku.

W ciągu sześcioletniego przygotowania do kapłaństwa, jak zaznacza ks. Liszko, studenci Wyższego Seminarium Duchownego w Grodnie, oprócz uczestnictwa w modlitwach i studium, dodatkowo prowadzą różne koła i grupy modlitewne, w których jednoczą się w modlitwie i dziełach charytatywnych. W roku 2016 w grodzieńskiej *Alma Mater* istniały 4 koła biblijne, misyjne, adopcji dzieci nienarodzonych, grupa AA oraz innych uzależnień i nałogów. Istnieje także możliwość uczestniczenia w wykładach fakultatywnych (np. z języka angielskiego i migowego).

Swój wolny czas alumni przeznaczają nie tylko na sprawy duchowe, ale rozwijają też swoje zainteresowania (np. wielką popularnością cieszy się seminaryjny zespół muzyczny „AVE”, założony w 1993 r.; jego opiekunem jest ks. Roman Kotlimowski; w 1995 r. zespół wystąpił po raz pierwszy w Lidzie na Diecezjalnych Dniach Młodzieży w składzie: Włodzimierz Hulaj, Paweł Pietkiewicz i Wiaczesław Pialinek, a dziś może się poszczycić wydaniem 6 płyt ze swoimi nagraniami). Zgodnie z drugim wydaniem regulaminu seminaryjnego, po odbyciu praktyk duszpasterskich władze seminaryjne i kolegium wykładowców pod przewodnictwem biskupa diecezjalnego, omawiają opinie wystawione przez proboszczów parafii praktyk. Natomiast pod kierunkiem prefekta ds. wychowawczych omawia się opinię całego rocznika (por. RFIS 98)¹¹⁷.

W odniesieniu do przygotowania kandydatów do kapłaństwa ks. Liszko wspomina, że w czasach niełatwych dla Kościoła (ateizacji) nie było w seminarium

---

¹¹⁷ Pierwsze wydanie regulaminu dla alumnów WSD w Grodnie ukazało się w 1990 r., drugie poprawione w 2001 roku. Por. LISZKO; por. КАТАЛІЦКІЯ БІСКУПЫ БЕЛАРУСІ, *Пастырскі ліст ККББ на Дзень малітваў аб пакліканні* (6 V 2007).

spotkań rodzinnych. Rodzice i krewni przyjeżdżali do swoich synów bardzo rzadko, nieraz tylko na święcenia diakonatu lub kapłaństwa. Odwiedzali ich tylko proboszczowie, którzy troszczyli się o nich od chwili, gdy ci podjęli decyzję o wstąpieniu do seminarium. Po tych trudnych latach największą radością dla wiernych ziemi grodzieńskiej były pierwsze od 1939 r. oficjalne święcenia kapłańskie, które miały miejsce w 1978 roku. Ks. Antoni Chańko, jako neoprezbiter i wychowanek ks. Piotra Bartoszewicza, swoją pierwszą Mszę św. sprawował w kościele żołodzkim. Wierni prowadzili go w wieńcu z plebanii po usłanej kwiatami drodze. Na tę wielką i pierwszą w historii uroczystość zebrały się tysiące ludzi, którzy przyjechali z różnych miejscowości i okolic. Ponieważ władzom się to nie podobało, dlatego odwołała wszystkie autobusy. To jednak dla wiernych nie było przeszkody nie do pokonania. Na koniec prymicyjnej Mszy św. neoprezbiter udzielił każdemu Bożego błogosławieństwa i rozdał pamiątkowe obrazki¹¹⁸.

Ks. Liszko wspomina także, że przed powstaniem Wyższego Duchownego Seminarium w Grodnie kandydaci do kapłaństwa przygotowywali się w innych duchownych uczelniach: w Ryskim Duchownym Seminarium (Łotwa), w Kownie (Litwa) i tajnym seminarium w Niedźwiedzicach pod przewodnictwem ks. Wacława Piątkowskiego (†1991). Jednakże fundament rozeznania powołania stanowiło religijne wychowanie otrzymane przez kandydatów w środowisku rodzinnym i parafialnym. Dopiero kolejnym etapem było zezwolenie („sprawka”) od władz państwowych (KGB), bez której rektor nie miał prawa przyjmować kandydatów do tej uczelni. Na otrzymanie takiego dokumentu chętni czekali niekiedy kilka lat (od roku do nawet 11 lat), gdyż wystawiano go często losowo i przypadkowo, mówiąc przy tym: „bez nas ty nikt”. Jednakże ci, którzy nie uzyskali takiego zezwolenia, po otrzymanej od kapłana radzie, jechali do Niedźwiedzicy. Rozmówca wspomina, że ryskie seminarium, w którym uczyli się alumni z całego Związku Radzieckiego, ukończyło jedenastu kleryków, a seminarium na Litwie tylko trzech, bo zarząd seminaryjny wymagał od kandydatów litewskiego zameldowania i znajomości języka litewskiego.

W tych pierwszych dwóch uczelniach alumni kształcili się około pięciu lat, studiując nauki filozoficzne i teologiczne, lecz początkowe przygotowanie otrzymywali od proboszcza, jeżeli był w parafii. Przyjeżdżając na pierwszy rok studiów, w październiku, otrzymywali sutannę, która była uroczystie pobłogosławiona w kaplicy seminaryjnej. Na przestrzeni lat seminaryjnych w umocnieniu powołania służył

---

¹¹⁸ Por. LISZKO.

kandydatom do kapłaństwa nie tylko regulamin, lecz także praktyki duszpasterskie na Łotwie i Białorusi oraz modlitwy w kołach Żywego Różańca. Podczas praktyk świątecznych i letnich alumni prowadzili katechezę przed I Komunią św., która miała miejsce tylko latem, oraz inne spotkania parafialne. Natomiast od IV roku studiów, jako diakoni, głosili w seminaryjnej kaplicy homilie, na piątym przyjmowali zaś święcenia kapłańskie. Do roku 2007 wszyscy kandydaci do kapłaństwa, kończąc studia, pisali pracę dyplomową. Od 2007 r. na zakończenie studiów przygotowywali pracy magisterskie, które broniли na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II. Po ukończeniu Wyższego Seminarium Duchownego w Grodnie biskup diecezjalny kierował część księży na studia licencjackie lub doktoranckie, zazwyczaj do Lublina lub Warszawy, ale także do Włoch, Niemiec i Hiszpanii¹¹⁹.

Wśród uczelni wymieniono także tajne seminarium w Niedźwiedzicach, gdzie od 1970 r. wychowaniem nowych kapłanów zajmował się ks. Wacław Piątkowski, będący wikariuszem generalnym na Białorusi, jak dodaje ks. Liszko. Uczelnia ta przygotowała dziesięciu nowych księży, którzy otrzymali święcenia kapłańskie na Litwie. Czas nauki trwał około trzech lat. Bp Antoni Dziemianko i bp Kazimierz Wielikosielec przebywali tam stale, a pozostali wykładowcy przyjeżdżali raz w tygodniu lub raz na dwa tygodnie, by prowadzić zajęcia z nauk filozoficznych i teologicznych¹²⁰.

5.3. Celebracja sakramentu i formacja permanentna

Przez sakrament kapłaństwa wybrani z natchnienia Ducha Świętego mężczyźni są powołani na świętych szafarzy w imieniu Jezusa Chrystusa, aby karmić Kościół słowem Bożym i łaską Bożą (por. KK 11). Sakrament święceń obejmuje potrójną posługę (trzy stopnie) w Kościele: episkopat, prezbiterat i diakonat (por. KL 41; KK 10; OŚ 2; SAB

¹¹⁹ Do pierwszego biskupa na Białorusi, Tadeusza Kondrusiewicza, święcenia diakonatu i prezbiteratu przyjmowano tylko w tych uczelniach, gdzie się uczyli alumni. Pierwszym oficjalnym neoprezbiterem, który ukończył WSD w Rydze był ks. Antoni Chańko (28 V 1978). Kolejni prezbiterzy (10) to: Stanisław Pacyna (1983), Witold Łozowicki (1984), Jan Pieciun (1985), Witold Żelwetro (1986), Henryk Jabłoński (1987), Ryszard Jakubiec (1987), Tadeusz Krisztopik (1987), Stanisław Sadowski (1987), Aleksander Szemet (1987) oraz ostatni – ks. Jan Romańczuk (1988). Natomiast neoprezbiterzy, którzy ukończyli WSD w Kownie to: Leonid Nieściuk (1982), Antoni Filipczyk (1982) i Lucjan Radomski (1984). Pierwsze święcenia w katedrze grodzieńskiej odbyły się 27 maja 1990 roku. Udzielono ich ks. Janowi Gaweckiemu przez bp. T. Kondrusiewicza, kolejne przez bp. A. Kaszkiewiczza księdzu Elias-Antoliusowi Markauskasowi 1 grudnia 1991 roku. Por. TAMŻE.

¹²⁰ Tajne seminarium przygotowało następujących kapłanów: bp. Kazimierza Wielikosieleca (biskup pomocniczy diecezji Pińskiej; najstarszy z nich), ks. prał. Wincentego Lisowskiego, ks. prał. Antoniego Hejna, ks. Walentego Nowaka, ks. Henryka Okołotowicza, ks. Leonida Okołotowicza, ks. Ryszarda Junika (†2014), ks. bp. Antoniego Dziemianko (ordynariusz diecezji pińskiej; najmłodszy z nich; święcenia kapłańskie otrzymał w wieku 20 lat) i inni. Por. TAMŻE.

539; KKK 1536)¹²¹. Misję udzielenia tych posług Kościół zleca biskupom, którzy mają czuć się powołani do służby wspólnotowej i są włączeni do grona następców apostołów, a ich święcenia stanowią pełnię tego sakramentu (por. KK 20-21; CE 11; OŚ 14; KKK 1555; KPK 381§1). W diecezji wybrani do episkopatu kandydaci, w obecności swoich przyszyłych współpracowników (kapłanów i diakonów) oraz krewnych, otrzymują święcenia oraz władzę biskupią poprzez nałożenie rąk, którego dokonują wcześniej wyświęceni biskupi. Drugi etap to specjalna modlitwa konsekracyjna, która jest prośbą do Boga o wylanie Ducha Świętego i udzielenie Jego darów właściwych dla posługi, do której kandydat jest powołany (por. KK 26; KKK 1573)¹²². Te dwa etapy stanowią istotny i centralny element każdego święceń. Z tej racji mają one być wyjaśniane podczas katechezy i w czasie sprawowania liturgii. W czasie nakładania rąk wierni modlą się w milczeniu przez słuchanie modlitwy, a na zakończenie potwierdzają ją poprzez końcową aklamację. Przy udzielaniu święceń istotne znaczenie mają obrzędy przygotowawcze po Ewangelii, a mianowicie przedstawienie elekta lub wybór kandydatów, homilia, przeznaczenie wybranych i litania błagalna. Ponadto w ramach celebracji poszczególnych święceń następuje nałożenie rąk, wezwanie Ducha Świętego i znak pokoju (OŚ 8)¹²³.

Kościół zachęca osoby odpowiedzialne w diecezji za przygotowanie uroczystości święceń biskupich, aby była ona sprawowana według możliwości w katedrze, bo przecież tam koncentruje się całe życie liturgiczne diecezji w duchowej łączności biskupa z jego współpracownikami oraz ludem wiernym (por. KL 41-42; DB 2; OŚ 3-5; DK 7; KK 22-26)¹²⁴. Natomiast szczególną sytuacją jest udzielanie sakramentu kapłaństwa kandydatom w domach zakonnych. W tym przypadku biskup udziela tego sakramentu w rodzinnej, zakonnej parafii kandydata. Liturgia sakramentu święceń odbywa się podczas Mszy św., gdyż ona jest źródłem i szczytem całego życia chrześcijańskiego (por. KK 11). Dokumenty nie określają dokładnej daty udzielenia sakramentu święceń, jednakże Kościół zachęca do wyboru dnia świątecznego, zwłaszcza jeśli chodzi o ordynację

---

¹²¹ Por. PIUS XII, *Konstytucja Sacramentum ordinis* (30 XI 1947), BF 7, s. 582-586; por. JAN PAWEŁ II, *Encyklika Ut unum sint o działalności ekumenicznej* (25 V 1995), nr 79; por. F. MAŁACZYŃSKI, *Duchowość diakona, prezbitera i biskupa w świetle obrzędów święceń*, RBL 36 (1983), s. 312-320; por. SMMWP nr. 664.

¹²² Por. B. NADOLSKI, *Sakramenty, sakramentalia, błogosławieństwa*, s. 253; por. W. BARTOCHA, *Biskup jako liturg diecezji w świetle Katechizmu Kościoła Katolickiego*, Poznań 2016, s. 32-58.

¹²³ Cz. KRAKOWIAK, *Święcenia prezbiterów w pontyfikale rzymskim z 1990 r.*, w: *Kapłan pośród ludu kapłańskiego*, red. W. Słomka, J. Misiurek, [Homo Meditans, t. 14], Lublin 1993, s. 91-92; A. DURAK, *Święcenia według nowych obrzędów*, CT 61 (1991), z. 1, s. 90; B. NADOLSKI, *Drugie wydanie topiczne obrzędów święceń* (1989), RBL 45 (1992), s. 95-98.

¹²⁴ Por. *Caeremoniale episcoporum*, nr 1; por. SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Dekret o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele „Christus Dominus”* (28 X 1965), nr 11; por. B. NADOLSKI, *Sakramenty, sakramentalia, błogosławieństwa*, s. 258-261; por. T. SINKA, *Zarys liturgiki*, s. 334.

biskupa. Szczególnie dobrym dniem jest sobota lub niedziela (np. Zesłanie Ducha Świętego i inne) (por. KL 41)¹²⁵.

Biskup, w powierzonej mu przez papieża wspólnocie, jako członek kolegium biskupów i następca apostołów, kieruje diecezją dla uświęcenia powierzonego sobie Kościoła. Przede wszystkim ciąży na nim obowiązek głoszenia słowa Bożego, oddawania czci Bogu oraz prowadzenia posługi braterskiej wśród powierzonych sobie wiernych, jak i w całym Kościele powszechnym (por. Dz 20, 28; 1 P 2, 25; KK 25). Do jego funkcji należy także udzielanie sakramentu bierzmowania, święceń diakonatu, prezbiteratu oraz episkopatu, a także pozostałych sakramentów, poświęcenia sakralnych budynków i inne (por. KL 26; KK 25-27; OWMR 92)¹²⁶.

Uczestnicząc w kapłaństwie Chrystusowym, prezbiterzy zawsze powinni pogłębiać otrzymaną łaskę sakramentalną. Dar ten, niezasłużenie otrzymany, winni pogłębiać na różne sposoby, np. przez odnawianie przyrzeczeń kapłańskich, jubileusze kapłańskie, rekolekcje, spotkania formacyjne i inne¹²⁷.

Z przeprowadzonej z ks. Liszko rozmowy na temat form pogłębiających łaskę tego sakramentu wynika, że do odnowienia przyrzeczeń kapłańskich wzywa każdego kapłana własny biskup diecezjalny poprzez zaproszenie do obecności w koncelebrowanej Mszy Krzyżma w Wielki Czwartek. Koncelebracja odbywająca się pod przewodnictwem bp. Kaszkiewicza w grodzieńskiej bazylice katedralnej jest symbolem jedności kapłańskiej, a także podziękowaniem Chrystusowi za otrzymany dar. Pierwsza taka Msza św. odbyła się w diecezji w 1990 r. pod przewodnictwem bp. Tadeusza Kondrusiewicza¹²⁸.

Realizując wezwanie Soboru Watykańskiego II w odniesieniu do permanentnej formacji ludzkiej, duchowej, duszpasterskiej oraz intelektualnej, kuria grodzieńska wymaga od swoich kapłanów formacyjnego pogłębiania łaski sakramentalnej poprzez studia, rekolekcje i spotkania kapłańskie (dni skupienia) (por. PDV 76-77)¹²⁹. Na szczeblu dekanatu i diecezji, jako zgromadzenia formacyjne prowadzone są miesięczne dni

¹²⁵ Por. J. JANICKI, *Sakramenty i sakramentalia według Konstytucji o liturgii świętej*, s. 128-129; por. B. NADOLSKI, *Sakramenty, sakramentalia, błogostawieństwa*, s. 260.

¹²⁶ Por. *Dekret o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele „Christus Dominus”* (28 X 1965), nr 11, 15; por. *Caeremoniale episcoporum*, nr 5-10.

¹²⁷ Por. Cz. KRAKOWIAK, *Kapłaństwo wspólne i kapłaństwo służebne w świetle ksiąg liturgicznych*, RBL 36 (1983), s. 304-306; J. KRUCINA, *Formacja stała księży według adhortacji „Pastores dabo vobis”*, HD 62 (1993), s. 36.

¹²⁸ W latach 80. XX w. na Białorusi było otwartych zaledwie około 100 kościołów i pracowało około 40 miejscowych księży, lecz we wschodniej Białorusi był otwarty tylko jeden kościół w Mińsku. Por. LISZKO; „Biuletyn Informacyjny Diecezji Grodzieńskiej” [archiwum kurii] 1996, kwiecień, nr 4(6).

¹²⁹ „Biuletyn Informacyjny Diecezji Grodzieńskiej” [archiwum kurii] 1995, grudzień, nr 2.

skupienia, w czasie których wygłasza się konferencje ascetyczne i odbywają się spotkania modlitewne pod przewodnictwem biskupa oraz ojca duchownego (o. Andrzeja Szczupała CSsR), prowadzone są dyskusje i ogłaszane nowe komunikaty duszpasterskie. Kuria zwraca szczególną uwagę na obowiązek uczestnictwa w formacyjnych spotkaniach cztery razy do roku księży do ośmiu lat po święceniach (por. RFIS 101b), jak również w corocznych trzydniowych rekolekcjach i jednodniowych skupieniach poza letnim okresem (por. KPK 276 § 2, 4°)¹³⁰.

Dodatkową pomocą w formacji kapłańskiej w diecezji grodzieńskiej, jak uświadamia rozmówca, jest także uczestnictwo w wykładach liturgicznych i innych, w sympozjach, zebraniach kursowych, konferencjach, spotkaniach opłatkowych i innych (por. KPK 279§2)¹³¹. Spotkania takie umożliwiają zebranych podzielenie się różnymi problemami i doświadczeniami w organizacji akcji duszpasterskich, które służą rozwojowi diecezji i reformie Kościoła grodzieńskiego¹³².

Wielką rolę w dziękczynieniu Bogu za łaskę kapłaństwa oraz pomoc w wytrwaniu i umocnieniu w powołaniu kapłańskim, jak podkreśla ks. Liszko, pełnią w diecezji spotkania i koncelebracja Mszy św. przez księży jednego rocznika święceń. Takie wspólne zgromadzenia odbywają się także pod przewodnictwem biskupa diecezjalnego lub innego zaproszonego z Białorusi. W obchodach jubileuszów 25- i 50-lecia święceń kapłańskich lub urodzin czy innych dat, uczestniczą nie tylko kapłani z dekanatu, diecezji czy przyjaciele z innego terytorium, podkreślając tym samym rolę kapłaństwa we wspólnocie, lecz także wierni świeccy. Uroczystość taka jest zazwyczaj odpowiednio przygotowana, zarówno pod względem liturgicznym, duchowym, jak i pastoralnym¹³³.

Rozmówca zaznacza także, że pomocą w pogłębianiu życia religijnego i umacnianiu powołania, służą alumnom jednodniowe, comiesięczne dni skupienia oraz rekolekcje na początku każdego roku studiów, jak i wielkopostne. Natomiast dla kapłanów pracujących na omawianych terenach odbywały się także dni skupienia w ciągu roku i rekolekcje latem, na które niekiedy zbierali się oni potajemnie w jakiejś parafii lub udawali się do seminarium na Litwę lub Łotwę. Uczestnicząc w takich modlitewnych

---

¹³⁰ Pierwsze rekolekcje kapłańskie odbyły w 1993 r. w dwóch terminach: w Bieniakoniach (9-12 sierpnia) i w WSD w Grodnie (23-26 sierpnia). Por. LISZKO; por. *Komunikat do proboszczów diecezji Grodzieńskiej z archiwum kurii* (czerwiec 1993), nr 69/93; por. „Biuletyn Informacyjny Diecezji Grodzieńskiej” [archiwum kurii] 1995, listopad, nr 1; 1995, grudzień, nr 2.

¹³¹ Por. „Biuletyn Informacyjny Diecezji Grodzieńskiej” [archiwum kurii] 1995, grudzień, nr 2; 1996, styczeń, nr 3; 1996, maj, nr 5(7).

¹³² Por. J. KOPEĆ, *Formacja liturgiczna, czyli mistagogia w liturgii i przez liturgię*, LitS 2 (1996), nr 3-4, s. 35; por. T. SYCZEWSKI, *Liturgiczna formacja alumnów w wyższych seminariach duchownych*, s. 107.

¹³³ Por. LISZKO.

spotkaniach, kapłani (do 1992 r.) sprawowali tam Mszę św. tylko osobno i jednocześnie przy każdym ołtarzu, bo władza tego Kościoła nie akceptowała przepisów liturgicznych na temat koncelebracji.

6. Sakrament małżeństwa

Ostatnim z omawianych sakramentów jest małżeństwo, które prowadzi małżonków do świętości (por. KKK 1210). Osoby, które decydują się na jego zawarcie, najpierw muszą być w pełni dojrzałe tak pod względem prawnym, psychicznym, jak i emocjonalnym. Do tego sakramentu przystępują dwie osoby: mężczyzna i kobieta, którzy podejmują dobrowolną i nieprzymuszoną decyzję budowania wspólnoty w ciągu całego życia oraz zrodzenia i wychowania potomstwa (por. Rdz 1, 26-27; KKK 1601; KPK 1055§1). W historii małżeństwo zawsze uważano za instytucję świętą i ważną dla społeczeństwa i rodziny¹³⁴. Taki prawdziwy dar ma się opierać przede wszystkim na miłości, wzajemnym zaufaniu, wierności i prawdomówności, a także sakramencie, który jest nierozzerwalny do końca życia (por. Rdz 1, 28; 1 Kor 7, 7; KDK 24. 50; OSM 1-3; FC 12; KK 11; SAB 548-549; KKK 1604; KPK 1057§1). Małżeństwo stanowi również znak misterium jedności Boga z człowiekiem w osobie Boga-Człowieka i obraz misterium zaślubin Chrystusa z Kościołem (por. KK 11; KDK 48-49; OSM 2; DA 11, HV 25; KKK 1617)¹³⁵.

6.1. Przygotowanie kandydatów do sakramentu

Decyzja o zawarciu małżeństwa bardzo często jest jednym z najważniejszych wydarzeń w życiu człowieka. Troszcząc się o małżeństwo i rodzinę, kandydaci powinni być najpierw do niego przygotowani. Proces ten rozpoczyna się już w dzieciństwie w rodzinie, szkole oraz wspólnocie parafialnej i diecezjalnej, które mają wychowywać człowieka przez dłuższy czas świadomie i systematycznie. Adhortacja apostolska *Familiaris consortio* o zadaniach rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym (nr 66) zachęca do trzech etapów wychowania: przygotowania dalszego, bliższego

---

¹³⁴ Por. *Małżeństwo*, w: *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Leon-Dufour, tłum. K. Romaniuk, Poznań – Warszawa 1973, s. 445.

¹³⁵ B. NADOLSKI, *Sakramenty, sakramentalia, błogosławieństwa*, s. 281; por. TENŻE, *Małżeństwo duchowe*, LL, s. 869; por. B. TESTA, *Sakramenty Kościoła*, s. 334-342; por. E. SZTAFROWSKI, *Chrześcijańskie małżeństwo*, Warszawa 1985, s. 7-29; por. J. JAWORSKI, *Znaki zbawienia*, s. 190-196.

(katechizacja przedmałżeńska) oraz bezpośredniego (katechizacja przedślubna). Dotyczy to szczególnie kandydatów do tego sakramentu, ich rodzin, krewnych i wszystkich wiernych Kościoła. Odbywa się to zazwyczaj przez ciągłe nauczanie dorastającej młodzieży podczas specjalnych katechez, a także w czasie nauk przedślubnych (por. KPK 1063-1064)¹³⁶.

Przygotowanie dalsze rozpoczyna się od dzieciństwa, a następnie podtrzymywane jest we wszystkich fazach szkolnych i katechetycznych w grupach rówieśniczych. Ten etap przygotowuje młodego człowieka do prawidłowego dojrzewania, pełni człowieczeństwa oraz do małżeństwa i życia rodzinnego poprzez zdobywanie odpowiedniej wiedzy i osiągnięcie należytych cnót potrzebnych dla życia rodzinnego. Kształt przyszłej rodziny zależy od osobowości ludzkiej i chrześcijańskiej człowieka, a także od jego wychowania w rodzinie (por. OSM 14; FC 66; DOK 176; DDR 20-23). Od dzieciństwa młody człowiek powinien starać się kształtować swój własny charakter, uczyć się szacunku do wartości społecznych, umiejętności współżycia z innymi, starać się rozpoznać i zrozumieć sens życia ziemskiego, a także wychowywać siebie do czystości i założenia nowej rodziny przez sakrament małżeństwa (por. DDR 19-23). W realizowaniu przez młodego człowieka tego celu wielką rolę odgrywa wychowanie w rodzinnym domu, w którym nie tylko mówi się jak należy żyć i zachowywać się w społeczności, lecz świadczy się o tym osobistym życiem ojca i matki. Ich zadaniem i misją jest nauczanie dzieci dojrzałego życia poprzez codzienną wspólną modlitwę (szczególnie wieczorem), a także udział w niedzielnej Mszy św. oraz wspólnie przystępowanie do Komunii św., regularne przystępowanie do sakramentu pokuty i pojednania, a także budowanie dobra wspólnego w grupie ludzi, wkładając w to swoją osobistą uczciwość i miłość rodziców (por. DDR 20; LR 16). Rodzina jest pierwszym i niezastąpionym podmiotem, który odpowiada za przygotowanie dzieci i młodzieży do małżeństwa i życia rodzinnego¹³⁷.

Kolejnym, bardzo ważnym środowiskiem dalszego przygotowania do sakramentu małżeństwa jest szkoła, która nie tylko kształci młodego człowieka, ale i wychowuje. Powinna ona wpoić dziecku podstawowy szacunek do każdego człowieka, a szczególnie

---

¹³⁶ Por. SZTAFROWSKI, *Chrześcijańskie małżeństwo*, s. 30-32; por. A. KASZKIEWICZ, *List Pastorski na Niedzielę Świętej Rodziny* (26 XII 1993), nr 713/B/93.

¹³⁷ Por. A. KASZKIEWICZ, *List Pastorski na Niedzielę Świętej Rodziny* (26 XII 1992); por. T. OLEARCZYK, *Przygotowanie dalsze (w rodzinie i szkole)*, w: *Ewangelizacja wspólnoty. Program duszpasterski na rok 1993/1994*, red. E. Szczotok, Katowice 1993, s. 465-467; por. S. SMOLEŃSKI, *Wychowanie w rodzinie jako przygotowanie do odpowiedzialnego podjęcia powołania chrześcijańskiego*, w: *Wychowanie w rodzinie chrześcijańskiej*, red. F. Adamski, Kraków 1982, s. 75-76; por. R. RAK, *Odpowiedzialność rodziny za przygotowanie do życia w rodzinie*, HD 54 (1985), nr 3, s. 194.

do kobiety w stanie błogosławionym, osób starszych, samotnych i cierpiących. Szkoła powinna przygotować ich również do życia w rodzinie, w której niekiedy spotyka się elementy wychowania antychrześcijańskiego i antyrodzinnego. Jednakże uczniom takim także należy przekazać wiedzę i pouczyć ich o odpowiedzialnym rodzicielstwie, ludzkiej płciowości, rozwoju dziecka w okresie prenatalnym i w pierwszych latach po urodzeniu (por. DDR 21)¹³⁸.

Następnym ważnym elementem w przygotowaniu dalszym jest formacja katechetyczna, wskazująca na małżeństwo i rodzinę jako powołanie i posłannictwo życiowe. Ważną rolę pełnią tu katecheci świeccy i współpracownicy duszpasterstwa rodzin. Formacja taka ma się rozpoczynać w rodzinie i być kontynuowana podczas katechezy parafialnej (por. DDR 19). Prowadząc takie spotkania w poszczególnych klasach lub grupach, katecheci mają nauczać słuchaczy o wierze i jej rozwoju (zwracając przy tym uwagę na znaczenie sakramentów w Kościele, zwłaszcza Eucharystii i spowiedzi, a także homilii, niedzielnych rekolekcji, misji), a także prowadzić ich do poznania wizji chrześcijańskiego życia (np. jak nawiązać kontakt z Chrystusem w Kościele, o miłości bliźniego, Kościoła, ojczyzny, o poszanowaniu czystości własnej i cudzej itp.). Wszystkie te cnoty poznane i zrozumiane oraz przyjęte i realizowane przez człowieka są niezastąpionym fundamentem chrześcijańskiego małżeństwa i rodziny. Oznacza to, że odpowiedzialni za wychowanie nowego pokolenia mają zatroszczyć się o prowadzenie ich do odpowiednich grup rówieśniczych, ruchów, stowarzyszeń, a także wspólnot dla dzieci i młodzieży w szkole, parafii i na osiedlu. Bp Kaszkiewicz wskazuje, że jeśli nie ma takich grup wychowawczych lub ich oddziaływanie jest bardzo słabe, to w ich miejsce mogą wejść grupy nieformalne, które mogą stać się zagrożeniem dla dzieci i młodzieży, wciągając ich w działalność różnych sekt (por. DDR 23)¹³⁹.

Kolejną z trzech faz procesu wychowawczego do małżeństwa i życia rodzinnego jest przygotowanie bliższe, ukazujące małżeństwo jako mającą się stale rozwijać ludzką relację między mężczyzną a kobietą. Ten etap wychowawczy zajmuje się pogłębieniem problemów płciowości małżeńskiej oraz odpowiedzialnego rodzicielstwa. W czasie takich katechez wychowawca przygotowujący do życia małżeńskiego ma nie tylko pouczać o łasce sakramentalnej, ale i nauczyć metod rozwiązania trudnych lub bolesnych sytuacji w małżeństwie. Na terenie omawianej diecezji przygotowanie takie prowadzi się

---

¹³⁸ Por. A. KASZKIEWICZ, *List Pasterski na Niedzielę Świętej Rodziny* (26 XII 1993), nr 713/B/93.

¹³⁹ Por. A. KASZKIEWICZ, *List Pasterski na początek roku katechetycznego 1999-2000* (15 IX 1999), nr 1238/B/99; por. A. ДЗЕМ'ЯНКА, *Душпастэрства сем'яў*, Мінск 2011, s. 19-22; por. *Брак, Да будет почитаем всем*, рэд. Т. Крiштопiк, Гродно 1996, с. 5-37.

w ramach katechezy, konferencji przedmażeńskich lub kursów przedmażeńskich. Przygotowaniem takim zajmuje się każda parafia lub Katolicka Poradnia Rodzinna (Grodno, ul. K. Marksa 26). W jego trakcie podejmowane są tematy dotyczące prawd wiary, przykazań Bożych, sakramentów, moralności, bioetyki i inne (por. DDR 24; DOK 233). Wszystkie programy pracy duszpasterskiej z rodzinami zatwierdza Rada ds. Rodziny przy ККББ, której przewodniczy bp Antoni Dziemianko¹⁴⁰.

Ostatnim etapem przygotowania do małżeństwa i życia rodzinnego jest przygotowanie bezpośrednie lub tzw. katechizacja przedślubna, przygotowanie przedślubne lub kursy dla narzeczonych (por. OSM 14). Nauka taka rozpoczyna się od chwili spotkania kandydatów do małżeństwa z duszpasterzem w kancelarii parafialnej przynajmniej trzy miesiące przed ślubem, a kończy się egzaminem oraz momentem zawarcia sakramentalnego związku małżeńskiego. Kurs przygotowawczy w diecezji, w zależności od parafii, obejmuje 6-10 spotkań. Podczas pierwszego spotkania z narzeczonymi w kancelarii parafialnej duszpasterz ma możliwość, w czasie rozmowy zapoznawczej, zorientować się co do poziomu religijnego narzeczonych oraz ich udziału w życiu Kościoła (por. DDR 29; SAB 553; KPK 1066). W czasie takiej rozmowy kapłan przypomina narzeczonym o obowiązku spowiedzi i Komunii św. na początku i na końcu etapu przygotowania do sakramentu małżeństwa (por. DDR 32). Pierwsza spowiedź przedślubna (po zgłoszeniu zapowiedzi) ma zawsze charakter spowiedzi generalnej, która pozwala penitentowi całkowicie uporządkować swoją przeszłość, a także rozpocząć nowy etap w życiu. Druga spowiedź (przed samym ślubem) wspomaga narzeczonych w

---

¹⁴⁰ Katolicka Poradnia Rodzinna swoje funkcjonowanie w Grodnie rozpoczęła w 1997 roku. Założycielem i duszpasterzem tej poradni był ks. Tadeusz Krisztopik. Początkowo poradnia funkcjonowała trzy razy w tygodniu, ale liczba osób stale wzrastała. Od 2009 r. pracownicy tej poradni zaczęli brać udział w Studium Rodzinnym organizowanym w diecezji grodzieńskiej oraz w różnych warsztatach zagranicznych (Łomża, Moskwa). W instytucji tej pracują psycholodzy, konsultanci ds. życia rodzinnego, instruktorzy naturalnego planowania rodziny, konsultanci ds. narkomanii i alkoholizmu oraz doradcy życia rodzinnego. Zajmują się oni specjalnymi poradami zarówno dla rodzin, jak i przyszłych rodzin. W największych parafiach grodzieńskich są również otwarte oddziały poradni rodzinnej, gdzie odbywają się zajęcia przedmażeńskie i rozmowy z pracownikami instytucji. Co roku wspólne konsultacje odbywają się podczas uroczystości odpustowych w Trokielach, gdzie od wielu lat jest obecny cudowny obraz NMP Królowej Naszych Rodzin (1664). Od 2007 r. z inicjatywy siostr nazaretanek w diecezji grodzieńskiej powstało także Stowarzyszenie Najświętszej Rodziny z Nazaretu, w którego skład wchodzi małżonkowie pragnący żyć na obraz i podobieństwo Maryi i św. Józefa oraz naśladować ich w pokorze, miłości i przebaczeniu. Spotkania takie odbywają się w każdą czwartą niedzielę miesiąca w klasztorze siostr nazaretanek w Grodnie oraz kilka razy w Nowogródzkim sanktuarium bł. Sióstr Męczenniczek. Trzecim miejscem duszpasterstwa rodzin na Grodzieńszczyźnie jest Szkoła Życia Rodzinnego przy parafii Najświętszego Odkupiciela w Grodnie, którą opiekuje się o. Dymitr Łabkow CSsR. Miejsce to zajmuje się przygotowaniem pracowników, którzy w przyszłości mogą pomagać w swoich parafiach (np. w przygotowaniu par do małżeństwa). Por. ДЗЕМ'ЯНКА, *Душпастэрацтва сем'яў*, s. 22-24; por. S. MIELIMAŁA, *Blizsze przygotowanie do małżeństwa*, w: *Ewangelizacja wspólnoty*, s. 473-475; por. P. PETRYK, *Ku wspólnotcie życia i miłości*, Lublin 1998, s. 77-78; por. E. SZTAFROWSKI, *Chrześcijańskie małżeństwo*, s. 32-34.

szczerym przeżyciu ceremonii zaślubin (por. OSM 18; DDR 32). Pomocą w przygotowaniu się do zawarcia owocnego związku małżeńskiego są także zapowiedzi przedślubne, które zazwyczaj są odczytywane podczas ogłoszeń parafialnych lub umieszczone w gablocie ogłoszeń. Zapowiedzi mają trwać od dwóch do trzech tygodni, w niedziele i święta obowiązujące (por. OSM 19; KPK 1066-1067). W swoim wywiadzie ks. Liszko zaznacza, że podczas przygotowań ślubnych kandydaci mają być dobrze przygotowywani do świadomego i czynnego udziału w przebiegu ceremonii ślubu. Należy wstępnie omówić liturgię zaślubin, szczególnie zwracając uwagę narzeczonych na symbolikę znaków i obrzędów sakramentu małżeństwa (por. OSM 20). Natomiast podczas ostatniego spotkania kursu przygotowania do małżeństwa duszpasterz prowadzi rozmowę z narzeczonymi oraz sporządza protokół ślubny (por. DDR 33)¹⁴¹.

W wywiadzie o. Szczupał porównuje stan obecny archidiecezji wileńskiej ze stanem w poprzednich latach. Do czasu odrodzenia Kościoła na Białorusi o sprawach rodzinnych i małżeńskich dzieciom i młodzieży nie mówiono nic. W kościele i w domach uczono zazwyczaj katechizmu oraz prac kobiecych i męskich. Podobne formy przygotowania funkcjonowały także w kościele podczas rekolekcji i homilii, kiedy księża kładli większy nacisk na prawdy wiary i poznanie Boga.

Narzeczeni na Białorusi w tych latach przygotowywali się do sakramentu małżeństwa zazwyczaj w ciągu 3 spotkań. Na pierwszym umawiali się z proboszczem na dzień i godzinę ślubu, podczas drugiego odpytywano ich z pacierza, a w ramach trzeciego przyjmowali sakrament. W tym kontekście można wskazać na dwie kategorie celebracji uroczystości zaślubin. Pierwsza obejmowała tych, którzy przyjmowali sakrament we własnym kościele i w weselnym stroju (nie należeli do partii ani nie byli kierownikami urzędów), zaś drugiej tych, którzy przyjmowali małżeństwo wieczorem i w nocy (najpóźniej około godziny 23:00) na plebanii lub w innych wiejskich kościołach bądź na Litwie (por. KPK 1130-1132). Choć były to trudne czasy dla Kościoła katolickiego, osobom z tej pierwszej kategorii sakrament był udzielany w taki sam sposób jak dziś. W ciągu trzech tygodni przed dniem przyjęcia tej sakramentalnej łaski proboszcz wyczytywał zapowiedzi (zwyczaj znany już po latach 70. XX w.), a później czynił zapis

---

¹⁴¹ Por. A. ДЗЕМ'ЯНКА, *Душпастэрства сем'яў*, s. 24-30; por. H. KRZYSTECZKO, *Formy bezpośredniego przygotowania do małżeństwa*, w: *Ewangelizacja wspólnoty*, red. E. Szczotok, *Program duszpasterski na rok 1993/1994*, Katowice 1993, s. 489; por. K. KUREK, *Przygotowanie bezpośrednie do sakramentu małżeństwa*, w: *Ewangelizacja wspólnoty*, red. E. Szczotok, *Program duszpasterski na rok 1993/1994*, Katowice 1993, s. 480-481; por. E. SZTAFROWSKI, *Chrześcijańskie małżeństwo*, s. 34-49; por. J. GRĘŻLIKOWSKI, *Pasterska troska Kościoła o małżeństwo i czynności poprzedzające jego zawarcie w świetle Instrukcji Episkopatu z 1987 r.*, HD 62 (1992), nr 4, s. 14-15.

do księgi metrykalnej (por. KPK 1133). Natomiast narzeczeni z drugiej kategorii nalegali, aby nie wpisywać tego wydarzenia do księgi i nie wygłaszać zapowiedzi¹⁴².

6.2. Celebracja liturgiczna sakramentu

Konstytucja o liturgii świętej wskazała także na konieczność odnowy i wzbogacenia obrzędu zawarcia sakramentalnego małżeństwa. Przeprowadzona reforma miała na celu podkreślenie nie tylko obowiązków małżonków, lecz także uwypuklenie łaski sakramentalnej (por. KL 77; FC 67)¹⁴³.

W rozmowie z o. Szczupałem, przeprowadzonej 8 sierpnia 2016 r., padają słowa, że kuria grodzieńska nawołuje duszpasterzy do nauczania wiernych oraz podtrzymywania i przekazywania tradycji ślubnych nowemu pokoleniu w parafiach¹⁴⁴. Szczególnie warto pamiętać o charakterze tego wydarzenia oraz zakazach okresowych (tzw. zamknięty czas) co do zawarcia małżeństwa. Opierając się na liście pasterskim, o. Szczupał w swoim przemówieniu zaznacza, że celebrowanie ta, według tradycji Kościoła na omawianym terenie, nie może odbywać się w okresach Adwentu, Wielkiego Postu, a zwłaszcza w Wielki Piątek i Wielką Sobotę oraz w każdy piątek roku czy w dni pokutne. Zgodnie z przepisami prawa w te dni i okresy obowiązuje jedynie powstrzymanie się od zabaw hucznych (np. tańce, śpiewy itp.) i pokarmów mięsnych (por. KPK 1250). Co do piątków w ciągu roku, to biskup diecezji lub proboszcz mogą zezwolić wiernym, rodzinom lub niektórym wspólnotom w parafii, na nieograniczenie potraw mięsnych oraz zabaw w tym dniu, udzielając dyspensy i narzucając na korzystających z tej łaski obowiązek modlitwy w intencjach Ojca Świętego oraz złożenia pewnej ofiary materialnej w formie jałmużny¹⁴⁵. Rozmówca podaje, że w latach postsowieckich kandydaci do tego sakramentu bardzo mocno zachowywali te zwyczaje i przepisy kościelne. Okresy Adwentu i Wielkiego Postu były czasem zakazanym dla zawarcia małżeństwa, natomiast

---

¹⁴² Pierwsze rekolekcje na omawianym terenie odbyły się dopiero w latach 1988/1989. Por. SZCZUPAŁ.

¹⁴³ Por. J. GRZEŚKOWIAK, *W sprawie znaku sakramentalnego małżeństwa chrześcijan*, RTK 28 (1981), z. 6, s. 25-27; por. W. ŚWIERZAWSKI, *Liturgia sakramentu małżeństwa*, w: *Ewangelizacja wspólnoty*, red. E. Szczotok, *Program duszpasterski na rok 1993/1994*, Katowice 1993, s. 232-235; por. S. SZAMOTA, *Odnowione obrzędy sakramentu małżeństwa*, RBL 24 (1971), s. 300-304.

¹⁴⁴ Por. A. KASZKIEWICZ, *List Pasterski na Niedzielę Świętej Rodziny* (26 XII 1993), nr 713/B/93.

¹⁴⁵ Por. SZCZUPAŁ; por. KASZKIEWICZ, *List Pasterski na Niedzielę Świętej Rodziny* (26 XII 1993), nr 713/B/93..

w piątki w ciągu roku sprawowano je, lecz rzadko, gdyż mówiono: „Kto w piątek ślubuje się, ten źle będzie żyć”. I taka tradycja pozostała po dzień dzisiejszy¹⁴⁶.

W dalszej kolejności rozmówca wskazuje, że kuria w Grodnie, zgodnie z założeniami *Sacrosanctum Concilium* zaleca, aby duszpasterze udzielali tego sakramentu podczas Mszy św., po odczytaniu Ewangelii i homilii, lecz przed modlitwą powszechną (por. KL 78; FC 57; OSM 6-8; SAB 555-556). Jednocześnie nie zabrania się udzielania sakramentu małżeństwa poza Mszą Świętą. Zobowiązuje się ponadto duszpasterzy do każdorazowego głoszenia homilii opartej na tekstach biblijnych i modlitwach obrzędu sakramentalnego, pamiętając o duchowych potrzebach uczestników, zwłaszcza tych obojętnych wobec spraw wiary i rzadko lub nigdy nieuczestniczących w liturgii Kościoła (por. OSM 23; IOe 74a; FC 67)¹⁴⁷. W wywiadzie o. Szczupał podkreśla także, że wśród wiernych tego Kościoła istnieje zwyczaj uczestniczenia nowożeńców oraz gości weselnych we Mszy św. niedzielnej w drugi dzień uroczystości ślubnych. Obecnie tradycja ta rozwija się dzięki duszpasterzom, którzy rozpowszechniają ją podczas przygotowań ślubnych, jak i na zakończenie samej liturgii sakramentalnej. Zachowując przepisy prawne, w dni te w czasie Mszy św. kapłani starają się udzielić Komunii św. także pod dwiema postaciami pod warunkiem, że wierni zostali do tego wcześniej odpowiednio przygotowani (por. KL 55; RS 100; OWMR 283c). Liturgia sakramentalna zazwyczaj odbywa się w parafii narzeczonej lub narzeczonego, co jest znakiem łączności ze wspólnotą parafialną – a przez nią z Kościołem – rodzicami oraz krewnymi nowożeńców, ale może też odbyć się w innym miejscu (np. w innym kościele, kaplicy szpitalnej), lecz za zgodą własnego proboszcza (por. OM 26-27; KPK 1118). W swoich wypowiedziach, o. Szczupał zaznacza, że na omawianym terenie istnieje również wiele tradycyjnych zwyczajów związanych z małżeństwem. Większość młodych par nie wyobraża sobie bez nich liturgii małżeństwa oraz wesela. Świadczy to również o tym, że w przyszłości one nie zaginą i nadal będą istnieć w tradycji młodych ludzi. Jednym z najdawniejszych zwyczajów ślubnych jest obrzęd w domu pana młodego, a później panny młodej, gdzie zbierają się rodzina, krewni i goście weselni, a rodzice i rodzice chrzestni

---

¹⁴⁶ Por. TAMŻE.

¹⁴⁷ Por. ŚWIĘTA KONGREGACJA OBRZĘDÓW, *Instrukcja „Inter Oecumenici” 26 IX 1964*, AAS 56(1964), nr 70; por. JAN PAWEŁ II, *List apostolski „Tertio millennio adveniente”*, w: *Listy pasterskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, red. A. Sporniak, Kraków 1997, nr 15; por. A. KASZKIEWICZ, *List Pasterski na Wielki Post* (21 II 1998), nr 183/B/98; por. SMMPW nr 667; por. P. GAJDA, *Związek obrzędów sakramentu małżeństwa ze sprawowaniem Eucharystii*, w: *Ku liturgii nadziei*, red. R. Biel, Tarnów 2005, s. 185-210; por. W. NOWAK, *Zarys liturgii Kościoła domowego*, Olsztyn 2000, s. 45; por. K. MATWIEJUK, *Recepcja odnowy liturgicznej Soboru Watykańskiego II w diecezji siedleckiej. Studium liturgiczno-pastoralne.*, Siedlce 1999, s. 308.

udzielają im swojego błogosławieństwa na nową drogę życia. Rytuał rozpoczyna się od modlitwy (np. krótki pacierz lub *Litania loretańska*), po niej rodzice krucyfiksem udzielają błogosławieństwa dzieciom, które całują go, a potem następuje pokropienie wodą święconą. Istnieje również rozpowszechniony zwyczaj zwany „wywodzinami” lub „wykupinami”. Pan młody przybywa przed ślubem do domu panny młodej, w którym zgromadzeni są goście weselni. W drzwiach domu wita go drużyna. Przez jakiś czas trwa między nimi dialog. Pan młody ma odpowiadać na postawione pytania lub wykonywać różne ruchy. W ten sposób „wykupuje” on przyszłą żonę z jej rodzinnego domu¹⁴⁸.

Rozmówca podjął także temat celebracji liturgicznej z okazji jubileuszów małżeńskich, gdyż Kościół na Białorusi zachował i promuje nadal taki zwyczaj, który ma swój pierwowzór już w czasach Starego Testamentu (por. Kpł 25, 10-12; KK 11; OSM dodatek). Jubileusz taki jest szansą, aby skierować uwagę całej obecnej wspólnoty na autorytet małżeństwa i rodziny. Duszpasterze, korzystając z księgi małżeństw swoich parafii, mają obowiązek co roku ustalić, które pary małżeńskie obchodzą jubileusze 25-lecia, 50-lecia oraz 75-lecia małżeństwa (srebrne, złote i brylantowe gody małżeńskie) oraz skierować do nich imienne zaproszenia na organizowaną uroczystość. Liturgia taka ma być odpowiednio przygotowana, aby małżonkowie wraz z całą swoją rodziną (dziećmi, wnukami, prawnukami, krewnymi i przyjaciółmi) oraz członkowie wspólnoty parafialnej mogli uroczystie przeżywać Eucharystię, w czasie której śpiewa się *Hymn do Ducha Świętego* i odnawia przyrzeczenia małżeńskie (por. OSM 15-21). Dniem, który jubilanci wybierają na obchodzenie tej uroczystości, jest niedziela najbliższa dniu ślubu lub inny dzień podczas rekolekcji czy misji parafialnych, lub święto Świętej Rodziny (por. SAB 563)¹⁴⁹.

W latach wcześniejszych, jak zaznacza ks. Kotlimowski, sakrament ten był udzielany w taki sam sposób niż dziś. Udzielano go zazwyczaj w czasie Mszy św., ale czasem i poza nią, oraz głoszono homilię. Komunii św. udzielano tylko pod jedną postacią¹⁵⁰. KKBB nakazuje duszpasterzom, aby udzielając sakramentu małżeństwa przekazywali tę łaskę Bożą z zachowywaniem przepisów prawnych i liturgicznych zawartych w rytuale *Obrzędy sakramentu małżeństwa dostosowane do zwyczajów diecezji*

---

¹⁴⁸ Por. SZCZUPAŁ.

¹⁴⁹ Por. TAMŻE.

¹⁵⁰ Por. KOTLIMOWSKI.

polskich lub *Парадак цэлебрацыі сужэнства* dostosowanych do zwyczajów diecezji na Białorusi¹⁵¹.

6.3. Duszpasterstwo rodzin

Żywotność społeczeństwa w każdym stuleciu zawsze zależała od owocnego wychowania małżeństw i rodzin. Wielką rolę w tym procesie pełni nieustannie Kościół, szczególnie przez duszpasterstwo rodzin i różne formy działalności o ukierunkowaniu pastoralnym i moralnym. Zajmuje się przy tym rodzinami żyjącymi w małżeństwach sakramentalnych i w związkach cywilnych, rozwiedzionymi i samotnymi oraz dopiero przygotowującymi się do zawarcia małżeństwa. Jest to jedno z najważniejszych zadań współczesnego Kościoła¹⁵².

Prowadząc zbawczą misję Kościół, który z woli Chrystusa pragnie zbawienia wszystkich, ma zatroszczyć się o odpowiednie przygotowanie tych, którzy są zaangażowani w wypełnienie tego typu apostołstwa. Odpowiedzialność za rozwój duszpasterstwa rodzin spoczywa na biskupach, kapłanach, osobach konsekrowanych, jak również na świeckich specjalistach. Przyszli wychowawcy od początku swojej formacji mają odpowiednio i stopniowo przygotowywać się do czekających ich obowiązków (por. FC 49, 70-74)¹⁵³.

Wychowawcom rodzin oraz dzieci i młodzieży bp Dziemianko przedstawia pewne rady i wskazówki. Jedną z przyczyn gwałtownych przemian w rodzinie jako podstawowej komórce społeczeństwa jest kryzys, a nawet swoista depresja dotycząca jej członków. Dlatego należy skupić się na pomocy rodzinom, ponieważ te odgrywają w Kościele i w społeczeństwie istotną rolę. Należy także podjąć pozytywne inicjatywy, które prowadziłyby do budowania nowej kultury życia (por. FC 69). Wielką pomocą w

---

¹⁵¹ Rytuał *Парадак цэлебрацыі сужэнства* został przetłumaczony na język białoruski z *Rituale Romanum* przez Mińsko-Mohylewską Metropolitalną Komisję Liturgiczną oraz dostosowany do miejscowych warunków i tradycji. Rytuał ten był przedstawiony KKBB na XXVIII sesji Plenarnej 4 kwietnia 2006 r., a już 19 stycznia 2007 r. tekst ten został zatwierdzony przez Kongregację Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów (Prot. 842/06/L). Przedtem szafarze Kościoła na Białorusi (szczególnie w części wschodniej) posługiwali się rytuałem roboczym *Парадак цэлебрацыі сужэнства* z 1996 r. przetłumaczonym na język białoruski przez ks. Władysława Zawalniuka. *Obrzędy sakramentu małżeństwa dostosowane do zwyczajów diecezji polskich* (4 V 1993); por. KRISZTOPIK II.

¹⁵² Por. R. KAMIŃSKI, *Troska Duszpasterstwa Rodzin o małżeństwo i rodzinę*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 2 (57) (2010), s. 5.

¹⁵³ JAN PAWEŁ II, *Małżeństwo i rodzina. Orędzie na Światowy Dzień Emigranta* (15 VIII 1986), nr 4; por. TENŻE, *Ażeby z tej śmierci wyrosło dobro. Przemówienie do Polaków po zamordowaniu ks. Jerzego Popiełuszki* (5 XI 1984); por. TENŻE, *Przemówienie do Konfederacji Chrześcijańskiego Poradnictwa Rodzinnego* (29 XI 1980), nr 3-4.

rozstrzygnięciu tych problemów jest poradnictwo rodzinne. Dzięki tej szkole każda wspólnota rodzinna potrafi lepiej uświadomić sobie otrzymaną łaskę sakramentalną oraz swoją odpowiedzialność w małżeństwie (por. OSM 14; HV 20; FC 70). Głównym celem takiego duszpasterstwa jest pomoc pragnącej tego rodzinie, a także rozwój liturgii domowego Kościoła. Z doświadczenia, jak podkreśla bp Dziemianko, można zauważyć, że szkoły takiej potrzebują najbardziej i najczęściej młode rodziny, które błędnie rozumiały nierozzerwalność małżeństwa oraz otrzymały słabe wychowanie rodzinne w dzieciństwie i młodości. Pozostawienie młodych rodzin samych sobie w dalszej perspektywie prowadzi do wzrostu liczby rozwodów, przypadku przerywania ciąży, uciekania się do różnych technik antykoncepcji (np. sterylizacja) (por. FC 79; EN 21).

Wielką rolę w ratowaniu takich rodzin, szczególnie w XXI stuleciu, odgrywa nie tylko poradnia rodzinna, lecz także księża, siostry zakonne, inne małżeństwa oraz różne wspólnoty, ruchy i stowarzyszenia religijne. Spotkania takie umacniają rodziny, realizację ich własnego powołania oraz pozwalają doświadczyć duchowego bogactwa Kościoła przez przyjęcie sakramentów świętych (np. sakramentu małżeństwa) (por. FC 81; EN 18). Grodzieński pasterz przypomina również księżom, że w duszpasterstwie rodzin ważne miejsce zajmuje opieka nad dziećmi, które pozbawione są rodziny z powodu śmierci rodziców, ich rozwodu lub odebrania im praw rodzicielskich (por. DDR 48-50)¹⁵⁴.

Do tradycyjnych form duszpasterstwa rodzin, jak podaje o. Szczupał, zalicza się: standardowe duszpasterstwo żon i matek, mężów i ojców, prowadzone co miesiąc lub kwartał, oraz roczne nabożeństwa, konferencje, rekolekcje, katechezy, pielgrzymki dla małżeństw i dorosłych. Oprócz różnych nabożeństw i spotkań duszpasterstwo takie w ciągu roku kościelnego świętuje także patronalne dni, a są nimi: 19 marca (uroczystość św. Józefa) jako opiekuna wszystkich mężczyzn oraz 23 czerwca (dzień ojców); kobiety swój dzień obchodzą 8 marca (Dzień Kobiet), niektóre w dzień św. Anny (25 lipca), w uroczystość Niepokalanego Poczęcia NMP (8 grudnia) oraz Dzień Matki (26 maja); i w końcu dzieci, które mają święto w Światowy Dzień Dziecka (1 czerwca) oraz w czasie uroczystości osobistych i rodzinnych (np. spotkania w rocznicę chrztu św., Pierwszej Komunii św., ślubu, urodzin, imienin, rozpoczęcia, zakończenia roku szkolnego i inne)¹⁵⁵.

---

¹⁵⁴ Por. A. DZIEMIANKO, *List pasterski KKBБ na Uroczystość Niepokalanego poczęcia NPM* (1 XII 2015); por. TENŹE, *Пастырски Лист ККББ на Свята Святой Сям'і* (5 XII 2008); por. TENŹE, *Душпастэрства сем'яў*, s. 36; por. A. KASZKIEWICZ, *List Pasterski na Niedzielę Świętej Rodziny* (27 XII 1992); por. J. JAWORSKI, *Znaki zbawienia*, s. 220-223; por. R. KAMIŃSKI, *Troska Duszpasterstwa Rodzin o małżeństwo i rodzinę*, s. 15; por. B. MIERZWIŃSKI, *Współczesna koncepcja teologii praktycznej małżeństwa i rodziny*, „Teologia Praktyczna” 2 (2001), s. 89-90.

¹⁵⁵ Por. SZCZUPAŁ.

Jedną z najbardziej powszechnych form tego duszpasterstwa są duszpasterskie wizyty rodzin, tradycyjnie zwane kolędą, a także odwiedziny podczas uroczystości rodzinnych, akcji społeczno-charytatywnych oraz wizyty u chorych i niepełnosprawnych. W czasie takich odwiedzin duszpasterz poznaje nowo przybyłe do parafii małżeństwa i rodziny, proponując im uczestniczenie w różnych akcjach parafialnych, ruchach i grupach modlitewnych itp.¹⁵⁶

Bardzo pilnym zadaniem duszpasterstwa, jak zaznacza rozmówca, jest zajmowanie się ludźmi stojącym na progu śmierci, osobami starszymi i chorymi. Szczególnie taką opiekę należy otoczyć chorych w hospicjach, domach starców oraz szpitalach (por. FC 46). Ludzie znajdujący się w takim stanie są często pozbawieni nie tylko opieki krewnych lub rodziny, lecz niekiedy także opieki duszpasterskiej. Jako pomoc w realizowaniu tej misji Kościół prowadzi dla takich osób spotkania, dni skupienia, rekolekcje wielkopostne (w diecezjalnych domach rekolekcyjnych, sanktuariach) i inne modlitwy (por. FC 83-85)¹⁵⁷.

W latach prześladowań Kościoła na Białorusi, jak podkreśla o. Szczupał, wierni uczęszczali do kościoła zazwyczaj tylko na niedzielą Mszę św. oraz w święta i uroczystości. Natomiast rzadko w dni powszednie, ponieważ pracowali w kolchozie. W każdym pokoleniu, z różnych powodów, rodziny przeżywały trudne warunki małżeńskie, co doprowadzało do rozwodów oraz aborcji, choć takich zdarzeń, jak się wydaje, było mniej niż aktualnie. Wtedy rodziny były wychowywane przez starsze pokolenia. W pomoc małżeństwom byli zaangażowani nie tyle duchowni i poradnie rodzinne, co rodzice i starsi¹⁵⁸.

---

¹⁵⁶ Por. A. KASZKIEWICZ, *List Pasterski na Niedzielę Świętej Rodziny* (26 XII 1993), nr 713/B/93; por. R. KAMIŃSKI, *Parafia miejscem realizacji duszpasterstwa*, w: *Teologia pastoralna szczegółowa*, red. Tenże, t. 2, Lublin 2002, s. 69-77.

¹⁵⁷ Por. A. KASZKIEWICZ, *List Pasterski na Wielki Post* (25 II 1993); por. M. KALINOWSKI, *Hospicyjne duszpasterstwo*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, Lublin 2006, s. 294-295; por. TENŻE, *Towarzystwo w cierpieniu. Postuga hospicyjna*, Lublin 2002, s. 34-35; por. TENŻE, *Rodzina w postudze choremu terminalnie*, RT 50 (2003), z. 6, s. 189-203; por. J. KAMIŃSKI, *Zadania duszpasterstwa rodzin w świetle adhortacji apostolskiej „Familiaris consortio” i dokumentów kościoła w Polsce, studium duszpasterstwo rodzin*, Lublin 2009, s. 101-104; por. A. ДЗЕМ’ЯНКА, *Душпастэрства сем’яў*, с. 48-60.

¹⁵⁸ Por. SZCZUPAŁ.

7. Istota i znaczenie sakramentaliów w życiu Kościoła

Ustanowione przez Chrystusa sakramenty święte są skutecznymi znakami, przez które wiernym jest udzielane życie Boże, lecz nie wyczerpują one bogactwa Bożych darów. Kościół pomaga wiernym w osiągnięciu zbawienia także poprzez inne znaki – sakramentalia. Nie udzielają one łaski Ducha Świętego na sposób sakramentów, lecz duchowych dóbr przez modlitwę Kościoła. Dlatego też ich praktykowanie wymaga katechezy i wyjaśnień ze strony duszpasterzy, aby nie były traktowane zabobonnie¹⁵⁹. Sakramentalia, które zostały ustanowione przez Kościół, dają szersze możliwości realizowania zadań Kościoła i w Kościele (por. KKK 1668). Pomagają one przygotować wiernych do przyjęcia rzeczywistego skutku sakramentów, a także, wpływając z misterium paschalnego Chrystusa, uświęcić różne okoliczności ich życia (por. KL 60-61; SAB 564; KKK 1667; KPK 1166). Można stwierdzić, że sakramentalia stanowią jakby wieniec wokół sakramentów¹⁶⁰.

Rozumiejąc sens sakramentalnych znaków, należy pamiętać, że działa w nich sam Chrystus jako Zbawiciel, a kapłan ich udzielający działa *in persona Christi*, czyli urzeczywistnia działającego Chrystusa. Natomiast w sakramentaliach szafarz (biskup, prezbiter, diakon, lektor, akolita i chrześcijanin świecki) występuje *in persona Ecclesiae*, gdyż są one szczególnym działaniem Kościoła, udzielaniem darów na mocy jego modlitwy. Ponadto sakramenty posiadają skuteczność *ex opere operato* (na mocy ich dokonania)¹⁶¹. Przeprowadzona reforma *Vaticanum II* także w odniesieniu do sakramentaliów przyjęła zasadę, że w ich celebracji (przewodniczeniu) należy łączyć je z odpowiednimi osobami. Jeżeli błogosławieństwo dotyczy życia kościelnego i sakramentalnego (np. dla całej parafii), jego udzielanie zarezerwowane jest dla szafarza wyświęconego (por. KL 79; SAB 565-566; KKK 1669; KPK 1168)¹⁶². Kościół dziś nie podaje konkretnej liczby sakramentaliów i nie zamyka się na dodanie nowych, ponieważ każde nadzwyczajne użycie rzeczy materialnych potrafi skierować człowieka na jego uświęcenie i uwielbienie Boga (por. KL 61)¹⁶³.

¹⁵⁹ SMMPW nr 671; por. R. KANTOR, *Sanktuaria i odpusty*, s. 67-68; por. B. NADOLSKI, *Sakramentalia*, LL, s. 1429.

¹⁶⁰ Por. B. NADOLSKI, *Sakramentalia*; por. TENŽE, *Sakramenty, sakramentalia, błogosławieństwa*, s. 317; por. SMMPW nr 671.

¹⁶¹ Por. NADOLSKI, *Sakramentalia*, s. 318-320.

¹⁶² Por. F. MAŁACZYŃSKI, *Szafarz błogosławieństw*, RBL 46 (1993), nr 2, s. 57-64; por. B. NADOLSKI, *Sakramenty, sakramentalia, błogosławieństwa*, s. 319; por. SMMPW nr 672-675.

¹⁶³ Por. B. NADOLSKI, *Sakramentalia*, s. 320.

7.1. Formy i rodzaje sakramentaliów

Kościół poprzez sakramenty i inne pozasakramentalne środki realizuje zadanie uświęcenia i zbawienia człowieka (por. KKK 1671-1673)¹⁶⁴. Wśród wielu form sakramentaliów najczęściej sprawuje się błogosławieństwa, które są uwielbieniem Boga i prośbą o Jego dary. Część z nich posiada charakter stały, tzn. dokonują poświęcenia (konsekracji) pewnych osób Bogu i zastrzeżenia przedmiotów czy miejsc wyłącznie do użytku liturgicznego (np. błogosławieństwo opata, ksieni, konsekracja dziewic, wdów, profesja zakonna, błogosławieństwa związane z funkcjami i posługami w liturgii; dedykacja kościoła, ołtarza itp.) (zob. KKK 1671-1672). Osobną część stanowią egzorcyzmy, w których Kościół prosi w imię Chrystusa o obronę przed napaścią Złego i uwolnienie spod jego panowania (zob. KKK 1673).

Dokonując pewnych zmian w sakramentaliach w czasie odnowy soborowej, wskazano na tradycyjny ich podział na błogosławieństwa upraszające (*invocative*) i ustanawiające (*constitutive*), do których zaliczamy: przeznaczenie przedmiotów lub miejsc wyłącznie do liturgii (poświęcenie kościoła lub kaplicy, placu pod budowę nowego kościoła czy kaplicy, położenie kamienia węgielnego, ołtarza, błogosławieństwo olejów, naczyń, szat liturgicznych itp.). Taka celebrowana odbywa się zazwyczaj pod przewodnictwem biskupa (por. KPK 1217, 1237)¹⁶⁵.

Poświęcenie, czyli dedykacja nowo wybudowanego kościoła, zawsze odbywa się podczas uroczystej Mszy św. i wiąże się z uprzednim nadaniem tytułu kościoła (por. OWMR 299; KPK 1169 §1)¹⁶⁶. Budowla wzniesiona z naturalnych kamieni jest przeznaczona dla żywej wspólnoty Kościoła, która gromadzi się, aby słuchać słowa Bożego, modlić się i sprawować sakramenty. Stąd uroczyste poświęcenie kościoła nie jest jedynie okazałym rytuałem, ale celebrowaną liturgiczną ukazującą właściwe znaczenie tego miejsca¹⁶⁷. Wymogiem prawnym do poświęcenia budynku sakralnego, jak zaznacza w wywiadzie ks. Sosnowski, są cztery lub dwanaście świec umieszczone na ścianach

---

¹⁶⁴ Por. S. CZERWIK, *Odnova liturgii błogosławieństw po Soborze Watykańskim II*, LitS 1 (1995), nr 3-4, s. 81-95; por. B. NADOLSKI, *Sakramentalia*, s. 321.

¹⁶⁵ SMMPW nr 676; por. Cz. KRAKOWIAK, *Dedykacja ołtarza według pontyfikału rzymskiego z 1977 roku*, RBL 34 (1981), s. 363-364; por. J. DECYK, *Dedykacja kościoła i ołtarza*, w: *Mszał księgą życia chrześcijańskiego*, red. B. Nadolski, Poznań 1989, s. 183-185; por. M. TSCHUSCHKE, *Odnowiona liturgia poświęcenia kościoła i ołtarza*, CT 48 (1978), z. 4, s. 83-84; por. M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, s. 505-506.

¹⁶⁶ Por. A. DYŁ, *Posoborowe przepisy prawno-liturgiczne dotyczące wyposażenia wnętrza kościoła*, w: *Sztuka w liturgii*, red. W. Świerżawski, [Misterium Christi, t. 7], Zawichost – Kraków – Sandomierz 2013, s. 382; por. B. NADOLSKI, *Zacheuszki*, LL, s. 1716.

¹⁶⁷ Por. Cz. KRAKOWIAK, *Sakramentalia i błogosławieństwa w liturgii Kościoła*, Lublin 2015, s. 151.

kościółta tzw. zacheuszki, które zapala się nie tylko w to święto, lecz w każdą rocznicę jego poświęcenia. Do wymogów Kościoła zalicza stały ołtarz, który szafarz namaszcza i poświęca, a jeżeli jest przenośny – tylko błogosławi (por. OWMR 299-300; KKK 1672; KPK 1237). Rozmówca dodaje, że w czasach sowieckich nie budowano sakralnych budynków, gdyż państwo było przeciwko wierze w Boga, twierdząc, że „religia to opium dla narodu”¹⁶⁸.

7.2. Poświęcenia, błogosławieństwa i egzorcyzmy

Największą grupą sakramentaliów, które stanowią część liturgii, są błogosławieństwa i poświęcenia¹⁶⁹. W wywiadzie ks. Kotlimowski przypomina duszpasterzom, że w życiu Kościoła zazwyczaj są one sprawowane podczas różnych świąt oraz że prowadzą do uświęcenia różnych okoliczności życia ludzkiego (por. KL 60). Do zbawienia człowieka wierzącego konieczna jest łaska Boża, do której trzeba podejść z wielką troską o jej zachowanie. Celebując sakramentalia szafarze najpierw mają zatroszczyć się o wyjaśnienie wiernym znaczenia obrzędu liturgicznego, aby mogli oni z wiarą korzystać z tych świętych znaków (por. KPK 1169§2). Jednakże ze względu na potrzebę pobudzenia uczestnictwa (*actuosa participatio*), a także ze względu na niebezpieczeństwo zabobonnego traktowania, przy błogosławieniu przedmiotów i miejsc Kościół zabrania stosować samego tylko zewnętrznego znaku z pominięciem lektury słowa Bożego i bez odmówienia odpowiedniej modlitwy (por. KL 61)¹⁷⁰. Sprawując sakramentalia, jak zaznacza ks. Krisztopik, kapłani zawsze mają posługiwać się księgami liturgicznymi zatwierdzonymi przez KKBB lub księgami liturgicznymi zatwierdzonymi przez Konferencję Episkopatu Polski¹⁷¹.

Pozostałe błogosławieństwa dzielą się na różne rodzaje oraz są związane z rokiem liturgicznym, celebrazją dni świętych Pańskich (np. błogosławieństwo owsa w święto św. Szczepana; wina – w święto św. Jana Apostoła; kredy, kadzidła i złota – w uroczystość Objawienia Pańskiego; świec – w święto MB Gromnicznej; chleba i wody – we

---

¹⁶⁸ W 1843 r. Karol Marks na temat rozumienia istoty religii wypowiedział się, że z religią trzeba walczyć na wszystkich obszarach życia społecznego, bo ona zatruwa nie tylko życie osobiste każdego człowieka, ale i całe społeczeństwo. Z takiego pojęcia religii narodziło się słynne powiedzenie marksistowskie, że religia to narkotyk lub opium, którego szuka sam lud dla oderwania się od codziennych problemów i realiów życiowych. Por. SOSNOWSKI.

¹⁶⁹ Por. S. CICHY, *Błogosławieństwa w liturgii Kościoła*, LitS 1 (1995), nr 3-4, s. 102-106.

¹⁷⁰ Por. KOTLIMOWSKI.

¹⁷¹ Por. KRISZTOPIK II.

wspomnienie św. Agaty; kierowców i samochodów – w św. Krzysztofa; ziół – w uroczystość Wniebowzięcia NMP; palm – w Niedzielę Palmową Męki Pańskiej i inne). Szafarzami tego typu błogosławieństw są zazwyczaj biskupi, kapłani, diakoni (por. KL 79; SAB 569; KKK 1669; KPK 1169 §2)¹⁷².

W latach komunistycznych, jak zaznacza ks. Roman Kotlimowski, błogosławieństwa wśród wiernych były bardzo znane. Wierni przyjeżdżali z różnych okolic lub przekazywali przedmioty do poświęcenia przez sąsiadów i przyjaciół (np. sól czy wodę wierni poświęcili tylko na Wielkanoc, dzisiaj święci się także w każdy I czwartek miesiąca; na św. Błażeja poświęcono nie tylko świece, ale i cukier w kawałkach, który bronił od chorób gardła). Rytuał zazwyczaj odbywał się po Mszy św., kiedy kapłan odmawiał właściwą modlitwę i kropił wodą święconą¹⁷³.

Nowością wśród formuł błogosławieństw sprawowanych na Grodzieńszczyźnie, jak stwierdza rozmówca, są natomiast błogosławieństwa sprawowane w kręgu rodzinnym przez ludzi świeckich, za zgodą biskupa diecezjalnego (por. KL 79). Do takich błogosławieństw zaliczamy: błogosławieństwo opłatka na stół wigilijny i posiłku wielkanocnego, których dokonuje najstarsza osoba w rodzinie, ojciec, matka, dziadkowie, katecheta, nauczyciel lub opiekun, oraz błogosławieństwo ziarna siewnego, ziół, wieńców żniwnych i innych (por. SAB 569). Takie kultyczne formy zazwyczaj są powiązane ze wspomnieniem rocznym życia w rodzinie; w ich trakcie odczytuje się Pismo Święte, nieraz sprawuje liturgię godzin, która jest chrześcijańską modlitwą Kościoła w rodzinie lub w małej grupie wiernych. W takich sytuacjach odpowiedzialni za liturgię powinni wcześniej przygotować oficjalne teksty błogosławieństwa (np. wieczorne błogosławieństwo dzieci przez rodziców, dzieci przygotowujących się do I Komunii św., sakramentu bierzmowania lub małżeństwa oraz opuszczających dom rodzinny przed podjęciem nauki, pracy, służby wojskowej, wyjazdem za granicę, błogosławieństwa chorego w rodzinie, pielgrzymów przed i po podróży i w innych sytuacjach). Błogosławieństwa takie dotyczą również budynków i wielorakiej działalności chrześcijańskiej, a także sprzętów liturgicznych, przedmiotów kultu publicznego i innych.

Gdy szafarzem jest osoba duchowna, to swoją posługę sprawuje w odpowiednim stroju liturgicznym (komży lub albie oraz stule), będąc w kościele lub w innym odpowiednim miejscu, zachowując przy tym przepisy liturgiczne. Jeśli chodzi o teksty

---

¹⁷² Por. SMMPW nr 677; por. S. CZERWIK, *Odnova liturgii błogosławieństw*, s. 82-83; M. PISARZAK, *Zmiana pojęć w liturgii błogosławieństw*, RBL 32 (1979), s. 221.

¹⁷³ Por. KOTLIMOWSKI.

dla szafarzy takiego błogosławieństwa, Kościół na Grodzieńszczyźnie zazwyczaj nakazuje korzystać z zatwierdzonych tekstów błogosławieństwa i agendy liturgicznej¹⁷⁴. W wywiadzie ks. Kotlimowski dodaje, że w antyreligijnych latach błogosławienie przez ludzi świeckich było bardzo rozpowszechnione, zaś formułą modlitwy przy błogosławieństwie dzieci był zawsze pacierz (np. *Ojcze nasz*, *Zdrowaś Maryjo* oraz inne modlitwy)¹⁷⁵.

Konstytucja *Lumen gentium* skierowała uwagę również na istotę konsekracji dziewic i kobiet oraz ich powołanie do życia w celibacie i praktykę rad ewangelicznych (por. KK 44). Ten szczególny dar otrzymany od Boga przez powołanych, którzy potwierdzają swój wybór wolną wolą, prowadzi ich do zgromadzeń zakonnych, stowarzyszeń i instytutów życia konsekrowanego lub podejmowania życia pustelniczego (por. KPK 573-603)¹⁷⁶.

Konsekracja we wspólnotach zakonnych podtrzymuje wiele tradycji i rozszerza sposoby współpracy w duszpasterstwie. Sama konsekracja dziewic oraz śluby zakonne stanowią zaślubiny ze Zbawicielem dla służby Bogu i Kościołowi (por. DZ 5; KK 44; KKK 923; KPK 573). Taka uroczysta celebrowana liturgia odbywa się zazwyczaj w kościele parafialnym, zaś uczestniczą w niej: rodzina, krewni wraz ze wszystkimi siostrami zakonnymi pochodzącymi z tej parafii, goście oraz wierni z parafii (por. KL 80; KPK 603)¹⁷⁷.

Rozmówczyni, s. Bronisława Żukiel, wskazuje na zadanie proboszcza zachęcania parafian do udziału w takiej uroczystości, informowania o niej podczas ogłoszeń oraz przygotowywania do niej swojej parafii (por. FC 74). Natomiast wyjątkowym rocznym spotkaniem osób konsekrowanych w diecezji jest święto Ofiarowania Pańskiego (2 lutego), kiedy to uczestnicy (siostry i ojcowie zakonnicy) gromadzą się w pierwszym kościele diecezji (katedra) na wspólnej Eucharystii, podczas której odnawiają swoje śluby zakonne wobec biskupa diecezjalnego (por. KL 80). Święto to swoje jako Światowy

---

¹⁷⁴ *Літургічная аге́нда*, Мінск 2010; *Agenda liturgiczna*, red. H. Sobeczko, Opole 1985; *Nabożeństwa, modlitwy, błogosławieństwa*, (Agenda parafialna), red. M. Maciejewski, Ząbki 2007; *Agenda liturgiczna*, red. J. Paliński, Katowice 2005; *Agenda liturgiczna diecezji wrocławskiej*, red. K. Konecki, Wrocław 2011.

¹⁷⁵ Por. KOTLIMOWSKI.

¹⁷⁶ Por. JAN PAWEŁ II, *Adhortacja apostolska „Redemptoris donum” o konsekracji zakonnej w świetle tajemnicy odkupienia* (25 III 1984), nr 7; por. TENŻE, *Adhortacja apostolska „Vita consecrata”* (25 III 1996), nr 30; por. *Konsekracja*, w: *Słownik nauki religii*, red. J. Szpet, Poznań 1994, s. 137; por. J. KICIŃSKI, *Powołanie – konsekracja – misja*, Wrocław 2009, nr 69, s. 92-93; por. B. NADOLSKI, *Sakramenty, sakramentalia, błogosławieństwa*, s. 322.

¹⁷⁷ Por. EPISKOPAT BIAŁORUSI, *List pasterski KKBB „Powszechne powołanie do świętości”* (styczeń 2007).

Dzień Życia Konsekrowanego funkcjonuje od 1997 r., kiedy zostało ustanowione przez papieża Jana Pawła II. Uroczystość ta jest okazją do głębszej refleksji całego Kościoła nad darem życia poświęconego Bogu i ludziom (por. VC 1). Możliwość zebrania oraz formowania i uświęcenia osób konsekrowanych stanowią także dni skupienia, prowadzone przez wyznaczonego kapelana¹⁷⁸.

W wywiadzie s. Żukiel dodaje także, że w latach sowieckich panowały zupełnie inne stosunki i możliwości odnośnie do wypełniania obowiązków przez osoby konsekrowane, a szczególnie przez siostry zakonne. Jednak powołania cały czas się pojawiały. Kandydatki odbywały formację nie tylko na Litwie (w Wilnie), lecz nieraz i w tajnych miejscowych warunkach, gdzie tymczasowo studiowały i pracowały. Na naukę do Wilna jeździły raz w tygodniu lub co dwa tygodnie pociągiem, w zależności od warunków. Pracowały w różnych miejscach: w hotelach, szkołach, pralniach, fabryce obuwia i innych miejscach, wykonując przy tym różne zadania, np. myjąc podłogi. W miejscach takich pracowały tylko te siostry, które zdejmowały swoje habity (np. nazaretanki, eucharystki) lub siostry skrytki (np. niepokalanki). Kandydatkom do zgromadzenia i siostrom zakonnym w latach komunizmu przełożeni proponowali wyjazd do Polski; jeżeli odmawiały, to miały utrudniony kontakt z domem generalnym. Śluby czasowe siostry składały nieraz w konfesjonale lub jeździły do Wilna i Polski. Śluby wieczyste odbywały się tylko w Polsce. Siostry zakonne zajmowały się pracą przy parafiach, prowadząc katechezę dzieci przygotowujących się do I Komunii św. lub dzieła charytatywne, ale tylko tam, gdzie byli księża. Wiele spraw parafialnych i duszpasterskich załatwiano zazwyczaj na imieninowych spotkaniach kapłańskich¹⁷⁹.

Do grupy pozasakramentalnych środków ustanowionych przez Kościół, zalicza się również egzorcyzmy (por. KKK 1673). Kościół wznosi w nich modlitwę do Ojca przez Jezusa Chrystusa w Duchu Świętym, aby strzegł serca i dusze wiernych oraz przedmioty od napaści szatana (por. KDK 13; KKK 1673)¹⁸⁰.

W społeczności zauważa się, że człowiek niekiedy nie potrafi właściwie korzystać z otrzymanej Bożej wolności, lecz w swoim życiu w sposób gorszący posługuje się stworzonymi rzeczami, a także świadomie zwraca się ku złu. Dlatego w określonych okolicznościach konieczna jest interwencja Kościoła w postaci celebracji egzorcyzmów, które można podzielić na proste, gdzie np. sam celebrans dokonuje go podczas chrztu św.

---

¹⁷⁸ Por. ŻUKIEL.

¹⁷⁹ Por. TAMŻE.

¹⁸⁰ Por. K. MATWIEJUK, *Recepcja odnowy liturgicznej Soboru Watykańskiego II w diecezji siedleckiej*, s. 320; por. B. NADOLSKI, *Sakramenty, sakramentalia, błogosławieństwa*, s. 360-364.

oraz egzorcyzmy uroczyste, którym przewodniczy tylko skierowany i pobłogosławiony przez biskupa prezbiter jako diecezjalny egzorcysta (por. Mt 10, 8; SAB 570; KPK 1172). Celem egzorcyzmów jest wypędzenie złego ducha i uwolnienie człowieka od demonicznego wpływu¹⁸¹. W latach komunizmu, jak wspomina ks. Pawlukiewicz, do przeprowadzenia egzorcyzmu wielkiego była wyznaczona osoba duchowna (kapłan), lecz fakt ten, a także sama celebracja, pozostawała tajemnicą¹⁸².

7.3. Pogrzeb chrześcijański w społeczności Kościoła

Soborowa odnowa objęła także pogrzeb chrześcijański, który objawia łączność wierzących ze zmarłymi oraz pobudza wiernych do uczestnictwa w życiu Kościoła i przygotowania się do wieczności. Pogrzeb w Kościele należy do sakramentaliów i jest obrzędem liturgicznym, w którym wyraża się paschalny charakter śmierci chrześcijanina (por. KL 81-82; KKK 1684)¹⁸³. Liturgia ta przypomina, że chrześcijanin razem z Chrystusem po śmierci otrzymuje nowe życie w królestwie Bożym oraz uczestniczy w paschalnym misterium (por. KL 81; KKK 1681)¹⁸⁴. Śmierć ludzka jest także potwierdzeniem, że człowiek przygotowuje się do życia wiecznego na przestrzeni całego życia ziemskiego (por. KKK 1682). Kościół, korzystając z łask Bożych, towarzyszy człowiekowi od samego początku (od narodzin) aż do końca jego ziemskiej pielgrzymki, aby oddać jego duszę w ręce Ojca Niebieskiego (por. 1 Kor 15, 42-44; KK 48; KKK 1683)¹⁸⁵.

Pogrzeb chrześcijański jest mocno zakorzeniony w tradycji oraz praktyce i zazwyczaj odbywa się wśród parafialnej wspólnoty pod przewodnictwem kapłana (por. KKK 1684). Kościół, przez sprawowanie Mszy św. za zmarłego, ofiaruje Ojcu, w Chrystusie, dziecko Boże, a jego ciało składa z nadzieją w ziemi. Jednocześnie przygotowuje swoje dzieci do wejścia do społeczności świętych w niebie. Przez modlitwy, ofiary, odpusty i posty Kościół pragnie wyprosić u Boga pomoc zmarłym,

---

¹⁸¹ Por. SMMPW nr 678-680; por. M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, s. 507-508.

¹⁸² Por. PAWLUKIEWICZ.

¹⁸³ Por. A. HANICH, *Paschalny charakter śmierci chrześcijańskiej*, RBL 33 (1980), s. 163-167; por. J. MIAZEK, *Teologia nowych obrzędów pogrzebu*, AK 95 (1980), s. 187-190; por. M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, s. 511-513.

¹⁸⁴ Por. B. MARGAŃSKI, *Podstawy teologiczne odnowionego rytuału pogrzebowego*, RBL 27 (1974), nr 1-2, s. 6-14; por. SMMPW nr 682.

¹⁸⁵ MRP, *Pierwsza prefacja o zmarłych*, s. 103*.

okazując przy tym szacunek ich ciału jako świątyni Ducha Świętego, a krewnym zmarłego zanoszą pociechę płynącą z nadziei życia wiecznego (por. DPLL 251)¹⁸⁶.

Sprawując to ostatnie pożegnanie zmarłego, jak zaznacza ks. Tadeusz Krisztopik, prawo kościelne nakazuje szafarzom, aby wierni zmarli byli pochowani według przepisów prawnych i liturgicznych zawartych w rytuale *Obrzędy pogrzebu dostosowane do zwyczajów diecezji polskich* oraz *Парадак пахавання* dostosowanych do zwyczajów diecezji na Białorusi (por. OPg 1-3; KK 50; KKK 1684; KPK 1176§ 1-2)¹⁸⁷.

7.3.1. Przygotowanie i celebrowanie liturgii pogrzebowej

Od pierwszej chwili życia ludzkiego Kościół stara się opiekować człowiekiem i nie opuszcza go aż do śmierci. Natomiast wyrazem macierzyńskiego zatroskania jest chwila, kiedy Kościół uroczyście oddaje szacunek zmarłemu poprzez złożenie go do grobu, a poprzez modlitwy woła do Boga o jego zbawienie. Dokonując reformy liturgii pogrzebowej, konstytucja *Sacrosanctum Concilium* zachęca do zachowania miejscowych zwyczajów i pogłębienia symboliki (por. KL 81-82; OPg 2-4)¹⁸⁸.

W wywiadzie z ks. Janem Rejszelem na temat liturgii pogrzebowej padają słowa, że przygotowaniem do tej celebrowania zazwyczaj zajmują się krewni, bliscy, sąsiedzi, koledzy zmarłego oraz duszpasterze. Wykonując to odpowiedzialnie, mają uwzględnić także życie zmarłego i okoliczności jego śmierci w przekazanej katechezie dla wiernych. Informacja taka ma być przed dniem pogrzebu zebrana przez szafarza lub przekazana do kancelarii parafialnej. Trwając w ostatnich chwilach ze zmarłym, duszpasterze oraz krewni mają zachęcać wszystkich bliskich zmarłego do udziału we wspólnej Eucharystii i do przyjęcia innych sakramentów (spowiedź i Komunia św.) w intencji zbawienia jego duszy (np. w pogrzebach księży mają brać udział wszyscy kapłani z całej diecezji i wierni z parafii, a w pogrzebach wiernych: bliscy, krewni, dzieci, młodzież, przyjaciele, znajomi). Taka solidarność świadczy o dobrym rodzinnym wychowaniu oraz miłości i

¹⁸⁶ SMMPW nr 683; por. MRP, *Wyznanie wiary nicejsko-konstantynopolijskie*, s. 13*-14*.

¹⁸⁷ Pogrzebowy rytuał *Парадак пахавання* został przetłumaczony na język białoruski z *Rituale Romanum* przez Mińsko-Mohylewską Metropolitalną Komisję Liturgiczną oraz dostosowany do miejscowych warunków i tradycji. Rytuał ten został zatwierdzony KKB na XXXIV Sesji Plenarnej (21 IX 2007), a już 14 maja 2008 r. tekst ten zatwierdziła Kongregacja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów (Prot. 1221/07/L). W przeszłości szafarze Kościoła na Białorusi (szczególnie w części wschodniej) posługiwali się rytuałem roboczym *Абрады пахавання* z 1996 r., który na język białoruski przetłumaczył ks. Władysław Zawalniuk. *Obrzędy pogrzebu dostosowane do zwyczajów diecezji polskich* (31 V 1976); „*Парадак пахавання*” *дастасаваны для дыяцэзііна Беларусі*, Мінск 2008; por. KRYSZTOPIK.

¹⁸⁸ Por. J. KOPEĆ, *Reforma liturgii pogrzebu dorosłych*, CT 37 (1967), z. 4, s. 182-183; por. W. NOWAK, *Obrzędy pogrzebu rytuału rzymskiego dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, HD 47 (1978), s. 307-308; por. A. DERDAU, *Kolor czarny, fioletowy czy też inny?*, RBL 21 (1968), s. 308.

dobroci zmarłego do ludzi na przestrzeni całego jego ziemskiego życia. Trwając na takiej liturgii, obecni mają nie tylko potwierdzić swoją obecność, lecz uczestniczyć w niej czynnie, wyrażając smutek po utracie ukochanej osoby, ale także nadzieję na życie wieczne¹⁸⁹.

Nowością w liturgii pogrzebowej dla wiernych archidiecezji wileńskiej, był po 1972 r. podział obrzędów pogrzebu na trzy części: procesja z miejsca żałoby do kościoła, stacja w kościele oraz procesja z kościoła na cmentarz (por. OPg 4-9; KKK 1686; KPK 1183§2). Podział taki ustanowił Kościół nie tylko dla dorosłych zmarłych, ale i dla dzieci¹⁹⁰.

Zgodnie z lokalnymi zwyczajami w diecezji grodzieńskiej pierwszą część liturgii pogrzebowej rozpoczyna sam szafarz (duchowny) lub grupa starszych osób (w liczbie od dwóch do trzech tzw. śpiewaki), wyprowadzając procesyjnie ciało zmarłego z domu lub z domu pogrzebowego (tzw. dom skorbi). Procesja ta jest symbolem paschalnego wymiaru życia chrześcijańskiego i wyraża dążenie do niebieskiej Ojczyzny. Jest także symbolem ostatniej paschy chrześcijanina, która dokonuje się w śmierci (por. OPg 18; OWMR 379)¹⁹¹.

W swoim wywiadzie ks. Rejszel daje duszpasterzom pewne wskazówki mające pomóc w zachowywaniu porządku. Zwraca uwagę, aby na przedzie procesji niesiono krzyż, a za nim szły osoby z kwiatami i wieńcami oraz kapłan w szatach liturgicznych (w komży i fioletowej stule) (por. OPg 41). Za przewodniczącym jest niesiona lub wieziona trumna, za którą podąża rodzina zmarłego i inni uczestnicy pogrzebu (por. OPg 49). Przy pierwszej stacji uczestnicy pogrzebu oraz sąsiedzi udają się do najbliższego krzyża, gdzie w imieniu zmarłego przepraszają wszystkich za uczynione zło i proszą o modlitwę za zbawienie jego duszy. Po skończonym przemówieniu zazwyczaj pewna część uczestników konduktu pogrzebowego wraca do swoich domów, a pozostali udają się do kościoła na wspólną Eucharystię.

W trakcie procesji do kościoła duchowni lub inne osoby prowadzą modlitwy i śpiewy (np. różaniec, *Litanię loretańską*, *Anioł Pański*, *Koronkę do Bożego Miłosierdzia*, Psalm 51 „Zmiłuj się nade mną Boże” z antyfoną „Wieczny odpoczynek”,

---

¹⁸⁹ Por. REJSZEL.

¹⁹⁰ Por. R. MICHAŁEK, *Nowe obrzędy pogrzebu i związane z nimi problemy prawno-liturgiczne*, RBL 27 (1974), nr 1-2, s. 14-29; por. B. NADOLSKI, *Liturgia pogrzebu*, LL, s. 798-799; por. S. SZAMOTA, *Odnowiony ryt chrześcijańskiego pogrzebu*, RBL 25 (1972), nr 4-5, s. 249-252.

¹⁹¹ Por. G. KUCZA, *Elementy nauki o zmartwychwstaniu człowieka w posoborowej liturgii kościoła*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 33 (2000), s. 170.

gdzie po każdej zwrotce wierni śpiewają „Dobry Jezu, a nasz Panie”) lub panuje ogólna cisza jako modlitewne skupienie (por. OPg 12. 4*). Zbliżając się do kościoła, szczególnie w wiejskich parafiach, procesję zazwyczaj wita dźwięk jednego dzwonu. Punktem kulminacyjnym w całej liturgii pogrzebowej powinna być zawsze Msza św. (por. OPg 10; OWMR 380; KKK 1689).

Druga część liturgii pogrzebowej rozpoczyna się od stacji w kościele. Trumnę wnosi się do kościoła i umieszcza w pobliżu ołtarza, gdzie obok ustawia się paschał jako symbol Chrystusa Zmartwychwstałego, przypominając tym samym wszystkim uczestniczącym, że całe życie chrześcijańskie ma wymiar paschalny, jest przechodzeniem ze śmierci do życia. Miejscem liturgii pogrzebowej jest zazwyczaj własny kościół parafialny zmarłego, ale można wybrać inny kościół, lecz za zgodą proboszcza bądź rektora tej świątyni (por. KPK 1177).

W trzeciej stacji najważniejszym punktem jest miejsce pochówku, czyli cmentarz. Kościół nakazuje zachowywanie przepisów liturgicznych i kościelnych, podobnie jak w przypadku liturgii w intencji zmarłego (por. KPK 1180). Po zakończonych obrzędach duszpasterze powinni odnotować ten fakt w księdze zmarłych, zgodnie z postanowieniami prawa partykularnego (por. KPK 1180)¹⁹².

Wspominając czasy komunistyczne, w swojej wypowiedzi ks. Rejszel podkreśla, że pogrzebem zajmowała się zawsze rodzina zmarłego. Początkowo przedstawiciele udawali się do księdza swej parafii, a jeżeli nie mieli swego pasterza, to do sąsiedniej, aby odprawił Mszę św. w intencji zmarłego. W tamtym czasie pogrzeb odbywał się zawsze tylko w zwykłe dni tygodnia (w niedziele wierni często byli kontrolowani i inwigilowani). Nie bacząc na trudne warunki religijne, wszyscy wierni (także urzędnicy) prosili o pochówek swych krewnych lub rodziców w Kościele katolickim. Warto także podkreślić, że ciało zmarłego przebywało w domu zazwyczaj trzy dni. W tym czasie na modlitwie gromadzili się nie tylko krewni, ale także sąsiedzi i przyjaciele. Wieczorem i rano modlitwami i śpiewem kierowali „śpiewaki”. W tych czasach, jak wspomina ks. Rejszel, za modlitwę i śpiew nie otrzymywali oni pieniędzy, lecz częstowano ich kolacją.

Wychodząc procesyjnie z domu uczestnicy pogrzebu szli najpierw do krzyża, gdzie ktoś z rodziny w imieniu zmarłego wypowiadał słowa pożegnania z rodziną, sąsiadami, z miejscem jego pracy (gospodarstwem, polem), a także prosił o wybaczenie mu wszystkiego, czym mógłby kogoś obrazić, zgorszyć lub skrzywdzić. Niezależnie od

---

¹⁹² Por. REJSZEL.

tego, w kościele przed Mszą św. pogrzebową, duchowny na przemian z organistą (jeżeli był) zawsze śpiewali „egzekwie”, podobnie jak w trzydziesty dzień i w pierwszą rocznicę śmierci. Natomiast siódmy dzień w tradycji lokalnej był słabo znany. Trzecia stacja na cmentarzu odbywała się już bez udziału kapłana, a obrzędowi przewodniczyli śpiewacy, którzy prowadzili modlitwy, śpiewali i dokonywali poświęcenia grobu zmarłego¹⁹³. Tak przebiegał obrzęd aż do rozpadu Związku Sowieckiego.

Poza opisanymi wyżej obrzędami i im towarzyszącymi lokalnymi zwyczajami miały miejsce także inne sytuacje związane z pogrzebem, które wymagały od duszpasterzy szczególnego zaangażowania. Przeprowadzone w kontekście pogrzebu zmiany wiązały się także ze złagodzeniem dyscypliny związanej z jego odmową¹⁹⁴. Odmowa katolickiego pochówku dotyczy jawnych grzeszników, heretyków i apostatów (por. SAB 580; KPK 1184). Ponadto posiada ona wymiar wychowawczy. Wiele w tej sytuacji zależy od proboszcza, ponieważ zna on najlepiej miejscową sytuację.

W swojej wypowiedzi ks. Rejszel zaznacza, że w latach poprzedzających rozpad Związku Radzieckiego duszpasterze nigdy nie przyjmowali do kościoła zmarłego (i nie sprawowali Mszy św. za niego), jeżeli nie zmarł śmiercią naturalną lub nie korzystał z sakramentu spowiedzi i żył w ciężkich grzechach (np. bez sakramentalnego związku małżeńskiego). Zmarłych takich nie grzebano na cmentarzu, lecz na obrzeżach¹⁹⁵.

7.3.2. Cmentarz i pamięć o zmarłych

Jednym z ważniejszych miejsc w parafii jest cmentarz¹⁹⁶. W tym miejscu wierni grzebią swoich zmarłych krewnych (katolików i prawosławnych) oraz odbywają się tu publiczne zgromadzenia w celu celebrowania liturgii pogrzebowej i prywatnych modlitw w intencji zmarłych¹⁹⁷. W udzielonym wywiadzie ks. Rejszel przypomina proboszczom, że to święte miejsce ma być zawsze otaczane należnym szacunkiem przez duszpasterzy i wiernych, a na grobach zmarłych powinny być umieszczone symbole i napisy wyrażające wiarę w zmartwychwstanie i życie wieczne (por. OPg 18*).

Po zakończeniu obrzędów pogrzebowych trzeciej stacji (na cmentarzu) wierni starają się przedłużyć pamięć o zmarłym przez pewne praktyki, tradycję oraz modlitwę za

---

¹⁹³ Por. TAMŻE.

¹⁹⁴ Por. R. MICHAŁEK, *Nowe obrzędy pogrzebu i związane z nimi problemy prawno-liturgiczne*, RBL 27 (1974), s. 19-20.

¹⁹⁵ Por. REJSZEL.

¹⁹⁶ S. HARTLIEB, *Nowe obrzędy pogrzebowe a zwyczaje polskie*, RBL 27 (1974), s. 55.

¹⁹⁷ Por. B. NADOLSKI, *Cmentarz*, LL, s. 263-265.

zmarłego. Wyrazem tego wśród wiernych jest uczta pogrzebowa, tzw. stypa. Zazwyczaj krewni organizują ją w dzień pogrzebu lub nazajutrz i zapraszają na nią rodzinę, przybyłych na pogrzeb krewnych, sąsiadów oraz modlących się przy trumnie zmarłego przed pogrzebem. Wśród wiernych uważano, że zorganizowanie takiego poczęstunku jest dla zmarłego niczym jałmużna, która będzie pomocą w szybszym otrzymaniu zbawienia. Taka żałobna uczta rozpoczyna się i kończy modlitwą, a także wspomnieniem o dobrych chwilach życia zmarłego (por. SAB 590). Po zakończeniu stypy zaproszeni goście podchodzą do pograżonych w żałobie z pociechą oraz składają dobrowolne ofiary na Mszę św. w intencji zmarłego. W taki sam sposób gromadzono się w trzydziesty dzień i w rocznicę śmierci. Ponadto dowodem pamięci o zmarłym jest noszenie rodzinnej żałoby (na przestrzeni miesiąca lub roku). Wierni w tym okresie (zwłaszcza kobiety) ubierają się w czarny lub ciemny strój oraz zaznaczają to czarną wstęgą na rękawie lub kokardką. Obecnie jednak wśród wiernych bardziej podkreśla się wewnętrzny charakter żałoby niż manifestowanie jej na zewnątrz¹⁹⁸.

Ks. Jan Rejszel podkreśla, że aktualnie Kościół katolicki bardzo akcentuje znaczenie Mszy pogrzebowej za zmarłego oraz Mszy św. w pierwszą rocznicę śmierci (por. SAB 585; KKK 1689). Zazwyczaj na Mszę św. rocznicową rodzina zaprasza krewnych, sąsiadów oraz znajomych, którzy po jej zakończeniu udają się na cmentarz i wspólną stypę. Szczególnie w parafiach wiejskich Msza taka celebrowana jest przeważnie z „egzekwiami”, a uczestnicy przystępują do sakramentów (spowiedź i Komunia św.). Na cmentarzu wierni również odmawiają modlitwy w intencji zbawienia zmarłego (rózaniec, *Litania loretańska*, *Koronka do Bożego Miłosierdzia* i inne). W tradycji wiernych tego Kościoła również przyjmuje się, że rodzina w rocznicę śmierci powinna postarać się o ustawienie pomnika na grobie swojego zmarłego, jeżeli pozwalają na to środki finansowe.

W wywiadzie ks. Rejszel dodaje, że wśród wiernych Kościoła diecezji grodzieńskiej zakorzeniła się pewna tradycja celebrowania Eucharystii za zmarłego, mianowicie pochówek odbywał się na trzeci dzień po śmierci, a następnie gromadzono się na modlitwę siódmego i trzydziestego dnia. Te dni posiadają pewną symbolikę. Wierni uważali, że trzeci dzień budzi wspomnienie o zmartwychwstaniu Pana Jezusa, siódmy zwiastuje wieczny odpoczynek, zaś trzydziesty przypomina żałobę ludu izraelskiego po śmierci Mojżesza i Aarona. Nowy *Mszał rzymski* nie zawiera jednak

---

¹⁹⁸ Por. REJSZEL.

takich formularzy (por. SAB 585). Obserwując formy modlitwy za zmarłych można wywnioskować, że zachowywana przez wiernych tradycja wyrażająca miłość wobec zmarłych, jest mocno zakorzeniona w świadomości chrześcijan. Ponadto wierni dbają o pamięć o zmarłych, kiedy proszą o sprawowanie Najświętszej Ofiary w inne dni miesiąca (np. data śmierci, urodzenia, imieniny i inne) lub o Mszę św. gregoriańską (por. DPLL 255; SAB 586)¹⁹⁹.

Ks. Jan sugeruje także, że pomocą w okazywaniu modlitewnej pamięci o zmarłych przodkach jest wskazywanie przez Kościół szczególnych dni w roku liturgicznym – przede wszystkim jest to wspomnienie Wszystkich Wiernych Zmarłych, tzw. Dzień Zaduszny (2 listopada). W dzień ten (i poprzedzającą go uroczystość Wszystkich Świętych) wierni, udając się na cmentarz, biorą udział w procesji żałobnej, gdzie modlą się za zmarłych podczas pięciu stacji na cmentarzu i w kościele²⁰⁰. Również w okresie od 1 do 8 listopada wierni mogą skorzystać z możliwości uzyskania odpustu zupełnego, który mogą ofiarować za swoich zmarłych. Warunkami otrzymania takiej łaski są: stan łaski uświęcającej, przyjęcie Komunii św., *Modlitwa Pańska* i *Wierzę w Boga* oraz modlitwa w intencjach Ojca Świętego, a także pobożne nawiedzenie cmentarza i modlitwa za zmarłych. Odpust cząstkowy za nawiedzenie cmentarza i modlitwy za zmarłych otrzymywany jest w inne dni roku (por. DPLL 260).

W wywiadzie ks. Rejszel wspomina także, że jedną z aktualnych tradycji wspólnych modlitw w intencji zmarłych na Grodzieńszczyźnie są tzw. wypominki, wymienianki lub zdrowaśki, kiedy to w dniach od 1 do 8 listopada kapłan przed Mszą św. wyczytuje zapisane przez krewnych imiona i nazwiska zmarłych oraz łączy je z modlitwą różańcową, *Koronką do Bożego Miłosierdzia* czy śpiewem jutrzni lub nieszporów za zmarłych²⁰¹.

7.4. Koronacje obrazów NMP

Aktualizując paschalne misterium Chrystusa poprzez celebracje i praktyki pozasakramentalne Kościół stopniowo prowadzi wiernych do celu, którym jest pełne zjednoczenie z Bogiem i zbawienie. Pomocą w realizacji tego zadania służą różne formy

---

¹⁹⁹ Msza św. gregoriańska, sprawowana przez kolejnych trzydzieści dni za jedną zmarłą osobę, w tradycji wiernych Kościoła grodzieńskiego znana była od dawna, lecz zamawiano ją tylko w Białymstoku lub w Wilnie, gdyż na rodzimych terenach nie było wystarczającej liczby księży. Por. TAMŻE.

²⁰⁰ JIAM, c. 470-477; ALDO, s. 196-208.

²⁰¹ Por. REJSZEL.

pobożności ludowej, m.in.: nawiedzanie sanktuariów, procesje i inne (por. KKK 1674). Są to różnego rodzaju manifestacje kultyczne (prywatne lub wspólnotowe), które zostają wyrażone nie na sposób liturgii, ale w formach wywodzących się z ducha i kultury poszczególnych narodów czy społeczności (por. DPLL 9). Szczególną popularnością cieszą się pielgrzymki, które najczęściej są związane z czcią oddawaną Najświętszej Marii Pannie (por. KPK 1230)²⁰².

Wierni pielgrzymują w różnych celach, wyrażając tym samym dziękczynienie, błaganie lub uwielbienie. Te uczucia znajdują swoje spełnienie i szczyt w sanktuariach oraz w miejscach związanych ze szczególnym doświadczeniem Boga (por. DPLL 279). Te formy religijności mają także charakter pokutny, ponieważ umożliwiają uświadomienie sobie własnego grzechu oraz rozerwanie jego więzów i osiągnięcie wewnętrznej wolności (por. DPLL 286). Czas przeznaczony na pielgrzymowanie daje szansę oderwania uczestnika od monotonii codziennego życia i ukierunkowanie go wyłącznie na Boga w celu ożywienia życia duchowego (por. KK 48; KKK 1674; KPK 1230). Poniesiony trud może stanowić zadośćuczynienie za popełnione grzechy, a także łączyć się z otrzymaniem odpustu zupełnego (por. DPLL 286; KPK 992). W czasie takiego pielgrzymowania (np. pieszo, rowerem, autobusem, samolotem), uczestnicy ofiarują swoje intencje poprzez uwielbienie Boga, dziękczynienie za otrzymane dobra, składanie ślubów oraz ich wypełnianie. Oprócz religijnego i pokutnego charakteru, podróż taka posiada również kultyczny wymiar, który przejawia się w aktach liturgicznych (np. udział we Mszy św., przyjęcie sakramentów, słuchanie słowa Bożego, konferencji i katechizmowych kazań, śpiew i inne) oraz w wielu tradycyjnych formach pobożności ludowej (por. DPLL 286-287). Jednakże naturalnym zadaniem każdej pielgrzymki powinno być zwiastowanie Ewangelii i wyznawanie wiary w Boga, czyli apostołstwo (por. DA 14)²⁰³.

W swoim wywiadzie ks. Rudziewicz podkreśla, że w całym Kościele powszechnym szczególne miejsce uświęcenia człowieka tradycja przypisuje sanktuariom (zwłaszcza maryjnym), w których uroczyście i licznie udziela się sakramentu pojednania (por. DPLL 279). Najczęstszym miejscem pielgrzymowania na Grodzieńszczyźnie są sanktuaria Matki Bożej Królowej Naszych Rodzin w Trokielach oraz mniejsze:

---

²⁰² Por. PAWEŁ VI, *List do rektorów sanktuariów maryjnych (1 V 1971)*, WAW 62 (1972), s. 1-4; por. J. ABLEWICZ, *Pielgrzymka jako znak święty*, TST 9 (1983), s. 21-22; Cz. KRAKOWIAK, *Sanktuaria i pielgrzymki*, Lublin 2016.

²⁰³ Por. IDG, s. 22-23; por. JAN PAWEŁ II, *Bulla ogłaszająca Wielki Jubileusz Roku 2000 Incarnationis Mysterium*, nr 7-10.

Pocieszycielki Strapionych w Borunach, Matki Bożej Cierpliwie Słuchającej na Wzgórzu Nadziei w Kopciówce, Matki Bożej św. Szkaplerza w Gudogaju, Matki Bożej Kongregackiej w Grodnie i Matki Bożej Fatimskiej w Szczuczynie. Wierni pielgrzymują także do sanktuariów związanych z pobożnością pasyjną: Pana Jezusa Frasobliwego w Rosi i sanktuarium Błogosławionych Męczennic ss. Nazaretanek w Nowogródku²⁰⁴. Ks. Rudziewicz zaznacza, że grodzieńskie sanktuaria odwiedzają nie tylko pielgrzymi z diecezji (dzieci, młodzież, służba liturgiczna, rodziny, ojcowie, matki, nauczyciele, lekarze, członkowie różnych grup i wspólnot), lecz i z całej Białorusi oraz z innych państw. Kustosze tych sanktuariów organizują doroczne ogólnodiecezjalne spotkania pod przewodnictwem biskupa, aby w tych świętych miejscach odbyć owocne modlitewne przygotowania, podzielić się problemami i nowymi inicjatywami i omówić aktualne sprawy organizacyjne²⁰⁵.

W swoim wywiadzie ks. Pawlukiewicz wspomina, że w okresie komunizmu wierni także nawiedzali sanktuaria, których jednak nie było zbyt wiele, m.in.: Matki Bożej Ostrobramskiej w Wilnie (udawano się tam pieszo lub pociągiem); Matki Bożej Częstochowskiej oraz (od 1980 r.) Matki Bożej Trokielskiej (koło Lidy) i Krzyża Świętego w Ćwiermach (koło Lidy). Zmierzając do tych miejsc pielgrzymi wychwalali Boga oraz Jego Matkę różnymi modlitwami (zwłaszcza różańcem oraz litaniami) i śpiewali tradycyjne religijne pieśni²⁰⁶.

Jeszcze inną praktyką ludu chrześcijańskiego, dzięki której umacnia się wiara i przez którą świadczy się o Chrystusie, jest chrześcijańskie pozdrowienie, jak stwierdza ks. Rudziewicz. Pozdrowienie takie dla chrześcijanina jest pewnym znakiem oraz świadectwem wiary w Jezusa Chrystusa. Wierni na Grodzieńszczyźnie, gdzie jeszcze mocno jest zakorzeniona wiara i tradycja polska w Kościele, od lat II wojny światowej wypowiadają tradycyjne pozdrowienie chrześcijańskie: „Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus”, natomiast nowszą, dodatkową formę „Szczęść Boże” (w języku białoruskim „Хвала Хрысту” lub w rosyjskim „Слава Исусу Христу”) zaczęto używać od czasu powstania diecezji. Natomiast w okresie wielkanocnym (szczególnie w oktawie),

---

²⁰⁴ Por. RUDZIEWICZ.

²⁰⁵ Por. TAMŻE.

²⁰⁶ Proboszcz lidzkiej fary ks. Hipolit Bojaruniec postanowił wybudować kapliczkę, która została poświęcona w 1935 roku. Posiadała ona cudowny krzyż i figurę. Od tej pory, w drugi dzień Zielonych Świąt, na miejscu tym zawsze celebrowano Eucharystię, na którą przychodziło wielu pielgrzymów. To trwało przez 60 lat, dopóki władze nie postanowiły jej zburzyć. Pozostał krzyż, zabrany przez wiernych i przechowywany najpierw w domu, a później oddany do kościoła trokielskiego. W 2009 r. została wybudowana mała symboliczna kapliczka, do której powrócił cudowny krzyż. Por. RUDZIEWICZ.

wyrażając radość ze świąt Zmartwychwstania Pana, wierni nawzajem pozdrawiają się słowami „Chrystus Zmartwychwstał”. Wśród pozdrowień chrześcijańskich warto zaznaczyć także inną grupę wiernych – ministrantów, którzy między sobą witają się słowami: „Króluj nam Chryste”. Innym dawnym zwyczajem, do dzisiaj zachowywanym najczęściej przez starszych mężczyzn, jest zwyczaj zdejmowania czapki przed kościołem lub krzyżem przydrożnym. Ks. Rudziewicz zachęca wiernych do podtrzymywania, zachowywania i przekazywania tej kultury nowemu pokoleniu²⁰⁷.

Natomiast w latach sowieckich, jak zaznacza ks. Rudziewicz, wierni między sobą, a szczególnie z księdzem, najczęściej pozdrawiali się: „Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus”. Wezwanie „Szczęść Boże” było rzadko stosowane, zazwyczaj przy pracy w polu czy ogrodzie.

*****

Sakramenty i sakramentalia są znakami zbawczego działania Chrystusa i Kościoła, które zmierzają do uświęcenia człowieka, budują Mistyczne Ciało Chrystusa i wyrażają uwielbienie wobec Boga. Mają one fundamentalne znaczenie dla życia chrześcijańskiego. Dlatego też stały się centralną częścią reformy i odnowy liturgicznej realizowanej i wprowadzanej po Soborze Watykańskim II w diecezji grodzieńskiej.

Początkowo, ze względu na licznych wiernych oraz duchownych pochodzących z Polski, jak i na trudności związane z przygotowaniem, posługiwano się księgami liturgicznymi wydanymi w języku polskim i zatwierdzonymi dla diecezji polskich. W późniejszych latach systematycznie przygotowywano i wydawano księgi w języku białoruskim, które jednak nie zastąpiły całkowicie dotychczas stosowanych.

Odnowa liturgii i duszpasterstwa w odniesieniu do sakramentów inicjacji chrześcijańskiej wiązała się przede wszystkim z wprowadzeniem katechumenatu i organizacją przygotowania do przyjęcia sakramentów lub nawet wprowadzeniem katechezy przygotowującej, która do tej pory nie istniała (przed bierzmowaniem). Podejmowane działania miały na celu ukazanie wspólnotowego i eklezjalnego wymiaru chrztu, bierzmowania i Eucharystii. Sakramenty te były często sprawowane w sposób prywatny, najczęściej z udziałem jedynie najbliższej rodziny, co wpływało również na świadomość skutków danego sakramentu dla życia chrześcijańskiego.

---

²⁰⁷ Por. TAMŻE.

W zakresie sakramentów uzdrowienia chrześcijańskiego odnowa na terenie diecezji grodzieńskiej była związana z wprowadzeniem ksiąg liturgicznych, które wskazują na wewnętrzny wymiar pokuty chrześcijańskiej i nawrócenie oraz duchowe skutki sakramentu namaszczenia chorych, który wcześniej był rozumiany jako ostatecznie namaszczenie i sprawowany jedynie w domu. Trwające wiele lat przeszkody związane z celebrowaniem i przyjmowaniem tych sakramentów spowodowały duże zaniedbania w postrzeganiu ich jako znaków ustanowionych przez Chrystusa jako pomoc w osiągnięciu zbawienia na różnych etapach życia. W związku z tym wprowadzono wspólnotową celebrację sakramentu pokuty z indywidualnym rozgrzeszeniem. Na uwagę zasługują także różne formy duszpasterstwa chorych, które zostały wprowadzone (m.in. Dzień Chorego z udziałem wspólnoty parafialnej).

Odnowa sakramentów w służbie komunii wyraziła się najpierw w realizacji duszpasterstwa powołań i formacji seminaryjnej spełniającej warunki integralnego rozwoju kandydata do święceń. Z tego względu wprowadzono różne praktyki pastoralne, a także pogłębiono formację permanentną. Sakrament małżeństwa, tworzący Kościół domowy, wymagał także nowej formy przygotowania oraz mistagogii. Odnośnie do samej celebracji przypomniano o ogólnych zasadach odnowy oraz propagowano celebrację jubileuszów małżeńskich. Duszpasterstwo rodzin zostało wzmocnione przez specjalistyczne poradnie małżeńskie i wspólnoty.

Sakramentalia bardzo często traktowane były zabobonnie albo nawet magicznie, dlatego wymagana jest odnowa tych znaków wśród wiernych diecezji grodzieńskiej. Poprawne celebrowanie, z zachowaniem przede wszystkim celebracji słowa Bożego, ułatwia udział i zrozumienie duchowych skutków. Odnowa dotyczyła przede wszystkim najczęściej stosowanych błogosławieństw. Nowe powołania do życia konsekrowanego ożywiły także świadomość konsekracji zakonnej i praktykowania rad ewangelicznych. Celebracja pogrzebu miała także ukazywać łączność Kościoła pielgrzymującego z niebiańskim, a nie przerwanie więzi rodzinnych.

Podsumowując należy stwierdzić, że odnowa liturgii sakramentów i sakramentaliów na terenie diecezji grodzieńskiej przebiegała stopniowo i realizowała teologiczne oraz pastoralne założenia odnowy wyrażające się przede wszystkim w *actuosa participatio*.

ROZDZIAŁ IV

UŚWIĘCENIE CZASU I INNE FORMY KULTU CHRZESCIIJAŃSKIEGO

Istotną rolę podczas formacji chrześcijańskiej w liturgii Kościoła odgrywają elementy nadprzyrodzone. Poprzez uczestniczenie w zbawczym dziele Jezusa Chrystusa i w Jego łaskach sakramentalnych, a także poprzez praktykę wiary i adorację Boga oraz fundamenty liturgicznej formacji, dokonuje się uświęcenie człowieka (por. KL 7; KK 14)¹. Źródłem i ośrodkiem całego życia chrześcijańskiego jest przede wszystkim Eucharystia, a także sakramenty święte i przeżywanie zbawczego misterium Jezusa Chrystusa w ciągu całego roku liturgicznego, gdzie liturgia eucharystyczna jest szczytem życia chrześcijańskiego (por. KK 11; KKK 1136). Z Eucharystią związane są pozostałe celebracje liturgiczne, a szczególnie liturgia godzin i rok liturgiczny, przez co Chrystus łączy siebie z całą społecznością Kościoła (por. KL 83; KKK 1168)².

1. Liturgia godzin w życiu Kościoła grodzieńskiego

Jedną ze zreformowanych przez *Vaticanum II* form celebracji misterium Chrystusa poprzez uświęcenie czasu jest liturgia godzin. Ojcowie soborowi, zwracając uwagę na liturgiczny charakter modlitwy brewiarzowej jako udziału w modlitwie Chrystusa i Kościoła (por. KL 83), podkreślili w ten sposób zarówno jej istotę, jak i znaczenie w życiu Kościoła. W przeciwieństwie do modlitwy osobistej, liturgia godzin jest liturgicznym wypełnianiem kapłaństwa wiernych i kapłaństwa służebnego. Stanowi ona udział w modlitwie Chrystusa i Kościoła, i jest jedną z podstawowych form liturgicznego dialogu między Bogiem a człowiekiem (por. KL 26-30; OWLG 13, 14, 20; SAB 571). Szczególnym wyrazem eklezjalności liturgii godzin jest jej wspólnotowe

---

¹ Por. W. DANIELSKI, *Liturgia szkołą duchowej formacji chrześcijańskiej*, LitS 1-2 (1995), s. 19-20; por. J. KOPEĆ, *Liturgia źródłem formacji życia chrześcijańskiego według ks. Wojciecha Danielskiego*, RBL 39 (1986), s. 404-410.

² B. NADOLSKI, *Liturgika. Liturgia i czas*, t. 2, Poznań 2013, s. 350; por. S. CZERWIK, *Pojęcie i natura liturgii*, w: *Euntes docete*, red. S. Koperek, Kraków 1993, s. 41-58; por. S. KOPEREK, *Duszpasterskie implikacje liturgii uświęcenia czasu*, w: *Tamże*, s. 204-209.

sprawowanie w zgromadzeniach kapłańskich, zakonnych i we wspólnotach ludzi świeckich (por. OWLG 20-21). W ten sposób „wierni wezwani na liturgię godzin i na niej zebrani w jedności serc i głosów, czynią widocznym Kościół sprawujący misterium Chrystusa” (OWLG 22).

Cechą charakterystyczną reformy dotychczasowego *Breviarium romanum* przez *Vaticanum II*, jest zmiana w 1969 r. nazwy księgi liturgicznej „breviarz” na *Liturgia Horarum*, co jasno wskazuje na cel jej sprawowania, to znaczy uświęcanie czasu (por. KL 83; OWLG 10-11; KPK 1173)³. Widoczne jest w tym zatroskanie Kościoła, by liturgia godzin stała się modlitwą całego ludu Bożego, a nie tylko duchownych, oraz źródłem jego pobożności i podstawą do prywatnej modlitwy (por. KL 90). Ponieważ odnowiona modlitwa uświęcenia czasu (dnia i całej ludzkiej działalności) jest stałą formą modlitwy liturgicznej, dlatego ma na celu nie tylko uwzględnienie wielorakich sytuacji życiowych wszystkich stanów w Kościele, lecz przede wszystkim prowadzenie do nieustannego uwielbienia Boga (por. KL 88; LC 2; OWLG 11)⁴. W celu udostępnienia liturgii godzin i jej popularyzacji w codziennej rzeczywistości, aby modlitwa ta stała się czymś naturalnym w życiu wierzących, stała się głosem Kościoła w środowisku ich życia, w reformie liturgii godzin dokonano zmian w jej strukturze, m.in. odmawianie psalmów czy dobór czytań, a także pozwolono na jej tłumaczenie na języki narodowe (por. KL 101)⁵. Będąc głosem Oblubienicy przemawiającej do Oblubieńca, liturgia godzin jest przede wszystkim modlitwą Chrystusa i Jego Ciała skierowaną do Ojca Niebieskiego (por. KL 99; OWLG 15)⁶. Modlitwa towarzyszyła ziemskiej działalności Jezusa, co bardzo często jest podkreślane w Ewangeliach (Łk 4, 16; Mt 14, 19). Łącząc się z realizacją misji mesjańskiej przez Chrystusa, jest ona wyrazem Jego synowskiej miłości skierowanej do

---

³ Por. J. STEFAŃSKI, *Reforma Liturgii Godzin według Vaticanum II (prace redakcyjne)*, w: *Liturgia w odnowie*, red. Tenże, Gniezno 2000, s. 212; por. M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, [Podręczniki Teologii Katolickiej, t. 10], Poznań 1999, s. 547-550.

⁴ Por. JAN PAWEŁ II, *Liturgia Godzin liturgią Kościoła. Audiencja generalna (04 IV 2001)*, L'ORPol 22 (2001) 6/234, s. 21; por. S. CZERWIK, *Liturgia Godzin w życiu Kościoła*, STV 18 (1980) nr 2, s. 227-236; por. Z. WIT, *Uświęcenie czasu w Liturgii Godzin*, AK 100 (1983), s. 383-389; por. SMMPW nr 694.

⁵ *Liturgia Godzin* przetłumaczona została na język białoruski z „*Officium Divinum. Liturgiam Horarum. Iuxta Ritum Romanum. I – Tempus Adventus. Tempus Nativitatis. Editio typica altera*” przez Mińsko-Mohylewską Metropolitalną Komisją Liturgiczną. Pierwszy tom *Liturgii Godzin* w języku białoruskim w oficjalnej wersji dla diecezji na Białorusi na Adwent i Boże Narodzenie został wydrukowany w dzień św. Apostołów Piotra i Pawła 29 VI 2012 r., był przedstawiony KKBБ na XXIX sesji Plenarnej (14 VI 2006); natomiast tom II w dzień Wniebowzięcia NMP 15 VIII 2013 r. na XXIX sesji Plenarnej (21 IX 2007); tom III – 6 VIII 2015 r. na LVIII sesji Plenarnej (5 XII 2014). Tom IV ma tylko robocze teksty.

⁶ SMMPW nr 692.

Ojca Niebieskiego oraz przyjmowaniem Jego boskiej woli (por. KK 10-11; OWLG 13)⁷. *Liturgia Horarum*, obok rysu chrystologicznego w swojej genezie, czerpie także z tajemnicy całej Trójcy Świętej. Źródłem liturgii godzin jest nie tyle psalmodia Starego Testamentu czy euchologie pierwotnego Kościoła, lecz Bóg w Trójcy Świętej (por. J 1, 1; Kol 1, 15-19)⁸.

Wprowadzenie zasad wynikających z teologii liturgii godzin ukazanej w dokumentach Kościoła jest ciągle wyzwaniem dla Kościoła diecezji grodzieńskiej. Do widocznych efektów wprowadzenia reformy tej szczególnej modlitwy należy częstotliwość jej sprawowania. Jak zaznacza SMMPW, najczęściej praktykuje się ją w seminariach duchownych oraz w instytutach życia konsekrowanego (zakonach męskich i żeńskich). Poza tymi środowiskami celebrowanie liturgii godzin występuje również podczas dni skupienia i rekolekcji, zarówno duchownych, jak i laikatu. Można powiedzieć, że na omawianym terenie jest to modlitewna praktyka całego Kościoła (por. LC 1)⁹. Trzeba zaznaczyć, że wśród księży, wiernych świeckich i we wspólnotach zakonnych liturgia godzin, tak w języku polskim, jak i białoruskim, przyjmuje nadal nazwę „breviarz” (por. OWLG 17; SAB 575-576)¹⁰. Wielką pomocą w promowaniu celebrowania liturgii godzin były tłumaczenia tej księgi liturgicznej. Od roku 1978 zaczęto używać odnowiony brewiarz w języku polskim, natomiast od 2012 r. w języku białoruskim.

1.1. Liturgia godzin duchowieństwa diecezjalnego i osób konsekrowanych

Wszyscy biskupi, prezbiterzy i diakoni oraz członkowie życia konsekrowanego są zobowiązani do sprawowania liturgii godzin jako modlitwy i posługi słowa. Trzeba ją traktować jako istotny element ich powołania i formę uczestnictwa w kapłańskim posłannictwie Chrystusa (por. Dz 6, 4; KL 87-88; DK 4; DFK 8; OWLG 18; KKK 1175;

---

⁷ B. NADOLSKI, *Liturgia Godzin*, LL, s. 759; por. D. BRZEZIŃSKI, *Publiczna modlitwa Kościoła w starożytności chrześcijańskiej*, w: *Mirabile laudis canticum. Liturgia godzin. Dzieje i teologia*, red. H. J. Sobeczko, Opole 2008, s. 65-90.

⁸ Por. Z. NARECKI, *Odnowiona Liturgia Godzin w służbie ewangelizacji parafialnej*, RBL 40 (1987), s. 420-423; S. CZERWIK, „*Mens concordet voci*” – harmonia ducha i ciała w modlitwie liturgicznej, „*Anamnesis*” 6 (1999/2000), nr 2 (21), s. 529.

⁹ SMMPW nr 697; por. B. NADOLSKI, *Liturgika. Liturgia i czas*, s. 379-380; por. S. ARASZCZUK, *Indywidualne odmawianie i wspólnotowa celebrowanie Liturgii Godzin*, w: *Mirabile laudis canticum. Liturgia godzin. Dzieje i teologia*, red. H. J. Sobeczko, Opole 2008, s. 401-408; por. Z. JANIEC, *Liturgia Godzin. Komunikacja Boga z człowiekiem*, w: Tamże, s. 461-471; por. Z. WIT, *Uświęcanie czasu w Liturgii Godzin*, AK 75 (1983), z. 3, s. 384; por. TENŻE, *Liturgia Godzin i nabożeństwa ludu chrześcijańskiego w dzień niedzielny*, w: *Studia liturgiczno-pastoralne*, t. 2, red. H. J. Sobeczko, Opole 1994, s. 216-218; M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, s. 556-557.

¹⁰ Por. SMMPW nr 695.

KPK 276 § 2-3)¹¹. Biorąc udział w tej modlitwie, zanoszą oni błagania i prośby, które Chrystus wypowiadał w czasie swego nauczania i które nieustannie trwają w łączności z Kościołem. W chwili modlitwy wierni kierują swoje błagania do Boga, wyrażając prośby i pragnienia wiernych oraz wypraszają Boże zbawienie dla całego chrześcijańskiego ludu (por. Hbr 5, 7; KL 83; DK 6; OWLG 17)¹². Ponadto modlitwa ta, będąc źródłem kontemplacji i natchnienia, pomaga i wspiera modlących się w pracy duszpasterskiej, ożywiając ich pobożność i rozpalając osobistą modlitwę (por. KL 90; DK 14; DFK 8; OWLG 28)¹³. Trzeba także zaznaczyć, że dzięki tej modlitwie wierni lepiej poznają Pismo św. (por. OWLG 14, 18).

Na te właśnie aspekty liturgii godzin, wskazane w nauce Kościoła jako niezbędne dla życia duchownych i osób konsekrowanych, zwraca uwagę w swym wywiadzie o. Witold Żelwietro OFMCap. Jak zaznacza, liturgię godzin należy traktować jako znak dla dzisiejszych czasów, w których wierni z wielkim pragnieniem czekają na słowo Boże. Regularna modlitwa brewiarzowa, pozwala, według niego, na modlitwę, której podstawą jest właśnie słowo Boże. Jest ona szczególnie ważna w przygotowaniu prezbiterów do owocnego celebrowania Mszy św., a także w ożywianiu i rozwijaniu w modlących się Bożych talentów (np. wiary, nadziei, miłości, pobożności, wyrzeczenia się i innych). Systematycznie celebrowana liturgia godzin, jest dla wierzącego codziennym pokarmem duchowym¹⁴.

Do modlitwy liturgią godzin zobowiązani są już diakoni, którzy przed rektorem seminarium lub biskupem uroczyście składają przysięgę, zobowiązując się do codziennego celebrowania tej modlitwy. Warto zaznaczyć, że w diecezji grodzieńskiej biskup diecezjalny, w czasie wspólnych kapłańskich rekolekcji i dni skupienia, niejednokrotnie napomina i zachęca duszpasterzy, aby nie zapominali o swojej odpowiedzialności przed Bogiem i ślubowaniu Kościołowi modlitwy brewiarzowej. Wyraża się w tym troska biskupa o stałą modlitwę kapłanów w intencji Kościoła, wynikającą z obowiązku sprawowania liturgii godzin (por. KL 94; OWLG 11; KPK 1175). Zachęta ta kierowana jest również do kandydatów do kapłaństwa, którzy razem ze swymi przełożonymi w seminariach mają wielbić Boga hymnami i psalmami oraz

---

¹¹ Por. B. NADOLSKI, *Liturgika. Liturgia i czas*, s. 384-387; T. SINKA, *Zarys liturgiki*, Kraków 2006, s. 255; Cz. KRAKOWIAK, *Liturgia Godzin w życiu i posłudze prezbiterów*, HD 47 (1978), s. 226-228.

¹² Por. P. MACIASZEK, *Liturgia Godzin w życiu duchownym kapłana*, w: *Mirabile laudis canticum. Liturgia godzin. Dzieje i teologia*, red. H. J. Sobeczko, Opole 2008, s. 201-213.

¹³ SMMPW nr 695; por. S. KOPEREK, *Udział świeckich w Liturgii Godzin*, w: *Liturgia uświęcenia czasu*, red. W. Świerżawski, [Misterium Christi, t. 5], Kraków 2013, s. 198.

¹⁴ Por. ŻELWIETRO.

poznawać Go w czytaniach (por. KL 86-87; DB 11; OWLG 20-21). Do ogólnych wskazań dotyczących obowiązku liturgii godzin biskup dodaje także pewne wskazówki odnoszące się do zachowywania odpowiedniej pory modlitwy, sprawowania jej bez przerywania, jak również niestosowania jej zamiast homilii podczas uroczystej Mszy¹⁵.

Eklezjalny charakter modlitwy uświęcenia czasu uwidacznia się najpełniej podczas celebracji wspólnotowej, kiedy każdy współuczestnik wypełnia swoje funkcje wynikające ze święceń lub pełnionej posługi. Najpełniejszym tego wyrazem jest celebracja oficjum pod przewodnictwem biskupa z udziałem prezbiterów, diakonów oraz wiernych świeckich, w której jest miejsce na wykonywanie czynności związanych z pełnieniem określonych posług i funkcji w liturgii przez duchownych i świeckich. W celebracji takiej uwidacznia się hierarchiczna struktura Kościoła (por. KL 95)¹⁶. W diecezji grodzieńskiej celebracje takie mają miejsce w kościele katedralnym w określone dni roku liturgicznego. Na potwierdzenie tego można odwołać się do wywiadu o. Żelwietro, który podkreśla, że w największe uroczystości lub święta w ciągu roku liturgicznego biskup diecezjalny lub pomocniczy, w obecności wspólnoty diecezjalnej, celebrował modlitwą brewiarzową w kościele katedralnym. Godzinami sprawowanymi wtedy są najczęściej jutrznia i nieszpory, ale także godzina czytań (np. w Wielki Piątek, Wielką Sobotę lub w noc Narodzenia Pańskiego). W swoim wywiadzie o. Żelwietro wskazuje na potrzebę takiej wspólnotowej modlitwy w mniejszych wspólnotach kapłańskich czy zakonnych. Chodzi o to, aby księża diecezjalni, mieszkający po dwóch i więcej, przynajmniej od czasu do czasu gromadzili się na wspólnej modlitwie brewiarzowej na plebanii lub w kościele. Zasady te odnoszą się także do wspólnot zakonnych, w których modlitwa taka zawsze ma głęboki wpływ na ich duchowość i codzienne życie¹⁷.

W przyjęciu zreformowanej liturgii godzin w życiu Kościoła grodzieńskiego ważnym zagadnieniem był także kontekst historyczny. Na podstawie wywiadu udzielonego przez ks. Tadeusz Krisztopika należy stwierdzić, że w czasach komunistycznych liturgia godzin była sprawowana przez duchowieństwo mimo braku wolności religijnej. Celebracje te odbywały się najczęściej w seminariach, osobno oraz na spotkaniach duchownych. Podczas różnorodnych spotkań kapłańskich lub we

---

¹⁵ Por. A. KASZKIEWICZ, *List Pasterski na Wielki Post* (08 II 2016), nr 30/B/16; por. TENŻE, „Biuletyn Informacyjny Diecezji Grodzieńskiej” (1995), nr 1-2; por. TENŻE, *List Pasterski na Wielki Post* (03 II 1997), nr 143/B/97.

¹⁶ Por. B. MARGAŃSKI, *Duchowość Liturgii Godzin*, w: *Liturgia uświęcenia czasu*, red. W. Świerżawski, [Misterium Christi, t. 5], Kraków 2013, s. 165.

¹⁷ Por. ŻELWIETRO.

wspólnotach zakonnych (np. rekolekcje, dni skupienia, imieniny lub inne okazje) duchowni zawsze starali się wspólnotowo wychwalać Boga przez hymny i psalmy liturgii godzin. Czynili to także prywatnie na plebanii czy w innych miejscach, jeżeli było to możliwe¹⁸. Modlitwa ta była używana przez modlących się zazwyczaj tylko w języku łacińskim. Od 1978 r. zaczęto używać odnowionego brewiarza w języku polskim, a dopiero od 2012 r. – w języku białoruskim.

1.2. Liturgia godzin wiernych świeckich

Liturgia godzin jest modlitwą nie tyle osobistą, co modlitwą całego Kościoła (por. KL 90). Jak już wspomniano, dzięki przeprowadzonej reformie liturgicznej, modlitwa ta została ułożona w taki sposób, aby mogli się nią posługiwać nie tylko duchowni czy osoby zakonne, lecz także wierni świeccy (por. KL 84; SAB 575; OWLG 27; KKK 1174; KPK 1173-1174)¹⁹. Podkreślają to dokumenty Kościoła: „Duszpasterze niech starają się w niedziele i uroczyste święta celebrować w kościołach z udziałem wiernych główne godziny, zwłaszcza nieszpory. Zaleca się, aby i świeccy recytowali liturgię godzin czy to z kapłanami, czy na swoich zebraniach, czy nawet indywidualnie” (KL 100). Zachęca się w nich także, aby duszpasterze przynajmniej pewną część modlitwy brewiarzowej odmawiali wspólnie z wiernymi świeckimi, ilekroć gromadzą się jako wspólnota wiary (np. w parafiach przez śpiew nieszporów niedzielnych lub jutrzni i nieszporów za zmarłych) (por. KL 100; DA 11).

Zwracając się do wiernych, Kościół proponuje, aby w rodzinie, która jest domowym sanktuarium Kościoła, odpowiednio do możliwości, wszyscy starali się odmówić przynajmniej jakąś część liturgii godzin (np. jutrzni lub nieszporów niedzielnych), aby w ten sposób ściślej jednoczyć się z całym Kościołem (por. KK 11; FC 61; OWLG 27; DA 11; SAB 576). Kościół wzywa także rodziców, aby starali się od najmłodszych lat uczyć swoje dzieci tej modlitwy (np. podczas modlitwy porannych czy wieczornego rachunku sumienia), a tym samym zaangażować w ten liturgiczny kult całą swoją rodzinę (por. KL 89; DA 11; OWLG 38). Kościół nie zapomina również o

---

¹⁸ Por. KRISZTOPIK I.

¹⁹ Z. NARECKI, *Odnowiona Liturgia Godzin w służbie ewangelizacji parafialnej*, s. 427-428; S. KOPEREK, *Udział świeckich w Liturgii Godzin*, s. 194-195; Cz. KRAKOWIAK, *Parafia jako centrum życia liturgicznego*, w: *Veritatem facientes*, red. J. Nagórny, Lublin 1997, s. 438-439.

indywidualnej liturgii godzin świeckich, którzy mogą korzystać z *Liturgii godzin dla osób świeckich*, w której skład wchodzi 3 godziny: jutrznia, nieszpory i kompleta²⁰.

Należy zaznaczyć, że na Grodzieńszczyźnie jednym z najbardziej rozpowszechnionych zwyczajów odmawiania liturgii godzin przez wiernych świeckich w łączności z kapłanem jest, jak przypomina ks. Rejszel, śpiewanie jutrzni lub nieszporów w czasie pogrzebu albo tzw. składkowej Mszy św., sprawowanej w intencji zmarłych. Patrząc na minione stulecie, o. Żelwietro w wywiadzie wspomina, że w czasach ateizmu wierni Kościoła modlili się tą modlitwą – jutrznią i nieszporami – wyłącznie za zmarłych. Wykonywali ją w domu zmarłego lub przed Mszą św. dialogowo pomiędzy kapłanem a organistą (jeżeli taki był w parafii) albo wiernymi, jak również w trzydziesty dzień po śmierci i rocznicę śmierci zmarłego oraz w czasie oktawy za zmarłych od 1 do 8 listopada. W trudnych warunkach braku wolności religijnej, wierni zazwyczaj korzystali z tekstów przepisanych do zeszytów, tzw. „kantyczki po zmarłych”. W kościołach, gdzie na stałe był ksiądz, modlono się także niedzielnymi nieszporami po Mszy św. za parafian (tzw. suma). Modlitwę wówczas celebrował kapłan ubrany w komżę i białą kapę, prowadząc dialog z organistą i wiernymi²¹. Praktyka łączenia tych części liturgii godzin ze Mszą św. została wprowadzona na Grodzieńszczyźnie przez księży pochodzących z Polski.

Tradycja przedstawiona powyżej zobowiązuje duszpasterzy do podtrzymywania i rozwoju liturgii godzin wśród wiernych. Wymaga to jednak formacji i nauczania o koncepcji i istocie tej modlitwy Kościoła, aby celebracji liturgii godzin nie traktować tylko jako jednej z celebracji związanej z pogrzebem i czcią zmarłych lub połączonej z Mszą Świętą²².

Jedną z przeszkód we właściwym rozumieniu i praktykowaniu liturgii uświęcenia czasu, na co wskazuje w swoim wywiadzie o. Żelwietro, jest niezrozumienie samego celu i sensu odmawiania brewiarza wśród wiernych. Jako praktyka zasadniczo nowa, celebracja tego typu napotyka na opór w przyjęciu przez wiernych. Według respondenta na omawianym terenie uwidacznia się przyzwyczajenie do praktykowania już utrwalonych przez lata form. Drugą trudność dla wierzącego, który chce modlić się liturgią godzin, stanowi często nieumiejętność jej odmawiania oraz wielość zasad i

---

²⁰ Por. PAWEŁ VI, *Konstytucja Apostolska Laudis canticum obwieszczająca modlitewną służbę Bożą odnowioną na zarządzenie Soboru. Powszechnego Watykańskiego II* (1 XI 1970), nr 2-4; por. SMMPW nr 698; *Liturgia Godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego (wydanie skrócone)*, Warszawa 1991; J. SIKORSKI, *Brewiarz dla świeckich*, Warszawa 2004.

²¹ Por. ŻELWIETRO.

²² Por. REJSZEL; H. WISZNIEWSKA, *Wierzę w życie wieczne*, Grodno 2009.

przepisów określających sposób celebracji. W opinii rozmówcy punktem wyjścia do wprowadzenia liturgii godzin dla świeckich jest przede wszystkim wskazanie odpowiedniej motywacji do takiego rodzaju modlitwy. W tym kontekście, w formacji konieczne jest odwołanie się do teologicznych podstaw liturgii godzin jako modlitwy Chrystusa i Kościoła. O. Żelwieto wskazuje też, że warunkiem formacji do sprawowania liturgii godzin jest obecność we wspólnocie osoby, która w kompetentny sposób mogłaby stać się nauczycielem tej modlitwy. Sugestia ta nawiązuje do wskazań Kościoła o konieczności sprawowania liturgii godzin we wspólnotach ludzi świeckich.

2. Rok i kalendarz liturgiczny

W ciągu całego roku liturgicznego Kościół objawia zbawcze misterium Jezusa Chrystusa, rozpoczynając go od Wcielenia i Narodzenia Syna Bożego, a zwińczając go Jego męką, śmiercią, zmartwychwstaniem i paruzją²³. Na przestrzeni tego czasu lud Boży stara się nie tylko umacniać wiarę i świętość, ale i pogłębiać zrozumienie Tajemnic Zbawiciela przez sprawowanie misterium Chrystusa. Konstytucja o liturgii świętej podkreśla, że „Z biegiem roku Kościół odsłania całe misterium Chrystusa, począwszy od wcielenia i narodzenia aż do wniebowstąpienia, do dnia Pięćdziesiątnicy oraz do oczekiwania błogosławionej nadziei i przyjścia Pana. W ten sposób obchodząc misteria odkupienia, Kościół otwiera bogactwo zbawczych czynów i zasług swojego Pana, tak że one uobecniają się niejako w każdym czasie, aby wierni zetknęli się z nimi i dostąpili łaski zbawienia” (KL 102). Według Soboru Watykańskiego II celem wszystkich uroczystości i świąt kościelnych na przestrzeni całego roku liturgicznego jest uobecnienie zbawczych czynów Chrystusa i dzięki temu umożliwienie uczestnictwa w nich wierzącym. W ten sposób wierni w ciągu całego roku mają możliwość prowadzenia życia chrześcijańskiego w odniesieniu do konkretnych aspektów misterium Chrystusa. Wszystko to służy czcicielom Boga, by lepiej zdołali poznać Chrystusa oraz głębiej zrozumieć prawdy o Jego zmartwychwstaniu, mocy i miłości, które w każdej chwili roku przygotowują ich do spotkania ze Zbawicielem (por. DK 5; ONRLK 2; KKK 1164-1165)²⁴. Dokonana reforma w zakresie koncepcji przeżywania roku liturgicznego

---

²³ B. NADOLSKI, *Liturgika. Liturgia i czas*, s. 34; por. SMMPW nr 705; por. M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, s. 597.

²⁴ Por. A. LUBOWICKI, *Duszpasterskie znaczenie roku liturgicznego*, Warszawa 2001, s. 1; por. SMMPW nr 709; por. *Kolekta z Objawienia Pańskiego*, MRP, s. 51; por. M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, s. 598.

wymaga od chrześcijan odpowiedniej formacji²⁵. Z tej racji Kościół wymaga od wiernych, aby uczestniczyli w liturgii niedzielnej oraz w uroczystościach i świętach w ramach roku liturgicznego, które są dla nich źródłem uświęcenia i szkołą życia chrześcijańskiego. Wychowując ich poprzez modlitwę i kontemplację, liturgia stanowi permanentną katechezę, pokazującą całość objawionej prawdy²⁶. Dołączając się do pełnego uczestnictwa w liturgii roku kościelnego oraz do głębszego poznania tajemnic wiary, poprzez uczestniczenie w obchodach poszczególnych okresów liturgicznych, Kościół wymaga od duszpasterzy, rodzin chrześcijańskich i wiernych, aby z wielką odpowiedzialnością i staraniem oraz wiarą podchodzili do tej misji²⁷. Stąd zarówno duchowni, zaczynając od seminarium, jak i laikat, powinni być pouczeni o teologii roku liturgicznego. W tym celu, zgodnie z tradycją, Kościół w różnych okresach roku liturgicznego powinien wychowywać wiernych przez pobożne ćwiczenia duszy i ciała, pouczenia, modlitwy, uczynki pokutne oraz dzieła miłosierdzia (por. KL 102-105). Dzięki pobożnemu i uroczystemu przeżyciu świąt liturgicznych, które są pewną katechezą, pośród wiernych rodzi się i umacnia wspólnota eklezjalna (por. KKK 1074).

2.1. Rok liturgiczny

W przeprowadzonej przez Sobór Watykański II reformie roku liturgicznego należy zwrócić uwagę na fakt, że jej podstawą jest postrzeganie go na sposób misteryjny i paschalny (por. KL 102-111). W ciągu całego rocznego cyklu Kościół wspomina misterium Chrystusa od momentu Wcielenia przez Jego mękę, śmierć i zmartwychwstanie oraz zesłanie Ducha Świętego aż do powtórnego przyjścia Zbawiciela, gdzie centrum tego misterium jest pascha Chrystusa (por. KL 102; ONRKL 17; KKK 1163)²⁸. Rok liturgiczny rozpoczyna się od I nieszporów I niedzieli Adwentu, która przypada między 27 listopada a 3 grudnia. Cały rok składa się z sześciu okresów: wielkanocnego, Wielkiego Postu, Bożego Narodzenia, Adwentu oraz okresu zwykłego. W podziale tym dodatkowo wymienić trzeba dni modlitw błagalnych i kwartalnych. Wśród wszystkich dni roku liturgicznego pierwszym i najstarszym dniem świątecznym w

---

²⁵ T. SYCZEWSKI, *Duszpasterskie wychowanie roku liturgicznego*, StT 12 (1994), s. 214.

²⁶ SMMPW nr 706.

²⁷ W. NOWAK, *Zarys liturgii Kościoła domowego*, Olsztyn 2000, s. 55-56; por. SMMPW nr 708.

²⁸ W. DANIELSKI, *Reforma roku liturgicznego i nowy kalendarz*, CT 40 (1970) z. 1, s. 108-109; J. KOPEĆ, *Tradycyjne i współczesne modele świętowania głównych obchodów i okresów roku kościelnego w Polsce*, w: *Chrześcijaństwo a kultura polska*, red. M. Jaworski, Lublin 1988, s. 161-162; por. S. KOPEREK, *Duszpasterskie implikacje liturgii uświęcenia czasu*, s. 204-217.

Kościele jest Dzień Pański. Postawienie go na pierwszym miejscu w hierarchii obchodów liturgicznych wynika z istoty niedzieli jako celebracji paschalnego misterium Chrystusa. Ten dzień określa i wyznacza zatem poszczególne części całego roku liturgicznego, będąc jego fundamentem i rdzeniem (por. KL 102; DD 7).

Teologia roku liturgicznego zawarta w Konstytucji o liturgii świętej wyznacza zasadę pierwszeństwa obchodów dotyczących misterium Chrystusa, a w nim misterium paschalnego, przed innymi obchodami. Dlatego też takie okresy, jak: Adwent, Wielki Post, Triduum Paschalne oraz uroczystości Pańskie, zajmują centralne i najważniejsze miejsce w roku liturgicznym. Ten misteryjno-paschalny charakter roku liturgicznego został też zaznaczony przez soborową odnowę w dowartościowaniu niedzieli jako Dnia Pańskiego, stąd w niedzielę Kościoł zabrania obchodzić świąt czy wspomnień świętych, aby nie zasłaniać wiernym tajemnic życia Zbawiciela.

W całym roku liturgicznym znajdują się także obchody liturgiczne poświęcone Matce Bożej. Jej pierwsze miejsce wśród świętych wynika z faktu, że Maryja, jako Niepokalana Matka Zbawiciela, będąc „nierozzerwalnym węzłem złączona ze zbawczym dziełem swojego Syna”, zajmuje szczególne miejsce w Bożym planie zbawienia i stanowi „wspaniały owoc odkupienia”. Dlatego też czczona jest we wszystkich uroczystościach i świątach maryjnych roku liturgicznego (por. KL 103)²⁹. Oprócz wymienionych uroczystości oraz świąt Pańskich i maryjnych, Kościół oddaje też cześć świętym poprzez uroczystość Wszystkich Świętych oraz wspomnienia tych, którzy w swoim życiu osiągnęli doskonałość chrześcijańską i cieszą się chwałą nieba. Są oni z jednej strony przykładem dla wiernych wszystkich stanów (mężczyźni i kobiety, duchowni i zakonnicy, męczennicy i dziewice, doktorzy Kościoła oraz świeccy: małżeństwa, osoby dorosłe i dzieci), z drugiej zaś – orędownikami w niebie. Wszyscy ci członkowie, dzięki łasce Bożej i współcierpieniu z Chrystusem, doszli do świętości i są wzorem dla całego ludu wiernego (por. KL 104; KKK 1173)³⁰.

Porównując teologię roku liturgicznego z jego rozumieniem i celebracją w Kościele grodzieńskim, należy stwierdzić, że zarówno w latach komunizmu, jak w czasach obecnych był on postrzegany jako celebracja misterium Chrystusa. Na podstawie wywiadu przeprowadzonego z ks. Witoldem Łozowickim można powiedzieć, że na Grodzieńszczyźnie widoczną zmianą w podejściu do roku liturgicznego jest jego

---

²⁹ Por. B. NADOLSKI, *Liturgika. Liturgia i czas*, s. 34-42, 235-279; por. T. SINKA, *Zarys liturgiki*, s. 122-155; por. M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, s. 696.

³⁰ Por. B. NADOLSKI, *Liturgika. Liturgia i czas*, s. 286-330; por. MRP, *Prefacja o męczennikach* nr 72.

celebracja. O ile bowiem w latach postsowieckich układ roku liturgicznego odzwierciedlał, jak wcześniej, misterium Chrystusa, to posiadał jednak bardziej świąteczny i tradycyjny charakter. W udzielonym wywiadzie ks. Łozowicki informuje również, że z okazji różnych obchodów roku liturgicznego wśród wiernych można nieraz spotkać przedstawienia religijne lub zwyczaje związane z pobożnością ludową, które są bardzo dobrze znane (np. pieśni okresowe, tradycje oraz zwyczaje na każdy okres). Według respondenta Kościół grodzieński staje dziś przed wyzwaniem zachowywania i podtrzymywania tych zwyczajów w tradycji lokalnego Kościoła, a jednocześnie przed koniecznością pogłębiania rozumienia tajemnic wiary i uzgodnienia tradycji ludowych z liturgią. Wiąże się to z ciągłą potrzebą przekazywania i wyjaśniania teologii roku liturgicznego nowym pokoleniom, zwłaszcza podczas katechezy i celebracji związanych z poszczególnymi okresami liturgicznymi³¹.

2.1.1. Dzień Pański

Przeprowadzona reforma liturgiczna, odnawiając rok liturgiczny, uwypukliła również niedzielę, która została podkreślona jako pamiątka paschalnego misterium Chrystusa (por. J 20, 27; KL 6). Dzień ten, który nazywano Dniem Pańskim lub niedzielą już od czasów apostołskich, uznano za pierwszy i świąteczny. Jest on nie tylko podstawą całego roku liturgicznego, lecz i fundamentalnym punktem każdego tygodnia (por. KL 106; DD 76; KKK 731-732)³². Dokonana reforma liturgiczna podkreśla, że niedziela rozumiana jako dzień odpoczynku, posiada również charakter paschalny, eucharystyczny i społeczny, dlatego odgrywa ważną rolę w życiu wiernych (por. SC 72)³³. Niedziela wyznacza w życiu ludzkim cykl pracy i odpoczynku, który już w akcie stworzenia został wpisany w ludzką naturę. Niedziela w tym cyklu jest wypełnieniem tego wszystkiego, co w Starym Testamencie urzeczywistniał szabat. Wszelkie dzieła dokonane przez człowieka w ciągu sześciu dni pracy, w świętowaniu niedzieli znajdują swoje odniesienie do Boga. Odpoczynek niedzielny jest zatem fundamentem świętowania, którego sensem jest odkrycie i umocnienie religijnego charakteru życia człowieka. Dzień ten pozwala

---

³¹ Por. ŁOZOWICKI.

³² Jan Paweł II w liście apostolskim o świętowaniu niedzieli określa ją terminami: *Dies Domini, Dies Christi, Dies Ecclesiae, Dies Homini, Dies Dierum*. JAN PAWEŁ II, *List apostolski „Dies Domini” o świętowaniu niedzieli* (31 V 1998), nr 1930; por. D. KWIATKOWSKI, *Liturgika. Materiały do ćwiczeń dla studentów teologii*, t. 25, Poznań 2003, s. 89; por. Cz. KRAKOWIAK, *Niedziela. Aspekt duszpasterski*, EK, t. 13, kol. 1052; por. J. SUPERSON, *Świętowanie niedzieli przez udział w Eucharystii (panorama historyczna)*, RBL 62 (2009) nr 3, s. 165-181; M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, s. 615.

³³ J. KOWALSKI, *Humanistyczny wymiar niedzieli*, w: *Niedziela dzisiaj*, red. J. Krucina, Wrocław 1993, s. 144-145; T. SYCZEWSKI, *Duszpasterskie wychowanie roku liturgicznego*, s. 221.

wierzącym oderwać się także od codziennych zajęć i przeżyć go jako dzień poświęcony Bogu (por. DD 65; SC 73). Niedziela umożliwia człowiekowi przeciwstawienie się tendencji traktowania pracy jako „bożka”, którego może się stać niewolnikiem. Trzeba zawsze pamiętać, że praca jest dla człowieka, a nie człowiek dla pracy (por. SC 74; LE 6). W życiu Kościoła świętowanie niedzieli polega na udziale w Eucharystii i słuchaniu słowa Bożego oraz jawi się jako czas wspólnoty i rodziny³⁴.

Lud wierny wspomina w niedzielę mękę, śmierć i zmartwychwstanie Zbawiciela, jednak ten paschalny wymiar Dnia Pańskiego odnosi się nie tylko do osoby i dzieła Chrystusa. Niedziela jest dniem, w którym wierzący wspominają i odnawiają swoje, otrzymane na chrzcie, uczestnictwo w paschalnym misterium Chrystusa. Dzień Pański jest zatem dniem uwielbienia i dziękczynienia za narodzenie we chrzcie i zrodzenie do żywej nadziei, szczególnie podczas gromadzenia się na wspólnej Eucharystii (por. 1 P 1, 3; 1 Kor 11, 17-34). Jest ona miejscem wyznania wiary otrzymanej na chrzcie, jej odnowienia i ponownego uświadomienia skutków przyjętego chrztu św. (por. DD 7; KKK 2177). Niedzielną Eucharystią ma zajmować w życiu wiernych centralne miejsce, gdyż z niej płynie łaska i moc Boża promieniując na pozostałe sześć dni tygodnia. W ten sposób świętowanie niedzieli napędza paschalnym klimatem całe życie człowieka wierzącego, a szczególnie jego pracę, odpoczynek, cierpienia, radość itp.³⁵. Podkreślając znaczenie Dnia Pańskiego, Kościół wzywa duszpasterzy, aby przynosili uroczystości i święta kościelne wypadające w niedzielę na sobotę lub na kolejny dzień tygodnia (por. DD 76-79; RS 43-47; ONRLK 5)³⁶. W niedzielę każdy wierzący chrześcijanin jest obowiązany do uczestnictwa w Eucharystii, która jest „sercem niedzieli” (por. Dz 20, 6; KL 106; EM 18; DD 32; KKK 1343; KPK 1247-1248)³⁷.

W diecezji grodzieńskiej koniecznym staje się formowanie do właściwego świętowania niedzieli. Zawarte w dokumentach Kościoła treści odnoszące się do jej

³⁴ Por. S. CICHY, *Niedziela w rodzinie*, RBL 34 (1981), s. 46-49; W. GŁOWA, *Niedziela dniem wspólnoty*, w: *Misterium liturgii w Katechizmie Kościoła Katolickiego*, red. J. J. Kopeć, Opole 1995, 171-184, s. 176-178; W. NOWAK, *Zarys liturgii Kościoła domowego*, s. 57-58; H. SIMON, *Niedziela jako dzień słowa Bożego. Zbawczy i wspólny twórczy charakter liturgii słowa*, w: *Wielkanoc i niedziela*, t. 2, Opole 1994, s. 137-138.

³⁵ Por. JAN PAWEŁ II, *Pierwsze orędzie do świata (17 X 1978)*, AAS 70 (1978), s. 920-921; por. A. KASZKIEWICZ, *List pasterski na początek roku szkolnego i katechetycznego 2015-2016 (16 IX 2015)*, nr 587/B/15; por. S. CZERWIK, *Teologia Dnia Pańskiego*, WWK 38 (1985), nr 4-6, s. 123-136; por. M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, s. 619-622.

³⁶ Por. SMMPW nr 699-701; por. E. BIANCHI, *Niedziela. Dzień Pana. Dzień Człowieka*, Poznań 1998, s. 11; por. S. MAZUR, *Potrzeba chrześcijańskiego przeżywania niedzieli*, StT 24 (2006), s. 95-105; por. P. MACIASZEK, *Rola chrześcijańskiego świętowania niedzieli w procesie wychowania*, w: *Rodzina podmiotem wychowania i kreatorem komunikacji społecznej*, red. N. Piкуła, Kraków 2010, s. 217-231.

³⁷ Por. Z. WIT, *Poza eucharystyczne elementy niedzielnego świętowania*, LitS 7 (2001), nr 1, s. 5-57; por. H. BOGDZIEWICZ, *Pamiętaj, abys dzień święty święcił*, „Przegląd Powszechny” 7-8 (1998), s. 112-118.

świętowania są także treścią nauczania biskupa i duszpasterzy parafialnych. Duszpasterze i katecheci mają nauczać wiernych o konieczności uczestnictwa w niedzielnej Eucharystii (szczególnie mężczyzn i młodzież) oraz o potrzebie głębszego szacunku dla tego dnia (np. powstrzymanie się od zakupów, pracy, np. w polu, ograniczenie czasu spędzanego przed telewizorem czy komputerem, pełnienie uczynków miłosierdzia i apostołstwa oraz spędzanie czasu z rodziną w wymiarze religijnym, kulturalnym i społecznym) (por. KL 106; DD 64-73; KDK 67; KKK 2185; KPK 1245-1247). Spotkania z rodziną lub przyjaciółmi odgrywają jedną z ważniejszych ról w świętowaniu Dnia Pańskiego. Niedziela bowiem, będąc dniem odpoczynku, stwarza możliwość wzajemnego dialogu i otwarcia się na drugiego, co jest szczególnie ważne wobec faktu, że w dzisiejszym świecie trudno znaleźć czas dla rodziny lub bliskich w ciągu tygodnia. Niedzielną Eucharystia, będąc źródłem jedności z Bogiem, jest także sakramentem jedności międzyludzkiej. To, czego wierzący doświadczają w Eucharystii jest w tym dniu przedłużane poprzez uświęcenie wspólnego czasu odpoczynkiem wyrażającym łaskę braterskiego pokoju i radości; por. DD 52; EiE 82; KKK 2186)³⁸. Kościół zachęca wiernych, aby w Dzień Pański również rodzina organizowała wspólne spotkania przy stole i razem spędzała wolny czas (por. DDR 55). Dla rodziny niedziela jest także okazją radowania się pięknem stworzonego świata. Spędzając wspólnie czas na łonie przyrody, przez rekreację, turystykę, odnawia życie wewnętrzne. Organizowane wyjazdy rodzinne mogą być też okazją do spotkania z innymi rodzinami (por. DD 66). Ponadto Kościół zachęca rodziców, aby w Dniu Pańskim starali się prowadzić z dziećmi rozmowy na tematy religijne, wspólnie czytać Pismo św., czasopisma lub książki religijne, korzystać z katolickich mediów, odmawiać różaniec, rozważać czytania mszalne i prowadzić dyskusje na temat kazania. Pięknym przykładem dla najmłodszych są również chwile wspólnego przebywania i wspólnej modlitwy rodziny. Służą one poprawie dialogu między rodzicami i dziećmi oraz budowaniu jedności i udzielaniu wzajemnej pomocy. W niedzielę wierni mają również zatroszczyć się o ludzi potrzebujących, poświęcając swój czas także na praktykę wolontariatu i okazywanie solidarności z nimi (por. DD 72). Tradycja pobożności chrześcijańskiej wskazuje niedzielę jako dzień poświęconym dobrym uczynom i pokornej służbie bliźnim: chorym, kalekim i starszym, o których wierni mają zawsze pamiętać (por. KKK 2186). Solidarność i miłosierdzie w Dniu

---

³⁸ Por. JAN PAWEŁ II, *List apostolski „Vicesimus quintus annus”* (4 XII 1988), AAS 9/81 (1989), s. 905-906; por. TENŻE, *List apostolski o tajemnicy i kulcie Eucharystii* (24 II 1980), nr 4, w: *To czyńcie na moją pamiątkę. Eucharystia w dokumentach Kościoła*, red. J. Miazek, Warszawa 1987, s. 245-246.

Pańskim, zwłaszcza w czasach współczesnych, okazywać trzeba szczególnie tym wiernym, którzy w niedzielę boleśnie odczuwają samotność, cierpienie, ubóstwo lub starość (por. DD 72; NMI 50). Warto pamiętać również, że okazywanie tej łaski potrzebującym nie powinno wynikać z posłuszeństwa nakazowi kościelnemu, lecz z wiary i miłosnego przywiązania do Zmartwychwstałego Chrystusa oraz wspólnoty parafialnej (por. DD 81)³⁹.

Na podstawie wywiadu przeprowadzonego z ks. Łozowickim, należy stwierdzić, że wierni w latach ateizacji bardziej szanowali Dzień Pański. Starali się nie wykonywać żadnych prac, oprócz tych koniecznych (zbiór siana z pola przed deszczem lub sadzenie ziemniaków, co było uwarunkowane brakiem koni w wielu gospodarstwach). Bardziej odpowiedzialnie odnosili się do obowiązku uczestniczenia we Mszy św., nie zważając na władzę czy dużą odległość do kościoła. Czas ten służył również wiernym do pogłębiania relacji z Bogiem podczas Mszy św. oraz innych wspólnotowych lub indywidualnych modlitw (np. uczestnictwo pod przydrożnym krzyżem w nabożeństwach: majowym, czerwcowym oraz październikowym; spotkania na wspólnym różańcu, czytaniu Pisma św., literatury religijnej, wspólnym śpiewie i przepisywaniu modlitwy do zeszytów). Oprócz tych modlitw wierni zajmowali się również pomocą charytatywną, odwiedzając chorych oraz pomagając im w potrzebie⁴⁰.

Kościół zachęca duszpasterzy, aby w swoich parafiach zatroszczyli się również o chorych i starszych, którzy mają problem z uczestnictwem w niedzielnej Eucharystii. Warto zwrócić tu uwagę, że w przeprowadzonej reformie liturgicznej ważną funkcję w pracy apostołskiej Kościoła pełnią mass media. Jako narzędzia działania Kościoła, pomagają w prowadzeniu nowej ewangelizacji w świecie współczesnym (por. CP 126). Kościół zachęca duszpasterzy do utrzymywania oraz wspierania prasy i wydawnictw katolickich (filmy, audycje radiowe i telewizyjne) oraz do przygotowywania młodzieży i dzieci do odbioru przekazu medialnego (por. DSP 9-17)⁴¹. Jedną z form takiego wykorzystania mediów są transmisje Mszy św. za pośrednictwem radia lub telewizji. Dzięki temu wierni mają możliwość wspólnego uczestniczenia z Kościołem w

---

³⁹ Por. A. KASZKIEWICZ, *List pasterski na początek roku katechetycznego 1999-2000* (15 IX 1999), nr 1238/B/99; por. SMMPW nr 701-703; por. F. LEMPA, *Świętowanie niedzieli według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.*, „Kościół i Prawo” 7 (1990), s. 189-195.

⁴⁰ Por. ŁOZOWICKI.

⁴¹ Por. K. KLAUZA, *Jan Paweł II o mediach masowych*, „Zeszyty Teologiczne” 2 (2003), s. 5-14; por. Z. NOSOWSKI, *Cybermisjonarze*, „Gość Niedzielny” 23 (2001), s. 4; por. M. ROBAK, *Czy Kościół lubi Internet? Sieć komputerowa w świetle wypowiedzi Kościoła katolickiego*, w: *Internet i nowe technologie – ku społeczeństwu przyszłości*, red. T. Zasepa, Częstochowa 2003, s. 55-66.

Eucharystii (por. DD 54; KPK 1248 §2)⁴². W swoim wywiadzie ks. Jerzy Martinowicz zaznacza, że lud wierny na Białorusi korzysta z takiej możliwości, uczestnicząc we Mszy św. w języku białoruskim, transmitowanej w każdą niedzielę o godzinie 8:00 z kościoła archikatedralnego p.w. Najświętszej Maryi Panny w Mińsku przez Radio Białoruś (program „Głos Ewangelii”). Ponadto wierni Grodzieńszczyzny mogą wysłuchać wiadomości z Watykanu w języku białoruskim, które na falach Pierwszego Programu Radia Białoruskiego oraz w programie „Kultura” Radia Białoruskiego transmitowane są codziennie, a w niedzielę o godzinie 08:55; w Internecie dostępne są na stronie vatican.by. Transmisje świątecznych nabożeństw w Boże Narodzenie i Wielkanoc oraz uroczystości świątecznych bezpośrednio z Watykanu emitowane są przez telewizję państwową (Biełaruś-1). Do interesujących należy program „Symbol Wiary” poświęcony życiu religijnemu diecezji grodzieńskiej, nadawany przez telewizję państwową na kanale telewizyjnym (Biełaruś-4). Od kwietnia 2016 r. wierni wzbogacili się o następne audycje: „Światowa Rodzina Radia Maryja” i „Radio Maryja Białoruś”, które początkowo były dostępne za pośrednictwem Internetu. W latach sowieckich wierni mieli możliwość słuchania tylko radia z Polski (od lat 1978-1980). Wtedy też prywatnie czytali tekst Mszy św. z modlitewników (np. *Wianek Maryjny*) i przyjmowali duchową Komunię⁴³.

Trudno określić czas i porę sprawowania Mszy św. w niedziele i święta w każdej parafii Grodzieńszczyzny, ze względu na różne realia parafii miejskich i wiejskich⁴⁴. Wywiad z ks. Łozowickim uświadamia, że celebracja Eucharystii dla wiernych na omawianym terenie zazwyczaj odbywa się w najdogodniejszej dla parafian porze dnia. Zazwyczaj duszpasterze biorą pod uwagę dojazd parafian z odległych wiosek, czas ich pracy oraz pory roku. W większych parafiach przyjmuje się różne godziny celebracji⁴⁵.

Ilość Mszy św. sprawowanych w niedzielę i dni świąteczne ustala proboszcz parafii w zależności od racji praktycznych i potrzeb parafian⁴⁶. Nie powinno być ich ani zbyt mało, ani zbyt dużo, tak by nie brakowało uczestniczących w Eucharystii. Przy zmianie godzin Mszy św. ważne jest jednak, by proboszczowie nie wybierali tych godzin,

---

⁴² B. KULAWIK, *Wianek Maryjny* [książka do nabożeństwa], Warszawa 1963, s. 45-76.

⁴³ Internet jest kopalnią wiedzy, która przynosi wiele korzyści dla umocnienia wiary i poznania Boga. Korzystający znajdują w nim różne informacje związane z Kościołem i wiarą (np. oficjalne nauczanie Kościoła i biskupów Białorusi, doktryny, historię i tradycję Kościoła, a także działalność Kościoła na całym świecie. Dziś każda diecezja na Białorusi ma swoje witryny, a nawet i niektóre parafie, seminaria duchowne, zakony i zgromadzenia, ruchy, wspólnoty modlitwne, internetowy różaniec, uczelnie katolickie, wydawnictwa, księża i świeccy chrześcijanie). Por. MARTINOWICZ.

⁴⁴ R. KAMIŃSKI, *Wspólnototwórcza rola Eucharystii*, w: *Jezus eucharystyczny*, red. M. Rusecki, Lublin 1997, s. 183-184.

⁴⁵ Por. ŁOZOWICKI.

⁴⁶ Por. Cz. KRAKOWIAK, *Ile Mszy św. w parafii?*, CT 64 (1994) z. 1, s. 108-109.

które już od dawna są wpisane w życie parafialne. W swoim wywiadzie ks. Łozowicki napomina też, by proboszczowie nie starali się sprawować Mszy św. wyłącznie dla wspólnot zakonnych; mają one uczestniczyć we Mszach św. z całą parafią.

Stosunek władzy państwowej do świętowania niedzieli na Białorusi od czasu pierestrojki, jak dodaje rozmówca, bardzo mocno się zmienił. Niedziela jest dniem wolnym od pracy, a ludzie pracują zazwyczaj tylko w sklepach i w miejscach pracy zmianowej, latem zaś przy żniwach. Przypominając lata komunistyczne, respondent dodaje, że dla władzy państwowej dni te nie kwalifikowały się do świętowania. Po latach rządów Michaiła Gorbaczowa (1988-1990) w kalendarzu pojawiły się wolne dni od pracy, m.in.: niedziele oraz święta Bożego Narodzenia, Nowy Rok, drugi dzień po Wielkanocy i Wszystkich Świętych. Natomiast w 1998 r. prezydent Aleksander Łukaszenko usunął dni wolne w drugi dzień po Wielkanocy i we Wszystkich Świętych. Według obecnych przepisów państwowych wierni wyznania katolickiego mają tylko trzy dni wolne od pracy – w największe święta roku liturgicznego: 25 grudnia (Bożego Narodzenia), 1 stycznia (Nowy Rok) i w Wielkanoc (dzień Zmartwychwstania Pańskiego)⁴⁷.

2.1.2. Okres Adwentu

Od VI w. tradycja Kościoła zachodniego ukazuje wiernym okres Adwentu jako radosne przygotowanie do świąt Narodzenia Pańskiego⁴⁸. Czas ten, który niesie ze sobą radosne oczekiwania oraz tęsknotę i pragnienia, ma podwójny charakter. W dniach od I niedzieli Adwentu do 16 grudnia podkreślany jest jego charakter eschatologiczny, będący przygotowaniem wierzących na powtórne nadejście Zbawiciela na końcu czasów. Drugi okres Adwentu przypada od 17 do 24 grudnia. Wtedy w liturgii wspomina się wydarzenia poprzedzające przyjście Zbawiciela w ciele i pokazuje spełnienie się obietnic mesjańskich. Ten drugi okres można widzieć jako bezpośrednie przygotowanie do uroczystości Narodzenia Pańskiego i spotkania z Dzieciątkiem przy żłóbku (por. ONRLK 39-42; DPL 96)⁴⁹. W jednym i drugim okresie liturgia adwentowa wskazuje na postawę czuwania i oczekiwania, która wyraża wiarę w przyjście Zbawiciela tak w historii, jak i w

⁴⁷ W 1920 r. w całym SSR wszystkie religijne święta były usunięte. Jednak w 1935 r. powróciły niektóre święta i tradycje, np. 1 stycznia był dniem wolnym od pracy (świecka uroczystość Nowego Roku). Por. ŁOZOWICKI.

⁴⁸ B. OGRODOWSKA, *Zwyczaj, obrzędy i tradycje w Polsce*, Warszawa 2001, s. 9.

⁴⁹ Por. N. LEIMAÎTRE, *Adwent*, Skch, s. 4; W. SCHENK, *Adwent*, EK, t. 1, Lublin 1989, kol. 113; por. *Adwent*, Ech, s. 33-34; por. T. LOSKA, *Mszał z czytaniem*, Kraków 1986, s. 22-23; T. SINKA, *Zarys liturgiki*, s. 122-123; SMMPW nr 714.

Paruzji. W tym kontekście liturgia adwentowa łączy się także z osobami z historii zbawienia, które dla wierzących są przykładem czuwania. Wśród nich pierwsze miejsce zajmuje Maryja, Matka Boża. Okres ten powinien być przeżywany w taki sposób, aby przychodzący Zbawiciel znalazł godne miejsce w czekających sercach ludzkich⁵⁰.

W diecezji grodzieńskiej teologiczne treści okresu Adwentu są wprowadzane w życie Kościoła lokalnego przede wszystkim w nauczaniu biskupa diecezjalnego. Bp Kaszkiewicz w swoim liście zachęca wiernych, aby w tym czasie postarali się wyciszyć (np. obyć się bez hucznych zabaw, słuchania muzyki czy oglądania telewizji) (por. CE 236), co sprzyja adwentowej zadumie i refleksji. Przykładem takiego przeżywania Adwentu są dla niego czasy powstania diecezji. Oprócz tego biskup zachęca do wprowadzenia przynajmniej jakiegoś ograniczenia w życiu (np. z głębszą wiarą podchodzić do postu w środy i piątki, powstrzymać się od palenia papierosów lub picia alkoholu). Według biskupa celem takich praktyk i postanowień jest uzyskanie przez wiernych cennego czasu i poświęcenie go na głębszą modlitwę, uczestniczenie we Mszy św. roratniej lub rozważanie Pisma św. oraz śpiewanie pieśni tego okresu na wspólnych wieczorach adwentowych. Jedną z najowocniejszych praktyk i akcji adwentowych jest jałmużna, przez którą wierni starają się w jakiś sposób dopomóc bliźniemu, a zwłaszcza chorym, kalekim, dzieciom w domu dziecka itp. (por. KPK 1249-1253; KKK 2043)⁵¹. Zachęty te są świadectwem traktowania Adwentu, który jest czasem radosnego oczekiwania, na wzór Wielkiego Postu z jego pokutnym charakterem.

Życie chrześcijańskie w tym okresie łączy biskup z liturgią, czego świadectwem jest wywiad przeprowadzony z ks. Wiktorem Zacharzewskim. Powołując się na nauczanie biskupa diecezjalnego stwierdza on, że przeżywanie w diecezji grodzieńskiej okresu Adwentu powinno odbywać się przede wszystkim w gotowości przyjmowania Pana, który codziennie przychodzi do swej wspólnoty. Dlatego też podstawowymi formami adwentowego czuwania są celebracje liturgiczne, gdyż spotkanie Chrystusa z człowiekiem odbywa się podczas każdej Eucharystii, jak też w Jego słowie. Według respondenta liturgia Adwentu prowadzi do spotkania Chrystusa w bliźnich, szczególnie tych, którzy ze strony wyznawców Chrystusa oczekują szczególnej życzliwości i wsparcia (por. Mt 25, 40). Jak zaznacza rozmówca, Adwent jest nie tylko czasem radosnego oczekiwania i przygotowania się na same święta Bożego Narodzenia, lecz

⁵⁰ Por. W. GŁOWA, *Służba Boża*, Lubaczów 1986, s. 627.

⁵¹ Por. A. KASZKIEWICZ, *List pasterski na Adwent 2014 roku* (24 XI 2014), nr 523/B/14; por. A. NOWOWIEJSKI, *Ceremoniał parafialny*, t. 2, Warszawa 1895, s. 176-192.

także ciągłym oczekiwaniem, to znaczy życiem w nadziei nie tylko ziemskiej, ale przede wszystkim wiecznej⁵².

W wywiadzie wspomniany wyżej rozmówca wskazał też na takie duszpasterskie środki przeżywania Adwentu. W diecezji grodzieńskiej w tym okresie duszpasterze w miarę możliwości starają się w swych parafiach organizować rekolekcje, dni skupienia oraz nabożeństwa słowa Bożego z możliwością przystąpienia do sakramentu pokuty i pojednania. Są to dobre okazje, aby pokazać wiernym prawdziwe wartości życia duchowego w tym okresie, przygotowując ich do ostatecznego spotkania się z Bogiem. Okres Adwentu niesie ze sobą także wiele znaków i symboli liturgicznych, których zrozumienie wymaga katechezy wprowadzającej w ten czas. Dobrą ku temu okazją są rekolekcje lub dni skupienia⁵³.

W Adwencie ważną rolę odgrywa Matka Boża. Jako Boża Rodzicielka, w jedności ze swoim Synem, Maryja nie tylko sama uczestniczy w tajemnicy Odkupienia, oczekując narodzenia Syna Bożego, ale też przygotowuje wyznawców Chrystusa na Jego powtórne przyjście (por. J 2, 5). Wymownym świadectwem i potwierdzeniem roli Maryi w zbawczym misterium, jest uroczystość Niepokalanego Poczęcia NMP (8 grudnia) (por. MC 4)⁵⁴. Uroczystość ta w diecezji grodzieńskiej wpisuje się w adwentowe, liturgiczne oczekiwanie na Zbawiciela. Jednakże najbardziej rozpowszechnioną praktyką kultu maryjnego w Adwencie są roraty. W opinii ks. Zacharzewskiego w diecezji grodzieńskiej zarówno kapłani, katecheci, jak i rodzice, troszczą się o zachowywanie tej adwentowej tradycji, w której mają uczestniczyć zwłaszcza dzieci, młodzież, ale i starsi. Symbolika zapalanej świecy lub lampionu w czasie Mszy roratniej dobrze oddaje rolę Chrystusa jako światłości świata. Drugą praktyką adwentową w omawianej diecezji jest przygotowanie i poświęcenie w kościele adwentowych wieńców. Trzecim momentem, choć nie jest on bezpośrednio związany z charakterem Adwentu, ale ma ważne znaczenie w tym okresie, stanowi wieczór św. Mikołaja. Prowadzony pod przewodnictwem duszpasterzy lub sióstr zakonnych i połączony ze specjalnym nabożeństwem słowa Bożego, może wpisać się w

---

⁵² Por. ZACHARZEWSKI; por. A. KASZKIEWICZ, *List pasterski na Adwent 2009 roku* (26 XI 2009), nr 1625/B/09.

⁵³ Por. ZACHARZEWSKI.

⁵⁴ Por. A. KASZKIEWICZ, *List pasterski na Adwent 2007 roku* (02 XII 2007), nr 1348/B/07; por. J. JANICKI, *Misterium Adwentu w tekstach Mszału Rzymskiego*, LitS 1 (1995) nr 3-4, s. 6.

czas Adwentu przez zachętę do czynów miłosierdzia jako formy przygotowania na przyjście Zbawiciela⁵⁵.

2.1.3. Okres Narodzenia Pańskiego

Zwieńczeniem Adwentu jest uroczystość Narodzenia Pańskiego, przedłużona w okres Narodzenia Pańskiego, jako pamiątka narodzonego z Maryi Dziewicy wcielonego Syna Bożego. Cykl ten, po Wielkanocy, jest jedną z największych uroczystości w roku liturgicznym. W okresie tym wierni oddają cześć Chrystusowi jako Synowi Bożemu i prawdziwemu Człowiekowi. Będąc najkrótszym ze wszystkich okresów liturgicznych, okres Bożego Narodzenia kończy się uroczystością Objawienia Pańskiego – Epifanią, która w powiązaniu z uroczystością Narodzenia Pańskiego pogłębia rozumienie sensu i roli tajemnicy Wcielenia w ekonomii zbawczej. Cykl ten pokazuje wiernym tajemnicę ludzkiego narodzenia Syna Bożego, który przyszedł na świat w ubóstwie i słabości⁵⁶.

Jako tradycyjną nazwę tego okresu wśród wiernych na Grodzieńszczyźnie, jak wspomina w wywiadzie ks. Zacharzewski, stosuje się najczęściej Boże Narodzenie lub Narodzenie Pańskie. W bezpośrednich przygotowaniach do uroczystości Narodzenia Pańskiego wielkie znaczenie zajmuje Wigilia wraz z postną wieczerzą. Należy ona do jednej z najpiękniejszych polskich tradycji i zwyczajów przyjętych zarówno w rodzinach na Grodzieńszczyźnie, jak na innych terenach Białorusi⁵⁷. Kościół zachęca również wszystkich duszpasterzy, katechetów i ludzi starszych, aby pielęgnowali, utrwalali i rozwijali bogate tradycje świąt Narodzenia Pańskiego. Dzień wigilijny jest dla jej uczestników okazją do ożywienia ducha miłosierdzia i otwarcia się na drugiego człowieka poprzez organizowanie akcji charytatywnych (np. zorganizowanie wieczerzy wigilijnej dla osób ubogich, sprzedaż świec Caritas, sianko na stół wigilijny, płyt z kolędami, przygotowanie paczek dla najbiedniejszych i inne)⁵⁸.

---

⁵⁵ Por. A. KASZKIEWICZ, „Biuletyn informacyjny diecezji Grodzieńskiej” (1995), nr 1-2; KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Obrzędy błogosławieństw dostosowane do zwyczajów diecezji Polskich*, t. 2, Katowice 2001, s. 215-217; por. B. NADOLSKI, *Liturgika. Liturgia i czas*, s. 198-200.

⁵⁶ Por. T. SINKA, *Zarys liturgiki*, s. 123-124; por. B. NADOLSKI, *Liturgika. Liturgia i czas*, s. 174-182; por. TENŻE, *Narodzenie naszego Pana Jezusa Chrystusa*, LL, s. 1019-1023; por. T. LOSKA, *Mszał z czytaniem*, Kraków 1986, s. 22-23.

⁵⁷ Por. ZACHARZEWSKI.

⁵⁸ Por. E. FERENS-SZYDEŁKOWA, *Rok kościelny a polskie tradycje*, Poznań 1988, s. 51-52; por. J. WYSOCKI, *Rytuał rodzinny*, Olsztyn 1988, s. 74; por. Б. САЧЕНКО, *Живописная Россия*, Минск 1993, c. 253-254; por. S. DWORAKOWSKI, *Kultura społeczna ludu wiejskiego na Mazowszu nad Narwią*, Białostockie Towarzystwo Naukowe, Białystok 1964, s. 32.

Największe znaczenie pastoralne w tej uroczystości ma Eucharystia. W opinii wiernych szczególnie ważna jest Msza zwana Pasterką, posiadająca wymowną i bogatą liturgię (por. DD 7)⁵⁹. Z udzielonego przez ks. Giedrojcia wywiadu wynika, że na Grodzieńszczyźnie w czasie Pasterki, aby mocniej podkreślić tajemnicę Narodzenia Pańskiego, wierni rozpoczynają modlitwę uroczystą procesją w ciszy. W tym czasie proboszcz niesie figurkę Dzieciątka Jezus, a po poświęceniu żłóbka uczestniczący rozpoczynają śpiew kolędy *Cicha noc*. Po wspólnym radosnym śpiewie proboszcz podczas Mszy św. uroczyście obwieszcza nowinę, że Zbawiciel narodził się w Betlejem i śpiewa hymn *Chwała na wysokości Bogu*. Rozmówca wskazuje również na konieczność wychowania i nauczania wiernych o przypisach liturgicznych dotyczących tego dnia oraz uzgodnieniu z nimi tradycji ludowej. Dotyczy to zwłaszcza nabożeństwa rodzinnego przed Pasterką. W Wigilię wierni, zebrani w swoich rodzinach czy we wspólnocie parafialnej, mają rozpocząć spotkanie od dzielenia się opłatkiem i składania sobie nawzajem świątecznych życzeń. Natomiast śpiew kolęd następuje po spożyciu wspólnego posiłku⁶⁰.

Cała oktawa świąt Bożego Narodzenia wzbogaca Kościół możliwościami pastoralnymi wpływającymi z liturgii. Wśród wiernych diecezji utrzymują się pochodzące z dawnych czasów zwyczaje i tradycje: przynoszenia do kościoła w dzień św. Szczepana owsa do poświęcenia lub wina w dzień św. Jana Apostoła, a także przyprawiania dzieci w święto świętych Młodzianków. Uroczystość Świętej Rodziny daje możliwość umocnienia więzi rodzinnych oraz jest okazją dla duszpasterzy, aby zaprosić do kościoła wszystkie małżeństwa świętujące w danym roku srebrny lub złoty jubileusz. W czasie uroczystej Mszy św. wypada, aby małżonkowie odnowili przyrzeczenia małżeńskie oraz otrzymali specjalne błogosławieństwo, połączone ze skromnymi upominkami (np. krzyż, różaniec). Wśród wiernych na omawianym terenie zachował się też zwyczaj święcenia kredy, złota i kadzidła w uroczystość Objawienia Pańskiego (Trzech Króli). Gospodarze oznaczają święconą kredą drzwi domów i okadzają gospodarstwa. Oprócz wymienionych zwyczajów i tradycji w okresie Bożego Narodzenia wierni zachowują też inne, które łączą wiarę z kulturą i są okazją do umocnienia więzi społecznych (przygotowywanie zespołów kolędniczych, np.: jasełka,

---

⁵⁹ Por. B. ADAMCZEWSKA, *Boże Narodzenie na Mazowszu*, Sierpiec 2003, s. 29; por. T. SYCZEWSKI, *Duszpasterskie wykorzystanie roku liturgicznego*, StT 12 (1994), s. 222-223; por. B. OGRODOWSKA, *Zwyczaje, obrzędy i tradycje w Polsce*, s. 252; por. B. NADOLSKI, *Liturgika. Liturgia i czas*, s. 184; por. Z. KOSSAK, *Rok polski. Obyczaj i wiara*, Warszawa 1959, s. 162;

⁶⁰ Por. GIEDROJĆ; JIAM, c. 161-162.

herody, chodzenie ze zwierzętami, krakowskie wesele, chodzenie z Cyganami). To połączenie liturgii i zwyczajów pobożności ludowej, zachowane na terenie Grodzieńszczyzny, jest też przedmiotem pasterskiej troski biskupa, który zwracając się w liście do duszpasterzy, katechetów i rodziców, wymaga od nich, aby zatroszczyli się o ich zachowanie w swoich wspólnotach oraz wskreszenie tam, gdzie one zanikły. Warto zauważyć, że teksty do nabożeństwa w tym okresie (np. do adoracji przy żłóbku i jego poświęcenia) oraz poświęcenia tych rzeczy, duszpasterze diecezji grodzieńskiej i całego Kościoła na Białorusi zazwyczaj czerpią z agend liturgicznych dopuszczonych przez kurię grodzieńską i ККББ⁶¹.

Dla całościowego ujęcia przeżywania omawianego okresu liturgicznego na Grodzieńszczyźnie trzeba przytoczyć dane z lat komunistycznych na Białorusi. W tym okresie życia Kościoła przygotowaniem Wigilii gospodarze zajmowali się nie w ostatnich dniach przed świętami, lecz na przestrzeni prawie całego okresu Adwentu. Opłatki zazwyczaj wypiekane były przez zakrystianów lub siostry zakonne i można je było nabyć w zakrystii parafialnej⁶². Warto zaznaczyć, że wiele tradycji dotyczących okresu Narodzenia Pańskiego narodziło się w omawianej diecezji dopiero po roku 1990. Jak zaznacza ks. Zacharzewski, zwyczajami tymi są: święcenie wina we wspomnienie św. Jana Apostoła, błogosławieństwo dzieci w święto Młodzianków oraz odnowienie przyrzeczeń ślubnych w uroczystość Świętej Rodziny. W uroczystość Objawienia Pańskiego pisano zaś kredą litery K+M+B oraz rok bieżący na drzwiach nie tylko w domu, lecz we wszystkich budynkach w gospodarstwie⁶³.

2.1.4. Okres Wielkiego Postu

Okres Wielkiego Postu jest w Kościele czasem czterdziestodniowej pokuty, trwającym od Środy Popielcowej do Mszy Wieczerzy Pańskiej; gruntownie, bezpośrednio i duchowo przygotowuje wiernych do obchodu Świąt Paschalnych⁶⁴. Pokuta ta, posiadająca wewnętrzny i zewnętrzny wymiar, jak też wyrażająca się w formach indywidualnych i zbiorowych, ma na celu odrzucenie w życiu wiernych grzechu (por KL 109). Okres ten jest jednocześnie czasem bezpośredniego przygotowania katechumenów

⁶¹ A. KASZKIEWICZ, „Biuletyn Informacyjny Diecezji Grodzieńskiej” (1995) nr 2; por. TENŻE, *List pasterski na niedzielę Świętej Rodziny roku (16 XI 1993)* nr 713/B/93; JIAM, c. 160-165; *Agenda liturgiczna*, red. J. Paliński, Katowice 2011, s. 96-111; *Służba Boża w diecezji Drohiczyńskiej*, red. T. Syczewski, Drohiczyn 1996, s. 125-132.

⁶² Por. NOWOWIEJSKI, *Ceremoniał parafialny*, t. 2, s. 192-229.

⁶³ Por. ZACHARZEWSKI; *Требник*, ред. Г. Церох, Москва 2004, c. 441-442; ALDO s. 107-109.

⁶⁴ Por. Cz. KRAKOWIAK, *Główne treści teologiczne okresu Wielkiego Postu*, LitS 2 (1996) nr 1-2, s. 48.

do przyjęcia sakramentów inicjacji chrześcijańskiej: chrztu, bierzmowania i Eucharystii⁶⁵. Sobór Watykański II podkreśla mocno ten podwójny – chrzcielny i pokutny – charakter Wielkiego Postu: „należy przedstawiać w pełniejszym świetle podwójny charakter Wielkiego Postu. Przez przypomnienie chrztu lub też przygotowanie do niego oraz przez pokutę ma on usposabiać wiernych, gorliwiej oddających się słuchaniu Bożego słowa i modlitwie, do obchodzenia paschalnego misterium” (KL 109). Z tym dwojakim charakterem Wielkiego Postu należy połączyć także jego wymiar pasyjny, który uwidacznia się nie tylko w liturgii ostatnich dwóch tygodni Wielkiego Postu, ale także w nabożeństwach pobożności ludowej sprawowanych w całym tym czasie. Przeprowadzając reformę liturgiczną, Sobór Watykański II sprecyzował wszystkie normy odnoszące się w roku liturgicznym do Wielkiego Postu, określając konkretne zasady celebracji tego czasu, wynikające z jego charakteru (por. ONRLK 28)⁶⁶.

Okres ten, będąc czasem szczególnej pokuty chrześcijańskiej, niesie ze sobą konieczność podjęcia przez wiernych konkretnych wyrzeczeń. W tradycji Wielkiego Postu na Grodzieńszczyźnie jedną z bardzo mocno zakorzenionych wśród wiernych praktyk jest wielkopostna asceza, w czasie której praktykujący podkreślają swoją wiarę przez podjęcie ofiarnych obowiązków stanowych i zawodowych oraz przez wyrzeczenia, np. powstrzymanie się od pokarmów mięsnych, abstynencja, rezygnacja z palenia tytoniu, oglądania telewizji czy udziału w dozwolonych rozrywkach, zachowywanie postu ścisłego, zwłaszcza w Środę Popielcową i w Wielki Piątek (por. KPK 1250-1251). W tym czasie wyznawcy Chrystusa starają się intensywniej niż w innych okresach roku liturgicznego słuchać słowa Bożego i rozważać je oraz przybliżyć się do Boga przez modlitwę i uczynki miłosierdzia chrześcijańskiego (por. KL 105)⁶⁷.

---

⁶⁵ Por. P. PARSCH, *Rok liturgiczny*, t. 2, Poznań 1956, s. 56.

⁶⁶ W okresach Wielkiego Postu i Adwentu w liturgii opuszcza się hymn *Chwała na wysokości Bogu*, za wyjątkiem uroczystości (św. Józefa – 19 marca, Zwiastowania Pańskiego – 25 marca i Niepokalanego Poczęcia NMP – 8 grudnia), natomiast aklamacja „Alleluja” zamienia się w Wielkim Poście na „Chwała Tobie, Królu wieków” i „Chwała Tobie, Słowo Boże”. Por. PAWEŁ VI, *Konstytucja apostolska „Paenitemini”*. W sprawie pewnych zmian w karności kościelnej, dotyczącej pokuty (17 II 1966), nr 2 § 3, AAS 58 (1966), s. 184; por. KONGREGACJA KULTU BOŻEGO, *Instrukcja „Calendaria particularia”* (24 VI 1970), AAS 62 (1970), s. 651-663; por. B. NADOLSKI, *Wielki Post*, LL, s. 1680; por. SMMPW nr 712; por. KLDG, s. 52-53.

⁶⁷ Wstrzemięźliwość od pokarmów mięsnych we wszystkie piątki i Środę Popielcową wśród wiernych na Białorusi obowiązuje wszystkich, którzy ukończyli 14. rok życia oraz zaleca się, ze względu na polską tradycję, zachowywać post także i w Wigilię Bożego Narodzenia. Post taki, jako jeden posiłek do syta i dwa skromne, obowiązuje szczególnie w Środę Popielcową i w Wielki Piątek wszystkich wyznawców Chrystusa między 14. a 65. rokiem życia. Powstrzymywanie się od zabaw hucznych jest nakazane wiernym we wszystkie piątki roku liturgicznego oraz w okresach Adwentu i Wielkiego Postu. Por. A. KASZKIEWICZ, „Biuletyn Informacyjny Diecezji Grodzieńskiej” (1996) nr 2(4); por. KONGREGACJA KULTU BOŻEGO, *List okólny o przygotowaniu świąt paschalnych „Paschalis Solemnitas”* (16 I 1988), nr 6; por. KLDG, s. 54.

Dniem rozpoczęcia wielkopostnej pokuty jest dla wiernych Grodzieńszczyzny Środa Popielcowa. Liturgia tego dnia wprowadza wierzących w nastrój pokuty i daje motywację do pełnienia dobrych uczynków. Zgodnie z tradycją znakiem rozpoczynającej się pokuty jest symboliczny gest posypania przez duchownych głów wiernych poświęconym popiołem w czasie celebrowanej Eucharystii. Niejednokrotnie w parafiach grodzieńskich wierni biorą popiół ze sobą do domu, aby posypać nim głowy domowników, którzy nie mogli uczestniczyć w liturgii Środy Popielcowej z powodu choroby lub innych sytuacji. Poświęcony popiół wierni biorą do książeczek do nabożeństwa, przygotowanych chusteczek lub na kartkę. Posypując głowę chorego w kościele lub w domu, czyni się im znak krzyża nad głową i wypowiada słowa: „Nawracajcie się i wierzcie w Ewangelię” lub stosuje inne formuły jako znak wkroczenia na drogę wewnętrznego nawrócenia (por. ONRLK 29). Jest to oznaka mocnego zakorzenienia obrzędu posypania głów popiołem wśród wiernych omawianego terenu, a także wskazuje na silne przywiązanie do symboliki liturgicznej Wielkiego Postu⁶⁸.

W swoim liście biskup diecezji grodzieńskiej wskazuje na łączność liturgii sprawowanej w okresie Wielkiego Postu z praktykami pobożności ludowej i życiem chrześcijańskim. Uzmysławia on wiernym, że okres Wielkiego Postu jest dobrą okazją do podkreślenia roli słowa Bożego w sprawowanych nabożeństwach pokutnych, a także podczas rekolekcji, dni skupienia oraz piątków Wielkiego Postu. Biskup zachęca jednocześnie duchownych, aby przeżywając ten okres starali się organizować specjalne akcje charytatywne dla potrzebujących (chorych, samotnych, bezrobotnych, rodzin wielodzietnych) (por. MV 15). Zachętę tę duchowni powinni realizować wśród wiernych przez homiletyczne i katechetyczne przepowiadanie podejmujące tematy nawrócenia, liturgii wielkopostnej i pasyjnej oraz chrztu świętego. Oprócz wymienionych praktyk nawróceniu wiernym służą również tradycyjne nabożeństwa Wielkiego Postu, m.in.: droga krzyżowa, gorzkie żale, podczas których głosi się pasyjne kazanie, oraz rekolekcje wielkopostnych, w czasie których głoszone są nauki stanowe i które kończą się sakramentem pokuty i pojednania. Nabożeństwo drogi krzyżowej, jak proponuje księżom biskup omawianej diecezji, musi być odpowiednio przygotowane i powinny w nim uczestniczyć dzieci, młodzież, dorośli. Rozważania poszczególnych stacji nie powinny być przypadkowe, lecz starannie przygotowane i dostosowane do uczestników modlitwy.

---

⁶⁸ Por. A. КАШКЕВІЧ, *Пастырскі ліст на Першую Нядзелю Вялікага Посту 2016* (08 II 2016), nr 30/B/16; por. KONGREGACJA KULTU BOŻEGO, *List okólny o przygotowaniu świąt paschalnych „Paschalis Solemnitas”* (16 I 1988), nr 21; por. KLDG, s. 54; por. *Nabożeństwa diecezji katowickiej. Agenda liturgiczna*, red. D. ZIMOŃ, Katowice 1987, s. 199-122.

Prowadząc nabożeństwa wielkopostne, duszpasterze mają zatroszczyć się o przekazanie wiernym charakteru tego okresu oraz zachęcić ich do gorliwej modlitwy za grzeszników (por. ONRLK 30)⁶⁹.

Przygotowanie do świętowania misterium paschalnego obejmuje szczególne dni, które nazywane są dniami Wielkiego Tygodnia⁷⁰. Ten czas w liturgii rozpoczyna się ostatnią niedzielą Wielkiego Postu, która nosi nazwę Niedzieli Palmowej, czyli Męki Pańskiej⁷¹. W ten dzień rodzice i dzieci przygotowują palmy oraz uczestniczą w liturgii błogosławieństwa wierzby i w uroczystej procesji z nimi (por. ONRLK 31)⁷². Liturgia Mszy Wieczery Pańskiej na Grodzieńszczyźnie, jak zaznacza ks. Liszko, zwykle odbywa się o godzinie 10:00 w katedrze biskupiej. W tym dniu pasterz grodzieński wraz ze swoimi prezbiterami koncelebują uroczystą Mszę św., co jest wymownym znakiem jedności Kościoła na terenie diecezji. Podczas Eucharystii ordynariusz dokonuje poświęcenia olejów krzyżma i oleju chorych, którymi szafarze będą posługiwać się przy udzielaniu sakramentów świętych i sakramentaliów. Ten Boży dar (poświęcone oleje) po skończonej celebracji eucharystycznej zostaje rozdzielony między wszystkie dekanaty, gdzie zwykle jest odbierany przez księży dziekanów dla całego zespołu parafii. Natomiast po homilii kapłani diecezjalni, ojcowie zakonni oraz koncelebranci, pod przewodnictwem swego pasterza, odnawiają swoje przyrzeczenia kapłańskie, wzmagając tym swym swą gorliwość w wypełnianiu kapłańskiej misji. Wyjątkowym zwyczajem jest w tym dniu pielgrzymka służby liturgicznej na Mszę Krzyżma, co stanowi szczególnym działaniem o charakterze powołaniowym⁷³.

O. Andrzej Jodkowski, wspominając trudne warunki religijne Kościoła na Białorusi w okresie przed pierestrojką, wskazuje, że wierni do zachowywania Wielkiego Postu podchodzili w tamtym czasie z większą odpowiedzialnością, szczególnie w zakresie wypełniania uczynków wielkopostnych, tzn. postu, modlitwy i jałmużny. W tym czasie prowadzili różne nabożeństwa, bardzo często w domach z całą rodziną lub w gronie rodzin. Szczególnie ważny dla życia Kościoła był fakt, że dzieci, dzięki takim praktykom rodziców i dziadków, którzy byli autorami tych modlitw, otrzymywały naukę

⁶⁹ Por. A. КАШКЕВІЧ, *Пастырскі ліст на Першую нядзелю Вялікага Посту 2015* (11 II 2015), nr 30/B/15; por. *List okólny o przygotowaniu świąt paschalnych „Paschalis Solemnitas”* (16 I 1988), nr 12-13; por. J. KOPEĆ, *Droga Krzyżowa*, Niepokalanów 1994, s. 7; por. *Nabożeństwa pasyjne*, Pelplin 1990, s. 137; SMMPW nr 711-713.

⁷⁰ Por. B. NADOLSKI, *Liturgika. Liturgia i czas*, s. 137-138.

⁷¹ Por. TAMŻE, s. 101-105.

⁷² Por. A. КАШКЕВІЧ, *Запрашэнне да ўдзелу ў Крыжовым шляху і набажэнствах Пальмавай нядзелі* (13 III 2016); ЛІАМ, с. 423-429.

⁷³ Por. LISZKO; MR, s. 118-125.

chrześcijańskiej modlitwy i świadectwo życia wiarą. Droga krzyżowa czy gorzkie żale bardzo często były prowadzone w postawie klęczącej, a jeżeli było zimno to w postawie stojącej, zaś tekst brano z modlitewników (np. *Wierzę i ufam Bogu* i inne) lub przepisane z zeszytów⁷⁴. Chrystusa i Jego Matkę wychwalano również poprzez różaniec i inne modlitwy oraz śpiewy wielkopostnych pieśni (np. *Wisi na krzyżu, Ach, mój Jezu* i inne)⁷⁵. Wierzący uczestniczyli w tym okresie życia Kościoła w niedzielnej Eucharystii oraz rekolekcjach prowadzonych przez samego proboszcza, gdyż kapłanom zabronione było przemawiać i modlić się w innych parafiach niż własna. W Środę Popielcową poświęcone wierzby były palone zawsze w piecu zakrystii, a po poświęceniu popiołu wierni zanosili go do swoich chorych, którym posypali głowy czyniąc znak krzyża, najczęściej ze słowami „Nawracajcie się i wierzcie w Ewangelię”⁷⁶.

2.1.5. Triduum paschalne

Największym obchodem liturgicznym Kościoła, a zarazem szczytem i sercem całego roku liturgicznego jest Triduum Paschalne Męki i Zmartwychwstania Pańskiego, bo przez śmierć i zmartwychwstanie Jezusa dokonało się uwielbienie Boga i zbawienie człowieka (por. KL 102; ONRLK 18). „Największe misteria ludzkiego odkupienia sprawuje Kościół co roku, poczynając od Mszy wieczornej Wielkiego Czwartku aż do Nieszporów Niedzieli Zmartwychwstania. Czas ten słusznie jest określanym jako «Triduum Chrystusa ukrzyżowanego, pogrzebanego i zmartwychwstałego». Nazywa się go «Triduum Paschalnym», ponieważ uobecnia się wtedy i uskutecznia misterium Paschy, to jest przejścia Pana z tego świata do Ojca. Przez sprawowanie tego misterium w znakach liturgicznych i sakramentalnych Kościół jednoczy się wewnętrznie z Chrystusem, swoim Oblubieńcem”⁷⁷.

Z przeprowadzonego wywiadu z o. Jodkowskim wynika, że w diecezji grodzieńskiej, zgodnie z zaleceniami Kościoła odnoszącymi się do przygotowania i przeżywania Triduum Paschalnego, czas od Mszy Wieczery Pańskiej w Wielki Czwartek do II nieszporów Niedzieli Wielkanocnej rzeczywiście jest traktowany jako najważniejsze dni w całym roku liturgicznym, zaś obrzędy sprawowane w tych dniach

---

⁷⁴ Por. JODKOWSKI.

⁷⁵ Por. GIEDROJĆ.

⁷⁶ Por. JODKOWSKI.

⁷⁷ *List okólny o przygotowaniu świąt paschalnych „Paschalis Solemnitas”* (16 I 1988), nr 38, por. MRP, *Ogólne normy Roku Liturgicznego i Kalendarza* nr 18; por. KLDG, s. 53.

odznaczają się niezwykłą mocą w ewangelizowaniu i umacnianiu życia chrześcijańskiego.

Autor wywiadu podkreśla, że duszpasterze Kościoła grodzieńskiego starają się jak najlepiej przygotować w parafiach liturgię w te dni. Niezmiernie bogate w znaki celebracje wymagają rzetelnej katechezy, homilii i odpowiednich komentarzy liturgicznych, które umożliwią rodzinom i wspólnotom parafialnym przeżywanie tych dni z głęboką wiarą. Większość przygotowań w diecezji spada na duchownych, katechetów oraz członków ruchów i grup parafialnych. Najczęściej chodzi tu o pełnienie funkcji liturgicznych, organizowanie nabożeństwa przed wystawionym Najświętszym Sakramentem przy Grobie Pańskim, udzielenie sakramentów chorym i cierpiącym, troskę o błogosławieństwo pokarmów na stół wielkanocny. Celem podejmowanych starań o zorganizowanie liturgii jest to, by stała się ona „Wielkim Świętem”. Czas ten jest również dobrą okazją dla wspólnoty parafialnej do wprowadzenia w życie liturgiczne parafii części modlitw liturgii godzin, zwłaszcza jutrzni, niesporów i godziny czytań. W diecezji grodzieńskiej dla duszpasterzy wyzwaniem pozostaje to, aby wszystkie wielkopostne modlitwy i praktyki pobożności ludowej, nie zasłaniały celebracji liturgicznej⁷⁸.

Triduum Paschalne Męki i Zmartwychwstania Pańskiego rozpoczyna się wieczorną liturgią Mszy Wieczery Pańskiej. Kościół naucza, że „Cała wewnętrzna uwaga winna się kierować ku misteriom upamiętnianym zwłaszcza w tej Mszy św.: jest to ustanowienie Eucharystii, ustanowienie sakramentu kapłaństwa oraz Pańskie przykazanie miłości; winny one zostać wyjaśnione w homilii”⁷⁹. Jak mówi w wywiadzie o. Jodkowski, w diecezji grodzieńskiej zachowany jest przepis określający, że wymogiem tej Mszy jest, by koncelebrowali ją wszyscy kapłani danej wspólnoty parafialnej, koniecznie z udziałem ludu. Teologia zawarta w tym przepisie uświadamia wiernym jedność ustanowionego w Wielki Czwartek sakramentu kapłaństwa oraz urzeczywistnienie Kościoła w Eucharystii ustanowionej przez Chrystusa podczas Ostatniej Wieczery. Zachowany jest zwyczaj, że w trakcie tej Mszy, podczas śpiewu *Chwała na wysokości Bogu* uderza się we wszystkie dzwony i bije się w gong. Od tego momentu aż do hymnu *Gloria* podczas Wigilii Paschalnej, w liturgii zamiast dzwonek używa się drewnianych kołatek. Duszpasterze kładą w diecezji duży nacisk na

---

⁷⁸ Por. JODKOWSKI; por. KLDG, s. 53-54.

⁷⁹ *List okólny o przygotowaniu świąt paschalnych „Paschalis Solemnitas”* (16 I 1988), nr 38, por. MRP, *Ogólne normy Roku Liturgicznego i Kalendarza* nr 45.

podtrzymywanie zwyczaju adoracji Najświętszego Sakramentu przy grobie Chrystusa w Wielki Czwartek, Piątek i Sobotę. Takie nabożeństwo w Wielki Czwartek ma charakter dziękczynienia Chrystusowi za ustanowienie sakramentu kapłaństwa i Eucharystii⁸⁰.

Następnym dniem Triduum Paschalnego jest Wielki Piątek. Wyznawcy Chrystusa na Grodzieńszczyźnie od najdawniejszych lat w tym dniu starają się przestrzegać postu ilościowego i jakościowego oraz przystępować do sakramentu pokuty i pojednania. Dzień tenże różni się od wszystkich dni roku liturgicznego, gdyż Kościół w tym dniu nie sprawuje Eucharystii, koncentrując się na historycznym wydarzeniu śmierci Chrystusa⁸¹. Zgodnie z tradycją, po zakończeniu liturgii Męki Pańskiej kapłan przenosi Najświętszy Sakrament do grobu Pańskiego. W przygotowanym miejscu szafarz ustawia Najświętszy Sakrament okryty welonem⁸². Przy grobie, w którym znajduje się również figura Chrystusa, wskazująca na jego spoczywanie w grobie, wierni prowadzą nabożeństwo (np. tradycyjny śpiew pieśni *Ogrodzie oliwny*, *Ach mój Jezu* i inne; oraz modlitwy tj.: adoracja grobu Pańskiego, gorzkie żale i inne). Pamiętać należy, że grób Pański jest symboliczną dekoracją przygotowywaną w sakralnych budynkach podczas Wielkiego Tygodnia na pamiątkę śmierci Chrystusa⁸³.

W czasach wojny, rozbiorów i okupacji komunistycznej do dekoracji grobów starano się wprowadzać aktualne motywy. W archidiecezji wileńskiej przystrojony grób odzwierciedlał i pokazywał naturalne przeżycia narodu, stąd nie bacząc na władzę sowiecką, miejsce to nawiedzały tłumy wiernych. W Wielki Piątek wierni zachowywali post ścisły i „na biało” (tzn. jedzenie bez mlecznych produktów)⁸⁴.

Odnowiona liturgia Wigilii Paschalnej jest powrotem do tradycji widzącej w niej czuwanie na cześć Pana, które upamiętnia noc zmartwychwstania Chrystusa. Dlatego też obrzędy winny rozpoczynać się rzeczywiście po zapadnięciu zmroku, co pozwala na ukazanie symboliki światła w pierwszej części liturgii Wigilii Paschalnej, a zwłaszcza symboliki paschału⁸⁵. O. Andrzej Jodkowski mówi, że o wieczornej godzinie przed liturgią paschalną, wyznaczeni przez proboszcza członkowie wspólnoty rozpalają koło

---

⁸⁰ Por. MRP, *Ogólne normy Roku Liturgicznego i Kalendarza*, nr 45; por. KLDG, s. 52-55.

⁸¹ Por. *List okólny o przygotowaniu świąt paschalnych „Paschalis Solemnitas”* (16 I 1988), nr 38, por. MRP, *Ogólne normy Roku Liturgicznego i Kalendarza*, nr 59.

⁸² Por. JODKOWSKI.

⁸³ Por. GIEDROJĆ; ALDO, s. 156-158.

⁸⁴ Por. JODKOWSKI.

⁸⁵ Por. B. NADOLSKI, *Leksykon symboli liturgicznych*, Kraków 2010, s. 217-219; por. H. SOBECZKO, *Założenie teologiczno-pastoralne Listu okólnego Kongregacji Kultu Bożego „O przygotowaniu i obchodzeniu świąt paschalnych”*, w: *Wielkanoc i niedziela*, t. 2, Opole 1994, s. 103, por. *List okólny o przygotowaniu świąt paschalnych „Paschalis Solemnitas”* (16 I 1988), nr 38, por. MRP, *Ogólne normy Roku Liturgicznego i Kalendarza* nr 77-78.

kościół ognisko, od którego zapala się świecę wielkanocną – paschał. Po dokonaniu tego obrzędu zapaloną świecę, jako symbol Światłości Chrystusa, kapłan lub diakon wnosi do ciemnego kościoła. Od niej wierni zapalają swoje świece⁸⁶.

Warto zauważyć, że w diecezji grodzieńskiej liturgia chrzcielna Wigilii Paschalnej wiąże się z pierwszym zetknięciem człowieka z Chrystusem jako światłem, czego symbolem jest świeca chrzcielna. W tradycji parafii tej diecezji przyjmuje się wśród wiernych, że ochrzczeni biorący udział w liturgii chrzcielnej Wigilii Paschalnej przychodzą zazwyczaj z własną świecą chrzcielną, co podkreśla łączność odnowionych przyrzeczeń z otrzymanym chrztem.

Nabywając świecę paschalną, należy pamiętać, by była ona prawdziwa, tzn. woskowa, która będzie płonąć żywym ogniem. Tego wymagają zarówno przepisy liturgii, jak i teologia orędzia wielkanocnego. Kościół zabrania korzystać ze sztucznych świec (tzw. plastikowej tuby z wkładem olejowym), które coraz częściej spotyka się w niektórych częściach diecezji. Respondent wspomina, że dawniej świeca paschalna zawsze była wykonana z wosku⁸⁷. W swoim wywiadzie o. Jodkowski mówi też, że poświęcenia takiej świecy w Wigilię Paschalną dokonuje się tylko raz, corocznie święcąc nowy paschał. Z przeprowadzonego wywiadu wynika jednak, że w omawianej diecezji istnieje praktyka zmiany jedynie samej ostatniej cyfry, oznaczającej kolejny rok. Jest to świadectwo braku zrozumienia ducha odnowionej liturgii i samego obrzędu błogosławienia paschału. Obrzędowi temu w latach ateizacji towarzyszyło także błogosławienie przez szafarza zapalek, które przynosili wierni jak też zwyczaj zabierania poświęcanego węgla do domu po skończonej liturgii. Błogosławieństwo pokarmów zwykle odbywało się w kościele⁸⁸.

Zwyczaj procesji rezurekcyjnej, który został pogłębiony przez reformą liturgiczną, jest świadectwem cenionej przez wiernych tradycji, co wyraża polecenie jej zachowania w liturgii⁸⁹. Tradycja tej procesji na Grodzieńszczyźnie, jak podkreśla o. Jodkowski, przyniesiona została z archidiecezji wileńskiej i diecezji polskich. Zazwyczaj procesja w

---

⁸⁶ Por. JODKOWSKI.

⁸⁷ Por. S. ARASZCZUK, *Przygotowanie i świętowanie Triduum paschalnego we wspólnocie parafialnej*, w: *Święte Triduum paschalne*, red. Tenże, Legnica 1996, s. 91-92; por. *Zwycięzca śmierci*, red. H. J. Sobeczko, Opole 1992, s. 186.

⁸⁸ Por. JODKOWSKI.

⁸⁹ Por. S. ARASZCZUK, *Przygotowanie i świętowanie Triduum paschalnego we wspólnocie parafialnej*, s. 91-92; por. *Zwycięzca śmierci*, s. 186.

parafiach odbywa się rano przed Mszą św. rezurekcyjną Niedzieli Zmartwychwstania Pańskiego (pierwszy dzień Świąt Wielkanocnych)⁹⁰.

2.1.6. Okres Wielkanocy

Centralnym punktem roku liturgicznego oraz najstarszą i początkowo jedyną roczną uroczystością Kościoła jest Wielkanoc – Misterium Paschalne Jezusa Chrystusa (por. KL 102). Pascha mieści w sobie treść wszystkich pozostałych świąt i uroczystości, które pozostają w relacji do centralnego i najważniejszego momentu roku liturgicznego, jakim jest celebrowanie misterium Paschy, czyli męki, śmierci i zmartwychwstania Chrystusa. Przeżywając każdorazowo rok kościelny, chrześcijanin odkrywa w nim wielką wartość (por. 1 Kor 5, 7)⁹¹. Okres wielkanocny posiada bogatą treść wyznania wiary poprzez uroczystości Wniebowstąpienia i Zesłania Ducha Świętego, które od pierwszych wieków chrześcijaństwa obchodzono jako uroczystości należące do Paschy. Rozszerzeniem świętowania radości zmartwychwstania jest oktawa Wielkanocy, w której każdy dzień obchodzi się jako uroczystość Pańską⁹². Trwający w Kościele ten cykl w ciągu pięćdziesięciu dni, wierzący w Chrystusa przeżywają w wielkiej radości i weselu „jako jeden dzień świąteczny, co więcej jako «wielką niedzielę»” (ONRLK 22)⁹³. W kalendarzu ta uroczystość nie posiada stałej daty, od Soboru Nicejskiego (325) Niedzielę Wielkanocną zaczęto obchodzić po pierwszej wiosennej pełni księżyca⁹⁴.

W wywiadzie o. Jodkowski stwierdza, że w diecezji grodzieńskiej II Niedziela Wielkanocna, czyli Miłosierdzia Bożego, jest nowym dniem wśród obchodów liturgicznych, ukazującym miłosierdzie Zbawiciela. Tradycyjnie przyjmuje się, że do obchodu tej uroczystości wierni przygotowują się najpierw przez nowennę do Bożego miłosierdzia, którą duchowni rozpoczynają w Wielki Piątek. Zazwyczaj są to modlitwy do Bożego miłosierdzia lub koronka do Bożego miłosierdzia. Podobnym nabożeństwem wyznawcy Chrystusa przygotowują się także do dnia Pięćdziesiątnicy, wyznając Ducha Świętego w różnorodnych modlitwach. Jednak najstosowniejszą formą celebrowania takiej nowenny jest połączona z nią Eucharystia z dostosowanymi formularzami mszalnymi,

---

⁹⁰ Por. JODKOWSKI.

⁹¹ Por. A. KASZKIEWICZ, *Życzenia na niedzielę Zmartwychwstania Pańskiego 1997* (25 III 1997), nr 299/B/97; por. W. SCHENK, *Rok liturgiczny*, Kraków 1974, s. 7.

⁹² Por. B. NADOLSKI, *Oktawa*, LL, s. 1088-1089.

⁹³ T. SINKA, *Zarys liturgiki*, s. 144-145; por. M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, s. 640.

⁹⁴ Do ustalenia tych przepisów chrześcijanie obchodzili Wielkanoc w dniu żydowskiego święta Paschy – 14 dnia miesiąca wiosennego nissan. Por. NADOLSKI 2, s. 90-91; por. M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, s. 637-638.

którą celebrowa się od piątku po uroczystości Wniebowstąpienia Pańskiego do soboty przed Niedzielą Zesłania Ducha Świętego włącznie. Nabożeństwa te mają na celu skutecznie przygotować wiernych na uroczystość Pięćdziesiątnicy oraz zakończyć cały okres wielkanocny. W diecezji zaleca się duszpasterzom, aby korzystali z zatwierdzonych tekstów nowenny w przygotowaniu kandydatów do sakramentu bierzmowania⁹⁵. Pomocą w przeprowadzeniu takiego nabożeństwa w Kościele grodzieńskim, jak zaznacza ks. Krisztopik, służą agendy: *Agenda liturgiczna*, *Agenda parafialna*, *Літургічная агенда* i inne, oraz modlitewniki, np. *Bogu dziękujcie, Ducha nie gaście*⁹⁶. Wspominając trudne warunki religijne czasów komunizmu o. Jodkowski oznajmia, że spośród tych dwóch nowenn w okresie wielkanocnym wierni modlili się tylko do Ducha Świętego, a w tradycji było przyjęte, że w dniu Pięćdziesiątnicy przy bramach domu, wejściowych drzwiach i przy oknie miały stać brzozy. Robiono także bukiety do pokoiów jako symbol nazwy „Zielone Świątki”⁹⁷.

2.1.7. Okres zwykły

Wśród wszystkich okresów liturgicznych w Kościele znajduje się jeszcze cykl zwykły. Czas ten w ciągu roku liturgicznego trwa w dwóch częściach: od poniedziałku po niedzielę po 6 stycznia do wtorku przed Środą Popielcową i od poniedziałku po Uroczystości Zesłania Ducha Świętego do pierwszych niesporów pierwszej niedzieli Adwentu. Ten czas składa się z trzydziestu trzech lub trzydziestu czterech tygodni⁹⁸. Czas zwykły ma własny charakter w roku liturgicznym. W odnowionej przez ostatni sobór liturgii treścią okresu zwykłego nie jest świętowanie jakiegś szczególnej tajemnicy misterium Chrystusa, lecz celebrowanie pełni tegoż misterium. Dniem takiej właśnie celebrowania są niedziele okresu zwykłego (por. ONRLK 43). Niedziele i dni powszednie okresu zwykłego w ciągu całego roku, mają za cel kształtowanie wierzących poprzez słuchanie słowa Bożego, i systematyczne uczestnictwo w Eucharystii, co prowadzi do odkrycia pełni Bożego planu zbawienia objawionego w Chrystusie (por. KL 7; ONRLK 44)⁹⁹.

---

⁹⁵ Por. JODKOWSKI.

⁹⁶ Por. KRISZTOPIK I.

⁹⁷ Por. JODKOWSKI; *Agenda parafialna. Nabożeństwa, modlitwy, błogosławieństwa*, red. M. Maciejewski, Ząbki 2007, s. 171-177, 355-362; JAM, c. 307-313, 445-450; K. SADOWSKA, *Bogu dziękujcie, Ducha nie gaście*, Grodno 1998, s. 293-308.

⁹⁸ B. NADOLSKI, *Okres zwykły*, LL, s. 1087; TENŻE, *Liturgika. Liturgia i czas*, s. 36.

⁹⁹ Por. T. SINKA, *Zarys liturgiki*, s. 147.

Mówiąc o pastoralnym wymiarze tego okresu liturgicznego, ks. Piotr Kubiel wskazuje, że w diecezji grodzieńskiej obecne jest staranie o pogłębianie wśród wiernych tajemnicy Kościoła. Respondent dodaje, że wyzwaniem duszpasterskim dla tego czasu, zwłaszcza w większych parafiach, jest wprowadzenie krótkiej homilii podczas każdej Mszy św., co pozwoli na wyjaśnienie danego aspektu misterium Chrystusa ukazanego w Eucharystii. Pomocą we wzbogaceniu sprawowanej liturgii są odpowiednie komentarze do Mszy św., przygotowany śpiew liturgiczny oraz zaangażowanie wiernych świeckich.

Wśród wiernych na Grodzieńszczyźnie powszechne są tradycyjne nabożeństwa: majowe, czerwcowe i październikowe. Rozmówca zwraca uwagę, że zarówno duszpasterze, jak i wierni podtrzymują tradycję odmawiania tego rodzaju modlitw w domach rodzinnych czy przy krzyżach przydrożnych. Oprócz wymienionych powyżej nabożeństw i modlitw, okres ten wiąże się z urządzeniem różnego rodzaju procesji, z których na pierwszym miejscu postawić trzeba procesję w uroczystość Najświętszego Ciała i Krwi Chrystusa oraz procesje w pierwsze niedziele miesiąca¹⁰⁰.

Na zakończenie wywiadu kapłan wspomina o zmianie, jaką daje się zauważyć odnośnie do codziennego uczestnictwa we Mszy Świętej. W diecezji grodzieńskiej w Eucharystii w ciągu tygodnia zwykle uczestniczyli tylko ci, którzy związani byli z intencją sprawowanej Eucharystii, najczęściej za zmarłych. Sprawując taką Eucharystię, kapłan omijał w liturgii słowa homilię, pozostawiając ją tylko na niedziele i święta. Natomiast jeśli chodzi o nabożeństwa majowe, czerwcowe lub październikowe w okresie zwykłym, to zazwyczaj oddzielano je od Eucharystii, celebrując je osobno podczas wystawienia Najświętszego Sakramentu. Z kolei procesje zawsze posiadały uroczysty charakter i odbywały się zarówno wewnątrz kościoła, jak i dookoła świątyni. Zachowywano przepis, że procesje nie powinny wychodzić za mur kościelny, za co były pewne kary (np. w ludzkiej farze za niewypełnienie takiego przepisu, parafia otrzymała mandat). Procesje takie odbywały się nie tylko w Boże Ciało i jego oktawę, lecz także w I niedzielę miesiąca (tzw. uroczystą, białą) przed każdą Mszą Świętą¹⁰¹.

2.1.8. Kwartalne dni modlitw

W roku liturgicznym wyznaczone są także dni i okresy przeznaczone na modlitwę w konkretnych potrzebach: „W dni modlitw błagalnych i dni kwartalne Kościół modli się

---

¹⁰⁰ Por. KUBEL.

¹⁰¹ TAMŻE.

do Boga w różnych potrzebach ludzi”(ONRLK 45). Sensem takiego czasu w ciągu roku jest więc powiązanie ludzkich potrzeb i aktywności z Bogiem jako tym, który będąc stwórcą świata podtrzymuje go w istnieniu. Ta zależność ludzkiego życia od Boga wyraża się w modlitwach tego czasu w prośbie o dobre urodzaje i o błogosławieństwo w pracy. Mimo, że nazwa tych dni w roku liturgicznym wskazuje przede wszystkim na ich charakter błagalny, to obok prośby celem celebracji i modlitw w tym czasie jest także publiczne dziękczynienie Bogu (por. ONRLK 45).

W reformie roku liturgicznego Kościół pozostawia wyznaczenie terminów takich dni episkopatam danych krajów, co ma na celu dostosowanie dni modlitw do potrzeb różnych regionów. „Kompetentna władza, biorąc pod uwagę potrzeby miejscowe, powinna ustalić, czy obchód ma trwać jeden dzień czy dłużej oraz jak często ma się powtarzać w ciągu roku” (ONRLiK 46). Wśród kwartalnych dni modlitw znajdują się następujące: od Środy Popielcowej do pierwszej niedzieli Wielkiego Postu – dni modlitw o ducha pokoju; w czwartym tygodniu Wielkanocy – dni modlitw o powołania do służby w Kościele; w trzecim tygodniu września – za młodzież, dzieci i wychowawców; od szóstej niedzieli do środy przed uroczystością Wniebowstąpienia – dni modlitw o urodzaje¹⁰².

Bp Kaszkiewicz w swoich listach przypomina duszpasterzom, aby w kwartalnych dniach modlitw wykorzystywali *Litanie do Wszystkich Świętych*, którą wierni mogą śpiewać na stojąco lub idąc w błagalnej procesji. Szafarz, prowadząc takie modlitwy i zachowując przepisy liturgiczne, ma być ubrany w szaty koloru białego dla sprawowania Eucharystii oraz wygłosić kazanie i przygotować modlitwę wiernych zgodną z tematyką tych dni. Wyróżnionymi przez biskupa okresami są dni modlitw o powołania, tzw. tydzień powołań w IV niedzielę po Wielkanocy. Tydzień modlitw o powołania ma być, według niego, okazją do włączenia się w dzieło powołań dzieci, młodzieży, ich rodziców oraz służby liturgicznej. Czas ten jest związany także z pomocą dla seminarium duchownego w Grodnie¹⁰³.

Podsumowując reformę tych dni na grodzieńskiej ziemi, ks. Józef Trubowicz w wywiadzie stwierdza, że dawna kościelna tradycja powoli zanika, tzn. chodzenie z procesją dookoła kościoła (jeżeli był mur) lub wewnątrz kościoła oraz śpiewanie przy

---

¹⁰² *Квартал*, БЭК, т. 8, с. 211; B. NADOLSKI, *Dni kwartalne*, LL, s. 328; T. SINKA, *Zarys liturgiki*, s. 154; KLDG, s. 58-59, 93-94, 98-99, 135, 163-164.

¹⁰³ Por. A. КАШКЕВИЧ, *Пастырскі ліст на пачатак новага навучальнага і катэхетычнага 2015-2016 года* (31 IX 2015), nr 364/B/14; por. TENŻE, *Пастырскі ліст на пачатак новага навучальнага і катэхетычнага 2015-2016 года* (16 IX 2015), nr 87/B/15; *Nabożeństwa diecezji katowickiej. Agenda liturgiczna*, s. 190-401.

tym *Litanii do Wszystkich Świętych*. Według niego wynika to z faktu, że w dzisiejszym świecie istnieją duże różnice między potrzebami mieszkańców miast i wsi. Czerpiąc z Kościoła te modlitwy, jedni w swoich błaganiach zwracają więc większą uwagę na powołania kapłańskie i zakonne, drudzy zaś – na zbiory w polu, sprawę pokoju w świecie, rodzinę i jej zdrowie¹⁰⁴.

2.2. Kalendarz liturgiczny

Kalendarz liturgiczny, który wyznacza wszystkie święta celebrowane w Kościele, służy zachowaniu porządku obchodów w roku liturgicznym. Konstytucja *Sacrosanctum Concilium* zachęca pasterzy diecezji oraz konferencje episkopatów, aby każdy Kościół lokalny posiadał swój własny kalendarz albo wspólny dla wszystkich diecezji, a także dla jednej lub wszystkich prowincji zakonu w danym kraju (por. KL 111; ONRLK 48-51). Tak więc geneza i rozwój kalendarza liturgicznego są ściśle powiązane z układem całego roku liturgicznego (por. KL 103-108; ONRLK 49)¹⁰⁵. Zasady układania własnego kalendarza muszą uwzględnić zasady wynikające z teologii roku liturgicznego, wśród których na pierwsze miejsce wysuwa się pierwszeństwo misterium Odkupienia (por. ONRLK 50).

W udzielonym przez ks. Romana Kotlimowskiego wywiadzie respondent wskazuje, że w przypadku kalendarza krajowego opracowuje go Konferencja Episkopatu, zatwierdza zaś Stolica Apostolska. Jak potwierdza ks. Kotlimowski, który był odpowiedzialny za tworzenie kalendarza dla diecezji grodzieńskiej, przygotowania tego kalendarza uwzględniało normy ogólne, zwracano też uwagę na to, by jego układ respektował organiczną jedność z kalendarzem powszechnym, obowiązującym w całym obrządku rzymskim i będącym bazą dla kalendarzy lokalnych. W opracowaniu kalendarza lokalnego trzeba zastanowić się nad obchodami partykularnymi, które posiadają stopień wspomnienia (obowiązkowego lub dowolnego), a także uwzględnić święta o szczególnej wadze historycznej lub duszpasterskiej¹⁰⁶.

W swoim wywiadzie ks. Kotlimowski mówi, że pierwszy własny kalendarz dla nowo utworzonej diecezji grodzieńskiej pojawił się w 1991 r., a jego autorem był ks. Elias-Anatolius Markauskas. Do tego momentu kapłani korzystali z kalendarza

---

¹⁰⁴ Por. TRUBOWICZ II.

¹⁰⁵ MRP, s. [82]; por. KONGREGACJA KULTU BOŻEGO, *Instrukcja „Calendaria particularia”* (24 VI 1970), s. 651-663.

¹⁰⁶ Por. KOTLIMOWSKI II; por. KLDG, s. 5, 17-19.

archidiecezji wileńskiej, wydawanego w Białymstoku. Nowo powstały kalendarz eksperci układali zgodnie z przepisami obecnej reformy liturgicznej. W jego skład weszły: obchody nowo ustalonego patrona kraju Białoruskiego (św. Michał Archanioł), patronów diecezji grodzieńskiej (Najświętsza Maria Panna Ostrobramska Matka Miłosierdzia, św. Kazimierz Królewicz oraz św. Maksymilian Maria Kolbe), a także patronów niektórych miast i regionów oraz obchody dedykacji katedry, do których także zostały przypisane odpusty. W 1992 r., z powodu dużej liczby błędów liturgicznych, młoda diecezja grodzieńska powróciła do stosowania kalendarza diecezji białostockiej. Taki stan trwał do 1994 r., kiedy to uporządkowaniem kalendarza diecezjalnego zajął się ks. Roman Kotlimowski. Tworząc na nowo kalendarz diecezji grodzieńskiej, dokonano weryfikacji dat obchodów, co pociągnęło za sobą liczne przesunięcia. W związku z patronatem Bogurodzicy i świętych Pańskich, patronów diecezji, w kalendarzu partykularnym zostały przedstawione najważniejsze uroczystości obchodów: Matki Bożej Ostrobramskiej (16 XI) i Matki Bożej Trokielskiej (w pierwszą sobotę lipca), św. Kazimierza Jagiellończyka (4 III) i św. Maksymiliana Marii Kolbego (14 VIII), a także głównego patrona Kościoła katolickiego na Białorusi – św. Michała Archanioła (29 IX; obchodzone przez wszystkie diecezje). Ponadto warto podkreślić szczególny fakt, że Matka Boża Ostrobramska jest patronką nie tylko diecezji, lecz także Wyższego Duchownego Seminarium w Grodnie oraz samego biskupa diecezjalnego Aleksandra Kaszkiewicza. Z tej racji katecheci zwracają dużą uwagę na pogłębienie wiadomości o patronach diecezji, głównych wspomnieniach świętych i obchodach maryjnych oraz więzi z sanktuarium Trokielskim i w Kopciówce¹⁰⁷. W kalendarz ten wpisuje się tradycyjne przygotowywanie wiernych do uroczystości i świąt diecezjalnych lub parafialnych, które były zakorzenione w Kościele naszych przodków. Zatwierdzenie przez biskupa diecezjalnego wspomnień świętych w Kościele partykularnym zależy od ich pochodzenia, śmierci lub działalności na danym terenie albo od tradycji przodków. To także wymaga przeformowania, aby właściwym dniem obchodu świętych był w pierwszym rzędzie dzień ich śmierci, zachowując dodatkowo zgodność z kalendarzem powszechnym (por. ONRLK 56)¹⁰⁸. W swoim wywiadzie ks. Kotlimowski dodaje również, że tworząc kalendarz lokalny w diecezji, trzeba pamiętać o przepisach, które dotyczą wyboru patrona danej wspólnoty lub

---

¹⁰⁷ W okresie sowieckim nie każda parafia z archidiecezji wileńskiej na Białorusi posiadała kalendarz liturgiczny, co było spowodowane m.in. cenzurą. Kuria rozwiązała ten problem w ten sposób, że Białystok, wydając swój kalendarz, dokładał wszystkie święta i zmarłych kapłanów na Białorusi. Por. KOTLIMOWSKI.

¹⁰⁸ Por. KLDG, s. 200-201, 204-206; por. H. FROS, *Pamiętając o mieszkańcach nieba. Kult św. w dziejach i w liturgii*, Tarnów 1994, s. 182-183

miejscowego kościoła. Zazwyczaj są to: Najświętsza Maryja Panna, święci lub błogosławieni, którzy mają być uzgodnieni ze Stolicą Apostolską¹⁰⁹.

Wybierając patronów diecezji czy parafii, dwóch lub więcej, w zależności od warunków danego terytorium lub wspólnego obchodu w liturgii, należy pamiętać o zatwierdzeniu tego faktu na piśmie przez biskupa diecezjalnego. Zazwyczaj są to święci z historyczną tradycją i głębokim kultem (np. Błażej, Agata, Łukasz, Antoni i inni; patronka dziewcząt, kobiet lub matek – Niepokalane Poczęcie NMP i inne maryjne tytuły; patron chłopców i ojców – św. Józef i inni) lub znany kult świętych czasów współczesnych (np. św. Jan Paweł II, bł. Siostry Nazaretanki, Męczennice z Nowogródka). Kalendarz taki nakazuje duszpasterzom, aby wspomnienie patronów obchodzili w parafii jako uroczystość, a ze względu na dobro duchowe wiernych, jeżeli wypada ono w środku tygodnia, zezwala na przeniesienie go na bliższą zwykłą niedzielę. Przeniesienie obchodu na niedzielę nie jest możliwe w sytuacji niedziel Adwentu, Wielkiego Postu i okresu wielkanocnego, w których zachować należy oficjum niedzielne danego okresu, a nie oficjum o świętych. W wywiadzie ks. Kotlimowski podpowiada także, że jeżeli w liturgii parafii obchodzi się wspomnienie świętego, który nie jest głównym patronem, to terminem uroczystej liturgii ma być sam dzień jego wspomnienia i wtedy należy korzystać z odpowiednich tekstów mszalnych o świętych. W diecezji grodzieńskiej przygotowanie do uczestnictwa w uroczystej liturgii łączy się z zachętą do tego, aby wierni pamiętali o pojednaniu z Bogiem w sakramencie pokuty i pojednania czy odbyli rekolekcje. Przygotowanie do obchodu związanego z patronem parafii często łączy się w obecnym czasie z nabożeństwem nowenny oraz zwróceniem uwagi na możliwość otrzymania odpustu zupełnego lub częściowego, o których mniej było mówione w latach ateizmu. W czasie uświęcenia świeckich obchodów zaleca się duszpasterzom, aby uroczystości te przeprowadzili z wielką roztropnością i bez niszczenia obchodów świętych¹¹⁰.

W tradycji omawianej wspólnoty, jak przekazuje ks. Kotlimowski, zakorzeniona jest od lat chęć uczczenia dnia swego patrona według kalendarza liturgicznego, tzw. świętowania swych imienin. Obecnie tradycją taką posługują się zazwyczaj poszczególni wierni, zwłaszcza starsze i średnie pokolenie. W tradycji jest to zarówno świadomość związania życia człowieka poprzez konkretne imię z określonym świętym, jak i wspomnienie chrztu świętego. Zwyczajowo imię, które w kalendarzu występuje

---

¹⁰⁹ Por. KOTLIMOWSKI.

¹¹⁰ Por. KOTLIMOWSKI; por. KLDG, s. 13-19, 34-35.

wielokrotnie, związane jest ze świętym, którego dzień liturgicznego obchodu wypada najwcześniej po urodzinach. W tradycji wiernych podkreślających związek imienia ze świętym przyjmuje się, że w dzień imienin solenizanci oprócz przyjmowania życzeń i prezentów od swych krewnych i bliskich, włączają się w liturgię domową (np. wspólna modlitwa z zapaleniem świecy chrzcielnej). Warto wspomnieć, że w latach sowieckich imieniny obchodzili zazwyczaj tylko księża, zaś w dniu tym na wspólnej celebracji eucharystycznej zbierało się wielu wiernych, lecz sami modlili się tylko w intencjach zdrowia i z okazji urodzin¹¹¹.

3. Liturgiczny i pozaliturgiczny kult Najświętszej Maryi Panny

W celebracji liturgii szczególne miejsce zajmuje Matka Boża. Jej obecność w liturgii wiąże się z prawdą wiary o jej Bożym macierzyństwie (por. KK 61). Pobożność chrześcijańska już od pierwszych wieków istnienia Kościoła swą uwagę kierowała na szczególne miejsce Maryi w misterium Chrystusa (por. MC 2). Gdy czci doznaje Matka, to odbiera ją także jej Syn, przez którego wszystko zostało stworzone, doznaje chwały (por. KK 66). Głównym celem kultu maryjnego jest prowadzenie ludu Bożego do kultu Chrystusa, a przez Niego do uwielbienia Trójcy Świętej (por. KK 66). Kult NMP dokonuje się nie tylko w liturgii mszalnej czy brewiarzowej, ale można spotkać go w najrozmaitszych formach pobożności ludowej oraz w różnych przejawach kultury chrześcijańskiej (por. RM 25)¹¹². Ze względu na Maryi osobistą pielgrzymkę wiary, w której wierni odnajdują swoje życie, ze względu na Jej szczególny udział w misterium Chrystusa i w końcu ze względu na to, że w swej macierzyńskiej miłości opiekuje się ona swymi dziećmi, narażonymi na niebezpieczeństwa i trudy (por. KK 62), Maryja jest szczególnie bliska ludziom wierzącym także na Grodzieńszczyźnie¹¹³, czego wyrazem są zwłaszcza liczne sanktuaria maryjne.

---

¹¹¹ TAMŻE.

¹¹² Por. *Wprowadzenie teologiczne i pastoralne*, w: *Zbiór Mszy o Najświętszej Maryi Pannie*, Poznań 1998, nr 3; por. JAN PAWEŁ II, *List Ojca Świętego z okazji 125-iej rocznicy objawień Matki Bożej w Gietrzwałdzie* (24 VI 2002); por. KONGREGACJA KULTU BOŻEGO, *Wskazania i propozycje obchodu Roku Maryjnego*, Rzym 1987 nr 73.

¹¹³ Por. *List pasterski Episkopatu Polski z okazji Roku Maryjnego ogłoszonego przez Ojca Świętego Jana Pawła II* (20 VI 1987), w: *Matka Odkupiciela*, Włocławek 1987, s. 199.

3.1. Ogólne zasady kultu maryjnego po Soborze Watykańskim II

Oddając cześć Matce Zbawiciela, która zajmuje szczególne miejsce Bożym planie zbawienia, Kościół zawsze pamięta, że uwielbienie i najwyższy kult należy się tylko samemu Bogu (por. KL 103; KK 52; KKK 1172)¹¹⁴. Kult Matki Bożej, który nieprzerwanie istnieje w Tradycji Kościoła, zaczyna się już w czasach apostoelskich. Za doktrynalny początek kultu maryjnego uznać należy ogłoszenie dogmatu o Bożym Macierzyństwie Najświętszej Marii Panny (*Theotokos*) na ekumenicznym Soborze w Efezie (431). Boże macierzyństwo odnosi się nie tylko do Jezusa Chrystusa, ale także do nas, gdyż Maryja stała się naszą Matką w porządku łaski (KK 61)¹¹⁵. Cały kult maryjny opiera się na fundamencie jej Bożego macierzyństwa¹¹⁶. Celem maryjnego kultu w Kościele jest prowadzenie modlącego człowieka do oddania chwały Chrystusowi, a przez Niego do uwielbienia całej Trójcy (por. MC 25; RM 1-6; KK 52; KKK 1172)¹¹⁷.

Po Soborze Efeskim w Kościele powstały różne formy kultu NMP oraz powiększyła się liczba jej czcicieli. Obok kultu liturgicznego, który odgrywał (i odgrywa) najważniejszą rolę, rozwijał się kult pozaliturgiczny, związany z chrześcijańską pobożnością ludową. Do kultu maryjnego, obok form wartościowych, wkrađło się niestety zbyt wiele elementów przesadnych i powierzchownych. Dlatego Magisterium Kościoła w dokumentach Soboru Watykańskiego II i posoborowych podaje nie tylko podstawy doktrynalne kultu Bogarodzicy Maryi, lecz również zasady jego korygowania. Magisterium dzieli kult maryjny na trzy zasadnicze kategorie: kult liturgiczny, uznane i zorganizowane przez Kościół nabożeństwa maryjne, spontaniczna pobożność ludowa¹¹⁸.

Sobór podkreśla wyraźnie pierwszeństwo kultu maryjnego w liturgii przed jego różnorodnymi formami w pobożności ludowej. Konstytucja *Lumen gentium* stwierdza: „Sobór święty umyślnie podaje do wiadomości tę katolicką naukę, napominając

---

¹¹⁴ SMMPW nr 718; por. B. NADOLSKI, *Liturgika. Liturgia i czas*, s. 230-231; por. TENŻE, *Maryja Matka Jezusa Chrystusa – Theotokos*, LL, s. 878.

¹¹⁵ PAWEŁ VI, *Adhortacja Apostolska „Marialis Cultus” o kulcie Najświętszej Maryi Panny* (2 II 1974), nr 16-22; por. JAN PAWEŁ II, *Encyklika „Redemptoris Mater” o błogostawionej Maryi Dziewicy w życiu pielgrzymującego Kościoła* (25 III 1987), nr 45; por. Будзь Каралевай нашых сэрцаў. Навэнна і гісторыя цудадейнага абраза Маці Божай у Тракелях, рэд. А. Грэмза, Гродна 2012, s. 45; por. S. NAPIÓRKOWSKI, *Spór o matkę*, Lublin 1988, s. 92; por. B. NADOLSKI, *Liturgika. Liturgia i czas*, s. 230.

¹¹⁶ Por. L. MELOTTI, *Maryja, matka żyjących*, Niepokalanów 1993, s. 235.

¹¹⁷ Por. I. WERBIŃSKI, *Postulowanie Ojcu drogą świętości Maryi*, „Salvatoris Mater” 1 (1999), nr 4 (4), s. 30-43; por. Cz. KRAKOWIAK, *Maryja wzorem trynitarnej pobożności chrześcijańskiej*, „Salvatoris Mater” 2 (2000), nr 3 (7), s. 141; por. J. DROZD, *Maryja w roku kościelnym*, Kraków 1983, s. 3.

¹¹⁸ Por. J. SROKA, *Liturgiczny kult Bogurodzicy normą pobożności maryjnej*, „Anamnesis” 8 (2001/2002), t. 28, s. 59.

równocześnie wszystkich synów Kościoła, aby szczerze popierali kult Błogosławionej Dziewicy, szczególnie liturgiczny, a praktyki i zbożne ćwiczenia ku Jej czci zalecane w ciągu wieków przez Urząd Nauczycielski cenili wysoko i to, co postanowione było w minionych czasach o kulcie obrazów Chrystusa, Błogosławionej Dziewicy i Świętych, pobożnie zachowywali” (KK 67).

Pierwszeństwo kultu liturgicznego przed pobożnością prywatną jest przede wszystkim konsekwencją tego, że liturgia wypływa z rzeczywistej, sakramentalnej obecności Jezusa Chrystusa włączającego człowieka w uwielbieniu Boga. Liturgia nie jest czystym działaniem rytualnym, ale sakramentalnym, obejmującym uświęcające i kultyczne działanie Chrystusa, który całym swym ziemskim życiem w sposób doskonały uwielbił Ojca, a teraz w akcie celebracji przyłącza wierzących, aby wraz z Nim mogli oddać chwałę Bogu. Z tej perspektywy widać, że nie można uwielbić Ojca bez więzi z Chrystusem, bez działania Ducha Świętego, a od strony człowieka bez pragnienia podporządkowania swego życia Bogu. Zasada ta odnosi się także do liturgicznego kultu maryjnego. Kult ten bowiem ma wyrazić się w życiu człowieka w darze z samego siebie. Takie jest właśnie wezwanie, które Maryja kieruje do nas w Kanie Galilejskiej: „Uczyńcie wszystko, cokolwiek wam powie” (J 2,5)¹¹⁹.

Kult maryjny, tak liturgiczny, jak i pozaliturgiczny, podlega tym samym zasadom, którymi kieruje się kult w ogólności. Można go podzielić na kult wewnętrzny i zewnętrzny. Do wewnętrznego wyrazu kultu odnosimy: dziękczynienie, przebłaganie, uwielbienie, prośby oraz podziw; natomiast kult zewnętrzny wyraża się w słowach, gestach, czynnościach i obrzędach, a jego podstawą jest Bóg jako Człowiek, dzieciństwo Chrystusa, Jego ukryte życie oraz męka i śmierć¹²⁰. W wymienionych misteriach życia Jezusa Maryja znajduje swe szczególne miejsce. „Prawdziwa pobożność nie polega ani na czczym i przemijającym uczuciu, ani na jakiejś próżnej łatwowierności, lecz pochodzi z wiary prawdziwej, która prowadzi nas [...] i pobudza do synowskiej miłości ku naszej Matce oraz do naśladowania Jej cnót” (KK 67).

W liturgii Kościoła Matka Boża zajmuje ważne miejsce, o czym świadczą zarówno liturgie wschodnie, jak i zachodnie. Będąc przykładem słuchania Boga i wierności swemu powołaniu, Maryja przygotowuje ludzi do przyjęcia łaski Bożej i do

---

¹¹⁹ Por J. SROKA, *Liturgiczny kult Bogurodzicy normą pobożności maryjnej*, s. 59; R. LAURENTIN, *Maria nella storia della salvezza*, Casale Monferrato 1972, s. 159-160.

¹²⁰ Por. S. ARASZCZUK, *Język i formy pobożności ludowej*, „Seminare” 20 (2004), s. 163-179; por. B. NADOLSKI, *Kult*, LL, s. 703-706.

wiernego życia jej mocą (por. KL 83; KK 62-63; DK 18; MC 17-21)¹²¹. Kościół jako lud wierzący okazuje swoje zaufanie do Maryi, przywołując ją zwłaszcza w ważnych momentach liturgii: w modlitwach eucharystycznych, w całej euchologii mszalnej i sakramentalnej, liturgii uświęcenia czasu, roku liturgicznym i w wielu innych formach swojej modlitwy, a w końcu w pobożności chrześcijańskiej. Podstawą bogactwa doktrynalnego odnowionych maryjnych tekstów liturgicznych jest nauczanie Soboru Watykańskiego II. Teksty te zbudowane są na podstawach biblijnych, zinterpretowanych przez Tradycję Kościoła. Posiadają one wyraźny rys trynitarny (Maryja przedstawiana jest w relacji do poszczególnych Osób Boskich), rys eklezjalny (postać Maryi ściśle łączy się z Kościołem) oraz rys antropologiczny (Maryja jest w pełni człowiekiem, całkowicie oddanym Bogu)¹²².

Kult NMP rozprzestrzenia się na poszczególne okresy roku liturgicznego jako oddzielne obchody liturgiczne, jednakże obecność wątków maryjnych można dostrzec także w uroczystościach i świętach pańskich¹²³. Teologiczne rozumienie obecności Maryi w obchodach liturgicznych wzrasta wraz z historycznym rozwojem roku liturgicznego, ale też rozwój roku liturgicznego przyczynia się do odkrywania roli Maryi w kulcie chrześcijańskim¹²⁴.

Na szczególną uwagę w obchodach roku liturgicznego zasługują uroczystości, święta i wspomnienia NMP oraz świętych pańskich w łączności z przepisami ich kultu (por. KL 103-104; KKK 1172-1173; ONRLK 7-8; KPK 1186). Mówiąc o roku liturgicznym Konstytucja o liturgii świętej stwierdza: „Obchodząc ten roczny cykl misterii Chrystusa, Kościół święty ze szczególną miłością oddaje cześć Najświętszej Matce Bożej, Maryi, która nierozzerwalnym węzłem złączona jest ze zbawczym dziełem swojego Syna. W Niej Kościół podziwia i wysławia wspaniały owoc odkupienia i jakby w precyzyjnym obrazie z radością ogląda to, czym cały pragnie i spodziewa się być” (KL 103).

Układając kalendarz świąt maryjnych, reforma po *Vaticanum II* podzieliła je na obchody liturgiczne w Kościele powszechnym oraz w Kościołach partykularnych i lokalnych (por. MC 25-37). Największą rangę w roku liturgicznym posiadają te obchody,

---

¹²¹ Por. J. SROKA, *Liturgiczna odnowa kultu maryjnego*, w: *Błogosławić mnie będą. Adhortacja Pawła VI „Marialis cultus”*, red. S. C. Napiórkowski, Lublin 1990, s. 119.

¹²² Por. J. SROKA, *Liturgiczny kult Bogurodzicy normą pobożności maryjnej*, s. 60.

¹²³ J. BIEGAŃSKI, *Obecność Marii w liturgii w pobożności ludowej*, „*Studia Theologica Grodnensia*”, 11 (2017), s. 119.

¹²⁴ Por. tamże, s. 120; por. J. SROKA, *Liturgiczny kult Maryi wniebowziętej*, „*Salvatoris Mater*” 2 (2000), nr 4, s. 125.

które akcentują rolę i współpracę Maryi w zbawczym dziele jej Syna (por. KK 49; MC 25). Pozostałe dni poświęcone Najświętszej Maryi Pannie w roku liturgicznym pozwalają podziwiać i wysławiać w niej wspaniały owoc odkupienia (por. KL 103, KK 63-68; RH 22; MC 15-16; RM 42-44)¹²⁵. W roku liturgicznym określana jest ona jako: Niepokalanie Poczęta, Święta Boża Rodzicielka, Wniebowzięta, świadek wiary, orędowniczka, pośredniczka, wspomóżycielka wiernych i inne (por. KL 83; KK 62-63; DK 18; MC 35-37). Cały kult NMP ukierunkowany jest na uwielbienie Boga Ojca przez Chrystusa w Duchu Świętym (por. KL 103; KK 62; MC 22; RM 41)¹²⁶.

W diecezji grodzieńskiej kult liturgiczny NMP jest w pełni zgodny z nauczaniem i wskazaniem Kościoła, a tym samym z zasadami reformy Soboru Watykańskiego II. Formy kultu nie odbiegają od tych, które są praktykowane w Kościele powszechnym, zwłaszcza na terenie Polski. W roku liturgicznym szczególną popularnością cieszą się Msze św. o NMP w okresie Adwentu (roraty). Największego lokalnego kolorytu kultowi maryjnemu przydają liczne sanktuaria.

3.2. Sanktuaria szczególnym miejscem kultu maryjnego

Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii stwierdza, że „sanktuarium poświęcone zarówno Trójcy Najświętszej, Chrystusowi Panu, jak i Najświętszej Dziewicy Maryi, aniołom, świętym i błogosławionym to szczególne miejsce, w którym relacja między liturgią i pobożnością ludową jest bardzo częsta i oczywista” (nr 261). Już na wstępie należy stwierdzić, że dobrym przykładem na taką harmonijną relację pomiędzy pobożnością ludową i liturgią są sanktuaria Grodzieńszczyzny, co wyraźnie wskazuje na praktykowanie nauczania Soboru Watykańskiego II oraz zasad posoborowej reformy liturgicznej. Chrześcijańskie Objawienie zakłada najpierw, że „najwyższym i jedynym sanktuarium jest Chrystus zmartwychwstały (por. J 2,18-21; Ap 21, 22)” (nr 262), ale też to, że sanktuarium jest szczególnym znakiem wcielenia Bożego Słowa i zamieszkania wśród ludzi oraz znakiem odkupienia, a przez to obecności uwielbionego

---

¹²⁵ Por. S. BUDZIK, *Maryja w tajemnicy Chrystusa i Kościoła*, Tarnów 1997, s. 141-144; por. L. BALTER, *Specyfika kultu Maryi w Polsce*, „Communio” 3 (1983), nr 5 (17), s. 121-122; B. KOCHANIEWICZ, *Matka Boża w posoborowej liturgii Kościoła*, „Salvatoris Mater” 4 (2002), nr 1 (13), s. 184-187; por. J. TYRAWA, *O należytych kształtowaniu i rozwijaniu kultu Najświętszej Maryi Panny*, WWK 41 (1988), nr 1-2, s. 103-118; por. J. DROZD, *Maryja w roku kościelnym*, s. 17-18; por. B. NADOLSKI, *Liturgika. Liturgia i czas*, s. 231-233; por. B. NADOLSKI, *Maryja Matka Jezusa Chrystusa – Theotokos*, s. 879-880.

¹²⁶ Por. S. BUDZIK, *Maryja w tajemnicy Chrystusa i Kościoła*, s. 137-138; por. J. SROKA, *Liturgiczna odnowa kultu maryjnego*, s. 19.

Pana wśród swojego ludu. Na Grodzieńszczyźnie sanktuaria maryjne są traktowane, „ze względu na częste znaki miłosierdzia, które tam się dokonują – uprzywilejowanymi miejscami Bożej obecności oraz wstawiennictwa Najświętszej Dziewicy [...]” (nr 262).

Zgodnie z *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii* opiekunami tych miejsc są kustosze, którzy nadzorują właściwy poziom sprawowanego i rozwijanego w nich kultu, dbają o głoszenie w nich słowa Bożego i posługę sakramentalną, szczególnie sakrament pokuty oraz pobudzają wiernych do przemiany życia. Dzięki temu sanktuaria stają się nie tylko miejscami kultu, ale też ewangelizacji. Diecezja grodzieńska posiada sześć sanktuariów, w tym trzy z wizerunkami koronowanymi (Matki Bożej Królowej Naszych Rodzin, Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Trokielach, Matki Bożej Kongregackiej w Grodnie i Matki Bożej św. Szkaplerza w Gudogaju) oraz trzy z wizerunkami niekoronowanymi (Matki Bożej Cierpliwie Słuchającej na Wzgórzu Nadziei w Kopciówce; Matki Bożej Fatimskiej w Szczuczynie i Matki Bożej Pocieszycielki Strapionych w Borunach). Najważniejszymi sanktuariami maryjnymi pod względem ilości pielgrzymów są: sanktuarium Matki Bożej Trokielskiej, sanktuarium Matki Bożej w Kopciówce i sanktuarium Matki Bożej Gudogajskiej. Przejawami pobożności ludu chrześcijańskiego w diecezji grodzieńskiej są pielgrzymki do sanktuariów maryjnych, modlitwa różańcowa, *Godzinki ku czci Najświętszej Maryi Panny*, tradycja sobót jako szczególnych dni poświęconych Matce Najświętszej, indywidualne modlitwy do NMP, a także kapliczki przydrożne, peregrynacje obrazu czy figury Matki Bożej, koronacje, szkaplerze, medaliki i inne osobiste formy kultu NMP (por. KPK 1234 §1). Wszystkie te formy kultu, pomimo swej długiej tradycji w Kościele katolickim, nawiązują do sytuacji dnia dzisiejszego i aktualnych potrzeb człowieka wierzącego¹²⁷. Ze względu na znaczenie sanktuariów dla pobożności wiernych na Grodzieńszczyźnie dokona się ich prezentacji.

Sanktuarium Matki Bożej Królowej Naszych Rodzin w Trokielach koło Lidy jest pierwszym i najważniejszym miejscem kultu maryjnego w diecezji grodzieńskiej, zatwierdzonym w 1994 r. przez bp. Aleksandra Kaszkewicza. Słynący łaskami obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem Jezus, będący kopią przedstawienia NMP z bazyliki Matki Bożej Śnieżnej (*Salus Populi Romani*) w Rzymie, trafił do parafii Trokiele z Wilna w

---

¹²⁷ Por. W. BEINERT, *Perspektywy teologiczne pobożności maryjnej*, w: *Cześć Maryi dzisiaj – propozycje pastoralne*, red. Tenże, Warszawa 1992, s. 52-53; por. J. KUDASIEWICZ, *Matko Odkupiciela*, Kielce 1996, s. 284-285; por. S. NAPIÓRKOWSKI, *Pośredniczka w Chrystusie*, w: *Matka Odkupiciela. Tekst i komentarze*, red. Tenże, Lublin 1993, s. 198-199; por. SMMPW nr 719-722; por. *Тракели*, БЭК, т. 15, с. 499; IDG, s. 22-23.

1595 roku¹²⁸. Został przekazany przez jezuitów, którzy też propagowali kult obrazu, i umieszczony w ołtarzu głównym. Z obrazem związane są przekazy o jego cudownym ocaleniu z pożaru kościoła w 1656 roku¹²⁹. Po umieszczeniu obrazu w nowym kościele wybudowanym przez wiernych parafii Trokiele, kult zyskał na dynamice. W związku ze świadectwami uzyskiwania licznych łask, zaczęto Maryję nazywać Matką Bożą Trokielską lub Panią Trokielską. W 1738 r. kolejny pożar całkowicie strawił świątynię, ale obraz powtórnie cudownie ocalał. Po odbudowaniu kościoła jezuita postanowili domalować na obrazie postać św. Kazimierza Jagiellończyka (kanonizowany w 1604 r.), patrona Litwy. To jeszcze wzmogło kult¹³⁰.

Z przeprowadzonej z ks. Rudziewiczem rozmowy wynika, że co roku w dniu odpustu, w święto Nawiedzenia NMP (2 lipca), w Trokielach odbywa się kiermasz, tzw. Trokielanka, na który przybywa kilka tysięcy wiernych z bliższych i dalszych parafii diecezji grodzieńskiej i nie tylko. W okresie komunizmu kościół był zamknięty tylko w tych latach, kiedy nie było księdza. Jednak nawet przy braku pasterza kilkuset pielgrzymów 2 lipca gromadziło się na przykościelnym placu, aby wspólnie się modlić i śpiewać tradycyjne pieśni do Matki Bożej (np. *Serdeczna Matko, Zdrowaś Maryjo*). Władze komunistyczne chciały zniszczyć ten kościół, do czego nie dopuścili wierni – w ciągu trzydziestu lat dniem i nocą pilnowali świątyni i cudownego obrazu. Według rozmówcy odrodzenie i rozwój kultu liturgicznego i pozaliturgicznego Matki Bożej Trokielskiej nastąpił po rozpadzie Związku Radzieckiego i upadku komunizmu, a zwłaszcza w drugiej połowie 90. lat XX wieku. Tysiące pielgrzymów (indywidualnie i wspólnotowo) przybywały do cudownego obrazu Królowej Rodzin, aby za Jej wstawiennictwem wyprosić u Boga potrzebne łaski. W dniu odpustu, ze względu na dużą liczbę wiernych, główną Mszę św. sprawuje się przy ołtarzu polowym na placu kościelnym. Uroczystości powiązane są z modlitewnym czuwaniem wiernych, podczas którego głoszone są konferencje ascetyczne, ma miejsce adoracja Najświętszego Sakramentu oraz inne nabożeństwa¹³¹.

W 2007 r. biskup grodzieński skierował list do wiernych i duchowieństwa, poświęcony dalszemu rozwojowi kultu Matki Bożej Królowej Naszych Rodzin. Podjął

---

¹²⁸ Por. M. SZYMIELEWICZ, *Dworzyszcze i Trokiele*, „Ziemia Lidzka” 1(44) (2001), s. 1; por. P. SOŁOBUDA, *Historia obrazu Matki Bożej Trokielskiej*, SIŻ 15 (379) 2013, s. 2.

¹²⁹ Por. K. MACZEWSKA, *Kościół parafialny p.w. Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny w Trokielach*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego*, red. M. Kałamajska-Saeed, t. 4, Kraków 2011, s. 206-207.

¹³⁰ Por. *Будзь Каралевай нашых сэрцаў*, s. 59-70.

¹³¹ Por. RUDZIEWICZ.

też staranie w Kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów o zezwolenie na przeprowadzenie uroczystej koronacji cudownego obrazu Matki Bożej. Na nałożenie koron Matce Bożej, Dzieciątku Jezus i św. Kazimierzowi zgody udzielił papież Benedykt XVI. Uroczystość koronacji odbyła się 5 lipca 2009 r., przyczyniając się do umocnienia roli sanktuarium w Trokielach w dziele ewangelizacji wiernych diecezji grodzieńskiej i sąsiednich¹³².

W Sanktuarium Matki Boskiej Kongregackiej w Grodnie znajduje się w pojezuickim kościele p.w. św. Franciszka Ksawerego, który 15 XII 1990 r. został podniesiony do rangi bazyliki mniejszej, a po erygowaniu diecezji grodzieńskiej i powołaniu jej ordynariusza bp. Aleksandra Kaszkiewicza 13 IV 1991 r. – katedrą¹³³. W sanktuarium w Grodnie znajduje się słynący łaskami obraz Matki Boskiej Kongregackiej, zwanej też Matką Bożą Studencką. Główne uroczystości ku jej czci obchodzone są 5 sierpnia¹³⁴. Cudowny obraz jest odwzorowaniem przedstawienia Matki Bożej Śnieżnej z Bazyliki Sancta Maria Maggiore w Rzymie. Do Grodna trafił z Rzymu przez prowincjała dominikanów i został подарowany kanclerzowi Wielkiego Księstwa Litewskiego ks. Albrechtowi Stanisławowi Radziwiłłowi (1595-1656), następnie powierzony dominikaninowi o. Kuklińskiemu, a później Wojciechowi Żalarowskiemu, który w roku 1664 ofiarował go kongregacji studentów przy kolegium jezuitów¹³⁵. Komisja biskupa wileńskiego w tym samym roku zatwierdziła 108 cudów dokonanych za pośrednictwem Matki Bożej Kongregackiej. 20 lipca 1664 r. przekazano specjalny protokół bp. Jerzemu Bielazorowi, który uznał ten obraz za słynący cudami¹³⁶.

Starania o koronację obrazu Matki Bożej Kongregackiej rozpoczął bp Antoni Dziemianko, który w tej sprawie zwrócił się 30 listopada 2002 r. do bp. Aleksandra Kaszkiewicza¹³⁷. Dekret zezwalający na koronację cudownego obrazu NMPanny w Grodnie został podpisany 4 marca 2013 r. przez arcybiskupa oraz sekretarza Kongregacji

---

¹³² Por. A. КАШКЕВІЧ, *Пастырскі ліст перад караняцыйй абразу Тракельскай Божай Маці* (29 IV 2009); por. TENŽE, *Odezwa po koronacji obrazu Matki Bożej Trokielskiej* (07 VII 2009), nr 1065/B/09.

¹³³ Por. S. JEDYNAK, *Grodno*, Wilno 1933, s. 3; Л. АРЖАЕВА, *Гродно*, Энциклопедический Справочник, Минск 2003, с. 270; M. KAŁAMAJSKA-SAEED, *Katedra (kościół pojezuicki) p.w. Franciszka Ksawerego i dawne kolegium jezuitów w Grodnie*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa trockiego*, red. J. K. Ostrowski, t. 2, Kraków 2015, s. 24.

¹³⁴ Por. Archiwum Kurii Grodzieńskiej, *Kult Marii Kongregackiej*, s. 2.

¹³⁵ Por. A. MACKIEWICZ, *Historia parafii pod wezwaniem św. Franciszka Ksawerego w Grodnie*, mps Biblioteka Seminarium Duchownego w Grodnie 1999, s. 44; por. J. ZAWADZKI, *Najświętsza Maryja Panna w obrazie Kongregackim czyli Rzymskim*, Wilno 1918, s. 2-5.

¹³⁶ Por. MACKIEWICZ, *Historia parafii pod wezwaniem św. Franciszka Ksawerego w Grodnie*, s. 44; por. *Kult Marii Kongregackiej*, s. 5.

¹³⁷ Por. A. DZIEMJANKO, *Pismo do biskupa diecezji grodzieńskiej z prośbą o rozpoczęcie starań o koronację obrazu Matki Bożej Kongregackiej*.

Kultu Bożego i Sakramentów Franciszka Piusa Tamburino i przekazany na ręce bp. Kaszkiewicza¹³⁸. Uroczysta koronacja obrazu odbyła się 28 sierpnia 2005 r. w Grodnie i była połączona z 300-leciem konsekracji bazyliki katedralnej¹³⁹. W swoim wywiadzie abp Tadeusz Kondrusiewicz wspomina, że w procesji ulicami miasta wzięło udział wiele tysięcy wiernych, a uroczysta Eucharystia była sprawowana na placu seminaryjnym, obok kościoła Podwyższenia Krzyża Świętego. Mszy przewodniczył i koronacji obrazu dokonał kard. Kazimierz Świątek. Abp Kondrusiewicz podkreślił, że jego kapłańska i biskupia posługa w Grodnie i na Białorusi zawsze była związana z tym kościołem i obrazem Matki Boskiej Kongregackiej. Opatrzność Boża sprawiła, że odrodzenie jej kultu, jak i Kościoła katolickiego na Białorusi, w przedziwny sposób połączyło się z jego probostwem w parafii farnej (1988) i przyjęciem święceń biskupich (1989). Obecnie kult Matki Bożej Grodzieńskiej nadal się rozwija, organizowane są nabożeństwa, pielgrzymki, modlitwy grup wiernych, jak i indywidualne osób¹⁴⁰.

Kolejne maryjne miejsce na Grodzieńszczyźnie to Sanktuarium Matki Bożej św. Szkaplerza w Gudohaju w starym drewnianym kościele z cudownym obrazem¹⁴¹. Pierwotnie (w XVII w.) słynący łaskami obraz Matki Bożej (ikona Matki Bożej Włodzimierskiej) znajdował się w kaplicy gudohajskiej. Po wybuchu wojny rosyjsko-szwedzkiej (1656-1658) kaplica została spalona przez Szwedów, a uratowanym obrazem zaopiekowali się Rozwadowscy¹⁴². Po wojnie w 1763 r. Wojnowie zbudowali nowy kościół, a rok później wzniesiono klasztor karmelitów bosych dla opieki nad cudownym obrazem, rozwijania kultu Matki Bożej i zakładania Bractw Szkaplerznych. 8 września 1764 r., w święto Narodzenia NMP, uroczystie przeniesiono obraz do kościoła i umieszczono go w głównym ołtarzu, nadając mu tytuł „Matka Boża Szkaplerzna”. Parafię erygował biskup wileński Ignacy Jakub Massalski¹⁴³.

Z wywiadu z o. Leonardem Ciechanowskim OCD dowiadujemy się, że w 1832 r., w związku z represjami popowstaniowymi, parafia została podzielona między sąsiednie, a

---

¹³⁸ Por. KONGREGACJA KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Dekret zezwalający na koronację obrazu Matki Bożej Kongregackiej*, Prot. nr 309/03/L, Watykan 2003.

¹³⁹ Por. A. BIAŁOBŁOCKI, *Kult Matki Bożej Kongregackiej w Bazylice Katedralnej św. Franciszka Ksawerego w Grodnie*, SThG 9 (2015), s. 146-148; A. SZYDŁOWSKI, *A teraz pamiętaj o nas*, SŁŻ 14 (307) 2010, s. 4.

¹⁴⁰ Por. KONDRUSIEWICZ.

¹⁴¹ Por. B. TARKA, *Sanktuarium Matki Bożej Szkaplerznej w Gudohaju na Białorusi*, Gudohaj 2003, s. 25-26.

¹⁴² Por. T. KRUPNIK, *Sanktuarium Matki Bożej Szkaplerznej w Gudohaju na Białorusi*, Łódź 1991, s. 3.

¹⁴³ Por. B. TARKA, *Sanktuarium Matki Bożej Szkaplerznej w Gudohaju na Białorusi*, s. 29-46; por. B. J. WANAT, *Łaskami słynąca ikona Matki Bożej w Gudohajach na Białorusi*, Kraków 2006, s. 26-29; por. T. KRUPNIK, *Sanktuarium Matki Bożej Szkaplerznej w Gudohaju na Białorusi*, s. 11-13.

kościół, dzwonnice i inne zabudowania oddano do rozebrania Żydom. Cudowny obraz został przyniesiony w uroczystej procesji razem z wotami do kościoła w Oszmianie. W 1856 r. mieszkańcy Gudahaju odkupili od Żydów nerozebrany jeszcze kościół i dzwonnice. Kupcem i rekonstruktorem sakralnego budynku był ks. Donat Siemaszko. W 1878 r. władze zezwoliły na celebrowanie w kościele Mszy św. w każdą sobotę. Kult ożywił się przez modlitwy i pielgrzymki. Duża liczba wiernych przybywała zwłaszcza na uroczystość odpustową (16 lipca) we wspomnienie Matki Bożej Szkaplerznej oraz 8 września na święto Narodzenia NMP. W związku z przywróceniem parafii gudohajskiej, w święto Matki Bożej Anielskiej, 2 sierpnia 1907 r., w uroczystej procesji, w której uczestniczyło kilka tysięcy wiernych, słynący łaskami obraz Matki Bożej powrócił na swoje pierwotne miejsce¹⁴⁴.

O. Ciechanowski podkreślił, że II wojna światowa, a następnie lata komunizmu całkiem zahamowały rozwój kultu Matki Bożej Gudohajskiej, choć kościół był otwarty¹⁴⁵. 5 lipca 2007 r. odbyła się koronacja cudownego obrazu. Nałożenia papieskich koron dokonał kard. Kazimierz Świątek¹⁴⁶. Rozmówca podkreślił, że ta uroczystość oraz słynne cuda nie tylko wzmocniły, lecz i wzbogaciły wszystkich czcicieli tej Matki. Świadectwa uzdrowień fizycznych i duchowych otrzymanych za pośrednictwem Gudohajskiej Uzdrowicielki zapisywane są w księdze prośb i podziękowań¹⁴⁷.

Papieską koroną została ukoronowana także ikona Matki Bożej Cierpliwie Słuchającej na Wzgórzu Nadziei w Kopciówce koło Grodna¹⁴⁸. Wieś ta początkowo należała do parafii Matki Bożej Anielskiej w Grodnie, posiadając greko-katolicką świątynię p.w. Zaśnięcia Matki Bożej, w której od dawna rozwijał się kult maryjny. Decyzją metropolity archidiecezji wileńskiej abp. Romualda Jałbrzykowskiego, w 1936 r. ks. Jan Chrabąszcz został proboszczem w Kopciówce, gdzie miał zorganizować parafię oraz wybudować kościół przy pomocy wiernych¹⁴⁹. W swoim wywiadzie ks. Michał Łastowski mówi, że po otrzymaniu tej nominacji Karolina i Ignacy Chrabąszczowie, rodzice ks. Jana, zamówili na Jasnej Górze obraz Matki Bożej Częstochowskiej, aby podziękować Bogu za dar kapłaństwa swego syna oraz prosić Matkę Bożą i Jej Syna o

---

¹⁴⁴ Por. CIECHANOWSKI.

¹⁴⁵ TAMŻE.

¹⁴⁶ Por. A. KULACHA, *Obraz Matki Bożej w Gudohaju*, Wydawnictwo „Pro Christo”, Mińsk 2007; por. A. КАШКЕВІЧ, *Пастырскі Ліст перад урачыстасцю каранцыі цудадейнага абраза Маці Божай Гудагайскай* (27 VI 2007), nr 995/B/07; por. T. KRUPNIK, *Sanktuarium Matki Bożej Szkaplerznej w Gudohaju na Białorusi*, s. 20-21.

¹⁴⁷ Por. CIECHANOWSKI.

¹⁴⁸ IDG, s. 22-23.

¹⁴⁹ A. SZYDŁOWSKI, *Kościół p.w. Wniebowzięcia NMP w Kopciówce*, SIŻ 10 (326) 2011, s. 2.

potrzebne łaski dla zrealizowania tego zadania. Sprowadzona na początku października 1936 r. ikona Matki Bożej Jasnogórskiej została początkowo umieszczona w Ludowym Domu im. Ignacego Mościckiego, który służył wiernym parafii za czasową kaplicę. Rok później, 7 listopada, w uroczystej procesji ze śpiewem i modlitwą wierni przenieśli maryjny obraz do nowego, choć jeszcze niewykończonego kościoła¹⁵⁰.

W 1945 r. kościół w Kopciówce został zamknięty, a proboszcz aresztowany. Mimo tego wierni starali się podtrzymać kult Matki Bożej oraz w błaganiach prosili o jej wstawiennictwo i pomoc w życiowych potrzebach. Władza jednak zniszczyła kościół i obraz, prześladowała wiernych, którzy nie tracili nadziei na odzyskanie kościoła, mówiąc: „że na tym miejscu, będzie jeszcze kościół i sprawowana Msza św., do którego będziemy przychodzić i modlić się do Matki Bożej, jak było to przed tym, a Ona, jako dobra nasza Matka, zawsze nas cierpliwie wysłucha”. Po rozpadzie Związku Radzieckiego w 1991 r. zdewastowany kościół został zwrócony wiernym. W 2000 r. został na nowo poświęcony. Ponieważ jednak brakowało obrazu Matki Bożej Częstochowskiej, dlatego parafianie zwrócili się do paulinów na Jasnej Górze z prośbą o kopię tej ikony. Została ona przekazana 25 marca 2006 r. przez generała zakonu o. Izydora Matuszewskiego podczas Apelu Jasnogórskiego¹⁵¹.

Ks. Łastowski w diecezjalnym czasopiśmie „Słowo Życia” przypomniał, że ufundowany obraz początkowo został umieszczony w katedrze grodzieńskiej, aby 3 maja 2006 r., w uroczystość Matki Bożej Królowej, celebracyjnie przenieść go na Wzgórze Nadziei w Kopciówce. 8 lipca 2007 r. kardynał Edmund Kazimierz Szoka i bp Aleksander Kaszkiewicz dokonali poświęcenia obrazu Matki Bożej Jasnogórskiej wraz z nastawą ołtarzową. Był to początek odnawiania kultu. Do Cierpliwie Słuchającej Matki Bożej na Wzgórze Nadziei w Kopciówce zaczęły przybywać piesze pielgrzymki, głównie z Grodna i okolic. Z czasem kult się rozszerzał. Wierni przybywali nie tylko na Wniebowzięcie NMP, lecz także m.in. w Dzień Matki, Dzień Ojca i na rozpoczęcie roku szkolnego i katechetycznego. W związku z dalszym rozszerzaniem się kultu Matki Bożej bp Kaszkiewicz dekretem z 23 marca 2010 r. podniósł kościół do rangi sanktuarium Matki Bożej Jasnogórskiej Cierpliwie Słuchającej na Wzgórze Nadziei¹⁵².

---

¹⁵⁰ Por. ŁASTOWSKI.

¹⁵¹ Por. M. ŁASTOWSKI, *Kult Matki Bożej w Kopciówce*, SŁŻ 11 (327) 2011, s. 5; IDG, s. 72.

¹⁵² TAMŻE; por. A. POKACZAJŁO, *Ojcowie rodzin są zaproszeni w pielgrzymkę z Grodna do sanktuarium w Kopciówce*, SŁŻ 11 (422) 2015, s. 6; por. A. SZYDŁOWSKI, *Kościół p.w. Wniebowzięcia NMP w Kopciówce*, s. 2.

Kolejnym miejscem maryjnego kultu na Grodzieńszczyźnie jest Sanktuarium Matki Bożej Fatimskiej w Szczuczynie¹⁵³. Kościół św. Teresy z Avila, wybudowany w latach 1826-1829 przez fundatora księcia Ksawerego Druckiego-Lubeckiego przy klasztorze księży Pijarów, w czasach komunistycznych został przez władze odebrany wiernym i w latach 1969-1988 przeznaczony na świeckie cele¹⁵⁴.

Nabożeństwo do Matki Bożej Fatimskiej i kult wśród wiernych Szczuczyna rozpoczęły się 13 października 1989 r., kiedy o. Kazimierz Wojciak SChP przybył na Białoruś z różańcem i figurą z Fatimy, by rozbudzić w szczuczynskich wiernych wiarę po czasach komunizmu. W związku z rozwojem kultu w miejscu złożono 8 maja 1991 r. na ręce ks. prał. Stanisława Dziwisza pismo z prośbą o koronację statuy Matki Bożej Fatimskiej. 14 września 1991 r. po pozytywnym rozpatrzeniu prośby, papież Jan Paweł II dokonał koronacji figury w Częstochowie, czyniąc Matkę Bożą królową nie tylko ziemi szczuczynskiej i grodzieńskiej, lecz także całej Białorusi¹⁵⁵.

Od tej chwili kult Matki Bożej Fatimskiej, jak opowiada o. Petelczyc, nabierał bardziej owocnego wymiaru. Każdy 13. dzień miesiąca jest czasem modlitw przy Najświętszym Sakramentem, procesji dookoła kościoła i dniem odpustu. Zanoszone są wspólne i prywatne modlitwy do Matki Bożej, m.in. o zdrowie, zgodę w rodzinie, szacunek ze strony dzieci, odwrócenie plagi alkoholizmu. Od maja do października odbywają się procesje. Nabożeństwa gromadzą wiernych z innych parafii dekanatu i nie tylko¹⁵⁶. Bp Kaszkiewicz, oceniając pozytywnie rozwój kultu maryjnego, przyjął prośbę proboszcza o. Petelczyca i 16 listopada 2012 r. nadał temu miejscu status sanktuarium Matki Bożej Fatimskiej – Królowej Różańca Świętego¹⁵⁷.

Do maryjnych sanktuariów diecezji grodzieńskiej należy także ustanowione przez bp. Kaszkiewicza Sanktuarium Pocieszycielki Strapionych w Boruniach w kościele boruńskim p.w. Pocieszycielki Strapionych¹⁵⁸. Matka Boruńska, namalowana w postaci Królowej z Dzieciątkiem, jawi się jako wielka wspomóżycielka proszących, którzy

---

¹⁵³ Por. IDG, s. 22-23.

¹⁵⁴ Por. M. ЛЕКСИКОВА, *Санктuariosий Фатимской Божьей Матери в Щучине*, „Святая радость” (молодежный католический журнал) 1(26) (1999), s. 12.

¹⁵⁵ Por. A. KASZKIEWICZ, *List pasterski na zakończenie peregrynacji figury MB Fatimskiej w trzech diecezjach na Białorusi* (20 IX 1998); por. Я. ГРЫНАШКЕВИЧ, *Санктuariosий Шчучынскай Каралевы*, „Слова Жыцця” 19(216) (2006), s. 6; por. ЛЕКСИКОВА, *Санктuariosий Фатимской Божьей Матери в Щучине*.

¹⁵⁶ Por. PETELCZYC.

¹⁵⁷ A. KASZKIEWICZ, *Dekret* (16 XI 2012), nr 693/12; por. TENŻE, *List pasterski z okazji rozpoczęcia peregrynacji figury MB Fatimskiej* (14 V 2017); por. TENŻE, *Zarządzenie o peregrynacji figury Matki Bożej w diecezji Grodzieńskiej* (27 IV 2017), nr 177/17; por. TENŻE, *Komunikat w sprawie peregrynacji diecezji figury Matki Bożej Fatimskiej* (29 IV 2017), nr 176/17.

¹⁵⁸ Por. IDG, s. 22-23.

niejednokrotnie uciekali się pod Jej opiekę¹⁵⁹. Jej niewielki wizerunek (42 x 60 cm) od wielu lat przyciąga do siebie pielgrzymów i wiernych, będąc szczególnym wotum opieki Pani Najświętszej¹⁶⁰. Obraz najpierw należał do o. Jozafata Brażyca, bazylianina (w 1666 r. podczas wielkiej zarazy w Mińsku objawiła się mu Matka Boża, przynosząc ocalenie życia), który przed śmiercią przekazał go Mikołajowi Pieślakowi. Ten w 1692 r. wybudował kościół na rozstaju dróg do Holszan i Wilna¹⁶¹. W trakcie budowy, jak przekazuje o. Dąbrowski, Matka Boża wspomagała Piślaka w realizacji dzieła, a także w jego nawróceniu. Kościół został ukończony w 1692 r., a cudowny, słynącymi łaskami obraz uroczystie wprowadzony do nowej drewnianej świątyni. Od tej pory rozwijał się kult obrazu Pani Boruńskiej, który zasłynął cudami i łaskami. Pieślak sprowadził do kościoła i parafii ojców bazylianów. W swoim wywiadzie o. Lucjan Dąbrowski wskazał na dane historyczne, według których cudowny obraz zasłynął z około 160 nadzwyczajnych interwencji Matki Bożej (np. ocalenie życia, cudowne uzdrowienia, naprawienie błędów życiowych, wskrzeszenia umarłych, wybawienie z trosk i kłopotów, nawrócenia i inne). Grekokatolicki metropolita uznał obraz Matki Bożej Boruńskiej za cudowny wizerunek oraz nazwał Maryję „Niebieską Pocieszycielką Strapionych”, zatwierdzając ten tytuł dekretem z 1693 roku¹⁶².

Bp Aleksander Kaszkiewicz, na prośbę o. Dąbrowskiego z 2 sierpnia 2002 r., podniósł kościół do rangi sanktuarium Matki Bożej i nazwał Maryję „Pocieszycielką Strapionych”, ustanawiając dzień uroczystości na 15 października, zgodnie z przedwojennym terminem (1922)¹⁶³.

Na wielowiekową tradycję kultu NMP i rozmaitych jego form zwraca uwagę ks. Aleksander Rudziewicz. Obserwując ten kult można powiedzieć, że bogaty bagaż różnorodnych form pobożności do Matki Bożej świadczy o wielowiekowej pracy ewangelizacyjnej całego Kościoła powszechnego¹⁶⁴. Z racji tej ks. Rudziewicz, zwracając się do duszpasterzy, nawołuje, aby z gorliwością starali się szerzyć kult i naśladownictwo NMP w katechezie dzieci i młodzieży oraz dorosłych wiernych¹⁶⁵. Wspomina on czasy Związku Radzieckiego, kiedy kult maryjny istniał jako prywatny lub był praktykowany w

¹⁵⁹ Por. Л. ДАМБРОЎСКИ, *Маці Божая Барунская Суцяшальніца засмучаных*, Гродна 2009, с. 223.

¹⁶⁰ Por. TENŹE, *Санктуарыум Маці Божая Барунскай*, Баруны 2007, с. 2.

¹⁶¹ Por. Л. ДАМБРОЎСКИ, *Маці Божая Барунская Суцяшальніца засмучаных*, с. 226-230; por. TENŹE, *Санктуарыум Маці Божая Барунскай*, с. 4-16.

¹⁶² Por. DĄBROWSKI.

¹⁶³ TAMŹE.

¹⁶⁴ Por. *Будзь Каралевай нашых сэрцаў*, с. 45-46.

¹⁶⁵ Por. RUDZIEWICZ.

małych grupach. Sanktuaria maryjne nie gromadziły wiernych, gdyż ich funkcjonowanie oficjalnie było zabronione. Nie bacząc na trudne warunki polityczne, czciciele Maryi jeździli do sanktuariów Matki Bożej Ostrobramskiej do Wilna na Litwę oraz na Jasną Górę do Matki Bożej Częstochowskiej do Polski¹⁶⁶.

4. Kult wybranych świętych

Kult chrześcijański polega na uwielbieniu Boga w łączności z Chrystusem i Jego zbawczym misterium oraz na naśladowaniu Chrystusa w posłuszeństwie Ojcu, czyli na nieustannym składaniu duchowej ofiary (por. Rz 12, 1). Swą sakramentalną pełnię osiąga kult chrześcijański w Eucharystii. Innymi sposobami realizacji tego kultu Boga są też pozostałe sakramenty, liturgia godzin, ale też obchody roku liturgicznego. Wszystkie te sposoby, a zwłaszcza Eucharystia, są aktualizacją misterium Chrystusa przez samego Chrystusa mocą Ducha Świętego po to, aby wierni uświęceni mocą tegoż misterium, mogli doskonalej uwielbić Boga w swoim życiu¹⁶⁷. Misterium Chrystusa w roku liturgicznym aktualizują także uroczystości, święta i wspomnienia ku czci świętych i błogosławionych (nie są one aktualizacją życia świętych). Wspominanie świętego jest tylko dodatkowym kontekstem, w jakim misterium Chrystusa jest aktualizowane, przy czym termin: „dodatkowy” nie oznacza „nieważny”. Kościół bowiem, oddając cześć świętym, mocniej podkreśla, za pomocą konkretnych przykładów, skuteczność i owocność misterium Chrystusa. Święci i błogosławieni stają się z jednej strony obrazem spełniania się misterium Chrystusa, a z drugiej – zachętą do życia mocą tegoż misterium. Obchody liturgiczne ku czci świętych pokazują, że Kościół żyje mocą Chrystusa przez całą swoją historię i że Jego owocność jest ponadczasowa¹⁶⁸. *Katechizm Kościoła Katolickiego* syntetyzuje to w następujący sposób: „W określone dni roku liturgicznego Kościół na ziemi wspomina świętych: przede wszystkim Świętą Bożą Rodzicielkę, następnie Apostołów, męczenników i innych świętych. Ukazuje w ten sposób, że jest zjednoczony z liturgią niebieską; wielbi Chrystusa za to, że dokonał zbawienia w swoich uwielbionych członkach. Ich przykład jest natchnieniem Kościoła w jego drodze do Ojca” (KKK 1195).

---

¹⁶⁶ TAMŻE.

¹⁶⁷ Por. B. MIGUT, *Rok liturgiczny a Eucharystia*, w: *Misterium Chrystusa w roku liturgicznym*, red. J. Nowak, Poznań 2012, s. 115-124.

¹⁶⁸ Por. B. MIGUT, *Rok liturgiczny aktualizacją misterium Chrystusa*, „Roczniki Liturgiczne” 1/56 (2009), s. 294.

Podstawą teologii i praktyki kultu świętych w nauczaniu Soboru Watykańskiego II jest nauczanie Konstytucji o liturgii świętej: „Kościół rozmieścił także w ciągu roku wspomnienia męczenników oraz innych świętych, którzy dzięki wielorakiej łasce Bożej doszli do doskonałości, a osiągnąwszy już wieczne zbawienie, wyśpiewują Bogu w niebie doskonałą chwałę i wstawiają się za nami. W dniu ich narodzin dla nieba Kościół głosi misterium paschalne w świętych, którzy z Chrystusem współcierpieli i zostali z Nim współuwielbieni, przedstawia ich wiernym jako przykład, pociągający wszystkich przez Chrystusa do Ojca, a przez ich zasługi wyjednywa Boże dobrodziejstwa” (KL 104). Ten sam dokument podkreśla też prawdę, że „zgodnie z tradycją Kościół oddaje cześć świętym oraz otacza szacunkiem ich autentyczne relikwie i wizerunki. Uroczystości świętych głoszą cuda Chrystusa w Jego sługach, a wiernym podają przykłady do naśladowania. Aby uroczystości świętych nie przesłaniały świąt, których treścią są misteria zbawienia, należy wiele spośród tych uroczystości pozostawić Kościołom partykularnym, poszczególnym narodom lub rodzinom zakonnym, rozciągając na cały Kościół tylko te, które upamiętniają świętych o prawdziwie powszechnym znaczeniu” (KL 11). Ważne zasady dotyczące kultu świętych podaje też *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii*, widząc w nich: historycznych świadków powszechnego powołania do świętości; wybitnych uczniów Pana, stanowiących dla nas wzór życia ewangelicznego; mieszkańców niebieskiego Jeruzalem, którzy nieustannie wyśpiewują chwałę i miłosierdzie Boga; pośredników i przyjaciół wiernych, którzy jeszcze pielgrzymują po ziemi; patronów Kościołów lokalnych, których często byli fundatorami (DPLL 211).

W pobożności ludowej i liturgii Kościoła szczególne miejsce zajmuje kult świętych i błogosławionych w różnych jego formach (por. DPLL 226). Do najstarszych i najpopularniejszych praktyk wśród wiernych Kościoła wschodniego i zachodniego należą obchody ku czci świętych i błogosławionych, które pierwotnie sięgają do kultu męczenników (por. Dz 7, 57-60; Ap 6, 9-11; DPLL 208)¹⁶⁹. Uczestnicząc w tym kulcie wierni najpierw pogłębiają tajemnicę chwały Bożej, najbardziej obecną w obliczu Jezusa Chrystusa i odbijającą się w Jego świętych (por. Ef 5, 8; Kol 1, 15; KL 104; DPLL 212; KKK 1159; KPK 1186-1190)¹⁷⁰. Patrząc na pozytywne owoce wynikające z wzywania świętych, królujących wraz z Chrystusem w niebie, Kościół, biorąc ich za przykład,

¹⁶⁹ Por. B. NADOLSKI, *Liturgika. Liturgia i czas*, s. 291.

¹⁷⁰ Por. MRP, 2 *Prefacja o świętych. Prefacja o pasterzach. Prefacja o świętych dziewicach i zakonnikach* s. 90*-91*; *Obrzędy błogosławieństw dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, t. 2 nr 985, s. 83; por. B. NADOLSKI, *Liturgika. Liturgia i czas*, s. 286-287; por. J. CHARYTAŃSKI, *Słowo i sakramenty w duszpasterstwie posoborowym*, w: *Kościół w świetle Soboru*, red. H. Bogacki, Poznań 1968, s. 598-599; A. ŻADŁO, *Podstawy teologiczne kultu świętych w Kościele*, „*Studia Pastoralne*” 7 (2011), s. 430-446.

zachęca wiernych do naśladowania ich życia, które w każdym stuleciu i pokoleniu jest aktualne jako realny wzór dla każdego chrześcijanina (por. KK 50-51; DPLL 212). Kościół przypomina wiernym, aby obchodząc wspomnienie świętych lub błogosławionych pamiętali o starannym przygotowaniu się oraz zapoznaniu z życiem danego świętego. Pod tym względem zwłaszcza duszpasterze powinni gruntownie przybliżyć osobę świętego i aktualność jego heroizmu (por. DPLL 231)¹⁷¹.

Nowy kalendarz rzymski (14 II 1969) pod względem *santorale* powołuje się najpierw na nauczanie soborowe: „[...] okresy roku kościelnego (*proprium de tempore*) powinny mieć należne im pierwszeństwo przed uroczystościami świętych, aby należycie był obchodzony cały cykl misteriów zbawienia” (KL 108). Konstytucja o liturgii świętej naucza: „aby uroczystości świętych nie przesłaniały świąt, których treścią są misteria zbawienia, należy wiele spośród tych uroczystości pozostawić Kościołom partykularnym, poszczególnym narodom lub rodzinom zakonnym, rozciągając na cały Kościół tylko te, które upamiętniają świętych o prawdziwie powszechnym znaczeniu” (KL 111).

Ks. Jacek Nowak podaje ogólne kryteria tworzenia *santorale*. Pierwsza zasada dotyczy powszechności Kościoła i jego świętość, czyli troski o to, by w kalendarzu byli reprezentowani święci ze wszystkich kontynentów i różnych grup społecznych. Drugie kryterium to świadectwo wielowiekowej historii Kościoła, w której ludzie dochodzili do świętości. Trzecie to zwrócenie uwagi na pobożność i klimat kulturowy obecnych czasów, czyli uwzględnienie świętych niedawno kanonizowanych, którzy są w miarę współczesnym przykładem dla dziś żyjących ludzi. Czwarte kryterium – decentralizacja *santorale* – dotyczy ujęcia niektórych obchodów świętych z kalendarza powszechnego i pozostawienia ich tylko w kalendarzach własnych (diecezjalnych lub zakonnych). Piąte kryterium to wyłączenie z kalendarza powszechnego tych świętych, których biografia wiązała się z problemami w ustaleniu faktów historycznych¹⁷². Rzymski kalendarz powszechny dopuszcza istnienie tzw. kalendarzy własnych, czyli diecezjalnych lub zakonnych, ale muszą one być wkomponowane w cykl ogólny i zatwierdzone przez Stolicę Apostolską¹⁷³. Przyjmując te przepisy, zaleca się, aby ustalając liczbę obchodów ku czci świętych, pamiętać o głównych motywach w praktyce duszpasterskiej. Oznacza

---

¹⁷¹ Por. *Obrzędy poświęcenia kościoła i ołtarza*, Katowice 2001, rozdz. 2, Wprowadzenie 5c, s. 27; por. T. PAWLUK, *Prawo Kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Lud Boży jego nauczanie i uświęcanie*, t. 2, Olsztyn 2002, s. 404-405.

¹⁷² Por. J. NOWAK, *Historia kalendarza liturgicznego*, „Liturgia Sacra” 18 (2012), s. 135-136.

¹⁷³ Tamże, s. 136.

to, że uroczystości te nie powinny zastępować świąt, których treścią są misteria zbawienia (por. KL 108)¹⁷⁴.

Z przeprowadzonego wywiadu z ks. Zenonem Romejko SCJ, wynika, że dzień ku czci świętego bardziej znanego w liturgii i pobożności ludowej ma wielkie znaczenie dla wspólnot parafialnych. Z tej racji duszpasterze powinni czuwać nad możliwościami jak najbardziej uroczystego świętowania takiego dnia. Ks. Romejko wskazuje jednak na dość powszechną praktykę w diecezji grodzieńskiej przenoszenia niektórych obchodów na niedzielę, co nie jest zgodne z ogólnymi zasadami kalendarza z 1969 r., zwłaszcza jeśli chodzi o niedziele Adwentu, Narodzenia Pańskiego, Wielkiego Postu i Wielkanocy. Obchody ku czci świętych powinny przybliżać wiernym osoby świętych, szczególnie tych, których kult jest mocniej rozpowszechniony w całym Kościele (np. apostołów, patronów poszczególnych narodów, diecezji, założycieli głównych zakonów, patronów grup zawodowych i społecznych), podtrzymywać i pogłębiać go¹⁷⁵. Święci winni być jednak zawsze przedstawiani w odniesieniu do Chrystusa, tak by ukazać, że ich świętość była możliwa dzięki Chrystusowi, Jego misterium paschalnemu i dzięki darowi Ducha Świętego.

4.1. Kult św. Błażeja

Jednym z najbardziej rozpowszechnionych i żywych kultów ku czci świętych na Grodzieńszczyźnie, jak wskazuje o. Romejko, jest nabożeństwo do św. Błażeja¹⁷⁶. Na podstawie wiekowej tradycji przyjmuje się, że modlitwa do św. Błażeja była znana zarówno w Kościele na Wschodzie, jak i na Zachodzie. Czczono go 3 lutego jako lekarza od choroby gardła¹⁷⁷.

Wśród wiernych Grodzieńszczyzny – jak podkreśla o. Romejko – kult św. Błażeja narodził się jeszcze w czasach istnienia archidiecezji wileńskiej, jest nadal znany i aktualnie żywy. W tym dniu wierni, gromadząc się w kościele lub w prywatnych domach na modlitwie, błagają Boga za jego wstawiennictwem w intencjach: zdrowia dla gardła oraz łaskę dobrego korzystania z daru mowy¹⁷⁸. W kościele po Eucharystii wierni najpierw otrzymują błogosławieństwo, które połączone jest z prośbą o zachowanie od

---

¹⁷⁴ Por. M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, s. 702.

¹⁷⁵ Por. ROMEJKO.

¹⁷⁶ Tamże; por. KLDG, s. 200.

¹⁷⁷ Por. W. ZALESKI, *Święci na każdy dzień*, Warszawa 2002, s. 75.

¹⁷⁸ Por. ROMEJKO.

chorób gardła i języka, zaś potem następuje poświęcenie świec, tzw. błazejki. Rozmówca dodaje, że błogosławieństwo (w zależności od tradycji parafialnej) wierni otrzymują, podchodząc najczęściej do stopni ołtarza lub klęcząc wzdłuż kościoła. Szafarz najpierw wypowiada stosowne słowa: „Przez stawiennictwo św. Błazeja, niech Bóg zachowa cię od choroby gardła i wszelkiego innego zła. W imię Ojca i Syna i Ducha Św. Amen”. Następnie dotyka gardła dwiema związanymi lnem świecami¹⁷⁹. Przyjmując taki dar, jak zaznacza o. Romejko, wierzący zawsze powinni pamiętać, że rytuał taki jest tylko symbolem, lecz działa tu moc wiary, która decyduje o owocności sakramentaliów w Kościele. Znak ten umacnia w przyjmującym otrzymane łaski oraz lepiej przygotowuje wierzących do ich nabywania. W rytuale takim uczestniczą nie tylko starsi, lecz i dzieci, a jeżeli nie mają możliwości być w kościele, to ten obrzęd może powtórzyć w domu poświęconą świecą osoba, która była w kościele¹⁸⁰.

4.2. Kult św. Agaty

Na terenach Grodzieńszczyźnie do najbardziej rozpowszechnionych należy kult św. Agaty¹⁸¹. Modląc się do niej, proszą ją o to, by strzegła ich domów i gospodarstw od ognia i pożaru oraz od nowotworowej choroby piersi. Kościół uznaje ją także za patronkę sztuki ludwisarskiej i piekarskiej¹⁸².

Mówiąc o kulcie św. Agaty w Kościele grodzieńskim, o. Romejko przypomina, że nabożeństwo do niej było znane wśród wiernych już od dawnych lat i nadal jest żywe. Uczestniczą w nim nie tylko starsi, lecz także młode pokolenie. Wierzący przychodzą do kościoła we wspomnienie św. Agaty by poświęcić przyniesioną sól, chleb i wodę, licząc, że uchronią one od trzęsienia ziemi, pożaru i pioruna. W czasie pożaru gospodarze po krótkim pacierzu (np. *Ojcie nasz, Chwała Ojcu*) wrzucają kawałki tego chleba i trochę soli do ognia, aby wiatr skierował płomień ognia w innym kierunku i zatrzymał jego rozprzestrzenianie się. Tradycją związaną ze św. Agatą, jak wspomina o. Romejko, jest wzywanie świętej przez kobiety, zwłaszcza przy chorobie piersi i w czasie karmienia. Użycie pobłogosławionych soli, chleba i wody winno jednak łączyć się z głębszą troską duszpasterską, wyrażoną głównie w nauczaniu, by zwyczaj nie nabrał charakteru

---

¹⁷⁹ KLDG, s. 200.

¹⁸⁰ Por. ROMEJKO.

¹⁸¹ Por. ROMEJKO; W. ZALESKI, *Święci na każdy dzień*, s. 78.

¹⁸² Por. W. PISZCZEK, *Wspomnienie świętych na każdy dzień*, Kraków 2011, s. 44; por. W. ZALESKI, *Święci na każdy dzień*, s. 78-79.

magicznego, lecz zachował sens chrześcijański. Katechizm wyraźnie stwierdza, że sakramentalia są ustanowione przez Kościół jako znaki święte, które z pewnym „podobieństwem do sakramentów oznaczają skutki, przede wszystkim duchowe, a osiągają je przez modlitwę Kościoła. Przygotowują one ludzi do przyjęcia głównego skutku sakramentów i uświęcają różne okoliczności życia” (KKK 1667).

Czczyciele św. Agaty wzywają jej szczególnie w dniu jej wspomnienia poprzez formularze mszalne, brewiarzowe, hymny, pieśni, modlitwy i inne¹⁸³.

4.3. Kult św. Antoniego z Padwy

Świętym zakorzenionym w sercach i pamięci wiernych Grodzieńszczyzny – jak wskazuje o. Romejko – jest św. Antoni z Padwy (1195-1231)¹⁸⁴. Jego kult rozwijał się wśród wiernych na tym terenie na przestrzeni kilkudziesięciu lat. Przyjmują go oni jako najbardziej znanych świętych, czego wyrazem jest np. nadawanie dziecku imienia Antoni lub Antonina, poświęcanie mu przydrożnych kapliczek, obecność w prawie co trzecim kościele diecezji jego figury lub ołtarza na jego cześć, przy których celebruje się modlitwy i śpiew (zazwyczaj nabożeństwo odbywa się w każdy pierwszy wtorek, kiedy jest wzywany w *Litanii do św. Antoniego*, modlitwach oraz pieśniach: *Św. Antoni patronie nasz*, *Jeżeli szukasz cudów* i inne). Św. Antoniego uznaje się też za patrona wszystkich dzieci, górników, małżeństw, narzeczonych, położnic, ubogich, podróżnych, ludzi oraz rzeczy znalezionych. Wiernymi wierzą także, że odnajdywanie zgubionych przedmiotów materialnych jest symbolem zbliżania się najbardziej zbłąkanych i zagubionych dusz. W wywiadzie o. Romejko podkreśla, że czczyciele św. Antoniego za udzieloną pomoc i orędownictwo u Boga składają podziękowania, datki do skarbon umieszczonych obok figur lub obrazów. Św. Antoni jest świadkiem prawdziwego chrześcijańskiego życia oraz wzorem do naśladowania w głoszeniu Dobrej Nowiny¹⁸⁵.

4.4. Kult św. Krzysztofa

Na Grodzieńszczyźnie, jak podkreśla w swoim wywiadzie o. Romejko, już od dłuższego czasu oddawana jest cześć św. Krzysztofowi¹⁸⁶, który jest uznawany przez

---

¹⁸³ Por. ROMEJKO.

¹⁸⁴ Por. Tamże; W. ZALESKI, *Święci na każdy dzień*, s. 316-317.

¹⁸⁵ Por. ROMEJKO.

¹⁸⁶ Por. Tamże; W. ZALESKI, *Święci na każdy dzień*, s. 422-423.

wiernych za opiekuna wszystkich kierowców, podróżujących, pielgrzymów, przewodników, marynarzy, dróg górskich, ruchów i komunikacji oraz kapeluszników, górników, stolarzy, cieśli, farbiarzy, introligatorów, ogrodników, sprzedawców owoców, poszukiwaczy skarbów. Jest także patronem dzieci. Wzywany jest w każdej podróży, ale także w czasie niespodziewanej śmierci, zarazy i dżumy, zagrożenia od wody, suszy, niepogody i gradu. Wierni we wspomnienie tego świętego (25 lipca) starają się zorganizować różne uroczystości i obchody. Liczą też, że „jeżeli każdego poranka będziemy patrzeć na wizerunek św. Krzysztofa, to da on szczęście na cały dzień, a człowiek taki nie umrze bez sakramentów”. Przejawem czci oddawanej św. Krzysztofowi są umieszczane na fasadach niektórych domów, bram miejskich lub w przydrożnych kapliczkach na kamieniu wizerunki św. Krzysztofa (tzw. Krzysztofik).

We wspomnienie św. Krzysztofa wierni przyjeżdżają do kościoła samochodami, końmi, rowerami i innym transportem, a nieraz matki z wózkami. W modlitwie, która odbywa się po skończonej Mszy św. w świątyni lub na parkingu kościelnym, wierni proszą tego patrona o szczęśliwe podróże w ciągu roku. Z kolei poświęcenie środków transportu w kołchozach i w innych zakładach odbywa się około 25 lipca lub w innym ustalonym terminie. Szafarz, będąc w stroju liturgicznym (sutanna, komża oraz biała stuła), poucza w kilku słowach o Bogu i wierze, a później dokonuje rytuału. W latach sowieckich kult ten nie posiadał takiej skali. Wierni mogli tylko poświęcić obrazy i obrazki w kościele, jeżeli mieli do niego dostęp, natomiast środki transportu święcono tylko w niektórych parafiach wiejskich¹⁸⁷.

4.5. Kult bł. Marii Stelli i 10 Towarzystek Męczenniczek z Nowogródka

Wśród wiernych, jak podkreśla o. Romejko, coraz większej mocy i rozgłosu nabiera młody kult bł. Marii Stelli i 10 Towarzystek Męczenniczek z Nowogródka, które w kościele wspomina się 4 września¹⁸⁸. W Nowogródku, miejscu zawarcia sakramentu małżeństwa Władysława Jagiełło z księżniczką Holszańską, chrztu Adama Mickiewicza, znajduje się obraz i sarkofag jedenastu nazaretanek, które poniosły śmierć męczeńską w

---

¹⁸⁷ Por. ROMEJKO; KLDG, s. 205-206.

¹⁸⁸ Por. ROMEJKO.

czasie II wojny światowej. Dnia 5 marca 2000 r. papież Jan Paweł II dołączył ich do grona błogosławionych¹⁸⁹.

Nazaretanki przybyły do Nowogródka w 1929 r. na zaproszenie bp. Zygmunta Łozińskiego, by zająć się wychowaniem i nauczaniem dzieci religii oraz opieką nad kościołem. Po wybuchu II wojny światowej, pod okupacją niemiecką, nazaretanki wspierały ludzi potrzebujących i prześladowane rodziny oraz więźniów. Niemcy najpierw eksterminowali Żydów, potem aresztowali ludność polską. W nocy z 17 na 18 lipca 1943 r. gestapo aresztowało 120 mieszkańców Nowogródka, z których ponad połowę stanowili ojcowie rodzin. Jedenaście sióstr zdecydowało się oddać swoje życie w zamian za nich. Zostały rozstrzelane 1 sierpnia około godziny 5:00 rano w lesie około 5 km od miasta. Dwunasta siostra – Małgorzata Banaś – 31 lipca została zatrzymana do pracy szpitalnej. Jej proces beatyfikacyjny rozpoczął się w 2003 roku¹⁹⁰.

W udzielonym wywiadzie o. Romejko informuje, że ich kult z każdym rokiem wzrasta, zwłaszcza od powstania diecezji grodzieńskiej. Na dzień 4 września zostało wyznaczone wspomnienie bł. Marii Stelli i 10 Towarzystek jako dziewic i męczennic w Kościele na Grodzieńszczyźnie. Nabożeństwo to jest jeszcze nowe, lecz z każdym rokiem rozwija się i zakorzenia w tradycji. Parafie w pobliżu Nowogródka zachęca się do zawieszania obrazów w kościołach i nabywania relikwii tych sióstr; podobnie w świątyniach, w których pracują nazaretanki. Do miejsca pochówku sióstr przybywa wielu pielgrzymów nie tylko z diecezji grodzieńskiej, ale z całej Białorusi, Litwy i Polski. Miejsce to jest otoczone czcią także przez samych mieszkańców Nowogródka. Oprócz różnorodnych modlitw i pieśni siostry także starają się rozwijać Apostolstwo Rodziny Nowogródzkiej, które rozprzestrzeniają w konstytucji Zgromadzenia Sióstr Nazaretanek jako dar wdzięczności Bogu za 11 Sióstr Męczennic. Rodzina taka powinna świadczyć i przekazywać nowemu pokoleniu życie, które napełnione jest prawdziwą miłością i ofiarą na wzór bł. Sióstr męczenniczek. Wielką pomocą w realizowaniu tego duchownego celu jest Żywy Różaniec oraz Duszpasterstwo Młodzieży Nazaretańskiej (np. dni skupienia, rekolekcje, regularne formacje, spotkania przy nazaretańskich wspólnotach na przestrzeni całego roku, których kulminacją jest Forum Młodzieży Nazaretańskiej)¹⁹¹.

---

¹⁸⁹ Por. *Архітэктура Беларусі. Навагрудак, Энцыклапедычны даведнік*, рэд. А. А. Войнаў, Мінск 1993, с. 356-361; por. *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Навагрудак*, рэд. Г. П. Пашкоў, т. 5, Мінск 1999, с. 256-261; por. *Навагрудак*, БЭК, т. 11, с. 91-93.

¹⁹⁰ Por. B. GROMADA, *Naznaczenie i wybór. Historia s. Małgorzaty Banaś dwunastej nazaretanki z Nowogródka*, Warszawa 2012, s. 11-206.

¹⁹¹ Por. ROMEJKO.

W roku 2008 na Białorusi została erygowana Prowincja Błogosławionych Męczennic z Nowogródka, a do świątyni przez generalną przełożoną, matkę Teresę Jasionowicz, został ofiarowane obraz beatyfikacyjny oraz relikwie sióstr męczenniczek¹⁹².

4.6. Kult św. Jana Pawła II

Cześć dla św. Jana Pawła II w Kościele na Grodzieńszczyźnie zrodziła się już na początku 1980 r., jak mówi w wywiadzie o. Romejko, i stopniowo nabierała mocy¹⁹³. Św. Jan Paweł II, jako gorliwy kapłan i papież, swoją troską otaczał przede wszystkim rodziny, młodzież i ludzi chorych, odwiedzając ich w czasie pielgrzymek w różnych zakątkach świata. Spuścizną duchową jego pontyfikatu są m.in.: *Kodeks Prawa Kanonicznego dla Kościoła Łacińskiego i Kościołów Wschodnich*, *Katechizm Kościoła Katolickiego*, bogate wypowiedzi magisterium Kościoła oraz nauczanie prawdziwego świadka Chrystusowego¹⁹⁴.

W swoich wypowiedziach o. Romejko stwierdza, że cześć dla św. Jana Pawła II wśród wiernych Kościoła grodzieńskiego przejawiała się w pozyskiwaniu zwykłych obrazków, zdjęć, artykułów, modlitw papieża oraz wypowiedzi, a także organizowaniu pielgrzymek do Watykanu, Polski i Litwy – miejsc, które łączyły się z Janem Pawłem II i zachęcały do nawrócenia przez wspólną modlitwę z Ojcem Świętym.

Po śmierci Jana Pawła II w parafiach Grodzieńszczyzny zaczęły powstawać na jego cześć: kościoły (np. w Smorgoniach, Grodnie), kaplice parafialne i szpitalne (np. w Iwju), koła Żywego Różańca, grupy modlitewne. Zaczęto także sprowadzać relikwie, zawieszanie obrazów w kościołach i prywatnych domach oraz prowadzenie różnego typu nabożeństw i modlitw osobistych do św. Jana Pawła II (np. *Koronka do Bożego miłosierdzia*, *Litania do św. Jan Pawła II* i inne)¹⁹⁵. Wszystkie te praktyki przyczyniają się do lepszego poznania i gorliwego naśladowania cnót oraz rozbudowania kultu tegoż świętego. Co roku sprawowane są też celebracje w dzień narodzin Jana Pawła II dla

---

¹⁹² Por. А. КАШКЕВІЧ, *Зварот біскупаў Гродзенскай дыяцезіі перад беатыфікацыяй 11 Сяцёр Назарэтанак – Мучаніц з Навагрудка* (10 II 2000), nr 35/V/00; por. М. СТАЖИНСКАЯ, *Одиннадцать мучениц*, Гродно 2015, s. 69-73; por. KLDG, s. 180.

¹⁹³ Por. ROMEJKO.

¹⁹⁴ W latach swego pontyfikatu (1978-2005) papież św. Jan Paweł II odbył 104 pielgrzymki. W Kościele jest czczony szczególnie 22 października. KLDG, s. 185; por. Т. ШУЛЬЦ, *Иоанн Павел II*, Минск 2000, s. 9-25.

¹⁹⁵ Por. ROMEJKO.

nieba, poprzedzone nowenną oraz ucałowaniem jego relikwii¹⁹⁶. Zdaniem o. Remejko cały okres pontyfikatu i świętości Jana Pawła II sprawił, że wielu wiernych go pokochało. Ludzie nie tylko pielgrzymowali za nim (np. na Światowe Dni Młodzieży, wyjazdy do Polski czy na Litwę), lecz także kroczyli jego szlakiem w Polsce i innych miejscach, śpiewając przy tym jego ulubioną pieśń *Barka (Pan kiedyś stanął nad brzegiem)* i inne¹⁹⁷.

Mówiąc o kulcie świętych w diecezji grodzieńskiej warto zauważyć, że duszpasterze stosują się do nauczania Soboru Watykańskiego II o kulcie świętych i do zasad reformy liturgicznej, związanych zwłaszcza z reformą kalendarza liturgicznego. Dość częstym problemem jest jednak przenoszenie uroczystości ku czci świętych, zwłaszcza obchodów patrona parafii, na niedziele, w tym także na niedziele okresów mocnych. Duszpasterze zdają sobie jednak sprawę, i w tym kierunku zmierza ich nauczanie, że celem kultu świętych nie jest tworzenie „skuteczniejszych środków nacisku na Opatrzność Bożą”, lecz że ostatecznym celem ich kultu jest „uwielbienie Boga i uświęcenie człowieka przez życie w pełni zgodne z wolą Bożą i przez naśladowanie cnót tych, którzy byli wybitnymi uczniami Pana” (DPLL 212). Dlatego w katechezie i w innych formach przekazywania nauki Kościoła uczą wiernych, że kult świętych „nie tylko nie zabija kultu uwielbienia, jaki przez Chrystusa w Duchu oddajemy Bogu Ojcu, lecz przeciwnie, jeszcze bardziej go wzbogaca”, zachęca do szukania i wypełniania woli Bożej w życiu, czyli do życia ku chwale Bożej (DPLL 212).

5. Nabożeństwa szczególnym wyrazem pobożności chrześcijańskiej

Istnieje pewna *differentia specifica* pomiędzy liturgią a nabożeństwami ludowymi, leżąca w naturze i istocie tych nabożeństw, lecz nie są one konkurencyjne między sobą. Stanowią raczej dwa odrębne sposoby, różne co do stopnia, znaczenia i skuteczności, celebrowania tajemnicy zbawienia przekazanej nam przez Jezusa Chrystusa. W tym ostatnim wymiarze rola liturgii jest nie do zastąpienia, gdyż uobecnia ona wydarzenia zbawcze na sposób sakramentalny, dzięki działaniu samego Chrystusa¹⁹⁸. Nabożeństwa

---

¹⁹⁶ Por. A. CHAŃKO, *Krótkie informacje dotyczące wyjazdu do Watykanu i powrotu nr 160/B/98*, Curia Diocesana Grodnensis 25 IX 1998; por. A. KASZKIEWICZ, *List pasterski z okazji XXX rocznicy wyboru Papieża Jana Pawła II 16 października 2008* (10 X 2008), nr 1272/B/08.

¹⁹⁷ Por. ROMEJKO.

¹⁹⁸ Por. J. STEFAŃSKI, *Pobożność ludowa w świetle dokumentów liturgicznych*, „Studia Theologica Varsaviensia” 18 (1980), nr 2, s. 257-258.

należą jednak w pełni do kultu chrześcijańskiego, dlatego Kościół zawsze kierował się koniecznością troski o nie, tak by przez nie Bóg był uwielbiany w sposób godny, a człowiek zyskiwał dobra duchowe i siły do prowadzenia prawdziwie chrześcijańskiego życia (DPLL 72). Podstawową zasadą ich reformy jest ukierunkowanie na liturgię.

Według tradycji w skład liturgii, będącej „źródłem i szczytem Kościoła”, zaliczają się również nabożeństwa ludu chrześcijańskiego, które należą do całości kultu, choć nieraz nie są „liturgiczne” (KL 10). Nabożeństwa takie nie tylko prowadzą wiernych do głębszego poznania Boga, lecz pogłębiają liturgię, bez czego ona nie potrafi pomyślnie się rozwijać (por. KL 13; MD 53). Według św. Tomasza do nabożeństwa ludu wiernego przypisuje się zewnętrzne przedstawienie pobożności oraz wyrażenie wewnętrznej komunii między wierzącym a Bogiem (np. teksty modlitw i pieśni, nawiedzanie świętych miejsc, stosowanie się do okresów liturgicznych, noszenie medalików, wyróżniające stroje). W zależności od funkcjonowania życia kościelnego (np. za żywych czy zmarłych) są to nabożeństwa do Boga, Jego Matki oraz świętych (por. KL 104; KK 50; DPL 8; KKK 1679)¹⁹⁹. Wyrazem pobożności w Kościele są wielorakie manifestacje kultyczne (osobowe lub wspólnotowe), które czasem nie mają charakteru liturgicznego, lecz w różny sposób ukazują ducha poszczególnych społeczności (narodowych, diecezjalnych, parafialnych), a także ich kulturę. Wszystkie te nabożeństwa kultyczne prowadzone są w duchu modlitwy. Dużą wagę przywiązywał do nich św. Jan Paweł II, wskazując, że są one prawdziwym skarbem ludu Bożego jako symbol głodu wiary (por. KL 13; KK 67; DK 4; FC 61; EN 48; DPL 70)²⁰⁰.

W przeprowadzonej rozmowie z ks. Janem Puzyną, zwraca się on do duszpasterzy, by podtrzymywali i rozpowszechniali celebracje tych nabożeństw, zwłaszcza w środowisku wiejskim i miejskim oraz w sanktuariach. Zanik form i treści tradycyjnych nabożeństw, przy pojawianiu się nowych, może prowadzić do zniechęcenia się wierzących. Kościół na Grodzieńszczyźnie przeżył taki kryzys przy wprowadzaniu języka białoruskiego do liturgii oraz odchodzeniu od języka polskiego, a także poprzez zaniedbywanie tradycji przodków. Powstały kryzys dotyczy nie tylko świeckich, lecz także duchownych. Z jednej strony ludzie modlą się w tym samym miejscu i czasie, bardzo często modlą się milcząc, a nie wspólnie. Z drugiej strony są też duchowni, którzy zaniedbują nabożeństwa, uznając je za nieaktualne w dzisiejszych czasach (np. zanikanie uroczystej sumy, wygoda religijna oraz dążenie do tego, aby służba Boża jak najwięcej

---

¹⁹⁹ B. NADOLSKI, *Nabożeństwa ludu chrześcijańskiego*, LL, s. 995.

²⁰⁰ Por. TAMŻE, s. 996-997.

kosztowała i najkrócej trwała). Patrząc na problemy tego lokalnego Kościoła i Kościoła powszechnego, trzeba pamiętać, że wszelkie katolickie zjazdy lub różnorakie zebrania w parafii czy diecezji potrafią zjednoczyć i umocnić lud wierny, jeżeli będzie się on wspólnie gromadzić przy ołtarzu Pańskim. Ks. Puzyna podkreśla, że w wzbogacaniu i łączeniu wiernych w Kościele, wielką rolę odgrywa także śpiew, przez który człowiek dzieli się z innymi tym, co najgłębiej odczuwa w swoim sercu²⁰¹.

Widząc te problemy religijne, biskup w listach pasterskich podpowiada i zachęca duszpasterzy i katechetów, aby nie zapominali o istocie swego powołania oraz starali się kontynuować tradycje tych nabożeństw w życiu parafialnym i osobistym. Podstawową drogą zachowania i rozwoju historycznych tradycji jest katecheza dzieci, młodzieży i dorosłych oraz różne praktyki modlitewne (por. KKK 1674). Od najdawniejszych lat wielką popularnością wśród wiernych cieszą się różne nabożeństwa okresów liturgicznych, m.in.: droga krzyżowa w piątki Wielkiego Postu, gorzkie żale, nabożeństwa pierwszych czwartków, piątków i sobót miesiąca, nabożeństwa majowe, czerwcowe i październikowe oraz inne formy, z zachowaniem wymaganych przepisów. W swojej wypowiedzi ks. Puzyna przypomina wychowawcom ludu wiernego, że bogactwo nabożeństw nie przeszkadza wiernym, lecz odwrotnie, ich życie upiększa się poprzez modlitwę, rozmaite pieśni, rozważania, czytania lub katechizmowe kazania, milczenie itp. Przeżywając pobożnie ten czas, modlący się potrafią wyprosić u Boga potrzebne łaski oraz dziękować Mu za otrzymane dary, szczególnie przy wystawionym Najświętszym Sakramencie²⁰². Pomocą w przeprowadzeniu tych modlitw, jak zaznacza ks. Krisztopik, są zatwierdzone teksty KKBБ lub diecezji (np. *Літургічная агенда, Agenda liturgiczna, Agenda liturgiczna. Nabożeństwa, modlitwy, błogostawieństwa. Agenda parafialna, Liturgiczna agenda diecezji opolskiej i inne*)²⁰³.

---

²⁰¹ Por. PUZYNA; por. PIUS XI, *Encyklika „Non Abbiamo Bisogno” o prześladowaniu akcji katolickich we Włoszech i faszyzmie (29 VI 1931)*.

²⁰² Por. A. КАШКЕВІЧ, *Пастырскі ліст на пачатак новага навучальнага і катэхетычнага 2015-2016 года* (16 IX 2015), nr 587/15; por. TENZE, *Пастырскі ліст на I Нядзелю Вялікага посту 2007 года (17 II 2007)*; KLDG s. 18, 37-40.

²⁰³ Por. KRISZTOPIK; *Agenda liturgiczna. Nabożeństwa, modlitwy, błogostawieństwa*, red. H. J. Sobeczko, Opole 1985; *Agenda liturgiczna*, red. H. J. Sobeczko, wydanie nowe i poszerzone, Opole 2016; *Літургічная агенда*, Мінск 2010; *Требник*, ред. Г. Церох, Москва 2004; *Agenda liturgiczna*, red. J. Paliński, Katowice 2011; *Agenda parafialna. Nabożeństwa, modlitwy, błogostawieństwa; Księga modlitw*, red. A. Matusiak, Kraków 2008; *Nabożeństwa diecezji katowickiej. Agenda liturgiczna; Służba Boża w diecezji Drohiczyńskiej; Służba Boża diecezji Łomżyńskiej*, red. J. Sołowianiuk, Łomża 1995.

5.1. Nabożeństwo ku czci Osób Bożych

Ważną rolę w nabożeństwie ludu wiernego odgrywa również modlitwa trynitarna, w której Trójca Święta jest prawdziwym fundamentem ludzkiej wiary. Wszystkie wykonane przez wiernych praktyki religijne (np. modlitwy, pieśni, formuły i inne) powinny być naznaczone tą prawdą (por. DPL 8). Do historycznych praktyk Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów w *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii* dodaje nowe nabożeństwo w Kościele dotyczące miłosierdzia Bożego²⁰⁴.

Przekazując bogate informacje o nabożeństwach ludu wiernego, ks. Jan Puzyna dzieli je na różne rodzaje i sposoby ich odmawiania na podstawie dni tygodnia i miesiący roku liturgicznego. W odniesieniu do dni tygodnia stwierdza, że: w niedziele czczona jest Trójca Przenajświętsza, Najświętsze Imię Jezusa oraz Opatrzność Boża; w poniedziałki – Duch Święty; we wtorki – święci aniołowie stróże, św. Michał Archanioł oraz święci patroni; w środy – św. Józef i Matka Boża Nieustającej Pomocy; w czwartki – Najświętszy Sakrament; w piątki – Najświętsze Serce Pana Jezusa oraz męka Pańska; w soboty – Najświętsza Maryja Panna. Natomiast w ciągu roku liturgicznego został ustalony następujący podział miesięczny: styczeń związane z Najświętszym Imieniem Jezus; luty ze Świętą Rodziną; marzec ze św. Józefem; kwiecień z Duchem Świętym i adoracją Najświętszego Sakramentu; maj z Matką Bożą; czerwiec z Najświętszym Sercem Pana Jezusa; lipiec z Najdroższą Krwią Chrystusa; sierpień z Niepokalanym Sercem Maryi oraz Najświętszym Sakramentem; wrzesień z Matką Bożą Bolesną; październik z Matką Bożą Różańcową oraz świętymi aniołami; listopad z duszami czyścicowymi; grudzień z Matką Bożą Niepokalaną oraz powtórny przyjściem Zbawiciela. Rozmówca podkreśla, że prowadzący nabożeństwa szafarze powinni strzec tradycji grodzieńskiego Kościoła. Wśród jego rocznych nabożeństw na pierwsze miejsce wysuwają się modlitwy: różaniec, gorzkie żale, droga krzyżowa, *Godzinki ku czci Niepokalanego poczęcia NMP*, nawiedzenia obrazu NMP oraz inne modlitwy według tradycji parafialnej²⁰⁵. W latach przed powstaniem diecezji grodzieńskiej obchodzono tylko pierwsze czwartki, piątki, soboty i niedziele miesiąca oraz kilka miesięcy: marzec,

---

²⁰⁴ R. FORYCKI, *O właściwe rozumienie kultu Miłosierdzia Bożego*, HD 38 (1969), s. 61-62; J. ZABIELSKI, *Obraz najmiłosierniejszego Zbawiciela a kult Miłosierdzia Bożego*, HD 59 (1990), s. 180-181.

²⁰⁵ Por. PUZYNA.

w którym patronował św. Józef, maj poświęcony Matce Bożej, czerwiec – Najświętszemu Sercu Pana Jezusa, oraz październik – Matce Bożej Różańcowej²⁰⁶.

Wśród różnych nabożeństw wierni Kościoła zazwyczaj odmawiają następujące modlitwy: *Koronka do miłosierdzia Bożego*, *Nowenna* oraz *Litania do miłosierdzia Bożego* (por. DiM 7). Pomocniczym materiałem dla wiernych do czci miłosierdzia Bożego są zatwierdzone w diecezji lub KKBБ agendy liturgiczne oraz różne modlitewniki i inne źródła. Korzystanie z tych modlitw przez wiernych zależy od życiowych sytuacji, potrzeb i praktyk wierzących (por. DiM 13)²⁰⁷.

Do czasu powstania diecezji grodzieńskiej kult Bożego miłosierdzia prawie nie był znany. Wierni posiadali jedynie obrazki z Wilna oraz słyszeli o kulcie Bożego miłosierdzia od mieszkańców Nowej Rudy, gdzie w latach 1956-1986 znajdował się obraz Jezusa Miłosiernego przywieziony z Wilna przez ks. Józefa Grasewicza, któremu ofiarował go proboszcz parafii Świętego Ducha. W roku 1970 z powodu zajęcia kościoła na magazyn przez władzę komunistyczną obraz został przeniesiony do innej parafii, a w listopadzie 1986 r., bez wiedzy mieszkańców Nowej Rudy, którzy nadal zbierali się na modlitwie w opuszczonym kościele, na miejsce oryginalnego obrazu zawieszono kopię tej ikony, zaś oryginał powrócił na rodzinne łono. Modlitwy do Bożego miłosierdzia popularyzował wśród wiernych ks. Grasewicz (koronka i nowenna do Bożego miłosierdzia) oraz głosił kazania o miłosierdziu Bożym i sakramentach świętych, które powiązywał z kultem miłosierdzia Bożego. Utworzył także z wiernych trzy wianki po trzydzieści osób, które codziennie miały łączyć się z Chrystusem w czasie Komunii Świętej. Pierwszy, składający się z dziewcząt, dziękował Bogu za sakramenty święte, drugi – mężatki – wynagradzał za lekceważenie świętych sakramentów, zaś trzeci prosił Boga o lepsze zrozumienie sakramentów i ich praktykowanie w życiu. Po upadku komunizmu kult miłosierdzia Bożego mocniej rozpowszechnił się w całej diecezji grodzieńskiej²⁰⁸.

---

²⁰⁶ TAMŻE; *Nabożeństwa diecezji katowickiej. Agenda liturgiczna*, s. 278-281; ALDO, s. 222-227, 235-239.

²⁰⁷ Por. PENITENCJARIA APOSTOLSKA, *Odpust za Koronkę do Miłosierdzia Bożego*, „Anamnesis” 8 (2002) nr 2/29, s. 55; *Księga nabożeństw*, (wydanie studyjne), Legnica 2002, s. 334-338; LIAM, c. 307-313; SADOWSKA, *Bogu dziękujcie, Ducha nie gaście*, s. 292-302.

²⁰⁸ W latach istnienia diecezji Grodzieńskiej wierni wzbogacili się sakralnymi budynkami p.w. Miłosierdzia Bożego, a m.in.: Chodziłonie (kapł.), Dociszki, Grodno-Wisznowiec, Lida-Mołodziożny, Łosza (kapł.), Nowosiołki (kapł.), Ostryna, Podbołocie (kapł.), Podorosk, Poleckiszki (kapł.), Swisłocz (kapł.), Świack (kapł.), Woronowo i Zawilce (kapł.). Por. A. ВИТКО, *Пребывание первой иконы Божьего Милосердия в приходе Новая Руда на Беларуси*, SThG 10 (2016), s. 322-326.

5.2. Nabożeństwa ku czci Chrystusa Pana

Oprócz nabożeństwa trynitarnego w roku liturgicznym Kościół dzieli się formą chrystologiczną, tzn. praktykami i tradycjami męki Pańskiej (por. KL 5; ONRLK 18; DPL 124)²⁰⁹. Zakorzenione w tradycji nabożeństwo pasyjne jednoczy między sobą różne formy bliskie liturgii, takie jak: procesja, rozmyślanie, wspólny śpiew itp., z których najbardziej wyróżnia się nabożeństwo drogi krzyżowej²¹⁰.

W udzielonym wywiadzie ks. Puzyna podkreśla, że uczestnicy tej modlitwy starają się jak najgłębiej przeżywać tę cierniową drogę, którą Jezus przeżył w ostatnich dniach ziemskiego życia (por. Mk 14, 32; Łk 22, 44). Świadectwem umiłowania tej modlitwy są liczne drogi krzyżowe w parafiach grodzieńskich, zwłaszcza w kościołach, kaplicach, sanktuariach, na dziedzińcach klasztornych, w prywatnych domach, a także na otwartej przestrzeni. Drogę krzyżową wierni odprawiają zazwyczaj w okresie Wielkiego Postu w każdy piątek oraz w inne dni (dla dorosłych i dzieci), a także podczas rekolekcji dla duchownych i świeckich, dni skupienia, spotkań małych grup czy w gronie rodzinnym; nabożeństwo to ma miejsce także w innych okresach liturgicznych. Za owocne odbycie drogi krzyżowej Kościół daje wiernym możliwość uzyskania odpustu zupełnego lub częściowego pod zwykłymi warunkami.

Opowiadając o tym nabożeństwie, ks. Puzyna wspomina także o 15 stacjach drogi krzyżowej, które opierają się na Piśmie Świętym. W modlitwie tej Kościół przedstawia wiernym cały los cierniowej drogi naszego Zbawiciela. W sakralnych budynkach stacje są malowane na papierze, płótnie, drewnie, miedzi, ryte lub rzeźbione, na pergaminie, szkicowane oraz na innych dostępnych materiałach. Umieszczone są także wokół kościoła lub w jego środku, a poza tym na cmentarzu przykościelnym i w krużgankach sanktuariów. Gdy nabożeństwo odbywa się w prywatnych domach lub na otwartej przestrzeni, wierni nie zawsze mają stacje przed oczyma. Szafarz prowadzący tę modlitwę wybiera najpierw pewien temat, aby nakreślić modlącym jej aktualność w odniesieniu do dzisiejszego życia i sytuacji. Pomocą w tym służą różne teksty, które zostały ułożone przez duszpasterzy, ale także wiernych świeckich odznaczający się wiedzą, wyczuciem literackim oraz świętością życia. Jednakże przy układaniu tekstu, jak podpowiada autorom tego dzieła ks. Puzyna, najpierw trzeba kierować się specyfiką

---

²⁰⁹ J. KOPEĆ, *Kult Krzyża i jego teologiczna wymowa*, AK 109 (1987), s. 96-97.

²¹⁰ Por. TENŻE, *Aspekty teologiczno-pastoralne nabożeństwa Drogi Krzyżowej*, „Summarium” 24 (1975), nr 4, s. 108-110; por. A. DURAK, *Od „Drogi Krzyżowej” do „Drogi Światła”*, CT 61 (1991), z. 2, s. 126-127.

grupy uczestniczącą w tym nabożeństwie oraz mądrze łączyć tradycje, problemy grupy i społeczności, pamiętając przy tym, że pierwszeństwo zajmują teksty biblijne oraz napisane w języku prostym i zrozumiałym dla wiernych. Przygotowując i prowadząc tę modlitwę, autorzy powinni także pamiętać o wyraźnym przeplataniu się: słowa, śpiewu, milczenia, procesji i refleksji, tak by lepiej i owocniej wykorzystać czas modlitwy²¹¹.

W latach postsowieckich, jak zaznacza rozmówca, droga krzyżowa była celebrowana tylko w kościele lub w domach prywatnych. Szczególnymi jej dniami były: piątki Wielkiego Postu (w godzinach wieczornych) oraz niedziele po Mszy św. (suma). Liturgię rozpoczynało wyjście asysty z zakrystii: ministrant z krzyżem, dwóch niosących pochodnie, a także lektor drogi krzyżowej. Przewodniczył jej zazwyczaj zakrystian lub osoba umiejąca czytać po polsku. Sam kapłan, jeżeli był w parafii, najczęściej spowiadał. Teksty pochodziły z polskich książek lub modlitewników. Wierni za asystą udawali się do każdej z czternastu stacji. Nabożeństwo odbywało się zawsze na kolanach, a uczestniczyli w nim tylko dorośli, choć i tych było niedużo²¹².

W owocnym przeżyciu Wielkiego Postu i przygotowaniu się do świąt wielkanocnych wierzącym pomagało pasyjne nabożeństwo gorzkie żale²¹³. W swoim wywiadzie ks. Giedroń informuje, że na przestrzeni całego Wielkiego Postu duszpasterze w każdej parafii, w łączności ze swymi wiernymi, celebrują to nabożeństwo zazwyczaj tylko w niedzielę po Mszy św. (suma lub po południu). Modlitwa ta polega na śpiewaniu żałobnych hymnów i pieśni opiewających szczegóły męki i śmierci Pana Jezusa.

Świadectwem przywiązania do tego nabożeństwa jest to, że wielu wiernych zna te teksty na pamięć, a śpiew prowadzą na klęcząco przed wystawionym Najświętszym Sakramentem w czasie adoracji lub podczas specjalnego niedzielnego nabożeństwa. Przeważnie nabożeństwo takie prowadzi się według pewnego porządku, gdzie jedną część z trzech śpiewa się po kolei w następujące po sobie niedziele. W farze grodzieńskiej zachował się też zwyczaj, że po odśpiewaniu hymnów wyznaczony kaznodzieja wygłasza pasyjne kazanie, po którym wszyscy uczestnicy wspólnie śpiewają suplikację „Święty Boże, Święty mocny”. Śpiew ma na celu pobudzić wiernych do głębszego współczucia i miłości do cierpiącego Zbawiciela oraz żalu i skruchy za swoje grzechy, za które Chrystus poniósł mękę i śmierć. Wśród wiernych Kościoła

---

²¹¹ Por. PUZYNA; LIAM, c. 408-417.

²¹² Por. PUZYNA.

²¹³ Por. D. OLSZEWSKI, *Motywy pasyjne w religijności polskiej XIX i XX w.*, w: *Męka Chrystusa wczoraj i dziś*, red. H. Wojtyski, J. Kopeć, Lublin 1981, s. 80-82; por. S. KOPEREK, *Propozycje dotyczące sposobu odprawiania „Gorzkie Żale”*, „Materiały Homiletyczne” 111 (1990), s. 6-7; por. B. NADOLSKI, *Gorzkie Żale*, LL, s. 498-499.

grodzieńskiego istnieje tradycja, że śpiewa się na głosy lub wspólnie przez całe nabożeństwo, natomiast śpiew rozmowy duszy z Matką Bolesną jest w niektórych parafiach dzielony na partię Maryi, którą wykonują kobiety oraz partię duszy, którą wykonują mężczyźni. Jednakże tradycja ta, do czego zachęca ks. Giedrojc, potrzebuje ciągłego zachowania i rozpowszechnienia wśród następnych pokoleń. Takie utrzymywanie tej tradycji nastąpiło po Soborze Watykańskim II, kiedy wierni, prowadząc drogę krzyżową w kościele, będąc na kolanach przed wystawionym Najświętszym Sakramentem, za organistą śpiewali żałobne pieśni, podczas gdy kapłan w zazwyczaj spowiadał, a jeżeli nie miał penitentów, to odczytywał tekst intencji według tygodni. Modlitwy takie zazwyczaj odbywały się tylko w niedziele, kiedy każdy wierzący przychodził ze swoimi tekstami (modlitewnikiem lub zeszytem z przepisany tekst, tj.: *Głos do Boga, Skarbiec modlitw i pieśni, Do Ciebie Ojczy* i inne). Z kolei w pasywnym nabożeństwie tradycji takiej nie stosowano²¹⁴.

W tradycji Kościoła grodzieńskiego mocno zakorzenione są modlitwy chrystologiczne związane z okresem Bożego Narodzenia, m.in. adoracja Dzieciątka Jezus (adoracja żłóbka). Modlitwy prowadzi osoba duchowna, kleryk lub katecheta wraz z dziećmi lub innymi grupami wiernych. Prowadzący zazwyczaj odczytuje wybrany tekst Pisma Świętego, odmawia się różne modlitwy, a kończy śpiewem kolęd. Nabożeństwa takie są zachętą dla wiernych do głębszego „kontaktu z misterium Narodzenia Pańskiego” (DPL 104)²¹⁵.

Ks. Zacharzewski dodaje, że przed powstaniem diecezji grodzieńskiej modlitwa przy żłóbku z wiernymi i dziećmi nie była praktykowana w oktawie i okresie Bożego Narodzenia. Zazwyczaj odbywały się tylko przed Mszą Wigilijną (Pasterką), kiedy kapłan wychodził z zakrystii z figurą Dzieciątka w rękach, udawał się od razu do szopki, odmawiał modlitwy i dokonywał błogosławieństwa²¹⁶.

Ważną rolę wśród nabożeństw roku liturgicznego odgrywa także nabożeństwo do Najświętszego Serca Pana Jezusa, celebrowane w piątek po oktawie uroczystości Bożego Ciała²¹⁷. Nabożeństwo to wymaga od wiernych postawy nawrócenia i zadośćuczynienia, wdzięczności i miłości, zaangażowania apostolskiego i poświęcenia się Chrystusowi oraz Jego zbawczemu dziełu (por. DPL 166). Ustanawiając tę modlitwę dla wiernych Kościoł

---

²¹⁴ Por. GIEDROJC; por. *Głos do Boga*, red. M. Lompe, Częstochowa 1912, s. 261-276; S. ADAMSKI, *Skarbiec modlitw i pieśni*, Katowice 2000, s. 282-289; W. ZAKRZEWSKI, *Do Ciebie Ojczy*, Lublin 1989, s. 370-389.

²¹⁵ ALDO, s. 70-74.

²¹⁶ Por. ZACHARZEWSKI.

²¹⁷ Por. B. NADOLSKI, *Najświętsze Serce Pana Jezusa*, LL, s. 1003.

pragnie napęlić ludzkie serce Bożą miłością oraz zaufaniem Bogu (por. KL 5; FC 61; KKK 2669)²¹⁸. W tradycji Kościoła grodzieńskiego nabożeństwo to, jak uświadamia ks. Puzyna, zazwyczaj odbywa się w pierwsze piątki miesiąca po Mszy św. porannej i wieczornej, a także podczas nabożeństwa czerwcowego, różnorodnych procesji oraz w czasie głównej uroczystości Najświętszego Serca Pana Jezusa. Duszpasterzom przypomina się, aby z z troskaniem podtrzymywali praktykę spowiedzi i Komunii św. w pierwsze piątki, zwłaszcza wśród dzieci po I Komunii św., co ma prowadzić wiernych do dziękczynienia Bogu za przebaczenie grzechów własnych i rodzaju ludzkiego²¹⁹.

Mimo trudnych warunków wyznawania wiary, po *Vaticanum II* kult Najświętszego Serca Pana Jezusa był zawsze żywy, choć może nie tak powszechny jak dziś. W pierwsze piątki miesiąca wierni zazwyczaj przystępowali do spowiedzi, a także odmawiali *Litanie do Serca Pana Jezusa* oraz inne modlitwy przed wystawionym Najświętszym Sakramentem. Natomiast uroczystość Najświętszego Serca Pana Jezusa miała wśród wiernych świąteczny charakter²²⁰.

5.3. Nabożeństwo ku czci Najświętszej Maryi Panny

Poza nabożeństwem trynitarnym i chrystologicznym Kościół, dla lepszego poznania Boga i uświęcenia się wiernych, przedstawia im dodatkowo nabożeństwo maryjne. W porównaniu z pozostałymi grupami nabożeństw ludu wiernego stanowi ono największy kult w Kościele, bo przybliża modlącym się realia życia Jezusa oraz wychowuje ich (por. DPL 183)²²¹. Do rozwijania kultu maryjnego wzywa także *Vaticanum II*, zachęcając wiernych do rozwijania go w osobistym życiu od strony praktycznej i teologicznej, gdzie liturgia powinna mieć charakter wzorczy (por. KK 67; DP 18; DFK 8; DA 4; MC 1; DPL 184; KKK 47-58, 70-75)²²².

Nabożeństwo maryjne zajmuje stałe miejsce w cyklu roku liturgicznego, lecz pojawiają się nowe także formy modlitw maryjnych (por. DPL 197). Czciicielami NMP są poszczególne grupy wiernych (np. duchowni, kobiety, ministranci), którzy swoją miłość do niej wyrażają przez różnorodne modlitwy (np. nabożeństwo majowe, październikowe i

²¹⁸ Por. B. MAKRZYCKI, *Kult Najświętszego Serca Jezusowego a liturgiczna odnowa kościoła*, w: *Zawierzyliśmy miłości*, red. Tenże, t. 1, Kraków 1972, s. 76-77.

²¹⁹ Por. PUZYNA; JIAM, c. 315-323.

²²⁰ TAMŻE; *Służba Boża w diecezji Drohiczyńskiej*, s. 45-50.

²²¹ Por. S. NAPIÓRKOWSKI, *Pośredniczka w Chrystusie*, s. 198-199; por. W. BEINERT, *Perspektywy teologiczne pobożności maryjnej*, s. 52-53; por. J. KUDASIEWICZ, *Matka Odkupiciela*, s. 284-285.

²²² Por. ALDO, s. 231.

fatimskie, godzinki, różaniec, litanie i inne), śpiew, pielgrzymki, noszenie medalików, szkaplerzy itp.

Kult Matki Bożej Częstochowskiej w Polsce jest dla naszych przodków wzorem dbałości o kultu maryjny w diecezji grodzieńskiej. Ten liturgiczny kult szczególnie rozwija się w dni maryjne oraz w liczne Jej święta. Jest również oddawany osobno i wspólnotowo przy obrazach z cudownymi wizerunkami, figurach w rozlicznych sanktuariach oraz kapliczkach przydrożnych, podkreślając jego bogactwo i piękno w Kościele²²³.

Wśród form pobożności maryjnej wyróżniają się nabożeństwa majowe i październikowe. Podczas nabożeństw majowych wierni zbierają się w kościołach przed wystawionym Najświętszym Sakramencie lub w kaplicach oraz wieczorami przy krzyżach przydrożnych i prywatnie w domach rodzinnych, śpiewają *Litanie do Matki Bożej Loretańskiej* i pieśni ku czci Maryi, przedstawiając jej prośby w różnych intencjach i prosząc o łaski Boże. W nabożeństwach tym uczestniczą także dzieci i młodzież (por. DPL 191)²²⁴.

W udzielonym wywiadzie ks. Zacharzewski stwierdza, że po *Vaticanum II* majowe nabożeństwo w niektórych parafiach Grodzieńszczyzny rozpoczynało się 30 kwietnia. Było ono najbardziej rozpowszechnione w tradycji na tym terenie, odbywało się w kościołach, przy krzyżach przydrożnych, a także w domach. Uczestniczyli w nim nie tylko wierni kościoła katolickiego, ale i prawosławni. W kościołach nabożeństwo odbywało się przed wystawionym Najświętszym Sakramentem, kiedy to śpiewano *Litanie Loretańską*, *Pod Twoją Obronę* oraz czytano *Modlitwę św. Bernarda*. Ponadto kapłan przygotowywał tzw. majowe czytanki, które po modlitwach wygłaszał uczestniczącym²²⁵.

Natomiast nabożeństwo różańcowe w październiku ma charakter biblijny, polegający na rozważaniu tajemnic zbawczych z całego życia Jezusa Chrystusa złączonych ze Jego Matką (por. KDK 40; MC 42-47)²²⁶. Sama modlitwa różańcowa jest pewną formą Dobrej Nowiny o przyjściu Chrystusa, Jego męce, śmierci i zmartwychwstaniu, pozwala spojrzeć na nie oczyma najbliższego świadka tych wydarzeń

²²³ Por. B. NADOLSKI, *Nabożeństwo majowe*, LL, s. 1001-1002; JAM, c. 325-326; ALDO, s. 235-239.

²²⁴ Por. P. LIPPERT, *Miesiące maryjne*, w: *Cześć Maryi dzisiaj – propozycje pastoralne*, red. W. Beinert, Warszawa 1992, s. 327-328; por. NOWOWIEJSKI, *Ceremoniał parafialny*, t. 2, s. 358-360; por. *Synodus Archidiecezjana Wilnensis*, Wilno 1932, s. 280-282.

²²⁵ Por. ZACHARZEWSKI.

²²⁶ Por. A. KLEIN, *Modlitwa różańcowa*, w: *Cześć Maryi dzisiaj – propozycje pastoralne*, red. W. Beinert, Warszawa 1992, s. 289-290; por. B. NADOLSKI, *Różaniec*, LL, s. 1317.

– Matki Zbawiciela (por. RVM 19); jest też szkołą wiary, pobożności, świętości, rozmyślenia, zwycięskiej nadziei oraz chrześcijańskiego życia²²⁷.

W swoim wywiadzie ks. Zacharzewski podkreśla, że wspólnotowa modlitwa różańcowa jest odmawiana nie tylko w październiku, ale każdego dnia w ciągu całego roku liturgicznego. Nabożeństwo różańcowe, celebrowane w świątyniach pod przewodnictwem duchownego, zawsze odbywa się przed wystawionym Najświętszym Sakramentem. Odmawia się jedną z części różańca według przepisów liturgicznych z rozważaniem do każdej tajemnicy, a następnie *Litanie do Matki Bożej Loretańskiej* i *Modlitwę do św. Józefa*. Nabożeństwo kończy błogosławieństwo Najświętszym Sakramentem oraz śpiew pieśni do Matki Bożej (np. *Zawitaj Królowo Różańca Świętego*, *Zawitaj Matko Różańca Świętego* i inne). Zachęca się duszpasterzy, aby w swych parafiach starali się nie tylko recytować, lecz także śpiewać to nabożeństwo. Zachętę tę kieruje się także do wiernych, którzy modlą się nie tylko w kościołach, ale koło krzyży i kapliczek przydrożnych, na rekolekcjach, pielgrzymkach oraz z rodziną w domach²²⁸.

Nabożeństwo październikowe, jak uświadamia ks. Rudzewicz, na Grodzieńszczyźnie było mniej rozwinięte, m.in. ze względu na porę roku. Sama celebrowanie odbywała się przed Najświętszym Sakramentem, tak jak podczas modlitw majowych, a różaniec zawsze był mówiony, a nie śpiewany²²⁹.

Z kolei nabożeństwo fatimskie, które w tradycji Kościoła jest mocno zakorzenione, wierni obchodzą 13. dnia miesiąca, co, jak zaznacza o. Petelczyc, nawiązuje do mających miejsce 13 maja 1917 r. objawień Matki Bożej w Fatimie. Zgodnie z teologiczną treścią tych objawień modlitwa ta ma charakter ekspiacyjny, podczas niej wierni wspólnie odmawiają różaniec, a na zakończenie każdego dziesiątka dodają modlitwy objawione dzieciom w Fatimie. Eucharystia celebrowana jest jako msza wotywna z formularza maryjnego, a po jej zakończeniu wszyscy idą w procesji z zapalonymi świecami wokół kościoła, niosąc figurę Niebieskiej Pani. Kult ten rozpowszechnił się na Grodzieńszczyźnie dopiero po rozpadzie Związku Radzieckiego²³⁰.

Kolejną formą modlitwy do Matki Najświętszej są litanie. Modlitwa ta jest recytacją lub śpiewem wezwań do Maryi, które następują po sobie w jednakowym rytmie,

---

²²⁷ S. NOWAK, *Modlitwa różańcowa w adhortacji Pawła VI „Marialis cultus”*, RBL 27 (1974), nr 4-5, s. 271-275.

²²⁸ Por. ZACHARZEWSKI; por. KLDG, s. 16; por. JIAM, c. 327-335; por. *Synodus Archidioecesis Vilnensis*, s. 284-286.

²²⁹ TAMŻE.

²³⁰ Por. PETELCZYC; ALDO, s. 267-268.

tworząc modlitewny stan uwielbienia i błagania (DPL 203)²³¹. W swoim wywiadzie ks. Rudziewicz dodaje, że w praktyce liturgicznej zazwyczaj obecna jest *Litania Loretańska*, uzupełniona kilkoma wezwaniami przez biskupa diecezjalnego A. Kaszkiewicza, m.in.: „Matko Miłosierdzia”, „Matko Kościoła” i „Królowo Rodzin”. Wśród wiernych modlitwa ta zazwyczaj występuje w różnych nabożeństwach maryjnych oraz w prywatnej modlitwie²³². Pod koniec ubiegłego stulecia, zaznacza ks. Krisztopik, pojawiły się w tej litanii wymienione wyżej wezwania, natomiast wezwanie „Królowo Polski” zastąpiło „Królowo Świata”²³³.

Mimo zmieniających się warunków życia i trudności w życiu duchowym, Kościół zachęca wiernych do zachowania i praktykowania modlitwy *Anioł Pański* oraz antyfony *Regina Coeli*, odmawianej w czasie wielkanocnym (por. MC 41; DPL 196)²³⁴. Modlitwa ta jest najczęściej praktykowana we wspólnotach zakonnych, w sanktuariach maryjnych, podczas pielgrzymek, różnych zgromadzeń i zjazdów, we wspólnocie rodzinnej oraz indywidualnie. Celebrując tę modlitwę (recytacja lub śpiew), Kościół zachęca wiernych, aby według swych możliwości starali się rozszerzać to nabożeństwo przez odczytywanie fragmentów Ewangelii o Zwiastowaniu lub Zmartwychwstaniu Pańskim. Tradycyjnie modlitwę tą odmawia się trzy razy w ciągu dnia na dźwięk dzwonów (tzn. rano, w południe i wieczorem) jako wspomnienie Zwiastowanie Maryi przez Archanioła Gabriela oraz dla uświęcenia całego dnia (por. MC 41; DPL 195)²³⁵. W udzielonym wywiadzie ks. Rejszela mówi, że modlitwę tę odmawiano zazwyczaj na pogrzebach, cmentarzach, a zwłaszcza po Mszy św. w intencji zmarłych. Modlono się nią w ciągu całego roku liturgicznego, nie tylko w okresie wielkanocny. Modlitwa *Regina Coeli* nie była znana poza zgromadzeniami zakonnymi i środowiskiem osób duchownych. Nie znano też zwyczaju trzykrotnego jej odmawiania w ciągu dnia²³⁶.

W tradycji Kościoła, poza już wymienionymi formami kultu maryjnego, ważne miejsce zajmuje nabożeństwo ku czci NMP, tzw. godzinki, które powstało na wzór

---

²³¹ KONGREGACJA KULTU BOŻEGO, *Dekret w sprawie nowego wezwania „Królowa rodzin” w litanii loretańskiej (31 XII 1995)*, LitS 2 (1996) nr 1-2, s. 109-110.

²³² Por. RUDZIEWICZ.

²³³ Por. KRISZTOPIK, *Głos do Boga*, s. 149-153; ADAMSKI, *Skarbiec modlitw i pieśni*, s. 340-344; W. ZAKRZEWSKI, *Do Ciebie Ojczy*, s. 330-336; *Bogu dziękujcie, Duchu nie gości*, s. 247-258; T. WYSZYŃSKI, *W górę serca*, Grodno 2001, s. 18-20.

²³⁴ Spośród praktyk maryjnych Paweł VI modlitwę *Anioł Pański* wymieniał na pierwszym miejscu. A. KLEIN, *Anioł Pański*, w: *Cześć Maryi dzisiaj – propozycje pastoralne*, red. W. Beinert, Warszawa 1992, s. 284-285.

²³⁵ W. WÓJCIK, *Dzwonienie na Anioł Pański w polskim prawie przed trydenckim*, RT 2 (1955), s. 223-241; ALDO, s. 233-234.

²³⁶ Por. REJSZEL.

modlitw kapłańskich (brewiarza). Za pomocą figur i obrazów biblijnych ukazuje ono godność i posłannictwo Maryi w dziele zbawienia²³⁷. W udzielonym wywiadzie ks. Rudziewicz podkreśla, że mimo upływu czasu modlitwa ta nadal cieszy się wśród wiernych wielką popularnością oraz niezmiennie gromadzi wiernych na porannej modlitwie (zwłaszcza przed pierwszą niedzielą Eucharystią oraz w święta maryjne)²³⁸. Ks. Krisztopik dodaje, że teksty godzinek wierni biorą z polskich i białoruskich modlitewników (np. *Głos do Boga*, *Skarbiec modlitw i pieśni*, *Do Ciebie Ojczy, Bogu dziękujecie*, *Ducha nie gaście*) lub śpiewników (np. *Śpiewnik kościelny*)²³⁹.

Ponadto Kościół oddaje cześć Marii w sobotę (por. DPL 188), a zwłaszcza w pierwsze soboty miesiąca, podczas której wierni nawracając się, przepraszając Boga za swoje grzechy oraz za grzechy obrażające Niepokalane Serce Maryi. W ten sposób następuje również wzrost miłości do Boga i bliźnich²⁴⁰.

Jak podkreśla bp Kaszkiewicz, kult ten jest bardzo zakorzeniony w diecezji grodzieńskiej. W soboty kapłan najpierw celebrował Eucharystię o Niepokalanym Sercu NMP. Po Eucharystii następuje wystawienie Najświętszego Sakramentu, w czasie którego zgromadzeni modlą się *Litanią do Matki Bożej Loretańskiej* oraz odnawiają swoje przyrzeczenia poświęcenia się Niepokalanemu Sercu NMP. Na zakończenie adoracji wierni otrzymują błogosławieństwo eucharystyczne. W ramach tego nabożeństwa zachęca się wiernych do przystąpienia do sakramentu pokuty i pojednania i przyjęcia Komunii św. w intencji wynagradzającej za grzechy popełnione przeciw Niepokalanemu Sercu Maryi. Rytuał tego kultu zachował tradycyjną formę, lecz nabrał bardziej aktywnego charakteru²⁴¹.

5.4. Nabożeństwa ku czci świętych Pańskich

Do kolejnej grupy nabożeństw Kościół zalicza modlitwy do świętych Pańskich, które w liturgii wyrażają się nie tylko we wspomnieniach w roku kościelnym w czasie

---

²³⁷ Por. B. NADOLSKI, *Godzinki*, LL, s. 495-496.

²³⁸ Por. RUDZIEWICZ; *Głos do Boga*, s. 237-248; W. ZAKRZEWSKI, *Do Ciebie Ojczy*, s. 389-403; J. SIEDLECKI, *Śpiewnik kościelny*, Kraków 2006, s. 704-710; *Nowy śpiewnik kościelny*, Poznań 1949, s. 370-386; W. LEWKOWICZ, *Śpiewnik parafialny*, Olsztyn 1965, s. 391-397.

²³⁹ Por. KRYSZTOPIK.

²⁴⁰ Nabożeństwo pierwszych sobót miesiąca swoje korzenie w objawieniu się Najświętszej Panny i Jej Syna s. Łucji (10 grudnia 1925) i przekazaniu jej, aby oznajmiła światu o tej modlitwie jako przebłaganu Boga za grzechy popełnione przeciwko Niepokalanemu Sercu Maryi. Por. J. KOPEĆ, *Elementy maryjne w polskiej pobożności ludowej*, AK 111 (1988), s. 42.

²⁴¹ Por. KASZKIEWICZ; ALDO, s. 249-255.

Mszy św. czy liturgii godzin, lecz także poprzez litanie, wezwania, modlitwy itp.²⁴² Geneza tego kultu sięga początków Kościoła. Chrześcijanie, doświadczając różnych trudności i cierpień, szukają wstawiennictwa świętych nie tylko dla siebie, lecz również dla całego kraju, diecezji, parafii, miasta, bractwa, dobytku i różnych okoliczności codziennego życia. Wzywają świętych w różnych modlitwach, pieśniach, podczas pielgrzymek, zanoszą prośby przy figurach, obrazach, pomnikach oraz relikwiach świętych patronów²⁴³.

W swoim wywiadzie o. Romejko zachęca duszpasterzy i katechetów, aby rozwijali i umacniali kult świętych, a zwłaszcza tych patronów, którzy są czczeni na terenie diecezji grodzieńskiej i ich kult tworzy pewną tradycję na przestrzeni wieków. Pomocą w realizacji tego celu są modlitwy, a zwłaszcza nowenny oraz pieśni ku czci świętych. Do postaw ich uwielbienia należą pielgrzymki do miejsc z nimi związanych czy takich, w których przechowywane są ich relikwie lub gdzie znajdują się ich cudowne obrazy. W tych miejscach wierni często czerpią źródlaną wodę, uznawaną za cudowną, którą piją lub obmywają nią ciało. Kustosze sanktuariów powinni pamiętać, aby dbać o ukazywanie tych miejsc jako objawienie katolicyzmu Kościoła²⁴⁴.

W rozmowie o. Romejko wspomina, że w latach po *Vaticanum II* nieprzerwanie czczono świętych przez różne modlitwy, zawieszanie nabytych obrazów z Wilna lub wyciętych obrazków z czasopism itd. Największą popularnością cieszyła się modlitwa różańcowa przed obrazem, gdyż nie każdy wierzący posiadał modlitewnik i nie każdy umiał czytać po polsku²⁴⁵.

Oprócz wymienionych już wyżej praktyk i nabożeństw istnieją w Kościele także okolicznościowe nabożeństwa²⁴⁶. Ks. Zacharzewski dodaje, że w zależności od formy, można je podzielić na: procesje wokół kościoła i w jego wnętrzu, dróżki sanktuaryjne, zorganizowane występy chórów, scholi i gry na organach oraz koncerty z pieśniami religijnymi (np. kolędy) itd. Wszystkim tym wydarzeniom ma towarzyszyć świadomość ukierunkowania ich na celebrowanie liturgiczną, czyli mają z niej wychodzić i do niej zmierzać²⁴⁷. Rozmówca zaznaczył, że w diecezji grodzieńskiej nabożeństwa są

---

²⁴² Z. WIT, *Liturgia Godzin i nabożeństwa ludu chrześcijańskiego w dzień niedzielny*, w: *Wielkanoc i niedziela*, t. 2, Opole 1994, s. 227.

²⁴³ A. ROJEWSKI, *Liturgiczne formy pobożności wiernych*, „*Studia Płockie*” 23 (1995), s. 78-79.

²⁴⁴ Por. ROMEJKO.

²⁴⁵ Por. TAMŻE.

²⁴⁶ Por. M. PISARZAK, *Typologia i teologia procesji*, CT 50 (1980) z. 2, s. 115-116; por. Z. WIT, *Liturgia Godzin i nabożeństwa ludu chrześcijańskiego w dzień niedzielny*, s. 213-228.

²⁴⁷ Por. ZACHARZEWSKI.

przedmiotem szczególnej troski duszpasterskiej, aby wzajemna relacja między liturgią i nabożeństwami była zgodna z ich naturą i z nauczaniem Kościoła. W praktyce duszpasterskiej liturgia zajmuje pierwsze miejsce przed wszystkimi innymi nabożeństwami. Wszystko to prowadzi „do zharmonizowania nabożeństw z rytmem i wymaganiami liturgii, tzn. do tego, by tych dwu form pobożności ani z sobą nie mylić, ani ich nie łączyć” (DPLL 74).

*****

Podsumowując, należy stwierdzić, że w diecezji grodzieńskiej w dużym stopniu zrealizowano reformę liturgiczną po Soborze Watykańskim II tak na polu liturgii godzin, roku liturgicznego, jak i nabożeństw ludu chrześcijańskiego (pobożność ludowa) w relacji do liturgii. Nowo utworzony partykularny Kościół grodzieński, po latach przynależności do archidiecezji wileńskiej, od razu zainteresował się reformą kalendarza partykularnego zgodnie ze wskazaniem ogólnym, znaczeniem niedzieli w roku liturgicznym, zwłaszcza w relacji do obchodów liturgicznych ku czci świętych, właściwym kształtem kwartalnych dni modlitw, liczbą oraz przebiegiem niedzielnych i świątecznych Mszy św. oraz ich odniesieniem do celebracji nabożeństw ludu chrześcijańskiego. W roku liturgicznym widoczne jest mocne zaznaczenie jego paschalnego charakteru, zarówno w dorocznych obchodach Wielkanocy, jak i celebracji niedzielnych. Za największe osiągnięcie należy uznać to, że liturgia godzin staje się coraz bardziej modlitwą całego ludu Bożego, w tym także wiernych świeckich, zwłaszcza przynależących do ruchów i grup modlitewnych, a nie tylko duchownych i osób życia konsekrowanego. Sprzyja temu tłumaczenie *Liturgii godzin* na język białoruski. Liturgicznie uporządkowano najbardziej popularne nabożeństwa ludowe, takie jak nabożeństwa ku czci Najświętszego Serca Jezusowego i Dzieciątka Jezus w żłóbku oraz gorzkie żale i drogę Krzyżową, a także nabożeństwa maryjne (rózaniec, nabożeństwo majowe, *Godzinki o Niepokalanym Poczęciu NMP*) oraz nabożeństwa ku czci świętych Pańskich. Odnowa liturgii zamierzona przez Sobór Watykański II ciągle inspiruje odnowę tych nabożeństw i praktyk pobożnych. W pobożności ludowej na Grodzieńszczyźnie objawia się coraz pełniej duch biblijny (modlitwa chrześcijańska ma bezpośrednie lub pośrednie odniesienie do Pisma św.). Jest w niej coraz bardziej widoczny duch liturgiczny, gdyż pobożność ludowa staje się odbiciem i przedłużeniem celebracji liturgicznych, ale też jest w niej widoczny duch ekumeniczny, czyli wyczulenie na różne tradycje chrześcijańskie, zwłaszcza

prawosławne. Reformie różnych form pobożności ludowej w diecezji grodzieńskiej towarzyszy też duch antropologiczny, wyrażający się w stosowaniu symboli i zewnętrznych form wyrazu właściwych miejscowym zwyczajom, sięgającym czasów archidiecezji wileńskiej. Duszpasterze starają się jednak unikać „wszelkich archaizmów pozbawionych już dziś znaczenia lub wymyślnych gestów stosowanych po to, aby sprawiać wrażenie, że jest się człowiekiem bardzo współczesnym” (DPLL 12). Odnowa ta kieruje się zmysłem pedagogicznym i jest realizowana stopniowo.

ZAKOŃCZENIE

Głównym problemem badawczym niniejszej pracy było ukazanie i ocena reformy liturgicznej po Soborze Watykańskim II na terenie diecezji grodzieńskiej w świetle nauczania Kościoła powszechnego oraz wskazań zawartych w posoborowych księgach liturgicznych. Badania obejmują głównie czas od powstania diecezji w 1991 r., ale też wcześniejszy okres wdrażania reformy liturgicznej, kiedy omawiany teren należał administracyjnie do archidiecezji wileńskiej.

Problem badawczy okazał się ważny, tak dla Kościoła grodzieńskiego, jak i dla Kościoła na całej Białorusi, pokazuje on bowiem, jak wielkim wyzwaniem dla Kościoła była jego odnowa w duchu soborowym. Oznaczała ona nie tylko zmianę struktur, ale przede wszystkim samego myślenia, polegającą na ponownym odkryciu głębokiej więzi Kościoła z Chrystusem. Wiąż ta pogłębia się poprzez celebrację liturgii i uczestnictwo w niej. Liturgia, a zwłaszcza Eucharystia, buduje Kościół i sprawia, że jest on rzeczywistością żywą, a nie tylko instytucją. Szczególnie wielkim wyzwaniem dla reformy i odnowy liturgicznej oraz odnowy życia Kościoła było dokonanie ich na terenie byłego Związku Radzieckiego, na którym uległy zniszczeniu nie tylko struktury kościelne, ale został też poważnie osłabiony duch i etos chrześcijański.

Zarówno dobór źródeł, jak i zastosowana metoda pracy pozwoliły rozwiązać postawiony na wstępie problem badawczy. W ocenie źródeł pracy należy podkreślić, że w małej ilości dostępne były zwłaszcza te drukowane, w postaci dokumentów dotyczących przebiegu i recepcji reformy w diecezji grodzieńskiej. Stąd nastąpiła konieczność odwołania się do źródeł w postaci wywiadów przeprowadzonych przez autora niniejszej dysertacji. Pozwoliło to na ocenę działań podejmowanych w opisywanej reformie liturgii na podstawie faktów zapisanych w pamięci uczestników odnowy i reformy liturgicznej, co z kolei umożliwiło odpowiedź na problem badawczy. Przeprowadzone wywiady są też świadectwem tego, że do omawianej odnowy Kościoła i jego liturgii przyczyniły się nie same instytucje, lecz żywi ludzie, czego przykładem może być chociażby wywiad z ks. Tadeuszem Wyszyńskim. Z pewnością obraz reformy liturgicznej na terenie diecezji grodzieńskiej zostałby ubogacony poprzez świadectwa jej uczestników, jak chociażby kard. Kazimierza Świątka. Niestety wielu z nich już zmarło.

Początek reformy liturgii w Kościele łacińskim (29 I 1964) przypada na czas, w którym teren obecnej diecezji grodzieńskiej przynależał administracyjnie do archidiecezji wileńskiej. Badania wykazały, że główne założenia reformy Soboru Watykańskiego II zostały wdrożone przed powstaniem diecezji grodzieńskiej. Należy zauważyć, że jej wprowadzanie związane było z wieloma problemami i trudnościami spowodowanymi tym, że teren ten znajdował się w byłym Związku Radzieckim. Łączyło się to z prześladowaniami Kościoła na opisywanym terenie. Wpływ na reformę w tym czasie, oprócz miejscowego duchowieństwa, miało duchowieństwo z terenu ówczesnej Republiki Litewskiej i z Polski. Największą rolę w formacji liturgicznej duchownych, a tym samym we wdrażaniu reformy, miały seminaria duchowne w Rydze i w Kownie. Wpływ Kościoła polskiego ma o tyle duże znaczenie w omawianej reformie, że podstawowym językiem modlitwy ludu na tym terenie był język polski. Z tego powodu odnowione księgi liturgiczne, którymi posługiwano się na Grodzieńszczyźnie, były wynikiem reformy liturgicznej przeprowadzanej w Polsce. Język białoruski i rosyjski, jako języki narodowe, pojawiły się w liturgii dopiero w 2000 roku.

Przeprowadzone badania wskazują, że ważną rolę we wprowadzeniu reformy i odnowy liturgicznej odegrało powstanie samodzielnej diecezji. Przyczyniło się ono do stworzenia instytucji oraz ośrodków diecezjalnych odpowiedzialnych za przebieg soborowej reformy liturgicznej. Do tych instytucji należą: Wyższe Seminarium Duchowne, powstałe w 1990 roku, Wydział Duszpasterstwa i inne urzędy diecezjalne, Rada Kapłańska i Diecezjalna Komisja Liturgiczna. Do pogłębienia reformy liturgicznej przyczyniły się też poszczególne środowiska parafialne, zwłaszcza z dekanatów: sapockieńskiego, obu grodzieńskich, szczuczyńskiego, lidskiego i raduńskiego. Niemniej ważne miejsce zajęły ruchy i grupy katolickie działające na terenie diecezji, jak: Ruch Światło Życie i grupy ministranckie. Największą jednak rolę w przeprowadzeniu reformy liturgicznej odegrali biskupi, księża, osoby życia konsekrowanego oraz zaangażowane osoby świeckie. Dla odnowy liturgicznej najbardziej zasłużonymi biskupami byli: kard. Kazimierz Świątek, abp Tadeusz Kondrusewicz, bp Aleksander Kaszkiewicz. Do duchownych najbardziej zaangażowanych w dzieło odnowy liturgii należy zaliczyć: ks. Wincentego Lisowskiego, ks. Romana Kotlimowskiego, o. Andrzeja Szczupała i ks. Antoniego Gremzę. Spośród sióstr zakonnych w odnowę liturgii włączyły się w sposób szczególny s. Stella Jodkowska i s. Marianna Wodnicka. Wymienione powyżej osoby, środowiska i instytucje ukazują, jak wielkim dziełem i wyzwaniem dla Kościoła grodzieńskiego była posoborowa odnowa liturgiczna.

Niniejsza dysertacja pokazała, że wprowadzanie reformy liturgicznej na Grodzieńszczyźnie odbywało się, z przyczyn obiektywnych, z dość dużym opóźnieniem w stosunku do reformy w Kościele powszechnym oraz że było ono pod dużym wpływem reformy liturgicznej przeprowadzonej w Polsce. W Kościele grodzieńskim zastosowano ogólne zasady reformy wypracowane przez Sobór Watykański II i zawarte w nauczaniu Kościoła posoborowego. W myśl tych zasad obrzędy mają odznaczać się szlachetną prostotą oraz być krótkie i jasne, bez niepotrzebnych powtórzeń, dostosowane do możliwości wiernych, aby nie potrzebowały zbyt wielu wyjaśnień. Zasadnicze znaczenie dla dzieła reformy liturgicznej ma wprowadzenie języków narodowych w sprawowaniu liturgii, a także przekład poszczególnych ksiąg liturgicznych. Początkowo w diecezji korzystano z roboczych tłumaczeń ksiąg liturgicznych (obrzędy chrztu, ślubu, mszał i lekcjonarz mszalny). Należy zauważyć, że podstawą do tłumaczenia nie były w tym przypadku wydania typiczne tych ksiąg, ale tłumaczenia polskie. Obecnie sytuacja wygląda inaczej, gdyż nowe księgi liturgiczne tłumaczone są z wydań wzorcowych.

Podsumowując wyniki badań, zawarte w poszczególnych rozdziałach pracy, należy raz jeszcze zauważyć, że Kościół na Grodzieńszczyźnie po Soborze Watykańskim II stara się wprowadzać postulaty reformy liturgicznej wynikające z nauki soborowej. Głównym źródłem tej reformy jest oczywiście Konstytucja o liturgii świętej, a także pozostałe dokumenty *Vaticanum II* oraz posoborowe dokumenty Kościoła na temat liturgii i jej reformy. Reforma zaczyna się przede wszystkim od właściwego rozumienia samej liturgii, w której pierwszą i najważniejszą Osobą jest Jezus Chrystus, a wydarzeniem celebrowanym jest Jego zbawcze misterium. Lepsze ukazanie w celebracji liturgicznej tej podstawowej prawdy leży u podstaw głównego celu reformy, jakim jest właściwe uczestnictwo w liturgii (*participatio actuosa*). W diecezji grodzieńskiej ta główna troska o właściwe uczestnictwo wiernych w liturgii jest wyraźnie widoczna zarówno w dokumentach diecezjalnych dotyczących liturgii, jak i w trosce konkretnych duszpasterzy na poziomie parafialnym. Dla reformy liturgicznej na omawianym terenie najbardziej znaczące są lata 90. ubiegłego wieku. W tym okresie miała bowiem miejsce odnowa organizacji diecezjalnego duszpasterstwa liturgicznego, co wiązało się z powstaniem Komisji Liturgicznej na Białorusi i w diecezji oraz Diecezjalnej Komisji Ochrony Zabytków. Do głównych trosk tych komisji należały posługi i funkcje liturgiczne, muzyka i śpiew liturgiczny oraz zagadnienia odbudowy i budowy kościołów, a także sztuka sakralna. Z tym właśnie okresem i etapem reformy liturgii na Grodzieńszczyźnie wiąże się żywe zainteresowanie takimi posługami i funkcjami w

Kościoła, jak: posługa lektora i akolity, funkcje organistów i ministrantów oraz kantora i zakrystiana. Były one i nadal są odczytywane jako szczególna misja świeckich w Kościele, a nie tylko jako „techniczna obsługa liturgii”. Stąd w posługach tych ważny jest aspekt formacyjny, którego istotę stanowi przygotowanie do pełnienia funkcji zarówno od strony teologicznej, duchowościowej, jak i praktycznej.

Jednymi z ważniejszych elementów właściwego uczestnictwa w liturgii są śpiew i muzyka. Szczególnie zwrócono uwagę na śpiew ludu oraz na muzykę organową. Ciągłe podejmowanym zagadnieniem jest użycie innych niż organy piszczałkowe instrumentów w liturgii, a także rola zespołów śpiewających i tradycyjnych chórów parafialnych. Ciągłe dużym wyzwaniem jest także kwestia koncertów w kościołach. Za szczególne osiągnięcie w dziedzinie realizacji reformy muzyki liturgicznej na Grodzieńszczyźnie należy uznać przygotowanie nowych śpiewników liturgicznych. Reforma życia liturgicznego w diecezji łączyła się też z odnową sztuki sakralnej, ale jeszcze w większym stopniu ze wznoszeniem nowych budynków sakralnych, odbudową lub rekonstrukcją starych oraz instalacją odpowiedniego nagłośnienia i oświetlenia. Ważną dla reformy liturgicznej jest też troska o naczynia, szaty i księgi liturgiczne. Reforma kultu pozaliturgicznego (pobożność ludu chrześcijańskiego) dokonuje się nieustannie przez odnowę i rewizję nabożeństw oraz troskę o ukierunkowanie różnych form pobożności ludowej na liturgię.

Ważną rolę we wprowadzeniu reformy Mszy św. odegrało wydanie nowych ksiąg liturgicznych. Na Grodzieńszczyźnie w miejsce wcześniejszego *Mszалу* Jana XXIII w języku łacińskim wprowadzono najpierw wydanie studyjne mszału w języku polskim, a następnie polskie wydanie *Mszалу* z 1986 roku. W języku białoruskim *Mszal* został wydany 27 września 2003 r. i było to pierwsze tłumaczenie trzeciego wydania *Mszалу* z 2002 r. na języki nowożytny, ale też pierwsze w historii wydanie tej księgi liturgicznej w języku białoruskim. Od ukazania się tego *Mszалу* stał się on obowiązującą księgą celebracji Mszy św. w języku białoruskim we wszystkich diecezjach na Białorusi i poza jej granicami. Wydanie *Mszалу* w języku białoruskim odegrało znaczącą rolę w rozwoju Kościoła na Grodzieńszczyźnie i na całej Białorusi, gdyż umożliwiło lepsze rozumienie modlitw liturgicznych przez wiernych.

Diecezja grodzieńska od początku swego istnienia korzysta z *Lekcjonarza mszalnego* w języku polskim. Czytania mszalne w tym języku wykonywane są czasem z lekcjonarzy wydanych w latach 1972-1978, dużo częściej jednak z lekcjonarza z roku 1991. Natomiast ostatnie wydanie w języku polskim z 2015 r. jeszcze nie jest używane. Od 2003 r., zgodnie z rozporządzeniem ККББ, liturgia słowa sprawowana jest w języku

białoruskim na podstawie lekcjonarza tymczasowego, w którym użyto tłumaczenia dokonanego przez ks. Władysława Czerniawskiego. Układ czytań mszalnych tymczasowego lekcjonarza (13 zeszytów) uwzględnia układ lekcjonarza według lat A, B i C oraz rok I i II, a także uroczystości i święta. Do dnia dzisiejszego reforma studyjnego lekcjonarza białoruskiego nie została przeprowadzona do końca. W tym kontekście należy jednak zauważyć, że język sprawowania liturgii stanowi w diecezji grodzieńskiej dość poważne wyzwanie. W wielu parafiach, głównie wiejskich, Msza św. jest w całości sprawowana w języku polskim, traktowanym niemal jako właściwy język liturgii i modlitwy. Równocześnie w innych parafiach diecezji grodzieńskiej Msze św. sprawowane są w dwóch językach, po białorusku – liturgia słowa, a pozostałe części w języku polskim. Używanie języka białoruskiego wynika z troski duszpasterzy o lepsze i głębsze rozumienie słowa Bożego przez wiernych, a tym samym o lepszą jakość uczestnictwa w liturgii.

W pracy stwierdzono, że tak struktura, jak i formy celebracji Mszy św. w diecezji grodzieńskiej są zgodne z *Mszą rzymską* z 1970 roku. Stwierdzono też, że przewodniczenie liturgii, spełnianie posług liturgicznych przez świeckich, śpiew liturgiczny, gesty i postawy ciała w większości odpowiadają zasadom reformy liturgicznej po Soborze Watykańskim II. Zauważalnym problemem jest brak w wielu kościołach miejsca przewodniczenia, a w samej celebracji – właściwych chwil milczenia. Ogromnej pracy formacyjnej duszpasterzy i wiernych wymaga właściwe rozumienie darów ofiarnych, czego konsekwencją byłaby eliminacja z Mszy św. darów symbolicznych (kwiaty, zeszyty itp.). Z perspektywy teologii Mszy św. prawdziwymi darami, które odpowiadają naturze tej celebracji, są chleb i wino, będące znakiem ofiar duchowych wiernych, oraz ofiary na tacę lub inne ofiary materialne na potrzeby wspólnoty parafialnej czy potrzebujących spoza parafii, będące realnym, a nie tylko symbolicznym darem. Innym wyzwaniem jest szersze stosowanie nowych modlitw eucharystycznych, gdyż w diecezji grodzieńskiej, podobnie jak w wielu innych diecezjach na Białorusi, dość nagminnie jest nadużywanie przez celebransów II modlitwy eucharystycznej. Za bardzo ważne wyzwanie pod adresem dokonującej się reformy, na co wskazuje już Sobór Trydencki, jest nakaz Komunii św. wiernych z darów konsekrowanych podczas Mszy, w której oni uczestniczą. Udzielanie Komunii św. i kult Eucharystii poza Mszą św. są w diecezji grodzieńskiej zgodne ze wskazaniem Kościoła zawartymi w księdze liturgicznej *Komunia święta i kult tajemnicy eucharystycznej poza Mszą świętą: dostosowane do zwyczajów diecezji polskich* oraz w jej odpowiedniku w

języku białoruskim (*Святая Камунія і культ эўхарыстычнай таямніцы па-за Імшой: дастасаваны для дыяцэзіі на беларус*).

W duszpasterstwie diecezji grodzieńskiej, jak ukazuje niniejsza praca, zauważalna jest wielka troska duszpasterska o chorych w domach i szpitalach. Dorocznym dniem parafialnej Komunii św. chorych jest 11 lutego, wspomnienie Matki Bożej z Lourdes. W pierwszy piątek miesiąca Komunia św. chorych w diecezji grodzieńskiej udzielana jest zazwyczaj przez szafarzy zwyczajnych lub kleryków (akolitów), będących szafarzami nadzwyczajnymi. Wydaje się, że umożliwieniu chorym większego dostępu do Komunii, zwłaszcza w niedziele, posłużyłoby wprowadzenie szafarzy nadzwyczajnych Komunii spośród wiernych świeckich, zwłaszcza że w czasach komunistycznych taka praktyka już istniała. W pracy wykazano też, że duszpasterze i wierni diecezji grodzieńskiej dostrzegają ścisły związek między kultem Najświętszego Sakramentu a Mszą Świętą. Wyrazem tego jest urządzenie adoracji Najświętszego Sakramentu bezpośrednio po Mszy. W ten sposób adoracja eucharystyczna jest sposobem przedłużania zjednoczenia z Jezusem Chrystusem, które miało swój szczyt w Komunii Świętej. Wiernym coraz częściej proponowana jest adoracja w ciszy. Spośród wszystkich procesji z Najświętszym Sakramentem szczególne znaczenie pastoralne w praktyce Kościoła diecezji grodzieńskiej zajmuje procesja w Uroczystość Najświętszego Ciała i Krwi Chrystusa (Boże Ciało). Szczególnym wyrazem kultu Eucharystii poza Mszą był I Kongres Eucharystyczny Diecezji Grodzieńskiej, który odbył się w dniach 23-24 czerwca 2000 r. w Grodnie.

Przygotowanie dzieci do pierwszej spowiedzi i Komunii św. odbywa się w sposób zorganizowany w ramach duszpasterstwa parafialnego. Największym wyzwaniem w tym względzie jest katecheza i odpowiednia formacja rodziców dzieci pierwszokomunijnych, którym często brakuje perspektywy wiary w patrzeniu na I Komunię, gdyż widzą w niej wyłącznie jednodniową celebrację bez odniesienia do wiary ich dzieci. Bardzo rzadko dostrzega się związek I Komunii z chrztem i bierzmowaniem, co nie pozwala na pojmowanie jej jako istotnego elementu inicjacji chrześcijańskiej.

W rozprawie wykazano, że reformie liturgicznej w diecezji grodzieńskiej towarzyszy świadomość, że sakramenty i sakramentalia są znakami zbawczego działania Chrystusa i Kościoła, które zmierzają do uświęcenia człowieka, budują Mistyczne Ciało Chrystusa i wyrażają uwielbienie Boga. Dostrzega się to, że mają one fundamentalne znaczenie dla życia chrześcijańskiego. Z tych wszystkich powodów stały się one przedmiotem reformy i odnowy liturgicznej w diecezji grodzieńskiej. W pierwszym

etapie reformy, ze względu na obecność na Grodzieńszczyźnie licznych kapłanów pochodzących z Polski, jak i na brak ksiąg w języku białoruskim, posługiwano się księgami liturgicznymi wydanymi po polsku i zatwierdzonymi dla diecezji polskich. W późniejszym okresie systematycznie przygotowywano i wydawano księgi w języku białoruskim, które jednak do tej pory nie zastąpiły całkowicie dotychczas stosowanych.

Reforma liturgii i związanego z nią duszpasterstwa sakramentów inicjacji chrześcijańskiej wiązała się przede wszystkim z wprowadzeniem katechumenatu i organizacją przygotowania do przyjęcia sakramentów lub nawet wprowadzeniem katechezy przygotowującej, która do tej pory nie istniała, zwłaszcza przed bierzmowaniem. Podejmowane działania miały na celu ukazanie wspólnotowego i eklezjalnego wymiaru tych sakramentów. Sakramenty inicjacji, zwłaszcza chrzest, były często sprawowane w sposób prywatny, najczęściej jedynie z udziałem najbliższej rodziny, co wpływało również na świadomość skutków danego sakramentu dla życia chrześcijańskiego. Reforma liturgiczna sakramentów uzdrowienia na terenie diecezji grodzieńskiej była związana z wprowadzeniem ksiąg liturgicznych, wskazujących na wewnętrzny wymiar pokuty chrześcijańskiej i nawrócenie oraz duchowe skutki sakramentu namaszczenia chorych, który był rozumiany jako ostatnie namaszczenie i sprawowany jedynie w domu. Związane z okresem komunizmu przeszkody w sprawowaniu i przyjmowaniu tych sakramentów spowodowały duże zaniedbania w postrzeganiu ich jako znaków ustanowionych przez Chrystusa, będących pomocą w osiągnięciu zbawienia na różnych etapach życia. Coraz częściej praktykowana jest wspólnotowa celebrowanie sakramentu pokuty z indywidualnym rozgrzeszeniem. Podejmowane są też różne formy duszpasterstwa chorych, powiązane ze wspólnotową celebrowaniem sakramentu namaszczenia chorych, zwłaszcza przy okazji rekolekcji parafialnych, czy Dnia Chorego. Reforma sakramentów w służbie komunii wyraziła się najpierw w realizacji duszpasterstwa powołań i formacji seminaryjnej, spełniającej warunki integralnego rozwoju kandydata do święceń. Wprowadzono różne praktyki pastoralne, a także pogłębiono formację permanentną kapłanów. Sakrament małżeństwa, tworzący Kościół domowy, powiązano z różnymi formami przygotowania oraz mistagogii. Wzorowano się w tym względzie na formach przygotowania do małżeństwa w Polsce. Reformie uległa też sama liturgia sakramentu małżeństwa. Wprowadzono ponadto celebrowanie jubileuszy małżeńskich. Szczególnym miejscem duszpasterstwa małżeństw i rodzin stały się specjalistyczne poradnie małżeńskie i wspólnoty wspierające życie małżeńskie, np. Ruch Domowego Kościoła.

Reformie liturgicznej podlegają też sakramentalia, które bardzo często traktowane były zabobonnie lub magicznie. Reforma sakramentaliów łączy się w pierwszym rzędzie z katechezą i różnorodnym wyjaśnianiem ich sensu i znaczenia. Ponadto istotne jest ich poprawne sprawowanie z zachowaniem przede wszystkim celebracji słowa Bożego i wspólnej modlitwy. W największym stopniu reforma ta dotyczyła najczęściej stosowanych błogosławieństw. Nowe powołania do życia konsekrowanego ożywiły także świadomość ślubów zakonnych i konsekracji osób. Reforma liturgii pogrzebu ukazała większą łączność Kościoła pielgrzymującego z niebiańskim oraz paschalny wymiar śmierci chrześcijanina. Reforma liturgii sakramentów i sakramentaliów na terenie diecezji grodzieńskiej przebiegała stopniowo i realizowała teologiczne oraz pastoralne założenia odnowy wyrażające się przede wszystkim we właściwym uczestnictwie w nich.

W diecezji grodzieńskiej w dużym stopniu zrealizowano także reformę liturgiczną po Soborze Watykańskim II w odniesieniu do liturgii godzin, roku liturgicznego i nabożeństw ludu chrześcijańskiego (pobożność ludowa). Kościół grodzieński, po latach przynależności do archidiecezji wileńskiej, od razu zainteresował się reformą kalendarza partykularnego zgodnie ze wskazaniem ogólnym, znaczeniem niedzieli w roku liturgicznym, zwłaszcza w relacji do obchodów liturgicznych ku czci świętych, właściwym kształtem kwartalnych dni modlitw, liczbą oraz przebiegiem niedzielnych i świątecznych Mszy św. i ich odniesieniem do celebracji nabożeństw ludu chrześcijańskiego. W nauczaniu na temat roku liturgicznego uwidacznia się wyraźne akcentowanie jego paschalnego charakteru, tak w dorocznych obchodach Wielkanocy, jak i celebracjach niedzielnych. Najważniejszym osiągnięciem reformy liturgii godzin jest to, że staje się ona coraz bardziej powszechną modlitwą całego ludu Bożego, w tym także wiernych świeckich, zwłaszcza przynależących do ruchów i grup modlitewnych, a nie tylko duchownych i osób życia konsekrowanego. Z całą pewnością przyczyniło się do tego tłumaczenie liturgii godzin na język białoruski. W diecezji grodzieńskiej dokonano też teologicznego i liturgicznego uporządkowania najbardziej popularnych nabożeństw ludowych, takich jak: nabożeństwa ku czci Najświętszego Serca Jezusowego i Dzieciątka Jezus w żłóbku oraz gorzkich żalów i drogi krzyżowej, ale też popularnych nabożeństw maryjnych (rózaniec, nabożeństwo majowe, *Godzinki o Niepokalanym Poczęciu NMP*) oraz nabożeństw ku czci świętych Pańskich. Odnowa liturgii zamierzona przez Sobór Watykański II ciągle inspiruje reformę tych nabożeństw i praktyk pobożnych. Po latach reformy da się zauważyć, że w pobożności ludowej na terenie diecezji grodzieńskiej dochodzi coraz pełniej do głosu duch biblijny (modlitwa chrześcijańska ma bezpośrednie

lub pośrednie odniesienie do Pisma św.), duch liturgiczny, gdyż pobożność ludowa staje się odbiciem i przedłużeniem celebracji liturgicznych, ale też duch ekumeniczny, czyli wyczulenie na różne chrześcijańskie, zwłaszcza prawosławne, tradycje. Reformie różnych form pobożności ludowej w diecezji grodzieńskiej nie jest też obcy duch antropologiczny, wyrażający się w stosowaniu symboli i form zewnętrznego wyrazu właściwych miejscowym zwyczajom, sięgających czasów archidiecezji wileńskiej. Reforma liturgiczna nabożeństw ludu chrześcijańskiego kieruje się zmysłem pedagogicznym, wiąże się z poszanowaniem tradycji i jest realizowana stopniowo.

Przeprowadzone w niniejszej pracy badania nad reformą liturgiczną w diecezji grodzieńskiej ukazują, że dokonuje się ona pod kierunkiem wszystkich duszpasterzy, a szczególnie biskupa diecezjalnego Aleksandra Kaszkiewicza i pomocniczego Józefa Staniewskiego. Można stwierdzić, że dzięki mądrości pasterzy Kościoła na Grodzieńszczyźnie reforma liturgii została przeprowadzona rozważnie, w duchu otwarcia na najistotniejsze idee odnowy soborowej, a jednocześnie z poszanowaniem tradycji kościelnej i narodowej. Zdaniem władz Kościoła na Grodzieńszczyźnie, głównym celem reformy liturgii jest świadome i czynne w niej uczestnictwo, aby liturgia była szczytem i źródłem uświęcającej misji Kościoła, a wierni obficie czerpali z niej życie Boże.

Najważniejszym wnioskiem wypływającym z pracy jest wskazanie na potrzebę rozróżnienia pomiędzy reformą i odnową liturgiczną. Reforma liturgiczna polega na zmianie formy, a więc na zmianie sposobu celebracji. Odnowa natomiast jest czymś więcej niż reformą, gdyż dotyczy takiego sprawowania liturgii i uczestnictwa w niej, że człowiek jednoczy się w niej z Chrystusem i mocą Ducha Świętego przemienia nieustannie swoje życie. Dzięki odnowie całe życie staje się liturgią. O ile reformę liturgiczną w diecezji grodzieńskiej można uznać za dokończoną, to odnowa liturgii jest ciągle ważnym wyzwaniem dla wiernych i winna stać się nim także dla duszpasterstwa w diecezji. Należy ufać, że przyczyni się do tego I Synod Diecezji Grodzieńskiej zwołany w dniu 21 listopada 2016 roku.

SPIS TREŚCI

WYRAZ SKRÓTÓW	3
1. Dokumenty Soboru Watykańskiego II.....	3
2. Księgi liturgiczne wydane po <i>Vaticanum II</i>.....	4
3. Wywiady	8
4. Skróty bibliograficzne	11
5. Inne skróty	13
BIBLIOGRAFIA.....	14
1. Źródła.....	14
1.1. Nauczanie Kościoła.....	14
1.1.1. Dokumenty soborowe.....	14
1.1.2. Nauczanie papieży	14
1.2. Dokumenty Stolicy Apostolskiej	18
1.3. Zbiory dokumentów Kościoła.....	21
1.4. Dokumenty Kościoła w Polsce	21
1.5. Dokumenty Kościoła na Białorusi	23
1.6. Dokumenty kurii grodzieńskiej (Archiwum Kurii Grodzieńskiej)	23
1.7. Wywiady	26
1.8. Księgi liturgiczne i pomoce do liturgii i nabożeństw.....	28
1.8.1. Księgi mszalne.....	28
1.8.2. Inne księgi liturgiczne	29
1.8.3. Księgi pomocnicze do liturgii i nabożeństw.....	30
2. Opracowania	31
WSTĘP.....	61
ROZDZIAŁ I. LITURGIA I JEJ ZNACZENIE W ŻYCIU I DZIAŁALNOŚCI KOŚCIOŁA	69
1. Natura liturgii i duszpasterstwa liturgicznego	69
1.1. Natura liturgii	70
1.2. Wychowanie i formacja liturgiczna	72
1.3. Kontynuacja odnowy liturgicznej	77
1.4. Rozwój duszpasterstwa liturgicznego	83

2. Funkcje i posług w liturgii.....	86
2.1. Istota posług i funkcji liturgicznych.....	87
2.2. Udział wierzących w posługach liturgicznych.....	89
2.3. Rodzaje posług i funkcji liturgicznych po odzyskaniu wolności religijnej	93
3. Muzyka i śpiew w liturgii	98
3.1. Istota i znaczenie muzyki kościelnej.....	99
3.2. Formacja muzyczna duchowieństwa i wiernych świeckich.....	100
3.3. Rodzaje i formy muzyki kościelnej.....	104
3.3.1. Liturgiczny śpiew ludowy	105
3.3.2. Muzyka instrumentalna w liturgii.....	106
3.4. Kompozycja nowych utworów i pieśni liturgicznych.....	110
3.5. Śpiewniki kościelne.....	111
4. Architektura sakralna i wyposażenie kościołów	112
4.1. Restauracja kościołów i adaptacja do kultu	113
4.2. Budowa nowych kościołów i kaplic.....	117
4.3. Obrazy, rzeźby i figury w kościołach.....	120
4.4. Naczynia, szaty i księgi liturgiczne.....	121
4.5. Świece i inne rodzaje oświetlenia	123
4.6. Okolicznościowe dekoracje.....	124
4.7. Kapliczki, krzyże i figury przydrożne.....	125
ROZDZIAŁ II. CELEBRACJA MSZY ŚWIĘTEJ I KULT EUCHARYSTII POZA MSZĄ ŚWIĘTĄ.....	128
1. Struktura Mszy Świętej i nowe księgi mszalne po Soborze Watykańskim II	129
1.1. Struktura Mszy Świętej po Soborze Watykańskim II	129
1.2. Mszał rzymski i Lekcjonarz mszalny.....	130
2. Przebieg celebracji Eucharystii	134
2.1. Obrzędy wstępne	134
2.2. Liturgia słowa Bożego	139
2.3. Liturgia eucharystyczna	146
2.4. Obrzędy Komunii Świętej.....	152
2.4.1. Post eucharystyczny	155
2.4.2. Częstotliwość przyjmowania Komunii świętej	155
2.4.3. Komunia pod obiema postaciami	158
2.5. Obrzędy zakończenia	159
3. Formy sprawowania Mszy Świętej.....	160
3.1. Msza z ludem	161
3.2. Msza koncelebrowana	162
3.3. Msza z jednym posługującym (bez udziału ludu).....	163

4. Rodzaje Mszy Świętych	164
4.1. Msza uroczysta.....	165
4.2. Msza w dni powszednie	165
4.3. Msza wotywna.....	166
4.4. Msza obrzędowa.....	168
4.5. Msze z udziałem chorych.....	169
4.6. Msza za zmarłych.....	170
4.7. Msza w małych grupach i grupach specjalnych.....	172
5. I Komunia Święta.....	176
5.1. Przygotowanie do I Komunii	176
5.2. Celebracja I Komunii	179
6. Komunia Święta i kult tajemnicy eucharystycznej poza Mszą Świętą	182
6.1. Wiatyk i Komunia Święta chorych	184
6.2. Komunia Święta poza Mszą Świętą.....	185
6.3. Wystawienie i adoracja Najświętszego Sakramentu.....	187
6.4. Procesje eucharystyczne.....	189
6.5. Kongresy eucharystyczne.....	192
ROZDZIAŁ III. SAKRAMENTY I SAKRAMENTALIA	198
1. Sakrament chrztu świętego	199
1.1. Przygotowanie rodziców i chrzestnych.....	200
1.2. Obrzędy chrztu dzieci.....	203
1.3. Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych.....	204
2. Sakrament bierzmowania	207
2.1. Przygotowanie kandydatów, rodziców i świadków do sakramentu.....	208
2.2. Celebracja sakramentu	211
3. Sakrament pokuty i pojednania	212
3.1. Formacja i przygotowanie do sakramentu	213
3.2. Formy celebracji sakramentu	219
4. Sakrament namaszczenia chorych	221
4.1. Znaczenie sakramentu w życiu Kościoła	223
4.2. Przygotowanie do sakramentu i jego celebracja	223
4.3. Formy duszpasterstwa chorych	226
5. Sakrament święceń.....	230
5.1. Duszpasterstwo powołań.....	231
5.2. Formacja i przygotowanie kandydatów	233
5.3. Celebracja sakramentu i formacja permanentna	240

6. Sakrament małżeństwa.....	244
6.1. Przygotowanie kandydatów do sakramentu	244
6.2. Celebracja liturgiczna sakramentu	249
6.3. Duszpasterstwo rodzin	252
7. Istota i znaczenie sakramentaliów w życiu Kościoła	255
7.1. Formy i rodzaje sakramentaliów	256
7.2. Poświęcenia, błogosławieństwa i egzorcyzmy.....	257
7.3. Pogrzeb chrześcijański w społeczności Kościoła.....	261
7.3.1. Przygotowanie i celebrowanie liturgii pogrzebowej	262
7.3.2. Cmentarz i pamięć o zmarłych	265
7.4. Koronacje obrazów NMP	267
 ROZDZIAŁ IV. UŚWIĘCENIE CZASU I INNE FORMY KULTU	
CHRZESCIAŃSKIEGO	272
1. Liturgia godzin w życiu Kościoła grodzińskiego.....	272
1.1. Liturgia godzin duchowieństwa diecezjalnego i osób konsekrowanych	274
1.2. Liturgia godzin wiernych świeckich	277
2. Rok i kalendarz liturgiczny	279
2.1. Rok liturgiczny	280
2.1.1. Dzień Pański	282
2.1.2. Okres Adwentu	287
2.1.3. Okres Narodzenia Pańskiego.....	290
2.1.4. Okres Wielkiego Postu	292
2.1.5. Triduum paschalne	296
2.1.6. Okres Wielkanocy	300
2.1.7. Okres zwykły	301
2.1.8. Kwartalne dni modlitw	302
2.2. Kalendarz liturgiczny	304
3. Liturgiczny i pozaliturgiczny kult Najświętszej Maryi Panny	307
3.1. Ogólne zasady kultu maryjnego po Soborze Watykańskim II.....	308
3.2. Sanktuaria szczególnym miejscem kultu maryjnego	311
4. Kult wybranych świętych.....	320
4.1. Kult św. Błażeja	323
4.2. Kult św. Agaty.....	324
4.3. Kult św. Antoniego z Padwy.....	325
4.4. Kult św. Krzysztofa.....	325
4.5. Kult bł. Marii Stelli i 10 Towarzystek Męczenniczek z Nowogródka	326
4.6. Kult św. Jana Pawła II.....	328

5. Nabożeństwa szczególnym wyrazem pobożności chrześcijańskiej.....	329
5.1. Nabożeństwo ku czci Osób Bożych	332
5.2. Nabożeństwa ku czci Chrystusa Pana	334
5.3. Nabożeństwo ku czci Najświętszej Maryi Panny	337
5.4. Nabożeństwa ku czci świętych Pańskich	341
ZAKOŃCZENIE.....	345